

A VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE

JÓZSEF KIRÁLYI HERCEG TÁBORNAGY ÚR ÖFENSÉGE
ELŐSZAVÁVAL

DR. HORVÁTH JENŐ, DR. IHRIG KÁROLY, DR. LUTTER JÁNOS, PILCH JENŐ,
TRUNKWALTER ÖDÖN, TURCSÁNYI GYULA ÉS UDVARY JENŐ
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE
PILCH JENŐ

SZÁMOS KÉPMELLÉKLETTEL ÉS TÉRKÉPVÁZLATTAL

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Végre magyar nyelven is napvilágot lát egy olyan, könnyed modorban írt könyv, amely a művelt magyar közönség igen széles rétegét bár csak nagy vonásokban is, de az eddig megjelent forrásmunkák és értekezések figyelembevétele mellett tárgyilagosan tájékoztatja azokról a véres, rettenetes fáradalmakkal és áldozatokkal teli eseményekről, amelyekből a magyar nemzet ragyogó felsőbbbséggel vette ki a maga részét.

Kétségtelenül hézagot pótol e mű, mert a magyar könyvpiacra még nem jelent meg oly könyv, amely a Marne-csatáról, a tannenbergi diadalról, a kraszniki, komarovi, leMBERGI és kárpáti nagy csatákról, a gorlicei áttörésről és ennek messzeható további hadműveleteiről, a Doberdón lezajlott dicsőséges harcokról, az oláhok elleni tüneményes gyorsaságú hadműveletekről, a haditengerészetek működéséről, a légi erők harcairól, a Dardanellák csodálatos védelmezéséről, a karfreiti vagy a 12. isonzói csata fényes sikeréről stb.-ről tömör előadásban általános tájékozást nyújtana.

E könyv nem azok számára készült, akik a háborúban viselt magas katonai és polgári állásaik folytán az eseményekről tájékozva vannak, vagy akik nyelvismeretük révén a világháború ma már igen nagy irodalmának maradandóbb értékű leírásait olvashatták, nem is a hadműveletek irányítására hivatott katonák tapasztalatainak öregbítésére való, hanem azok részére íratott, akik éppen semmit, vagy csak igen keveset tudnak a háborús események lefolyásáról és következményeiről.

Úgy érzem, hogy a magyar társadalom is dicsérettel fog adózni a szerkesztőnek és munkatársainak, akik a megszabott és aránylag szűk keretek

közé nagy buzgalommal és szakértelemmel hordták össze mindazt, aminek révén bárki is megismerheti annak a bámulatraméltóan nagy és megdöbbentő veszteségekkel megívott küzdelemnek a lefolyását, amelyet az emberiség az első világháborúnak nevezett el.

Elismerést érdemel a Franklin-Társulat is, hogy e hézagot pótló mű kiadására vállalkozott, amelyet a magyar közönség figyelmébe ajánlok abban a reményben, hogy az olvasót mindennapi életének keserves küzdelmei között is serkenteni fogja a világháború ama részleteinek megismerésére, amelyekben a magyar katona hősiességének oly fényesen tündöklő példáját adta.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'József'. The signature is stylized with a large, sweeping initial 'J' and a horizontal line crossing through the middle of the name.

I. RÉSZ

A VILÁGHÁBORÚ POLITIKAI ELŐZMÉNYEI

Írta: Dr. HORVÁTH JENŐ

Bismarck diplomáciája.

(1871-1890.)

Európa térképét az 1815-i végzések óta – a független Belgium és a balkán államok megalakulásától eltekintve – csupán 1871-ben érte nagyobb változás, midőn Itália egyesítésével egyidőben Bismarck az egységes Német Birodalmat megalapította, és ez a Német Birodalom Európa legnagyobb hatalmaként helyezkedett el a Rajna és a Visztula folyók között. Az alapító Bismarck, kit az irodalom és a hagyomány a vér és vas emberének ismer, a művészet pedig monumentális szobrokban ábrázol, ettől kezdve szemmel láthatólag egész valójában átalakult és támadásból védelembe ment át, sőt haláláig egyre inkább észrevehető volt, hogy a vér és vas, a támadás és alkotás helyét lelkében az aggodó védekezés foglalta el.

Bismarck maga sem titkolta el, hogy félt Franciaországtól, melynek földjén, a versaillesi palota tükörtermében, 1871 január 18-án a porosz-német császárságot kikiáltották; akkor, amidőn Franciaország földjén a németek mint diadalmas ellenség harcoltak a hazájukat védő franciák ellen. Vízióiban azonban ő sem jutott el addig, hogy sejtette volna királyának lemondását és a porosz-német császárság összeomlását 1918-ban, a német delegátusok megjelenését a versaillesi palota tükörtermében 1919 június 28-án, mikor lehajtott fővel, *fegyveres katonák közt kellett meghallgatniuk és aláírni ok a háborút elvesztő Németország ítéletét.*

Bismarck maga sem titkolta el, hogy félt Franciaországtól, melytől Elzászon kívül a lotaringiai tartományban francia földet is elvett az 1871 május 10-i frankfurti békeszerződésben, mert ebből a magból látta kinőni a francia bosszú, a *revanche* gondolatát, *melyet a francia gyermekkel minden iskolában, a népiskolától az egyetemig, megismertettek és melynek gondolatát vérébe csepegtették.* Vízióiban azonban ő sem jutott el addig, hogy sejtette volna eljövételét a lotaringiai születésű *Poincaré Raymondnak*, ki gyűlölettel telített nagy nemzetének élén, a világ legnagyobb hatalmaitól támogatva, visszavette nemcsak Lotaringia francia részét, hanem Elzászt is, és Németországot a pusztulás feneketlen örvényébe taszítva, Franciaországot Európa vezető hatalmává tette.

Bismarck lelki egyensúlya nehéz aggodalmai ellenére, melyek saját megvallása szerint sokszor még aludni sem hagyták őt, csupán azért nem ingott meg, mert nyugodt reálpolitikai számításokkal a kellő védelemre is berendezkedett. Bismarck 1871 után az új Német Birodalmat, melynek elhelyezkedése az egész világot érdekelte, Oroszország-

gal és Ausztria-Magyarországgal hozta szövetségi viszonylatba; így jött létre a *három császár szövetsége* (*Dreikaiserbündnis*), mely az uralkodók találkozása (Berlin, 1872 szept.) után formális szövetségi szerződéshez is vezetett (Schönbrunn, 1873 június 6. és október 22.). Bismarck voltaképpen az 1815-i *Szent Szövetséget* újította meg, midőn a kontinens három legnagyobb katonai hatalmát egyesítette és őket Franciaország esetleges támadásával szembe állította. Hogy védekezése milyen hatásos volt, azt mi sem mutatta inkább, mint egyrészt az, hogy ezzel a hatalmi kombinációval szemben Franciaország tehetetlenségre volt kárthatva, másrészt pedig, hogy a kontinens ötödik nagyhatalmává alakult egységes Olaszország maga is a három császár felé kezdett orientálódni és így szintén szembe került Franciaországgal, mely minden oldalról elszigetelt hatalommá lett.

Franciaország magára utalva reménytelenül nézett eléje a jövőnek, melyben a *revanche* gondolata csupán melegházi növény maradhatott. Sastekintetével azonban a francia diplomácia már akkor észrevette azt, hogy ha tehetetlenségének alapját Európa hatalmainak Németország mellé sorakozása, és első sorban a *három császár szövetsége* alkotta, úgy a három császár szövetségének szétrobbantása Franciaország előretörésének nyithat kaput. Mivel pedig a három keleti nagyhatalom 1815 óta Lengyelország területén osztozott és lengyel földön kapott közös határokat: úgy Lengyelország feltámasztása e közös határok megszűnését és a három hatalom elválását fogja jelenteni. A lengyel emigránsok ugyan majdnem kizárólag az orosz elnyomás ellen küzdöttek, *a franciák azonban a lengyel elkeseredést Poroszország ellen igyekeztek kiélelni*. Ennek az iránynak lett zászlóvivőjévé *Sienkiewicz* lengyel író is, amíg Franciaország diadala végül az egységes Lengyelország feltámasztását nem jelentette és Németországot kelet felől egy francia-lengyel szövetséggel nem határolta el, mely az 1919-i versaillesi békeszerződés keleti garanciáját alkotta.

Bismarck a *három császár szövetségének* megalkotása után nyugodtabban fogta fel Németország sorsát és most már csak arra törekedett, hogy a szomszédos hatalmaknak - végzettszerűen közel valamennyi hatalom szomszédja volt Németországnak – figyelmét a német határokról elterelje. Franciaországot arra biztatta, hogy foglaljon magának Afrikában annyi területet, amennyit akar, mert jól tudta, hogy minél nagyobb területet foglal el, annál több francia erőt köt le Németországtól távoleső területen. Franciaország a három keleti hatalom szövetségét látva, csakugyan Afrikába vonult és ekkor szerezte meg Északafrikát Algir-Tunisz vonalától a Szaharán keresztül és a guineai partok mentén le a Kongó folyóig, honnan később egy millió néger katonát tudott fegyverbe állítani és a háború befejezése után a német határra dobni. Olaszország szintén Afrikába vonult, hol Keletafrikában Tripolisztól Egyiptom határai mentén, mely Angliának jutott ugyan, de fehér lakosságának nagyrésze olasz volt, Abesszinián, Eritreán és Szomálián keresztül az Indiai-Oceánig jelölte meg az olasz hatalom útját. Ausztria-Magyarország lombard-velencei területeinek elvesztése után a Balkán felé fordult és ebben az irányban szintén Németország támogatásával találkozott. Oroszország ugyanazt a támogatást élvezte ázsiai terjeszkedésében, hol lépésről-lépésre haladva, birtokba vette a turkesztáni

földeket és elérte a perzsa határt; attól keletre a Pamír-fennsíkot és az indiai határt közelítette meg, megbízottai pedig Afganisztánt és Tibetet látogatták; legnagyobb erejét azonban Keletáziában fejtette ki, hol az Amurvidék birtokában Peking és a Csendes-Oceán felé igyekezett, hová egy vasútvonal megépítését is tervbe vette.

Anglia biztatás nélkül is gyarmatügyekkel foglalkozott és az európai kérdésekben érdektelennek mutatta magát, hogy a kontinentális ügyektől távolmaradva, zavartalanul élvezze a tengerek uralmát. Csak midőn Bismarck halála után a Német Birodalom is tengeri és gyarmathatalommá akart lenni és az angolnál újabb, erősebb és gyorsabb csatahajói egymás után futottak ki a német hajógyárakból és vonultak el az angol partok előtt a világtengerek felé: *csak akkor alakult ki az angol-német ellentét, melyben a brit diplomácia mesteri kézzel juttatta eszébe a porosz-német császárságnak Bismarck tanítását és vitte vissza távoli földrészekből a messze kalandozó európai hatalmakat Németország európai határaitra, hol 1914.-ben elemi erővel tört ki azután a vihar, melynek a német hatalom áldozatává lett.*

Ezek a fejlemények alkották azt a széles keretet, melybe a világháborút beágyazták és melynek ismerete nélkül a világháborúra vonatkozó ismereteink is hiányosak maradnának.

Ebben a széles keretben világosan megkülönböztethető Bismarck védekező politikája, melynek célja Németország biztonsága volt, amit egyrészt azzal sikerült elérnie, hogy a keleti hatalmakat Németország mellé vonta, másrészt az európai hatalmak figyelmét a német határokról elterelte. Ugyanakkor azonban azt is meg lehet állapítanunk, *hogy a német világhatalmi törekvésektől nyugtalanított Anglia Bismarck sikereinek visszafejlesztésével, a hatalmak figyelmének Európába való visszatérítésével, az Európába visszatért hatalmaknak egy németellenes szövetségben való egyesítésével és haderőiknek a német határokon való felállításával igyekezett ellenfelét lefegyverezni és magára nézve ártalmatlanná tenni.*

Bismarck reálpolitikai alapra épített nagy koncepciói után közelebb kell lépünk politikai rendszeréhez és meg kell vizsgálnunk, vajjon e rendszernek nem voltak-e gyöngé oldalai vagy hibái, melyekben a háborúnak okai gyökereztek?

Az európai hatalmak közül egyedül Angliának nem voltak titkos vágyai és területi aspirációi, mert Angliának sem kontinentális területei nem voltak, sem pedig olyanokat szerezni nem törekedett. Franciaország a *revanche* gondolatot iskoláiban ültette el; amíg azok a gyermekek, akik e gondolat szellemében nevelkedve államférfiakká lettek és hatalomra kerültek, hosszú évtizedeknek kellett eltelniök. Olaszország fájdalmasan tekintett ugyan Trentino és Trieszt felé, érdekei azonban Bécs felé terelték és Viktor Emánuel király 1873 szeptemberben maga látogatott el Bécsbe, hogy Ausztria-Magyarország jóindulatát a maga részére biztosítsa.

Bizonytalanak csupán a Balkán-félszigeten mutatkozott a helyzet, hol a török hatalmat kétszáz év óta beteg embernek tekintették, akinek gyengülő kezéből egymás

után siklottak ki tartományai és alakultak meg a független Görögország, a hűbéres Montenegró, Szerbia és Románia fejedelemségek. Az átalakulás iránt különösen két hatalom mutatott érdeklődést, amelyek közül *Ausztria-Magyarország* a dalmát partoktól a dél-keleti Kárpátokig Törökország szomszédja volt, míg a román terület mögött *Oroszország* foglalt állást. A félsziget esetleges változásai e két hatalmat semmi esetre sem hagyhatták hidegen, amint nem tették azt két évszázad óta, mióta mindkét hatalom a Balkán felé terjeszkedett.

Magatartás tekintetében azonban Ausztria-Magyarország és Oroszország kormányai lényegesen eltértek egymástól. Előbbi a *lassú változás* mellett foglalt állást és míg a rázkódások elkerülése érdekében a török státuszkvó fenntartása mellett 1815 óta változtatlanul kitartott, csupán a török uralom alatt élő népek értelmi és gazdasági fejlődése előtt nyitott szabad utat; Oroszország viszont politikája súlypontját a *politikai felszabadításban* helyezte el, mi csak *háború által* volt elérhető. A török kormány ugyan nem zárkózott el az elől, hogy az egyes balkáni egyházaknak függetlenséget adjon, de figyelmen kívül hagyta, hogy a keleti népeknél az egyházi önkormányzat a nemzeti önrendelkezéshez vezető út, melyen idegen hatalmak szekere is begördülhet. A balkáni szláv népek és a balkáni orosz egyházak pedig az orosz cár felé tekintettek, kit a konstantinápolyi patriárcha világi kardjának tartottak és aki maga is epedve nézett a bizánci császároknak mecsetté alakított székesegyháza, a Hagia Sophia és Konstantinápoly felé, melyet az oroszok Carigrádnak, császárvárosnak hívtak és melynek császári trónjára Oroszország császára tartott számot.

Míg a *hivatalos* Oroszország India és Kína felé járt, Ignatjev gróf, orosz követ konstantinápolyi állomáshelyén annál nagyobb szeretettel szötte a *nem hivatalos* Oroszország terveit a szlávok egyesítése, Konstantinápoly megszerzése és a Földközi-tengerhez vezető út megszerzése iránt. Ő volt az, ki 1866 óta fáradhatlanul a balkáni keresztény államoknak egy törökellenes és oroszbarát szövetségben való egyesítésén fáradozott és aki 1870-ben a bolgár "egyház megalkotásával a balkáni szláv nemzetek számát is megszorította. Ő volt az, aki az 1875-ben kitört hercegovinál felkelést, melyet Szerbia és Montenegró is védelmőkbe vettek, 1876-ban szerb-török háborúvá fejlesztette. A beteg ember észrevette a hirtelen támadt veszedelmet és Oszmán pasa oly nagy erővel nyomult előre a belgrádi országúton, hogy *Obrenovics Milán* szerb fejedelem, kinek felesége (Kecsko Natália) és fővezére (Csernajev tábornok) oroszok voltak, a legnagyobb bajba került. Az utolsó pillanatban Ignatjev gróf mentette meg: 1876 október 30-án ultimátummal fenyegette meg a szultánt, ki erre november i-én Szerbiával fegyverszünetet kötött Montenegró azonban nem tette le a fegyvert és Gorcsakov herceg orosz kancellár ezen a résen át küldötte az orosz csapatokat a török ellen, mi az 1877-78 orosz-török háborút vonta maga után

Jól tudván azt, hogy Ausztria-Magyarország a balkáni kérdésben szintén érdekelt hatalom, az 1877 január 15-i budapesti egyezményben Bosznia-Hercegovina árán *Andrássy Gyula* gróf közös külügyminisztert semlegességre bírta, mit a bécsi katonai körök szívesen

fogadtak, mert ebben Dalmáciának kelet felé való kikerekítését látták és az olasz birtokok elvesztése után kárpótlásnak tekintették. Az egyezmény mindenesetre lehetővé tette azt, hogy Ausztria-Magyarország a nyugatbalkáni partvidék birtokában *Albánián és Macedónián át Szalonikiban lássa és keresse azt a végső pontot, melyet Oroszország a maga részére a keletbalkáni területen át haladva Konstantinápolyban talált meg.* Andrassy azonban nem gondolt arra, hogy a Balkánon terjeszkedő politikát kezdeményezzen, amittől egyébként a magyar kormány határozott formában idegenkedett is. A napfényre került okmányok világánál nem nehéz megállapítanunk, hogy *Andrassy állásfoglalása inkább passzív* volt tekinthető, míg Oroszország *lendülettel vetette magát arra az útra, melyet Ignatjev gróf oly gondos körültekintéssel előkészített.*

Bratianu János román miniszterelnök 1876 december 5-én a bukaresti orosz konzulátuson minisztertársainak tudta nélkül titkos megegyezésre lépett *Nelidov* orosz megbízottal és hozzájárult az orosz csapatok átvonulásához. Az oroszok a szerződés birtokában Románián és bolgár földön át vonultak Konstantinápoly felé. Hogy azonban az odavezető utat a jövőre is biztosítsák, az orosz igazgatás alá vett bolgár földből egy hatalmas, de mindenben Oroszországtól függő Bolgárországot alakítottak, Romániát pedig Besszarábiától fosztották meg, hogy az Aldunát elérve megrövidítsék az utat Oroszország és Konstantinápoly között.

Amíg Andrassy a Bosznia-Hercegovinára nyert ígéret ellenében is meg akarta várni, hogy a két tartomány megszállására európai felhatalmazást kapjon, addig Ignatjev gróf 1878 március 3-án San-Stefanóban Törökországgal békét kötött, mert Konstantinápoly birtokbavételét angol hadihajók megjelenése gátolta meg. A brit és az osztrák-magyar kormányok tehát együtt foglaltak állást Oroszország hatalmi tervei ellen és azt kívánták, hogy az orosz és török megbízottak között a Konstantinápoly külvárosában megkötött egyoldalú szerződést jóváhagyás végett az európai hatalmak elé vigyék. Tekintettel arra, hogy a tiltakozó két hatalom közül Anglia kontinentális ügyekben érdektelennek mutatkozott, ez alig jelentett mást, minthogy a san-stefanói szerződés felülvizsgálatában Andrassy gróf kifogásai fognak érvényesülni. Utóbbi azonban bölcs mérséklettel semmi egyebet nem kívánt, *mint a neki felajánlott Bosznia-Hercegovina birtokbavételére adandó mandátumot,* a hozzá folyamodó Szerbia részére pedig, melyet Bulgária megnövelése kétségbeejtett, Nis és Vránja visszatérítését. Szerbián kívül akkor már Montenegró és Románia is Bécs felé tekintettek, előbbi partjai védelmét, utóbbi pedig Besszarábia visszaszerzését remélvén Andrassytól.

Így ült össze az 1878-i berlini kongresszus, melyen a hatalmak a san-stefanói egyoldalú szerződést átvizsgálták és azt átalakítva új kiadásban tették közzé. Az így létrejött *berlini szerződés* a balkáni kérdést az orosz tervek félretolásával szabályozta: elismerte Szerbia és Románia függetlenségét, körülnyeste a bulgáriai orosz kormányzóság határait, megnövelte Görögország, Montenegró és Szerbia területét, Boszniát és Hercegovinát pedig Ausztria-Magyarországnak engedte át.

Oroszország nem azokért a változásokért haragudott meg, amelyek Konstantinápoly

birtokától eltávolították, hanem *haragját Bécs ellen fordította, honnan terveit megghiúsították és azután Berlin ellen, honnan Bismarck mint a kongresszus házigazdája Bécsnek segédkezett.* A német kancellár megkísérelte ugyan a közeledést, II. Sándor cár azonban 1879-ben bejelentett berlini látogatását visszavonta és ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy Németország csupán Ausztria-Magyarország szövetségére számíthat. Két hónappal a cár tüntető lemondása után, 1879 augusztusában, megtörtént a gasteini találkozás Vilmos és Ferencz József császárok, Bismarck herceg és Andrássy Gyula között, annak eredményeként pedig 1879 október 7-én aláírták a *bécsi szerződést*, melyben a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország az esetleges orosz támadás ellen egymásnak védelmet és katonai támogatást ígértek (a «két hatalom szerződése», németül *Zweibund*). *Ez a szövetségi viszonylat tette lehetővé a sikeres védekezést az orosz támadás ellen a világháború folyamán,* melyben a keleti arcvonal a Keleti-tengertől a Földközi-tengerig ezen a szövetségen épült fel. Magát a szövetséget 1918 október 26-án a megalkotó Andrássy fia, ifjabb Andrássy Gyula gróf, Ausztria-Magyarország utolsó közös külügyminisztere bontotta fel.

Oroszország elszakadása és nyílt szembehelyezkedése a *három császár szövetségének* felbomlását jelentette. Bismarck elveszítette Oroszországot és meg kellett elégednie Ausztria-Magyarország szövetségével, melynek orosz támadás esetén a Német Birodalom támogatására szüksége volt.

Andrássy a szerződésben életének egyik legnagyobb alkotását látta és annak aláírása után visszavonult. Hazáját az orosz megszállás veszedelmétől, melynek 1849-ben szemtanuja volt, mindenesetre a *Zweibund* mentette meg.

Bismarckot azonban a *Dreikaiserbündnis* felbomlásával súlyos vereség érte és aggodalmi jelentékenyen megnövekedtek. A bécsi szerződésével még titokban volt és a kancelláriák mélyén pihent, mi lehetővé tette, hogy Oroszországhoz közeledjék és 1881 június 18-án a három császár ismét szövetségre lépett, amit 1884 március 27-én még egyszer meghosszabbítottak. Midőn azonban a bolgár fejedelmi trón betöltése körül az osztrák-orosz ellentét kiújult, Bismarck 1887 június 18-án *Suvalov* gróf orosz nagykövettel külön szerződésre lépett, *mellyel Ausztria-Magyarország tudta nélkül és annak hátában,* tehát az osztrák-orosz ellentétől függetlenül (innen *Rückversicherungsvertrag*) igyekezett Németországot biztosítani. A szerződés Bulgáriát, melynek trónjára *Koburg Ferdinánd* személyében osztrákbarát fejedelem került, orosz érdekkörbe utalta át. Csakhamar kiderült azonban, hogy Bismarcknak nem sikerült magát az osztrák-orosz ellentétől teljesen és végleg függetlenítenie. Oroszország a berlini szerződés ellen fegyverkezni kezdett és a döntő pillanatban Bismarck az 1881-i és 1887-i szerződéseket elejtve, az 1879-i szerződésével után nyúlt, melyet 1888 február 3-án nyilvánosságra hozott.

Oroszország a *Zweibund* ellen gyengének bizonyult és visszavonult, de Bismarck is elszorult szívvel látta, mint vágta ketté az egykor toronymagas porosz-orosz barátságot III. Sándor cár haragja és *mint született meg ebből a haragból 1888 december 12-én*

az első francia-orosz államkölcson, 1890 augusztus 22-én az első francia-orosz szövetség-levél Ribot francia miniszterelnök és Mohrenheim báró párizsi orosz nagykövet között, 1891 július 23-án a francia flotta krönstadti látogatása, hol a cár fedetten fővel hallgatta végig a «Marseillaise-t, 1892-ben a francia-orosz szövetség (olaszul *Duplice*), végül 1893-ban az orosz flotta touloni látogatása.

Németországnak ettől kezdve a két arcvonalon való háborúra (németül *Zweifront-krieg*) kellett készülnie és ennek a szükségletnek megfelelően dolgozta ki Moltke Hellmuth vezérkari főnök a két arcvonal háborújának tervét, amely szerint a német hadseregnek először a technikailag fejlettebb és veszedelmesebb francia ellenséggel kellett leszámolnia és Franciaország legyűrése után Oroszország ellen kellett vonulnia. Németország katasztrófáját az okozta, hogy a vezérkar Anglia belépése után nem módosította Moltke haditervét.

Bismarck idejében Moltke haditerve még mindenesetre jónak volt tekinthető. Annál inkább, mert a kancellár Itália bevonásával új fedezetről is gondoskodott.

Bismarck ugyanis a *Zweibund* útján a keleti fronton elvállalt lekötöttségtől a nyugati erő kifejtés gyengülését féltette és kapóra jött neki az, hogy Olaszország Tunisz francia megszállását 1881-ben nemzeti szerencsétlenségnek tartotta. Igaz, hogy a trentinói kérdés miatt Bécs és Róma között a viszony annyira elhidegült, hogy a tiroli határ két oldalán 1880-ban már ellenséges csapatok vonultak fel és az osztrák-olasz háború veszedelmét csak Bismarck közvetítése hártotta el, Umberto király azonban a királynét, a miniszterelnököt és a külügyminisztert maga mellé véve maga utazott Bécsbe, míg ugyanakkor Sonnino Sidney a kamarában a *Zweibund* hatalmaihoz való csatlakozást Itália létfeltételének nyilvánította. Igaz, hogy 1915-ben mint külügyminiszter, ugyanaz a Sonnino bontotta fel a *hármasszövetséget*, 1881-ben azonban az követelte annak létrejöttét, ami 1882 május 20-án Bécsben meg is történt.

A *hármasszövetség* (németül *Dreibund*, franciául *Triple Alliance*, olaszul *Triplice*) tulajdonképpen két szövetségi viszonylatból állott. A német-osztrák-magyar *Zweibund* Oroszország, a német-olasz szövetség Franciaország ellen nyújtott fedezetet; Ausztria-Magyarország és Olaszország között a szövetségi huzal Berlingen vezetett keresztül, ami a *hármasszövetségnek* mindvégig gyengéje maradt és végül is bomlását idézte elő.

Bismarck csakhamar észrevette, hogy a *Dreibund* nem volt egyenlő értékű a *Dreikaiserbundnissel*; ezért a *hármasszövetség* továbbépítésével foglalkozott, amit két különböző úton vélt elérhetőnek. Először a nyugati államok támogatását szorgalmazta és így szerezte meg 1887-ben Anglia és Spanyolország erkölcsi támogatását, ami Franciaországot Nyugateurópában még jobban elszigetelte és arra bírta, hogy reményeit a cári Oroszországban helyezze el. Ugyanakkor a Balkán félszigeten nem zárkozott el azoktól a helyi jellegű kíváncsalmaktól, amelyeket olasz és orosz részről támasztottak, mert azoknak elismerésétől Németország helyzetének megerősítését remélte.

Olaszország ugyanis a *hármasszövetség* első megújításakor 1887-ben Albániában, Oroszország pedig ugyanakkor az orosz-német *Rückversicherungsvertrag*ban Bulgáriában

kiváltságos helyzetet követeltek magoknak. Ez a kiváltságos helyzet azonban mindkél területen Ausztria-Magyarország előnyös helyzetét gyengítette, mert a berlini kongresszus Ausztria-Magyarország balkáni túlsúlyát eredményezte. Bismarck tehát egy titkos szerződésben bocsátotta vissza Oroszországot, Bécsben tett erélyes, közel ultimátumszenl fellépésével pedig Olaszországot vezette be a Balkán-félszigetre. *Azt az utat tehát, melyet 1878-ban maga nyitott meg Ausztria-Magyarország előtt Szaloniki felé, 1887-ben map szűkítette meg az által, hogy Albániában Olaszország, Bulgáriában pedig Oroszország érdeke, előtt utat nyitott. A kísérlet azért volt veszélyesnek tekinthető, mert egyrészt ismét felkeltetik és ébren tartotta Róma és Bécs, Bécs és Pétervár ellentétét, másrészt pedig abban az esetben ha Róma és Pétervár valamikor, amint 1915-ben történt, közös szövetségben egyesülnek, úgy a közös szövetség Ausztria-Magyarország ellen a Balkán-félszigetet választhatta harcterül. Sohasem szabad elfelednünk, hogy 1918 őszén Szaloniki felől nyomultak az ellenséges csapatok magyar területre.*

Bismarck 1887-ben még maga is lehetetlennek tartotta volna Róma és Pétervár szövetségét Bécs és Budapest kormányai ellen. Annál kevésbbé, mert Bulgária trónján Koburg Ferdinánd személyében német herceg ült; Szerbia királya, Obrenovics Milán, Ferencz József védelmét kérte a bolgárok ellen, kiknek támadó csapataitól 1886-ban az osztrák-magyar ultimátum mentette meg; végül Hohenzollern Károly román király, telivér németbarát politikája minden kétséget kizárt Románia politikáját illetőleg.

Bármint álljon is a dolog, 18J1 óta Bismarck minden lépése defenzív természetű volt és háborús szándékkal még ellenségei sem vádolhatták. Ha politikája minden aggodása ellenén sem volt szerencsésnek mondható, az kétségen felül áll, hogy a támadó szándék annak minden ízéből hiányzott. A napfényre került okmányok mindennél fényesebben bebizonyították, hogy a kancellár az európai béke fenntartását a Német Birodalom létérdekének tartotta és az angol történetírás ma már hátsó gondolat nélkül lándzsát tör a mellett, hogy a háború okaiból Bismarck háborús szándékai mint nemlétezők hiányzanak.

A német világpolitika és Anglia elszigetelése.

(1890-1901.)

Sokan abban az ellentétben vélik megtalálni a háború okait, amelyben Bismarck védekező és II. Vilmos terjeszkedő politikája állottak, de a kérdés mélyére nem hatolva elfelejtik azt, *hogy a napfényre került okmányok Németország háborús szándékait nem igazolják.* II. Vilmos császárt ez okmányok a háborús szándék alól sokkal nagyobb mértékben feloldják, amint az első pillanatban gondolható; s ha minden politikai akciójából háborús rezgések származtak, úgy egyéni temperamentuma ellenére semmi akadály nincs annak, hogy e rezgéseknél azokat a tárgyi motívumokat is megkeressük, amelyek a háborús rezgéseket adták és amelyek a német diplomáciát nem kedvező, sőt igen kedvezőtlen színbe állítják ugyan, de alapjában nem háborús szervezetnek mutatják be.

Amidőn Vilmos császár Bismarckot 1890-ben elbocsátotta, semmivel sem tett többet, mint amit hasonló fiatal uralkodók tenni szoktak, kik az öregek tanácsait szürkéknek, aggodalmaikat fölöslegeseznek tartják: *nagyobb baj volt az, hogy a következő kancellárok tanácsadás helyett csupán utasításokat fogadtak el, mert egyedül a császárnak voltak felelősök.* Azért sem lehet Vilmos császárt felelőssé tenni, hogy Bismarck oroszbarát szövetségét, amely titkos volt és osztrákellenes háttérrel mutatott, elejtette: *az igazi baj abban rejlett, hogy e szövetség pótlásáról semmiféle formában nem gondoskodtak,* pedig Oroszországnak csak Franciaországgal vagy csak Németországgal lehetett benső, közös védelemre kész szövetsége. A hajóépítésből, ami Vilmos császár angol vérét megmozgatta, talán soha sem lett volna háború, ha reálpolitikai sikerekkel megelégszik, a brit felsőség, vagy szelídebben szólva, tengeri elsőbbség tényével megalkuszik: *a baj abban rejlett, hogy a tengerek uralma tényleg Anglia kezében volt, amiben Németországnál nagyobb hatalmak megnyugodtak, és kárörvendve nézték, mint bont zászlót egy ideálpolitikai kísérlet, mely a fehér vitorlára eső napfénytől nem veszi észre azt, hogy nincsen egyedül és hogy csillogó hajói a tenger fenekére fognak kerülni,* ami Scapa Flownál 1920-ban szószerint valóra vált.

Vilmos császár koncepciói líjak, szokatlanok és nagyszabásúak voltak, amelyek sokszor bombaként hatottak a nélkül, hogy a. lehulló bombának pusztító töltései lettek volna; háborúsaknak látszottak a nélkül, hogy hadüzenet követte volna őket; magasan szárnyaló eszményekből fakadtak és éppen ezért nélkülözték a reálpolitikai hasznot és sikert, *ellenben kihívták a védekezést és előkészítették az annyiszor meglepett ellenséges hatalmak háborús szervezkedését és fegyveres támadását.*

Időrendi sorrendben a német világpolitika (németül *Weltpolitik*) zászlóbontását nem a flottaprogramokban, hanem abban kell keresnünk, hogy Németország nehéz kontinentális helyzetét elfelejtve és kontinentális problémáit (francia és orosz viszonylat) megoldatlanul hagyva, sőt nemlétezőnek tekintve, *politikájának súlypontját 1895-ben hatalmas lendülettel Keletáziába helyezte át.*

Nagy tévedés volna úgy vélnünk, hogy ennek az áthelyezésnek nem voltak alapjai, mert a világhatalmak figyelme akkor mindenünnen Ázsia felé terelődött, hol az Indiai- és Csendes-Oceánok eljövő nagy kérdések harctereivé készültek alakulni. Oda igyekezett Oroszország, melynek vasútjai Peking és India felé már épülőfélben voltak. Oda igyekezett Franciaország, mely Nyugat-Afrikából lázasan kereste az utat a Vörös-tenger felé. Oda igyekezett Németország, mely a 80-as évek vége óta egy berlin-bagdadi vasút megépítésén fáradozott. És oda igyekezett Amerika, is, melynek Kelet-Ázsiában kiterjedt érdekeltségei voltak.

Fz volt a helyzet, mikor 1895 tavaszán, midőn a japán-kínai háború befejezéséhez közeledett, a Sárga-tengeren orosz, német és francia hadihajók verődtek össze és a hirtelen kialakult *hármasszövetség* a győztes Japánt győzelme gyümölcsétől megfosztani törekedett. Japán engedett, kínai zsákmányát azonban 1897-98-ban a három hatalom egymás között osztotta szét. Németország Kiaucsaut szerezte meg és Shantung tartományra tartott számot; Franciaország Indokína felől jött és Délkínában keresett gyarmatokat;

Oroszország Szibériából tolta előre csapatait és birtokba vette Liaotang-félszigetet, hol Port-Arthurnál végre meleg tengerhez ért.

Angliára nézve súlyosabbá tette a helyzetet, hogy India körül és Indiát célpontul véve ugyanez a három hatalom sorakozott fel. *Oroszország* a Pamir-fennsíkon elérte az angol határőrök vonalát és sokan már a közeljövőben valóra válni vélték az indiai bevonulást; *Franciaország* keleti szárnya Indokínában állott, a nyugati pedig az atlanti partok felől közeledett a Felső-Nilus és a Szuezi-csatorna felé; *Németország* a bagdadi vasút megépítésén fáradozott és Vilmos császár 1898 november 9-én Szaladin szultán damaszkusi sírjánál 300 millió mohamedánnak kínált szövetséget, mi a mohamedán Perzsián keresztül India mohamedánjainak küldött üzenet volt.

Angliára nézve az aggodalmak súlypontját mindezek ellenére is Európában kell keresnünk, mert Francia-, Német- és Oroszország végeredményben európai hatalmak voltak, e három nagyhatalom szövetsége pedig Angliának a kontinensről való teljes kiszorítását eredményezhette.

Napoleon kontinentális blokádjának legszomorúbb napjai látszottak visszatérni, melyben egyelőre csak azt kellett eldönteni, hogy a blokádot ki fogja magára vállalni. Oroszország egész erejével Ázsiába költözött át és az európai kontinenst másodrendű szintérnek tekintette. Már 1897-ben megegyezett *Goluchowsky* gróf közös külügyminiszterrel aziránt, hogy a keletbalkáni útvonal hallgaton orosz érdekkör maradjon, ami egyébként nem jelentett mást, minthogy az 1887-i német-orosz titkos szerződést Ausztriával sikerült elismertetnie. Mivel ugyanakkor *Bülow* gróf római német követ összeköttetései útján (*Goluchowsky*val együtt voltak bukaresti követek) Bécs 1897-ben Olaszország albániai érdekeltségét is elismerte, *Goluchowsky* diplomáciai ballépése a kettős monarchia jövőjére katasztrofálisnak volt tekinthető. A katasztrófát egyedül Oroszország érdektelensége hárította el. Az orosz kormány az 1897-i egyezmény birtokában Mandsuria felé igyekezett és Miklós cár csupán ennek hátvédül, ekkor bocsátotta ki körlevelét az általános lefegyverzés iránt, mire a kormányok és jogászaik a hágói békekonferencia előkészületeiben mélyedtek el. Franciaország orosz szövetségeséhez szabta magát és annak távolléte alatt oly tartózkodó volt, hogy még Vilmos császárnak 1899 július 6-án az *Iphigénie* csatahajón tett látogatását sem viszonzta.

Egyedül Németország vehette volna tehát át a kontinentális szövetség irányítását: az a Németország, mely délnyugati Afrikában a délafrikai angolokat tartotta sakkban, és amely Keletafrikából, Bagdad és Kiaucsau felől India felé vonulhatott. Németország azonban nem volt angolelles hatalom; Vilmos császár pedig egyenesen angolbarátnak volt tekinthető.

Chamberlain József angol gyarmatügyi miniszter tehát egészen logikusan gondolkodott akkor, midőn ennek az angolelles vizekre tévedt Németországnak 1898-ban egyenesen szövetséget kínált, amelyben Anglia részére hátvédül az Egyesült Államokat választotta. Kétségtelen, hogy az angolszász világhatalmak és Németország szövetsége az egész világot átalakította volna. Leszámolt volna Oroszország világhatalmával és hosszú

hallgatásra intette volna Franciaországot. A német császár azonban a szabadságeszme vértanuját látta Krüger Pál transzváli elnökben és a szövetségi tárgyalások idején tünnetőleg a boerok mellett foglalt állást, kik Angliával harcban állottak.

A Krügerrel fenntartott Összeköttetés, a német hadihajók tüntető délafrikai tartózkodása végig sértette a brit nemzet önérzetét. Annál inkább, mert Anglia Krüger államával röviddel azután nyílt háborúba került és Németország Anglia ellenségének szövetségese színében állott a világ előtt.

Anglia elszigetelve, elhagyatva és megalázva, biztonságában fenyegetve érezte magát. Vele szemben egy új tengeri és világhatalom alakult, mely az ő szövetségére nem látszott reflektálni.

VII. Edvárd angol király diplomáciája. Németország elszigetelése.

(1901-1910.)

Ritkán lépett még uralkodó trónra oly nehéz helyzetben, mint VII. Edvárd angol király 1901 januárban. De az is kétségtelen, hogy uralkodó ritkán oldott meg nagyobb feladatokat oly könnyen és oly sikeresen, mint VII. Edvárd tette, kit a történelem már is Anglia legnagyobb királyai közé sorozott és kinek alakját a további kutatások talán még nagyobbá fogják tenni.

Amidőn VII. Edvárd király 1901-ben trónra lépett, Anglia magábanálló, elszigetelt hatalom volt; amidőn 1910-ben meghalt, az egész világ Anglia mögött sorakozott, *az elszigetelt hatalom pedig Németország volt.*

Felvethetné ugyan valaki, hogy ezt az eredményt VII. Edvárdnak az európai státuszkvó megváltozásával sikerült elérnie, de ugyanakkor elfelejti, hogy az európai státuszkvót VII. Edvárd idejében csupán annyiban érte változás, hogy a Német Birodalommal szövetséges Ausztria-Magyarország Bosznia-Hercegovina területével gyarapodott. Bármit követelt is a németellenes propaganda, VII. Edvárd erős kezekkel fogta össze sok szövetségesének gyeplőit és a békét nemcsak mindvégig megőrizte, hanem unokaöccsét, II. Vilmos német császárt háború nélkül is elszigetelte és az egész világgal szembeállította.

Trónralépése után még nem adta fel a reményt egy angol-német szövetség megkötése iránt, de amint az gyors ütemben halványulni kezdett, felkészült a szövetségi hálózat kiépítésére *Németország nélkül és – Németország ellen.*

Mindenekelőtt az északamerikai Unióval egyezett meg és 1901-ben átengedte neki a Panama-csatorna megépítésének és ellenőrzésének korlátlan jogát. Hogy ez Amerikára nézve mit jelentett, azt röviden azzal jellemezhetjük, hogy a Panama-csatorna birtoka egyrészt a Panamához vezető útnak, másrészt az amerikai partvidékeknek és vizeknek hegemoniáját jelentette. *Az Unió az engedményért csupán azzal az ígérettel fizetett, hogy Angliát háború esetén meg fogja segíteni és ez az Ígéret a világháborúban valóra vált. Az Unió tehát a világháború első percétől kezdve nem volt semleges, a háború sorsát pedig az ő*

katonai beavatkozása döntötte el. A német diplomácia nem ismerte fel a való helyzetet és Amerikát illetőleg mindvégig .tájékozatlan maradt.

A brit diplomácia viszont az 1901-ben létrejött angolszász világszövetséget azonnal munkába állította. Már 1902-ben alátámasztotta vele Japánt (1902 január 31-i angol-japán szövetség) és Oroszország ellen tolta előre, melynek csapatai Port-Arthur után Mandsuriát is megszállották és új szövetségesét felfegyverezve, Oroszországnak hadat üzent. A keletázsiai hármasszövetség egyszerre gyöngének bizonyult. Franciaország távol érezte magát az eseményektől; Németország elmulasztotta egész erejét Oroszország rendelkezésére bocsátani, miáltal Oroszország a Sárga-tenger birtokába került volna és erői hosszú, időre lekötve maradtak volna; Oroszországot pedig döntő vereség érte és megvert csapatai rendetlenül özönlöttek vissza Európába, hol 1905-ben kitört az első orosz forradalom.

A brit diplomácia ekkor már mérföldes csizmákkal haladt előre és amint az első orosz vereség hírei 1904 tavaszán megérkeztek, sietett a megvert Oroszország szövetségését, a szárnyaszegett Franciaországot szövetségébe vonni. így jött létre az 1904 április 8-i angol-francia *entente cordiale*, melyben Franciaország az általa követelt Egyiptomot Angliának engedte át és ezzel örök időkre lemondott India megtámadásáról, maga pedig Marokkó megszerzésére nyert angol ígéretet. Anglia sikerét nagyban megnövelte az, hogy amíg Egyiptom tényleg angol kézben volt, addig Marokkó függetlenségét az 1880-i madridi szerződésben Európa hatalmai garantálták.

Németország nem sejtette, hogy a keletázsiai harctéren tulajdonképen őt érte vereség; ez azonban csakhamar kiderült akkor, midőn Vilmos császár 1905 március 31-én Tangerben partra lépve, arról biztosította Marokkó szultánját, hogy a madridi szerződésben biztosított függetlenségét tiszteletben fogja tartani. Bülow gróf német kancellár április 12-i kör jegyzékében értesítette a hatalmakat, hogy mivel az 1904 április 8-i angol-francia egyezményt Németországgal nem közölték, a német kormány a madridi szerződéshez tartja magát. *Delcassé* francia külügyminiszter a francia kabinet június 6-i ülésén hadüzenetet javasolt, de szavait kínos csend követte és másnap le kellett mondania. Ezek után az 1906 elején összeült algecirasi konferencia fenntartotta ugyan a madridi szerződés érvényességét, Németország képviselőjével azonban csak Goluchowsky delegátusa szavazott együtt. Ekkor nyerte Ausztria-Magyarország «a hű szekundáns» elnevezést és ettől kezdve látták benne Németország eszközét, amely ellen később a támadás pergőtüze megindult.

Az algecirasi mérkőzés Ausztria-Magyarországra nézve két meglepetéssel szolgált. Az az Itália, melynek Goluchowsky gróf Albániában engedett érvényesülést és mely a *hármasszövetségnek* 1882 óta változatlanul tagja volt, Franciaországgal szavazott; de ugyanígy tett az az Oroszország is, melynek Goluchowsky gróf a keleti Balkánon engedett érvényesülést és amely 1903 óta osztrák-magyar szövetségben igyekezett a macedóniai bolgár-szerb-görög-török fajháborúban rendet teremteni.

Még ennél is többet jelentett az, hogy ez az Oroszország egész haderejével az európai

színtérre vonult vissza és Keletáziából hazaszállított csapatai a német és osztrák-magyar határok mentén foglaltak állást; hogy delegátusa Németország és Ausztria-Magyarország ellen szavazott az algecirasi konferencián; hogy tehát ezen a konferencián az a négy nagyhatalom szavazott a Zweibund nagyhatalmai ellen, amelyek ez utóbbiakkal később a világháborúban megmérkőztek.

Mindent összevéve, Oroszország visszatérése óta Európa hatalmai elsősorban ismét európai kérdésekkel foglalkoztak és ezzel VII. Edvárdnak sikerült a bismarcki politika legnagyobb eredményeit megsemmisítenie.

*

Hogy ezek az európai kérdések mik voltak, azt a németellenes propaganda egész meztelenségökben feltárta már akkor, mikor leheletszerűen megérezte azt, hogy a világpolitika csavarjai Berlin ellen fordulnak. Meglepő ma olvasni az angol *National Review* 1901 novemberi számában az *ABC* álnév alá rejtőző szerző cikkét a brit külpolitikáról, amelyben Angliát katonai szövetségek megkötésére és Európa felosztására szólította fel azon az alapon, amint az a párisi békeszerződésekben valóra vált. Ebben a cikkben olvasunk először egy olasz-orosz együttműködésről Ausztria-Magyarország ellen, valamint arról, hogy Ausztria-Magyarország olasz területeit Itáliának, szláv területeit Oroszországnak kellene átengedni.

A latin-szláv propaganda tehát Angliától kért támogatást az európai státuszkvó felforgatásához és ezt kapta meg az 1905 végén hatalomra lépő liberális kormány külügyminiszterétől, *Grey Edvárdtól*, ki tanácsadójául *Cambon Pál* francia nagykövetet választotta és a macedóniai osztrák-magyar-orosz reformakciót megszüntetve, Oroszországot a keleteurópai kérdésekben szabad kézzel ajándékozta meg. *Izvolszkij* orosz külügyminiszter a szabadabbá tett kézzel a Balkánon át kereste a Földközi-tengerhez vezető utat és ezzel Bécset a tájékozatlanság ködébe taszította. Ez bírta rá *Aehrenthal* báró közös külügyminisztert, hogy röviddel VII. Edvárd és II. Miklós cár 1908 nyári találkozása után, mikor Oroszország az angol-francia kettős szövetséget hármassá bővítette ki (franciául *Triple Entente*), a boszniai annexió kimondásával Oroszországot színvallásra kényszerítse, mi neki fényesen sikerült is. Oroszország mozgósított és készen mutatkozott a Bosznia-Hercegovinát követelő Szerbia oldalán Ausztria-Magyarországot megtámadni.

A háborút egyedül az hárította el, hogy egyrészt Németország a kettős monarchia oldalára állott és Oroszország a *Zweibund* hatalmaival háborúba került volna, másrészt Franciaországnak nem volt kedve ahhoz, hogy tőle távoleső balkáni kérdések miatt Németországgal háborúba keveredjék.

Az orosz elhatározást e szerint Németország óvása és Franciaország idegenkedése fegyverezték le. Anglia nem lépett közbe bátorítólag és ezzel az akkorddal hunyta le szemeit VII. Edvárd király, *kinek sikerült Németországot ugyanazon elszigetelt helyzetbe taszítania, melyből Anglia kimenekült.*

A háború diplomáciai előkészítése.

(1911-1914.)

VII. Edvárd halálával azonban aláhanyatlott a kéz, mely az európai hatalmak gyepelőit oly ügyesen és erősen egybefogta, és ha semmi egyéb nem, már az is eléggé jellemzné az angol vezetés békés természetét, hogy a háború VII. Edvárd életében nem tudott kitörni, halála után pedig nyomban kitört.

A háború előkészítésében a döntő fordulat abban állapítható meg, hogy az európai diplomácia vezetése VII. Edvárd halála után, Grey Edvárd gyöngé kezéből Franciaországba költözött át, oda költözvén Izvolszkij is, hogy a párizsi orosz nagykövetségről igyekezzék a francia sajtó útján a francia kormányt Oroszország terveinek és az általános likvidáció gondolatának meghódítani. Kinevezésével az orosz támadás főhadiszállása Párizs lett (1910 szeptember 28.), hol ICH tavaszán megtörtént az első lépés az általános likvidáció felé.

A francia csapatok ugyanis 1911 áprilisban Marokkó fővárosát, Fezt, az 1880. madridi és 1906. algecirasi szerződések megsértésével birtokba vették. Ugyanakkor Anglia Kitchener lordot állította Egyiptom élére; Olaszország Tripolisz megszállására készült, Oroszország pedig a tengerszorosokat követelte. *San Giuliano* marchese olasz külügyminiszter nyíltan kijelentette, hogy a marokkói francia foglalás adott jogot a tripoliszi hadjáratra, *Izvolszkij* pedig a francia kormány értésére adta., hogy amint Oroszország elismeri a marokkói terjeszkedést, úgy Franciaországnak sem lehet szava Oroszország balkáni tervei ellen.

Ezzel az európai státuszkvó sorsát megpecsételték.

Oroszország belgrádi és szófiai követei, *Hartwig* és *Neklodoff*, a szerb és bolgár kormányok között 1911 őszi katonai támadó szövetség megkötését szorgalmazták és így jött létre a *Balkán Szövetség*, melynek legfőbb védője és döntőbírája Miklós cár lett. A szövetségben a Törökországgal határos keresztény balkánállamok (Bulgária, Szerbia, Montenegró és Görögország) török uralom alatt sínylő faj rokonaik felszabadítására szövetkeztek, szövetségük éle tehát a szultán ellen irányult. *A jelszót kitűnően választották meg, mert a szabadság eszméje világszerte tiszteletreméltó; oly kitűnően, hogy vele szemben a védekezés az ottoman státuszkvó fenntartásának jelszavával világszerte népszerűtlenné lett.*

A német diplomácia nem vette észre, hogy a déli front egész vonalán vesztes maradt és hogy Marokkóban, Tripoliszban, a Balkán-félszigeten érzékeny veszteségek érték.

Marokkóban a nemzetközi szerződések megtartását védelmezte és a francia megszállás hírére a *Panther* cirkálót 1911 július 1-én Agadir elé állította. Franciaországban az izgalom tetőpontra hágott, sőt ez az izgalom átcsapott Belgiumra és Angliára is, hol *mindenütt* harci készülődés volt észlelhető. Az árnyékát előrevető vihart azonban 1911 november 4-én egy Berlinben aláírt francia-német egyezmény oszlatta el, mely Németországnak a Kongó felé ígért kárpótlást (mit sohasem vett birtokba), Marokkót pedig

Németország kielégítésével Franciaországnak engedte át, mely a császárságot 1912 március 30-án francia területté nyilvánította és ezzel Nyugatafrikát az algiri partoktól a Kongói francia kézbe juttatta.

Ugyanakkor a tripoliszi vállalat a *hármasszövetség* alapjait rendítette meg, mert nyilvánvalóvá tette, hogy az olasz diplomácia Franciaországhoz igazodott és a tripoliszi vállalatot a marokkói francia megszállással hozta kapcsolatba. Törökország, melytől Olaszország a tripoliszi tartományt hadüzenet nélkül elvenni készült, osztrák-magyar és német szövetségeseinek szövetségese volt, Itália tehát keleti politikájában nem a *Zweibund* törökbarát, hanem Oroszország törökellenes politikájához keresett igazodást, amellyel egyébként már 1909-ben szövetségre lépett (II. Miklós cár látogatása Raccogniban).

A *Balkán Szövetség* létrejötte a német diplomácia harmadik vereségének volt tekinthető, mert a berlin-bagdadi utat kettészakította és a németbarát Törökországot Konstantinápolyig hátravetette. így értelmezték azt az *entente* kormányai, amelyek élén Poincaré francia miniszterelnök, a *Zweibund* ellenállásától félve, a hatalmak teljes érdektelenségének (*désintéressement absolu*) elvét állította fel, Asquith angol miniszterelnök pedig az angol kormány nevében hozzátette, hogy «a szövetségeseink nem fognak megpróbáltatni szerzeményeiktől».

Hogy mily nagy volt a bizonytalanság aziránt, hogy a központi hatalmak nem gondolnak-e fegyveres ellenállásra, mi sem mutatta inkább, minthogy Franciaország a *Balkán Szövetséget* Németország ellen intézett támadásnak tartotta és Németország esetleges támadása ellen Angliánál keresett védekezést. Cambon Pál londoni francia nagykövet, kormánya megbízásából, melynek Delcassé ismét tagja volt, 1912 november 22-én magánlevélben kérdezte meg az angol külügyi államtitkárt, hogy német támadás esetén fegyveres támogatásra számíthat-e? Grey nyomban igenlőleg válaszolt és ezzel a francia kormány az 1905 júniusi kudarc megismétlődésétől biztosítva látszott. Igaz, hogy Anglia nem szokott általános tartalmú szövetségeket kötni és hogy a Cambon-Grey levélváltás is nélkülözte a szerződés jelleget; az is tény, hogy a brit kormány a parlamentben elhangzott kérdésekre mindig azt válaszolta, hogy háború esetén fegyveres beavatkozásra kötelező szerződése nincsen. *De az igazság kedvéért azt is hozzá kell tennünk, hogy a francia kormány 1914 augusztus 3-án erre a levélváltásra támaszkodva csikarta ki az angol hadüzenetet.*

Anglia és Franciaország kormányai, Asquith és Poincaré miniszterelnökök tehát 1912 novemberben már szorosban a diadalmas *Balkán Szövetség* és annak legfőbb protektora, Oroszország mögött állottak, melyet az angol diplomáciának sikerült a tengerszorosoktól, amelyeknek birtokára eredetileg vágyott és amit tőle a központi hatalmak sem tagadtak meg, eltérítenie. Az orosz hatalom a Balkán-félszigeten keresett kárpótlást és megszervezte a *Balkán Szövetséget*, mely Törökország európai tartományait Szerbia, Bulgária és Görögország között osztotta fel.

A szerb, görög és bolgár területek egyesülése orosz védőség alatt Ausztria-Magyar-

ország szempontjából az orosz hatalomnak az Adriáig való előnyomulását jelentette, amit még súlyosabbá tett az, hogy e támadóvonal mentén északon a határ Krakkóig orosz kézben volt. A monarchiát és a vele szövetségben álló Romániát tehát Krakkótól kezdve Galicián, Bukovinán, Bulgárián, Szerbián és Montenegrón keresztül orosz támadóvonal kerítette be, melynek európai háború esetén módjában volt megakadályozni azt, hogy Ausztria-Magyarország, «a hű szekundáns», a német hatalomnak rendelkezésére álljon, ami Angliát és Franciaországot arra bírta, hogy Oroszországot minden erejükkel támogassák.

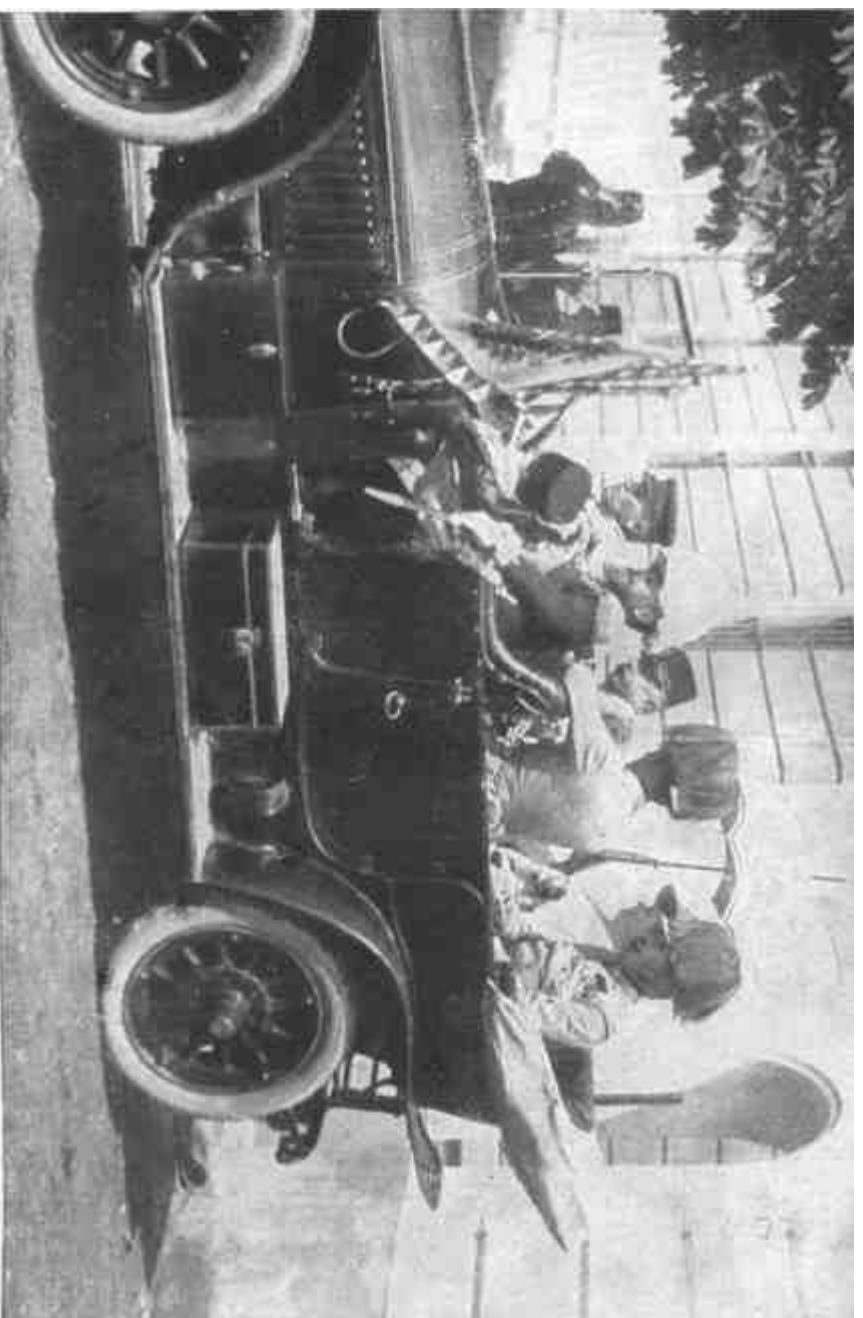
Berchtold gróf a védekezést a *hármasszövetség*hez tartozó, de Oroszországgal meg egyezett Olaszország megnyerésével indította meg és az októberi san-rossorei találkozón sikerült a *hármasszövetség* megújításában megállapodni. Berchtold gróf e sikerre támaszkodva, november végén kilépett semlegességéből és óvást emelt az ellen, hogy ugyanakkor, amidőn a *Balkán Szövetség* kormányai faj testvéreik felszabadításáért harcolnak, az albánokat leigázzák és szerb uralom alá hajtják. Az óvásnak az egész európai politikára kiható következményei lettek, mert december 5-én a *hármasszövetség* megújítása nyilvánvalóvá tette, hogy Németország és Itália Berchtold gróf mögött foglalnak állást, mire a Londonban összeült nagyköveti értekezlet (*réunion*) december 17-én Albánia függetlenségét elismerte. A szerbeknek ki kellett üríteniök Albániát és az Adria mellől Macedóniába vonultak, hol az albán terület ellenében Bulgáriától követeltek új területeket. A bolgárokat az egész török haderő ellen intézett rettenetes támadásukkal, mely a török hatalmat Konstantinápoly területére szorította, pótolhatlan vérveszteség érte, míg az általuk alkotott front mögött a szerbek és görögök ellenállás nélkül fegyverezték le az utánpótlás nélkül hagyott török helyőrségeket. Szerbia kárpótlást keresve, Bulgária elten Görögországhoz folyamodott és Sándor trónörökös maga látogatott el Szalonikiba, hol 1913 június i-én fegyveres támadó szövetség jött létre Szerbia és Görögország között Bulgária ellen. Ebből az ellentétből alakult ki a második *Balkán Szövetség* és a második balkán háború, melynek eredménye Bulgária katonai erejének megdöntése lett.

Az orosz diplomácia kezdetben tehetetlennek bizonyult, de röviddel azután, hogy az albán kérdésben engednie kellett, még 1912 végén megtette a lépéseket aziránt, hogy a Bulgária ellen kialakult szerb-görög szövetséget Romániával erősítse meg. Nyíltan és egyelőre csupán a bolgár Szilisztriát helyezte neki kilátásba, hogy az új *Balkán Szövetség* összetartó erejét Bulgáriától nyerendő területek megszerzése és védelme adja meg, de nyilvánvaló, hogy a szóbeli tárgyalásokban Szerbia és Románia előtt ekkor csillantak meg első ízben azok a remények, melyeket bennök Ausztria-Magyarországban élő faj rokoniainak orosz segítséggel való felszabadítása keltett.

Berchtold gróftól viszont a szövetséges Románia eltérítésével súlyos diplomáciai vereség érte, mert ezzel Bukarest a krakkó-belgrádi orosz vonalba kapcsolódott. Módjában volt ugyan, hogy Bulgária mögé állva, Szerbia ellen forduljon, de Ausztria-Magyarország nem akart háborút provokálni, Szerbia minden támadó fellépés után visszavonult, Románia pedig Károly király útján a *Zweibund* oldalán maradt. Bulgáriának ezek után elszí-

II. VILMOS NÉMET CSÁSZÁR ÉS FERENC FERDINÁND TRÓNÖRÖKÖS
A NÉMET FLOTTAGYAKORLATOKON.

FERENC FERDINÁND TRÓJÁTORJÁS ÉS NEJE SZAKAJEVŐRÁN A MÉRÉNYLET ELŐTT.

EMLÉKMŰ SZARAJEVÓBAN AZON A HELYEN, AHOL FERENC FERDINÁND TRÓNÖRÖKÖS
ÉS FELESÉGE ELLEN GYILKOS MERÉNYLETET KÖVETTEK EL.

A «NARODNA ODBRANA» JELVÉNYE.

PRINCIP GAVRILLO, FERENC FERDINÁND TRÓNÖRÖKÖS GYILKOSÁNAK
ELFOGATÁSA.

getelten kellett szembeszállni a második *Balkán Szövetséggel*, mellyel szemben a háborút és az 1913 augusztus 10-iki bukaresti békeszerződésben hódításai nagyrészt is elvesztette.

A Bulgária kiválásával és Románia belépésével immár nem Törökország, hanem Ausztria-Magyarország szomszédaiból megalakult második *Balkán Szövetség* az orosz hatalmi tervek szolgálatában egyenesen Ausztria-Magyarország ellen fordult.

Szaszonov orosz külügyminiszter már 1913 május 6-án olyértelmű utasítást küldött *Hartwig* belgrádi orosz követnek, hogy «*Szerbia történelmi útjának eddig csupán első stádiumát futotta meg és célja érdekében még egy rettentő harcot kell kiáltania, melyben léte is kockára kerül. Szerbia ígéretföldje a mai Ausztria-Magyarország határain belül fekszik.*» Egy héttel azután *Szaszonov* a pétervári szerb katonai attachénak nyíltan megmondotta, hogy *Szerbia nagy területeket fog Ausztria-Magyarországból kapni*, Románia csatlakozása után *Delcassé* pétervári francia követ 1913 július 28-án már azt jelentette, hogy *Romania szemei Erdélyen függnék. Ugyanakkor Pasics szerb miniszterelnök a bukaresti békekonferencián kijelentette, hogy Szerbia felkészül a második háborúra, Spalaikovich szerb delegátus pedig Romániát csatlakozásra hívta fel és arra, hogy nemzeti aspirációikat Ausztria-Magyarország rovására valósítsák meg.*

A második *Balkán Szövetség* tehát orosz védőség alatt Ausztria-Magyarország ellen alakult meg. II. Miklós cár ebben az értelemben ígért fegyveres támogatást 1914 február 2-án az előtte tisztelgő *Pasics* szerb miniszterelnöknek, júniusban pedig *Bratiariu* román miniszterelnöknek, ki a Konstanzba látogató cár előtt megjelent. *Poklewski-Koziell* bukaresti orosz követ már január 24-én azt jelentette, hogy a *Bratianu*-kormány az erdélyi aspirációkkal Oroszország karjaiba vetette magát és ez a fordulat bírta rá a cárt, hogy az Ausztria-Magyarország ellen forduló Romániát 1914 júniusában egész családjával együtt felkeresse.

Oroszország tehát Krakkótól az Adriáig átkarolta és bekerítette Ausztria-Magyarországot Galíciában és Bukovinában orosz merényletek és árulások mutatkoztak; Románia kormánya *Hohenzollern Károly* király ellenére is Oroszország oldalára állott; Belgrádban *Hartwig* orosz követ intézte Szerbia külpolitikáját.

Két héttel azután, hogy a konstanzi látogatás az új Balkán Szövetséget létrehozta, IQ14 június 28-án Ferenc Ferdinánd trónörökös Sarajevó utcáin szerb merénylők golyóinak esett áldozatul.

A szerb-orosz hadüzenet.

(1914 június-július 25.)

Semmi kétség nem forog fenn aziránt, hogy Oroszország 1911 óta, tehát a marokkó-tripoliszi előnyomulástól fedezve, nyílegyenes irányban a keleti kérdés likvidálásán dolgozott és hogy attól kezdve Ausztria-Magyarország felosztásán át kereste a keleteurópai orosz túlsúly megalkotását.

Ausztria-Magyarország és Oroszország e szerint 1911 óta oly nyílt ellentétben állottak, amelyben előbbi a védekezés, utóbbit pedig a támadás jellemezte.

Hogy ez a támadás mennyire nyílt és elhatározó volt, azt a gondosan elrejtett diplomáciai okmányok 1914-ben még nem engedték sejteni és csak egy évtizeddel azután, 1924-ben lett bizonyítható és megcáfолhatlan tény az, *hogy a szarajevói merénylet Oroszország részéről a hadüzenet nélküli háború megindítását jelentette, melyért a felelősség elsősorban a cári Oroszországot, illetőleg a cári orosz kormányt illette meg.*

Oroszország nagy hatalma és e hatalom előretörése kész biztosítékot látszott nyújtani aziránt, hogy a kettős monarchia ellen intézett esetleges támadás kudarc és siker esetén egyformán csak bevezetése lesz azoknak a hadműveleteknek, melyekben az orosz hatalom a kontinens délkeleti státuszkvóját a sejteni engedett tervek szerint át fogja alakítani. Midőn a szerb kormány e támadás előtt szabad utat engedett, szintén az orosz támogatásban bízva nyitotta meg a háború zsilipjeit.

Mindenesetre jellemző volt, hogy a szerb kormány, melynek élén *Pastes Nikola* állott, a merényletnek Belgrádba nyúló szárait felderíteni kezdettől vonakodott, sőt azok felderítését Ausztria-Magyarország sürgetésére is megtagadta. Ennél súlyosabb volt az, hogy amidőn Ausztria-Magyarország július 23-án rövid lejáratú jegyzékben a tényállás felderítését követelte, *a szerb kormány tisztában volt azzal, hogy a szakitás európai háborút fog jelenteni; hallgatásának igazi oka tehát Oroszország megígért támogatásában rejlett.*

A párizsi békekonferencia ugyan a július 23-i osztrák-magyar ultimátumban vélte megtalálni a háború okát és ezzel a kérdéses jegyzék, mely kellő nyomozás hiányában még a tényleges helyzetet sem tárhatta fel a maga idejében, oly éles megvilágításba került, hogy Ausztria-Magyarország erélyes fellépésével a felelősség minden terhére magára venni és a kérdést véglegesen elintézni látszott. *Öt évvel a konferencia után azonban a szerbek elérkezettnek látták az időt arra, hogy a merénylet tizedik évfordulóján mindazt elmondják, amit kellő nyomozás hiányában annak idején nem volt mód és lehetőség felderíteni; mindazt, amit a szerb kormány a merénylet után eltitkolt; mindazt, amit az elfogott merénylet be nem vallottak; és mindazt, ami Ausztria-Magyarország 1914 júliusi fellépését megokolttá tette és igazolta.*

A szerbek, akiket az önvallomásra senki sem kért, magok mondták el és pedig *Stanojevics* professzor és *Jovanovics Ljuba* volt miniszter, hogy a szarajevói merényletet az 1911-ben megalapított *Egység vagy Halál*, köznyelven *Fekete Kéz* titkos egyesület, tehát a valóságban nem az 1909-ben alapított *Narodna Odbrana* egyesület készítette elő, amint azt az 1914 július 23-i ultimátum kellő adatok hiányában állította. Mindenestere nagy tévedés volt, hogy az osztrák-magyar követelés pergőtűzet a *Narodna Odbrana* ellen irányította, mert annak a merénylethez semmi köze nem volt; Pasics hallgatása Szerbia részéről és a *Narodna Odbrana* támadása Ausztria-Magyarország részéről így a helyes irányban való nyomozást lehetetlenné tették.

A merénylet megszervezése *Dimitrijevics Dragutin* ezredes és *Tankosics Voja* őrnagy-

tényleges szolgálatban álló katonatisztek műve volt, kik közül utóbbi a merénylők begyakorlása által a technikai előkészítésben vett részt. Sokkal nagyobb szerep és felelősség jutott *Dimitrievicsnek*, a szerb hadsereg egyik legképzettebb, daliás megjelenésű tagjának, ki a hadügyminisztérium hírszerző osztályának vezetője volt, *ki az egész akciót a szerb vezérkarral, a szerb kormánnyal és az orosz követséggel megismertette és azok jóváhagyását az akció részére biztosította*. Ezeknek a titkos szálaknak a felderítése és Európa szemei elé állítása tehát a szerb kormányt olyan helyzetbe hozta volna, mely az eseményeknek is más fordulatot adott volna.

Meglepetéssel olvassuk, hogy a szerb minisztertanácsban a merénylet terve már május végén szóba került; szóba került pedig a szarajevói hadgyakorlatokkal kapcsolatban, melyeknek megtartásáról a szerb vezérkarnak az orosz vezérkar küldött értesítést. A hónapokon át tartó kiképzés ellen a kormány semmit sem tett és csak midőn a merénylők már útra keltek, értesítette a határőrséget, hogy azokat feltartóztassák. A határőrök azonban ugyanazon titkos társaság tagjai voltak és átengedték őket. Mikor Jovanovics kultuszminisztert június 28-án délután a miniszterelnökség telefonon felhívta, már előre tudta, mit fog hallani és reszkető kézzel készült átvenni a jelentést a szarajevói merényletről. Mikor a kormány nevében az osztrák-magyar követség kápolnájában a Ferenc Ferdinánd trónörökösért tartott rekviemet végig kellett hallgatnia, a levegőt érthető okokból elviselhetetlenül fülledtnek találta. Mikor az osztrák-magyar kormányzat a Belgrádban lappangó bűntársnak, Ciganovics szerb államvasúti tisztviselőnek letartóztatását követelte, azt a választ kapta, hogy ilynevű ember Belgrádban nem található. Ez teljesen igaz volt, mert Ciganovics az üldözés hírére Belgrádból eltávozott és ma is üszkübi kis birtokán él, mellyel a szerb kormány a háború végén megjutalmazta őt. A legfontosabb leleplezés mindenesetre az volt, hogy Dimitrievics ezredes a merénylők elindítása előtt Artomonov orosz katonai attachétól kért tanácsot és utóbbi három nap múlva nemcsak a Pétervárról táviratilag érkezett jóváhagyást nyújtotta át Dimitrievicsnek, hanem a terv költségeinek fedezésére nagyobb pénzüsszeget is adott neki.

Mindezt pedig nem szerbellenes munkákból, hanem szerb politikusok visszaemlékezéseiből olvashatjuk, akiket ezeknek elmondására senki sem kényszerített.

A leleplezések tehát nyilvánvalóvá tették, hogy a szerb kormány 1914 júniusban az orosz támadás eszközévé avatta magát, mert abban a tudatban nyitott szabad utat a merénylet megszervezése előtt, hogy baj esetén az orosz támadás özönvize minden balsikert el fog mosni. Csak amidőn 1917-ben az osztrák-magyar-szerb különbéke gondolata felmerült, lett alkalmatlanná Dimitrievics ezredes, – Tankosics őrnagy akkor már elesett, – *amire a szerb kormány Dimitrievicset a szarajevói merényletben való részessége miatt halálra ítélte és kivégeztette.*

Ha mindezek a tények 1914 júliusban ismeretesekek lettek volna, úgy a július 23-i ultimátum elleni harc sem eredményezte volna azt a beállítást, hogy egy nagyhatalom egy kis szomszéd területére vágyva, ez utóbbit megokolatlanul élethalálharc elé állította.

Legfeljebb büntetőhadjáratról lett volna szó, *amiről Viviani francia miniszterelnök jg22-ben azt mondotta, hogy azt senki sem tartotta volna megokolatlannak.*

Ily büntetőhadjáratot kétféle úton lehetett volna indítani. Mindenesetre hatásosabb lett volna, ha ennek gondolatához a hatalmak is hozzájárulnak és az osztrák-magyar hadsereget felhatalmazzák, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg gyilkosait szerb földön összefogdossa. Oroszország azonban aligha fogadta volna el a megoldást, mert a leleplezések szerint a merénylet előkészítésében való részvétele alig volt kisebb a szerb kormányénál; Oroszország pedig Franciaországgal, utóbbi Angliával állott szoros viszonylatban és a hatalmak elhelyezkedése az algecirasi szavazás óta egy fonálnyit sem változott meg.

Berchtold gróf közös külügyminiszter éppen ezért a közvetlen utat választotta és egyenesen a szerb kormány ellen fordult, amelyet rövid lejáratú és ellenmondást vagy kitérést meg nem engedő ultimátummal akart elégtételadásra szorítani. *Tisza István* gróf magyar miniszterelnök azonban ezt az utat nem tartotta célhoz vezetőnek, mert szerinte Szerbia számonkérése háborút jelent, a háború pedig nagy veszedelmek fűriait szabadíthatja fel. A július 7-1 schönbrunni közös minisztertanácson sikerült is a leszámolást megakadályoznia, de a 14-i második tanácskozáson maga is elfogadta *Berchtold* javaslatát. A változást Oroszország előnyomulása okolta meg, amely az orosz hatalom torkában fekvő Magyarország részére az önvédelemre való felkészülés életszükségletét írta elő. *Hozzájárulását még ebben a veszedelemben is csupán azzal a feltétellel adta meg, hogy Ausztria-Magyarország Szerbia területéből annektálni semmit nem fog és ezzel a monarchia délszláv fainak számát megnövelni nem fogja.*

Ennek ellenére Tisza István gróf 1918 október 31-én a háború bűnös felidézéseért való vád miatt esett merényletnek áldozatul; csak egy évvel azután, az osztrák államlevéltár titkos aktáiból tudta meg a világ, hogy a háború megindításának legnagyobb ellensége és akadálya Magyarország felelős miniszterelnöke volt.

Ez magában megdönti a magyarellenos propagandairodalomnak (Denis Ernest, Seton-Watson, Benes, Take Jonescu) azt a vádját, hogy a trianoni szerződés aránytalanul súlyos büntetése Magyarországot a háború felidezésében való aránytalanul nagy bűnössége következtében érte.

A szerb kormány azonban minden bűnössége mellett is csupán eszköz volt, mert ha a cári orosz kormány helyeslés, jóváhagyás és biztatás helyett tiltakozást küldött volna Belgrádba, úgy a szerb kormány aligha provokált volna mérközést a monarchia haderőivel, sőt esetleg a merénylet sem történt volna meg.

Az értelmi szerzőség, a háború súlypontja tehát Pétervárott nyugodott, hol Szerbiát legügyesebb diplomatája, Spalaikovics Milobár képviselte, ki a július 23-i ultimátum átadása után kormányával együtt Oroszország megígért támogatásához folyamodott.

A másnap, július 24-én megtartott orosz minisztertanács ezek után már a mozgósítás mellett határozott és ezzel nemcsak hívatlanul pártot foglalt a még el nem inté-

zeit osztrák-magyar-szerb kérdésben, de Ausztria-Magyarország megtámadásával az európai háború előtt is utat nyitott.

Így lett a július 24-i minisztertanácsnak jelenleg az amerikai Hoover War Library-ban őrzött jegyzőkönyve a világháborúért való felelősség legfontosabb dokumentuma.

Szerbia helyzete váratlanul reményteljessé lett akkor, midőn az orosz kormány július 24-én az orosz haderőt a szerb kormány rendelkezésére bocsátotta. *Kevesen tudják azonban, hogy az ultimátum átadásakor Poincaré francia köztársasági elnök még orosz földön volt s hogy bár este hajóra szállt, nem szakadt meg az összeköttetés Francia- és Oroszország kormányai között, mert amíg Szerbia részére a katonai erőt Oroszország volt szállítandó, addig az ultimátumra átadandó választ a francia külügyminisztérium főtitkára, Berthelot fogalmazta meg és így a trónörökösének meggyilkolásaért elégtételt kereső Ausztria-Magyarországnak egy tálcán hozták az orosz invázió bejelentését és a francia kormánynak ez invázióra vonatkozó jóváhagyását.*

A világháború kitörése.

(1914 július 25-augusztus 5.)

Az orosz kormány felelősségét nagyban megnövelte az, hogy az osztrák-szerb ellentétben már a szarajevói merénylet elkövetése után nyíltan állást foglalt; hogy ugyanazon a július 7-én, amidőn Tisza gróf a schönbrunni közös minisztertanácsban a hódító hadjárat gondolatának mereven ellene szegült, Szaszonov orosz külügyminiszter körtáviratban közölte Oroszország diplomáciai képviselőivel, hogy «amennyiben bármilyen mérséklő akció történnék Szentpétervárott, mi azt előre el fogjuk utasítani»; végül pedig, hogy mielőtt még a szerb kormány az ultimátumra válaszolt volna, július 24-én az orosz minisztertanács a mozgósítás mellett határozott és ezzel oly kezdeményezésért vállalta el a felelősséget, mely a háború nyílt provokálását jelentette.

Az orosz kormány 1909-ben azért nem kockáztatta meg ugyanezt a döntési módot, mert francia szövetségese Boszniaért háborúba menni vonakodott; most az orosz kormányt nyilvánvalóan felbátorították azok a jelek, melyek szerint Poincaré Raymond köztársasági elnök Franciaország sorsát az orosz tervekhez kötötte.

Poincarét a marokkói válság hullámai 1912 január 10-én a kormány, 1913 január 17-én pedig a köztársaság élére állították. Politikai tanácsadójául mindkét állásában Izvolszkij orosz nagykövét választotta, kinek politikai érdemei és sikerei között mindenestre az volt a legnagyobb, hogy Franciaország elnöke és kormányai az 1909-iki esettől eltérőleg az orosz kormány terveihez és tanácsaihoz igazodtak. A balkánháborúk idején, elsősorban a balkáni kérdésekben, a francia kormány a szövetségi hűségén túlmenőleg is kitartott Oroszország oldala mellett; s hogy maga is attól tartott, hogy az orosz kormányt követve, messzire kell mennie, azt mi sem engedte inkább sejtetni, mint az a magánlevél, mellyel 1912 novemberben a brit kormányba kapaszkodott.

A szarajevói merénylet elkövetése után, melyért a felelősséget az orosz kormány készült elvállalni, Poincaré elnök Viviani miniszterelnök kíséretében Pétervárra utazott, hol a francia-orosz szövetség a szarajevói merénylet árnyékába került. Alig hogy a francia vendégek július 23-án este, tehát a belgrádi ultimátum átadásakor, elutaztak, másnap, július 24-én, az orosz minisztertanács Ausztria-Magyarország ellen mozgósított; harmadnap, július 25-én pedig a szerb kormány oly válaszejegyzéket nyújtott át az osztrák-magyar követnek, amelyet Berthelot francia diplomata vezetése alatt a francia külügyminisztériumban fogalmaztak meg.

Ha Parisban azt vélték, hogy a segítségadás Oroszországnak szól és a keleteurópai kérdésnek az orosz kormány tervei szerint való rendezését, Németország egyetlen szövetségesének meggyengítését fogja eredményezni, úgy ez tévedés volt, mert Oroszország nem a konfliktus lokalizására, hanem kiterjesztésére törekedett. Amíg Bécsben a politikai és katonai körök egész figyelmüket Szerbiára összpontosították és amíg *Bethmann-Hollweg* német birodalmi kancellár július 24-i körtáviratában a pétervári, párisi és londoni német nagyköveteket oda utasította, hogy «a konfliktus lokalizáltassék, mert a különböző szövetségi kötelezettségek miatt más hatalomnak bárminő beavatkozása beláthatatlan következményeket vonna maga után»: addig *Spalaikovics* pétervári szerb követ nyíltan megmondotta *Pourtalès* gróf német nagykövetnek, hogy téved, ha azt hiszi, hogy a kérdés egyedül a két érdekelt állam között fog megoldatni, mert «nemsokára meg fogja látni, hogy nem osztrák-szerb, hanem európai kérdésről van szó».

Az orosz kormány tehát a háborús bonyodalom kiszélesítésére törekedett és július 24-én *Paléologue* francia nagykövet már arról biztosította *Szaszonovot*, hogy «Franciaország el van határozva, hogy minden szövetségi kötelezettségét teljesíti». Az orosz kormány erre 25-én titokban megkezdte a mozgósítást és így Szerbiával egyidőben fogott a katonai előkészületekhez. Miklós cár a háború gondolatától visszarettenve a mozgósítás beszüntetését kérte, a kormány azonban a rendelkezést megghiúsította és július 26-ikán az Orosz Birodalom egész területén megkezdődött a csendes mozgósítás. Mikor *Vilmos császár* a cárt, *Pourtalès* gróf német nagykövet az orosz külügyminisztert elhatározásuk megváltoztatására bírni törekedtek, *Szaszonov* július 29-én *Izvolzskij* párisi nagykövet útján a francia kormányt a fegyverkezés gyorsítására kérte és *Viviani* miniszterelnök még aznap megismételte a nagykövet előtt *Paléologue* július 27-i kijelentését, hogy «Franciaország összes szövetségi kötelezettségeit teljesíteni fogja». Erre július 29-én este megtörtént az általános mozgósítás.

A francia kormány most már tisztában volt azzal, hogy az orosz támadás európai háborúhoz vezet; a német haditerv pedig európai háború esetén a német haderőt Franciaország ellen irányítja és a katasztrófa elhárítása végett Angliához folyamodott.

Cambon Pál londoni francia nagykövet július 30-án *Grey* külügyi államtitkárhoz ment és figyelmeztette őt 1912 november 23-i levelére, melyben Franciaországnak német támadás esetén fegyveres támogatást ígért. Ugyanezzel a figyelmeztetéssel fordult *Poincaré* elnök 30-án *Bertie* angol nagykövethoz, 31-én pedig egyenesen *V. György* angol király-

hoz, ami világosan mutatta, mint igyekezett a francia kormány a veszedelem perceiben a brit külügyminisztert magánlevélben vállalt kötelezettsége útján a háborúba vonni. A levélről azonban Angliában senki sem tudott és csak a július 31-i angol minisztertanácsban olvasta fel azt *Grey Edvárd*, kit a francia kormány követelése a brit kormány és a parlament előtt súlyos helyzetbe hoztak.

A magánlevélben kikötött német támadás egyelőre hiányozván, a francia kormány azon a címen kérte Anglia csatlakozását, hogy Németországot megfélemlítsék és a háborútól visszaretentsék, *Grey* azonban az angol közvélemény előtt ennél súlyosabbnak hitte a belga kérdést és augusztus 1-én *Bertie* párisi és *Goschen* berlini nagykövetekeket arra utasította, hogy Belgium semlegességének garantálása iránt érdeklődjenek.

Németország nehéz helyzetben volt. Az orosz általános mozgósításra, mi a német határokat veszélyeztette, 31-én elrendelte a mozgósítást megelőző állapotot (*Zustand drohender Kriegsgefahr*). Pétervárhoz intézett kérdésére *Szaszonov* egyáltalában nem, Párizsban feltett kérdésére *Viviani* kitérőleg válaszolt, mire augusztus i-én délután Franciaország, húsz perccel később Németország elrendelték a mozgósítást. Egy órával azután Németország Oroszországnak hadat üzent és mivel Ausztria-Magyarország július 28-a óta Szerbiával hadiállapotban volt, a *Zweibund* egész keleti vonalán kezdetét vette a védekező háború Oroszország támadása ellen.

Németország azonban hadi erejét Moltke haditerve alapján a nyugati veszedelem ellen tartogatta, honnan szervezettebb és erősebb hatalmak lavínája indult ellene.

Franciaország augusztus i-e óta egész haderejét mozgósította és a diplomáciai vezetést Oroszországtól visszavéve, Angliára ruházta át, mely a kontinentális hatalmak felkészülését látva, Belgium helyzetének tisztázására törekedett. Belgiumnak ugyanis nem volt határait védő olyan erős erődvonala, mint Franciaországnak és így a német hadsereg kevesebb áldozattal vonulhatott Párizs ellen Belgiumon, mint a keletfrancia erődök vonalán keresztül. Annál nagyobb szüksége volt erre, mert a nyugati hadjárat csupán így volt gyorsan befejezhető és az orosz hatalom elleni védekezés is csupán így lehetett eredményes. Ez a szükségérzet magyarázta meg azt, hogy *Bethmann-Hollweg* német birodalmi kancellár *Goschen* brit nagykövetnek és általa *Greynek* a feltett kérdésre olyan választ adott, hogy a német hadseregnek Belgiumon «kell» átvonulnia. Ez a szó végzetes következményeket vont maga után. Első sorban Belgium semlegességének megsértését, az ezt biztosító és Németországtól is aláírt nemzetközi szerződések nyílt megszegését jelentette, másodszor pedig maga mentette ki *Greyt* abból a nehéz helyzetből, melybe őt *Cambonhoz* írt 192i-i magánlevele sodorta.

Németország augusztus 2-ikán este 8 órakor 12 órás ultimátumban kérte a belga kormánytól a német csapatok átvonulását, mit az 3-án reggel elutasított. Erre megkezdődött a német előnyomulás, d. u. 6 órakor pedig Párizsba érkezett a német hadüzenet. Midőn *Grey* az angol alsóház ülésére ment, éppen a kapuban érte őt *Albert belga király* távirata, mely a határt átlépő német csapatok ellen segítséget kért és *Grey* a ház tapsai között biztosította Belgiumot a védelemről. Beszéde a legjobb időben történt,

mert ugyanakkor a francia kamara *Viviani* miniszterelnök beszédének tapsolt, ki *Grey* 1912-i magánlevelének felolvasásával igyekezett a brit kormányt színvallásra szorítani. *Az angol parlamentnek a levélről halvány sejtelve sem volt; midőn azonban Viviani beszédét elmondotta, már az egész brit nemzet talpra állott, hogy megvédelmezze Belgiumot. Mindenki azt hitte, hogy a nemzetközi szerződést lábbal tipró és egy kis nemzetet eltiporni akaró német kormány megbüntetéséről van szó; senki sem tudta, hogy Angliának egy miniszter magánlevelében vállalt ismeretlen kötelezettsége alapján kell fegyverbe állania és háborúba vonulnia.*

Grey tehát a Franciaországgal szemben vállalt magánkötelezettség helyett a Belgiummal szemben fennálló nemzetközi kötelezettség beváltásával fizette meg tartozását.

Augusztus 4-én a német kormányt a német csapatoknak Belgium területéről való visszahívására szólította, elutasítás esetén pedig *Goschent* útlevele kikérésére utasította. *Formailag tehát Anglia 1914 augusztus 5-én reggel a belga semlegesség megsértése miatt lépett a háborúba: lényegileg azonban a Franciaországnak vállalt kötelezettség sodorta bele,*

A HÁBORÚ POLITIKÁJA.

A politikai mérkőzés 1914-1915-ben.

A hadseregek felvonulása és harcba lépése a háborút előkészítő vagy elhárító törekvések lezárását jelentvén, meg kell vizsgálnunk, hogy a hadbavonuló hatalmak politikai elrendezkedése milyen képet mutatott.

A kancelláriák belső szobáiban mindenesetre világosan látták azt, hogy a politikai felkészülés terén az angol hadüzenettel a hatalmi erők jelentékenyen eltolódtak. Amint a német vezérkar csupán a két fronton vívandó francia és orosz háborúkkal számolt, úgy a német kancellária sem választotta indulópontul *Angliát* és az angol hadjáratot; ez pedig az összes politikai számításokat felborította.

A világ térképét kiterítve már 1914 augusztusban meg volt állapítható, *hogy a világháború külső keretét az angolszászok állásfoglalása és Japán lekötése adta meg.* Az Egyesült Államokat az 1901-i csatornaszerződés lekötözte és a háború első napjától kezdve Anglia mögött sorakoztak; oly erővel, hogy a német propaganda eredményei Amerikában mindvégig súlytalanok maradtak. Kanada tekintélyes haderőt állított ki; a latin-amerikai államok, Csile kivételével, Washingtonhoz igazodtak.

Az Indiai-Oceán körül, Délafrikában, oly hadsereg alakult, mely nemcsak a dél-afrikai német gyarmatot szállotta meg, hanem Keletafrikába vonult és lekötötte azt a német haderőt, mely az indiai tartalékok felvonulását megzavarhatta volna. Hogy e tartalékok Indiából kivonhatók voltak, arról egyrészt az ausztráliai hadsereg megjelenése, másrészt az angol-japán szövetséglevelek (1902., 1905., 1911.) gondoskodtak.

Ebben a széles keretben világosan látszott, hogy a központi hatalmak működési köre

szűkre szorult, és hogy a bekerítő vasgyűrűből egyedül Olaszországon és a Balkán-félszigeten keresztül nyílt meg a politikai áttörés lehetősége.

Olaszország tagja volt ugyan a *hármasszövetségnek*, de a szövetségi szerződésekből megállapítható, hogy 1887 óta minden megújítás alkalmával új előnyöket igyekezett magának biztosítani. Ezek az előnyök rendszeren a Balkán-félszigetre vonatkoztak és Németország, mely legtöbbször csupán a maga érdekeit kereste, támogatta őket. Az albániai előnyöknél azonban többet ígért Itáliának Franciaország, melynek az olaszok támogatására égető szüksége volt és mely Olaszországot 1900 óta egyre szorosabban magához vonta. Az 1911-es tripoliszi akció már egyenesen a marokkói francia tervekbe kapcsolódott és Olaszország ettől kezdve csak formailag tartozott a *hármasszövetséghez*. Ausztria-Magyarország és Szerbia háborúja, mely az előbbinek olasz felfogás szerint nagy előnyökkel járt volna, ismét homlokterbe állította Itáliát, *mely a megváltozott viszonyok alapján hadbavonulás helyett semlegességet fogadott és ezzel félreismerhetlen módon jelentette ki, hogy nem szövetségesei oldalán látja és keresi a háborútól nyújtandó előnyöket.*

Az a kárpótlás, mit Olaszország Ausztria-Magyarországgal szemben követelésül már 1914 júliusban felállított, akkori fogalmak szerint nem volt teljesíthető, mert az Osztrák Császárság olasz nyelvterületeinek átkapcsolására vonatkozott. Erre a szövetségeseivel megegyezni nem akaró Itáliát július 31-én *Sir Rennet Rodd* angol nagykövetnek sikerült a *Zweibund* hatalmaitól végleg eltérítenie. Annál inkább, mert Olaszország azáltal, hogy szövetségeseit cserben hagyta, voltaképpen elszigetelt hatalommá lett; elszigeteltségéből csupán azzal menekülhetett ki, hogy a német-osztrák-magyar *Zweibunddal* ellentétes *hármás entente* felé közeledett, amely ezáltal négyes szövetséggé alakult ki és a győzelemre is több reményt nyert azáltal, hogy a két központi hatalommal szemben óriási gyarmatterületekkel és az utánpótlás beláthatatlan erőivel rendelkező négy hatalom foglalt helyet. Itália elszakadása tehát azt jelentette, hogy semlegességével mindaddig várakozó állásba helyezkedik, míg a nyugati szövetséghez való nyílt csatlakozás nem jár kockázattal. Így látták ezt a francia kormánykörök is és másnap este Párizs utcáin lángbetűk hirdették, hogy Olaszország semleges marad, mire az olasz határon álló francia csapatok a német határ felé vonultak el. A politikai áttörés Olaszországon keresztül Franciaország irányában most már nem volt remélhető, sőt az olasz kormány a kilátásba helyezett kárpótlások biztosítása érdekében volt szövetségesei ellen kezdte meg a felvonulást, miáltal ezeknek beláthatatlan nehézségeket okozott.

A Balkán-félszigeten való áttörés Szerbián keresztül katonai erővel, Románián keresztül a fennálló szövetség útján volt elképzelhető. Az orosz felvonulás azonban az osztrák-magyar hadvezetést már augusztusban a Szerbia elleni hadműveletek megváltoztatására bírta, Románia pedig a veszedelem elmúltá után, október 1-én Oroszországgal titkos szövetségre lépett. A szövetség a Bratianu kormány műve volt, melyet a halálra Károly király minden ébersége mellett meg nem gátolhatott. Röviddel azután a trónralépő Ferdinánd király már nyíltan az entente oldalára állott és közvetlen össze-

kötötést létesített Szerbia és Oroszország között. A szerb-román-orosz összekötetés megteremtése a német-osztrák-magyar politikai áttörés kudarcát jelentette.

Németország tehát ettől kezdve csupán a szerb-román szövetség falán keresztül, tudott érintkezésbe jutni Törökországgal, mely mindezek ellenére Németország oldalára állott, november i-én az entente konstantinápolyi követeit eltávolította, flottáját és hadseregét pedig német vezénylet alá helyezte. A német-török szövetség a rendelkezésére álló lehetőségek szerint mindent el is követett, hogy a frontvonalat Egyiptom és India felé terjessze, de ott csak kisebb osztagok jutottak el a Szezei-csatornáig, itt pedig Bagdadtól délre meg kellett állania, mert a Balkán-félszigeten át lehetetlenné vált a közvetlen összekötetés és elmaradt a szükséges utánpótlás.

Ugyanakkor az olaszok október 30-án Sasseno szigetét, december 26-án Valonát szállották meg és ezzel megvetették lábukat a Balkán-félszigeten, mi a központi hatalmak balkáni és ázsiai összekötéseit még jobban megnehezítette, sőt az olasz és orosz haderők egyesülése esetén, mi az 1909-i, Racconigiban aláírt egyezmény alapján elképzelhető volt, lehetetlenné is tette.

Az elmondottak alapján nem nehéz megállapítanunk, hogy a központi hatalmak politikailag már a háború elején magokra maradtak és hogy a helyzet változását egyedül valamelyik harctéren elérhető döntő diadaltól, valamely ellenséges hatalomnak legyűrésétől és különbékére való kényszerítésétől remélhették.

A szövetséges hatalmak 1914 szeptember 3-én kelt londoni szerződésükben megfogadták ugyan, hogy különbékét semmi esetre sem fognak kötni, elismerték azonban, hogy e kötelezettség Franciaországra nézve Párizs elfoglalása, Angliára nézve a németek partraszállása, Oroszországra nézve pedig belső forradalom esetén nem vonatkoznék. Ezzel magok világosan megjelölték sebezhető pontjaikat, melyek közül a német hadvezetőségnek bölcs előrelátással választania kellett.

A németek azonban a hadműködés szempontjából rendelkezésre álló területen még mindig a francia és orosz hatalmak ellen felállított két arcvonalas háborúval számoltak és a Moltke-Schlieffen haditervén jóformán semmit sem változtattak. Angliát figyelmen kívül hagyva – Itáliáról nem is beszélünk – jobban tartottak a francia, mint az orosz támadás következményeitől és ezért egész haderejüket Franciaországra dobták, hol a kormány a rettenetes nyomás elől a távoli Bordeauxban keresett menekülést. A marnei csatában a német haderőknek meg kellett állaniok és a tenger felé fordulniok, honnan váratlanul az angol beavatkozás hatása volt érezhető. A «versenyfutás a tenger feléi» azonban már nem hozta meg a döntést, mire az Alpok és a tenger között oly csatavonal merevedett meg, melyen Párizs már kívül esett és ezzel egyrészt Franciaország a gyors összeroppanástól megmenekült, másrészt a német haditerv fontosabb részének végrehajtása megghiúsult.

Ugyanakkor a keleti arcvonalon az oroszok két irányban kezdték meg az előnyomulást. Az északi hadoszlopok Königsberg felé nyomultak előre, melynek elestét csupán a belga harctérről elvont csapatok gyors beavatkozása mentette meg; a déli

hadsereg Galíciát söpörte végig és a krakkói országúton állították meg a német, osztrák és magyar szövetségesek. Oroszország most egész erejét latba vetette és 45 hadtestét dobta bele a lengyelországi harcokba, de azok ennek ellenére sem eredményezték a kívánt áttörést, sőt a csatavonal a tenger és a Kárpátok között keleten is megmerevedett.

Ezzel a Zweibund hatalmai ostromlott várrá alakultak át, melyet az ostromlók milliói vettek körül, hogy a külvilágtól elzárva kiéheztessék és alkalmas pillanatban megrohanják.

A döntés a beállott események hatásaként ismét politikai útra terelődött akkor, midőn az entente-hatalmak az általános rohamot a tartalékban álló, semlegesség címe alatt várakozó Olaszország bevonásával akarták megkezdeni. A német diplomácia felismerte a veszélyt, melyet az egész olasz haderőnek Ausztria-Magyarország ellen fordítása magában rejtett és Bülow herceg volt külügyi államtitkárt küldötte Rómába, hol az a szerbiai támadás összeomlása után (1914 decemberben) nyomban megkezdte a tárgyalásokat az olasz támadás elhárítása iránt. A siker érdekében az osztrák Berchtold gróf közös külügyminiszter, ki osztrák terület átengedéséről, mire a német szövetséges is szorította, hallani sem akart, a magyar Burián István bárónak engedte át helyét (1915 január 12.), aki Przemyśl eleste (1915 március 22.) után, 1915 március 25-én Trentinót és Triesztet kínálta fel az olaszoknak. Sonnino báró külügyminiszter azonban ekkor már a neki más oldalról megígért egész tengerpartot és a dalmát szigeteket követelte (április 8.), és Bécsben meghallgatásra nem találván, április 26-án az entente-hatalmakhoz csatlakozott, mivel a londoni titkos szerződés az összes olasz követelések teljesítését megígérte. Történt ez annak ellenére, hogy éppen Sonnino volt az, ki 1882-ben a *hármasszövetség* megalkotását követelte.

Olaszország erre a *hármasszövetségi* szerződést május 4-én formailag is felmondotta és Burián báró május 10-i engedményeit félretolva, május 23-án volt szövetségesének hadat üzent. *Ezzel nemcsak a hármasszövetség bomlott fel, de az utolsó európai nagyhatalom is a háborúba lépett és a központi hatalmak dél felől is zár alá kerültek.*

A politikai háború tehát az 1914-es katonai események következtében és azok hatása-ként szemelláthatólag a központi hatalmak ellen dőlt el.

Az állásháború mérlege 1915-1918-ban.

Olaszország beavatkozásával emberi számítás szerint a háborúnak mozgó háborúvá kellett átalakulnia, melyben a központi hatalmaknak saját területeiken kellett védekezniük.

Az olasz haderő azonban egészben véve sem volt elég erős arra, hogy az Isonzó-vonalat áttörje és ezzel a hozzá fűzött számítások összeomlottak; sőt az olasz arcvonal annyira megmerevedett, hogy az Isonzó-vonal az olasz hatalmi állás temetőjévé kezdett alakulni, ami Olaszország hatalmi terveire és európai helyzetére nem volt kedvező kihatással.

Ugyanakkor a keleti arcvonalon a központi hatalmak az 1914 december óta dúló állásháborút a gorlicei áttörés révén mozgó háborúvá tették és az orosz haderőket Oroszország belseje felé messzire visszaszorították, ahol azonban ismét állásharc kerekedett.

Az ostromlott várból a központi hatalmak összesen négy nagy kitörést kíséreltek meg és pedig: I. 1915. Oroszország felé. II. 1915-16. Szerbia-Montenegró felé. III. 1917. Olaszország felé. IV. 1918. Franciaország felé. A kitörések azonban nem eredményezték azt az igazi mozgó háborút, mely az ellenség megverésére vezethetett volna, mert maguk a központi hatalmak voltak azok, akik részben elégtelen erőik, részben ellenségeik rendszabályai miatt megállni voltak kénytelenek, avagy politikai okok miatt nem tették teljessé győzelmüket.

Amidőn az olaszok az 1915 április 26-i londoni szerződést megkötötték, Galíciában már gyülekeztek a csapatok, melyek május 2-án Gorlicénél támadásba mentek át. A támadás rövidesen annyira kimélyült, hogy szeptember végén a keleti csatavonal a Riga-Dünaburg-Baranovicsi-Pinszk-Luck-Dubno-Csernowic vonalon állapodott meg. Az orosz hadsereget döntő vereség érte; Nikolajevics Miklós nagyherceg fővezért a Kaukázusba küldték, helyét pedig maga II. Miklós cár foglalta el.

A győztes hadjárat sikerei a központi hatalmak részéről csak akként és akkor voltak kiaknázhatók, ha Oroszországot különbékére tudták volna kényszeríteni. Az orosz kormány azonban változatlanul az angol és francia nagykövetek (Buchanan és Paléologue) oldalán maradt és a központi hatalmak diplomáciája ezen a téren nem tartott lépést a hadsereg diadalaival. Azt a beláthatatlanul nagy előnyt, mit Oroszország kiválása és esetleges megbékülése, semlegessége vagy szövetsége jelentett, a központi hatalmak nem tudták elérni. Sőt akkor erőik egy részét délre indították, hol Mackensen és Kövess tábornagyok Szerbiát és Montenegrót megtámadták. Az 1913-i bukaresti békeszerződéssel megcsonkított és elszigetelt Bulgária 1915 októberben a központi hatalmakhoz csatlakozott, mire a két szerb állam idegen megszállás alá került. A beteg Péter királyt hordágyon mentették át az albán hegyeken; az öreg Miklós király hontalanná lett; a balkáni mozgó háború a központi hatalmak diadalát eredményezte. A román szövetséges elpártolása okozta e jelentékeny áldozatot, amely azonban abszolút értékre nem tudott emelkedni, mert a vérrel szerzett diadalt a balkáni Hohenzollern-államok kímélete csakhamar alászállította. Amit ugyanis a hadsereg kivívott, azt a politikai aggályok majdnem veszélybe döntöttek. Hohenzollern Ferdinánd román királynak és Hohenzollern Zsófia görög királynénak német barátságát minisztereiknek ententebarátsága kellő erővel ellensúlyozta és a központi hatalmak diplomáciája elfeledni látszott, hogy a modern államokban a politikát a kormányok intézik. *Bratianu Jonel* román miniszterelnök az 1919-1 párizsi békekonferencián büszkén mondotta el, *hogy Románia 1914 október 1. óta Oroszország oldalán állott és attól kezdve változatlanul az entente-hatalmak szövetségésének tekintette magát.* A központi hatalmak viszont ennek ellenére még Szerbia és Montenegró birtokában és Bulgária szövetségében is elmulasztották a román kérdés végső tisztázását.

Románia helyzetét a balkáni előnyomulás csupán annyiban befolyásolta, hogy a központi hatalmakhoz csatlakozni nem akarván és az 1914 szept. 18-i orosz-román titkos szerződés óta nem is tudván, az orosz hatalomtól került függő viszonyba. Mivel pedig az orosz szerződés neki Erdély megszerzését helyezte kilátásba, politikai szempontból Románia nem Oroszország, hanem Ausztria-Magyarország és a központi hatalmak ellen fordult. Tisza István a magyar kormány élén világosan észrevette az új helyzetet és a hazai románság megnyerésével igyekezett az orosz veszedelmet ellensúlyozni; de a német kormány a Hohenzollern név varázsától menekülni nem tudván, Romániát orosz tartaléknak hagyta meg, mely az orosz politikai és katonai érdekekre kedvező pillanatban annak elővédeként a központi hatalmak ellen fordulhatott. Magyar szempontból ez a mulasztás csakhamar végzetesnek bizonyult.

Ugyanígy állott *Venizelosz* görög miniszterelnök is az entente oldalán, melynek a háború elején Görögország egész haderejét felkínálta, 1915 szeptember 30-án pedig Szalonikit is átengedte. *Konstantin* görög király erre Venizeloszt elbocsátotta és a parlamenti többség ellenére *Skuludist* nevezte ki miniszterelnökké. Az entente hatalmak azonban az északról közeledő szövetségesek ellen védekezve, a nekik átengedett Szalonikit katonai bázissá tették, *Venizeloszt* pedig a király és a német befolyás ellen küzdő ellenkormány élére állítva, egy semleges államban fegyveres erővel polgárháborút idéztek elő. A központi hatalmak ezzel ellentétben Görögországot a dinasztiára való tekintettel semleges államnak tekintették és semlegességét tiszteletben tartva elmulasztották Szalonikit az idegen csapatoktól megtisztítani. *A szerbiai és montenegrói hadjárat politikai következményei tehát elmaradtak; Románia és Görögország felől nem múlt el a veszedelem; Szalonikiban hatalmas katonai tábor alakult, mely később a központi hatalmakra nézve végzetessé lett, Magyarországra pedig katasztrófát hozott.*

Hogy ez milyen óriási hiba volt, az már 1916-ban láthatóvá lett.

Ausztria-Magyarország szempontjából mindezek ellenére a háború 1916 elején a szerb-orosz támadás összeomlása és az olasz támadás meddőségének nyilvánvalóvá létele után befejezettek volt tekinthető. Ferenc József hunyó napja világa mellett is megérte azt, hogy birodalmának épségét a rettentő támadással szemben meg tudta menteni és csupán az keltett aggodalmat, hogy a keleti helyzet tisztulását nyugaton Verdun ostroma zavarta meg, melynek meddősége nagy áldozatot követelt és a nyugati hatalmakat arra bírta, hogy saját érdekükben keleten keressenek tehermentesítést.

A keleti és déli frontokon elért katonai diadalmok ki nem aknázása folytán így csakhamar új felhők jelentek meg a látóhatáron. A politikai támadás pergőtüze éppen Ausztria-Magyarország ellen fordult, melynek határain, az Isonzó mögött, Szalonikiban, Romániában és Kelet-Galíciában 1916 nyarán már egy koncentrikus támadás előjelei mutatkoztak, amit egyedül a háborúnak 1916 elején megejthető befejezése akadályozhatott volna meg.

Az új támadás megszervezése a neoszláv propaganda érdeme volt, melynek szolgálatában kiváló értelmi és politikai erők állottak. A vezetés mindenesetre a szláv hege-

monia megalkotására törekvő orosz reformpártokat (Miljukov) illette meg, melyek a balkán háborúk óta jól megszervezve várták az alkalmat, hogy a terveiknek útjában álló Ausztria-Magyarországra halálos csapást mérhessenek. Politikai terveiknek duna-menti képviselői a csehek voltak. *Masaryk Tamás* prágai professzor már 1915 áprilisban, tehát a központi hatalmak katonai helyzetének mélypontján, emlékiratot nyújtott át a brit külügyi hivatalnak, hol az *Seton Watson* professzor útján *Sir George Clerk* osztályfőnök kezébe került, melyben a háború gyors befejezése érdekében Ausztria-Magyarország megtámadását és felosztását javasolta. Ebben az iratban még az orosz hatalomra építette reményeit; *orosz nagyherceget kért Csehország trónjára, orosz nagyhercegnőt a szerb és román trónörökösöknek; orosz helytartó jelent meg a budapesti horizonton is, honnan kis távolságra húzódott volna el, Debrecen fölött, az orosz határ.* Oroszország tehát a magyar alföldre lépett, a cseh-szerb korridoron át pedig az Adriát is elérte volna. Francia és angol barátai, *Denis Ernest* és *Seton Watson* még 1915-ben pontosabban megvonták Csehország, Szerbia és Románia új határait és *e határok sok helyen még kilométernyi távolságra sem térnek el a trianoni szerződésben megjelölt határoktól.* Ezt az 1915-i státuszkvót vágta ketté a gorlicei áttörés és temették el az orosz és balkáni harcterek eseményei; egészen addig, amíg a verduni támadás ellensúlyozása végett és a nyugati arcvonal mentesítése érdekében őket újra fel nem élesztették.

Románia és Görögország ententebarát kormányai, Szaloniki angol-francia és Dél-Albánia olasz csapatai tehát egy új támadás eszközeivé lettek, melyet a neoszláv propaganda 1916 nyarán hatalmas erővel intézett Ausztria-Magyarország ellen, hogy annak szláv népeit orosz védőség alá helyezhesse. A nyugati hatalmak magok is szívesen látták volna Németország szövetségesének bukását és e végből jelentékeny erőket bocsátottak rendelkezésre keleti szövetségeseiknek.

A támadást 1916 június 4-én Bruszilov orosz tábornok harmadfélmillió emberrel indította meg. Alighogy Lucknál az osztrák-magyar-német arcvonal a támadást nagy veszteségekkel felfogta, augusztus 15-én már *Sarrail* francia tábornok, a balkáni haderők fővezére nyomult észak felé, 27-én pedig Románia üzent hadat. A hármas támadás megállítása 1917 elejéig eltartott és csak nagy áldozatok árán volt elérhető.

A szenvedett kudarc eredménye angol, francia és orosz kormányválságokban volt észlelhető. A változó kormányok azonban még így is egyértelemmel elutasították azt a békeajánlatot, melyet a központi hatalmak 1916 december 12-én tettek. A békeajánlat nyíltan történt és hasonló nyíltsággal utasított el. Károly osztrák császár és magyar király, ki a decemberi békeajánlattól sokat várt, annak megghiúsulása tehát legszebb reményeit döntötte meg, röviddel azután úgy vélte, hogy a titkos tárgyalás sokkal inkább célhoz vezető. Ebben az irányban tett fáradozásai egyedül az olasz kormány ellenállásán hiúsultak meg, amely az erős Ausztriától való félelmében teljesen a neoszláv politikusok karjaiba vetette magát. *Sixtus* páрмаi herceg, Zita királyné fivére, kétszer is Bécsbe látogatott (1917 március 22. és május 7-9.), az angol és francia kormányok helyeslését azonban *Sonnino* báró tiltakozása jámbor óhajjá szállította le;

Károly király leveleinek közzétételével pedig Clemenceau francia miniszterelnök a különbeke kísérleteinek is *véget vetett*.

A háború egysége tehát ismét biztosítva volt és vele biztosítva volt a háború folytatása is, melynek érdekében az egyes hatalmak új intézkedéseket tettek, mert a küzdelem valamennyit kivétel nélkül megviselte.

A brit szigetek 1916-ban ír forradalom ütötte fel fejét, mely az európai fronton küzdő Angliát hátban fenyegette. *Sir Robert Casement* ír pártvezér már 1916 tavaszán partra lépett egy német hajóról, de bár nyomban fogságba került és kivégezték, már húsvétkor kitört a dublini felkelés, mely *félezer* áldozatot követelt. Írország ostromállapotba került és jelentékeny angol haderőt kötött le. A nehézségek leküzdése végett a gyöngye *Asquith* miniszterelnök helyét, Bukarest elfoglalása hírére (december 7-én), *Lloyd George* foglalta el, ki diktatori hatalommal koncentrációs kormányt alakított, hogy Anglia legjobb erőit csatasorba állíthassa.

Franciaországban súlyos árulások robbantak ki és ez tette szükségessé, hogy a kormány élére *Clemenceau György* kerüljön, ki az árulókat kivégeztette, a békére hajlókat bebörtönözte (*Caillaux* miniszter) vagy száműzette (*Malvy* miniszter).

1917 elején a Német Birodalom politikai frontja is megingott. *Bethmann-HoUweg* kancellár védelmi, *Ludendorff* tábornok a hadvezetőség élén hódító háborút folytatott. Ugyanakkor a korlátlan bűvárhajóharc elrendelése (1917 február 1.) éles ellentétben állott a radikális szocialista blokk megalakulásával (1917 április), mely később a kommunizmus melegágyává lett. A birodalmi gyűlés a középúton látszott haladni, *midőn igy július ig-én az egyezményes béke megkötése iránt hozott határozatot*. Ez azonban csak az irányzatok számát szaporította meg.. Az ellentétes irányzatok viszont kancellárválságokat idéztek elő (1917 július 14. *Bethmann-Hollweg* utóda *Michaelis*, november 1. a bajor *Hertling* gróf), melyek a megoldást semmivel sem vitték előre. Anglia és Franciaország koncentrációs kabinetével szemben a császárnak felelős kancellárok váltakozása inkább Németország tanácstalanságát mutatta és ezen a tapasztalt *Hertling* gróf bajor miniszterelnök kinevezése (az első délnémet kancellár) sem változtatott.

Károly császár és király trónralépése ugyanakkor Ausztria-Magyarországban is változásokat idézett elő. Ausztriának sem parlamentje, sem megfelelő kormányai nem voltak, multai *Tisza István* gróf a kettős monarchia vezető államférfiává lett, akit a háború kezdete óta minden fontos kérdésben meghallgattak és akit a külföld is első sorban vett számításba, mikor Ausztria-Magyarországról volt szó. Személyes ellenfelének, *Czernin* grófnak a külügyminiszteri székbe való emelésével azonban *Tisza* állása megingott és 1917 május 23-án le kellett mondania. Mivel a lemondás után is a többség vezére maradt, utána csak kisebbségi kormányok (*Esterházy*, *Wekerle*) jöttek; ezáltal a vezetés teljesen *Czernin* kezébe került, kinek politikája nem mindenben egyezett a magyar érdekekkel. A *cseh foglyok* (*Kramar*, *Rasin*) *szabadonbocsátása és a nemzetiségi erők felszabadítása mindenestre jelentékenyen meggyengítette Ausztria-Magyarország belső frontját*.

Teljesen felbomlott a rend Oroszországban, hol az öreg *Stürmer* miniszterelnök már a német különbéke megvalósításán dolgozott, amidőn az angol és francia nagykövetségekkel szoros összeköttetésben álló neoszláv csoport (Miljukov) 1917 március 16-án a békére vágyó II. Miklós cárt lemondatta és Oroszországot újra támadásba kergette. A kormány élére *Lvov* herceg állott, kinek oldalán a neoszláv gondolat barátai az orosz hatalmat az entente érdekeinek szolgálatában továbbra is megtartották. A hatalom azonban ekkor már a munkások kezében összpontosult, kiknek átmeneti képviselője, a forradalmár *Kerenszki Sándor* volt. Július 22-én *Kerenszki* maga vette át a kormányt, de ő már a Svájból hazatért *Lenin* és kommunista társai propagandájával került szembe, mely a háborúban kifáradt orosz tömeget meghódította és november 12-én a Kerenszki-kormányt foglyul ejtve, Oroszországot kommunista köztársasággá nyilvánította és egyben az entente követeit is távozásra kényszerítette.

Oroszország ezzel a háborúból, az európai állami és társadalmi rendből is kivált, mi a háború politikai és katonai felépítésében súlyos eltolódásokat eredményezett.

Ha e kiválás különbéke formájában történik meg, úgy Németország hatalmas alátámasztást kapott volna kelet felől és egész erejével nyugat felé fordulhatott volna, Oroszország azonban forradalmi elemeivel telítve, megbízhatatlan szomszédnak mutatkozott és ezért alátámasztás helyett nagy katonai erőket kötött le, melyek Riga és Odessza irányában előnyomulva, az egész orosz síkságon szétömlöttek. Északon a finn tavakig, keleten a Kaukázusig német, osztrák és magyar helyőrségek helyezkedtek el. Az így kétoldalt átfogott bolsevik kormány különbékét kötött (Breszt-Litovszk, 1918 március 3.); ezt megelőzte az Oroszországtól elszakadt Ukrajna békéje (február 9.) és követte Finnországé (március 7.), miáltal Oroszország darabokra törve került ki a háborúból. A darabokra tört Oroszországot lassankint német, osztrák és magyar csapatok szállották meg, mi a megkötött különbéke értékét nagyban alászállította, sőt a tartalékok szempontjából, de politikailag is többé-kevésbé tehertételt jelentett.

Románia, melyet 1916-ban Oroszország taszított a háborúba, ily körülmények között egymagában alig folytathatta tovább a háborút és február 9-én *Bratianu* elhagyta helyét. Hivatalbeli utóda *Averescu* tábornok lett, ki azonnal felvette a tárgyalást a központi hatalmakkal, a békeszerződést azonban csak az ő utóda, *Marghiloman* írta alá. A május 7-1 bukaresti békeszerződés értelmében Havasalföld továbbra is megszállás alatt maradt, de Moldvában nemcsak a román kormány működött szabadon, hanem az entente hatalmak megbízottait sem távolították el és *Bratianu* miniszterelnök a párizsi békekonferencián nyíltan elmondotta, hogy ez tette lehetővé, hogy a békeszerződés megkötése után a román kormány tovább folytatta készülődéseit az új háborúra.

A keleti arcvonalon megkötött különbéke és az általa lekötött nagy katonai erők tehát nem könnyebbülést, hanem újabb tehertételt jelentettek és a központi hatalmak ezzel az új teherrel vállaikon fordultak nyugat felé, hol Oroszország kilépését máj Amerika hadbavonulása ellensúlyozta.

TISZA ISTVÁN GRÓF
MINT A 2-IK HONVÉD HUSZÁREZRED PARANCSNOKA.

BÜLOW BERNHARDT HERCEG
NÉMET BIRODALMI KANCELLÁR ÉS POROSZ
MINISZTERELNÖK, MAJD NÉMETORSZÁG
RÓMÁT KÖVETE (1914-1915.).

BURIÁN ISTVÁN GRÓF
AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG KÜLÜGYMINISZTERE
1915-BEN
ÉS 1918 ÁPRILIS-OKTÓBER HAVÁBAN.

CLEMENCEAU GYÖRGY
A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG MINISZTERELNÖKE ÉS HADÜGYMINISZTERE
1917. NOVEMBER HAVÁTÓL 1920. JANUÁR HAVÁIG.

POINCARÉ RAYMOND
A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG ELNÖKE 1913-1920-IG.

SONNINO SIDNEY BARÓ
OLASZORSZÁG KÜLÜGYMINISZTERE 1914-1919-IG.

SZÁSZONOV SZERGEJ
OROSZORSZÁG KÜLÜGYMINISZTERE 1910 -1916-IG.

PASICS NIKOLA
ÍZERBIA MINISZTERELNÖKE.

VENIZELOSZ ELEUTHERIOS
GÖRÖGORSZÁG ENTENTE-BARÁT MINISZTERELNÖKE.

HEINRICH TILLY GROF
AUSTRIA-MAGYARORSZÁG KÉTFÉRTÉKŰSÉGE 1912—1913 JANUÁR HAVÁIG.

BETHMANN HOLLWEG THEOBALD
MÉNET BIRÓDALMI KANCELLÁR 1914—1917 JÚNIUS 14-IG.

Még egy kétes öröksége maradt az 1915-től 1918-ig terjedő állásháborúnak: *a lengyel kérdés rendezetlen volta.*

Alig esnénk túlzásba, ha kontinentális szempontból az egész európai háborút a lengyel kérdés körül csoportosítanánk, mert a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország megtámadása Franciaország részéről csak Oroszország lekapcsolása útján, a német-orosz évszázados szövetség szétrobbantása csupán az általuk felosztva tartott Lengyelország feltámasztása útján volt lehetséges.

A lengyel kérdés tehát a háború első napjától kezdve a megoldandó kérdések homlokterében állott és megoldatlanul maradván, a központi hatalmakra végzetesnek bizonyult.

Amidőn a világháború kitört, a Lengyelországot több mint egy évszázad óta felosztva tartó hatalmak először kerültek egymással háborúba. Reájok nézve tehát jövő viszonylataik szempontjából az volt a legfontosabb, hogyan fogják a lengyel kérdést akként megoldani, hogy az mindnyájukat kielégítse és a jövő békét biztosítsa.

A lengyelek rokonérzése Ausztria felé irányult és Pilsudszki József, légioi élén már 1914 augusztus 6-án átlépte az osztrák határt, hogy az osztrák-magyar hadsereghez csatlakozzék. Krakkóban alakult meg augusztus 16-án a Lengyel Nemzeti Tanács is, miáltal a lengyel kérdésben Ausztria került homlokterbe. Oroszország nem akart Ausztria mögött maradni és augusztus 14-i proklamációjában Lengyelországnak önkormányzatot ígért, november 26-án Varsóban oroszbarát Lengyel Nemzeti Tanácsot alakított, 1915 január 25-én orosz-lengyel légiót szervezett, április 4-én pedig közzétette a lengyelországi autonómiára vonatkozó kormányrendeletet. 1915 augusztus 5-én azonban Varsó német kézbe került és Beseler tábornok a német kormány rendeletére a lengyel hatóságokat feloszlatta. Erre Pilsudszki a légiók élén a központi hatalmak ellen fordult és mivel félő volt, hogy a szakadás Oroszország befolyását fogja megerősíteni, Bécs és Berlin 1916 november 5-én elismerték Lengyelország függetlenségét, annak élére pedig egy háromtagú régensséget állítottak. A régensség felelős kormányt nevezett ki és hadsereget állított, mely a központi hatalmak hadseregeinek kötelékében harcolt tovább. Gyökeresen megváltozott a helyzet akkor, midőn 1917 január 22-én Amerika és március 19-én az új orosz kormány Lengyelország függetlenítése mellett nyilatkoztak, mert ezzel a központi hatalmakat nehéz helyzetbe hozták. A lengyelek ugyanis most már a teljes függetlenséget követelték. Amíg azonban a francia kormány június 5-1 dekrétumával francia földön lengyel nemzeti hadsereg felállítását engedélyezte, addig Beseler tábornok a lengyel légiókat német eskü letételére szólította, az ellenszegülő Pilsudszkit pedig a magdeburgi várba záratta. A lengyel régensség csalódottan látta, hogy a breszt-litovszki béketárgyalásokból kihagyják és hogy Cholm tartományt, melyre a lengyelek számot tartottak, Ukrajnának adják oda, mire Haller tábornok a légio élén ellenállni készült. A légiókat lefegyverezték és pörük Máramarosszigeten folyt addig, amíg Károly királytól kegyelmet nem kaptak; Haller tábornok azonban Ukrajnán keresztül Párizsba

szökkent, hol a lengyel nemzeti hadsereg élére állították. A független Lengyelországnak Ausztriával kapcsolatban való megszervezését Németország mindvégig ellenezte, de Tisza István is kifogásolta, mert új szláv tömegek felvétele a dualizmus kereteit megbontotta volna.

Végeredményben tehát a lengyel kérdést sehogy sem tudták eldönteni és az a háború végének nagy problémái között a legnagyobbak és a legsúlyosabbak közé emelkedett.

Ha egy pillanatra megállunk annál a határvonalnál, melyet politikai szempontból! az orosz hatalom kiválása és Amerika belépése jelentett, akkor lehetetlen észre nem vennünk azt, *hogy a központi hatalmak a politikai kérdések tömkelegeivel szemben teljesen tanácstalanul állottak. Senki sem volt tisztában azzal, hogy a megszállás alá került idegen földek kézi zálognak tekinthetők-e, vagy pedig messzemenő átalakulásnak lesznek alapjai. Sem nyugaton, sem keleten, sem délen sehol nem voltak észrevehetőek még körvonalai sem annak, hogy a központi hatalmak a felmerült kérdésekben mire gondolnak; a lengyel kérdésben viszont egymással készültek szembe kerülni.*

Amerika beavatkozása ezért tette lehetővé azt, hogy egy Európán kívüli hatalom! esetleges katonai sikerével a jövő sorsának intézését a központi hatalmak kezéből! kiragadja és maga írja elő a jövő béke feltételeit.

Amerika beavatkozása és a háború befejezése.

(1917-1918.)

Amerika kezdettől csak formailag volt semleges hatalom.

A német diplomácia már akkor helyrehozhatlan hibát követett el, amidőn Anglia semlegességében és távolmaradásában bízott; *de hibáját még jobban tetézte azzal, hogy az angolszász hatalmak érdekközösségéről és világszövetségéről sejtelve sem volt és ennek következtében azokat figyelmen kívül hagyta.*

Anglia és az Egyesült Államok 1815 óta karöltve haladtak a világpolitika terén és egy évszázadon át sohasem kerültek szembe egymással. Midőn az angol-német ellentét előhírnökei a látóhatáron megjelentek, a trónralépő VII. Edvárd király 1901-ben Amerikát a német kérdésben is maga mellé vonta és előre lekötötte abban az irányban, *hogy*-. Amerika európai háború esetén egyedül Anglia és szövetségesei oldalára állhasson. Az ár a Panama-csatorna megépítésének kizárólagos joga volt, melyben Anglia és Amerika egy évszázadon át versenytársak voltak és amelyben VII. Edvárd Amerika megnyerése: végett 1901-ben oly megoldást kínált fel, amelyben a brit kormány a csatorna megépítésének és ellenőrzésének monopólium jogát az Egyesült Államoknak engedte át.

A háború kitörésekor tehát Amerika kormánya és népe Anglia mögött foglalt állást; és a háború első percétől kezdve Angliának és Anglia szövetségeseinek kedvezett. Ezért szállított nekik lövészeret és tiltakozott azok ellen a német rendszabályok (blokádnak, bűvár-

hajóharc stb.) ellen, amelyek ezen egyoldalú háborús szállításokat korlátozták vagy megghiúsítani törekedtek. Ezért pusztult el a *Lusitania* személyszállító gőzös is május 7-én, mert az 1198 utason és személyzeten kívül 5000 láda lövészt szállított. Midőn 785 polgári utas a tengerbe fűlt, a németellenes propaganda a *Lusitania* nevet csatakiáltásul választotta és a hadiszerszállítás fokozása érdekében most már a bűvárhajóharc teljes megszüntetését követelte.

Az 1917 január 9-1 plessi tanácskozás azonban Tisza gróf ellenére is a bűvárhajó óh arctól remélte Anglia békére kényszerítését és így vette kezdetét február i-én a korlátlan bűvárhajóháború, mely Amerikát február 3-án szakításra, április 6-án pedig hadüzenetre bírta. A német bűvárhajók valóban emberfeletti erővel megakadályozni törekedtek az amerikai beavatkozást, hogy az elkövetkező franciaországi támadásban a döntő és végleges diadalt Németország részére biztosítsák.

A központi hatalmak a 12. isonzói csata előestéjén, mikor az olaszok már Trieszt megvételeére készültek, 1917 októberben, az Adria felé irányították csapataikat, ahol október 24-27-ig Tolmein mellett a csatavonalat áttörték és november 11-én a Piave-vonalán állottak meg. Bár az arcvonat mögötti olasz területen zavargások voltak észlelhetők és kellő erő latbavetésével a további előnyomulásnak nem voltak akadályai, a központi hatalmak itt sem erőszakolták ki a különbékét, hanem a legyezőszerű támadás tovább fordult nyugat felé, hol Hindenburg tábornagy 1918 tavaszán végre döntő támadásba ment át.

Amerikából ezalatt 1918 március végéig 300,000 katona érkezett és helyezkedett el a kifáradt angol-francia csatavonal mögött, melyet belgák, portugálok és gyarmati csapatok tarkítottak.

A támadás 1918 március 21-én vette kezdetét és július 18-án a Marne folyó mellett hiúsult meg. Midőn a lassú visszavonulást az amerikai csapatok meglepetésszerű támadása szeptember 12-én gyorsabbá, a bolgár front feloszlásának híre pedig véglegessé tette, a háború befejezettnek volt tekinthető.

* * *

A béketárgyalások megkezdése iránt már az augusztus 14-én, a spaai német főhadiszálláson *Vilmos* császár és *Károly* király, *Hertling* gróf kancellár, *Hintze* és *Burián* külügyminiszterek, *Hindenburg* fővezér, *Ludendorff* és *Arz* vezérkari főnökök megállapodtak. Csupán abban volt eltérés a német és osztrák-magyar felfogás között, hogy a németek az egységes, az osztrákok a külön fellépéstől vártak előnyöket. Az amerikai csapatok támadása (szeptember 12.) után *Károly* király szeptember 14-én az összes hadviselő feleket békére szólította, de az ellenséges kormányok egymás után elutasították.

Károly király körtávirata sejteni engedte azt, hogy a gyönges és annyi népelemből összeállított Ausztria-Magyarország a háborúban kimerült és hogy annak folytatása további gyengülést, esetleg katasztrófát fog eredményezni. Még a kettős monarchiánál is gyengébb volt azonban az 1911 óta hadban álló Bulgária, melyet a központi hatal-

mak haderői 1916 óta csak gyengébb erőkkel tartottak Szaloniki ellenében, mely azóta technikailag kitűnően felszerelt, nagyarányú hadműködési alappá fejlődött ki. Ferdinánd bolgár cár hiába jelent meg a német főhadiszálláson; ott mindennek jórafordulását a franciaországi mérkőzéstől várták. Midőn azonban ez utóbbi nem hozta meg a gyors eredményt, június 22-én a németbarát *Radoslavov* miniszterelnök helyét a demokrata *Malinov* foglalta el, ki éhező és lerongyolt népe élén már nem tudta feltartani azt az általános támadást, melyet *Franchet d'Espérey* fővezér szeptember 15-én megindított. Tíznapos harc után, szeptember 25-én, *Malinov* fegyverszünetet ajánlott, mely 29-én *Prilepben* létre is jött. A bolgárok a frontot megnyitották és ezzel a lavina megindult Ausztria-Magyarország ellen.

Bulgária kiválásának súlyos következményei között az *első* mindenestre az a katonai előnyomulás volt, mely a központi hatalmak déli hadseregeit gyors visszavonulásra bírta. Az entente-hadseregek hulláma szeptember 29-én már Üszkübot, október 5-én Vranját, 12-én Nist, 29-én Pozsarevácot, november 1-én pedig Belgrádot érte el. A *második* az albán arcvonalon mutatkozott, hol a balkáni olasz hadsereg októberben Albániát szállotta meg, október 24-től pedig a piavei frontot szorította vissza és november 3-án északon Trientbe, keleten Triesztbe vonult.

A *harmadik* következményt a politikai eltolódások adták, melyeket a kimerült és éhező tömegek állásfoglalása eredményezett. *Ferdinánd* cár már október 3-án lemondott és *Radoslavovval* együtt Németországban keresett menekülést. Ferdinánd helyét fia, *Boris* cár, *Radoslavov* helyét ententebarát politikusok foglalták el. Magyarországon *Tisza* gróf bukása után is megmaradt a munkapárti többség; *Esterházy Móric* gróf és *Wekerh Sándor* kormányai tehát kisebbségek élén kormányoztak. A polgári pártok ennek ellenére is összetartottak azzal a radikális-szocialista pártalakulattal szemben, mely az általános választójog kivívására 1918 június 8-án *Károlyi Mihály* gróf elnöklete alatt megalakult, Nagyobb hatást gyakoroltak a katonai események Ausztriában, hol a lengyel, cseh és délszláv nemzetiségek nyílt elszakadás felé törekedtek. Ezt akarta megakadályozni *Károly* császár, midőn október 17-én Ausztriát federatív állammá nyilvánította. Ezzel azonban az 1867-i kiegyezést megalkotó Ausztria államjogi jellegében megváltozott, a magyar kormány pedig a kiegyezést felbontottnak nyilvánította. *Károly* császár a federatív átépítéssel *Lamasch* professzort bízta meg, ki október 27-én kormányt alakított ugyan, de már semmi dolga sem akadt, mert Ausztria nemzetiségei elszakadtak. Németországban az öreg *Hertling* grófot október 3-án a fiatal *Miksa badeni herceg* váltotta fel. Az új kancellár a tárcákat a különböző pártok között osztotta szét; az új államtitkárok a kancellár és a császár helyett a kancellárral együtt a parlamentnek voltak felelősek. Németország első felelős kormányának tehát a német állam átépítése jutott feladatul. A polgári kormányokkal szemben Németországban és Magyarországon is radikális, szocialista és kommunista szellemű alakulatok és mozgalmak voltak észlelhetők, melyek az utcára támaszkodva, igyekeztek a kormányt magukhoz ragadni.

A központi hatalmak tragédiája tehát abban rejlett, hogy az államjogi alapok meg-

mozdulása után, mozgásban levő alapról kellett felvenniük a béketárgyalások fonalát az ellenséggel, mely a bolgár fronton áttörve, a belső zavarokkal küzdő ellenségre készült lecsapni.

Mivel a már 1917 őszén megindított támadások 1918 nyarán Amerika beavatkozása következtében általános visszavonulást eredményeztek, a központi hatalmak a bolgár kapun át betörő veszedelmet, mely az egyes államok határain belül forradalmi mozgalmakat eredményezett, a békeszerződés megkötésével igyekeztek elhárítani.

Tekintettel arra, hogy a háború befejezését Amerika beavatkozása hozta meg, a központi hatalmak 1918 október 5-én Amerika békefeltételeit fogadták el, melyeket *Wilson* északamerikai elnök január 8-án 14 pontban formulázott. *Wilson* elnök azonban válaszjegyzékeiben, szövetségeseinek rejtett céljai érdekében, csupán kitérő válaszokat adott és ezzel a békére kész ellenség megrontására törekedett. Németország és Ausztria-Magyarország belső rendjét ez a taktikázás borította fel. Október 25-én Magyarországon megalakult a *Nemzeti Tanács*, melynek elnöke, *Károlyi Mihály* gróf, a hatalom átvételére Bécsbe utazott; midőn október 29-én ennek ellenére *Hadik* grófot nevezték ki, 31-én kitört a forradalom, melynek eredménye *Tisza István* gróf meggyilkolása és *Károlyi Mihály* hatalomra kerülése lett. A horvátok elszakadtak és Fiumét maguknak foglalták le; a délszlávok a szerb király védősége alatt megalkották Jugoszláviát, az északi szlávok a cseh és lengyel köztársaságokat. A német forradalomhoz *Wilsonnak* az a követelése adta meg a lökést, hogy *Vilmos* császár helyéről eltávozzék. A november 8-i müncheni forradalom a Wittelsbachokat, a november 9-1 berlini forradalom a Hohenzollerneket valóban távozásra bírta és III. Lajos király Svájcban, II. Vilmos császár Hollandiában keresett menekülést. *Károlyi Mihály* gróf hatalomra kerülése Magyarországon, *Adler Viktor* szocialista vezéré, *Stürgkh* gróf miniszterelnök gyilkosáé Ausztriában, a galíciai *Eisner Kürté* Bajorországban és a szocialista *Eberté* Németországban kellő biztosítékot nyújtottak arra nézve, hogy a központi hatalmak belső egységükben megbomlanak és a titkos szerződéseken és annexiókon alapuló békefeltételeket is elfogadják.

Wilson taktikázása tehát nem Amerika nevében, hanem a franciáktól vezetett háborús koalíció érdekében történt és *Wilson* ezek után november 5-i jegyzékében a feltételek korlátlan megszabásának jogát már kifejezetten *Foch* francia tábornagra ruházta át.

Ez viszont *Wilson* 14 pontjának félretolását és Amerika súlyos vereségét jelentette. Azét az Amerikáét, melynek a háború eldöntése kizárólag köszönhető volt.

A béke megalkotásának gyökereit e szerint nem azokban a nyilatkozatokban kell keresnünk, amelyeket *Wilson* az Egyesült Államok és a nyugati arcvonalon álló kétmillió amerikai katona élén tett, hanem azokban a titkos aspirációkban, melyek az entente hatalmak egyezményeiben formát öltöttek és melyeket az amerikai katonák elutazása után a gyenge jellemű *Wilsonra* ráerőszakoltak, ki akkor már tehetetlenül küzdött ellenök. Ezért Amerika is elfordult saját vezérétől és midőn *Wilson* a békeszerződést haza vitte és az amerikai kongresszus: asztalára tette, az a *Wilsontól* aláírt okmányoktól a hozzájárulást megtagadta.

A háború elvesztésének indító okai.

Röviden ismertetnünk kell azokat a belső szervezeti okokat is, melyek a háború elvesztését nagy mértékben előmozdították.

Az első és legfontosabb ok mindenesetre az a nagy eltérés volt, mely a központi hatalmaknál a *politikai és katonai szervezet között mutatkozott* és amely az ellenséges hatalmaknál sokkal kisebb mértékben volt meg.

Németországban az 1914 július 29-i tanácskozásban a legfőbb rendelkezés katonai kézbe került, vagyis a háború esetére vonatkozó katonai rendelkezések automatikus életbeléptetése következett el azoknak legkezdetlegesebb alakjától a legkomplikáltabb hadműveletekig. A haditervben azonban a semleges Belgiumon való átvonulás is benne volt, tehát a politikai kormányzatnak ebben a kérdésben saját meggyőződése ellenén oly rendszabályt kellett magáévá tennie, mely Angliát is Németország ellen fordította. Egy további ellentét mutatkozott a szárazföldi és a tengeri haderő között, ami korám sem katonai belső, hanem politikai, tehát külső ellentét volt. Az ellentét gyökerei messzi visszanyúltak abba az időbe, amidőn Németország tengeri haderejét rohamosan fejleszteni kezdte és a *Weltpolitik-mozgalom* a tengerre helyezkedett. A Német Birodalom azonban ezzel olyan alternatíva elé került, melyben a szárazföld és a tenger között soha sem tudott választani. Vele szemben az angol diplomácia soha sem titkolta el azt, hogy Német országot hogyan fogja fegyverletételre kényszeríteni, mert *egy évtized óta Németország határain szervezte annak ellenségeit. Az angol sajtó csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy a németek elfelejteni látszanak, hogy hazájok kontinentális ország, melynek igen rossz határai vannak és az angol diplomácia ezeken a rossz határokon halmozta fel azt a sok veszedelemet, melyet a háború vihora oly erővel zúdított Németországra, hogy a német flotta jelen tősege politikailag összezsugorodott.* Tirpitz admirális a főhadiszálláson teljesen egyedül érezte magát és emlékirataiban elmondja, hogy az ellentét a két haderő között annyira ment, hogy a szárazföldi haderőt képviselő barátai csak esténként merték őt felkeresni

Az egység hiánya még sem e külsőségekben hatott a legszerencsétlenebbül, hanem abban hogy a polgári és katonai kormányzat együttműködése hiányzott. Ausztria-Magyarország polgári kormánya pl. a háborút a katonaitól eltérőleg értelmezte és az eltérés annál súlyosabb volt, mert a monarchia heterogén elemekből állott. Már az 1914 júliusi közös miniszteri értekezleten kitűnt a nagy különbség *Tisza István* és az osztrákok, köztük í hadügyminiszter és a vezérkar felfogása között. Magyarország miniszterelnöke a monarchia belső szerkezeti hibáit látva, Magyarország jövő sorsáért aggódva és a cári Orosz országnak akkor még féltelmes katonai erejét, a biztos támadását megelőző izgatásokkal és merényletekkel, a balkáni háborúkat végigtekintve mást, mint védelmi háborút nem tudott elképzelni és mást, mint védelmi háborút támogatnia, súlyos politikai hiba lett volna. Ezzel ellentétben *Conrad* báró zseniális terveket készített és figyelmét a kelet határok helyett a nyugatiak felé fordította, hol később aktíve is hadat vezetett. Az ő

szemei olasz földön jártak, hol a háború elején azonban katonailag még minden csöndes volt, mire balkáni haditervét kellett elővennie, melyet annak az Oroszországnak a támadása zavart meg, melynek torkában Magyarország védtelen határokkal feküdt.

Igaz, hogy az események következtében a központi hatalmak legfőbb katonai és politikai vezetése hova-tovább jobban összecuszkodott, a hadicélok tekintetében azonban az ellentétek nem kisebbedtek, hanem egyre nagyobbakká lettek. *Tisza István* a. háborút már 1915 őszén befejezni remélte, a verduni támadás azonban meghosszabbította; 1916-ban már konkrét békelépések történtek, a decemberi békeajánlatot azonban az ellenséges hatalmak elutasították, mire Németország a korlátlan bűvárhajóharcra határozta el magát, melynek *Tisza István* ellene mondott; végül 1918-ban *Czernin* gróf egyszerűen a különbéke útjára lépett, ami Németország neheztelését vonta maga után. Midőn helyét *Burián* gróf foglalta el, a német hadvezetőség az együttműködés érdekében 1918 május 12-én Ausztria-Magyarországgal oly egyezményt kötött, mely az egységes katonai adminisztrációt valósította meg, a további események folyamán azonban *Andrássy Gyula* gróf, mint közös külügyminiszter, október végén a német szövetséget felbontotta és a monarchia darabokra hullott.

Bulgáriáról nem is szólunk, pedig éppen Magyarország szempontjából nem volt közömbös, hogy az északalbániai területen harcoló csapatok mögött erős politikai és katonai egység álljon. Bulgária mindenkitől elhagyva érezte magát és hasztalan sürgetések után, reménytelenül adta meg magát az ellenségnek, mely a balkáni arcvonalon át nyomult Magyarország területére.

Ezzel szemben az *ellenséges hatalmak* állandó tanácskozások, találkozások és misz-sziók útján egy az együttműködésre sokkal kevésbé alkalmas területen sokkal többet értek el. Hadi céljaik merészek és egyszerűek voltak; egy területre sehol sem vágyott két hatalom, amint az Lengyelországban történt. A vándortanácskozások, melyek a nyugati kormányoknál a háború befejezése után is megmaradtak, *1917 novemberben végre a legfelsőbb tanácsban kristályosodtak ki*, amely Versaillesban és Párizsban egy összetételében talán nehézkes, de ágazataiban annál elasztikusabb és mindenekfölött egységes szervezet volt. Helyet foglaltak benne a *szövetséges és társult hatalmak kormány elnökei*, akik a belső politikai frontért, az élelmezésért és a katonai sorozásokért voltak felelősek; a *párizsi nagykövetek*, kiknek tanácsa (*conférence*, később *conseil des ambassadeurs*) diplomáciai és később határkérdésekben tett előterjesztéseket; a *tábornokok tanácsa* viszont a hadvezetést irányította. *Valamennyien egy akarat szerint dolgoztak és az európai határokat francia földön, francia vezetés* (Clemenceau francia miniszterelnök) *alatt, a francia érdekeknek megfelelően alkották meg.*

Ez a különbség az ellenséges és a központi hatalmak között abban is megnyilvánult, hogy az előbbiek parlamentjeiktől mindent megkaptak és nagyobb tartalékokkal rendelkeztek katonában, pénzben, élelemben, ruházatban és hadianyagban, míg az utóbbiaknál a lelkek sohasem voltak egységesek. Ennek titka nyilvánvalóan abban rejlett, hogy Németország és Ausztria-Magyarország kormányai sohasem vették annyira

figyelembe a közvélemény politikai és katonai fontosságát, mint az a nyugati államokban történt. A kormányok a magok kedvéért kormányoztak és a tömegek mentalitásával soha sem kerestek összeköttetést, már pedig a nép az ismeretlen célokért, melyeket magától távolesőknek tart, sehol és sohasem szokott lelkesedni. A tömegek lelkének organizálása egyedül tette lehetővé az ellenséges hatalmaknak, hogy a hadseregekben és a népekben az ellenállás, a kitartás és az áldozatkészség érzéseit és akaratát akkor is megtarthatták, mikor a központi hatalmak győzelmei rettentő csapásként sújtottak le, és hogy oly könnyen elutasították a különbéke és a forradalom gondolatát akkor, midőn az csupán az ellenségnek kedvezett volna.

Ezzel ellentétben a központi hatalmaknál a politikai és katonai szervezetek sem egymással nem kapcsolódtak egybe, sem pedig a parlamenteknek és a tömegeknek mentalitásával nem rendelkeztek, holott a háború kezdetén az önvédelem olyan alapnak látszott, melyet mindenki elfogadhatott és melyen a népek millióinak lelkét egyetlen akaratban lehetett volna összekovácsolni. Ha ez nem volt meg 1914-ben, az a háború szerkezeti felépítésének születési hibája volt, amely 1915-ben ellentétekhez, igi6-ban sűrlődásokhoz, 1916-ben meghasonláshoz és 1918-ban teljes felbomláshoz vezetett, amit az ellenséges hatalmak hamar észrevettek, állandó figyelemmel kísértek és a maguk előnyére kihasználtak

Az arcvonalakon álló katonák tehát nehezen és alig kapták meg azt, amire szükségük volt; rettentő nélkülözéseikben arccal az ellenség ellen kellett fordulniok, mely technikailag fejlett harci eszközeiből gyilkos tűzzel árasztotta el őket; közben haza gondoltak, hol nélkülözés, a lelkekben elégtelenség és meghasonlás ütött tanyát; ahol az ellenség a maga jól szervezett mentalitásával és jól fizetett propagandájával mélyen a lelkekbe nyúlt és egyre-másra küldötte a harcterekre a frontfelbontás ügynökeit, akikről az egyszerű katonák azt hitték, hogy a béke olajágát hozzák és egy jobb jövő apostolai voltak, pedig az ellenség támadó militarizmusa szervezte, küldötte és mozgatta őket, hogy megnyitassa velük azokat a kapukat, melyeket megostromolni nem tudott és amelyeken át az ellenséges hadseregek szuronyerdői nyomultak be a háború végéig vitézül megvédett országokba.

A belső arcvonal felbomlásának okait keresve, nem szabad egyoldalúlag ítélnünk és egy okot kiragadva, reá építenünk valamennyi következtetést, mert ma már az okoknak oly hosszú és megdöbbentő sorozata áll előttünk, hogy a végső következtetés csupán valamennyinek számbavételével történhetik meg.

Az első ok mindenesetre a háború aránytalan meghosszabbodása és a háború vitelehez szükséges eszközök aránytalan megrövidülése volt, amit az a blokád mozdított elő, amely a központi hatalmakat az egész világtól elzárta és elzárva tartotta. Ezt a blokádot sem a hadseregek, sem a bűvárhajók, sem pedig a diplomácia nem tudta áttörni; Olaszország után egymás után csukódott be a balkáni kijárat, a bagdadi és szuezi útvonal és Amerika; Oroszország különbékeje nem hozott lényeges megkönnyebbülést.

Magyarország belső arcvonalának felbomlását a hadvezetőség részéről közölt akták szerint (Kerchnawe) az is előmozdította, hogy a határok abszolúte védtelenek voltak és az

ellenséges betörés előtt nyitva állva megbénították a hadviselést. Az olasz arcvonalon álló magyar csapatok, melyek a tűzbe vonulást megtagadták, a megtagadás után is olyan képet mutattak, mintha vasból lettek volna öntve és vonakodásuk okául nyugodtan mondták meg, hogy akkor, amidőn családi tűzhelyeik az ellenség martalékaivá lesznek, az olasz fennsíkon nincs mit keresniök. Katonai fegyelmi szempontból ez mindenesetre igen súlyos bűn volt, melyért a legsúlyosabb büntetés járt; az a körülmény azonban, hogy az idegen célokért idegen földön harcoló katona családi fészke csakugyan elpusztult, mert annak megmentéséről nem gondoskodtak, *nemcsak politikailag, de katonailag is menthetetlen mulasztás volt.*

Az ellenséges kormányok egymás ellen a defaitizmus és az árulás fegyvereit is felhasználták, hogy a végnélküli háború befejezhető legyen. A nyugati hatalmak sorai-ban a mozgalmakat csirájukban elfojtották és az arcvonalak soha sem bomlottak meg. Oroszországban a német földön át hazaszállított kommunisták a háborút felidéző cáriz-mussal együtt az egész orosz államot és társadalmat tönkretették. Nem ily erővel hatott az a propagandamozgalom, melyet az ellenséges kormányok a központi hatalmak területén kifejtettek, de a szélső és kommunista elemek támogatásával elérték azt, hogy a kimerült csapatvonalak fölött úrrá lettek és azokat 1918 őszén megbontották. A bontás munkájában, ha külső körülmények is közrejátszanak, az első sikerek után az eredmények hatványozódni szoktak. A franciaországi vereség és Bulgária fegyverletétele, a balkáni határok fenyegetése és az ellenség közeledése már hírek formájában is elégségesek voltak arra, hogy az ellenséges propaganda sikerét biztosítsák.

Mert a fegyverletételt az ellenség a maga jól felfogott érdekében találta ki és azt csupán az ellenségtől követelte, hogy a maga fegyvereinek végső diadalt biztosítson.

Az európai államrendszer a háború alatt.

Nem volna teljes a háború politikai története, ha ki nem terjeszkednék azokra a belső átalakulásokra is, melyen az európai államrendszer a lefolyt küzdelemben átment.

Franciaország belső politikájának a huszadik század első évei óta határozott programja nem volt, és a kormány egyre inkább azokba a szövetségi viszonylatokba bonyolódott, melyeknek szálai voltaképen Londonban futottak össze. Az angol szövetség Marokkó birtokát helyezte kilátásba, melynek átvételéről 1901 óta folytonosan tárgyaltak. Olaszországgal egy évtizedek óta elromlott jó viszonyt állítottak helyre. Oroszországgal, mely Franciaországnak régi szövetségese volt, a német kérdés alkotott közös tárgyalási alapot. Nem egészen állott így a dolog Oroszország szempontjából, mely a francia kölcsönök ellenében vállalta ugyan a fegyverkezést, valamint Németország lekötését, de a valóságban Konstantinápoly és a tengerszorosok megszerzésére törekedett. Ezáltal Oroszország terveiben Ausztria-Magyarország felosztása került az első helyre és hogy ennek a kérdésnek elsőbbséget biztosítson, a boszniai kérdés kudarca után Izvolsz-

kij külügyminiszter maga foglalta el a párizsi orosz nagykövetséget, hol 1910 végétől kezdve a francia belpolitikára egyre növekvő befolyást gyakorolt. Ez a kellő pénzzel megalapozott befolyás lassankint Franciaország egész figyelmét a külügyek felé irányította és a franciák maguk sem vették észre, hogy amidőn a lotaringiai Poincaré Raymond 1913 elején a miniszterelnöki székből az elnöki méltóságra emelkedett, az voltaképpen Izvolszkij diadalát jelentette. Az orosz-francia szövetség fontossága hajtotta keresztül röviddel azután, március 4-én, a hároméves katonai szolgálat tervét a tábornoki tanácsban, míg a pénzügyi bizottság ugyanakkor megtartott ülésében a kormánytól követelt póthitelt osztotta részletekre, nehogy azok az adózó polgárságot nagy mértékben megterheljék. A kormány ennek ellenére március 6-án a hároméves katonai szolgálat törvényjavaslatát is benyújtotta és a nyár folyamán megszavaztatta. Bár csakhamar 770 millió aranyfrankhiány terhelte a költségvetést, novemberben már újabb 1300 millió aranyfrankos kölcsönt kért, mire általános kormányválság állott elő. Az 1914 májusi választásokból a háborúellenes radikális-szocialista párt került ki győztesen és a francia nép a szocialista *Jaurès* vezetése alatt az elviselhetetlen pénzügyi terhekkal járó háborús politika ellen foglalt állást. Poincaré kénytelen volt meghajolni a nemzet akarata előtt és június 14-én az új többségből nevezte ki a Viviani-kabinetet. Hogy ez az uralkodó áramlattal szemben gyengének bizonyult, azt mi sem mutatta inkább, minthogy már június 16-án maga is 800 millió aranyfrankos kölcsönt kért, július 15-én pedig már 5200 millió aranyfrankos költségvetést szavaztatott meg a kamarával. Midőn az elnök és Viviani 29-én az orosz útról hazatértek, Viviani maga volt kénytelen Izvolszkijt a háború vállalásáról értesíteni. *Jaurès* másnap kísérletet tett, hogy Vivianit a háború vállalásától visszatartsa, de kihallgatása után július 31-én meggyilkolták.

Jaurès után a megegyezésen dolgozó *Caillaux* tört le, bár a börtön elől külföldön keresett menekülést.

A háború esélyei következtében Viviani helyét 1915 őszén az erőskezű *Briand Arisztid*, ezét 1917-ben *Ribot*, majd *Painlevé*, novemberben pedig *Clemenceau György* foglalta el, ki sorban leszámolt a háború ellenségeivel. Gyors egymásutánban következtek most az árulási perek és halálos ítéletek, *Caillaux* elfogatása és *Jaurès* gyilkosának felmentése, míg azoknak a háború győztes befejezése véget nem vetett.

Nagybritánia kormányát a háború kitörésekor egyrészt a tengeri haderő aránytalan fejlesztésének költségei, másrészt a belső pártkérdések foglalkoztatták.

Asquith miniszterelnök nem tudta meggátolni, hogy az admirális 53 millió fontos költségvetését az 1914 január 27-i minisztertanács 51-5 millióra ne szállítsa le, az admirális azonban egy hónappal azután már 2*5 millió font póthitelt kért.

Írország hónapok óta talpig fegyverben állott és miután a kormány törvényjavaslatait a parlament egymás után elvetette, V. György király békítő értekezletet hívott össze, mely azonban július 23-án eredménytelenül oszlott szét.

Asquith kormányát ettől kezdve már csak a háború tartotta fenn és az is sodorta el abban az órában, midőn Bukarest elfoglalásának híre Londonba megérkezett. Helyette

Lloyd-George, a liberális elvek feladásával koncentrációs kabinetet alakított, melyben a munkáspárt képviselői szintén helyet kaptak. Ez a kormány fejezte be a háborút és vitte az államügyeket egészen addig, amíg az 1918 decemberi választásokból, melyekben az eddigi 8 millió helyett már 217₂ millió szavazópolgár vett részt, a konzervatívok nem kerültek ki győztesen. Asquith maga is elbukott, régi elvbarátja, *Lloyd-George* azonban az új többség élére állva, helyén maradt és ő kötötte meg a békeszerződéseket is.

Külön megemlítést érdemel az ír kérdés, mely Angliát 1914 elején polgárháború elé állította. Írország ugyanis hova-tovább elégedetlenebbé lett a kormány önkormányzati terveivel és az ezen terveket támogató, kormánybarát ír párttal és lassanként az ír függetlenségi pártban (*Sinn Fein*) tömörült. Ez a mozgalom azonban Írország északi vidékein, különösen Ulsterben a protestáns angol telepesek ellenállását váltotta ki, akik az írek ellen már 1912 óta fegyveres csapatok szervezésére törekedtek. A háború kitörésekor Asquith miniszterelnöknek sikerült a *Home Rule Bilit* megszavaztatnia, de az írek tovább toborozták csapataikat, úgy hogy a külső háború veszélyét a polgárháború veszedelme tette súlyosabbá. Sir *Roger Casement* pártvezért, ki Németországból az ír küzdelem irányítása végett ír földön 1916 áprilisban partra szállott, elfogták és kivégezték ugyan, ennek ellenére azonban oly erővel tört ki a forradalom, hogy az félezer emberéletet követelt áldozatul. Írország angol katonai megszállás alá került, ez azonban nem tudta meggátolni, hogy 1918-ban *De Valera Richárd* vezetése alatt az összes ír nemzeti szervezetek egyetlen köztársasági pártban ne tömörüljenek. A háború befejezése után Írország élére *French* tábornagy került, ki ostromállapotot hirdetett és de Valerát a többi vezetőkkel együtt börtönbe vetette. A decemberi választásokban ennek ellenére 105 kerület közül 76 republikánus képviselőt választott, az 1919 január 21-i dublini pártgyűlés pedig függetlenségi nyilatkozatot tett közzé, mire ismét megkezdődött a polgárháború.

Anglia tehát a polgárháborúból lépett a külső háborúba és ez utóbbiból kikerülve, ismét szemben találta magát a polgárháborúval.

Olaszország a Salandra-kormány vezetése alatt vonult be a háborúba, melynek kudarcai azonban a háborús kabinetet csakhamar súlyos helyzet elé állították. Az országon a kimerülés jelei mutatkoztak, mit nyomon követett a kenyérhiány, úgy hogy Salandrát 1916-ban *Boselli*, 1917-ben *Orlando*, 1919-ben *Nitti* váltotta fel, ki az 1919 novemberi választásokban a mandátumok egyharmadát a szocialista ellenzéknek volt kénytelen átengedni. A katolikus párt, a kisebbségbe került *popolari* élén mind a belső, mind a külső politikában tehetetlennek bizonyult. E tehetetlenség mögött azonban Itália teljes kimerülése és népének elégtelensége állottak. 1920 nyarán már mindenki az 1915-ben leszavazott *Giolitti* visszahívását követelte, mi meg is történt.

Amíg a nyugati államokban a háború pártharcokat és kormányváltásokat eredményezett, addig Közép- és Keleteurópa államaiban rendszerváltozás állott elő.

A rendszerváltozás oka egyrészt a német és orosz kormányzat merevségében, másrészt Ausztria-Magyarország belső erőinek felbomlásában volt keresendő.

Némaország nem ismerte a parlamentáris kormány formát, minek következtében kormányképes ellenzék sem alakulhatott ki. A kancellár egyedül a császárnak volt felelős, a kormány ellenzéke tehát következésképpen ellenzékévé lett a császárnak is, hacsak a császár, mi a háború vége felé megtörtént, maga nem közeledett az ellenzékhez.

Bethmann-Hollweg kancellár a császár és a német nép osztatlan bizalmával rendelkezett, a háború folyamán azonban a szocialisták egyre több nyíltsággal ellenezték; a kormány hadikölcsöneit. Az ellentétes állásfoglalást *Liebknecht Károly* kezdte meg, midőn azonban kommunista iratai miatt 1916-ban börtönbe került, az ellenzék már tizenennyolc szocialistából állott, 1917 július 19-én pedig a birodalmi gyűlés pártjai közül a katolikus centrum és a liberális párt állott a szocialisták mellé és szavaztatta meg az egyezményes béke indítványát 214 szavazattal 116 ellenében. A császár, a hadvezetőség és a kormány tehát a közvéleménnyel szembe került és a kancellári széken ezért követte *Bethmann-Hollweget* 1916-ban *Michaelis*, őt pedig 1917-ben *Hertling György* gróf bajor miniszterelnök. A délnémet kancellár azonban későn érkezett és a katasztrófa nem volt feltartóztatható, amit egyébként a jobboldali elemekből alakult nacionalista *Vaterlands-partei* sem tudott elérni.

A háború befejezését követő zavarokban a szocialista ellenzék a császár lemondását és a parlamenti kormányrendszer behozatalát követelte. *Hertling* gróf helyét október 3-án már ez utóbbi rendszer szellemében foglalta el *Miksa badeni herceg*, kabinetében a pártok képviselőinek is helyet adott. A birodalmi gyűlés október 26-án ki is mondotta a kancellár felelősségét, a tengerészek azonban november elején fellázadtak és a forradalom tüze villámgyorsan futott át Németország egész területén. November 7-én éjjel Münchenben, 9-én Berlinben tört ki teljes erővel a forradalom, melyben *Miksa herceg II. Vilmos császár és Frigyes Vilmos trónörökös* lemondását hírül adva, *Ebért Frigyesnek*, a szocialista párt elnökének adta át helyét, *Scheidemann* szocialista pártvezér pedig a köztársaságot kiáltotta ki. A császár és a trónörökös a forradalom hírére Hollandiába menekültek, sőt az összes német fejedelmek elhagyták trónjaikat.

Így az ellenzék diadala egyben a német dinasztiák vereségét jelentette.

Az 1919 januári választásból ennek ellenére a polgári pártok kerültek ki győztesen, elaprózásuk miatt azonban a szocialista pártnak sikerült a hatalmat megtartania és az elnöki székbe *Ebért Frigyes*et ültetni. Az 1919 augusztus 11-én életbe lépett alkotmánylevél értelmében Németország köztársasággá alakult át.

Szomorúbb sors jutott osztályrészül *Ausztria-Magyarországnak*, hol a központi kormányzat egy német kisebbség kezeiben nyugodott, az osztrák és magyar kormányok helyzete pedig egymástól merőben különbözött.

Ausztriában az általános választójog következtében lehetetlen volt egybehívni a parlamentet, mert abban a kisebbségbe szorult németiség olyan többséggel került volna szembe, melynek akkor már az ellenséges országokban voltak összeköttetései, sőt a csehek egyenesen az orosz csapatok érkezését várták. Ausztria tehát a kisebbségi kormány birtokában és az alkotmánylevél hírhedt XIV-ik cikkelyének alkalmazása mellett,

tehát a rendeletek útján való kormányzattal abszolút állam maradt. Ezzel szemben Magyarország nemzetiségei az ezeréves államegység fenntartásához ragaszkodtak és a magyar parlamentáris kormányzat a háború befejezéséig sohasem mutatott olyan képet, melyből szétbomlás volt észlelhető.

Ez a különbség Ausztria és Magyarország fejlődése között a háború egész folyamán keresztül és oly nagy mértékben megvolt, hogy a két állammal külön-külön kell foglalkoznunk.

Ausztria Ferenc József császár haláláig hallgatólag belenyugodott abba, hogy a politikai súlypont az egységes és politikailag erős Magyarországra költözött át, hol a kormányzat *Tisza István* gróf kezeiben nyugodott, ki a háború kitörése óta változatlanul erős befolyást gyakorolt a monarchia külpolitikájára is. Köztudomású dolog volt, hogy a Kárpátok megvédelmezése a német haderő segítségével az ő érdeme volt, amint az ő keze irányította Erdély védelmét is, hogy egész befolyásának latbavetésével igyekezzék helyrehozni azt a rövidlátó politikából eredő mulasztást, hogy a Kárpátok egész vonalát Krakkótól Orsováig – mert Przemysl a hegylánc külső oldalán feküdt – védtelenül hagyták.

Ugyanígy törekedett a Kárpátok vonalán belül elhelyezkedő magyar állam területén minden oly faji ellentétet kiküszöbölni, mely a magyarságot és a nemzetiségeket egymással szembeállította volna és ebbeli fáradozásait kormánya végéig siker kísérte.

A belső bajok csupán a trónváltozással vették kezdetüket.

Amint Ferenc József 1916 november 21-én elhalt, fiatal utóda mellett már a közös kormányzat súlya lett nagyobb az által, hogy a külügyminiszeri székben *Tisza* bizalmi emberét, *Burián István* grófot a centralista érzelmű *Czernin Ottokár* gróf váltotta fel.

Czernin gróf eredetileg *Ferenc Ferdinánd* trónörökös szűkebb köréhez tartozott és annak szellemében az egész monarchiát olyan egységnek tekintette, melynek birodalmi érdekei az egyes részek külön érdekei fölött állanak. Amíg *Tisza* gróf megelégedett azzal az erkölcsi, de sok ellenmondást kiváltó sikerrel, hogy 1916 december 30-án ő tette az ifjú király fejére *Szent István* koronáját, addig a király oldalán levő *Czernin* gróf az ellenzék feliratával kezében *Tisza* eltávolítását vitte keresztül, hogy a magyar túlsúly ellenében a birodalmi érdeket tegye az első helyre. A döntés az elhalt trónörökös szellemében, az általános választójog behozatalával volt előkészítendő, melynek *Tisza* hatalmas többségének, az 1910 óta hatalmon levő munkapártnak áldozatul kellett esnie. Midőn a választójog kiterjesztését 1917 április 28-án királyi kézirat írta elő, *Tisza* elhagyta helyét, melyet *Esterházy Mór* gróf, később *Wekerle Sándor* vezetése alatt kisebbségi kormányok foglaltak el. Bár sem *Tisza*, sem pártja nem tagadták meg azoktól a támogatást, a mérsékelt ellenzékre (*Andrássy*, *Apponyi* és *Zichy* grófok) támaszkodó kormányok csakhamar a radikális, demokrata és szocialista, nagyrészt a parlamenten kívül álló elemekből alakult választójogi blokkal kerültek szembe, melynek élén *Károlyi Mihály* gróf, a függetlenségi párt elnöke állott és *Czernin* gróf bizalmával rendelkezett.

A centralista-radikális népcsászárság, másik oldalon az anarchia ellen 1918 elején már az összes mérsékelt pártok egymáshoz közeledtek. Andrássy és Apponyi grófok elnöklete alatt új kormánypárt alakult, a választójogi blokk pedig bomlásnak indult. A mérsékelt pártok helyzetét jelentékenyen előmozdította Czernin bukása, mire helyét ismét Burián gróf foglalta el. Mivel a Károly császártól egybehívott osztrák birodalmi gyűlés a teljes felbomlás képét mutatta, Magyarország helyzete ismét megerősödött; egészen addig, amíg a bolgár fegyverletétel következtében Ausztria bomlásnak nem indult és e bomlás Magyarország sorsára ki nem hatott.

Károly császár Ausztriát október 17-én federatív állammá alakította át és ezzel Magyarország a perszonális unió alapján az állami függetlenség birtokába jutott. Az új berendezkedést azonban a harcvonalakról érkező balhírek és a forradalom előjelei meggátolták. Október 23-án az összes mérsékelt elemek egy pártban tömörültek, de míg a gyöngye Wekerle ismételten lemondott, addig a szélső ellenzék az ellenséges hatalmakhoz való csatlakozást követelte és 25-én este a parlamenten kívül álló radikálisokkal és szocialistákkal együtt *Nemzeti Tanácsot* alakított, mely Károlyi Mihály gróf elnöklete alatt a hatalom átvételére törekedett.

Károly király a kérdés rendezésére *József főherceget* homo regiusként küldötte ki, ő pedig *Hadik János* gróftól bízta meg a kormányalakítással. Károlyi csalódása erre a tömegeket hozta mozgásba és a törvényes kormány és a Nemzeti Tanács közt kitört harc október 31-én az utóbbi javára dőlt el.

Az októberi forradalom egyetlen véráldozata Tisza István gróf lett, kit a forradalom emberei saját otthonában meggyilkoltak.

Károly király Károlyi gróftól október 31-én miniszterelnökké nevezte ki, később pedig esküje alól is feloldotta és ettől kezdve a Nemzeti Tanács a legfőbb rendelkezés jogát magához ragadva, határozott program nélkül indult neki a bizonytalan útnak, mely az idegen megszállások következtében összeszorult és a teljes felfordulás Örvényébe vezetett. Az ellenséges hatalmakhoz való csatlakozás a teljes leszerelést, ez pedig a belső anarchiát és az idegen megszállásokat váltotta ki, úgy hogy Károlyi gróf, kit csakhamar a népköztársaság élére állítottak, 1919 januárban pedig elnöknek tettek meg, március 21-én a szocialistáknak, ezek viszont a kommunistáknak adták át a hatalmat.

Így jött létre az anarchia intézményesítése, a tanácsköztársaság, mely az orosz pénzzel dolgozó *Kun Béla* vezetése alatt a meg nem szállott magyar területen a nemzeti gondolat utolsó tüztét is kioltani törekedett.

A Magyarország felosztásában érdekelt kormányok tehát 1918 október óta egyre értékesebb garanciákat kaptak meg a megszállt területek birtoklásának abban, hogy a magyar kormányzat a védelem eszközeit eldobálta és önvédelem helyett anarchiába merült, mely további megszállásokra is kilátást és lehetőséget nyújtott.

Mikor a kommunizmus 1919 augusztus elején összeomlott, a nemzeti restaurációnak már nem állottak rendelkezésére azok az eszközök, melyek a megszálló csapatoktól való megszabadulást lehetővé tették volna. József főherceg ismét kezébe vette a munkát,

melyet 1918 októberben abban kellett hagynia, de a felosztásban érdekelt kormányoknak sikerült őt eltávolítaniuk és a Budapestet megszállva tartó román hadsereg visszarendelése fejében koncentrációs kormányt alakítaniuk, abban a feltevésben, hogy az a békefeltételeket elfogadja.

Kicsiny volt tehát a mag, melyből a nemzeti restaurációnak fel kellett épülnie, de akármilyen kicsinnyé lett is az ország, egy ezeréves államélet hatalmas ereje kelt fel a sírból és követelt életet azzal a lendülettel, milyent csak ezeréves küzdelem energiája nyújthat. A mezőgazdasági gyarmattá kinevezett «Magyaria» pusztulásra ítélt rónáin így bontotta ki szárnyait ismét az ezeréves magyar királyság, melynek irányítására *Horthy Miklós* altengernagyot hívta meg az újraéledő nép bizalma, hogy meg nem tört lélekkel szenvedje át a nehéz időt, mely a megújulás diadaláig hátra van.

A nem létező magyar kérdés megteremtése olyan teherrel szaporította meg Európa bajait, mellyel a nemzetközi politikában nem számoltak és ez a kérdés a dunamenti államalakulatok központjában ma már élesen világít bele azoknak a kérdéseknek és alakulatoknak a tömegébe, melyek Ausztria-Magyarország romjain, a várakozás ellenére, elszaporodtak,

Cseh-Szlovákia néven új állam alakult, mely a régi osztrák nagyipar birtokába jutva, dunamenti hegemoniára törekedett, belső erejét azonban a nem-cseh fajok többsége kötötte le. Délen *Jugoszlávia* néven a délszláv népek szerb hegemonia alatt egyesültek akként, hogy a szerbség az új államban hasonló kisebbségre szorult. Keleten a *román területek* egyesültek. Ez az egyesülés azonban nem bizonyult erősnek, mert a Kárpátok hegyláncai a román államon belül is választóvonalnak bizonyultak. Nyugaton *Ausztria* német tartományai szövetségállammá egyesültek, melynek minden vágya visszatérés a német egységhez és beolvadás a német nemzet nagy organizmusába.

Természetes, hogy ezek az alakulások a problémáknak egész tömegét vetették fel-színre; azok számát azonban megnövelve látjuk, ha egy pillantást vetünk a *Balkán-félszigetre*.

Ott világosan felismerhető ugyan az elmúlt évtizedek politikai fejlődésének eredményeként a kis államok elsorvadása és nagy nemzetegységek alakulása, de ha közelebbről tekintjük a dolgokat, akkor a kialakult nagyobb egységek nagyfokú belső gyöngeséget árultak el. A *délszláv államban*, attól eltekintve, hogy élén a szerb kisebbség áll, kénytelen figyelmét Középeurópa és a déli tengerek között megosztania, pedig az új állam megalakulása óriási áldozatok árán történt meg és ez áldozatok a szerbséget megviselték. Az 1915-i hadjárat eredményeként mindkét szerb dinasztia menekülni volt kénytelen, a hadsereget Görögországon át szállították Korfu szigetére, mely ideiglenesen a kormánynak is székhelye volt. Péter királyt a rázkódások sírba vitték; Miklós montenegrói király már idegen földön elhalt. *Romániában* Károly királyt a háború gondjai és balsejtelmek vitték a sírba; országa idegen megszállás alá került, kincstára Oroszországban maradt. Amidőn megnagyobbodva talpraállott, minden szomszédjával szemben védelmi állásba kellett helyezkednie és ez a háborús készenlét Románia minden erejét igénybe

veszi. *Bulgária* területeket, vért és vagyont vesztett; királya önkéntes száműzetésbe ment. *Görögország* valamennyinél többet vesztett, mert Konstantin király és miniszterelnöke, *Venizelosz* között már 1914-ben olyan versengés tört ki, mely változott körülmények között megszakítás nélkül tovább tart. A diadalt a háború alatt a nyugati hatalmakhoz való csatlakozással Venizelosz nyerte meg, mert a görög földön, Szalonikiban partra tett angol és francia csapatokkal Konstantin király nem tudott megmérkőzni. Flottáját elvették, hadseregét leszerelték, vasútait a szövetséges csapatok használták, kormányait egymás után el kellett bocsátania, végül 1917-ben őt is száműzték és a hatalom Venizelosz kezébe került, ki a trónralépő Sándor herceg, a király második fia fölött is gyámságot gyakorolt. Jutalmul Görögország Szmirna vidékét kapta meg, amelyet nagy véráldozatok ellenére is elveszített.

Keleteurópa voltaképen egy problémából áll, az *orosz kérdésből*, amely azonban az elmondottaknál is bonyolultabb.

A háború kezdetén az orosz cári hatalom korlátlanul vezette az állam ügyeit; a vele szemben álló alkotmányos ellenzék sohasem jutott szóhoz. Midőn azonban a cári hatalom katonai ereje megtört, a növekvő elégtelenség célpontjává Miklós cár lett. Ezért állott ő maga élére a hadseregnek 1915 őszén és vezette azt egészen addig, amíg 1917 március közepén a forradalom nem lett úrrá és foglyul nem ejtette őt.

A forradalom egyik oka mindenesetre a katonai vereség volt; a másik pedig az, hogy az összeomlásnak a különbéke megkötése útján nem tudta elejét venni. Ez a különbéke volt az, amit a pétervári nagykövetségek azzal szereltek le, hogy a parlamenti kormányzat behozatalát sürgető ellenzékkel szövetkeztek és az angol példáért lelkesülő kadeteket segítették hatalomra így alakult meg *Lvov* herceg kormánya, melynek lelke *Miljukov* miniszter lett és mely a fogoly cár csapatait a csatavonalra küldötte vissza. *Miljukovék* azonban ugyanazzal a kisebbséggel kormányoztak, amely Miklós cár mögött állott és ezt az intelligens polgárságból és nemességből álló kisebbséget söpörte azután el a tömegek forradalma és a bolsevizmus. Az orosz *Uljanov Ilics Vladimir*, ismertebb nevén *Lenin*, 1917 november 6-tól 12-ig tartó rettenetes harcban, a munkások és lázadó katonák élén Pétervár ura, lassanként pedig egész Oroszországnak diktátorává lett. Hogy hatalmát megtarthassa, a könnyen megközelíthető Pétervárról Moszkvába költözött át, ahonnan félelmes terrorral irtotta ki az orosz értelmiséget és az orosz polgárságot és szállította le Oroszország nyugati szabású fejlettségét az Európán kívüli gyarmatok színvonaláig. Sajátságos, hogy amíg a nemesi és polgári társadalom a rémuralom ellen semmi ellenállást sem tudott kifejtetni, addig a bolsevizmus fejlődése annak a néptömegnek az ellenállásán akadt meg, amely hatalomra emelte őt. A parasztság vele szemben is a maga önrendelkezési jogához ragaszkodott és a vasutak pusztulása következtében megközelíthetetlen területein a maga szükségleteinek él, míg a bolsevizmus eredeti tornájában a városokra szorítkozik.

Az orosz cárizmus bukása juttatta függetlenséghez, amely függetlenséget azután az orosz bolsevizmus támadásaival szemben is megtartottak, *Finnországot*, *Észtországot*

II. MIKLÓS OROSZ CÁR ÉS NIKOLAJ NIKOLAJEVICS OROSZ NAGYHERCEG,
AZ OROSZ HADERŐK FŐVEZÉRE 1914-1915-BEN.

WILSON WOODEOW
AZ ÉSZAKAMERIKAI EGYESÜLT
ÁLLAMOK VILÁGHÁBORÚS ELNÖKE.

LLOYD-GEORGE DaVID
ANGLIA MINISZTERELNÖKE 1916 DECEMBER
HAVÁTÓL 1922 OKTÓBER HAVÁIG.

SIR GREY EDVÁRD
ANGOL KÜLÜGYMINISZTER
1905-1916-IG.

IZVOLSZKIJ ALEXANDER
OROSZ DIPLOMATA ÉS PÁRIZSI
NAGYKÖVET

(Esztonia, Eesti), *Lettországot* (Latvia), *Litvániát* és *Lengyelországot*, melyek köztársaságokat alakítottak, míg *Besszarábiát* Románia kebelezte be. Az ukránok (ruthének) rövid életű köztársaságát (*Ukránia*) az orosz bolsevik csapatok foglalták el.

Az európai hatalmak a gazdátlanná lett Oroszország kincseinek kiaknázására törekedve, az orosz ellenforradalmat igyekeztek diadalra segíteni. Ebbeli törekvéseik azonban (Denikin, Judenics, Kolcsak és Vrangei kísérletei) kudarcot vallottak.

A BÉKEPROGRAMM 1914-1918-BAN. A központi hatalmak békekísérletei.

Félig elveszett az a háború, melyben a résztvevő állam a maga hadicéljaival nincsen tisztában.

Még az önvédelem és a határok biztosítása érdekében vívott háborút is szervezni kell, amit világosan bizonyít az, hogy Ausztria-Magyarország, melyet egy szerb-orosz támadás kényszerített a háborúba, tehát támadás következtében önvédelméről kellett gondoskodnia, ez önvédelmet szervezni képtelen volt. Tapasztalt államférfiak igen jól tudják azt, hogy a politikában – és a háború fegyverrel folytatott politika – voltképpen mindent szervezni, előkészíteni, felépíteni kell, hogy a befejezéskor nemcsak az épület, hanem egy teljesen kész épület álljon előttünk. Ezzel ellentétben Ausztria-Magyarország monumentális épülete éppen a háború végén és a veszített háború eredményeként omlott össze és ebben az összeomlásban Magyarország ezeréves épületét sem volt lehetséges biztosítani.

Az ok a béke megszervezésének hiánya volt.

A béke megszervezésének alapja és előfeltétele: *a tiszta és világos hadicél, annak a körülmények felhasználásával való kiépítése.*

A háborúban résztvevő államok a háború alatt annyit írtak a hadicélokról, hogy a kérdésnek egész könyvtárra való irodalma van. *Nagyon érdekes azonban, hogy a vonatkozó magyar irodalom a hadicélok keresésében az önvédelem gondolatát sohasem lépte túl és ha valaki a magyar sajtót lapozná végig, hogy Magyarország annexiós törekvéseit felkutatassa és leleplezze, hosszú munka után jönne csak rá, hogy hálátlan feladatra vállalkozott, mert a magyar sajtó annexiós hadicélokot sohasem állított fel és elejétől végig az önvédelem szilárd alapján maradt.*

Bármilyenek legyenek azonban a hadicélok, melyekért a háborút a szemben álló felek folytatni akarják, az kétségtelen, hogy a hadicélokra és hadieseményekre építendő békeszerződés körvonalait előre meg kell alkotni és már a háború alatt arra kell törekedni, hogy a szembenálló erők egyensúlyozásával minél kedvezőbb békeszerződésre legyen kilátás.

A békekísérletek tehát nem csupán azért szoktak megindulni, hogy a háborúnak

véget vessenek, mert az csupán negatív cél és negatív működés volna, hanem a jövő béke megalkotásának érdekében is.

A központi hatalmak a háború első napjától kezdve min dent, megtettek, hogy az ellenséges hatalmak támadását méltányos békeajánlatokkal leszereljék és ezen a téren saját népeik és a békés jövő érdekében emberfeletti munkát fejtettek ki.

A háború kezdetén Amerikában reménykedtek és ez a remény azért vált csalódássá, mert az Egyesült Államok kormánya voltaképpen soha sem volt semleges, hanem a központi hatalmakkal szemben Angliának és Franciaországnak kedvezett. A washingtoni német, angol és francia nagykövetségek közül végül is az angolnak sikerült a pálmát elvinnie és az Unió Anglia oldalán avatkozott a háborúba. *Demburg* német miniszter kiküldetése nem járt sikerrel és az sem keltett nagyobb hullámot, hogy a békés érzelmű *Bryant* államtitkárnak, *Wilson* elnök külügyminiszterének le kellett mondania, mert ezzel a németellenes front lett erősebbé.

Azután Oroszország felé fordult a figyelem, melyet Poroszországhoz évszázados barátság fűzött és melynek cári udvara egyformán félt a katonai vereségtől és a demokratikus hatalmak diadalától. Oroszország konzervatív körei a különbékére készeknek [mutakoztak ugyan, de a békefeltételek 1915 végén túlmagasak voltak. Igaz, hogy ezzel í szemben viszont Oroszország kimerülése olyan erővel érezte hatását, hogy az 1916 őszi kudarcok után már Miklós cár maga közeledett a központi hatalmakhöz. A kormány élén a németbarát *Stürmer* miniszterelnök már meg is találta Németországgal az érintkezést, mire az angol és francia nagykövetségek a békére hajló cár elejtésével és a hatalomnak a háború folytatását megígérő *Miljukov* kezébe való szolgáltatásával vetettek véget a különbéke terveinek, mert Oroszország különbékéje őket is békére kényszerítette volna.

Ezzel a központi hatalmak 1916 december 12-i nyilvános és ünnepélyes békeakaratát is elintézték, mert mindaddig, amíg Oroszországot megtartani sikerült, a központi hatalmak erős hátrányban voltak.

Oroszország azonban a bolsevizmus idején mégis elszakadt a nyugati hatalmaktól, melyekre nézve a békegondolat egy csapásra értékesé lett. Amerikát sikerült ugyan a háborúba vonniok, de Amerika egyelőre messze volt, Hindenburg pedig a nyugati arcvonalon készült kicsikarni a döntő mérközést. Előrelátható volt, hogy az idő nem is fog elmúlni a nélkül, hogy a béke gondolata valami formában szőnyegre kerüljön, azt azonban a nyugati hatalmak sem várták, hogy a békeajánlat nem Bécs és Berlin kölcsönös megállapodása, hanem Ausztria-Magyarországnak különbéke-ajánlata formájában fog megtörténni. Ennek okát a monarchia kimerülésében, a háborútól való szabadulás és a békéhez való érkezés erős vágyában kell keresnünk, amelyben a trónralépő fiatal Károly király népével együtt érzett. Attól tartva, hogy esetleges lépése Németország helyeslésével nem találkozni, belga szolgálatban álló sógorát, *Sixtus* pármái herceget, a francia kormány tudtával Bécsbe hívta és maga vetette papírra jóindulatú megjegyzéseit, melyekben Franciaországnak Elzász-Lotaringiára emelt jogos igényeit is méltánylásban óhajtotta részesíteni. *Poincaré* francia köztársasági elnök, az angol és francia kor-

mányok az ajánlatot elfogadhatónak tartották, *Sonnino Sidney* báró olasz miniszterelnök azonban a tervet nemcsak elutasította, de azzal szemben nyíltan is állást foglalt és a nyugati hatalmakkal szemben a rideg elzárkózás álláspontjára helyezkedett. Az ok az volt, hogy az olasz politikai körök a Habsburg birodalom végérvényes felosztatására törekedtek, mert attól Olaszország biztonságát féltették. Trentino és Trieszt megszerzésére irányuló törekvéseikkel szemben *Conrad* báró a déltiroli várműveket építette ki és olasz haditerveken dolgozott, úgy hogy az «osztrák fenyegetés» jelszava Olaszországban közmondásossá vált. Ezen bukott meg az 1917-i békeakció és az egész európai béke létrejött, amint végeredményben e miatt bukott el Ausztria-Magyarország, melynek teljes felosztatását a hatalmak közül – Oroszország után – egyedül Itália követelte és ezen buk tak el később azok a törekvések is, melyek a Habsburg birodalom visszaállítását célozták.

A dán szocialisták vezére, *Troelstra* 1917-ben nemzetközi szocialista konferenciát javasolt, melynek programját a békelehetőségek megvitatása volt alkotandó. A javaslatot az angol szocialisták részéről *Henderson* miniszter, Oroszország részéről *Kerenszki* miniszterelnök is magáévá tette. Mivel azonban a nyugati kormányok ellene foglaltak állást és állampolgáraiktól a szükséges útlevelet megtagadták, a stockholmi konferencián csupán a központi hatalmak és az északi semleges államok szocialistái vettek részt. Határozataiból tehát a nyugati delegátusok elmaradása folytán nem alakult ki olyasvalami, ami a béke gondolatát előbbre vitte volna.

A többi békekísérletek, a sikert véve alapul, nem voltak jelentősek, sőt *Czernin* gróf ügyetlensége következtében 1918 április 13-án a bosszús *Clemenceau* francia miniszterelnök *Károly* király levelét is közzétette, mi Bécs és Berlin között elhidegülést eredményezett és a május 12-i spaai szerződést vonta maga után, mely a monarchiát a német katonai keretekbe illesztette.

Az egységes békefront hiányát mutatták egyébként azok a rendelkezések is, melyek a különböző megszállt területek igazgatásában is ellentétet mutattak.

Eltekintve attól, hogy már Elzász-Lotaringia és Bosznia-Hercegovina államjogi helyzetét sem oldották meg és a háború végéig bizonytalan maradt, Belgium katonai kormányzata Belgium megszerzésének reménye nélkül is a flamand lakosságra helyezkedett, mely e miatt később súlyos helyzetbe került. A balti államokban német királyjelöltek helyezkedtek el, akiknek érdekében a németek sokszor olyan erélyes rendszabályokhoz nyúltak, hogy a lakosság rokonérzését is elveszítették. Lengyelországban a háború végéig német-osztrák versengés ütött tanyát. A megszállott Szerbiában osztrák és horvát igazgatást vezettek be, míg a bolgárok szerbiai kormánya kimélyítette a bolgár-szerb ellentétet.

Mindez a békemű előkészítésében zavart és ennek folytán gyengeséget árult el, ami megeremtette a maga szomorú gyümölcseit és megerősítette azt a meggyőződést, hogy aki háborút folytat, annak a békével is tisztában kell lennie, azt előkészíteni és megalkotni csak a háborútól nyújtott alkalmak és lehetőségek értékesítésével és felhasználásával lehet.

Az entente békeprogramja.

Az elvesztett háború esetleges következményeit a központi hatalmakra nézve első ízben a londoni *National Review* 1901-i évfolyamában megjelent németellenes cikk rajzolta meg. Ausztria-Magyarország felosztásának és a párizsi békeszerződéseknek vonatkozó rendelkezéseit viszont első ízben a londoni *Review of Reviews* 1912 decemberben térképben mutatta be. A Párizsban megjelenő *Illustration* folyóirat 1914-ben már kétoldalas térképen közölte az entente területi hadicéljait és az 1914 szeptember 5-1 londoni szerződés, melyben a szövetségesek közös békeszerződés iránt tettek ígéretet, voltaképpen szintén ezeknek a terveknek egybehangolását célozta.

A háború kezdete óta nyilvánvaló lett, hogy Németország elsősorban tengerentúli birtokait és összeköttetéseit fogja elveszíteni. Gyarmatai és künn rekedt hajói egymásután pusztulásnak indultak; Ázsiában küzdő csapataival nem tudta fenntartani a közvetlen összeköttetést; valódi határait már csak a nyugat-keleti csatavonalak alkották, melyeken belül a győztes hatalmak nyugaton Franciaországot Elzász-Lotaringiával, Belgiumot kisebb területekkel, Dániát Schleswiggel, Lengyelországot Posennel akarták kárpótolni.

Ausztria-Magyarország egyes területeire két nagyhatalom, Itália és Oroszország tartottak számot. Előbbi az olasz, utóbbi az orosz nyelvterületeket követelte, ide számítván Olaszország javára Trentinót, Triesztet, Görz és Gradiska tartományokat, Isztriát és a dalmát szigeteket; Oroszország részére Kelet-Galiciát, Bukovinát és *Magyarország északkeleti vármegyéit*. Az olasz kormány a fenti területeket már az 1914-15 tárgyalások folyamán követelte is, az orosz csapatok pedig az általuk követelt területeket hosszabb ideig megszállva tartották. Bár az olasz foglalás kísérletei a háború végéig meghiúsultak, az orosz hatalom pedig 1917 elején összeomlott, a két nagyhatalom követeléseinek teljesítése a szövetséges nagyhatalmak ígéretét bírta és így vesztes háború esetén az olasz és orosz nyelvterületek szabad rendelkezés tárgyát voltak képezendők, vagy legalább is tárgyalás alapját kellett képezniök, mert a háború befejezésével elsősorban a nagyhatalmak kielégítése volt remélhető.

Az olasz és orosz követelmények között csupán abban volt különbség, hogy az olasz nyelvterületek átkapcsolásának célja Olaszországnak az olasz nyelvterület határáig való kiterjesztése volt és az olasz politika ezt a célt a «szent önzés» (sacro egoismo) szolgálatában mindenkivel szemben nyíltan hirdette és fenntartotta; Oroszország viszont nem pusztán a ruthén nyelvterület annexiójára törekedett, hanem a balkáni és a duna menti háború sikereitől délkeleti hegemoniájának kiépítését várta és remélte.

A francia kormány e keleteurópai mandátumra Oroszországnak teljesen szabad kezét adott, mert attól Németország megtámadását és a francia hadsereg tehermentesítését és a német hatalom későbbi gyengítését remélte. Anglia és Olaszország azonban e tervekkel szemben tartózkodók maradtak, mert az orosz hatalom megerősödésétől saját biztonságukat féltették.

A neoszláv hatalmi politika vezetői éppen ezért a háború kitörése óta minden igyekezetükkel a keleteurópai helyzetet alig vagy egyáltalában nem ismerő nyugati közvélemény meghódításán fáradoztak és így kezdődött meg *Masaryk Tamás* prágai professzor propagandaútja, melynél nagyobb sikert saját megvallása szerint, a történelemben ismert, semmiféle más propagandaút nem tudott felmutatni.

Masaryk professzor 1914 őszén egyszerű menekültként érkezett Rotterdambba, hol *Selon Watson* londoni professzorral keresett találkozást, ki eddig is cseh és szerb adatok alapján írta műveit és akit most sikerült a cseh propaganda részére megnyernie. Az ő útján átadott angol nyelvű emlékiratban Masaryk a háború céljául Ausztria-Magyarország teljes felosztását állította fel, mi az olasz és orosz terveknek nagyjából meg is felelt és így Angliának számolnia kellett azzal, hogy e tervek a központi hatalmak veresége esetén valóra válnak. A brit kormány azonban súlyt helyezett arra, hogy a szláv aspirációkkal együtt a nem-szláv Románia is kielégíttessék, a színmagyar területek pedig egy önálló magyar állam részére tartassanak meg. Ezzel a neoszláv politika francia és angol ügynökeinek munkája között árnyaltszerű eltérés támadt, amit azonban a közös cél érdekében sikerült áthidalniok. A cseh körökkel szoros kapcsolatban álló *Denis Ernest* párizsi és *Seton Watson* londoni professzorok 1915-ben megjelent munkáikban már akként vonták meg Magyarország jövődő határait, hogy azok az 1920-i trianoni békeszerzőcsben kilométernyi pontossággal valósultak meg, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a párizsi békekonferencia Denis és Seton Watson javaslatait tette magáévá. A Masaryktól így bevezetett, angol és francia ügynökeiktől elfogadott propaganda irányítását 1916-ban *Benes Edvárd* prágai kereskedelmi iskolai tanár vette kezébe, ki Párizsba menekülve, propagandaírodát szervezett és Ausztria-Magyarország szétdarabolásának tervét röpiratokban népszerűsítette.

Amíg a franciák a kettős monarchia feldarabolásának programját egészében magukévá tették, addig az angolok e feldarabolást a népek önrendelkezésére igyekeztek építeni. Így segítették elő az 1917 július 20-i *korfui paktum* létrejöttét, melyben *Pasics Nicola* szerb miniszterelnök és *Trumbics Ante*, zárai menekült polgármester, a délszláv területeknek a szerb államhoz való csatlakozása iránt egyeztek meg. Hogy egy menekült osztrák állampolgárnak semmi joga nem volt ahhoz, hogy Délmagyarország lakossága nevében a szerb királysághoz csatlakozzék, aziránt semmi kétség sem foroghat fenn; a párizsi békekonferenciát azonban e jogi kérdés nem érdekelte és az 1918 végén végrehajtott fegyveres megszállást a *korfui paktum* alapján fogadta el.

Itália és a délszlávok kibékítésével *Seton Watson* gyakorlati szempontból fel nem becsülhető sikert ért el, mert a szláv-latin programok egyesítésével a kontinentális elrendezkedésbe nem igen avatkozó brit kormány hozzájárulását is szállítani tudta.

Mindenekelőtt a sikert arra értékesítette, hogy 1918 április 8-án Rómában tartatta meg «Ausztria-Magyarország elnyomott népeinek konferenciáját», melyen az általa bemutatott és a népek önrendelkezési jogára épített felosztási tervet Ausztria-Magyarország népeinek delegátusai magukévá tették. *Az, hogy e delegátusok egyike sem rendel-*

kezeit a lakosság részéről megbízással és felhatalmazással és hogy a lakosság képviselőjének egyik sem volt tekinthető, nem jött számításba: Seton Watson oly irattal rendelkezett, melyben Ausztria-Magyarország deigázott népei az állatok lakott területek felszabadítását követelték. Hogy ezen az alapon Magyarország elszakítandó részeit a magyar vagy nem magyar lakosság helyett idegen államok (Csehország, Szerbia, Románia) megbízottai és ügynökei követelték, ezt az árnyalati különbséget a döntésre illetékes békekonferencia vezető államférfiai a földrajzi ismeretekben való abszolút járatlanságuk következtében feltehetőleg nem vették észre, vagy ami még rosszabb, nem akarták észrevenni.

Ausztria-Magyarország feldarabolása ez önrendelkezési alapon nyerte meg az illetékes kormányok támogatását, mert Ausztria-Magyarország feldarabolásának és megszüntetésének gondolata különben súlyos aggodalmakat eredményezett volna.

Mutatta ezt a brit kormány 1918 január 5-1 nyilatkozata, mely szerint Ausztria-Magyarország felosztása nem foglaltatott benn Anglia hadicéljai között, mire Seton Watson figyelmeztette kormányát az angol propagandahivatal (*Department of Propaganda in Enemy Countries*) útján, melyben az osztrák-magyar osztály igazgatója, volt, hogy az efféle kormánynyilatkozatot kerülni kell, mert a kettős monarchia népei akarják a Habsburg-birodalom felosztását, mi a tényekkel nyílt ellentétben állott. Seton Watson ezért üzent hadat Wilson 14 pontjának is, melyeknek elfogadása e feldarabolást veszélyeztette volna és ezért terjesztette a fenti propagandahivatal útján a szövetséges kormányok elé azt a figyelmeztetést, hogy a 14 pont nem alkothatja alapját a jövő békeszerződésnek.

Abban a pillanatban, amidőn a béke feltételek megoldásának joga Wilsontól 1918 november 5-én Foch tábornagyhöz vándorolt át, a 14 pont helyett valóban a titkos megegyezések és felosztási tervezetek alakultak át a jövő békeszerződés alapjaivá.

Seton Watson munkáját Amerikában, honnan Wilson békét diktálni készült, Masaryk végezte el, ki az elnöknek rokona volt. így az amerikai Fehér Ház két legbefolyásosabb tanácsadója közül *House* ezredes a franciák, *Masaryk* a neoszláv propaganda kezében volt és ezzel az elnök akarata fölött a francia-szláv annexiós tervek szerezték meg a korlátlan érvényesülést, melyekkel szemben *Lansing* államtitkár és az amerikai szakemberek és delegátusok légioja tehetetlennek bizonyult.

Innét származott Csehszlovákia korai elismerése és a délszláv érdekek makacs támogatása Olaszországgal szemben és innen származott a ruthén területeknek Csehországhoz való csatolása is.

Masaryk legnagyobb sikere abban nyilvánult meg, hogy Wilson nem csupán Csehország függetlenítését fogadta el, hanem Szlovákiának Csehországtól tervezett annexióját is. Erre vonatkozólag Masaryk 1918 május 10-én *Pittsburgban* az amerikai tótok képviselőivel szerződést írt alá, melyben azok a Csehországgal való egyesülés iránt készségüket fejezték ki. A hiba csupán abban rejlett, hogy az aláíró *amerikai tótoknak sem a csehek által követelt magyar terület lakosságától, de még annak tót lakosságától sem volt felhatalmazásuk ily szerződés megkötése iránt. Mikor a csehektől annectált terület tót lakossága*

később legalább a megígért önkormányzatot követelte, Masaryk ironikusan állapította meg, hogy a pittsburgi egyezmény, mint az amerikai jótékony egyletekkel kötött megállapodás, nem tekinthető nemzetközi szerződésnek. Amiben egyébként teljesen igaza volt; csupán arról feledkezett meg, hogy annak idején a pittsburgi szerződést Wilson elnöknek mint nemzetközi szerződést és mint a tót nép önrendelkezési jogának a szabad Amerika földjén történt megnyilvánulását, mutatta be. Csehszlovákia elismerésével azonban Wilson elnök Ausztria-Magyarország felosztásának gondolatát is magáévá tette, mert ez utóbbi nélkül Csehszlovákia megalakulása nem volt elképzelhető. Ezért válaszolt Wilson 1918 október 18-án a kettős monarchia október 5-1 jegyzékére azzal, hogy a 14 pontban közzétett békepontjait megváltoztatta, mert a csehszlovák nemzetet hadviselő félnek elismerte. Amerika elnöke azonban ezzel az elhatározásával az európai titkos aspirációk és annexiók tervek mellett foglalt állást.

Meglepő sikert aratott Masaryk a ruthén területek annexiójával is, melyeket eredetileg Oroszország követelt. Az amerikai ruthének 1918 július 26-án a pennsylvaniai *Mokeesportbaxi* tartott gyűlésükön az Ukrajnához való csatlakozásukat mondták ki, és a háború befejezéséhez közeledvén, ebbeli kívánalmaikat és határozataikat október 21-én *Zsatkovics Gergely Ignác*, egy ötéves korában kivándorolt ruthén útján Wilson elé terjesztették. Az elnök kijelentette, hogy az oroszországi Ukrajnához való csatlakozás nem lesz lehetséges, mire Zsatkovics október 26-án az elnök oldalán tartózkodó Masarykkal a Csehországhoz való csatlakozás iránt kötött szerződést, mit azután az amerikai Ruthén Nemzeti Tanács elfogadott. Az akció Masaryktól indult ki, aki az elnök állandó vendégeként szemtanúja volt a ruthének felvonulásának és akinek Zsatkovics megnyerésével sikerült a ruthén vármegyéket Csehország részére biztosítani, holott Zsatkovicsnak semmi rendelkezési joga, de még felhatalmazása és megbízása sem volt, mert a mokeesporti népgyűlés nagyrészt oroszországi és galíciai ruthénekből, orosz és osztrák alattvalókból állott.

Hogy az amerikai tót egyleteknek és Zsatkovicsnak Masarykkal kötött egyezményei Felsőmagyarország elszakítása, Szlovénia és Ruszinszko megalkotása iránt milyen jogalapot teremtettek, azt a nemzetközi jog hivatott eldönteni. Az Egyesült Államok kormánya mindenesetre a tényleges helyzetről való meggyőződés nélkül magáévá tette, Csehszlovákia elismerésével azonban Ausztria-Magyarország szétrombolásának munkáját indította meg, amihez azután a brit kormány is hozzájárult.

Ez volt a helyzet, midőn a fegyverszüneti tárgyalások megkezdődtek.

Technikai szempontból a nyugati csatavonal két nagy régióra oszlott fel:

az Ausztria-Magyarországgal megkötendő fegyverszüneti szerződés munkálataival az olasz vezérkart bízták meg, mely azt november 3-án Páduában Ausztria-Magyarország kiküldötteivel meg is kötötte. A német fegyverszüneti szerződést a franciák november 11-én a compiégnai erdőben kötötték meg. A két szerződés értelmében Németország francia, Ausztria-Magyarország olasz érdekkörbe került; Oroszország mint hatalom nem létezett többé. A lényeges hasonlóság a két szerződés között abban állott,

hogy a német szerződésben a francia, az osztrák-magyar szerződésben az olasz aspirációkat elégítették ki. Németország és Ausztria-Magyarország keleti határaitól nem történt rendelkezés, azok tehát a fegyverszüneti szerződések alapján érintetlenül megmaradtak.

Masaryknak és a neoszlovák hatalmi tervek angol és francia ügynökeinek elért sikerei tehát a fegyverszüneti szerződésekben holtpontra jutottak.

A pápa és a semlegesek békekísérletei.

Összeállításunk nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg azokról a békekísérletekről is, amelyeket a semleges hatalmak és a pápai udvar kezdeményeztek, de amelyek sikerrel nem jártak és a dolgok természeténél fogva nem is járhattak.

Sikertelenségüknek okát abban kell keresnünk, hogy az egész világ két ellentáborra oszlott és hogy a szemben álló erőkkel szemben az egyikhez sem tartozó pápa, valamint a semlegesek (Svájc, Spanyolország, Hollandia és a skandináv államok), egyrészt elenyészően jelentéktelen erőt képviseltek, másrészt pedig közvéleményeik egy része az egymás ellen küzdő propagandák egyikéhez-másikához csatlakozott. Svájc német kantonjai, például a hollandok, valamint a svédek a központi hatalom iránt mutattak rokonszínűséget; Svájc francia kantonjai, Dánia és Norvégia viszont angol és francia befolyás alatt állottak.

A semlegesek béketervei tehát inkább csak óhajok maradtak és egyedül a pápák, különösen XV. Benedek pápa béketörekvéseiről beszélhetünk komolyan, ki trónralépése óta több ízben, 1917 augusztus 1-én pedig ünnepélyes figyelmeztetéssel fordult a háborúban álló fejedelmekhez, akiktől azonban udvarias válasznál nem kapott egyebet. Midőn Anglia egy hónappal azután a német békefeltételek iránt érdeklődött, a Vatikán sietve tett eleget a közvetítésnek, a válasz megadása azonban őszig elhúzódott, amidőn az Oroszország helyett hadba vonuló Amerika már a döntés sikere felé nyújtott reményeket.

II. RÉSZ
A SZÁRAZFÖLDI HADMŰVELETEK

Írta: PILCH JENŐ

A militarizmus.

Már a világháborút megelőző évtizedekben széles e világon visszhangzott a «militarizmus» jelszava, amely alatt azt a kárhozatos körülményt értették, hogy az államok többségének intézményeinél a fegyveres erők megteremtése és gyarapítása előtérbe tolult. Ez a jelszó a világháborúban igen nagy jelentőségre vergődött és pedig, mivel az entente az általa kitűnően megszervezett propagandájával szakadatlanul hirdette és így a mindig könnyen hívők roppant nagy táborával el is hitette, *hogy a központi hatalmak a militarizmusnak melegagyai.*

Ha azonban szabatosabban vizsgáljuk meg a világháborúban egymásra támadt államok csoportjai fegyveres erőinek előző kifejlesztését és 1914-iki nagyságát, akkor tisztán áll előttünk, hogy mely táborban fordítottak nagyobb gondot az «erőszak eszközeinek» fejlesztésére.

Mivel azonban igen szűkre szabott korlátok között a világháborúnak majdnem minden fontosabb körülményére és tenyéré is ki kell terjeszkednünk, nem sok helyünk marad annak még vázlatos, szinte ötletszerű bizonyítására sem, *hogy az entente-nél, avagy a központi hatalmaknál találjuk-e meg a háború előtti igazi militarizmust?*

De nemcsak a felvetett kérdésben szolgáltatnak bizonyítékokat az alábbi adatok, hanem még abban is, *hogy már régóta minő célokat tűzött ki a politika az általa harcba küldött fegyveres erők számára.*

Kétségtelenül a hódítást!

A világháborúban egymás ellen támadt fegyveres erők ismertetése azonban még azért is kíváncsú, minthogy a világháború legelső időszakának hadi eseményeit, *főként a központi hatalmak kárára*, ma már kézzelfogható módon befolyásolták.

Mi sem természetesebb, minthogy az entente diplomáciájának a központi hatalmak tökéletes politikai körülfogásával karöltötten járt *a hadügyi vezetőségek részéről a háborúnak katonai előkészítése is.* Ez a már valóban leplezetlen háborús előkészítés abból állott, *hogy az entente minden államának mind politikai, mind katonai vezető egyéne a legnagyobb körütekintéssel a legteljesebb mértékben iparkodott fejleszteni, kiaknázni és előkészíteni állama holt és élő hatalmi tényezőit ahhoz a nagy küzdelemhez, amely – minthogy elszánt és minden áldozatra kész elhatározáson alapult – elkerülhetetlen volt. Szerfelett sarkalta őket az a vágy, hogy feltétlenül győzelmesen kerüljenek ki a küzdelemből!*

A világháború katonai előkészítése, *a militarizálás*, már a világháborút megelőzőleg

két évtizeddel akkor kezdődött, amikor Európának majdnem összes állama évről-évre emelte újonc jutalékát. Például, amíg 1894-ben Németországnak 257,000, Ausztria-Magyarországnak 126,000, Franciaországnak 271,000, Oroszországnak pedig 285,700 fő volt az újoncjutaléka, addig 1913-ban: Németországban 356,000, Ausztria-Magyarországban 200,402, Franciaországban 445,000 Oroszországban pedig 505,000 főre rúgott fel ugyanaz a jutalék. *Ezzel pedig természetesen együttjárt a béke- és a hadilétszámok állandó növekedése.*

Már ez is kétségtelenül mutatta a jövőt!

Az entente roppant nagyarányú előkészületei ellen természetesen a központi hatalmaknak azzal kellett felelniök, hogy államaik hasonló tényezőit ők is *a védelemhez szükséges mértékben* aknázzák ki és készítsék elő.

Minden háború előkészítésénél arra is kell törekedni, hogy a fegyveres erők számbeli felsőbbsége biztosíttassék. Ha azonban számításba vesszük, hogy az entente-hoz tartozó államok (Oroszország, Anglia, Franciaország, Belgium, Szerbia, Montenegró és Japán) lakosságának összessége 750 millió, a központi hatalmaké (Németország és Ausztria-Magyarország) pedig csak 130 millió volt, *akkor hatszorosan nagyobb olyan tömeg állott velünk szemben*, amelyből a küzdelemre hivatottak kiválogathatók voltak. Ha pedig Japánt egészen elejtjük, Angliát pedig, az általános védkötelezettség hiánya miatt, csak kis mértékben vesszük számításba, Oroszországnál pedig más, főként pénzübeli körülmények okozta határok között állapodunk meg, *a megmaradt ellenséges tábor még akkor is meglehetősen felsőbbséges erőkkel rendelkezett.* Azonban, az igazság kedvéért és enyhítő körülményként, figyelembe kell vennünk azt, hogy ez a roppant nagy ellenséges tábor élő és holt erejét a természetadta körülmények következtében nemcsak hogy egymástól elszigetelten volt csak képes harcba vetni, hanem, hogy erejének azonnali és egyidejű kifejtésére is képtelen volt. Ebben gyökeredzett a központi hatalmaknak abbéli jogos reménye, hogy fegyveres erőiknek minőségbeli felsőbbségével és hadműveleteik gyorsaságával mégis győzelemre juthatnak.

És mégis felvetődik a kérdés, hogy vajjon az ellenséges tábor fegyveres erőinek létszámával lépést iparkodtak-e tartani a központi hatalmak akkor, amikor tudták, hogy előbb vagy utóbb, de kenyértörésre kell kerülnie a dolognak?

Erre ma azt válaszolják az osztrák és német katonai körök, *hogy a központi hatalmak egyetlen egy állama sem tette meg azt, amire szüksége lett volna! A mulasztásokat pedig nem a hadvezetőségek követték el, hanem az államok illetékes politikai ama tényezői, akiktől függött, hogy egyrészt minő mértékben szabad kihasználni a hatalmi tényezőket, másrészt, hogy mennyit szabad költeni az ország fegyveres erejének felszerelésére.*

Ezzel a szigorú és a tények jövőbeli alapos felderítésére szoruló, *tehát ma még egyoldalúnak is tetsző véleménynel szemben*, itt most csak annyit óhajtunk megjegyezni, hogy igaz, hogy Ausztria-Magyarországon a parlamentek korlátozták a hadügyi vezetőségek kiadásait, de ebben nagy szerepet játszott elsősorban, hogy a monarchia a hadügyi kiadások terén teljesítőképességének határáig látszott eljutni; *továbbá az, hogy a*

magyar parlament a haderőhöz való jogait is védeni óhajtotta az összbírodalmi gondolatot ápoló hadvezetőséggel szemben.

Angliát kivéve az általános védkötelezettség a háborúba elegyedett összes országokban megvolt. *De amíg ez Ausztria-Magyarországon és Németországban csak a papíronon létezett, addig Franciaországban a szó szoros értelmében végrehajtották.* Ausztria-Magyarországban olyan kicsire szabták az évi újoncjutalékot, hogy egyrészt sok kisebb fogyatkozású, de hadi szolgálatra még alkalmas egyént nem soroztak be; másrészt a besorozottak nagy számát költségvetési okokból kiképezni nem engedték. Ugyanez állapítható meg Németországra nézve is, mert például a világháború kitörésekor több mint egy millió hadiönkéntes jelentkezett, vagyis olyan egyének, akik zászlók alatt sohasem állottak, de katonai szolgálatra alkalmasak lehettek volna. Ezek folytán a háború kitörésekor a központi hatalmak *legalább is két és félmillióval kevesebb emberrel szálltak síkra.* Vagyis, ha kiaknázzuk a védképes férfi lakosság összességét, akkor innen és túl egyforma erők ütközhetek volna össze. *Holott a valóságban, 1914-ben, az entente hatmillió katonájával szemben a központi hatalmak csak három és félmilliót állíthattak ki csatasorba!*

A franciák ma már gúnyosan vetik oda a németeknek, hogy fegyveres erejük a nyugati hadszíntéri vakmerő támadáshoz nagyon, a keleti hadszíntéri védelemhez pedig neveltségesen kevés volt! De ha a gazdag 68 milliós német nép fegyveres erejét éppoly áldozatrakészen fejlesztette volna, mint a csak 38 milliós francia nemzet, akkor már a háború kitörésekor is legalább 600,000 emberrel nagyobb tábori hadsereggel rendelkezik Németország, amellyel nemcsak a belga, hanem még a francia tengerpartot, Calaiszt és Boulognet is elérve, a győzelmet kivívhatta volna. Azután pedig, amíg 1914 augusztus havában a francia lakosság 8%-a már fegyver alatt állott, vele szemben Németország lakosságának csak 5 ½ %-a, Ausztria-Magyarországnak pedig csupán 27%-a vonult ki. A háborút megelőző időkben a francia honpolgár 33 márkát, a német pedig csupán 20 márkát fizetett a szárazföldi haderő fenntartásához és fejlesztéséhez.

Franciaországban 1913-ban nemcsak hogy már a lakosság két százalékát tartották fegyver alatt, hanem zászlók alá szólították a gyarmatok színes lakosságát is. Erősödött a francia hadsereg az idegenek légiójával is. Sőt, amikor mindezek sem látszottak elégségeseknek és amikor a központi hatalmaknál éppen a tényleges katonai szolgálat idejét két évre szállították le, és amikor még Oroszországban is három évig tartott a tényleges szolgálati kötelezettség, Franciaország, Oroszország unszolására is, újból életbe léptette a hároméves tényleges szolgálatot, továbbá a kevésbé alkalmas egyéneket katonai segédszolgálatra sorozta be. *Ennélfogva a francia fegyveres erő egy év leforgása alatt 250,000 harcossal növekedett.* Mindezek folytán a franciák fegyveres ereje nemcsak hogy mind békebeli, mind háborús hadilétszáma jóval felülmúlta a németekét, hanem a hosszabb tényleges szolgálati kötelezettség folytán a védkötelesek kiképzése szabatosabb, a mozgósítás és a felvonulás pedig gyorsabb és zavartalanabb lehetett.

A békelétszám Oroszországban 1.581,000, Franciaországban 882,000, Németországban 761,000, Ausztria-Magyarországban 436,000, a hadiállomány pedig Orosz-

országban körülbelül 5.000,000, Franciaországban 4.364,000, Németországban 3.900,000 és végül Ausztria-Magyarországon csupán 2.500,000 fő volt.

De nem szabad figyelmen kívül hagynunk Anglia szárazföldi haderejének az általános védkötelezettség behozatala nélküli állandó fejlesztését (Haldan 1906-1908) és azt sem, hogy a többször megtartott (1907., 1909. és 1911.) gyarmat- és birodalmi-konferenciákon testet öltött, *hogy háború esetén a dominiumok nemcsak saját magukat, hanem egymást és az anyaországot is kölcsönösen támogatni kötelesek.*

1912-ben fejlődésnek indult *Belgium* fegyveres ereje is, amelynek hadi állományát 300,000 főre emelték. A második balkán háborúban részt vett *Szerbia* sem tette ölbe kezét, hanem új területeire is azonnal kiterjesztette az általános védkötelezettséget, aminek folytán a világháború kitörésekor összesen mintegy 500,000 főre rúgott fegyverforgatásra képes egyéneik száma.

A háborúba elegyedett szövetségi csoportok fegyveres erőinek hadiállománya
1914-ben a következő volt: *

Állam	H a d i á l l o m á n y					
	összesen	a tábori hadseregnél	gyalog- hadosztályok száma	lovas- hadosztályok száma	az ütegek száma	a nehéz ágyúk száma
Ausztria-Magyar- ország	2.500,000	1.470,000	57	11	2370	168
Németország	3.900,000	2.019,500	85	11	3816	1064
Összesen	6.400,000	3.489,500	142	22	6186	1232
Franciaország	4.364,000	2.033,000	75	10	4316	232
Oroszország	5.000,000	3.341,000	115	25	6812	360
Anglia	658,500	204,000	10	1 lov. h. o. 1 " ddr	750	24
Belgium	300,000	200,000	6	1	468	24
Szerbia	500,000	285,000	10	1	380	50
Montenegró	—	40,000	4	—	15	?
Összesen	10.822,500	6.103,000	220	38 1/2	12,741	690

Ha tehát a háborúba induló szövetséges csoportok mostan kimutatott haderőinek együttes létszámát egybevetjük, szembeötlök, *hogy az entente már eltiprásra is alkalmas roppant nagy felsőbbségével határozottan mindent megsemmisítő támadó hadjáratra készült, míg a központi hatalmak még a védelmükhöz feltétlen szükséges előkészületeket sem tették meg teljes egészükben.*

* Lásd *Schwarte*: Der grosse Krieg 1914-18. I. Teil, 92-93. 1.

*Megannyi intő példa a jövőre nézve mert azt bizonyítják, hogy a kölcsönös érdekellen-
ietek folytán egyrészt az erőszakos eszközökkel folytatandó politika érvényre juttatásához,
másrészt a védelemhez sohasem készülhetünk fel eléggé!*

Mindezek pedig még azt is megdönthetetlenül tanúsítják, hogy *a mindenben gyengébb
központi hatalmak a több mint négyéves harcban, létük fenntartása érdekében, valóban
bámulatraméltó kitartással heroikusan küzdöttek!*

Nem térhetünk napirendre a fölött a különös jelenség fölött, hogy amíg a támadásra
készülő entente-hatalmak államerődítészetük terén is előljártak, addig a védelemre utalt
központi hatalmak ezen a téren is nagyon lemaradtak. Így azt látjuk, hogy amíg
nyugaton, Franciaország ellenében, a németek támadó haditervüknek megfelelőleg:
a *Rajna* és a *Mosel* folyó mentén, és ezek között is, elegendő erősségeket telepítettek,
addig Kelet-Poroszországban, ahol a haditerv keretén belől kevés élő erővel a védelemre
kellett szorulniok, a várak száma már elégtelen volt. Ausztria-Magyarország csakis olasz
határaitra volt figyelemmel, mert itt a monarchia területére vezető utakat elzárta. De már
keleten (kivéven Krakkót és Przemyślt), azután a Balkán-félszigeten és Erdélyben,
tökéletesen nyitva hagyta határait. Az ellenfeleknek ezen a téren való fegyverkezésére
nézve jellemző, hogy például amíg Ausztria-Magyarország 1910-ben öt évre elosztottan
költségvetésileg 15 milliót biztosított az olasz határerősségek építésére és fenntartására,
addig ugyanakkor Olaszország 30 millió lírát szavazott meg erődítési célokra.

Az entente államainál Franciaország, hogy támadni készülő hadseregeinek zavartalan
felvonulását biztosítsa, semmi költséget sem kímélve, keleti határainak hosszában
egész sorát létesítette az övváraknak és erődcsoportoknak, még pedig úgy, hogy ezek
a svájci határtól, Belforttól, a belga határig *összefüggő és szinte áttörhetetlen bástyás homlok-
zatot alkottak*. E bástyához csatlakoztak a belga erősségek, amelyeket a legmodernebb
elvek szerint építetten bevehetetleneknek hittek. Oroszország pedig ugyancsak lassan fel-
vonuló hadseregeinek zavartalan csoportosítását igen nagy gonddal és sok költséggel a
Njemen, Bohr és Narev folyók hosszában létesített várakkal kívánta biztosítani; továbbá
délen *Luck, Rovnó és Dubnó* megerősítésével várháromszöget alkotott Ausztria-Magyar-
országgal szemben.

Helyszűke akadályozza, hogy a világháborúban egymással szembe került álla-
mok fegyveres erőinek szervezetét, fegyverzetét stb.-t részletesen és talán a szakember
szemüvegén át is nézve ismertessük. De munkánk célja megköveteli, hogy legalább is
utaljunk azokra a jellemző és szélsőséges hiányokra, amelyek nemcsak a hadviselés
módjára és a vezetők magatartására voltak befolyással, *hanem amelyek a hadviselést
érintő utólagos kritikának is parancsolólag határt szabnak*.

A központi hatalmak fegyveres erőinek tagozásánál, – bár hiányoztak a köz-
vetlen háborús tapasztalatok, – az előző háborúból leszűrt elveket általában alkal-
mazták.

Mindenek előtt megállapítható azonban, hogy a központi hatalmak hadügyi
vezetőségei arra törekedtek, hogy a lehető legtökéletesebben felkészüljenek a nagy küz-

delemre. Ezt azonban – osztrák és német katonai írók szerint – fékeztek mind a monarchiában, mind pedig Németországban nemcsak a politikai csoportok néhányai és az államok teherbíró képességei, hanem, last not least: a túlságosan békeszerető politika is. Ennek a politikának reménysége ugyanis abban csúcsosodott ki, hogy fenntartsa a békét és ennek hatásaként elhessegette magától azt a lidércnyomást, hogy a béke megmaradása másoktól is függ.

Németországnak egységes és önérzetes nemzeti szellemtől áthatott, valamint kitűnően szervezett fegyveres ereje sokkal tökéletesebb volt a miénknél és békében való kitűnő képzése folytán, amiként azt a franciák is beismerik, bámulatos módon szabatosan működő eszköze volt kiváló vezetőinek. A franciákkal szemben azonban tüzérsége, valamint ennek technikája (tűzelés fedett állásokból, tűzvezetés repülőkre révén, békebeli harc-szerű lövőgyakorlatok, hatásosabb lövészer) tekintetében némileg háttérbe szorult.

Ausztria-Magyarország fegyveres erejére nézve a katonai szakértők azt vallják, hogy toldozott-foldozott, igen szövevényes alkotmány volt. Vagyis sok nemzetiségű és különböző fokú műveltségű emberanyagát a monarchia két államának közjogi helyzete folytán három szolgálati és vezényleti nyelvvel bíró olyan részekbe állították be, amelyeknek seregtestekbe való egybeforrasztása nehézségekbe ütközött és sok olyan súrlódásnak volt okozója, amelyek a vezetőket néha nehéz feladatok elé állították. Hogy minden a parlamentektől függött, oka volt annak, hogy a hadseregnek a technika legújabb vívmányaival való felszerelése igen silány volt épp ahhoz a küzdelemhez, amelyben oly kápráztatón nagy jelentőségre vergődtek a technikai eszközök. Szembeszökik, hogy az összes seregtestek tüzérsége aránytalanul kevés volt. A kivonult 1000 zászlóaljra összesen csupán 400 üteg jutott. Amíg az osztrák-magyar hadosztályok 13 zászlóaljának csak 42 ágyúja volt, addig a németek 12 zászlóaljas hasonló erejű seregtesteinél 72, az oroszok hadosztályainál pedig 48-64. Még az ágyúk hatótávolsága is 1000 méterrel kevesebb volt, mint ellenségeinknél. És ezt betetőzte az általában kevés lövészer, amelynek pótlásáról sem gondoskodtak idejekorán. Vagyis az osztrák-magyar tüzérség a csatákat eldöntő gyalogságot, a fegyvernemek úgynevezett királynéját, nem támogathatta oly mértékben, amint az szükséges volt. Ez pedig véres nagy áldozatokkal bosszulta meg magát, mert már az 1914 nyarán és őszén vívott rettenetes nagy harcokban a monarchia fegyveres erejének színvirága porba hullott akkor, amikor a világháború még csak a kezdetek kezdetén volt. A vár-tüzérség anyaga még elmaradottabb volt, mint a tábori tüzérségé. Benne ugyanis képviselve volt «az elmúlt század ágyútechnikájának minden példánya, mert azóta minden fejlődése megakadt».

Szánnalmas helyzetben támadtak az ellenségre azok a tartalék és népfölkelő alakulások, amelyeknek értéke azért volt igen csekély, mert géppuskáik, tüzérségük és intézeteik egyáltalában nem, vagy csak igen csekély kiméretben voltak meg. Hiányzott az osztrák-magyar seregtestek egységessége is, mert minden egyes fajtájuk más és más összetételű volt és pedig nemcsak a zászlóaljak, az ütegek, hanem a technikai csapatok számát illetően is. A harcba kivonuló csapatok értékét csökkentette, hogy a békelétszám kicsisége miatt a csapatok állományának majdnem kétharmada tartalékos és kevésbé

képzett póttartalékos legénységből került ki. A II. és III. vonalbeli alakulások nagy része pedig valóban siralmas állapotban került a harc forgatagába. Mert például a népfelkelés első vonala régi sötétkék ruházatban, Werndl-féle egyes töltésű és fekete löporral töltött töltényes fegyverekkel, *a népfelkelés második vonala pedig már csak polgári ruhában és fölötte hiányos igen elegyes egyébkénti felszereléssel karszalagosan vonult ki.*

Utólag könnyen minősítik hibának a háború gazdasági előkészítésének hiányát is, ami idevonatkozólag csakis az lehet, hogy nem halmoztak fel elegendő lövőszert, fegyvert és egyéb felszerelést és az ezek gyártásához szükséges anyagokat.

A hiányosságokat pótolni iparkodott azonban nemcsak a német, hanem az osztrák-magyar hadvezetőség is *békebeli mintaszerű és igazi háborús előkészítő iskolázás révén.* Hogy pedig a csapatokat és seregtesteket vezérlő egyéneknek lelkiismeretes és mélyreható képzése minő gyümölcsöket termett a világháborúban, azt a központi hatalmaknak felsőbbbséges hadművészetét is igazoló hadműveletek egész sora mutatta meg. *A világháborúnak több mint négy évre terjedő ideje alatt ugyanis az entente katonai vezetőségei sehol sem hozhattak létre olyan tüneményes sikerekkel kísért hadműveleteket, mint a Marne felé való 1914-iki előtörés, mint Tannenberg, mint Gorlice-Tarnów, mint a nyugati hadszíntéri és Isonzó-melléki anyagi nagy csatákban tanúsított védelem, mint a nagyszebeni csata, mint Oláhország meghódítása és végül mint a 12-ik isonzói csata!*

A központi hatalmak fegyveres erőinek erkölcsi értékét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amíg ellenfeleik táborában a háború folyamán már elég korán nagyarányú zendülések és lázadások ütötték fel fejüket, addig, – kivéven a monarchia cseh nemzetiségű csapatainak többségét, – Németországban és Ausztria-Magyarországon ilyenek csak *a világháború vége felé a háborús elernyedés és a hadseregen kívül álló tényezők uszítása következtében mutatkoztak. Vagyis több mint négy éven át nélkülözések közepette is győzelemről-győzelemre tudtak jutni mind Németország, mind Ausztria-Magyarország csapatai. Ez pedig csakis arra vall, hogy mindvégig megvoltak bennök azok az erkölcsi tényezők, amelyek a fegyveres erők ütőképességéhez és győzniakarásához szükségesek. Ausztria-Magyarországra nézve pedig, utalással a későbbi fejezetekben leírt hadi eseményekre is, meggyőződéssé kell válnia annak, hogy a monarchia ténykedése a világháborúban mégis hatalmasan nagy volt, amit nemcsak hogy szövetségesei, hanem még ellenségei is elismertek, mert úgy nyilatkoztak, hogy messze meghaladta azt, mit tőle vártak és róla jósoltak.*

Az entente fegyveres erőinek szervezetére, felfegyverzésére stb-re nézve általában kimondható az, hogy a központi hatalmak hadseregeiéhez hasonlóak voltak, azzal a nagy különbséggel azonban, hogy háborús és támadó szándékaiknak megfelelően közös tanácskozások és katonai megegyezések révén nemcsak, hogy meghatározták az erők feladatait, sőt még egymás fegyveres erőinek fejlesztését is befolyásolták (főként kölcsönösen egymást Francia- és Oroszország), *hanem a haderők részére mindenkor mindent biztosítani is iparkodtak.* Fegyverzet tekintetében egyedül Montenegró volt az, amely nem állott a kor színvonalán. A soha nem csüggedő, elszánt és katonás szellemtől áthatott Szerbia hadseregének felfegyverzése és felszerelése az egyöntetűség hiánya mellett

általában sok kívánnivalót hagyott hátra. Franciaországban főként a tűzértség és a légi járóművek fejlesztésére fordítottak igen nagy gondot. Ezzel ellentétben szinte kiütközött a hadat viselő többi államok sorából azzal, hogy gyalogságát a régi és messzire látható veres nadrágban és sapkában, valamint kék köpenyben vonultatta ki, ami sok véráldozatnak volt okozója. Rá kell mutatnunk arra a nagyjelentőségű körülményre is, hogy az entente döntő jelentőségű államainak hadseregei kiváló kiképezésük és felszerelésük mellett javarészükből hadi tapasztalatokkal bíró vezetőkől és katonákból állottak. Az erkölcsi tényezők tekintetében utalnunk kell a franciáknak évtizedeken át fejlesztett és nagyra nevelt revanchevágyára, a többieknek anyagi és más érdekek mozgatta gyűlöletére, de viszont az óriási orosz haderő sokféle nemzetiségére, legénységének szellemi elmaradottságára, hazafias érzésének és lelkesülésének némi hiányára.

Az erők csoportosulása. Haditervek.

Amikor 1914 július végével eldőlt, hogy a hatalmi csoportokba sorakozott nemzetek és népek politikai céljaikat békés úton el nem érhetik, *bekövetkezett a politikának erőszakos eszközökkel, a háborúval való folytatása a végből, hogy ennek révén olyan eredményeket csikarjanak ki, amelyek politikai céljaiknak megfelelnek.*

A háború legelején a *központi hatalmak* csupán Németország és Ausztria-Magyarország alkotta. Később hozzájuk csatlakozott Törökország és Bulgária. Már kezdettől fogva az *entente táborában voltak*: Francia- és Oroszország, Anglia, Belgium, Szerbia, Montenegró és Japán; majd, nem egyidőben, hanem fokozatosan, hozzája csatlakoztak: az Északamerikai Egyesült-Államok, Bolivia, Brazília, Cseh-Szlovákia, Ecuador, Görögország, Guatemala, Haiti, Hedzsász, Kína, Kuba, Lengyelország, Libéria, Nikaragua, Olaszország, Panama, Peru, Portugália, Románia, Sziám és Uruguay. Ezek azonban nem mind sereglettek felfegyverzett népeikkel a csataterekre, hogy babérrel koszorúzzák zászlóikat, hanem, hogy egyrészt nyers terményeikkel és hadi ipari cikkeikkel üzleteket is kötve, közvetve támogassák a küzdő feleket; másrészt, kapva az alkalmon és engedve az entente hatalmasságai nyomásának, az országaikban található német javak lefoglalásából és elosztásából várható könnyű hasznon osztozkodhassanak és így csupán zsebetett kezekkel megelégedetten nézzék a nagy világégést.

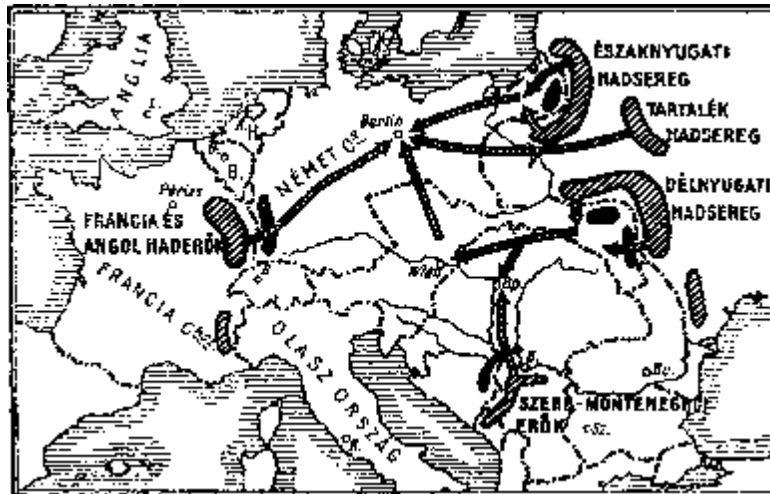
A központi hatalmak mindössze 159.500.000 embert képviseltek, akik 22 milliónál több katonájukat használták fel; míg az entente roppant nagy táborának 1,391.600.000 lakosa több mint 30 millió embert állított a zászlók alá. Vagyis a világháborúban végül is 33 állam vett részt mind az öt világrész népeivel, akik hatalmi tényezőiknek legnagyobb részét tömegesen Európába hordták össze, hogy itt *nyugaton*, Franciaországban, *keleten*, általában a Kárpátoktól északra, keletre, sőt délre is, *délnyugaton* az Alpésekben és a velencei síkságon, és végül *délkeleten*, a Balkánon életre-halálra küzdve, győzzenek vagy elbukjanak.

* * *

A központi hatalmak, – nem tekintve a háború alatt Németországban észlelt nem igen nagy jelentőségre vergődött kilengéseket («Siegfriede» jelszó alá foglalt területi átkapcsolásokat követelő irányzat), – *mindvégig hatalmi és gazdasági rendjük megvédése végett rántottak kardot*. Az entente államainak hadicéljai ellenben nem voltak mindenben egyirányúak, hanem az entente kebelébe tömörült országok szerint nagyon is szétágaztak. *Valamennyiük általában és kétségtelenül területek meghódítására törekedett*, így Oroszországot a régóta hangoztatott úgynevezett *keleti kérdés* végleges megoldása révén Törökországot óhajtotta megsemmisíteni, vagyis Konstantinápolyt, valamint a Boszporust és Dardanellákat akarta elfoglalni; és végül az orosz elsőbbségnek a Balkánon való állandósítását kívánta biztosítani. Franciaországot a *revanche* vágya hevítette, ami mellett azonban elsősorban is Elzász-Lotaringiát kívánta visszafoglalni; majd pedig a rettegett német egység szétrobbantására is törekedett. Anglia célja az volt, hogy az angol világkereskedelmet és ipart veszélyeztető Németországot megfojtsa, a német flottát és a német gyarmatbirodalmat pedig megsemmisítse.

* * *

A *haditervekei* a hadicélok szabták meg. Nem számítva azonban az Ázsiában Törökország ellen alkotott haditervet, az *entente* Európában előbb csak Francia- és Oroszországból, valamint a Balkánról egyidőben végrehajtott támadással kívánta összeroppan-
tam a központi hatalmakat. Később, Olaszország majd Románia hadbalépése után, még délnyugatról és délkeletről is ugyanazt a célt tűzte ki maga elé. A szó szoros értelmében való *gazdasági háború*, vagyis az élő erők megőrlésével kapcsolatos kiéheztetés

Az entente 1914. évi haditerve.

eszköze, csak később és szükségképpen akkor merült fel, amikor az entente-haderők támadásai kudarcot vallottak.

A szélrózsa minden irányából előtörő ellenséges nagyobb erejű fegyveres erők ellenében a *központi hatalmak csakis a védelemre szorultak*. Ennek azonban nem volt szabad pusztá védelemnek, hanem támadással kapcsolatosnak kellett lennie, még pedig olyként, hogy az ellenséget részletekben, egyiket a másik után támadják meg és verjék le. A legelső támadást, *amelynek feltétlenül a tökéletes győzelemre kellett volna vezetnie*, Franciaország ellen kellett irányítani és pedig azért, mert a háború megindulásának első pillanatában ez volt a legerősebb és a legveszedelmesebb ellenfél. A legerősebb volt azért, mert a német haderőnél nagyobb saját létszámán kívül az angol és belga hadak is támogatták. A legveszedelmesebb pedig azért volt, mert seregtesteinek békében való elhelyezésével és készenlétével, valamint a francia elsőrangú igen sűrű vasúti és úthálózat révén legelőbb válhatott olyként támadásra képessé, hogy kezdeti sikerei, *győzelmei révén, Németországnak iparban leggazdagabb, tehát katonailag is legértékesebb és legfontosabb rajnamelléki részeit áraszhatta el*.

A létszámában ugyan még hatalmasabb orosz fegyveres erő megverésére, a számítások szerint, azért kerülhetett valamivel későbbben a sor, minthogy az orosz birodalom roppant kiterjedésű területén szétszórtnak elhelyezett seregtesteknek a német és osztrák-magyar határok hosszában való összevonásához sok idő kellett, már csak azért is, mivel Oroszország út- és vasúthálózata messze mögötte maradt a nyugati államokénak.

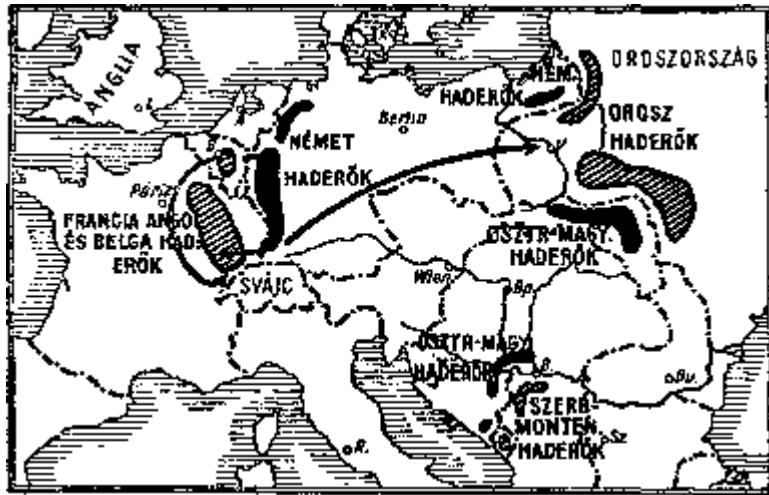
Ily elgondolás után a központi hatalmak tehát *nyugaton legott és a legnagyobb lendülettel támadtak, keleten és a Balkánon pedig egyelőre a védelemhez folyamodtak*.

A legnehezebb főfeladat, Franciaország megtámadása és leverése, Németország fegyveres erejére hárult. Míg a keleten való védelem és pedig csekély erőkkel a Kelet-Poroszországban álló német, nagy erőkkel pedig a Galíciában felvonuló osztrák-magyar seregtestek feladatává tétetett, még pedig a központi hatalmak hadvezetőségeinek megállapodása szerint olyként, *hogy legalább is negyven napig vessenek gátat az orosz tömegeknek*. Ezt a határidőt azért szabták meg, mert remélték, hogy ezalatt az idő alatt nyugaton a német erők tökéletesen leverik az entente seregeit és azután a nyugatról átszállított erők csatásorba állításával együttesen még kellő időben szintén győzelmesen mérhetik össze fegyvereiket az oroszok lassan felvonuló seregtesteivel.

Szerbiának és Montenegrónak számbelileg is alárendelt fegyveres hatalmának útjait pusztán Ausztria-Magyarországnak kellett elállania

Később, amikor az európai csatatereken megmerevedett arcvonalak folytán az állásháborúval kapcsolatos gazdasági háború is tetőpontjára hágott és ebben a helyzetében állandósult, vagyis amikor a központi hatalmak roppant nagyarányú ostromlott várhoz hasonló területeiken a megélhetésükhöz és további harcaikhoz feltétlenül szükséges anyagokat előteremteni már alig tudták, akkor a központi hatalmak kitörésekhez hasonlítható támadásaikkal elsősorban is olyan területek elhódítására törekedtek, amelyeken a megélhetéshez és a hadviseléshez szükséges termőföldeket, nyersanyagokat

és ipari vállalatokat megszerezhették. Kitéréses támadásaik második fontos célja pedig az volt, hogy áttörvén az ellenséges hadak alkotta gyűrűt, átkarolható, hátbafogható ellenséges olyan szárnyakat hozzanak létre, amelyeket megsemmisítve, véget vessenek az áldatlan és meddő állásháborúnak és így a döntő sikereket biztosító mozgó háborúra térhessenek át. Éppen ezért a világháborúnak az európai hadszíntereken 1914. év végétől a központi hatalmak által végrehajtott összes hadműveletei nem egyebek, mint olyan áttörését kisebb és nagyobb hadi vállalkozások, amelyek révén a mozgó háborút valósággal áhítoztak. Ezzel szemben az entente hatalmasságainak helyzete jóval könnyebb volt, mert az ostromlott váron kívül, az egész világgal szövetségben, felsőbbes tudattal már csak arra kellett törekedniök, hogy az ostromlott vár körül alkotott gyűrűt új tápláló erők beállítására révén épségben fenntartsák, ha lehet szorosabbá fogják, ezt áttörni sehol se engedjék, majd pedig hol az egyik, hol a másik hadszíntéren végrehajtott támadásaikkal a nagy vár védőseregét állandóan öröklék, kifáraszták és kiéheztették.

A központi hatalmak 1914. évi haditerve.

A hadvezetőségek.

Clausewitz szerint a háború a politika eszköze, vagy még másként: *a politikai érintkezés folytatása sajátos eszközökkel*. Tehát bármely háború igazi irányítása a küzdelemben elegyedett államok *politikai vezető tényezőinek hatáskörébe tartozik*, míg a háború eszközének, a fegyveres erőket vezető katonáknak nézőpontjai viszonylag alárendelteknek kell lenniök. Ámde mivel a vezető politikai és katonai részek mégis szerves egészet alkotnak, minden háborús tevékenységnek az egészszel összefüggésben kell állania, vagyis a politikai

és katonai vezető körök között összehangzásnak kell lennie. Mert, amint Clausewitz is írja, ahol a kettő között villongás jön létre, ott olyan súrlódások és az ellentétek olyan kiélekedése keletkezik, amelyek veszedelembé sodorják a kitűzött célokat.

Hogy pedig Clausewitz tanát melyik háborús fél fogadta meg jobban, azt a világháború politikai részében «A háború elvesztésének indító okai» című fejezete mutatja ki. Itt tehát csakis a haderőket vezető egyének felsorolására szorítkozunk.

A központi hatalmaknál,

Németországban a fővezérlet *II. Vilmos* német császár kezében volt. Oldalán vezérkari főnökül a Marne-csatáig bezárólag, vagyis 1914 szeptember 14-ig, *Moltke Helmuth* vezérezredes működött. Utóda *Falkenhayn Erik* gyalogsági tábornok lett, aki 1916 augusztus 29. maradt meg állásában. Ezután a háború befejezéséig *Beneckendorff-Hindenburg Pál* tábornagy volt a német vezérkar főnöke. Mellette, 1918 október 26., az első szállásmesteri teendőket *Ludendorff Erik* gyalogsági tábornok, majd *Gröner* tábornok látta el.

Ausztria-Magyarország fegyveres erejének főparancsnoka *Frigyes* királyi herceg volt és pedig 1917 február 15. Utána *Károly király* vette kezébe a fővezérséget. Vezérkari főnökök voltak: 1917 március 1. *Hötzendorfi Conrad Ferenc* báró, később gróf és vezérezredes (1915 június 23.), majd tábornagy (1916 november 27.), azután pedig a háború befejezéséig *Straussenburgi Arz Artúr* gyalogsági tábornok, később vezérezredes (1918 augusztus 18.).

Törökország vicegeneralisszimusa a nagyravágyó *Enver* pasa hadügyminiszter volt, akinek magasan repkedő eszméi sohasem számoltak Törökország hatalmi tényezőivel.

A bolgárok élén mint főparancsnok *Ferdinánd* cár állott, aki mellett vezérkari főnöki minőségben *Jekow* tábornok működött.

Az entente-hatalmaknál

mind a fővezérségben, mind pedig a vezérkari főnöki állásokban már nagyobb változatosságot látunk, főként pedig Franciaországban, ahol *Joffre József* tábornokot, *Nivelle Róbert*, majd *Pétain* és végül *Foch Ferdinánd* tábornok követte. Utóbbi végül is Franciaország marsallja és az entente-hatalmak összes szárazföldi és légi haderőinek lett a főparancsnoka.

Angliában a háború igazi lelke és irányítója, valamint az angol általános védkötelezettség megteremtője *Kitchener Herbert* lord marsall volt addig, amíg halálát nem lelte az Orkney-szigetek közelében (1916 június 5.) akkor, amikor Oroszországba készülve, hajóra szállt. Egyébként pedig az angoloknak Franciaországban működő szárazföldi haderejének fővezére 1915 december 16. *French John*, azután pedig a háború végéig *Haig Douglas* tábornok volt.

Oroszországban a fővezér a háborúspárt vezetője *Nikola] Nikolajevics* nagyherceg volt 1915 szept. 8., amikor is, tekintettel balsikereire, a Kaukázusba küldték. Mellette *Januskievics* tábornok volt vezérkari főnök. *II. Miklós* cár az 1917 március 15-i forradalom kitöréséig vezette fegyveres erőit, aki mellett a vezérkari főnöki teendőket *Alexejev*

Mihály tábornok látta el. A forradalmi időszak vezérei voltak: *Alexejev Mihály* és *Bruszilov Alexej* tábornokok, majd *Kerenszki Sándor* hadügyminiszter, később pedig *Kornilov György*, *Klembovszky*, *Duchonin* tábornok és végül, méltó befejezésül: *Krylenkó Ábrahám* zászlós.

Szerbia erőit *Sándor* trónörökös vezette *Putnik Radomir* tábornok és vajda vezérkari főnöki működése mellett.

Az olasz haderők főparancsnoka 777. *Viktor Emánuel* király volt. Vezérkari főnöke, *Cadorna Luigi* tábornok, addig maradhatott meg állásában, míg a 12. isonzói csatában súlyos vereség érte az olasz haderőt (1917 november 9.). Utóda a háború végéig *Diaz Amando* tábornok lett.

Romániában a fővezér *Ferdinánd* király volt, aki mellett vezérkari főnökül előbb *Iliescu*, később pedig *Prezan* tábornok állott.

Az Európába átküldött északamerikai csapatoknak mindvégig *Pershing John* tábornok volt a fővezére.

* * *

A háború hadműveleteinek vezetése a központi hatalmak államai szerint külön történt. Később, a háború utolsó két évében, a minden tekintetben hatalmasabb Németország jutott felsőbbbségbe és így magához ragadta a legfelsőbb vezetést. Az entente-nál mindvégig a franciák állottak az élen és ők terelték helyesnek vélt irányokba a hadműveleteket.

Végül a hadműveleteket irányító kimagasló vezérekről kívánunk néhány szót szólani, még pedig a már eléggé kiforrott vélemények alapján összefoglalt tömör jellemzés keretében.

Hötzendorfi *Conrad Ferenc*, aki, mint az osztrák-magyar haderő világháború előtti vezérkari főnöke, ernyedetlen szívóssággal törekedett a hadsereg fejlesztésére, modern alapokra való helyezésére és felfrissítésére, sohasem szűnt meg sürgetni a monarchia fegyveres ereje teljes reformálását még a legzajosabb belpolitikai harcok közepette is. A monarchiában a fővezetés tekintetében számításba jöhető katonák sorából, szellemi felsőbbbsége és egyéni kiválóságai folytán valóban messze kimagaslott és így nagy tekintélyre tett szert. Személyes tapasztalásai révén ismerte az összes hadszíntereket. A háborúban mindvégig elégtelen erővel és ugyanilyen mennyiségű anyagi eszközökkel volt kénytelen dolgozni. Ennek ellenére, merész elhatározások alapján kockázatosan, de azért zseniálisan oldotta meg az általa vezetett haderők feladatait, bár önhibáján kívül nem mindig valósíthatta meg szándékait. Ma már a külföldön is mindinkább tért hódít az az általános vélemény, hogy ő a világháború ama legnagyobb hadvezéreinek sorába tartozik, aki merész eszméit bámulatos lendülettel igyekezett megvalósítani. Világháborús hadműveletei közül a legnevezetesebbek voltak: az 1914. évi lengbergi hadjárat, majd az osztrák-magyar haderők átcsoportosítása és újjászervezése után a Kárpátok védelmezése, valamint a németekkel karöltötten a lengyelországi hadjáratok vezetése; az 1915 május 2-i gorlicei

áttörés eszméje és ennek az olasz hadüzenet ellenére való betetőzése; az Olaszország elleni igen csekély erővel megszervezett védelem; az 1916. évi déltiroli támadás; sőt még az 1917. évi tolmeini áttörést is az ő tervei szerint hajtották végre. I. Ferenc József halála után háttérbe szorult, de jellemének puritánságáról és önzetlen hazafiasságáról tanúskodik az, hogy alárendelt működési körrel ténylegesen, de sajnos továbbra is bal-szerencsével szolgált mint hadseregcsoporthadparancsnok.

A német hadsereg első világháborús vezérkari főnöke *Moltke Helmuth János* vezér ezredes nem sokáig irányította a német haderők hadműveleteit, mert a Marne-hadjárat szerencsétlen kimenetele után lelkileg összeroppant és állásából távoznia kellett. Egyértelműleg őt okozták a Marne menti vereségért, mint aki megváltoztatván Schlieff fenntartását, *eltékozolta ennek nagy szellemi hagyatékát!*

Utódáról, *Falkenhayn Eríkről* sem nyilatkoznak hízelgőleg a német kritikusok, bár bonyolult helyzetben és igen válságos időszakban gátat vetett a tornyosuló hullámoknak. Kiváló tehetségű és tetterős egyénisége kevés rokonérzésre talált. Németország ellenségeinek kitartását alábecsülte; elmulasztotta az angol haderőnek idejében való megsemmisítését; ingadozó eljárása folytán sehol sem sújthatott le teljes erővel. Szeméretük azt is, hogy a politikai tényezők hatásos támogatását nem tudta kikényszeríteni. Bukása az oláh hadüzenetkor következett be és pedig a miatt, hogy későbbi időre várva Románia hadbalépését, az oláh haderők támadása teljesen készületlenül érte a központi hatalmakat.

Kimagaslottak a katonai vezetők sorából *Hindenburg Pál* és *Ludendorff Erik* német tábornokok, akik keleti hadszíntéri tüneményes sikereik révén, – mint a győzelemnek megtestesítői és biztosítékai, – szinte legendás alakokká lettek. Nem választhatók el egymástól és mindketten akkor jutottak vezéri állásaikba, amikor a legbonyolultabb katonai, bel- és külpolitikai, szociális és gazdasági körülmények az örvény szélére sodorták a központi hatalmakat (a verduni kudarc, a Somme-csata, Románia hadüzenete, Brusilov első támadása a lucki áttöréssel). És ekkor éleslátásukkal, erélyükkel és megfeszített munkájukkal legyűrték a köröskörül fellobbant nagy veszedelmet. Ez pedig olyan felemelő hatású volt, hogy mindenütt elült a csüggedés szelleme.

A mindenben egyetértő tábornokok szellemi téren magasan álló és német nemzeti öntudattól áthatott olyan egyének voltak, akik sajátos módon csakhamar egyenlőrangú vezetőtársakká lettek. Hindenburg a bizalom letéteményese és a vezérlő csillag volt. Ludendorff pedig az ernyedetlenül dolgozó éltető erő, a hadvezetés és szervezés mestere és a bámulatraméltó munkabírási megtestesítője lett. Idővel Hindenburg Ludendorffnak majdnem teljesen szabad kezét engedett mindenben, aminek folytán utóbbi a háború igazi vezetője lett. Mint ilyen, vakhittel párosultan, kemény kezekkel mindent egybefogott és szakadatlanul kereste azokat a módokat, amelyek nemzete számára a győzelmet biztosíthatják. A korlátolt mennyiségű eszközök ellenére is az utolsó pillanatig bizakodott és sohasem riadt vissza a legnehezebb feladatok végrehajtása elől. Bár a zabolátlan bírálat őt sem kímélte meg az összeomlás után, a világháborúban tanúsított

hatalmas tettejét mindenki még ma is bámulja és nemzetének elfogulatlan szakértői azt írják róla, hogy a legnagyobb tisztelettel kell reá tekinteni, mint arra a katonára, aki mintaképe volt a katonás férfiaságnak és akarat erőnek. Hogy Németország, illetőleg a központi hatalmak a háborút nem nyerték meg, annak sem Hindenburg, sem Ludendorff oka nem volt, hanem az, hogy az entente hatalmasságai a háború viseléséhez szükséges minden néven nevezendő eszközök mennyisége tekintetében roppant túlsúlyban voltak.

Az entente hadseregeit *vezető* katonák közül első helyen állanak *Joffre* és *Foch* francia tábornokok. Az első szellemben és testben ép és erős, okos, épidegzetű, katonailag és politikailag iskolázott, erélyes, jellemes, képességei folytán pedig általánosan becsült férfiú volt. 1914-i hadműveleteiben belső ellenmondás volt, mert védelmi külsővel felruházott felállításából az erőket szétforgácsoló több olyan támadásba fogott, amelyek leperregtek a németek egymás mellé sorakozott hadseregeinek ércfaláról. Balsikeréhez nagyban hozzájárultak alvezéreinek sorozatos hibái. A Marne menti győzelem nem az ő kizárólagos érdeme (Gallieni tábornok). Javára írható még önbizalma, állandó bizakodása a végleges győzelemben, és az, hogy sohasem szűnt meg keresni azokat a módosztatásokat, amelyekkel a németek nyugati hadszíntéri csatavonalát át akarta törni.

Fochnak, a franciák legélesebb eszű tábornokának, változatokban gazdag volt a világháborús szereplése. 1914 augusztus havában Dubaillal karöltötten Kelet-Franciaországban, a Trouée de Charmes-nál, tízszeres ellenséggel szemben tartotta magát. A Marne-csatában a francia arcvonal közepét (9. francia hadsereg) vezette, vagyis ahol a németek 300,000 emberrel intézett főttámadását csupán 70,000 katonával neki kellett fel-tartóztatnia. A csata sikere győzelembe *vetett* hitének és roppant nagy akaraterejének tudható be. 1914 október havában Flandriába rendelték, ahol a szövetségesek válságos helyzetében gyors elhatározóképeségével a vezetésére bízott seregtestekkel akként állott a németek elé, hogy ezek előnyomulása megakadt. A Somme-csata sikereit ugyancsak az ő érdemeinek tulajdonítják. Később, ármánykodások következtében, háttérbe szorult, de e közben sem szűnt meg kitartásra buzdítani az entente vezető férfi ait. ő volt az, aki a 12. isonzói csata után rohanvást Olaszországba utazott s itt a Mincio alá visszavonulni készülő Cadornát erőszakos fellépésével a Piavénai megállította. 1918-ban, amikor a döntés következett be, ismét reászorultak; ő alkotta meg az angol *Sir Henry Wilsonnal* és *Lloyd Georgeál* az entente-haderők nyugati hadszíntéri 1918-i hadműveleti tervét és ezt hajthatatlanul véghez is vitte. Elve az volt, hogy meghátrálni sohasem szabad. De nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a világháború utolsó szakaszában a rendelkezésére álló felsőbbbséges élő és holt erőkkel már nem volt nehéz végso diadalt aratnia a kimerült és részben demoralizált német hadsereg fölött.

Az entente többi katonai *vezető* egyénei közül a német-gyűlöletéről ismert *Nikolaj Nikolajevics* orosz nagyherceg 1914-ben a Kelet-Poroszország elfoglalására hivatott három orosz hadsereg működésében összehangzást létrehozni nem tudott; és egyébkénti sikerei általában sehogy sem állottak arányban a rendelkezésére bocsájtott nagy tömegek-

hez. 1915-ben azonban az orosz haderőket ügyesen kivezette a központi hatalmak hadseregeinek ölelő karjaiból.

Mind az entente, mind a középponti hatalmak államai haderőinek többi vezetői, a *hadművészet* terén nem vergődtek olyan jelentőségre, hogy a maguk számára hervadhatatlan és örökös hírnevet biztosíthattak volna.

HADI ESEMÉNYEK 1914-BEN.

Belgium elfoglalása. A franciák támadásainak összeomlása.

A háborúba elegyedett ellenfelek haditerveinek nagy vonásokban való vázolásánál már szó esett arról, hogy a védelemre szorult központi hatalmak közül Németország fegyveres erejének kellett minél előbb és olyan nagy erővel és lendülettel lesújtania Franciaországnak és szövetséges társainak a nyugati hadszíntéren támadáshoz felvonuló seregtesteire, hogy ezeket minél előbb tökéletesen megverhesse és így időt nyerjen ahhoz is, hogy a keleti hadszíntéren támadó orosz erők ellenében még kellő időben segítő kezlet legyen képes nyújtani az itt hadakozó német, osztrák és magyar haderőknek.

Franciaország nemcsak gyengeségének tudatában, hanem állandóan rettegve a németek támadásától is, már a világháború előtt évtizedekkel szükségesnek tartotta, hogy az ország keleti határai *mögötti* felvonulási területét megfelelőleg biztosítsa. így épültek fel a francia keleti határ mentén *Belfort*, *E fűnál*, *Tóul* és *Verdiin* hadseregek befogadására is alkalmas táborvárai, amelyek közé, majdnem minden út elzárására, kisebb és nagyobb erősségeket telepítettek. Az entente szövetségébe bevont Belgium, semlegeségének ürügye alatt és határainak megvédelmezése végett, ugyancsak hatalmas várakat épített országa keleti határa hosszában (Namur, Lüttich). *Az ekként Baseltől Maastrichtig alkotott nagy bástyás homlokzat vetette meg nemcsak az entente, hanem a német támadó hadjárat tervének alapját is.*

Franciaország, támaszkodván Anglia és Belgium szövetségére is, úgy számított, hogy amíg a német haderők jobbszárnya Belgiumnak *a Maas folyótól délre eső csücskében és Luxemburgon át* nyomul elő Franciaország felé és itt a belga, angol és a francia 5. hadsereg seregtesteivel harcba elegyedik, *addig a francia 4. és 3. hadsereg végrehajtja azt az áttöréssel kapcsolatos főtámadást*, amelynek révén a Maas folyótól délre előnyomuló német erők oldalába és hátába jut. Ehhez a főtámadáshoz a többi francia hadseregnek (2. és 1.) is csatlakoznia kellett volna. *Vagyis végül azt remélték, hogy a német egész fegyveres erőt a Maas és a Rajna folyók közé beszorítottan körül fogják és megsemmisítik.*

A német hadvezetőség, – a központi hatalmak általános haditervében gyökeredző gyors cselekvésének kényszere miatt is, – haderőit nem indíthatta neki arcbán a francia keleti erős várvonalnak (Verdun, Toul, Epinal), mert ennek ostroma esetleg sok időt kívánt volna, – hanem ott óhajtott utat nyitni támadó hadseregei számára, ahol leg-

könnyebben törhetett át. *Ez pedig csak Belgiumon át történhetett, minthogy a belga (Lüttich, Huy, Namur) és az északfranciaországi várak (Givet, Maubeuge, Lille) nem voltak oly tökéletesek mint a francia keletiek.* Politikai és egyéb katonai okok is arra utaltak, hogy az entente haderőinek átkarolása Belgiumon át történjen, annál is inkább, mivel ezzel nemcsak hogy az entente táborába tartozó belgák is leverhetők voltak, *hanem a tengerpart elfoglalása esetén Angliát elválaszthatták Franciaországtól.* A további haditerv pedig az volt, hogy a Belgiumon való előtörés után az angol és a francia haderők balszárnyát átkarolják, ezt Párizstól keletre összeszorítják, majd végül az egész francia fegyveres erőt a svájci határ alá nyomják. *Ez volt az úgynevezett Schlieffen-féle terv, amelynek alap-gondolata az ellenséges arcvonal ellenállásának megingatása után az ellenség megsemmisítése volt.* Meglepő egyszerűségével és legkevesebb természeti és mesterséges akadályok leküzdése mellett a leggyorsabban és a leghatásosabban ígért döntő sikert.

Az első hiba, amit a német fővezérség, illetve Moltke, a német vezérkar főnöke elkövetett, az volt, hogy módosította Schlieffen tervét, *amennyiben már eleve is meggyengítette a német támadó szárnyat.* Okul hozta fel, hogy a kétarcvonalas háború miatt keleten is erőket kell alkalmaznia és hogy az Elzászban várható francia támadás kivédéséhez Schlieffentől eltérőleg nagyobb erőket kell alkalmaznia.

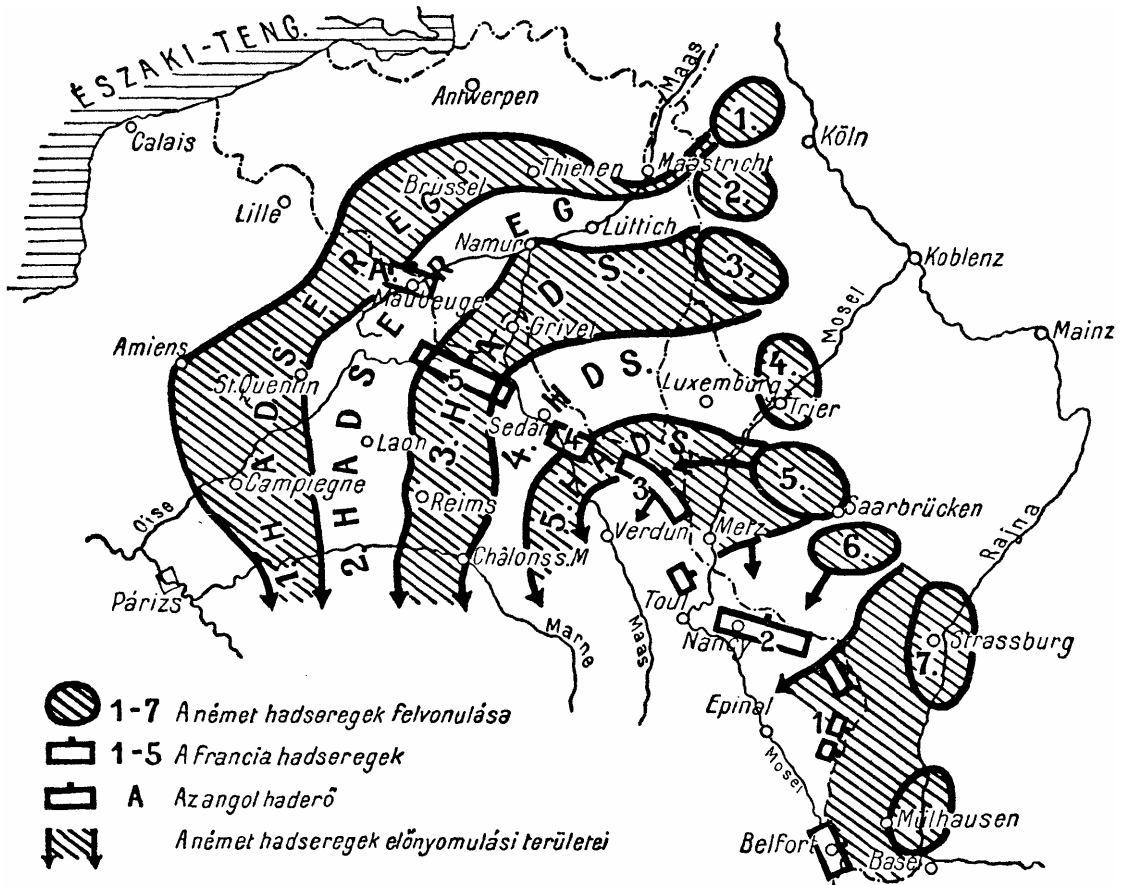
Amíg tehát a franciák arcvonaluk közepén központosították erőiket, addig a németek haderejüknek tömegét jobbszárnyukon vonultatták fel azzal a szándékkal, hogy amíg ezzel a viszonylagos nagyobb erővel az ellenséget állandóan túlszárnyalják és megverik, addig a franciák főerejével szembenálló (Metz-Saarburg) úgynevezett arccsoport fölfogja a franciák főtámadását és az ennél alkalmazott erőket úgy leköti, hogy ezek sem német területre lépni, sem pedig a Belgiumon át előretörő német hadsereg elé erőket küldeni képesek nem lesznek.

A Belfortból támadó francia seregtestek számításba nem igen jöhettek, mivel, csekély erőkkel sakkban tartva, a Rajna, Svájc és a Vogézek alkotta szűk térségen erőiket amúgy sem fejthették volna ki kellőképpen, és mert a belgiumi német főtámadás sikere esetén az egészre nézve hatással nem lehettek.

A mellékelt vázlatban feltüntetett módon felvonult német haderők feltétlen sikere nem volt bizonyos, minthogy jobbszárnyuk útját a belga erősségek, a belga hadsereg és végül a belga és a francia seregtestek közé felvonuló angolok esetleg feltartóztathatták volna.

A kezdést azonban, bámulatraméltó gyors elhatározással, a németek ragadták magukhoz azzal, hogy 1914 augusztus 2-án a német 8. hadtest megszállotta Luxemburgot. Amikor pedig a német kormányhoz hírek érkeztek francia haderőknek a *Sambre* és *Maas* folyók között, *Givet-Namur* vonalán tervezett felvonulásáról, továbbá arról, hogy egyrészt Franciaország és Anglia, másrészt Belgium között tárgyalások folynak az angol és a francia hadaknak Belgium területén át Németország elleni vonulásáról, - akkor, augusztus 2-án, a németek ajánlatot tettek a belga kormánynak német haderőknek Belgiumon át való *békés átvonulása tárgyában.* Mivel azonban Belgium az ajánlatot visszautasította, a háború Belgium és Németország között is kiütött.

A támadó német jobbszárny útjának szabaddátétele végett, augusztus 4-én éjj az *Emmich* tábornok vezette és még békelétszámú hat német gyalogdandár átlépte belga határt és rajtaütött *Lüttich* várán. Bár a német erők egy része a vár erődvén< áttörése után bejutott a városba is, az egész várat csak akkor tudták elfoglalni, amik

A német hadseregek előnyomulása a Marnéig 1914-ben.

a 2. német hadsereg részei is segítségül jöven, augusztus 16-án a Maas folyó nyugati partján levő erődök is elestek. Ugyanekkor a kis *Huy* belga erőd is megadta magát. Ezzel pedig, és éppen a német felvonulás befejezésekor, szabaddá lett az út Belgium belsejébe.

A pillanatig sem késlekedő német hadvezetőség legott egy lovas-hadtesttel meg-erősített 1. és 2. hadseregét a belga haderő megtámadására utasította, aminek ered-

menye az lett, hogy a *Gette* folyócska mentén a nagyobb erők által megvert belgák Antwerpenbe húzódtak vissza. Most a német i. hadsereg egy hadtestet *Antwerpen*, a 2. pedig egy ostromló hadsereget *Namur* körülzárására rendelt ki, amiközben az 1. német hadsereg *Brüsszelt*, Belgium fővárosát is megszállotta. Ezzel pedig nemcsak hogy elvágták a belga haderőket az angoloktól és a franciáktól, hanem a franciák első csatájának (a lotaringiai csata) vérmes reménye is szerte foszlott; *sőt, mi több, a német haderők máris a francia balszárny oldalába jutottak.*

Közben, és pedig a franciák támadása folytán, *Metz* és *Strassburg* között, létrejött a *lotaringiai csata*. Ebben a francia 1. és 2. hadsereg rátámadt a német 6. és 7. hadseregére a végből, hogy idevonván a német erőket, a francia 3. és 4. hadsereg annál könnyebben hajthassa végre Metzről északnyugatra tervezett áttöréses nagy főtámadását.

A Lotaringiában támadó francia hadseregek jobbszárnyát azoknak a francia erőknek kellett biztosítaniuk, amelyek Elzász déli részébe törtek be, de amelyek az augusztus 9-10-én vívott első, majd az augusztus 19. második *mühlhauseni csata* után a francia határok mögé voltak kénytelenek visszahúzódní.

A *lotaringiai csatában* a megtámadott német erők visszavonulásukkal törbe csalták a franciákat, mert augusztus 20-án ellentámadást kezdve, nemcsak hogy megverték, hanem ezeket a határon át is űzve, még *Manonviller* francia erődöt (aug. 27.) is elfoglalták. Erre a franciák, *tekintettel a belgiumi eseményekre is*, Lotaringiában a védelemre határozták el magukat és az ennél fogva feleslegessé vált erőiket észak felé szállították el. *Most követte el a német hadvezetőség az első hibát, amikor a védelemre szorított franciákkal szemben feleslegessé vált német erőket nem szállította el Belgiumba, a főtámadást végrehajtó szárnyra, hanem helyben hagyván őket, velők Tóul és Epinal között kívánt áttörni a végből, hogy a francia haderők jobbszárnyát is átkarolván, a Belgiumból jövő német hadseregekkel karöltötte: Párizs és Reims közé szorítsa össze az egész angol-francia haderőt.*

Közben a francia fővezér még mindig kitartott a német csatavonal közepének áttörése mellett, amennyiben védelemre utasítván a francia szárnyakat, kitörésre pedig az Antwerpenbe szorított belgákat, a középén, *Arlon* és *Neuvchateau* között, óhajtotta áttörni a németeket úgy, hogy ezeknek Belgiumban előnyomuló erőit körülfogta volna. Az ekként kerekedett nagy küzdelemben és a csaták egész sorozatában (aug. 22-25-ig Mons, Charleroi, Dinant, Neuvchateau, Longwy körül) a németek kerekedtek fölül, mert nemcsak hogy megverték a francia és angol seregeket, hanem az Antwerpenből kitört belgákat is *Mecheln* alól visszaűzték (augusztus 25.). Sőt leverték a löweni polgároknak alattomos felkelését is.

Augusztus 23-én tehát összeomlott Joffrenak második támadó hadművelete is.

A német jobbszárny az ellenség felett aratott tökéletes győzelmének biztos tudatában utána eredt a visszavonulóknak. Az üldözés közben, amikor augusztus 27-én Joffre az 5. francia és az Amiensnél még csak gyülekező Maunoury-féle francia hadsereget a német jobbszárny feltaróztatása végett ellentámadásra rendelte (harmadik támadás), a német 2. és később az 1. hadsereg is, hadi fáradalmi ellenére végrehajtott erőltetett

menetei közben, megverte *St. Quentin* és *Guise*, valamint *Péronne* alatt ezeket a francia erőket is. *Ezzel pedig végérvényesen vége szakadt a francia támadó hadjáratnak és a megsemmisülés elől csak a gyors és messzire való visszavonulás menthette meg az amúgyis súlyos veszteségeket ért francia-angol haderőket. Vagyis az egész megvert hadat Párizs és Verdun közé, a Marne folyó mellékre rendelték vissza újjászervezése végett azzal a gondolattal, hogy ha kell, még a Seine folyó mögé is visszavonulnak.*

És most hibásan és önelhatározása révén, a német i. hadsereg, hogy kiaknázza a német 2. hadsereg győzelmét, *Párizstól északra délkeleti irányba bekanyarodott a végéből, hogy mind a francia 5., mind pedig az angol hadsereget Párizstól kelet felé elszorítsa. Ezáltal az 1. német hadsereg figyelmen kívül hagyta Párizst és a 2. német hadsereg elé került!*

Összegezve tehát, szeptember legelején a francia-angol seregtestek már a Marne mögött voltak, míg a német 1., 2. és 3. hadsereg a Marnenál és ettől délre, a 4. az Argonokban, az 5. Verdun körül, a 6. és 7. pedig a francia keleti határok hosszában állott.

A szinte tűneményesnek minősíthető sikerek és az, hogy az entente-haderők Párizs felé ellenállásra képtelenül rendetlenül visszaözönlenni látszottak, *már igen korán* azt a hiedelmet keltették a német had vezetőségben, hogy a döntés ezen a hadszíntéren már megtörtént, annál is inkább, minthogy a francia kormány is már Bordeauxba menekült. Ez a körülmény, de főként, *hogy az orosz haderők felvonulásukat keleten sokkal korábban fejezték be, mint ahogy azt a központi hatalmak hadvezetőségei várták, és ennél fogva a keleti hadszíntéren küzdő német erők augusztus utolsó harmadában nagy veszélybe jutottak:* a német fővezérség éppen a legfontosabb helyről, a Párizs felé előnyomuló német jobbszárnyról, *két hadtestet kivont és ezeket a keleti hadszíntérre irányította.* De meggyengült a német támadó, tehát még mindig legfontosabb hivatású jobbszárny azáltal is, hogy a német erők egy része még Belgiumban volt, Maubeuge ostroma és a hadtápvonalak biztosítása is erőket kívánt.

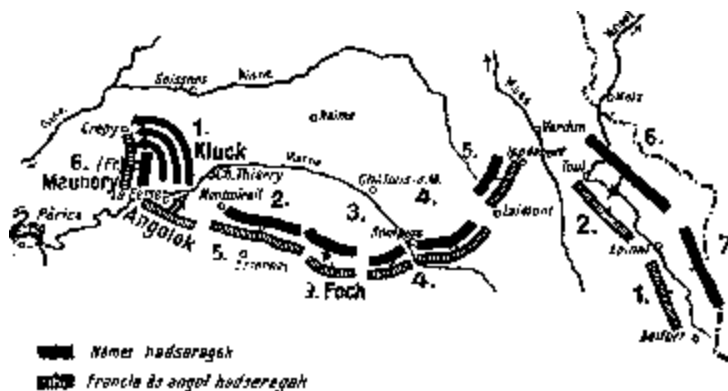
Ma már nagy hibájául rójják fel a német hadvezetőségnek azt, *hogy nagyon eltért a Schlieffen-féle eredeti haditervtől azzal, hogy a helyett, hogy «a hadászati súlyponton, a német jobbszárny on, még jobban tetézte volna az erőket», a német 6. és 7. hadsereget, a kevés erőket kívánó védelem helyett a Tóul és Epinal közötti kétes kimenetelű áttörésre is utasítván, náluk sok és olyan seregtestet hagyott meg, amelyeket a Párizs felé előtörő és a döntésre egyedül hivatott német jobbszárnyon kellett volna feltétlenül alkalmaznia.*

A Marne-csata.

Joffre a megvert visszavonuló francia hadseregeknek a Marne és a Seine folyók közé való visszavonulása és a francia erőknél átcsoportosítása közben arra az elhatározásra jutott, hogy a további visszavonulást beszünteti és *a német haderőket Párizs és Verdun alól egyidőben indított kétoldali átkaroló támadással a Marne és Aisne folyók között tönkrevéri.*

A német hadvezetőség pedig, miután látta, hogy a szövetséges hadseregeket döntőleg nem verte meg, mert ezek újabb nagy csatára készülnek és miután felismerte a Párizs felől kerekedett veszedelmet, ahonnan az ellenség nagy erőket készült előretolni, egészen elvetette a most már kivihetetlen azt a Schlieffen-féle tervet, hogy a szövetségeseket Párizstól keletre elszorítsa. E helyett elhatározta azonban, hogy amíg Párizs felé kellőképpen (1. és 2. hadsereg) biztosítja a német csatavonal jobbszárnyát, *addig a középén a 3. és 4. német hadsereggel áttöri a franciákat azzal a szándékkal, hogy a Toul és Epinal felől egyidőben támadó 6. német hadsereggel együtt a franciák egész keleti szárnyát szétrobbantja.*

A német hadvezetőség tervének tökéletes keresztülvitelét azonban az i. német hadsereg megakadályozta, mert nem ismervén kellő időben a hadvezetőség szándékát, és lebecsülván a Párizs felől fenyegető veszedelmet, erőinek nagyobb részével délkelet

Az ellenfelek helyzete az 1914. évi Marne-csatában.

felé ismét nyomába indult az 5. francia hadseregnek és *ezt* megint viasszaszorította. Ámde ekkor megérkezett a német hadvezetőségnek az általános helyzetre és szándékára vonatkozó felvilágosítása és parancsa, amire azután az 1. német hadsereg zöme szeptember 6-án visszafordult. *Épp ekkor indult meg a 6. francia hadsereg átkaroló ellentámadása.*

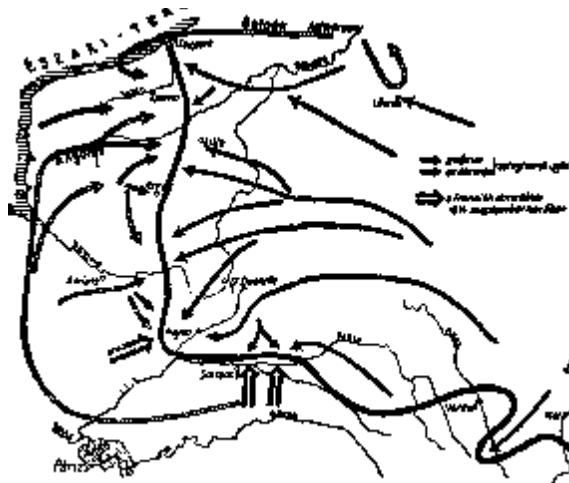
Bár a szeptember 12-ig vívott tusában az 1. német hadsereg a Marne alól mesterileg kivont erőivel végül is a francia 6. hadsereg oldaltámadását nemcsak hogy fölfogta, hanem ezt túlszárnyalva, vissza is vetette, *az általánosságban veszélyes helyzet arra kényszerítette a német legfelsőbb hadvezetőséget, hogy a csatát félbeszakítsa és az egész támadó német szárny visszavonulását rendelje el.*

A veszélyes helyzet pedig abból állott, hogy amikor az 1. német hadsereg összes erőit a 6. francia hadsereg elé állította, és amikor az ekként elkekezett hézagban visszahagyott gyenge német lovasságot az angolok és a francia 5. hadsereg viasszaszorították, *szeptember 12-re a német 1. és 2. hadsereg között az angolok és az 5. francia hadsereg részei*

át is törtek. A német hadvezetőség elhatározására azonban kétségtelenül befolyással volt még, hogy a német 6. és 7. hadsereg *Toul* és *Effinal* között nem tudta áttörni a francia várvonalat és hogy a keleti hadszíntéren lezajlott lemergi csaták után a német, osztrák és magyar haderők tetemes és sürgős megsegítésre szorultak.

Versenyfutás az Északi-tengerig.

A Marne menti csatából az Aisne folyócska északi partjára visszavonult német erőket a szövetséges francia és angol hadak eleinte csak lassan és óvatosan követték.

De amikor föleszméltek nem remélt győzelmük első mámorából, hogy tökéletessé tegyék diadalukat, támadásba fogtak. így keletkezett szeptember 12-15-ig az *Aisne menti csata*, amelyben a franciák és az angolok az 1. és a 2. német hadsereg között keletkezett hézagon át kívántak áttörni. Német tartalékok beérkezése folytán kerekedett igen heves harcokban végül is a németek győztek. Erre Joffre a németek nyugati szárnyát akarta átkarolni. Ebből keletkezett szeptember 15-18-ig a *noyoni csata*, amely ugyancsak a franciák kudarcával végződött.

Roham a francia hadszíntéren az Északi-tenger felé. Közben a beteggé lett *Moltke* helyébe *Falkenhayn* tábornokot nevezték ki a vezérkar főnökévé, aki elhatározta, hogy továbbra is a nyugati hadszíntéren keresi a döntést és pedig akként, hogy a francia tengerpartot foglalja el a végből, hogy az angoloknak a szárazfölddel való összeköttetését elszakítsa, de legalább is igeri megnehezítse. Szándékának keresztülviteléhez a német csatavonalon nélkülözhető összes erőket, valamint azonnal és később is az ország belsejében rendelkezésre jutó tartalékokat fokozatosan mind ide irányította. Azonban Joffre noyoni kudarca után sem hagyta fel abbeli szándékát, hogy a német csatavonal nyugati szárnyát átkarolólag megverje. Ezekből a kölcsönös törekvésekből jöttek létre az ellenséges haderőknek nyugat felé való özönlese és azok a nagy csaták, amelyekből végre is a szövetséges francia-angol-belga erők kerültek ki győztesen, minthogy megghiúsították a németek szándékát. A lezajlott csaták a következők voltak: a st.-quentini, az arrasi, a lillei és az yperni igen heves és hosszú nagy csata.

Közben a németek *Antiverpen* ostromát is megkezdették, amely hatalmas és beve-

MACKENSEN GUSZTÁV TÁBORNAGY
A KÖZÉPPONTI HATALMAK BALKÁNI HAD
ERŐINEK FŐPARANCSNOKA.

FALKENHAYN ERIK GYAL. TÁBORNOK
A NÉMET HADERŐK VEZÉRKARI FŐNÖKE
1914 SZEPT. 16-TÓL 1916 AUG. 29-IG.

FOCH FERDINÁND
FRANCIAORSZÁG MARSALLJA
ÉS AZ ENTENTE-CSAPATOK FŐVEZÉRE.

SIR HAIG DOUGLAS TÁBORNAGY
AZ ANGOL HADERŐK FŐVEZÉRE
1916-TÓL A VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG.

JOFFRE JÓZSEF FRANCIAORSZÁG MARSALLJA
ÉS A FRANCIA HADSEREG FŐVEZÉRE 1916 JAN. 3-IG.

PERSHING JOHN TÁBORNOK
AZ AMERIKAI HADERŐK FRANCIAORSZÁGI FŐVEZÉRE.

CADORNA LUIGI TÁBORNOK
ENVER PASA TÖRÖK TÁBORNOK
AZ OLASZ HADSEREG VEZÉRKARI FŐNÖKE
ÉS A TÖRÖK HADSEREG GENERALISSIMUSA
1917 NOVEMBER 7-IG.

ENVER PASA TÖRÖK TÁBORNOK
ÉS A TÖRÖK HADSEREG GENERALISSIMUS;*

hetetlennek hirdetett táborvár hamarosan megnyitotta kapuit, de őrseregét a belga kormány, a segítségére küldött angol csapatokkal együtt, a francia hadszíntérre szál-
lította.

Nem hagyhatjuk el a belga kormánynak az yperni csatát eldöntő ama intézke-
dését, hogy október 25-én elromboltatván a tengeri gátakat, az ár által elborított Yser
alsó folyása hosszában minden német vállalkozást lehetetlenné tett.

1914 végével a németek *Nieuftortig* mégis hatalmukba kerítették a belga tenger-
partot, de kitűzött céljukat, *Calaist és az eddig terjedő francia tengerpartot megszállni már
nem tudták.*

Ezután ezen a hadszíntéren vége lett a mozgó háborúnak és mivel a németek
mind nagyobb erőket voltak kénytelenek átszállítani az orosz hadszíntérre, *a nyugati
hadszínhely mellékes események színhelyévé vált.*

Krasznik, Komarov, Lemberg.

Az igen súlyos körülmények között kétarcvonalas háborúba sodródott központi
hatalmak haditerveinek általános vázolásánál már megemlítettük, hogy amíg Német-
országnak gyorsan és nagy lendülettel a nyugati ellenségek haderejét kellett tönkre-
verne, addig keleten a német és az osztrák-magyar haderőknek a számítások szerint-
csak ilassan felvonuló orosz seregeket kellett feltartóztatniok mindaddig, míg a Fran-
ciaországban feleslegessé vált német erők segítségül jönnek. Minthogy ennél fogva
Németország fegyveres erejének zömét nyugaton vonultatta fel, Oroszország ellenében,
Kelet-Poroszországban, csak csekély erőkkel védekezhettek. Tehát Ausztria-Magyar-
ország fegyveres erejére hárult az a súlyos feladat, hogy megállítsa, illetőleg magára
rántsa az orosz óriást, nehogy ez elárasztván Németországot, a hátába törjön a Francia-
országban hadakozó német seregeketeknek.

Egyrészt ez a szándék, másrészt az a körülmény határozta meg az első hadművele-
tek irányát és célját, hogy a központi hatalmak arra számítottak, hogy Oroszország
fegyveres erejének csak egy része vonulhat fel kellő időre határaink hosszában. Ez a fel-
tevés abban gyökeredett, hogy az orosz erők egy részét belső zavargások kötik majd
le; hogy az orosz kelet-sibériai hadtestek egyelőre nem szállíthatók át Európába; és
hogy Oroszország roppant nagy területén szétszórtan elhelyezett seregeit gyér vasúti
hálózatán csak lassan képes a birodalom nyugati határaitra szállítani.

Ez a számítás azonban rossznak bizonyult!

Mert Oroszország 1914 őszén igen csekély részek kivételével egész fegyveres erejét
a központi hatalmak ellen kellő időre felvonultatni képes volt. Megtörtént ez pedig
azért, mivel a szokásos próbamozgósítás után a tartalékos legénység egy részét vissza-
tartották, tehát a mozgósítás gyorsan befejezhető volt. De egyébként is annyira elő-
készítették a háborút, hogy ennek kitörésekor még a turkesztáni hadtestek és a kaukáz-

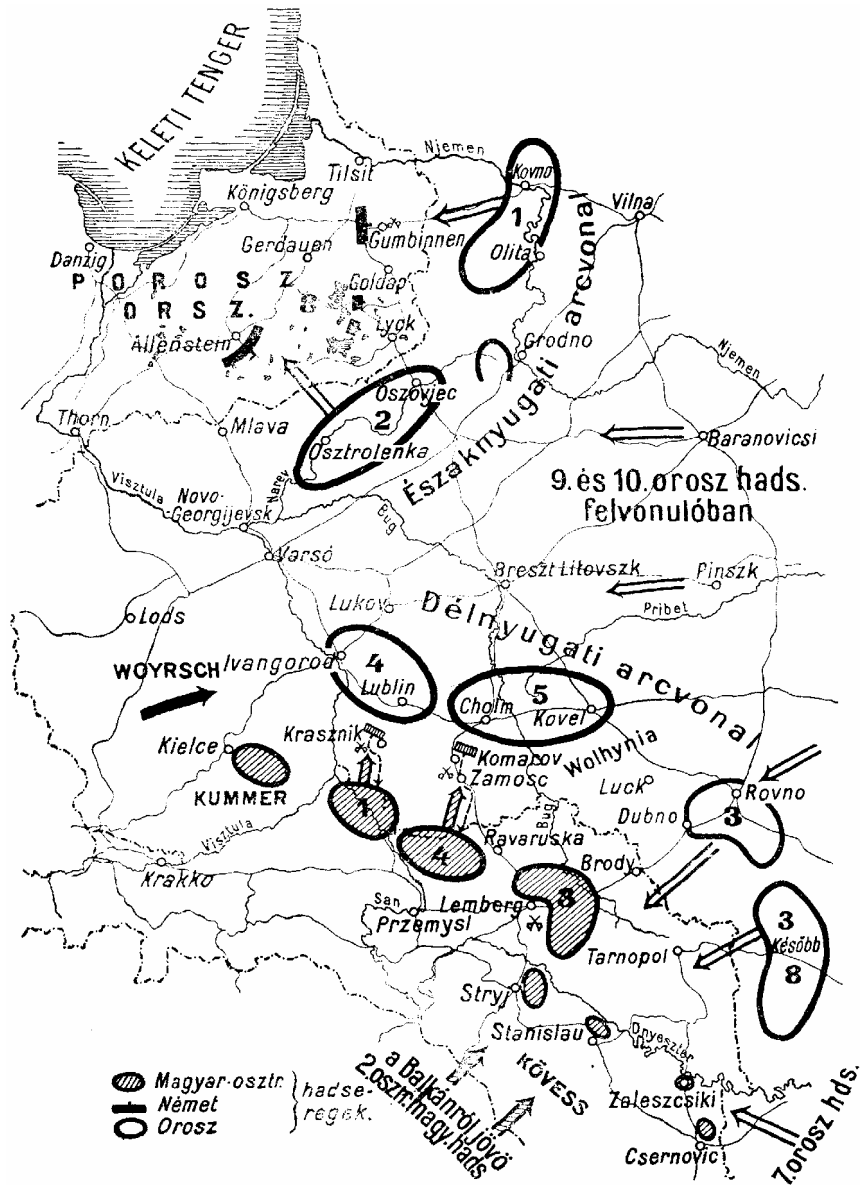
zusiak egy része is nyugatra volt szállítható. A szibériai hat hadtest pedig Japán magatartása folytán ugyancsak hamarosan rendelkezésre állott.

Az ellenfelek haderői között a központi hatalmak kárára már eleve mutatkozó nagy számbeli különbséget tehát akként óhajtotta a számerejében gyengébb fél, a központi hatalmak, kiegyenlíteni, hogy belsőleg értékeesebb és gyorsan kész hadseregével rátámad a még csak felvonulóban levő ellenségre és így megakadályozza annak hadműveleteihez való olyan fölkészülését, majd pedig támadását, amely utóbbinak sikere a nagy erőknél egyidőben való előtörése esetén kétségen kívüli volt. És mivel az egész keleti arcvonalnak pusztán védelem melletti megszállásához az erők elégtelenek voltak, a támadással kapcsolatos védelemhez kellett folyamodni, ami tulajdonképpen olyan mozgó háború volt, amelyben arra kellett törekedni, hogy az orosz fegyveres erőt egymásután végrehajtott támadásokkal részenként verjék meg és morzsolják össze. Ebből az elgondolásból fakadtak azok a támadások, amelyeket a német erők Kelet-Poroszországban, Ausztria-Magyarország fegyveres ereje pedig Galiciából hajtott végre.

Hogy pedig miért tört előre az osztrák-magyar fegyveres erőnek csak az egyik, és pedig balszárnya és nem mindjárt az egész fölvonult had, annak alapoka az volt, hogy elsősorban is a Lublin és Cholm alól előnyomuló azokat az ellenséges oszlopokat kellett szétrobbantani, vagy legalább is visszaszorítani, amelyek az osztrák-magyar balszárnya támadva, ezt délnek, sőt délkelet, felé is annyira elszoríthatták, hogy a monarchia belsőjebe vezető utak az oroszok számára szabaddá lettek volna. De még az sem volt lehetetlen, hogy az északról és keletről egyidőben előnyomuló orosz seregek a monarchia keletgalíciai összes erőit körülfogják. Ebből fakadt az, hogy amíg az amúgy is gyengébb osztrák-magyar hadsereg jobbszárnyát egyelőre a védelemre utasították, addig a balszárnya támadott, még pedig azzal a későbbi céllal is, hogy ha a Lublin és Cholm felől előnyomuló ellenséges erőket visszavetette, jobbrakanyarodással az oldalába is lesz képes törni azoknak az orosz seregtesteknek, amelyek a Kelet-Galiciában (Lemberg) védekező osztrák-magyar erőkre támadnak.

Még kell jegyeznünk, hogy az osztrák-magyar hadvezetőség nagy hibájául róják fel azt, hogy bár tudta, hogy ugyancsak kétarcvonalas háborúja lesz, a Balkánon, *tehát a mellékhadszíntéren*, hivatásával ellentétben, szükséges felül sok erőt, fegyveres erejének kétötödét alkalmazta, *míg a főhadszíntéren, a felsőbbes erőekkel rendelkező oroszokkal szemben, fegyveres erejének csakis háromötödét volt képes fölvonultatni.*

Még be sem fejezték egészen hadseregeink fölvonulásukat, amikor Vilmos német császár az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokságát támadásának megkezdésére szólította fel, tekintettel, hogy a Kelet-Poroszországban védekező 8. német hadsereg az oroszok nagyobb ereje elől meghátrálván, már-már a Visztula mögé is vissza akart vonulni. Erre, augusztus 22-én, az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokság kiadta a parancsot a támadásra, noha a seregtestek nem mindegyike volt még egészen ütésre képes. E szerint az 1. hadseregnek *Lublin*, a 4. hadseregnek pedig *Cholm* felé kellett előnyomulnia; a 3. hadseregnek, valamint az ennek jobbszárnyához csatlakozó Kövess-

Az ellenfelek helyzete a keleti hadszíntéren 1914 augusztus havában.

féle hadseregcsoportnak csupán az a feladata volt, hogy a kelet és délkelet felől jövő ellenséges seregtesteket tartóztassa fel. És végül a *Krakkónál*, a Visztula balpartján álló Kummer-féle csoport azt a parancsot kapta, hogy a folyó hosszában nyomuljon elő és a San folyó torkolatától északra keljen át a Visztulán és csatlakozzék az i. hadsereghez. Tőle balra nyomult előre a *Woyrsch* tábornok vezette német-sziléziai Landwehr-hadtest.

Vagyis ha szemlét tartunk az ellenfelek haderőinek felvonulása felett, akkor azt látjuk, hogy kivéven a németek keletporoszországi erőit, *mind a két fél átkaroldsokra, a támadások leghatásosabb módjára törekedett.*

A kraszniki és komarovi csaták.

Conrad valóban merész elhatározásának eredménye természetesen az volt, hogy már augusztus 23-án az 1. hadsereg balszárnya összeütközött az ellenséggel és ezt *Krasznik* felé visszavetette. Másnap ugyanitt kifejlődött a kraszniki csata, *amelyben nagy lendülettel támadó csapataink 25-re győzelmet arattak az oroszok felett.*

A 4. hadsereg augusztus 25-én Zamosc és Tomasów között talált rá az ellenségre. Ez másnapra erősítéseket kapott és így 4. hadseregünk hamarosan válságos helyzetbe jutott. De ekkor a 17. és a József Ferdinánd főherceg *vezette* hadtesteink kelet felől, ^s29-én pedig a hadsereg balszárnya is átkarolta az ellenséges csatavonalat, amelynek részei augusztus 30-án feladván a további küzdelmet, az úgynevezett *komarovi csata* is a mi javunkra dőlt el.

Hadseregeink balszárnyának győzelmes előnyomulása közben *Lembergnél* már érezhetővé vált az orosz felsőbbeséges erők (3., 8. és 7. hadsereg) nyomása. Erre a szerb hadszíntérről felszállított XII. hadtesttel megerősített 3. hadseregünk a hozzá csatlakozó Kövess-féle csoporttal *Bródy-Tarnopol* felé való előretörésre kapott engedélyt, így jöttek létre *Zlocovnál*, *Busknél* és *Brzezanyánál* azok a súlyos harcok, amelyekből a nagyobb erők elől a mieink meghátrálni voltak kénytelenek, már azért is, mivel dél felől a megkerülés veszélye fenyegetett. Az oroszok üldözése folytán fejlődött ki augusztus 29-én a *przemyslanyi csata*, amelyben ugyancsak a nagyobb erőkkel támadó oroszok kerekedtek felül megint az által is, hogy a Rohatynnal és Halicsnal visszavetett erőink nyomán a 3. hadsereg jobbszárnyába készültek törni. Mindezek folytán pedig 3. hadseregünk szeptember i-re Lemberg alá húzódott vissza.

A központi hatalmak általános haditervének szelleme szerint vélt cselekedni az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága akkor, mikor elhatározta, hogy továbbra is eléje áll az orosz tömegeknek. E végből és tekintettel, hogy az északi szárny már győzött, a viaszszorított 3. és 2. hadsereget a *Vereszyc*a patak mögé rendelte, de egyben a már *Grubieszów* felé haladó győzelmes 4. hadsereget *Rava Ruska* és *Magierów* alá vonultatta olyként, hogy ennek jobbszárnya a 3. hadsereg balszárnyához csatlakozott. Gru-

bieszóval szemben csupán József Ferdinánd főherceg maradt meg négy gyaloghadosztálllyal.

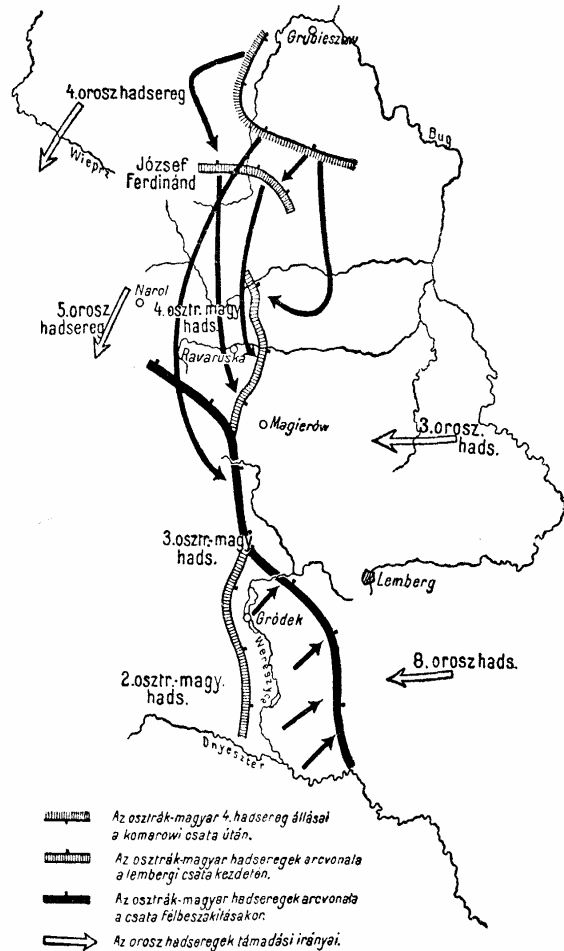
Ebben a helyzetben jött létre az igazi

lemergi csata,

amelyben az orosz 3. hadsereg oly nagy erővel vetette magát a mi 4. hadseregünkre, hogy ez éppen csak hogy tarthatta állásait. Hogy pedig e támadás ereje csökkentessék, az osztrák-magyar hadvezetőség a Vereszyca mögött rendbejött hadseregei közül a 2. hadsereget Lemberg felé támadásra rendelte. Ez a támadás megkezdődött, de csakhamar megakadt, mivel a 8. és 7. orosz hadsereg nagy erővel felfogta.

Közben északon, Grubieszów alól, József Ferdinánd főherceg erői, valamint Lublin felől az osztrák-magyar hadsereg ellen is mind nagyobb orosz erők támadtak akként, hogy mind a két csoportunk meghátrálni volt kénytelen. E közben, Narolnál, 1. és 4. hadseregünk között olyan hézag támadt, amelynek betömésére csapatok rendelkezésre már nem állottak és amely hézagon át az oroszok szabadon a Vereszyca mentén küzdő haderőink hátába juthattak.

Mivel épp ebben az időben ért véget a nyugati hadszíntéren a Marne-csata, amelynek hatását előrelátni még nem lehetett, de annyi már mégis biztos volt, hogy az orosz hadszíntéren küzdő német, osztrák és magyar erőknek még sokáig kell gátat vetniök az oroszok tömegeinek. Vagyis az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokság szeptember 11-én félbeszakította a lemergi csatát és összes hadseregeit a San folyó mögé vezette vissza a végből, hogy ezek az erők itt még további ellenállásra is képesek lehessenek. A visszavonulás elrendelésére nagy hatással voltak még, hogy a kaukázusi, tur-

Az ellenfelek helyzete a lemergi csatában.

kesztáni és szibériai orosz hadtestek felvonulásáról hírek érkeztek, és hogy az ellenség máris kétszáz zászlóaljjal erősebb volt.

Vázolni kívánjuk még a Woyrsch tábornok vezette *német-sziléziai Landwehr-hadtestnek működését is*, amely, amint tudjuk, a felvonult osztrák-magyar hadseregek balszárnyának biztosítása végett Nyugat-Lengyelországban vonult előre. A hadtest ereje két Landwehr-hadosztály, tíz tartalékszázalaj, némi lovasság, két tábori ágyúezred és kevés műszaki csapat volt. Woyrsch Novo-Radomsk-Przedborz-Konskien át Szydłowicére menetelt, ami közben visszanyomta az eléje került orosz lovasságot, de egyben biztosította is a Kummer vezette osztrák-magyar hadseregcsoport balszárnyát. Amikor pedig az oroszok által visszavetett osztrák-magyar i. hadsereg megsegítése végett a Kummer-csoport Josefóvnál a Visztula jobbpartjára kelt át, és amikor ezek az erők sem voltak elegendőek, Woyrsch hadtestének legnagyobb részével ugyancsak Josef óvnál átkelt a Visztulán és az i. osztrák-magyar hadsereg segítségére sietett. Itt végigvonult a csatavonal mögött és ennek jobbszárnyán szeptember 11-ig vitézül kitartva, fedezte a mieink visszavonulását, majd pedig a San mögé húzódott.

A kraszniki, komarovi és lemergi csaták eredményét összefoglalva, megállapítható, hogy három hét igen súlyos harcaival, – amelyekben az osztrák-magyar hadsereg kétharmada elveszett, – *a monarchia fegyveres ereje valóban létét veszélyeztető módon beváltotta azt, hogy az orosz erők zömét magára rántva, a mozgósítást követő negyvenedik napig azt fogva is tartotta. Tehát elhárította azt a veszedelmet, amely az oroszoknak Németországba való korai beözönlésével járt volna.*

A tannenbergi és masuri diadalok.

Amiként az oroszországi általános helyzetre vonatkozó vázlatunkon (91. lapon) is látható, Kelet-Poroszország ellen az 1. és 2. orosz hadsereg vonult fel roppant felsőbb-séges olyan erőkkel, amelyek mögött tartalékseregek és igen nagyszámú lovasság is következett (összesen mintegy 750,000 ember, 225,000 ló és 1900 ágyú). Ezekkel szemben, – figyelmen kívül hagyva a várak őrseregeit, – a 8. német hadsereg mindössze 218,000 főt, 76,000 lovat és 636 ágyút számlált.

A német erők feladata az volt, hogy védjék meg Kelet-Poroszországot az orosz invázió ellen. Tekintettel pedig arra, hogy a hírek szerint a 2. orosz hadsereg még hadműveletekre nem kész, ellenben az 1. orosz hadsereg már előnyomulását megkezdte, augusztus 19-én a német erők *Gumbinnennél* rátámadtak az oroszokra. *A csata a sokkal gyengébb németek vereségével végződött, mégpedig épp akkor, amikor a 2. orosz hadsereg is megkezdte előnyomulását.* Mivel így a 8. német hadsereg a bekerítés veszedelmének nézett «lébe, a hadsereg parancsnoka elhatározta, hogy a keletporoszországi összes mozgó erőket a Visztula nyugati partjára vezeti vissza. A német legfelsőbb hadvezetőség azonban ezzel nem értett egyet, hanem a keletporoszországi német haderők fővezérévé már augusz-

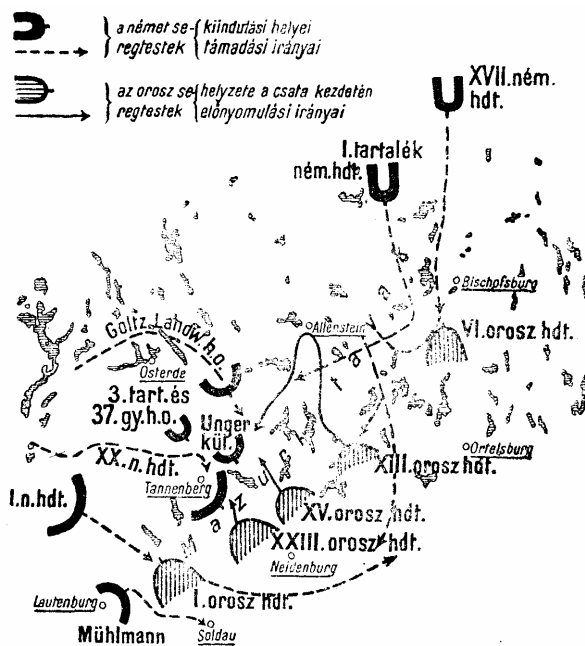
tus 22-én *Beneckendorff-Hindenburg* gyalogsági tábornokot nevezte ki, akinek vezérkari főnöke a Lüttich ostrománál kített *Ludendorff Erik* tábornok lett.

Hindenburg már augusztus 23-án megállította a visszavonuló német seregetesteket, és miután erősítéseket is ígért a német legfelsőbb hadvezetőség, elhatározta, hogy az egymástól távol haladó ellenséges hadseregeket külön-külön megtámadja és kiűzi Kelet-Poroszország területéről. *Vagyis amíg az 1. orosz hadsereggel szemben igen gyenge erőket hagyott meg, addig a többi összes seregetestével Tannenberg körül eléje állott a 2. orosz hadseregnek.*

A vázlat szerint elhelyezett német seregetestek valamennyiére támadást kezdett az orosz hadtestek ellen, és pedig úgy, hogy az I. tartalék és az egy Landwehr dandárral megerősített XVII. német hadtest a VI. orosz hadtestet megverte és a határok felé elszorította a közepén előnyomuló orosz hadtestektől. Ezalatt a német I. hadtest és az úgynevezett «Mühlmann-csoport» ugyancsak szerencsésen megverte és el is választotta a közepén haladó többiektől (XXIII., XV. és XIII. orosz hadtestek) az I. orosz hadtestet. Amíg ezalatt a német csatavonal közepén fölvonult német erők (Goltz Landw. hadoszt., az Unger-csoport, a 3. tart. és a 37. gyal. hadoszt., valamint a XX. német hadtest) az orosz középpel igen heves harcokba elegyedtek, *addig a német szárnyak* (I. tartalék, XVII. és I. hadtest) *az orosz középére is rátámadtak és ezt augusztus utolsó napján tökéletesen bekerítették.* A csata terét 70,000 orosz hullája fedte, 100,000 orosz katona foglyul, az orosz hadsereg egész tüzérsége és majdnem az egész vonata pedig zsákmányul esett.

A diadalhoz csak annyit kívánunk még megjegyezni, *hogy a csata a kettős átkarolásnak valóban tüneményes sikert biztosító iskolapéldája volt.* Szembeszökő, hogy a százazreket számláló (24 gyalog- és lovashadosztály!) szomszédos és igen közel álló 1. orosz hadsereggel szemben *csak egy német lovashadosztály maradt meg.* Ez a hadtörténelemben szinte páratlanul álló olyan nagy merészség volt, amire Zrínyi mondását is találoán alkalmazhatjuk, hogy: «Sors bona, nihil aliud!»

És nem szabad elhallgatnunk azt a nagyjelentőségű körülményt, hogy a német 8. hadsereg parancsnoksága azért volt képes a helyzetnek teljesen megfelelő módon

A tannenbergi csata.

kiadni intézkedéseit, mert az augusztus 24-én felfogott orosz rádiósürgönyből a legpontosabban megállapította, hogy mi a szándéka a 2. orosz hadsereg parancsnokságának és hogy az orosz hadtestek minő feladattal és merre nyomulnak elő!

A németek eljárásával szemben azonban látjuk az 1. orosz hadseregnek soha eléggé nem kárhoztatható tétlenségét.

A győzelmet a németek épp akkor vívták ki, amikor augusztus 27-én az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága arra kérte a német hadvezetőséget, hogy a Lublin és Cholm felé előnyomuló osztrák-magyar hadseregek közvetett támogatása végett Szyedlce felé német erőket küldjön előre. Ennek a kérésnek a német hadvezetőség nem tehetett eleget, minthogy még az 1. orosz hadsereggel is le kellett számolnia. Ennélfogva Hindenburgot most már az 1. orosz hadsereg megtámadására utasították. A tannenbergi győzelem után feleslegessé vált erők, valamint a nyugati hadszíntérről segítségül küldött egy gyalog-hadtest és egy lovashadosztály szeptember 5-én megtámadták tehát az 1. orosz hadsereget, – és bár az orosz várvonal felől az ellenség oldaltámadása volt várható, – ezt balszárnyán áttörték és szeptember 15-re az összes orosz erőket a határon át visszaverték. *Vagyis szeptember derekára Kelet-Poroszország területén egyetlen egy orosz katona sem állott és a Kelet-Poroszország ellen alkotott orosz hadműveleti terv tökéletesen összeomlott.*

Mind a tannenbergi, mind pedig a mazuri győzelmeknek a központi hatalmak keleti hadszíntéri általános helyzetére nézve döntő nagy jelentősége volt, minthogy a megvert osztrák-magyar haderők visszavonulása következtében a keletporoszországi csaták legalább is kiegyenlítőleg hatottak.

Az orosz gőzhenger össseroppantása. Lodz, Limanova-Lapanov.

A lembergi balsikerű hadjárat után a roppant sokat vesztett osztrák-magyar haderők még a San folyó mentén sem tarthatták magukat, hanem tovább nyugat felé, a Dunajec és Biala folyókhoz, valamint a Kárpátokba húzódtak vissza. Szeptember közepén tehát az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága sürgős segítséget kért a németektől, mert érezte, hogy az oroszok nagyobb erejének ellenállani képtelen lesz. *Az a veszély fenyegetett, hogy az orosz fegyveres erő Magyarországon, Nyugat-Galicián és Lengyelországnak a Visztulától nyugatra eső részén át egyrészt a monarchia szíve felé nyomul elő, másrészt, hogy a gazdag Porosz-Sziléziába tör be.* Bár a nyugati hadszíntéren is ingadozott még minden, tehát innen egyetlen egy német katonát sem szállíthattak el, Ausztria-Magyarországnak valamely módon való megsegítése mégis feltétlenül szükséges volt. És pedig egyrészt azért, mert a balsikerek a balkáni államokat és Törökországot is óvatosságra intették. Törökországra szükség volt Oroszországnak nyugati szövetségeseitől való tökéletes elzárása végett. Másrészt az iparban gazdag Porosz-Sziléziát elsőrendű katonai érdekek miatt még az ideiglenes ellenséges inváziótól is meg kellett óvni. A meg-

osztottan Kelet-Poroszországból és Galíciából végrehajtandó támadásokra még gondolni sem lehetett, az igen sokat veszített osztrák-magyar hadsereg gyengesége miatt. A Kelet-Poroszországból Lengyelország szívébe való támadáshoz szükséges erők pedig nem voltak meg. De különben is ez a támadás sem kecsegtetett sikerrel, egyrészt az oroszok nagy ereje folytán, másrészt mivel a Narev folyó széles mocsaras vonalán épített orosz erősségek homlokzatát nem minden biztonnyal törhették át. És végül érvényesíteni kellett még a keleti hadszíntérre megállapított általános haditervnek azt a részét is, hogy az orosz erőket egymás után végrehajtott támadásokkal részenként vervén meg, végre is győzelemhez jussunk akkor, amikor a nyugati hadszíntérről hozott erők is közbeléphetnek.

Mind politikai, mind katonai okok tehát arra utaltak, hogy a támadások a Kárpátoktól északra a Visztula mind a két partján a szövetségesek szoros együttműködésével hajtassanak végre, még pedig olyként, hogy a Kelet-Poroszországban felszabadult német erők az osztrák-magyar haderőkhöz csatlakozottan *Sziléziából törjenek elő a Visztula felé.* A támadásnak ez az iránya azt is létrehozhatta, hogy az orosz hadvezetőség a már Krakkó felé előnyomulni készülő erőinek egy részét észak felé, Ivangorod és Varsó közé elvezeti.

Így jöttek létre a *lengyelországi hadjáratok,* amelyek közül kettő még 1914-ben, egy pedig 1915 elején zajlott le. Az *első támadás* szeptember végétől október végéig tartott; míg a *második* november 11-én indult meg és december derekán ért véget.

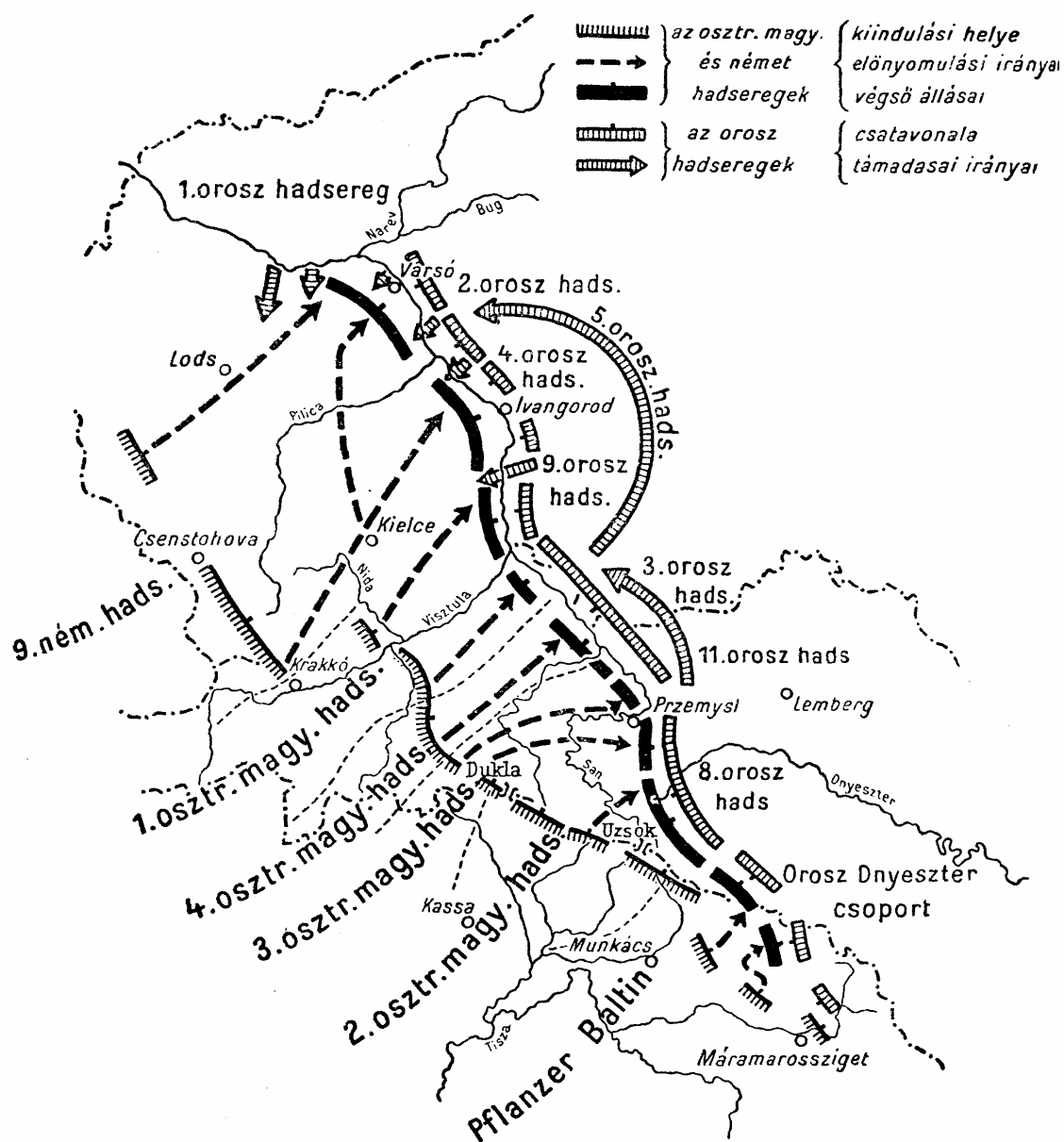
Közben, és már a leMBERGI csata után, az orosz 7. hadsereg részei az uzsoki, vereckei, beszkidí, toronyai és körösmezői hágókon át betörték Magyarországra. Ezeknek egyideig a lengyel légíó, a Hoffmann tábornok és Attems altábornagy vezette csoportok szabtak határt, később pedig, október hó végére, valamennyit kiűzték Magyarországról területéről.

A lengyelországi első hadjárat.

A válságos helyzet nagyságát a legjobban bizonyítja, hogy Ausztria-Magyarország valóban lázas sietséggel és mindenünne összehordott erőivel és anyagi eszközeivel sietett ütőképesse tenni galíciai haderőit, a Kárpátok védelmére rendelt csoportokból, a hozzájuk utalt segítő erőkkel együtt pedig megalkotta Pflanzér-Baltin hadseregcsoportját. *És a monarchia aránylag igen rövid idő alatt, valóban csodálatraméltó módon, olyan hadseregeket teremtett, amelyekkel a hadicélok elérését nagyban elősegíthette.* A német hadvezetőség pedig Kelet-Poroszországban csak épp annyi erőt hagyott vissza, amennyi a pusztá védelemhez elégséges volt, míg 12 és ½ hadosztállyal Hindenburgot (mint 9. német hadsereg) *Krakkó és Czenstochova közé* rendelte, hogy itten a Visztula balpartjára hozott 5 és Va osztrák-magyar hadosztállyal együttesen törjön elő a Visztula felé.

Az ellenfelek haderőinek helyzetét a vázlat mutatja (lásd a 98. oldalon).

A központi hatalmaknak a Visztulától északra támadó haderői az oroszokat arra kényszerítették, hogy hadseregeiket átcsoportosítsák és ennek révén seregtesteik

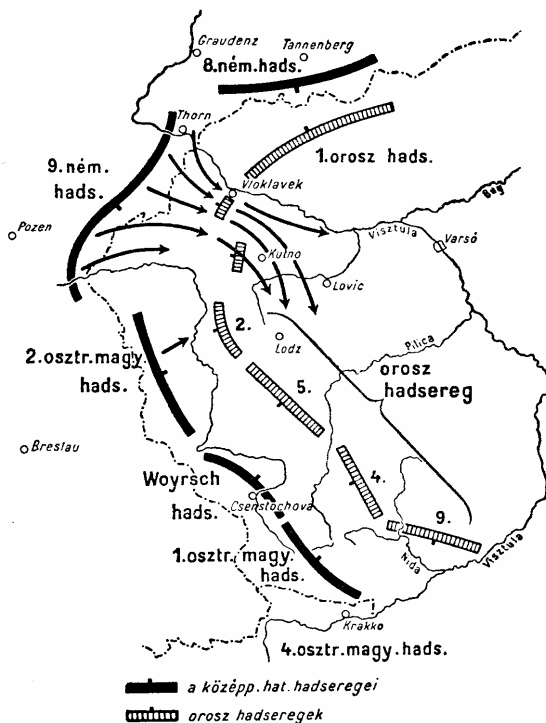
Az 1914. évi lengyelországi első hadjárat.

tömegét Varsó körül vonják össze. Vagyis a galíciái osztrák-magyar haderők képessé váltak arra, hogy a San folyóig is előre jussanak. Most azonban itt az osztrák-magyar erők, a Visztulától északra pedig a 9. német hadsereg támadása megakadt. Sőt híre jött annak, hogy az oroszok Varsó alól a német 9. hadsereg balszárnyába kívánnak törni. Ez be is következett, amire a német 9. hadsereg meghátrált már csak azért is, mivel az osztrák-magyar 1. hadseregnek a Visztulától északra hadakozó részeit is visszaszorították. *Végül tehát a német, osztrák és magyar erők a sziléziai határra és Krakó alá húzódtak vissza.* Ezzel pedig kudarccal végződött az első lengyelországi hadjárat, amelyben a csak 500,000 főnyi szövetségesek nem állíthatták meg a több mint egymillió katonát számláló orosz hadseregeket.

A védelem különleges módjaként és az oroszok üldözésének lassítása végett a német hadvezetőség a lengyelországi összes utakat és vasutakat tökéletesen szétromboltatta.

A lengyelországi második hadjárat.

A szövetségesek visszavonulása után Szilézia és Morvaország határai még mindig nyitva állottak, mert a Nyugat-Lengyelországban összevont orosz nagy erőkkel szemben a központi hatalmak aránylag csak igen csekély erőket vonultathattak fel. Válságossá tette a helyzetet az, hogy a Kelet-Poroszország védelmére rendelt német erőket az oroszok ismét az Angerapp folyócskát kísérő tavak vonaláig szorították vissza, Nyugat-Lengyelországban pedig Nikolajevics Miklós akként vonta össze hadseregeinek valóságos tömegét (23 hadtestet), hogy velők mindent legázolva, Posenbe és Sziléziába törhessen be. Ez ellen ismét csak úgy védekezhetek a központi hatalmak, hogy együttes erőikkel állják el az orosz hadak útjait. Közben keleti hadszíntéri összes német erők parancsnokává kinevezett Hindenburg most részben Kelet-Poroszországból, részben nyugati hadszíntérről hozott erőekkel megerősített 9. német hadsereget Thorn-tól délre vonta össze, az osztrák-magyar hadvezetőség pedig a 2. hadsereget a Kárpátokból akként szállította át a sziléziai határra, hogy itt mégis zárt vonal keletkezett.

Az 1914. évi lengyelországi második hadjárat.

A hadműveletek megindulásakor az ellenfelek helyzetét a vázlat mutatja. Az a nagy orosz tömeg, amely Nyugat-Lengyelországban tömörült, alkotta az ú. n. «orosz gőzhenger»-t, amelyhez főként a franciák fűztek vérmes reményeket.

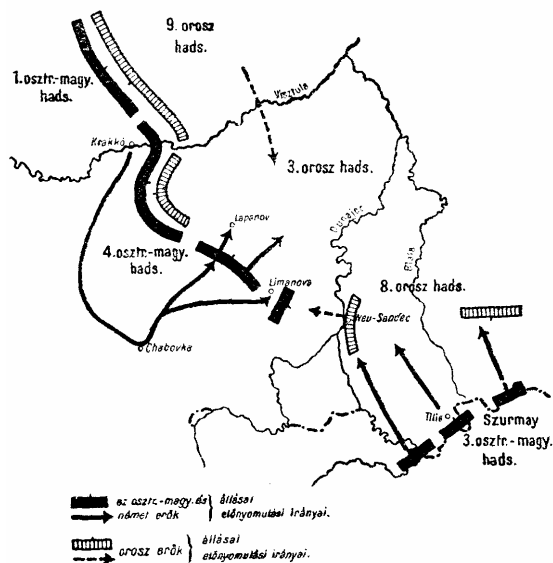
A szövetségesek haditerve az volt, hogy amíg a déli osztrák-magyar szárny állását megtartani törekszik, addig a Thorntól délre gyülekezett 9. német hadsereg a Nyugat-Lengyelországban összevont orosz erők jobbszárnyára tör és ezt összeroppantja.

Nikolajevics Miklós november 14-re tervezett megindulását a német 9. hadsereg megelőzte, mert már november 10-én Vloklaveknél rátámadt az oroszok szélső jobbszárnyára és ezt visszavetette. Ezt követte a németeknek Kutnó alatti győzelme, vagyis az orosz áttört jobbszárnyak egy része a Visztula, a másik pedig Lodz alá szorult. Itt és később Lovic alatt kerekedtek azok a mind a két fél számára hosszantartó, változatos és válságos harcok, amelyek eredményeként az év végére az ellenfelek nagyjában a Nida, Ravka és Bzura folyók által alkotott vonal hosszában állásháborúba voltak kénytelenek fogni.

Közben a déli szárnyon, december havában,

a limanova-lapanovi csata

keletkezett. Ebben az orosz 3. hadsereg

Az ellenfelek helyzete a limanova-lapanovi csatában.

az osztrák-magyar 4. és 3. hadsereg között támadt hézagon át óhajtotta elérni hadműveleti célját. A kerekedett küzdelem, amelyben a döntés végett az ellenfelek mindennünösen összehordtak fölös erőiket, végül is a német, osztrák és magyar fegyverek győzelmével végződött akkor, amikor az osztrák-magyar 3. hadsereg részei és a Szurmay vezette csoport a Kárpátokból az orosz 3. hadsereg oldalába tört. A csata következménye az volt, hogy az oroszok a Dunajec folyóhoz húzódtak vissza.

Mind a két lengyelországi hadjáratnak tehát az volt az eredménye, hogy a Visztula ívében támadó orosz erők sorai-ban a központi hatalmak seregtestei nagy veszteségeket okoztak és a «gőzhenger»-t megállították. Vagyis Morvaországot és Sziléziát megóvták az ellenséges inváziótól és szétfoszlott az entente abbeli reménye, hogy a háborút rövidesen győzelmesen befejezheti.

Potiorek veresége.

A központi hatalmak általános haditervének keretében Ausztria-Magyarországnak Szerbiával és Montenegróval szemben kitűzött hadicélja csakis az lehetett, hogy a szerbeknek és montenegróiaknak a monarchia területére való betörése megakadályoztassák. De hogy hamarosan és a legnyomatékosabban megtorolják Szerbiának a szarajevói gyilkosságban való részességét, a két kis balkáni ellenséges állam fegyveres erőit gyors támadással döntőleg le akarták törni. Az ehhez szükséges felsőbbbséges erőket (2., 5. és 6. hadsereg) valóban fel is vonultatták a monarchia déli határának hosszában. De ezek valamennyiének harcbavetése már elmaradt, minthogy közben, és már augusztus elején, nyilvánvalóvá vált, hogy az orosz haderők mozgósítása és felvonulása sokkal hamarabb megy végbe, mint ahogy azt a központi hatalmak had vezet őségéi elgondolták. Ennélfogva a 2. osztrák-magyar hadseregnek az orosz hadszíntérre való átszállítása vált szükségessé, de a hadsereg főparancsnokságának azzal az engedményével, *hogy ha kell, akkor a 2. hadsereg egyes részei a Drina alsó folyása mellől támadó 5. hadseregünknek a Drinán való átkelését megsegíthetik.*

A 2. hadseregnek az orosz hadszíntérre való átszállítása folytán tehát egyelőre nem alkalmazhatott az osztrák-magyar hadvezetőség olyan felsőbbbséges nagy erőt, amely a siker legbiztosabb kelléke, *pedig az Összes körülmények a mellett szólottak, hogy igen nagy erőket alkalmazzanak. És bár ennélfogva kérdésessé vált a hadicél biztos elérése, a balkán haderők parancsnoka, Potiorek tábornoszernagy, a hadsereg főparancsnokság engedélye alapján a támadással vélte a legjobban megóvni a monarchiát az ellenséges erők betörése ellen.*

Az első hadi vállalkozások kudarca tehát elsősorban is az elégtelen erők alkalmazásában gyökerezett. De szerepet játszottak még: a 2. hadseregnek átszállítása folytán a balkáni haderők átcsoportosításával járó súrlódások, a balkáni haderők főparancsnokának teljes önállóságra törekvése és végül, hogy a támadást a lehető legnehezebben legyűrhető természeti akadályokon és csakis a védőnek előnyöket nyújtó térszínen át hajtották végre.

Ki kell emelnünk a szerbeknek az egész hadjárat folyamán fáradalmakat és nélkülözéseket nem ismerő nagy szívósságát annak ellenére, hogy a nemzet az előző két balkánháború folytán ugyancsak legyengült. Ennek leghatalmasabb rugóit kétségen kívül a létért való küzdelem és az irántunk való gyűlölet, valamint az osztrák-magyar haderőknek a hadjárat elején való kudarcai alkották.

A hadjárat nagy veszteségei még abban is lelik magyarázatukat, hogy mind a két fél nagy elkeseredéssel és kitartással harcolt. Nálunk eleinte fokozta a veszteségeket a hadi tapasztalatok hiánya is.

Az erőviszonyok a következők voltak.

Leszámítva a orosz hadszíntérre szállított 2. hadsereget, Ausztria-Magyarország részéről felvonultak: az 5. és 6. hadsereg összesen 217 zászlóaljjal, 29 és ¹/₄ lovasszázaddal és 107 üteggel, vagyis 325,000 ember.

A három hadseregbe és egy hadseregcsoportba (uzicei) tagozott szerb erők mind össze 213 zászlóaljból, 50 lovasszázadból és 115 ütegből, összesen 260,000 emberből állottak, amelyekhez azonban mintegy 100,000 főnyi harmadvonalbeli harcos is tartozott. Montenegró 40,000 főre becsült tizenegy dandárral vonult fel.

Ezek a számok a védő felsőbbbségét bizonyítják, akit hazájának védelmezésében, ismert körülmények között és a védelemhez felkészülten *a nemzetnek legfiatalabbja és legöregebbje is támogatott.*

Ljeónica-Loónica.

(A drinamenti első csata.)

A hadműveleteket az 5. hadsereg seregtestei kezdték meg augusztus 12-én a Drina alsó folyása mentén azzal a céllal, hogy a *Ljesnica és Losnica* körüli ellenséges állásokat

Aa 1914. évi drinamenti első csata színtere.

északról és délről átkarolólag megtámadták. Amikor azonban a terep okozta igen nagy nehézségek és az ellenség szívós védekezése folytán a támadás sikerre nem vezetett, az 5. hadsereg arccsoportja is megindult. De ennek sem volt nagy haszna, mert a nagy fáradalmak és a heves ellenállás miatt augusztus 18-ig csak igen keveset haladtak előre csapataink. És mivel nem sok haszonnal járt a 2. hadsereg részeinek (köztük a budapesti IV. hadtestnek) a Száván át intézett előtörése, az 5. hadsereg szárnyait visszavonta. Másnap, bár Sabácnál erősítések léptek közbe, az 5. hadsereg csapatai sehol sem voltak képesek tért nyerni, mint-hogy kevés volt a tüzérségük, az igen rossz utakon pedig az utánszállítás csüörtököt mondott. Így tehát, miután félő volt, hogy a szerbek esetleges nagy erőkkel kezdett ellentámadásának seregteseink helyt állani képesek nem lesznek, *már augusztus 19-én az egész 5. hadsereg*

a Drina nyugati partjára húzódott vissza. Ezt a visszavonulást törekedtek megkönnyíteni még a fölös erejű ellenséggel szemben és nagy veszteségeik ellenére is augusztus 23-ig a 2. hadseregnek részei.

A 6. hadsereg hadtestei augusztus 15-22-ig általában megverték azokat az ellen-

séges erőket, amelyek Bosznia területére nyomultak be; majd harcba elegyedvén mintegy húsz zászlóaljnyi ellenséggel, ezt is visszavetették, *de augusztus 22-én már vissza kellett vonulniok*, tekintettel az 5. hadseregnek szerencsétlenül kiválasztott térszínen végrehajtott támadásának teljes kudarcára.

A hadjárat, vagy amiként nevezni is szokták, *a Drina-menti első csata az osztrák-magyar erők vereségével végződött, amely erőknek az volt a szerencséjük, hogy az ellenség nem üldözte őket, és pedig egyrészt elégtelen hadi anyagai miatt, másrészt mivel Románia és Bulgária még nem vallottak színt. A szerbek eredménye mind politikailag, mind katonailag igen jelentős volt.*

A szerbek betörése Magyarországra.

Amíg a kudarccal végződött első szerb hadjárat után a 2. hadseregnek az orosz hadszíntérre szállítása folytán a Szerbia ellen visszahagyott osztrák-magyar csapatoknak új támadáshoz való átcsoportosítása, létszámuknak és felszerelésüknek kiegészítése folyt, azalatt, szeptember 6-án, orosz unszólásra, egy szerb hadosztály *Mitrovica* és *Jarak* között betört a Szerémségbe. Ezt ugyanazon nap éjjelén bekerítették és elfogták. Ezenkívül ugyanekkor erősebb szerb erők *Kupinová*nál, gyengébb erők *Obrenová*nál, *Belgrád*-nál a Száván, *Pancsovd*től délre pedig a Dunán át betörték Magyarországra (összesen három gyalog- és egy lovashadosztály). A Kupinová-nál átjött ellenséges csapatok eleinte ugyan tért nyertek, de szeptember derekára a folyton erősödő és *Krauss Alfréd* altábornagy parancsnoksága alá helyezett osztrák-magyar csapatok ellentámadásukkal kiverték őket az országból.

A Pancsova felé irányt vett szerb erőket egyik népfölkelő dandárunk állította meg, majd amikor erőink itt is növekedni kezdettek, a Dunán át kitakarodtak az országból

Gucevo-Boranja-Jagodnja-Sokolóhn, Planina.

(A drinamenti második csata.)

Az osztrák-magyar 2. hadseregnek az orosz hadszíntérre szállítása következtében a balkán haderők átcsoportosítása vált szükségessé. Ez augusztus 22-től szeptember i-ig a következőként történt meg: a Drina alsó folyása mentén és a Szávától északra az 5. hadsereg helyezkedett el a Krauss-féle csoporttal, míg a Drina középső és felső folyása hosszában, egészen Focáig, a 6. hadsereg készült támadásra.

A szerbek Magyarországra való betörésének hírére a balkán haderők főparancsnoka legott Valjevó felé támadásra rendelte összes haderőit.

A szeptember 8-án megkezdett hadműveletek révén *az 5. hadseregnek a Drinán való átkelése nagy veszteségek kíséretében kudarcot vallott azért, mert az előkészületek meg nem jelelők voltak.* A 6. hadsereg részei heves harcok árán átjutottak a Drinán és szeptember 12-ig bár lassan (Gucevo, Boranja, Jagodnja-Sokolska planina), de mégis tért nyertek. Időközben az 5. hadsereg is átjutott ugyan a Drinán, de mindvégig heves küzdelmek

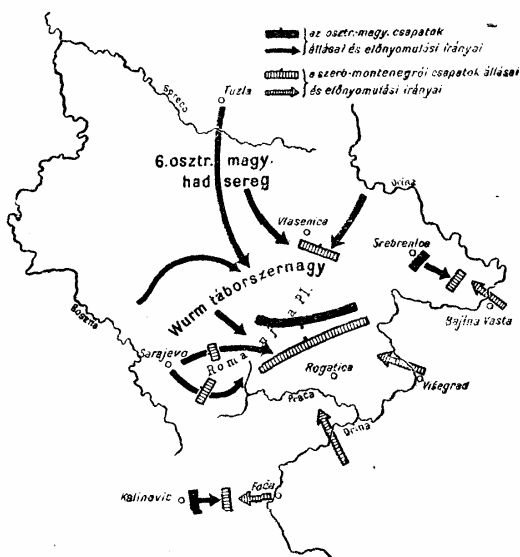

Az 1914. évi drinamenti második csata.

árán sem nyert tért már a békében is nagyszerűen kiépített ellenséges erődítésekkel szemben, bár később a Szerémségből Krauss és Lütgendorff csoportjai is támogatásra rendeltettek. A 6. hadsereget szeptember 13-tól 26-ig a szerbek ismételt igen hevesen intézett támadásai érték (Jagodnja, Kuliste, Gucevo), amelyek közben váltakozó szerencsével elkeseredett és roppant nagy vesz-

teségekkel járó harcok zajlottak le olyként, hogy végül a hadsereg állásait általában megtartotta. Ekkor azonban bekövetkezett a szerbeknek és montenegróiaknak Visegrád és Foca vonalából a 6. hadsereg jobboldala és háta elleni támadása, ami miatt a támadó hadműveleteket egyelőre be kellett szüntetni, illetőleg a Drina-menti második csatát félbe kellett szakítani.

A romanja-planinai csata.

Az 1914. évi romanja-planinai csata.

Már szeptember elején Visegrád és Foca között szerb és montenegrói erők betörték Boszniába és Hercegovinába a végből, hogy az osztrák-magyar főerők hátában minél nagyobb zavart és fejetlenséget támasszanak. Általában igen hatékony irányban támadtak, mert előtörésük sikerülése esetén a 6. osztrák-magyar hadsereg a már Szerbiában elfoglalt állásait feladni lett volna kénytelen. Hogy azonban a támadás nem sikerült, abból eredt, hogy az aránylag nagyszabású hadműveletet csekély erők hajtották végre, hogy ezek sem törtek elő elég erélyesen és végül, hogy a balkán haderők osztrák-magyar vezetősége meglepően gyorsan ellenrendszabályokhoz nyúlt.

Egyideig csak kisebb erők mérköztek, de amikor a szerb erők erősítéseket kaptak és így az ellenséges had a *Romanja-planina*

21 CM-ES NÉMET ÜTEG AZ ANGOLOKTÓL ELFOGLALT FRANCIAORSZÁGI ÁLLÁSOKBAN.

ELHÓDÍTOTT ANGOL TŰZÉRSÉGI ÁLLÁS A FRANCIA HARCTERÉN.

ANGOL HINDU GYALOGSÁG FRANCIAORSZÁGBAN.

ANGOL HINDU LOVASSÁG ELŐNYOMULÓBAN A FRANCIA HARCTÉREN.

PERGŐTŰZ.

NEHÉZ GRÁNÁTOK ROBBANÁSA A CSATATÉREN.

FRANCIA TŰZÉRSÉG NEHÉZ ÁGYÚJÁT ÁLLÁSBA HOZZA.

A FRANCIAK GYARMATI KATONASÁGA:

1. szenegáli, – 2. guineai, – 3. szomali, – 4. tuniszi, – 5. algeri, – 6. szudáni, – 7. dahomeji katona.

nára, vagyis Szarajevó közvetlen közelébe ért, Potiorek Szarajevó őrségének fölös csapatait, valamint a 6. és 5. hadsereg nélkülözhető részeit, nemkülönben a hozzá érkezett pótlásokat is a betolakodók elé állította. A döntő harc október 18-án kezdődött és 22-én azzal végződött, hogy a szerb-montenegrói erők kitakarodtak Boszniából.

A Kolubara felé.

A romanja-planinai csata után az 5. hadsereg és a Szerémségben alakult Krauss-féle csoport újból megkezdte a támadást. Vállalkozásuk azonban nem sikerült, sőt október végén az egész drinamenti szerb arcvonalt (három hadsereg) ellentámadásba fogott. Ez azonban váratlanul, október 30-án, félbeszakadt, sőt a Macvában harcoló szerb csapatok vissza is vonultak. Most alhatározta Potiorek, hogy a szerb fegyveres erőt a Száva és a Krupanj alól kezdett kétoldali átkarolással véglegesen megveri. A kerekedett nagy küzdelemben november 7-én a szerbek Valjevo felé megkezdtek a visszavonulást, *vagyis a drinamenti második csata az osztrák-magyar fegyverek győzelmével végződött ugyan, de nem úgy, amiként azt a balkán haderők főparancsnoksága tervezte és remélte, mert hiszen a szerb erők idejekorán kisiklottak ellenségeik ölelő karjaiból.*

Az osztrák-magyar haderők az ellenség üldözését a balkán haderők főparancsnokságának rendelkezése folytán valóban *olyannyira hajszolva hajtották végre nedves és rossz időjárásban, az utánszállítás nagy nehézségei között és hiányos ruházatban és lábbelikkel, hogy a csapatok ellenálló ereje és fizikai teljesítőképessége csakhamar rohamosa?! alászállt úgy, hogy 274 3₄ zászlóaljban csupán 232,000 ember volt* Ilyen körülmények között jött létre a

Kolubara- és Ljig-menti csata,

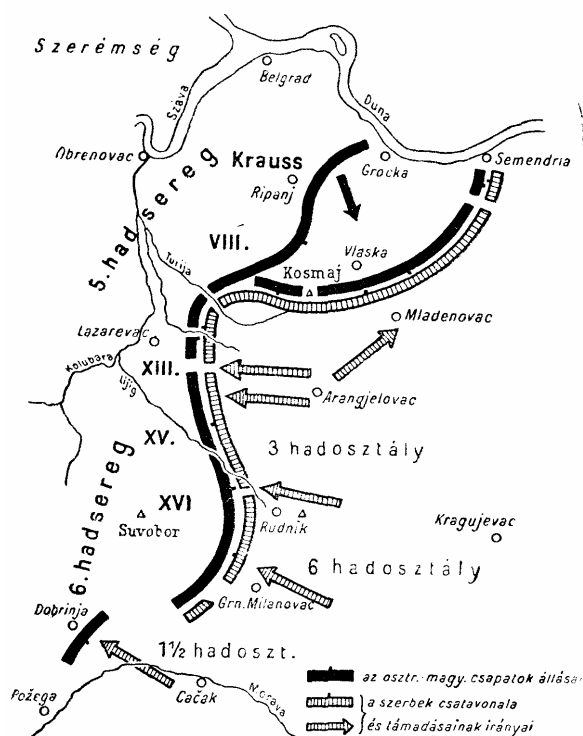
– amelyben a szerbek egész hadserege ismét szembe fordult velünk.

A támadást az 5. hadsereg kezdette meg azzal, hogy *Lazarevac* előtt átkelt a Kolubara folyón. A 6. hadsereg balszárnya csak nagy nehézségek árán volt képes a *Ljig* folyóig előre vergődni. Ugyanezen hadsereg jobbszárnya pedig *Cacak* (XVI. hadtest) és *Uzice* (4. hegyidandár) felé fejlődött harchoz a végből, hogy a szerb balszárnymat karolja át. Általában napokon át eldöntetlen igen heves harcok dúltak, amelyek során, november 24-én, a balkán haderők főparancsnoksága döntő támadás végrehajtását rendelte el. November 28-án azonban a szerbek már nagyon is kifáradt csapataink ellen (*Lazarevac* és *Obrenovac* között) ellentámadást kezdtek, amelyet azonban csakhamar abbahagytak. November 27-én szélső jobbszárnnyunk elérte *Uzicet*. Végre november 30-án a szerbek az 5. hadseregünk előtti állásaikat elhagyták, *vagyis a csatában az osztrák-magyar haderők győztek, bár létszámuk folyton apadt, erők pedig a végkimerülés határához jutottak az összes körülmények legáldatlanabb összecsapása folytán.*

A gorni-milanovaci-arangjelovaci coata.

Amíg az előző csatákban tökéletesen kimerült csapataink számára a balkán haderők főparancsnoksága pár napi pihenőt rendelt el, addig a Belgráddal szemben álló erőink december 2-án átkeltek a Dunán és a várost Krauss csoportjának kisebb részeivel együtt kardcsapás nélkül megszállották.

December 2-án Potiorek kiadta azt az intézkedést, hogy a *Cacak* és *Vlaska* között védelemre készülő szerb erőket akként óhajtja megtámadni, hogy a középben, *Rudniknél*,

1914. évi gorni-milanovaci-arangjelovaci csata.

Amíg az előző csatákban tökéletesen kimerült csapataink számára a balkán haderők főparancsnoksága pár napi pihenőt rendelt el, addig a Belgráddal szemben álló erőink december 2-án átkeltek a Dunán és a várost Krauss csoportjának kisebb részeivel együtt kardcsapás nélkül megszállották. December 2-án Potiorek kiadta azt az intézkedést, hogy a *Cacak* és *Vlaska* között védelemre készülő szerb erőket akként óhajtja megtámadni, hogy a középben, *Rudniknél*, leköti őket, míg a szárnyakon, és pedig északon *Semendria*, délen pedig *Kragujevac* felé való előtöréssel bekeríti őket. Ámde a szerbek megelőzték ezt a kettős átkarolást, nem hagytak időt az osztrák-magyar csapatok erőre jutásához, mert december 7-án ellentámadást kezdve, a gorni-milanovac-arangjelovaci csatában, megadták a kegyelmedőfést a szinte halálra fáradt és állományának már egyharmada leapadt osztrák-magyar haderőknek. A csata előtt a szerb hadvezetőség ugyanis azelőtt az elhatározás előtt állott, hogy vagy tovább is meghátrál és így feladja Szerbiának legértékesebb részét, vagy egy utolsó kétségbeesett lépésre határozza el magát, amely abból áll, hogy az elfoglalt állásokban minden erejével végső harcra készül. Az utóbbinak elhatározása után még arra is elszánta magát a szerb vezérlet, hogy nem a védelemben, hanem a hatásosabb támadásban kísérli meg a menekülést. Ennélfogva az egész ország területéről bámulatos rövid idő alatt összehordta a fegyverforgatásra képes egyéneket és az ezekkel kiegészített seregtesteket nem a sok időt kívánó átkaroláshoz, hanem az ellenséges haderők áttöréséhez csoportosította, még pedig épp ott, ahol az osztrák-magyar erőeknek legsiralmasabb állapotban levő csatavonala, vagyis a 6. hadsereg állott.

Az ellentámadás következménye az volt, hogy a hónapokig tartó szinte páratlan nehéz harcok és nélkülözések után megtámadott csapataink meghátráltak, majd szinte veszni hagytak mindent és pedig főként azért, mivel a balkán haderők főparancsnoka

figyelmeztetések ellenére is a csapatok erejét a lehetőség határáig fokozta. Ez pedig megbosszulta magát, mert a teljes lelki és testi összeomlást idézte elő.

A megvert, de szerencsére alig üldözött osztrák-magyar haderők december derekára a Drina, Száva és a Duna mögé húzódtak vissza. *A visszaérkezett csapatok lőfegyver-állománya 98,756-ra csappant le.*

A balkáni 1914. évi egész hadjáratban az osztrák-magyar csapatokat 273,804 főnyi veszteség érte halottakban, hadifoglyokban, eltűntekben, sebesültekben és betegekben.

A hadjáratnak reánk nézve csupán az az eredménye könyvelhető el, hogy a harcokban ugyancsak roppant módon legyengült szerb fegyveres erő egy évig hadműveletekre képtelen volt.

A játszma eldöntetlen.

Ha az 1914. év eredményeit nagy vonásokban vázoltan összefoglaljuk, akkor a következők állapíthatók meg.

A háborúba elegyedett szövetségi csoportok egyike sem érte el hadicéljait, vagyis a jóslatok ellenére, így végével a játszma eldöntetlen maradt! A németek nem roppantották össze nyugati ellenfeleiket; a francia tengerpartot sem érhették el; Ausztria-Magyarország még a Balkánon is tekintélyét megingató súlyos kudarcot vallott; Oroszország felsőbb-séges fegyveres ereje alaposan megtépázottan az év végén árokharcban állott; nyugaton a szövetségesek a maguk országaiban ugyancsak elképedten néztek szembe a föld alá bújt német seregtestekkel.

Akármelyik hadszíntér eseményeit is vizsgáljuk, megállapítható, hogy a sikertelenség főként abban rejlett, *hogy az ellenfelek a döntő jelentőségű pontokon semmikor sem alkalmaztak olyan felsőbb-séges erőket, amelyek az ellenfél fegyveres erejének megsemmisítésére vezethettek volna.* Ezt látjuk a németek nyugati hadszíntéri átkarolásra törekvő támadó jobbszárnya erejének megállapításánál; ezt látjuk a franciáknál is, akik a németek kezdéséből fakadó felsőbb-ségesnek hatása alatt összes áttörési kísérleteiknél számbelileg gyengék voltak; a keleten Nikolajevics pedig nagy ereje ellenére sem volt képes bekeríteni és tönkreverni ellenfeleit.

Egyedül a németek keletporoszországi hadműveletei mutatnak mesteri vezetésből fakadó tüneményes sikereket, amelyek azonban a háború nagy arányai miatt a végső nagy célra nézve sajnos kevés kihatással voltak.

A központi hatalmak fegyveres erőinek vezetőségeinél a hadszínterek fontossága tekintetében nézeteltérések merültek fel, amelyek folytán erőik szétforgácsolódtak.

Az egységes vezérlet, avagy az előre minden eshetőségre szabatosan körvonalozott haditerv hiánya máris lehetetlenné tette az erőknél egy ponton való összefogását. Felütötte fejét az az áldatlan, de a szövetségeknek természetes velejárója, hogy kiki a maga lábán óhajt járni, és külön célok miatt is, nem rendeli alá magát a másik fél érdekeinek.

Az összes arcvonalakon ért balsikerek folytán mind a két fél hadvezetőségei tanácsatlanságukban az egyedül üdvözítő és döntő sikereket ígérő mozgó háborút kátyúba juttatták és helyette olyan arányú *állásháborút* kezdtek egész Európában, amihez foghatót a hadtörténelem nem mutat fel.

A központi hatalmaknál a keleti hadszíntéren szembeszökőleg azt látjuk, hogy Ausztria-Magyarország nagy veszteségei ellenére is, seregtesteiket többszörösen példátlan eréllyel igen nagy áldozatokat követelt támadásból támadásba rendelve, *végre is megállították az oroszok roppant nagy erőit.*

Ausztria-Magyarországra nézve ki kell emelnünk azt a tényt, hogy szövetségi kötelezettségét híven teljesítette nemcsak a háború elején kétszeres túlerővel szemben merész támadása végrehajtásával, hanem későbbi hadműveleteiben is, amikor példátlan erőmegfeszítéssel pótolván roppant nagy veszteségeit, megkapó gyorsasággal új hadsereget teremtett és amíg a maga, országa határait szinte egészen nyitva hagyta (Kárpátok), a németekkel karöltten, a hadicél elérésében szinte erején fölül kivette a maga részét.

A központi hatalmakra nézve azonban már aggodalomra okot szolgáltató bajjóslatú körülmények is tűntek fel. Nevezetesen, hogy az összes hadszíntereken kerekedett állásháború folytán, valamint a tengerek felől is körülfogottan, országaik ostromlott várrá változtak, amelynek falai alatt olyan nyílt ellenség, hűtlenné vált szövetséges és ingadozó semlegesek állottak, amelyeknek roppant nagy számbeli és anyagi felsőbbségét beláthatatlan időre az egész világ biztosíthatta. De föleszméltek a központi hatalmak arra is, hogy nem képzelt olyan nagy küzdelem áll előttük, amelynek tartama előre nem látható és amelyhez sem katonailag, sem gazdaságilag eléggé fel nem készültek.

HADI ESEMÉNYEK 1915-BEN.

1914 végén a központi hatalmak hadvezetőségeinek 1915. évre vonatkozólag szétágazó véleményeik voltak. Mert amíg az osztrák-magyar hadvezetőség és Hindenburg úgy vélték, hogy a döntő hadműveleteket a keleti hadszíntéren kell végrehajtani, addig a német legfelsőbb hadvezetőség (Falkenhayn), hivatkozván az 1914-iki általános haditerv szellemére is, továbbra is a nyugati ellenfelekre kívánt lesújtani. De ezt a tervét csakhamar el kellett ejtenie, minthogy belátta, hogy a roppant sokat veszített osztrák-magyar hadseregek a felsőbbbséges erőkkel rendelkező orosz fegyveres erőnek ellenállani képesek nem lesznek. Félő volt, hogy az osztrák-magyar csatavonal szétszakad és az oroszok Magyarországra törnek be. Ez tette szükségessé azt, hogy Németország Ausztria-Magyarországot közvetlenül megsegítse, ami abból állott, hogy előbb az úgynevezett «császári német déli hadsereget», később pedig még az úgynevezett «Beszkid-hadtest»-et is a Kárpátokba rendelte.

Conrad nagyszabású támadást javasolt és pedig úgy, hogy a központi hatalmak az orosz haderők szárnyait támadják meg Kelet-Poroszországból és délen a Kárpátokból

kiindulólág. Ezekkel a támadásokkal ugyanis azt remélte, hogy nemcsak Przemyslt sikerül felmentenie az ostrom alól, hanem végérvényesen biztosíthatja Magyarországot az ellenséges invázió ellen; sőt hitt abban, hogy végül az orosz fegyveres erőt össze is roppanthatja. Conrad terve beleillett a központi hatalmaknak abba a szándékába, hogy az orosz hadsereget egymás után végrehajtott támadásokkal részenként kell megverni.

Az 1915. év hadműveleteit tehát Conrad terve irányítja. Vagyis amíg a központi hatalmak keleten támadnak, addig nyugaton és délnyugaton, az olaszokkal szemben, a pusztá védelemre szorultak, állásaikat kívánják megtartani.

Az 1915. év végén Szerbia ellen kezdett támadó hadjáratnak különleges célja volt, nevezetesen: *utat nyitni a Balkánon át azért, hogy Törökország megsegítségét.*

Viadalok a Kárpátok birtokáért.

Conrad ama haditervének megfelelőleg, hogy az orosz haderőket állandó támadásokkal felmorzsolják, hozta létre a Kárpátokból megindított *harmadik lengyelországi hadjáratot*, amelynek első nagy mérkőzését az 1915. évi *kárpáti téli csatának* is szokás nevezni.

A Kárpátok hegyvonulatán át felette mostoha térszíni körülmények között végrehajtott támadás egyik szembeszökő jelensége gyanánt meg kell említenünk a küzdelemhez állott ellenfelek létszáma között mutatkozó igen nagy különbséget. Mert csakis így fogható fel és értékelhető *az a heroikus küzdelem, amelyben még a tél zordonsága is roppant nagy áldozatokat követelt.*

Amíg ugyanis az ugyancsak sokat vesztett orosz haderő Galíciában és Bukovinában álló csapatainak ütközetlétszáma 1915 elején 500,000 főre rúgott, amelyhez április hó végéig kerekén 200,000 főnyi erősítés érkezett, – *addig ugyanakkor Ausztria-Magyarországnak a keleti hadszíntéren- állóhadereje csupán 270,000 fegyverest számlált.* De ebből a Lengyelországban álló 1. és 2. hadseregre 90,000 fő jutott, *vagyis a Visztulától le egészen az oláh határig csak 180,000 ember állott őrt, azon a vonalon, ahol a felsőbbes erővel rendelkező ellenség ellen támadni kellett!* Ez a csekély erő azonban pótlások, Lengyelországból való átszállítások (1. és 2. hadsereg), valamint a Balkánról felszállított három hadtest, és végül a birodalmi német segítség (50,000 fő) révén 430,000 főre emelkedett április végére, vagyis arra az időre, amikor az úgynevezett «Kárpáti húsvéti-csata» zajlott le. Vagyis még ebben az időben is, amikor ugyancsak megerőltették magukat a központi hatalmak, kárukra számbeli nagy aránytalanságot látunk. *Ez, valamint a térszíni nehézségek, nemkülönben az utánszállítás bajai stb-ek voltak azután természetes okai annak, hogy a központi hatalmak céljaikat elérni nem tudták.* Mert bár a szélső jobbszárnyon elfoglalták ugyan Bukovinát, de a Duklai-hágótól kezdve csupán a Kárpátok lábai alá nyomhatták vissza az oroszokat, tehát Przemyslt sem menthették fel.

A mazuri téli csata.

A Kárpátokban vívott első nagy csatával szoros összefüggésbe jutott az a támadás, amelyet Kelet-Poroszországból indítottak meg a németek február 4-én.

Ez volt a mazuri téli csata.

A csata előzményeként a következőket említjük meg. Az oroszok 1914 augusztus havi tannenbergi és mazuri vereségeik után 1915 elején újra benyomultak Kelet-Poroszországba és ennek folyamán, 1915 január végére, az orosz 10. hadsereg a vázlaton látható vonalban árokharcban állott. Erősen felépített állásaiban annál is inkább biztonságban érezte magát, mivel a zord téli időjárás a hadműveleteket felette korlátozta. Hindenburg azonban ellenfelének tétlenségét arra használta fel, hogy ismét merész tervet alkotott. Azt határozta el ugyanis, hogy a mazuri tavak védőszárnya alatt két hadsereget vonultat fel és ezekkel előbb összeroppantja az orosz szárnyakat, majd az egész ellenséges hadsereget az *Augusztov* körüli erdőségekbe szorítja be.

A támadást végrehajtott 8. és 9. német hadsereg nagy eréllyel és tüneményes sikerrel rontott az oroszokra, ezeket, *heves ellenállásuk ellenére is*, kiverte állásaikból és amiként az a vázlaton is látható: felbomlott soraikat csakugyan Augusztov alá űzte és itt körülfogta. Némileg visszafizettek az oroszok azzal, hogy március közepén *Mentei* városát fölprédálták. Hasonló szándékkal *Mlava* és *Willenberg* ellen kezdett támadásuk azonban már kudarccal végződött és végül is a *Prasznisz* körüli makacs harcokban fulladt el.

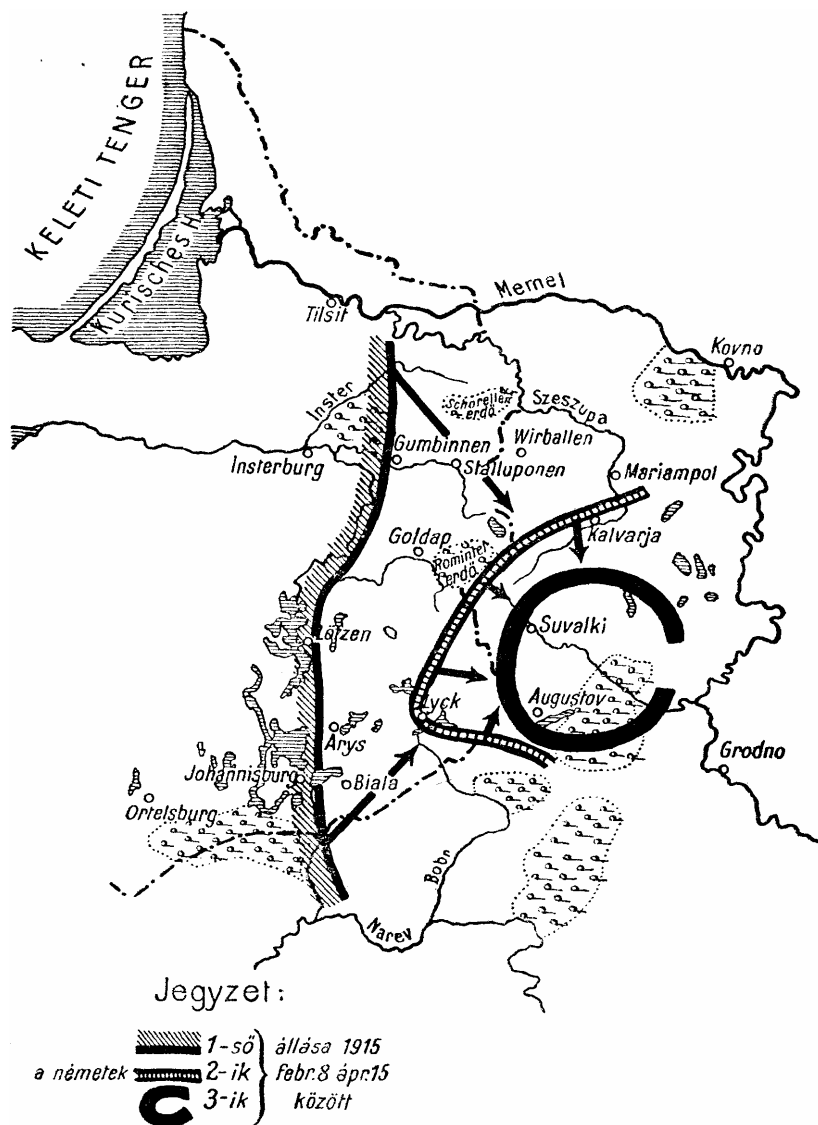
Bármilyen nagy is volt azonban a mazuri téli csata helyi sikere, *annak az általános nagy helyzetre döntő befolyása nem volt. Ennek oka abban rejlett, hogy a támadásra alkalmazott erők a keleti arcvonal roppant nagy méreteihez képest nagyon gyengék voltak.* A győzelemnek messzebb kiható eredménye csak akkor lehetett volna, ha még legalább is két-három német hadsereg áll a támadás folytatására rendelkezésre.

A húsvéti csata.

(1915 március 20.-április 25.)

Már 1915 elején az orosz haderők legnagyobb részét Galíciába szállították, hogy kiköszörüljék azt a csorbát, melyet Nyugat-Lengyelországban ejtettek rajtuk a szövetségesek és hogy Magyarországba való betöréssel döntésre juttassák a háborút. A politikai háttér pedig az volt, hogy siker esetén Romániát és a Balkán-államokat is az entente oldalán háborúba rántsák.

A csata a szó szoros értelmében a hadtörténelem legnagyobb *téli* csatája volt. A legnagyobb volt, mivel oly összefüggő vonalon vívták, aminőn még soha; mivel majdnem teljes négy héten át viaskodtak egymással az ellenfelek; és mivel az éjjel és nappal majdnem szakadatlanul tartó küzdelemben példátlan hősiességgel intéztek rohamokat egymás ellen. Az események az 50, sőt néhol 100 kilométer széles Kárpátokban és azután

Az 1915. évi mazuri téli csata.

előhegyeikben zajlottak le, még pedig a *Tilici-hdától* egészen a *Csernovicig* terjedő 380 kilométer hosszú csatavonalon.

A csatában a *Boroevics* (3.), a *Böhm-Ermolli* (2.), a *Linsingen* vezette birodalmi német déli és a *Pflanzer-Baltin* által vezetett hadseregek vettek részt. Később közéjük sorakozott még az úgynevezett német «Beszkid-hadtest». A csatára nézve nevezetes,

hogy nyugatról, a Tilici-hágótól kezdve, kelet felé fokozatosan fejlődött ki. Vagyis a döntést kereső támadások előbb Zboró felé irányultak, azután az Ondava, majd a Labore és Virava völgyében indultak meg az oroszok részéről. Ezeket követték a Lupkovi- és az Uzsoki-szorosnál és Stryj és az Ofter felső folyása mentén, legvégül pedig, szélső jobb-szárnyunk ellen, Kelet-Galiciában és Bukovinában végrehajtott támadások.

A nagy erőkkel végrehajtott orosz támadás eredménye az volt, *hogycsatavonakunk csupán néhány kilométerrel szorult hátrább*. A kimerítés taktikája és a lépésről-lépésre való hátrálással kapcsolatos szívós védelmi harcaink tehát fényesen beváltak, és a győzelem, amelyben a központi hatalmak oszthatatlan dicsőséget szereztek, nemcsak azért volt fontos, mivel megállítottuk az orosz tömegeket, hanem mert ez volt biztos záloga a május havában végrehajtott gorlicei áttörés sikerének.

Przemysl.

Külön fejezetben kell összefoglalnunk Przemysl vára világháborús szereplését, amelynek őrhadára nézve, a vár eleste alkalmával, az 1915. évi március 22-én kelt osztrák-magyar hadseregarancs a többek között ezeket is írta: *Természeti erők és nem az ellenség győzte le őket. Az emberi erő végső határáig a hív kötelességteljesítés magas példányképei lesznek szemünkben. Przemysl védelme örök időkre hadseregünk ragyogó, dicsőséggel teljes lapját fogja alkotni!*

Ennek a dicsőségnek a javarésze pedig a magyar fegyvereket aranyozza be, mint-hogy a vár őrseregének 60 %-a magyar katona volt, akik egyszersmind a legnehezebb harcokat is vívták.

Przemysl, a modern technika vívmányaival való igen gyenge felszerelése ellenére is, abban az időben tartotta magát a hevesen ostromló ellenséggel szemben, amikor a jól felszerelt és bevehetetlennek hirdetett belga várak ámulatbaejtő rövid idő alatt elestek. A világháborúban Verdun-ön kívül Przemysl vára volt a második, amely rácsáfolt arra, hogy a várak elvesztették jelentőségüket, ma már nem alkotnak akadályt és legfeljebb csak arra jók, hogy nagyon rövid ideig állják el útját az ellenségnek.

A központi hatalmaknak az előző fejezetekben csak nagyjában ismertetett hadműveletei is eléggé megvilágítják a vár hadászati fontosságát és szereplését. Általában nagy területet védett. Átala erős vonallá lett a Visztula és a San folyók hossza. Támasztó pontjává vált a Kárpátok alján azokra a haderőkre nézve, amelyek Kelet-Galiciában hadakoztak. Fedezte az osztrák-magyar haderők 1914-iki visszavonulását, majd késleltette az ellenség előnyomulását, sőt tekintélyes orosz erőket kötött le akkor, amikor ostromára került a sor.

Przemyslnek két ostromidőszaka volt. Az *első ostrom* szeptember 17-től október 10-ig, a *második pedig* november 4-től 1915 március 22-ig tartott. A vár parancsnoka Kuzmanek Hermann tábornok s a védősereg ereje 65 7a zászlóalj, 7 lovasszázad, 4

tábori üteg, 43 vartüzérszázad, 49 népfelkelő tüzérosztály és 8 utászszázad volt a szükséges műszaki csapatokkal és intézetekkel.

A várnak igazi jelentősége a működő hadsereggel kapcsolatosan mutatkozott, így az 1914. évi felvonulás alatt az osztrák-magyar 3. és 4. hadseregnek hadianyagokban és élelmicikkekben felvételező középpontja volt; a Lemberg alatt harcolókat csapatokkal, ágyúkkal és lövészerrel támogatta; a hadműveletekbe teljesen a leMBERGI csatát követő időszakban kapcsolódott bele akkor, amikor fedezte a visszavonuló osztrák-magyar seregtesteket, gátat vetett az üldöző oroszoknak és így lehetővé tette, hogy az össze-vissza kuszált csapatok rendeződhessenek, pihenhessenek és új harcra felkészülhessenek. Első ostroma alatt kitöréseivel zavarta a seregtesteinket üldöző oroszokat és ezzel kapcsolatosan sok ellenséges erőt (120,000 főt) kötött le. 1914 október 12-ike után, amikor felszabadult első ostroma alól, őrseregének egy részével a mozgó háborúban is mintaszerűen együttműködött a tábori hadsereggel. Ki kell emelnünk főként azt, hogy a mintegy 18 nagyobb kitörésben a Fogarasi *Tamássy Árpád* altábornagy vezette 23. honvéd gyaloghadosztálynak jutott a legjelentőségtebb szerep.

A vár 1915 március 22-én, négy és fél havi körülfárás után, «becsülettel elesett», miután éhségtől gyötört és járni is már alig képes védőseregének egy részével március 19-én utoljára még egy kísérletet tett, hogy a körülfáró ellenséges gyűrűt szétszakítsa. Az őrhád felsőbb rendeletre az összes védőműveket, hidakat, fegyverzetet, lövészeret és minden egyéb fel nem becsülhető értékű hadianyagot megsemmisített úgy, hogy a győzőknek csak a vár romhalmaza jutott birtokába.

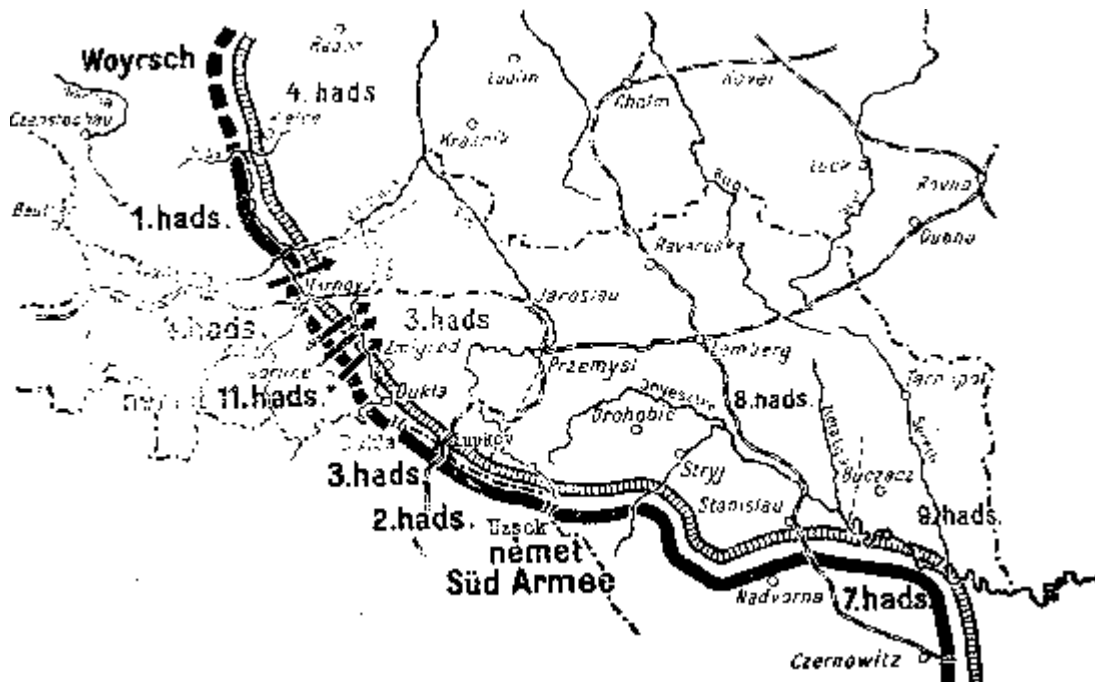
A gorlice-tarnovi áttörés.

A kárpáti téli csatákban igen sokat vesztett és kimerült központi hatalmak helyzete 1915 első harmadában továbbra is válságos volt. Bizonyossá lett, hogy Anglia fegyveres erejének fejlesztése révén még az év folyamán a nyugati hadszíntéren az eddiginél is nagyobb számbeli felsőbbségre törekszik. Megkezdődött az amerikai fokozottabb hadiszerszállítás is. Ezekhez járult, hogy a Dardanellák szárazföldi ostroma aggodalomra adott okot Törökországnak hadiszerekekben való szűkölködése miatt. Vagyis összegezve általában mindent, *valóban ütött a tizenkettedik órája annak, hogy a központi hatalmak elhatározzák, hogy vájjon a Keleten, avagy a Nyugaton keresik-e a döntést?*

Bár az orosz hadsereg hadiszerekekben már némileg szűkölködött, mégis a központi hatalmaknak a keleti hadszíntéren álló seregtestei immáron olyan gyöngék voltak, hogy már alig-alig vethettek gátat a felsőbbséges erőkkel rendelkező orosz óriásnak.

A tanácskozások eredménye végre az lett, *hogy a központi hatalmak Oroszországot avatták főhadszíntérré.* Követelte ezt az a körülmény is, hogy Olaszország hadüzenete minden órában várható volt. Vagyis az Olaszország elleni védelemhez szükséges seregtestek egy részét csakis úgy teremthették elő, ha az orosz arcvonalat valamiként megrövi-

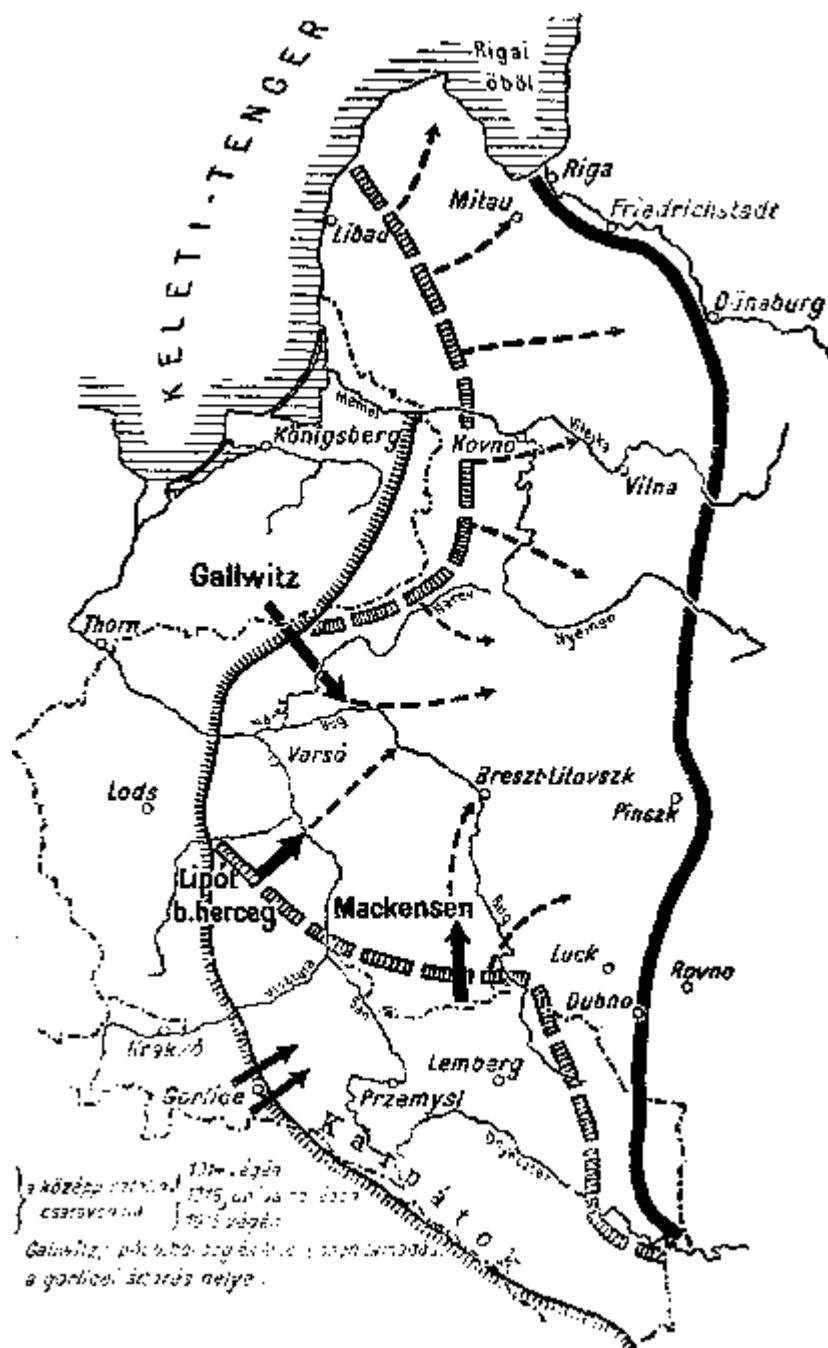
dítik. De támogatták az elhatározást politikai okok (Románia és a Balkán-államok magatartása) és földrajzi körülmények, nemkülönben az ellenséges csatavonalnak az a kedvezőtlen helyzete, hogy a Kárpátok alján végrehajtott sikeres áttörés esetén a kárpáti orosz arcvonalnak a hátába is lehet jutni. A tapasztalat ugyanis még azt mutatta, hogy igen hosszú csatavonalnál az áttörést követő átkarolásnak döntő sikere csak akkor lehet, ha a harcászati áttörésből minél nagyobb arányú hadműveleti, tehát távolra ható siker származik.

Az 1915. évi gor lice-tarnovi áttörés.

Conrad javaslata alapján tehát úgy határoztak a központi hatalmak hadvezetőségei, hogy Gorlice galíciai falunál kísérlik meg áttörni az orosz csatavonalat. E mellett szólt az is, hogy biztos hírek érkeztek, hogy az itt álló és a kárpáti téli csatákban igen sokat veszített orosz 3. hadsereg létszáma csekély és hadi anyagokban is gyenge lábon áll.

A soha nem remélt eredményeket felmutatott áttöréses nagy csatában, közvetve és közvetlenül, a következő hadseregek vettek részt. A központi hatalmak részéről: a Visztulától északra az 1. osztrák-magyar hadsereg (Dankl), a Visztulától délre egymás mellé sorakozottan az osztrák-magyar 4. (József Ferdinánd főherceg), a német 11. (Mackensen) és végül a Kárpátokban álló osztrák-magyar 3. hadsereg (Boroevics). Ezekkel szemben, északról dél felé haladva, a következő ellenséges hadseregek állottak: a 4., 3. és 8. orosz

Az 1915. évi gorlice-tarnovi áttörést követő hadműveletek.

hadsereg. A támadás egész súlya a Ratkó Dimitriev tábornok vezette 3. orosz hadsereget érte május hó 2-án. Az oroszok a természettől is erős állásaikat a tábori erődítés szabályai szerint és minden rendelkezésre álló eszközökkel megerősítették. A védővonalak három sorban következtek egymás mögött; a Viszlóka folyó volt a második fővédelmi vonal.

Az oroszok Pflanzer-Baltin (7. hadsereg) részéről Bukovinában várták a támadást. Ámde amíg ez, valamint a Visztulától északra az 1. osztrák-magyar hadsereg tüntetett és a Kárpátokban álló többi hadsereg élénk tüzérségi harcot kezdett, *addig a főttámadást a Mackensen vezette 11. német és az osztrák-magyar 4. hadsereg hajtotta végre.* A rohamot eget és földet rázó pergőtűz előzte meg úgy, hogy az oroszok képtelenek voltak ellenállani a szövetségesek gyalogságának, *amely már május 2-án estére 16 kilométer szélességben és 4 kilométer mélységben áttörte az ellenséges vonalakat.* Május 3-án a szövetségesek ismét tért nyertek. Május 4-én az oroszok már a Viszlókától nyugatra épített állásaikat vesztették el. Másnap reggel pedig az ellenség már ellenállás nélkül kelet felé özönlött vissza. *Május 5-re az orosz 3. hadsereg veresége teljes volt* és csapatai a San mögé menekültek, hogy Przemysl várára támaszkodva, újra ellenállást fejtsenek ki az időközben összegyűjtött tartalékok segítségével.

A 3. orosz hadseregnek szinte mintaszerűen folytatott üldözése közben természetesen nehéz harcokkal párosult és visszacsapásokkal elegyes sorozatos nagy csaták keletkeztek, amelyekben már a Kárpátokból előtörő többi osztrák-magyar, valamint német segítő hadsereg (Linsingen) és Pflanzer-Baltin csapatai is résztvettek és állandóan előre jutottak, így került vissza Przemysl (június 3.), majd június 22-én Lemberg is, bár itt az oroszok politikai okokból mindenünnen összehordott csapataikkal makacsul védekeztek.

A központi hatalmak győzelme azonban messzebb is hatott. Nevezetesen Oroszország a Dardanellákat ostromló angolok és franciák megsegítésére Besszarábiában 150,000 főnyi haderőt vont össze, hogy ezt Konstantinápoly közelében partra tegye. Amikor azonban az orosz hadak helyzete Galiciában napról-napra rosszabbodott, lemondott konstantinápolyi tervéről és a hadsereg legnagyobb részét Bukovinába szállította.

Lemberg visszafoglalása után a központi hatalmak déli szárnya az oldalába jutott a Varsó körül álló orosz középnek, amelynek helyzete már azért is veszélyessé kezdett válni, mivel Kelet-Poroszországból a német hadseregek északról átkarolhatták. Méltán meghökkent pedig az orosz hadvezetőség akkor, mikor fönt északon, Kurlandban, Libau eleste után a németek Mitau felé is tért nyertek és amikor a franciák és angolok tehetetlensége következtében sehonnan sem ígérkezett segítség e válságos időszakban.

Az eddigi győzelmek további kiaknázása, valamint hogy az általános haditerv szerint az orosz fegyveres erőt tökéletesen leverjék, most már arra ösztönözte a központi hatalmakat, hogy az egész keleti arcvonalon megrohanják az orosz hadseregeket. És mivel ugyanaz a helyzet alakult ki, mint volt 1914-ben a háború megindulásakor, *most is követték Conrad egy év előtti haditervéi,* vagyis a Kelet-Galiciában és Bukovinában álló hadseregek kivételével, *Gallwitz, Lipót bajor herceg és Mackensen alatt három*

olyan nagy hadseregcsoporthoz alkottak, amelyekkel a lengyelországi orosz várak oltalmában összeszorult orosz fegyveres erőt óhajtották körülfogni. A nagy rohamot az oroszországi várak feltartóztatni nem tudták. Valamennyi elesett, köztük legutoljára a leg-hátrább épített Breszt-Litovszk is. A roppant nagy anyagi áldozatok árán felépített, mindennel felszerelt, tehát bevehetetlennek hitt orosz várak eleste az entente összes hatalmasságait megdöbbenetette. Hiába kürtölte világgá az orosz hadvezetőség, hogy önként adta fel várait azért, mert azok csupán másodrendű erősségek voltak és így nem állhattak ellen a központi hatalmak tökéletes ostromló eszközeinek. A természetből is erős területeken épített nagy várak gyors eleste igazán szegénységi bizonyítványa volt az orosz hadvezetőségnek és az orosz haderők fizikai és erkölcsi erejének össze-roppanását jelentette.

A központi hatalmaknak Gorlicétől végrehajtott hadműveletei a világháborúnak áttöréses csatából fakadt nemcsak legsikeresebb, hanem messzire kiható nagy olyan támadó hadjárata volt, *amelyet, tekintettel Olaszország időközi hadbalépésére, valóban nagy merészen hajtottak végre.* Az események azonban igazolták a központi hatalmakat, csak az a kár, hogy céljukat nem érhették el tökéletesen, mivel az orosz haderők kisiklottak a váraik alkotta zsákutcából.

Szeptember 8-án a szövetségesek csatavonala nagyjában Rigától az oláh határig terjedt majdnem nyílegyenes vonalban. Az orosz kudarcok sorozatáért Nikola je vies nagyherceget tették felelőssé, akit elmozdítottak fővezéri állásából és helyette az orosz hadak fővezére a cár lett abban a reményben, hogy új életet önthet a szellemében is mélyen süllyedt hadseregbe.

Ezután a cár fővezérlete alá jutott orosz hadvezetőség lázas sietséggel munkához látott, összehordta a rendelkezésre álló tartalékokat és új hadjáratit tervet dolgozván ki, elhatározta, hogy Riga, Dünaburg, Minszk, Rovnó és a Szeret folyó között képzelt vonalban megállítja a központi hatalmakat. Minthogy pedig a központi hatalmak hadseregei még nem érték el azokat a területeket, amelyeket kívántak, ismét támadni kezdtek, vagyis az ellenfelek között újból heves harcok kerekedtek. Ezek révén északon a németek kezére jutottak: *Friedrichstadt, Jakobstadt és Lievenhofen*, sőt majdnem Dünaburg is, továbbá *Vilna*. Délen az elegyesen egymás mellett haladó szövetséges erők megszállták *Pinszket* és a *Styr, Ikva és Szeret folyó* okig jutottak előre. A déli szárnyon ezután indult meg az úgynevezett «Rovnoi hadjárat», amelynek célja az volt, hogy az orosz várháromszög erősségeit elfoglalják. Ez azonban már csak részben sikerült, mert az oroszok *Kovel-Lemberg-Staniszlau* irányában át akarták törni a központi hatalmak csatavonalát. Az ide-oda hullámzó heves harcokban végül is a központi hatalmak kerekedtek felül, mert megghiúsították az oroszok szándékát. *Ezzel pedig az egész keleti hadszíntéren megszűnt a mozgó háború és állásharc kerekedett.*

A Dardanellák ostroma.

1914 október 2g-én Törökország is belépett a nagy küzdelembe.

Már ezt megelőzőleg, 1914 augusztus 3-án, a törökök elzárták a Dardanellákat és semlegességük biztosítása végett elrendelték fegyveres erejük mozgósítását (augusztus 28.). Mindez pedig azért történt, mert az entente nyilvánvalóan több, zavartalan és lehető legrövidebb úton összeköttetésbe kívánt jutni Oroszországgal. Ez pedig csak úgy történhetett meg, ha a Dardanellákat és a Boszporust is korlátlan birtokába ejti. Ezenkívül, amint tudjuk, Oroszországnak melegvizű, a világforgalomba bekapcsolódó tengerek utáni vágya és az Angliával ebben a tekintetben kötött egyezsége kétségtelenné tették, hogy Oroszország is utat kíván majd törni a Földközi-tenger felé. Vagyis az entente hatalmasságainak egy cél felé való együttes törekvése azt is eredményezhette, hogy a központi hatalmak köré vont gyűrű délkeleten is hamarosan teljessé válik. De a tengerszorosok elfoglalása révén Franciaország még azt is remélte, hogy emberekben való máris nagy veszteségeit az Oroszországból átszállított csapatokkal pótolni lesz képes. Áhítoztak a nyugati hatalmak Oroszország gabonájának feleslegére is. Viszont az ipari cikkekben szűkölködő és iparban gyenge Oroszország hadi anyagának nagy részét nyugatról várta. *Mindezeket a kölcsönös szükségleteket tartósan pedig csak úgy biztosíthatták, ha a Dardanellákat és a Boszporust kizárólag a maguk számára foglalják el.*

Mi sem természetesebb, minthogy a központi hatalmak által biztatott Törökország ellenállása a helyzetet fokozatosan kiélesítette, aminek oka az lett, *hogy október 21-en Törökország tökéletesen elzárta a tengerszorosokat.*

Még a formaszzerű hadüzenet előtt, október 29-én, a Fekete-tengeren a török és az orosz flották összecsaptak. Az összecsapásra az szolgáltatott okot, hogy az orosz flotta aknákat akart lerakni a Boszporus bejárata előtt, hogy a gyakorlatra induló török flotta kifutását megakadályozza. A török hajók erre megkezdték a tüzelést és egy orosz aknahajót és egy torpedózúzózt elsüllyesztettek. A harc folytatásaként a török hadihajók megjelentek az orosz partok előtt és sikerrel bombázták Szebasztopot és Teodoziát. A hadbakeveredést Oroszországgal az entente nyugati hatalmasságaival való háború is követte, minthogy az angolok november 3-án a Dardanellák bejáratát erősségeit bombázták. Eerre november 12-én a török császári kormány hadat üzent Angliának, Francia- és Oroszországnak. Mivel pedig Törökország már november havában az angolok protektorátusa alá helyezett Egyiptom ellen hadműveleteket kezdett, Anglia 1915 legelején Konstantinápoly megtámadását ígérte. És amikor ennek ellenére a török hadműveletek nem maradtak abba, *1915 február végén az egyesült angol-francia flották a Dardanellák erősségeit ismét bombázták, de egyben a szoros út előtt fekvő szigeteken flottabázisokat létesítettek.* Ezt követőleg az entente-erők március 7-én kísérletet tettek csapatok partraszállításával, március 9., 15., 18. és 28-án bombázták a Dardanellák bejáratát és miután április 3-án partraszállásuk ismét kudarcot vallott, végre április 25-én a Gallipoli-fél-

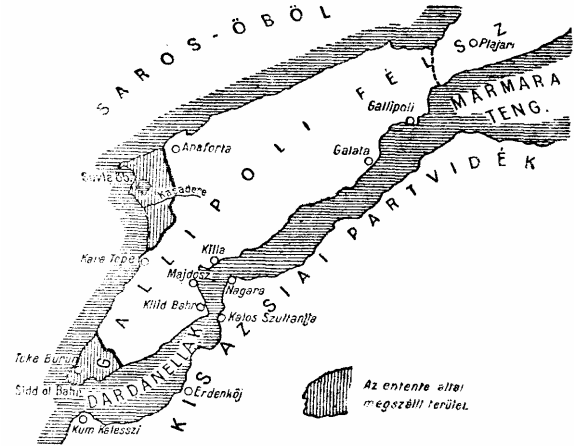
szigeten *Seddülbahmül* és *Teke Burunnál* partraszállván, megkezdtek a Dardanellák szárazföldi és tengeri együttes ostromát.

A *Hamilton* angol tábornok parancsnoksága alá helyezett szárazföldi ostromló hadsereg eleinte 90,000 emberből állott. De mivel ezekkel eredményt elérni nem tudott, erősítéseket kapott és így ereje 200,000 főre emelkedett. A török védősereget *Limán von Sanders* német lovassági tábornok, török tábornagy vezérelte valóban elismerésre méltó körültekintéssel és sikerrel. Neki eleinte a hat hadosztályból alakított 5. török hadsereg állott rendelkezésre és pedig mind a Gallipoli-félszigeten, mind pedig az ázsiai parton. Később a védelemben összesen 22 török hadosztály vett részt.

Az entente szárazföldi és tengeri kudarcának sorozata még akkor sem szűnt meg, amikor a hadműveleteket támogató tengeri erők egységeinek száma hatvanra szaporodott. Amikor azután a Besszarábiában összegyűjtött 150,000 főnyi orosz erő a gorlicei áttörés következményeként segítségül nem jöhetett, és miután a központi hatalmak haderőinek egy része 1915 október és november havában Szerbiát is elfoglalván, Bulgárián át közvetlen összeköttetésbe jutott Törökországgal, angol javaslatra, épp akkor határozta el az entente a vállalat félbeszakítását, amikor november havában a törökök nagyszabású támadó hadműveletek révén az entente csapatait a tengerbe óhajtották vetni. Erre tehát már nem kerülhetett sor, mert az entente elégtelen erővel, meggondolatlanul kezdett és igen nagy veszteségekkel kapcsolatos ostromát abbahagyta és december 20-án *Anaforta*, 1916 január 9-én pedig *Seddülbahr* alól csapatait elszállította.

A félsziget védelmezésében 1915 végén egy négy ágyúból álló 24 cm-es osztrák-magyar motorosüteg és egy 15 cm-es messzehordó ágyúsütegiünk vett részt.

Bár a tízhónapos elkeseredéssel vívott rettenetes harcban a török seregi esteknek 66,000 halottjuk és 152,000 sebesültjük volt, az eredmény katonailag nagyjelentőségűnek volt mondható, mert a mellett, hogy a török hadsereg nem remélt ütőképességéről tett tanúságot, az entente a háború későbbi időszakában itt többé hadi vállalatba bocsájtkozni nem merészkedett, vagyis Törökország haderőinek nagy részét más hadszíntereken alkalmazhatta.

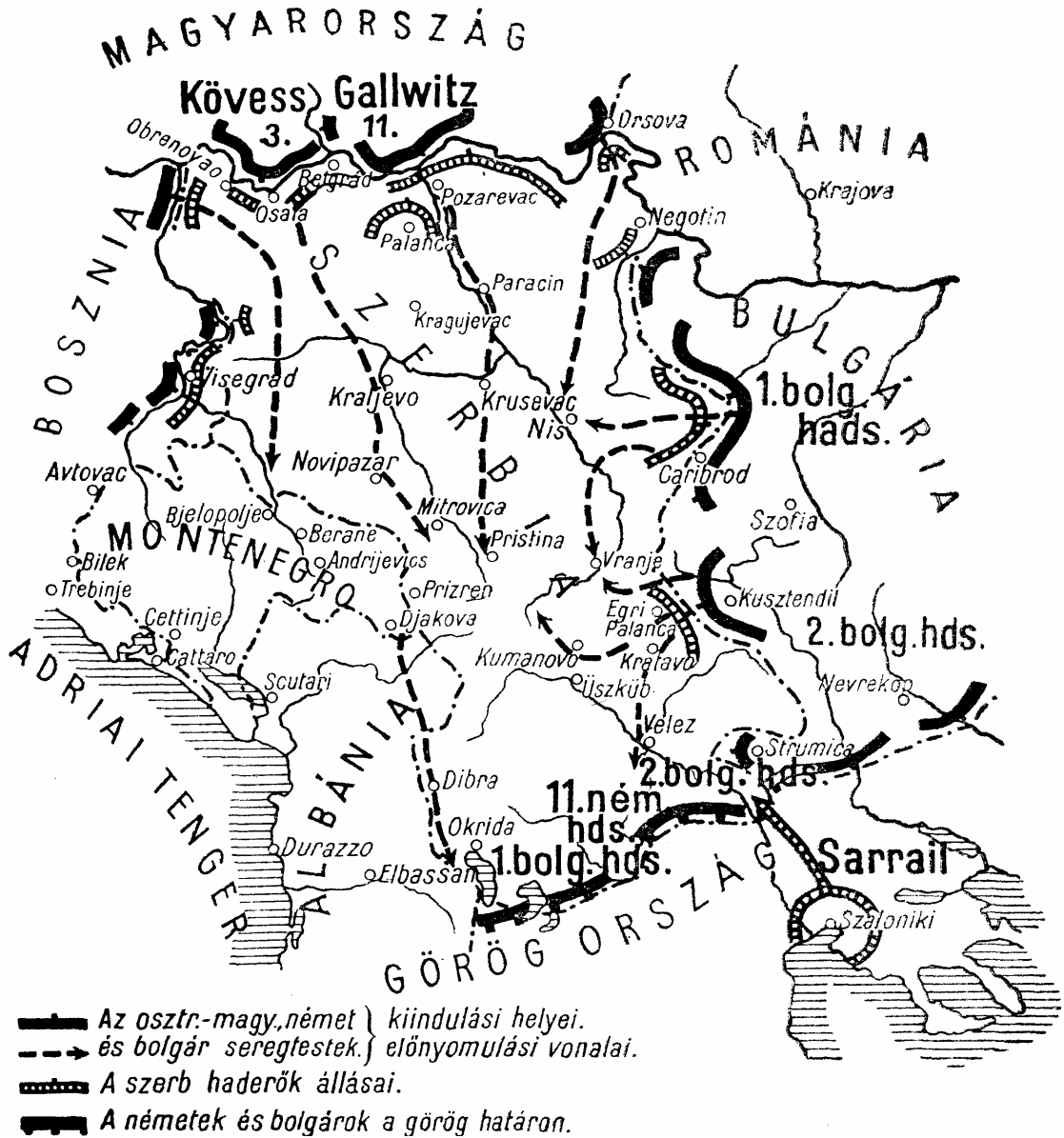

A Dardanellák ostroma.

Szerbia és Montenegró meghódítása.

Amikor az entente a Dardanellák ostromával a központi hatalmak szövetségében lévő Törökország szíve, fővárosa felé tört és amikor a Gallipoli-félszigeten kerekedett nagy harc folyamán az elszigeteltsége és gyenge ipara folytán válságos helyzetbe került török birodalom sürgős megsegítésre szorult a központi hatalmak elhatározták, hogy Szerbián át utat nyitnak a Kelet felé. Ez azonban az európai hadszínterek hadi helyzete következtében *csak 1915 második felében következhetett be* akkor, amikor az orosz fegyveres erőt egyidőre tehetatlenné tették, Olasz- és Franciaországban pedig a további pusztá védelem sikerrel kecsegtetett.

Az entente hatalmai viszont, amikor dolguk nemcsak az európai harctereken, hanem a Dardeneiáknál is nagyon rosszra fordult, minden követ megmozgattak hogy egy táborba tereljék ellenünk a Balkánt. Mindent ígértek azért, hogy közös erővel és a szerbekkel egyesülve támadjanak meg bennünket és a törököket. Szófiának odaigérték Macedóniát. De ez ellen a szerbek tiltakoztak. Sok rábeszélésre a szerb kormány mindössze arra volt hajlandó, hogy lemond Macedónia úgynevezett *nem vitás* részének egy kis darabkájáról, de ezt is csak a háború után adta volna oda, föltéve, hogy Bulgária a háborúban segítséget nyújt. Bulgária azonban nem ült fel a csalogatásnak, hanem közeledést keresett és talált a törökökhöz. Szeptember 17-én létrejött a török-bolgár megegyezés, amely kiigazítva a határt, Bulgária területét közel 2000 négyzetkilométerrel növelte. A megegyezés híre lesújtotta az entente-ot, amely még jobban meglepődött, amikor Bulgáriában szeptember 21-én elrendelték a mozgósítást. Az entente látta, hogy Bulgáriát elvesztette céljai számára, de azért még egy kísérletet tett. Új javaslatokkal állott elő. De Bulgáriát semmiféle ígéretük nem tántoríthatta meg. A bolgár mozgósítást Görögország mozgósítása is követte. Románia nem mozgósított, kijelentvén, hogy a román beavatkozás ideje még nem érkezett el. *Az entente ekkor cselekvésre határozta el magát és csapatokat szállított partra Szalonikiben, állítólag azért, hogy a szerbeknek segítséget vigyen, voltaképpen pedig azért, hogy a Dardanelláknál való nagy kudarccal után az egész harcteret áttegye a Balkánra s megtámadhassa Bulgáriát és rajta át Törökországot.* Venizelosz, a görög miniszterelnök, aki augusztusban titokban lekötölte magát az entente-nak, úgy rendezte a dolgot, hogy a semlegességre hivatkozva, tiltakozni fog ugyan az entence csapatok partraszállítása ellen, de átvonulásuk elé akadályt nem gördít. Sőt ha Bulgária közben megtámadja Szerbiát, életbelépettnek tekinti a szerbekkel való *casus foederis* és azonnal hadműveleteket kezd. Közben az entente megkezdte csapatainak partraszállítását, hogy a bolgár kormányhoz intézett ultimátumának még nagyobb súlyt adjon. Ámde Bulgária nem ijedt meg és elutasította a követeléseket. *Ennek október 11-én teljes szakítás volt a vége.* Közben azonban Venizelosz kétszínűséget a görög kamarában leplezték, mire Konstantin király kijelentette, hogy nem követheti tovább a kormány politikáját. Erre Venizelosz lemondott. Bulgária ezalatt teljesen felkészült s a háta mögött tudva egy nagy török hadsereget, nyugodtan várta a leszámolás pillanatát.

Szerbia meghódítása 1915-ben.

1915 szeptember 26-án *Plessben* kötötték meg a központi hatalmak Bulgáriával azt az egyezséget, amely szerint Németország, Ausztria-Magyarország és Bulgária együttesen, középpontiasan végrehajtott támadással verik le a szerb fegyveres erőt.

Tekintetbe véve pedig Görögország és Románia magatartását, valamint az entente-nak Szalonikinél történt partraszállását, a támadásra szánt erőket a következőként csoportosították. Egységesen vezetetten *Mackensen* német vezérezeredes alatt a Drina középső folyása mentén Visegrád körül 1 osztrák-magyar hadosztály, a Drina torkolatánál 1 dandár, a Száva és a Duna hosszában a *Kövess* vezette 3. osztrák-magyar (7 hadosztály) és a *Gallwitz* vezette 11. német hadsereg (10 hadosztály, később még az úgynevezett «Alpenkorps» is), és végül a szerb-bolgár határon *Bojadjev* tábornok alatt az 1. bolgár hadsereg (4 hadosztály). Ezeknek jutott az a feladat, hogy a szerb fegyveres erőt *Kragujevac-Paracsin-Nis* területén csatára kényszerítsék és megverjék.

A három hadosztályból álló 2. bolgár hadsereg azzal a feladattal vonult fel *Küsiendij* körül, hogy innen betörve Szerbiába, egyrészt elállja a szerbeknek Szaloniki felé vezető útját, másrészt/pedig, hogy megakadályozza a Szalonikinél partra szállott entente erőknek a Vardar völgyén észak felé való előnyomulását. A bolgárok többi erői (összesen 5 hadosztály) részint tartalékul szolgáltak, részint pedig a görög és a román határok hosszában helyezkedtek el.

A Duna és a Száva akadályt alkotó vonala mögött az osztrák-magyar és német erők felvonulása *gyorsan és feltűnés nélkül olyként ment végbe, hogy az ezt követő támadás a szerbekel meglepte*, akik az entente-ai együtt nem hitték, hogy innen indul meg a főtámadás.

A szerb hadvezetőség az 1914-ben ért veszteségek után haderejét átszervezte és elegendő hadi anyagokra is tett szert. így négy hadseregben összesen 250,000 fegyverese volt. Ezzel azonban, okulva az 1914-i vereségen és politikai okokból is, nem volt hajlandó betörni Ausztria-Magyarországba, hanem Bulgáriát óhajtotta megtámadni, még mielőtt ez szövetségre lép a központi hatalmakkal. Ezt azonban az entente nem engedte meg, mert a végsőkig hitt Bulgáriának hozzája való csatlakozásában. A szerb fegyveres erőből tehát két hadsereg Keleten és a Vardar völgyében vonult fel Bulgária ellenében, egy-egy hadsereg pedig a Duna és Száva hosszában. A tartalék Palankánál állott.

A nemzetközi jog durva megsértésével szeptember 6-án *Sarrail* francia tábornok vezetése alatt Szalonikiben partra szállott entente-erők (egyelőre csak 5 hadosztály) a Vardar völgyén át óhajtottak a szerbek segítségére sietni.

A *hadműveletek* *Mackensen* kezdte meg október 7-11. között azzal, hogy hadseregei átkeltek a Drinán, Szaván és a Dunán. Miután a szövetségesek *Pozsarovác*nál (okt. 14.). az *Avaia-hegynél* (okt. 16.) és *Obrencvác*nál (okt. 18.) áttörték a szerbek első tövedéig vonalát, délnek üzték őket. Közben a bolgár 1. hadsereg visszavetette a vele szembe támadó szerbeket és miután az osztrák-magyar csapatoknak a Drina völgyéből előtörő részei *Visegrádot* elfoglalták, a visszavonuló szerbeket *Kövess Kraljevó*, *Gallwitz* pedig *Krusevác* felé követte. *Bojadjev* november 5-én *Nist* ejtette hatalmába, de mveel balszárnya nem terjeszkedett ki eléggé délnek, a szerbek *Pristina* felé kisik-

lottak a szövetségesek gyűrűjéből. A belgrád-konstantinápolyi vasút azonban szabaddá lett. Ezalatt a bolgár 2. hadsereg *Vranjába, Egri-Palankába. és Üszkübbe,* majd *Kumanovába és Velezhe* jutott és a *Babuna-szorosha.* nyomta azokat a szerb erőket, amelyek *Velezben* várták az entente csapatait. Az entente három hadosztálya ugyan *Strumica, Krivolác és Velez* alá jutott, de már lekészt attól, hogy segítségére legyen a szerbeknek. Ezután északon *Kövess* hadserege *Novipazarha* érkezett, ahonnan *Mitrovica alá.* fordult, *Gallwitz* pedig *Kursumlján át Pristinába.* igyekezett. És mivel az 1. bolgár hadsereg délen, *Veleznél,* az entente előtt az utakat elállotta, a szerbek *rigómezei csatájukat* (nov. 23-24.) is feladták és *Prizren* alá húzódtak. Itt december i-én zajlott le bolgár és szerb erők között az utolsó csata, amelyből a szerb hadsereg maradéka Montenegróba és Albániába menekült. December 8-án foglalták el a bolgárok *Okridát,* szerb Macedónia utolsó városát.

Az entente-nak a görög határoktól északra a Vardar mind a két partján állást foglalt részei ellen december 9-én *Todorov* hadserege támadást kezdett és azokat a görög határok mögé szorította.

Most sor került *Montenegróra* is, amely ellen *Kövess* indította meg a hadműveleteket pusztán osztrák-magyar csapatokkal. Kiindulási pontok voltak: nyugaton *Cattaro, Trebinje, Bilek, Avtovac;* keleten *Bjelopolje, Berane és Andrijevs.* Heves harcok voltak *Berane,* azután a *Lim,* a *Tara* és a *Piva* folyók szakadékai körül. Január 10-én esett el a *Lovcsen,* Montenegró kulcsponja. *Cétinje* január 13-án jutott birtokunkba; másnap pedig *Antivarit* szállottuk meg, *ami után Montenegró lerakta fegyvereit.*

Az első négy isonzói csata.

Azzal a pillanattal, hogy Olaszország 1914 augusztus 3-án kivonta magát a hármasszövetségben vállalt kötelezettségeinek teljesítése alól és semlegességi nyilatkozatot tett, nyilvánvalóvá vált, hogy idővel, megvárván a legkedvezőbb pillanatot, nyílt ellenségként fog fellépni Ausztria-Magyarországgal szemben. Hiába törekedtek ezután a központi hatalmak arra, hogy Itáliát területi engedményekkel kielégítsék és megfordulásra bírják. A volt szövetséges ugyanis mind többet és többet kívánt és a hosszú időn át tekintélyes területek átengedéseért folyó tárgyalások végül is a szertelen követelések miatt végleg zátonyra jutottak. Ebben a tíz hónapra terjedő időszakban Olaszország zavartalanul készülhetett fel a háborúra, minthogy a központi hatalmak fegyveres erői más hadszíntereken küzdve küzdöttek. Tárt karokkal fogadta tehát őt a kudarcokat vallott etente, amely mindent ígért, csak hogy táborát új szövetségessel gyarapíthassa. Így jött létre 1915 április 26-án Angliával és Franciaországgal az a megegyezés, amely arra kötelezte Olaszországot, hogy egy hónap múltán meg kell támadnia Ausztria-Magyarországot. Erre Itália május 4-én felbontotta a hármasszövetséget, 1915 május 23-án pedig megüzente a háborút Ausztria-Magyarországnak. Hogy Németország miért nem üzent azonnal hadat Olaszországnak, oka az volt, hogy Németország az ellene üzött világpropaganda miatt

nem óhajtott támadó gyanánt feltűnni és mert a külvilággal való összeköttetéseit csak a legvégső esetben kívánta megszakítani.

Politikai és katonai tekintetek Olaszország támadó hadműveleteinek főirányát elsősorban is az *Isonzó folyó mellékére* és tovább kelet felé szabták meg, minthogy ebben az irányban voltak azok a területek (Trieszt, Isztriai-félsziget, a magyar és horvát tengerpart és végül a szorongatott Szerbia), amelyeket Olaszország követelt a maga számára. A másik irány *Toblachha*, a Dráva eredetéhez vezetett, ahol a Dráva-melléki és a Tirolban küzdő osztrák-magyar csapatok ütőerét alkotó vasúti vonalat óhajtotta elfoglalni. A harmadik cél *Trient* elfoglalása volt.

Ausztria-Magyarország, megfelelő erők hiánya miatt, egyelőre a pusztá védelemre szorult.

A hadüzenetet követő időszak kölcsönös erőviszonyai igen érdekes képet mutatnak. Ausztria-Magyarország ugyanis május derekán a mintegy 600 kilométer hosszú arcvonalon csupán 125 zászlóalj, 187⁴ lovasszázad és 67 üteg felett rendelkezett. A hadüzenetet követő napon a két legfontosabb ponton, Görznél 11, Tolmeinnél pedig csak 12 zászlóalj állott; a csatavonal többi részén, a tengertől egészen Svájcig pedig már 114 zászlóalj volt.

Ha tehát a tíz hónap óta készülő olasz hadvezetőség a hadüzenetet követőleg azonnal elszántan támad, szinte zeneszóval érhetne volna el még a távolabbi hadművelleti céljait is. De június közepéig mit sem merészelt, annak ellenére, hogy ebben az időben az Isonzó mellékén 820 ágyúval 210,000 fegyverese, Karintia ellenében 280 ágyúval 70,000, Tirol körül pedig 510 ágyúval 180,000 katonája állott támadásra készen.

Az osztrák-magyar csapatok *Jenő* főherceg lovassági tábornok főparancsnoksága alatt három hadsereget alkottak, és pedig: a tiroli részeken *Dankl Viktor* lovassági tábornok, a karintiai és krajnai határ mentén *Rohr Ferenc* lovassági tábornok, az isonzói arcvonalon pedig *Boroevics Szvetozár* gyalogsági tábornok vezetése alatt. *Olaszország* fegyveres erejéből egyelőre 36 hadosztály (500 zászlóalj) vonult fel az Adriai-tengertől a svájci határig a következőképen: az Isonzó ellen a 14 hadosztályból alakított III. (aostai herceg) és II. (Frugoni) hadsereg, a karintiai határ felé az úgynevezett «Carnia-csoport» (egy hadtest), Tirol ellen pedig ugyancsak a 14 hadosztályból álló IV. (Burzati) és az I. (Nava) hadsereg.

Az olaszoknak az Isonzó alá rendelt erői, a tiroli és karintiai arcvonalnak előző megszállása után, igen lassan és roppant óvatosan vonultak fel úgy, hogy *az első igazi nagy csatára csak június utolsó harmadában került a sor.* Ez volt oka azután annak, hogy Ausztria-Magyarország négy hét alatt mindenünnen összehordott erőivel az első isonzói csata idején a határok hosszában már jól felkészülten várta új ellenségét. *Vagyis az első pörölycsapás már elkészett, szertefoszlott a gyors siker vérmes reménye, sőt majdnem két és fél éven át roppant nagy áldozatokat követelt tizenegy csatában sem érhatték el az olaszok még a legközelebbi hadművelési céljaikat sem!*

A négy hétig tartó csatározások folyamán, amelyek itt-ott nagyobb ütközetekké is fejlődtek, az I. és IV. olasz hadsereg eleinte a tiroli és karintiai arcvonalon tért nyert,

de csak azért, mivel hadvezetőségünk a határok kiugró és védelemre nem alkalmas területeinek egy részét kiűrtette. Az Isonzó hosszában, Karfreit környékén, Görz körül, de főként Plávánál igen heves olyan és kézitusával is elegyes harcok kerekedtek, amelyekben az olaszokat érte nagy veszteség.

A döntésre hivatott nagy csaták az «isonzói csaták» voltak, amelyek közül 1915-ben négy zajlott le, és pedig: az első június 23-tól július 7-ig, a második július 18-tól 30-ig* a harmadik október 18-tól 31-ig és végül a negyedik november 10-től 30-ig.

Az olasz hadszíntér.

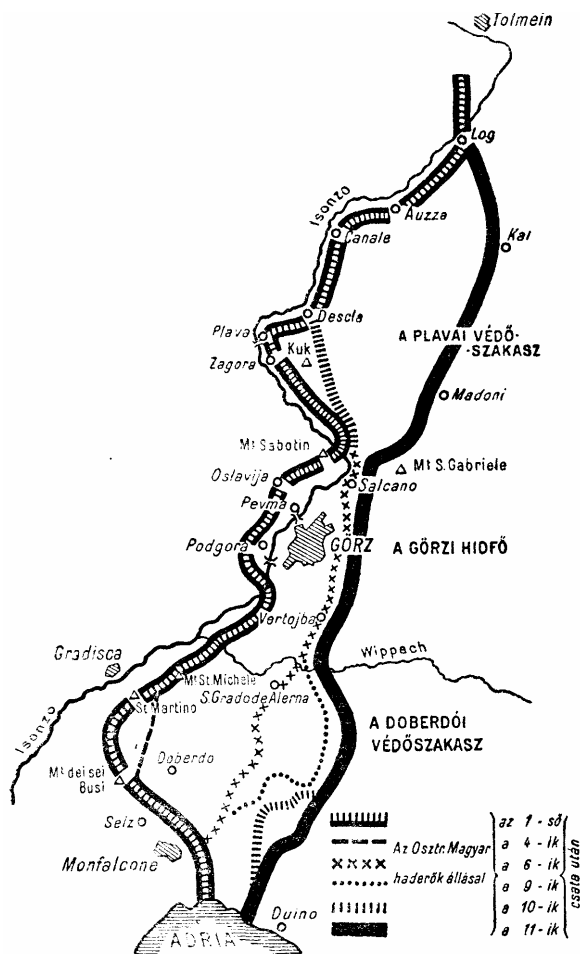
Az első csatában, amíg a karintiai és tiroli arcvonalon 250,000 olasz gyalogos 1000 ágyúval védte az Isonzó mellékén 820 ágyúval és 210,000 emberrel támadó II. és III. olasz hadsereg hátát, addig az utóbbiak a görzi hídfő és a doberdói fenntérség ellen támadtak. Rettenetes harc dűlt főként a Doberdó birtokáért! Június 28. és 29-én a görzi hídfő és a Doberdó ellen hat-hat támadást intéztek. A döntő nagy csatát június 30-tól július 7-ig vívták meg a Doberdón. 30-án az olaszoknak huszonkét olyan támadása vallott kudarcot, amelyekben háromban több hadosztály támadt egyszerre. Július 1-én hét, 2-án kilenc, 3-án egy, 4-én roppant heves tüzérségi előkészítés után a Doberdó ellen négy nagy általános és hat kisebb támadást vertek vissza a védők. Július 5-én a csata hevéssége elérte tetőpontját, amelyben a Doberdó ellen egymásután huszonkét rohamot intéztek.

Július 6-án, amikor némileg ellanyhult a harc, csak öt támadás érte a védőket! Július 7-én utoljára lobbant fel a harc a Doberdón akkor, amikor tíz rohamot intéztek az olaszok összegezve pedig mindent, június 23-tól július 7-ig a védők nyolcvanhat támadást vertek vissza olyként, hogy igen sok esetben elkeseredett kézitusára is került a sor!

Alig tíz napi megszakítás után megkezdődött a második csata, amelyhez mind a két fél részéről egészben vagy részben új csapatok állottak harchoz.

Ezt megelőzőleg Tirolban is tüntetésképpen támadtak az olaszok, de mindvégig hiába.

A második csatában is a görzi hídfőt és a Doberdót érték a támadások. Heves és pergőtűzig fokozott tüzérségi harcok után a Doberdón Monte S. Michèle, Monte dei sei Busi, a görzi hídfőnél a Monte Sabotino, Podgora, Pevma, Oslavija birtokáért folytak váltakozó szerencsével rettenetes harcok, amelyekben ha nem is voltak az első csatához hasonló összefüggő nagy támadások, de valahol mégis csak előtörték az olaszok. Július 25-e után a harcok gyűjtópontjai a Monte dei sei Busi és Monte S. Michèle voltak, amelyek a rohamok és ellenrohamok alatt gazdát cserélgettek. Mind a két felet roppant veszteségek érték. így például VII. hadtestünknek tíz nap alatt 30,000 főnyi vesztesége volt. A csata még augusztus 17-ig tombolt, amely idő alatt azonban már csak ostromárokokkal

Az isonzoí csaták színtere.

Az isonzoí csaták színtere.

iparkodtak előre jutni az olaszok. A csatában részünkről 78,000 ember vett részt 180 géppuskával és 371 ágyúval. Ezekkel szemben az olaszok ereje 250,000 ember, 530 géppuska és 860 ágyú volt.

A második csata utáni és kimerülés okozta nagy harci szünetet az ellenfelek arra használták fel, hogy új csatához készüljenek. A harmadik és negyedik csata között bajos időbelileg szabatos határt vonni, minthogy a nagy erők támadásai közben kisebbek

soha sem szüntek meg harcolni. Ha összevonjuk a két csatát, *akkor 47 napon át szakadatlanul folyt a harc*, amelyben ismét a görzi hídfő és a Doberdó birtokáért vetélkedtek egymással az ellenfelek. Ismét a Monte Sabotino, Podgora és Oslavija, a Doberdón pedig Peteano, Monte S. Michèle, S. Martino és Monte dei sei Busi voltak a csatatér izzó pontjai. A Doberdón főként a 20. honvéd gyaloghadosztály vitézkedett. Az időjárás mostoha körülményei ellenére is támadások és ellentámadások követték egymást. *A leghevesebb harc Oslavijánál dült, ahol november végén az olaszok 54 zászlóaljukkal hiába támadtak nyolc zászlóaljunk ellen! Podgora ellen negyvenszer, Oslavija ellen harmincszor, a Monte Sabotino ellen pedig tizenötször hiába törtek előre az olasz zászlóaljok!*

Ebben a csatában érte végpusztulás Görz városát, amikor november 18-tól kezdve öt napon át tartó bombázás révén az olaszok katonailag meg nem okolt módon az egész várost rommá lőtték.

A Doberdó ostroma november 10-én kezdődött meg igazán, amely hevességében állandóan növekedett. Itt a váltakozó szerencsével folyó harcokban roppant sokat veszített a védő. A küzdelem csak december 10-én ért véget, amikor erős fagy következett be.

Az olasz háború állapotát 1915 november végén hadvezetőségünk jellemezte a legjobban, amikor hivatalos jelentésében többek között ezeket mondta: Az olasz legfőbb hadvezetőség közkézen forgó hivatalos jelentései az utóbbi időben feltűnően gyakran számolnak be sikerről. Ezzel szemben ma, fél évvel volt szövetségesünk hadüzenete után, a legvilágosabban megállapíthatjuk, hogy e háború megkezdésekor választott védelmi harcvonalunkat az egész vonalon – az Isonzónál már a negyedik csatában – győzelmesen megvédtük és birtokunkban tartjuk. Az ellenség a délnyugaton folyó harc megkezdése óta még csak azokat a célokat sem tudta megközelíteni, amelyekről azt remélte, hogy első nekifutamodásra éri el, ellenben a háború folyamán halottakban és sebesültekben már fél millió embert veszített.

Francia és angol kudarcok a nyugati hadszíntéren.

Az 1914 év végével a nyugati hadszíntéren kerekedett állásháború az általános hadihelyzetre és haditervekre való tekintettel az 1915. évben sem változott át valóságos mozgó háborúvá, bár az entente az úgynevezett *Kitchener-jele gyarmati hadsereg* beérkezése után a németek 1.900,000 emberével szemben az év vége felé már 2.800,000 fegyverest állított harcba.

1915 január havától augusztus végéig e harctéren szakadatlanul küzdöttek egymással az ellenfelek. A megerősített állások elleni harc oly arányokat öltött, aminőket a múlt háborúiban soha sem tapasztaltunk. Engedve annak a taktikai tételnek, hogy egyedül a támadás hoz döntő sikert, és tévedve a védők erejében, a szövetségesek állandóan ostromolták a németek alkotta védőállásokat, *Kudarcuk az egységes vezetés hiányának tudható be és annak, hogy a döntő pontokon a győzelem zálogát magában rejtő tömegeket*

összehozni semmikor sem voltak képesek. Ez abban leli magyarázatát, hogy a védelemre utalt területeken, a németek támadásától való félelmükben, a kelletténél több erőt hagytak.

A németek nem a puszta védelemben vívták ki döntő sikereiket, hanem amint alkalom kínálkozott és célszerű is volt, ellentámadásokkal fokozták ellenfeleik veszteségét. Eljárásukkal nemcsak a saját akaratukat érvényesítették, hanem fönntartották csapataik frissességét, támadó szellemét és a legtöbb esetben kevés veszteség árán birtokukba kerítették a szükséges állásokat.

Térszűke akadályozza, hogy mindazokat az összecsapásokat ismertessük, amelyek az egész év folyamán ezen a hadszíntéren lezajlottak. Csakis a nagyobb arányokat öltött harcokat soroljuk fel általánosságban annak bizonyításául, hogy a németek a védelemben is kitűntek. A nagyobb arányú csaták és ütközetek a következők voltak: három csata *Perthes-les Hurlus-Beauséjour* alatt (január 8-13., február 1-5. és 16-19.), a *soissoni csata* (január 8-14.), a *münsteri 1. és 2. csata* (február 9-től március 20., valamint július 20-tól október 14.), a *champagnei téli csata* (február 21-től március 20.), a *neuve-chapellei csata* (március 10-14.), az *Ypern körüli* nagy harcok (április 22-től május 25.) és végül a *La Bassée-Arras csata* (május 9-től július 23.).

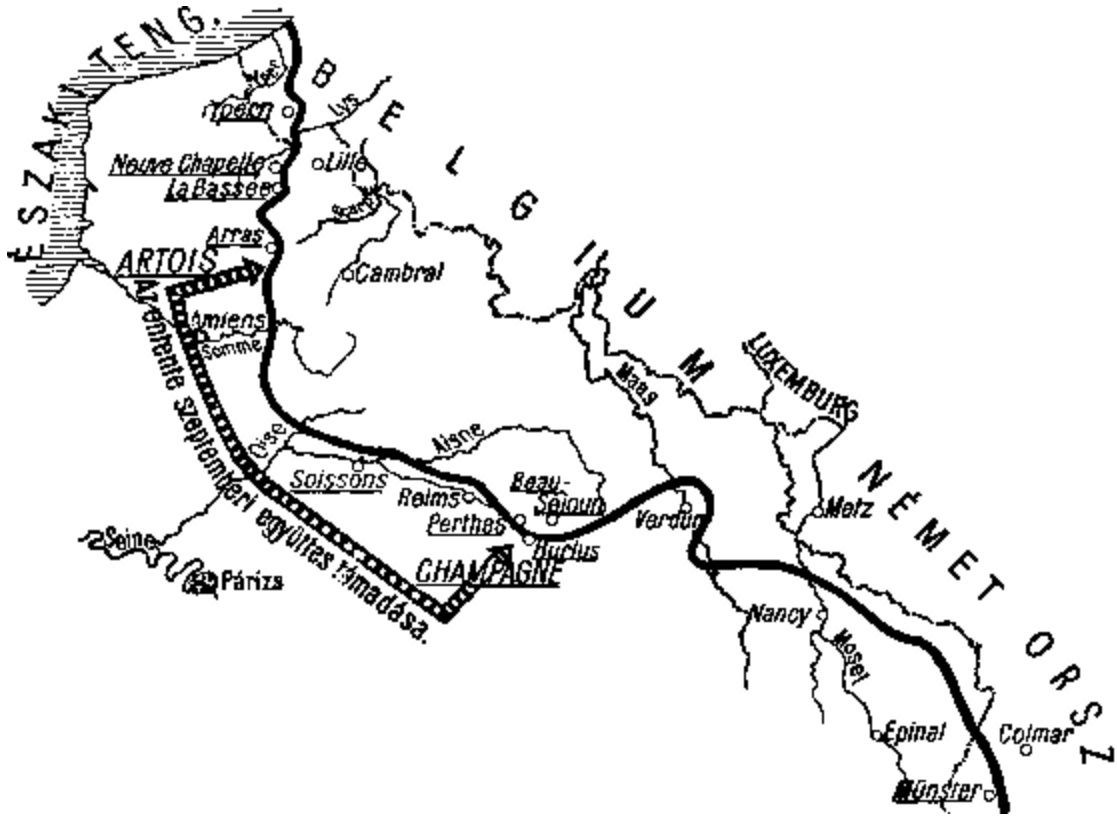
Szeptember havában azonban elhatározták a szövetségesek, hogy *együttesen támadják meg a német csatavonalat.* A türelmét vesztett francia közvélemény is cselekvésre sűrgette a hadvezetőséget, bár még nem volt együtt a szükséges tüzéségi lövészer és Anglia tartalékaiból sok még alkalmatlan volt a harctéri szolgálatra. De szemrehányással illette a szövetségeseket és segítségért kiáltott Oroszország is, amelynek nemcsak fegyveres erejét verték meg és szorították vissza Minszk, Dünaburg és Riga vonalába, hanem lengyelországi hatalmas várait is rendre elfoglalták a központi hatalmaknak hadseregei. Siettetten a támadást a semleges balkán államok kétes magatartása is, de főként Bulgáriáé, amely ebben az időben már ugrásra készen volt. Azt hitték tehát a szövetségesek, hogy ha összeroppantják a németek csatavonalát és fölszabadítják Franciaországot és Belgiumot, a balkán semleges államok szó nélkül hozzájuk csatlakoznak. Felismervén pedig előző támadásaik ama nagy hibáját, hogy nem egyidőben hajtották végre azokat a németek állásai ellen, tehát sikerük sem lehetett, most a Champagneban és az Artoisban egyidőben rohanták meg azokat. *Abban a meggyőződésben küldték rohamra csapataikat, hogy szétszórván a németeket, Belgiumban, Namur körül foghatnak kezét egymással.*

A tüzéség viaskodása szeptember 22-én kezdődött. Az Északi-tengertől le egészen a Vogézekig napról-napra fokozódó tüzzel valósággal elárasztották a németek állásait. *A pergőtűz eddig még sohasem tapasztalt hevességet ért el és az Artoisban 50, a Champagneban pedig 70 órán át szakadatlanul tartott!*

Az *Artoisban* a gyalogság szeptember 25-én indult rohamra, amikor azt hitte a vezetés, hogy tarthatatlanná váltak az ellenséges állások. Bár a támadást fojtó és mérges gázokat terjesztő bombák nagyarányú alkalmazása előzte meg, az entente csapatai győzelmet sehol sem arathattak. A harc ugyan még október havára is áttért,

de a szövetségesek sehol sem érhatték el a németek második védelmi vonalát, sőt a németek ellentámadásaik révén visszahódították azokat a helyeket, amelyek az entente számára későbbi támadásaik kiinduló pontjai lehettek volna.

Sokkal hevesebben csaptak össze az ellenfelek a *Chamftagnében*, ahol a franciák aránylag igen keskeny területen nyolc hadtestet rendeltek rohamra. Azonban még itt

Az 1915. évi francia hadszíntéri események.

sem érhatték el a németek második védelmi vonalát és vége szakadt az áttörés kísérletének és nem akadt dolga annak a nagy francia lovastömegnek, amely rohamra készen állott a menekülő németek letiprására.

A nagy erővel végrehajtott támadás tehát már igen korán kudarcot vallott. Ismét bebizonyosodott, hogy ha az áttörés az első pillanatban csütörtököt mond, később semmiesetre sem sikerülhet. Bár hétszeresen nagyobb erővel és a fél világ által hónapokon át gyártott lövészer elpazarlása után indultak rohamra a szövetségesek, áttörésük

valósággal vérbefulladt. A németek győzelme kétségen kívüli volt, ami a vezetőség és a csapatok soha el nem halványuló dicsősége lesz!

Mi az eredmény 1915 végén?

Az egész éven át nagy hevességgel folyt küzdelem eldöntetlenül azzal végződött, *hogy az ellenfelek az összes hadszíntereken kimerülten a föld alá bújtak és árokharcot kezdtek.*

A hadat viselő szövetségi csoportok mindketteje a katonai teljesítményekre is kiható politika terén eredményeket ért el azzal, hogy Olaszországot és Bulgáriát színvallásra készítette. *A fegyveres erők számerejében azonban az entente gyarapodott.*

A központi hatalmaknak az a törekvése, hogy a háborút befejezzék, nem következett be, bár magasfokú harci technikával párosult felsőbbbséges hadviselésük és szakadatlan támadásaik révén sikeres hadműveletekkel telién zárták le az évet. A körülöttük alkotott gyűrűnek részét Franciaországban és délnyugaton megvédelmezték; a Keleten és a Balkánon pedig tetemesen kibővítették. Keleten fölszabadultak az orosz fegyveres erő okozta roppant nagy nyomás alól. Általában igen nagy területeket hódoltattak be. Az elszigetelten küzdött Törökország felé megnyitották azt az utat, amelyen ezt a távoli szövetségest további küzdelmében hathatósan támogatni lehetett. Ez nagyfontosságú volt, mivel a török hadsereg az entente erőinek egy részét Ázsiában, tehát igen távoli térszíneken, továbbra is lekötni volt képes.

Kedvezőtlen jelek gyanánt mutatkoztak azonban a központi hatalmaknál a győzelmek kiaknázása tárgyában felmerült eszmék közötti nagy eltérések. így például a német legfelsőbb hadvezetőség nem fogadta el az osztrák-magyar főparancsnokságnak azt a javaslatát, hogy Keleten Kievig, a Balkánon pedig Szalonikiig nyomuljanak elő a szövetséges seregek. Olaszország megtámadásáról sem akart hallani a német legfelsőbb hadvezetőség. Az összehangzó működésnek ez az egységes fővezérlet hiányából is levezethető nagy hibájából: lehangoltság, féltékenység és bizalmatlanság fakadt, amely egyelőre még csak súrlódásokat és kisebb zavarokat okozott. A megszállott területek közigazgatási felosztása tekintetében keletkezett nézeteltérések (Lengyelország és Szerbia miatt egyrészt német-osztrák-magyar, másrészt osztrák-magyar-bolgár) sem öregbíthették az egymás iránti bizodalmat.

Bár a központi hatalmak már hiányát érezték a nyersanyagoknak és kissé az élelmicikkeknek is, amik némileg már kikezdték a morális erőket, a harci kedv még nem lanyhult el az egész évben győzelemről-győzelemre való haladás természetes következményeként.

Az *entente államait* általában mindenütt súlyos vereség érte. A nyugati hadszínteren, – ahol nem ismerték fel a megerősített állások okozta változó körülményeket és nem eszméltek fel annak tudatára, hogy új harcmodorral és új fegyverekkel kell sorompóba lépni, ha a németek csatavonalát át akarják törni, – *a mozgó háború elvei szerint végre-*

hajtott támadások roppant nagy veszteséggel jártak. Franciaország már majdnem elvérzett, minthogy a háború egész súlya reá nehezedett. Oroszország fegyveres erejét ugyancsak nagy veszteség érte és úgy látszott, hogy hosszú időre döntő jelentőségű hadműveletekre képtelenné vált. Az olaszok vérbe fulladt támadásai szinte tanácstalanokká tették Itália vezető férfait.

Egyedül Anglia volt az, mely veszteségei ellenére is, fegyveres erejének gyarapításával nemcsak, hogy számottevően megsegítette Franciaországot, hanem győzelmébe vetett törhetetlen hitével párosult felsőbbbséges tudatával kiemelkedett szövetséges társainak sorából és minden tekintetben magához ragadta az irányítást.

1915 december i-én a chantillyi haditanács elhatározta, *hogy az erők fokozásával iQ16-ban általános támadást indít a központi hatalmak ellen. Könnyű volt ez az elhatározás, mivel az entente táborába vezettek azok a csatornák, amelyek az egész világ erőforrásait náluk gyűjtve össze, fegyveres erők ütőképességét szinte csorbítatlanul fenntartani továbbra is képesek voltak.*

HADI ESEMÉNYEK 1916-BAN.

Aggodalmas jelenségek.

Az 1915. év hadi eseményei után a központi hatalmak hadi helyzete általában véve még nem volt kedvezőtlen. Új célok eléréséhez nemcsak hogy tartalékok felett rendelkeztek, hanem ezek számát még gyarapítani is képesek voltak. Abban a hitben éltek, hogy az entente-nál, az 1915-iki kudarcok folytán, a harci kedv általában ellankadt. Ezenkívül túlbecsülték Oroszország veszteségeit és azt képzelték, hogy ennek fegyveres ereje még jó sokáig döntő módon harcba lépni képtelen lesz. A Balkán felől semminemű veszedelemre sem számítottak.

Ezekkel szemben legott utalnunk kell az entente-nak 1915 decemberi chantillyi haditanácsának arra az elhatározására, hogy az angol általános védkötelezettség hozatalával, az orosz hadsereg újjászervezésével, a francia gyarmati csapatok szaporításával, amerikai és japán lövészer és hadi eszközök beállításával: *1916-ban minden irányból általános támadást indít a központi hatalmak ellen. Ennélfogva a központi hatalmakra nézve az előbbi bekezdésben mondottak egy része már igen korán hiú ábrándnak bizonyult!*

Sőt töprengésre, tépelődésre okot adó körülmények híján sem voltak már a központi hatalmak. Ezek között első helyen állott Ausztria-Magyarország hatalmi tényezőinek nem várt gyors leromlása! Vele jártak a monarchia közjogi különleges helyzetéből fakadt belpolitikai ellentétek, a nemzetiségek egy részének fokozatosan megnyilatkozó, olyan magatartása, amely megbízhatatlanná bélyegezte őket; és szélteben-hosszában gyógyíthatatlan fekélyként elterjedő az a zabolátlan bírálgatás, amely végül is a vezetőségbe vetett bizodalmat ásta alá. Párosultak ezekkel, a blokád hatásaként, Német-

országnak *komollyá vált gazdasági helyzete, ami* leginkább az ellátás bajaiban nyilvánult meg. A morális erőkre kedvezőtlenül hatott az, hogy a közvélemény a győzelmekkel végződött hadműveletek ellenére is azt látta, hogy a békére kilátás még egyáltalában nincsen. Mindenfelé már a megegyezéssel béke gondolata kísértett. A háború eszközei és *módjai tekintetében a politikai és katonai vezető tényezők között nem volt meg az* az egyetértés, ami a győzelem biztos záloga. Mind a két tényező nemcsak *hogy* egymásra tekintettel nem lévő elhatárolt külön utakon haladt, hanem egymás törekvéseit ellensúlyozni, sőt megbénítani is igyekezett. Senki sem fogta össze vasmarokkal az élő és holt erőket; senki sem fokozta a harci kedvet; és senkinek sem jutott eszébe, hogy odakiáltsa a tömegnek, hogy jaj a legyőzötteknek! Nyomott hangulat, ellanyhulás és feketénlátás ütötte fel fejét, amit azután végül betetőzött a német nemzetnek kettészakadása is!

Az eljövendő hadműveletek előjátékaként még a következőket kell elmondanunk. A fegyveres erejében még mindig erős és tekintélyi felsőbbbségben levő Németország hadvezetősége hadviselési módszerül általában továbbra is azt a védelmet választotta, amely az élő és holt erőkkel való gazdálkodást addig kívánta folytatni, amíg a körülmények szerencsés megváltozása vagy az erőviszonyok eltolódása folytán más eljárás válik lehetővé. Ez volt az úgynevezett «Ermattungsstrategie», *vagyis az ellenfeleket kimeríteni akaró hadászat*, amelynek folyamán csak akkor kívántak támadni, ha szabatosan meghatározott politikai, katonai vagy gazdasági célok azt okvetlenül szükségessé teszik, vagy ha az ellenfelek hasonló céljainak megghiúsításáról lenne szó.

Úgy vélekedtek tehát, hogy bármely hadszíntéren is áttöréssel csatából kifejlesztett mozgó háborút az erők elégtelensége miatt kezdeni már nem lehet!

A mozgó háborúról való lemondással pedig az állásháború egész Európában általánossá vált, *vagyis olyan arányokat öltött, amelyet előre senki sem sejtett és ámulatba ejtette az egész világot!* Vele a harcnak olyan módja kezdődött meg, amelyben az embertömegeket és a kezökbe adott harci eszközöket nem annyira az éleslátással és leleményességgel párosult hadművészettel vezették harcba, hanem inkább elkápráztató mennyiségű lövészerrel és egyéb pusztító anyagokkal ellátott gépeknek sokaságával. Ez a harc roppant nagy anyagi felszerelést, külön szervezeteket és külön eljárást kívánt. Ebben az áldatlan küzdelemben a körülfogott központi hatalmak kirohanásai ellenére csakis addig voltak képesek magukat fenntartani, amíg lelki erőik kitarítottak és anyagi eszközeik elégségesek voltak. Mivel pedig a háborúnak erre a különleges formájára a központi hatalmak egyáltalában nem számítottak, vagyis az ostromlott vár sikeres megvédelmezéséhez szükséges eszközöket és anyagokat nem gyűjtötték össze előre kellő mennyiségben, később, a nélkülözések korszakában pedig, nem tüzeltek kitarásra a várba szorult harcosokat és a népességet, *a kudarc, a vereség csak idő kérdése lehetett.* És bár az állásháborúban a központi hatalmak fegyveres erőinek egyedei a föld mindent megemésztő sötét mélyére szálltak alá, csodálatosképen éveken át a legmostohább körülmények között is kitarítottak és küzdöttek nem annyira a kézi lövőfegyverekkel, hanem a kézigránatokkal,

a borzalmas hatású aknákkal, majd törökkel, fokosokkal, késekkel és egyéb már igen régen a lomtárba került ősi harci eszközökkel. Ez a rettenetes földalatti küzdelem nagyban hozzájárult a központi hatalmak fegyveres erőinek testi és lelki elernyedéséhez.

Az ellenfelek kimerítésére törekvő hadászat, valamint, hogy az entente 1916-ra általános támadásra határozta el magát, és mivel *Németországnak engesztelhetetlen és most már felsőbbbségre is jutott ellenfele Anglia lett: politikai, katonai és gazdasági okok Németországot kényszerítőleg arra utalták, hogy Angliát kell közvetve és közvetlenül megtámadnia és békére hajlítani.* Ez a cél vezeti a német hadvezetőséget ismét a nyugati hadszíntérre, ahol az összes erővel a tengeren és szárazföldön Anglia ellen óhajt támadni. A tengeren a kiéheztetésre vezető támadás eszköze a *korlátlan búvárhajó-háború* lett volna, míg a szárazföldön való győzelmet a már igen sokat vesztett, tehát legyengült francia haderő megtámadásával vélték kivívni.

És mivel Németország politikai vezető tényezői még mindig abban reménykedtek, hogy Angliával megegyezésre juthatnak, és hogy a korlátlan búvárhajó-háború Amerika Németország elleni hadbalépésének lehet oka, – *elvetették a korlátlan búvárhajó-háború eszméjét*, vagyis a német hadvezetőség számára csupán az Anglia elleni szárazföldi közvetett támadás maradt hátra. Ez pedig létrehozta *Verdun ostromát*, amelyben Falkenhayn a német haderő óvatos felhasználása mellett a francia fegyveres erőt törbecsaltan összemorzsolni remélte.

A Verdun elleni mielőbbi támadás okadatai között nem kis szerepet játszott az, hogy a már 1.100.000 főre gyarapodott angol szárazföldi haderőt a tavasz vége előtt a térszíni kedvezőtlen körülmények miatt megtámadni nem lehetett. De különben is kérdéses volt, hogy a meggyarapodott angol haderőt sikerül-e úgy a tengerhez szorítani, hogy az végleg elhagyja a szárazföldet. A franciák megtámadása azzal a reménnyel is kecsegtetett, hogy vereségük esetén a nemzet elvesztívén a győzelembe vetett hitét, békére hajlandó lesz annál is inkább, mivel Verdun jelképe volt Franciaországban az életnek és a győzelemnek. Határtalanul bíztak ellenálló erejében. Ez a tudat annyira meggyökeresedett a franciákban, hogy lelkök teli volt azzal, hogy amíg a vár áll, addig él a nemzet; ha pedig elesik, vele bukik egész Franciaország! És végül a várnak német kézre kerülésével megszűnt volna az az eddigi veszedelem, hogy a franciák esetleges sikeres támadásukkal elfoglalják a németeknek Belgiumba vezető összekötő útjait és a német lövészergyártásra oly nagy jelentőségű brieyi ipartelepeket.

Hogy azonban mi volt az igazi oka annak, hogy a központi hatalmak válságuk eme tetőpontján szétváltak és külön-külön keresték a döntést, a helyett, hogy a máshol nélkülözhető összes erőiket mind Franciaországban alkalmazták volna a győzelem kicsikarása végett, azt a következőkben mutatjuk ki.

Bulgária csakis a Balkánon végrehajtandó hadműveletekre kötelezte el magát. Arra sem volt hajlandó egyelőre, hogy a Románia ellen szóba került háborúban vegyen részt. Oroszországgal szemben mind Németország, mind Ausztria-Magyarország egyelőre várni óhajtott, abban a reményben is, hogy hátha békére hajlik. Az osztrák-magyar hadvezető-

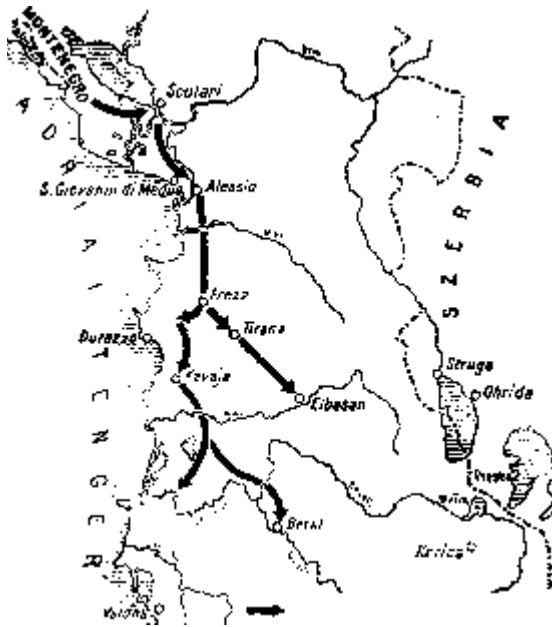
ség a maga főellenségére, Itáliára gondolt, és ezt kívánta legyűzni azzal a kinyilatkoztatással, hogy a hadjárat győzelmes befejezése után készségesen küld Franciaországba legalább is 400,000 főnyi segítőhadat, – de természetesen csak abban az esetben, ha Németország az Olaszország elleni támadáshoz segítő kezet nyújt. Mivel azonban a német legfelsőbb hadvezetőség az osztrák-magyar hadművelet sikerében nem bízott, és mivel többségének tudatában a franciák ellenébe felkínált segítséget sem fogadta el, Ausztria-Magyarország magára maradt! És mivel ennek ellenére is hadvezetősége Itáliát illető terveit feladni hajlandó nem volt, és mivel a Balkánon felszabadult és az orosz arcvonalból kivonandó erőket a támadás sikeres végrehajtásához elégségesnek vélte, *létrejött Ausztria-Magyarországnak Déltirolból tervezett támadása.*

1916 elején tehát a központi hatalmak hadvezetőségeinek útjai szétváltak! Ezzel pedig együtt járt az erők szétforgácsolása, amiből, egyéb körülmények összejátszása folytán is, vereség burjánzott ki!

Kétes értékű győzelmek.

Albánia elfoglalása.

A központi hatalmak 1915-iki szerbiai hadjárata alkalmával a főcél, *a szerb haderő teljes leverése* érdekében a Szerbiában végrehajtott főhadműveletek közben nem állottak

Albánia elfoglalása.

elegendő erők rendelkezésre ahhoz, hogy egyidőben Montenegrót is elfoglalva, el-állják a szerbeknek az Adriához vezető útjait. Ennek természetes következménye azután az volt, hogy a szerb hadsereg, miután kimenekült a központi hatalmaknak ölelő karjai közül, *maradványaival Montenegrón és Albánia északi részén át a tenger felé törtetett.* Az üldözésre későn rendelt osztrák-magyar XIX. hadtest tehát a Skutarin és Alession át vonuló menekülőket sem foghatta el már. Ezután, mivel Olaszország a közte és Ausztria-Magyarország között a viszály csiráját magába rejtő Albániának legalább is egy részére vágyott, a világháborúba való belépése után megszállotta Durazzót azzal a megokolással is, hogy a menekülő szerb haderő romjait az üldöző osztrák-magyar és bolgár csapatok elől a tengeren át elszállítja. De Bulgária is szemet vetett az

a támadást. A tüzérség roppant nagyarányú anyagának támogatásával a német gyalogság már február 22-én tüneményes sikert ért el a Maas jobbpartján. Február 26-án betetőzték a napot azzal, hogy elragadták a franciáktól a legerősebb erődöt, a *Douaumontot*! De 27-én már megindultak a francia ellentámadások, amelyek révén a vár területe pokoli harcok színterévé vált. *Ezekben március végéig 29, május elejéig 50, június derekáig pedig 70 francia hadosztály örlődött fel!*

A vár védelmezésében előbb *Pétain*, később pedig a francia hadosztályokat kíméletlenül feláldozó *Nivelle Róbert* tábornok tűnt ki. Az ostromban csak felényi annyi német hadosztály vett részt, mint a védőnél. Nagy hibát követett el a német hadvezetőség azáltal, hogy a támadást csak a Maas jobbpartján és nem mind a kettőn egyidőben indította meg. Mert a jobbparton előhaladt német erők csakhamar a balparton álló francia ütegek oldalozó tüzebe jutottak.

A négy hónapon át szertelen arányokat öltött igazi ostromban mind a két fél igen sokat veszített. 1916 június 2-án a németek kezére került *Vaux* erődje is, de tovább már nagyobb eredményeket kivívni nem tudtak, minthogy a nyugati harctéren, a tözsomszéd-ságban, az angolok és franciák *Somme melléki támadásának*, keleten pedig a *Brusilov* áttörése folytán nyugat felé özönlő oroszoknak felfogására kellett nagy sietve összehordani a tartalékokat és egyéb fölös erőket. Vagyis június havától kezdve Verdun alatt a harc lassan-lassan ellanyhult ugyan, de annak zaja csak az év végén ült el egészen.

A vár ostromának eredménye az volt, hogy a németek benyomták ugyan a vár körül alkotott gyűrűt, *de magát a várat elfoglalni nem tudták*. Igaz az is, hogy a francia tartalékoknak többségét (74 hadosztály) a vár alá csalták és ezekben 300,000 főnyi veszteséget okoztak! *De a kitűzött nagy célt elérni nem tudták. Sőt mivel a harc hevében, a siker mindenáron való kicsikarása végett, a német erők kíméléséről megfeledkeztek, akkora veszteség érte a német seregtesteket is, hogy majdnem a német haderő tartalékjai morzsolódtak fel.* Ma már nagy hibájául rójják fel a német hadvezetőségnek azt, hogy a június havában már kilátástalannak bizonyult harcot nem szakította félbe. Ezt azonban azért nem tette meg, mert az ostrom abbahagyása a franciáknak világgá kürtölhető nagy győzelmét jelentette volna.

Ha pedig az ostromnak távolabbi célját, főként Angliának megpuhítását vesszük tekintetbe, akkor az ostromnak alig volt valami haszna: minthogy az angolok a sebtében és végszükségben megalkotott védkötelezettségük révén több mint 30 új hadosztályukat szállították át Franciaországba, hogy megsegítsék szövetségesüket; minthogy a franciák hamar, részben gyarmati csapatokkal pótolták veszteségeiket. És mivel a német bűvárhajók minden erőfeszítésük ellenére sem akadályozhatták meg a Franciaországba és Angliába való szállításokat, *Anglia kimenekült az életére nézve legveszedelmesebb helyzetéből.*

MIKICH A. ALEZREDES ALBÁN SZABADCSAPATÁNAK TÖRZSKARA ÉS LEGÉNYSÉGE.
Miakich A. alezredes gyűjteményéből.

ALBÁN SZABADCSAPAT TÁBORA. A CÖLÖPZETRE ÉPÍTETT SÁTRAKBAN A LEGÉNYSÉG
 VÉDELMET TALÁLT A CSÚSZÓ-MÁSZÓ ÁLLATOK ÉS AZ ESŐS ÉVSZAK ÁRADÁSAI ELLEN.
Miakich A. alezredes gyűjteményéből.

ÚTTALAN ÚT SZERBIÁBAN.

NÉMET CSAPATOK ELŐNYOMULÁSA SZERBIÁBAN.

MONTENEGRÓI SORGYALOGSÁG.

MONTENEGRÓI NÉPFELKELŐK DÍSZMENETE.

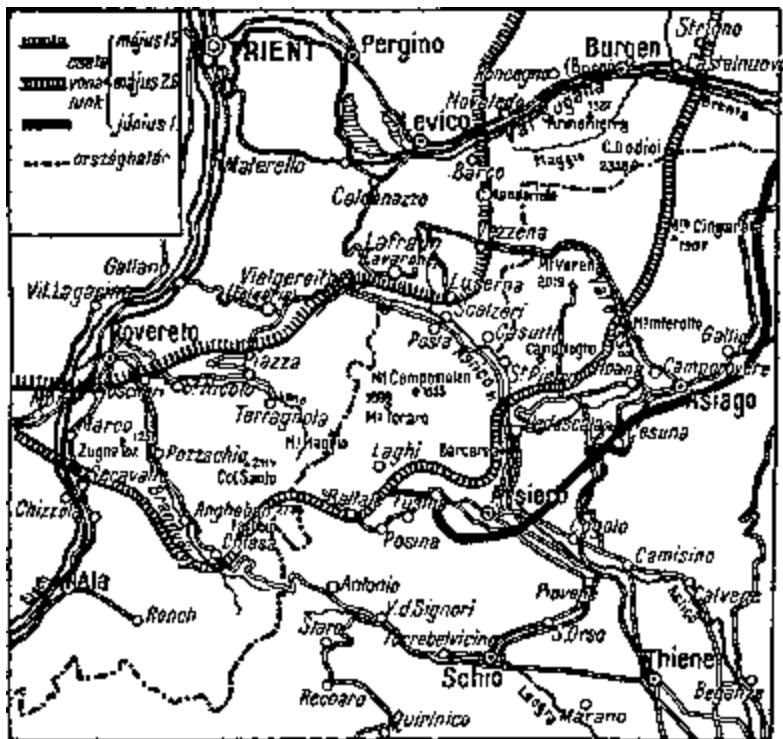
KÜLFÖLDI KATONAI ATTACHÉK A TÖMÖSI-SZOROSBAN.
A 'm. kir. hadtörténelmi levéltár anyagából.

A BOLGÁROK FOGSÁGÁBA ESETT SKÓT KATONÁK.
A m. kir. hadtörténelmi levéltár anyagából.

Az ötödik isonzói csata és az osztrák-magyar déltiroliai támadás.

Az 1916. évi hadi események előbbi bevezető részéből már ismeri az olvasó azokat a körülményeket, amelyek az osztrák-magyar hadvezetőséget a Déltirolból intézendő támadás végrehajtására vezették. A támadást már április hó első felében óhajtották végrehajtani, de a mostoha időjárás annak elhalasztását követelte.

Az 1916. évi osztrák-magyar déltiroliai támadás.

A merész elhatározáson alapuló és aránylag gyenge erőkkel végrehajtandó támadás célja az volt, hogy áttörik az olasz határerősségek vonalát és azután a hátába kerülven az Isonzónál álló nagy erejű ellenséges seregtesteknek, esetleg a háborút is döntésre juttatják. A siker alapfeltétele az ellenség meglépése és a nehéz térszíni körülmények ellenére is a rajtarontás volt! A meglepés egyrészt árulás folytán, másrészt azért hiúsult meg, mivel a nagyarányú előkészületek titokban nem maradhattak.

A hadműveletet a Dankl vezette n. és a Kövess vezette 3. osztrák-magyar hadsereg hajtotta végre összesen 190 zászlóaljjal, 641 könnyű és 276 nehéz ágyúval. Amíg az első

vonalba állított il. hadseregnek feladata az ellenséges vonalak áttörése volt, addig a második vonalban jövő 3. hadseregnek az áttörés után már a síkságon kellett volna a körülményekhez képest megfelelő módon kifejlődni.

Az olaszoknak megerősített állásokban várakozó erői 126 zászlóaljra rúgtak megfelelő tüzéséggel.

A rossz időjárás követelte várakozás közben azonban az olaszok támadása folytán (március 11-én) kirobbant az 5. *isonzói csata*. Ebben a Doberdón a Monte S. Michele, S. Martinót, a Selz és Monfalcone előtti magaslatokat érte (lásd a 126. oldalon a vázlatot) az olaszok támadása. A csak március 16-ig váltakozó szerencsével folyó harcban a vesztesek ismét az olaszok lettek.

A magas hegységben ezer akadállyal és roppant nagy fáradalmakkal egybekötött hegyi háborúnak eddig nem ismert hadművelete, a *tirolai támadás*, május 15-én indult meg az *Ets* és a *Brentának* Val Sugana nevű völgye között.

A támadó főoszlopok közül a Károly trónörökös vezette *jobb oszlop* a Brand (Val-iarsa) és az Astach (Astico) völgy között *Arsiero*, a másik ellenben az Astach (Astico) és a Val Sugana (Brenta völgye) között *Asiago* felé nyomult előre. Az oldalak biztosítására szánt szárnyak az Ets és a Brenta völgyének hosszában haladtak előre. A támadást a *balszárny* kezdte meg a Val Suganában és május 15-én elfoglalta az *Armenierra* hegyhátat, amely 21-én egészen birtokunkba jutott. A *bal főoszlop* lassabban haladt előre, mert csak május 23-án vette el az olaszoktól a *Monte Verena* erődöt. Ezt követte két nap múltán a *Campolongo* erősség megrohanása. Véres és az olaszokra nézve nagy veszteséggel járó harcok, voltak a *Meata* birtokáért május 26-án, amit az Asiagótól északra emelkedő magaslatok elfoglalása követett. A *jobb főoszlop*, vagyis a trónörökös vezette csoport, május 16-án rohanta meg az első olasz állásokat; három nap múltán már birtokában volt a *Campomolon* és a *Torraro* páncélerőd. Ezután szakadatlan előhaladásával május 27. és 28-án elvette *Arsieronak Casa Ratti és Cornolo* nevű előerősségét. *Május 31-én estek el Asiago és Arsiero főerősségei, vagyis az olasz erődök vonalának áttörése teljes volt.*

Június 8-tól kezdve azonban az olaszok az Isonzó arcvonalaról és máshonnan hozott tartalékaik támogatása révén megállították seregtesteinket és amikor június 8-án a keleti hadszíntéren Brusilov támadásával szétrobbantotta a 4. osztrák-magyar hadsereg csatavonalát, a tirolai arcvonalaról egymásután sietve kellett átszállítani a hadosztályokat a veszélybe jutott keleti arcvonallra. A támadás beszüntetésére a hadsereg főparancsnokság június 17-én adta ki a parancsot, ami után a nagy lelkesedéssel és vérmes reményekkel megkezdett előtörést csapataink félbeszakították és védelemre alkalmas területekre húzódtak vissza, miután a most már nagyobb erővel rendelkező és ellentámadást kezdett olaszokkal szemben a védelemre szorultak.

Bojan, Rarance, Toporouc.

Miként annyiszor e nagy háborúban, most is megismétlődött, hogy a megvert ellenséges hadsereg csakhamar annyira megerősödött és pótolta veszteségeit, hogy hamar új támadásba fogott. így volt ez Oroszországgal is, amely emberekben és hadianyagokban való 1915-iki roppant nagy veszteségei után, szövetségeseinek hathatós támogatása mellett, lázas sietséggel fogott hozzá seregtesteinek újjászervezéséhez.

Már e közben, és kényszerítve az angoloknak és franciáknak a Dardanelláknál vallott kudarca, valamint Szerbia elfoglalása folytán is, a keleti arcvonal déli felében, *Ivanov* tábornok vezetése alatt, az orosz hadvezetőség támadásra indította seregtesteit. A csata 1915 december 24-én kezdődött és 1916 január 20-án ért véget. Célja többszörös volt: és pedig hogy gyengítsék a központi hatalmaknak macedóniai arcvonalát, hogy megállítsák a Montenegró elfoglalására szánt osztrák-magyar haderőket, és végül, hogy a támadás sikere esetén Romániát színvallásra kényszerítsék.

A nagy csatát 130 km hosszú vonalon vívták meg a *Stryfia*, *Dnyeszter* és a *bukovinai* határ mentén (lásd a 115. oldalon a vázlatot). A mérkőzésbe később még a Bothmer vezette német hadsereg déli szárnya is beleavatkozott. Délről észak felé haladva, a csata tűzpontjai *Bojannál*, *Rarancenél*, *Toftoroucnál*, *Bucsacnél* és *Burkanovnál* voltak, ahol hosszabb és rövidebb szünetekkel és katonáiknak esztelen feláldozásával, néha Napóleon-korabeli nyolcszoros tömegekben rohanták meg állásainkat az oroszok mindvégig hiába. Az orosz ezredek közül soknak vesztesége elérte a 80 %-ot. A csata utójátékai voltak azok az elszigetelt, eredménytelen támadások, amelyeket *Bojannéa*, *Uscieszkónál* és *DubnónáX* intéztek ellenünk az oroszok.

A támadás végrehajtására nézve jellemző, hogy az aránylag nagy erőket nem egyszerre vezették rohamra, hanem szakaszonként, lépcsőzetesen, külön-külön. Vagyis az erők csak fokozatosan jutottak a harcba, amiért is sikert természetesen sehol sem érhettek el.

Külön ki kell emelnünk a *Rarance-Toporouc* körül vívott valóban véres és elkeseredett harcokat, ahol az úgynevezett «Haláldomb» birtokáért a 40., 42., és 51. honvéd gyaloghadosztályok, a 202. honvéd gyalogdandár és az 5. lovashadosztály tűnt ki. Itt az oroszok tizenegy hullámban is támadtak és a viadal elkeseredettségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a sebesülések legnagyobb részét a kézítása okozta. Január 19-én, a csata utolsó napján, hét óra alatt öt orosz hadosztály öt és fél kilométeres arcvonalon hétszeres tűzérségi tüzellel támogatva 23 ízben támadott, de hiába!

Kuropathin tamadása.

1916 március 18-án indult meg a *Kuropatkin* tábornok vezette orosz hadseregnek Rigától le egészen a Njemen-folyóig az az új támadása, amelynek célja egyrészt az volt, hogy ha lehet német erőket vonjanak el Verdun ostroma alól, másrészt pedig, hogy ki-verjék a német seregetesteket Oroszországból!

Kuropatkin és Brusilov első támadása 1916-ban.

A nagyarányú terv keretében *Jakobstadtnál* és a N Jemennek *Be-rezina* nevű kis mellékvize mentén az orosz erőknek tüntetőleg támadniuk kellett, míg a középben, *Postavynál*, a *Naroc*- és a *Viszniev-tzvaknál* nyolc hadtestnek és két lovas hadosztálynak a vilna-dünaburgi vasúti vonalig úgy kellett volna áttörnie a német csata vonalat, hogy ezt északnyugatnak és délnyugatnak felgöngyöljék.

Március 18-20-án a *Vilja folyó* és *Dünaburg* közötti, tavakkal tarkított területen voltak nagy erők között heves harcok. Mindenütt az oroszokat érte igen nagy veszteség. 21-én is összeomlottak az ellenséges támadó tömegek a németek állásai előtt. Ugyanekkor a tavak között és még három napon át az egész csatavonalon (*Friedrichstadt*, *Jakobstadt*, *Dünaburg*, *Vidsi*- és *Viszniev-tavak*), néhol éjjel-nappal szakadatlanul ostromolták az oroszok a német állásokat. Erőfeszítésük azonban hasztalan volt, mert sehol sem nyertek tért. 25-én és 28-án még akkor sem érhetek el sikereket, amikor friss csapatokat vetettek a harcba *Jakobstadtnál*, *Postavynál* és *Mokrzyce-nél*. Április 1-én véget ért a nagy viaskodás, amit a német hadvezetőség e szavakkal jelentett be:

«Jelentősebb esemény nem volt. Úgy látszik ennél fogva, mintha egyelőre ellankadt volna az oroszok támadása, amelyet 30 hadosztállal, vagyis több mint 500,000 emberrel és a keleti harctér viszonyaihoz ké-

pest csodálatraméltó lövészer fölhasználásával Hindenburg tábornagy hadseregcsoportjának kiterjedt szakaszai ellen intéztek. Csapataink vitézségének és szívós kitartásának köszönhető, hogy ez a támadás semmiféle eredményt sem ért el. Persze csodálatosnak tetszik mindenki előtt, aki a helyzetet ismeri, hogy az oroszok abban az évszakban fogtak ily vállalkozásba, amelyben annak kivitele elé a hóolvadás folytán egyik napról a másikra jelentékeny nehézségek gördülhettek. Az időpont megválasztását tehát nem annyira az orosz hadvezetőség szabad elhatározásának, mint inkább a szorongatott szövetséges nyomásának kell tulajdonítani. Ha már most a támadások megszüntetését hivatalos orosz helyről csupán az időjárás változásával okolják meg, akkor ez bizonyára csak félig felel meg az igazságnak. Az oroszok veszteségének legalább annyi szerepe van a támadások erejének nagymértékű csökkenésében, mint a meglágyult talajnak. *E veszteségeket óvatos becsléssel is 140,000 emberre tesszük. Helyesen tehát az ellenséges hadvezetőségnek azt kellene mondania, hogy nagy támadása mostanig nemcsak sárba, hanem sárba és vérbe fulladt.»*

A válság tetőpontján.

Luck.

Az 1915. évi kudarcok után az entente hatalmasságai belátták, hogy nem győzhetik le a központi hatalmakat, ha továbbra is nem ugyanazon időben támadják meg őket minden oldalról. Kiadták tehát a jelszót, hogy 1916 tavaszán minden harctéren egyszerre rohannak meg bennünket erejük teljes megfeszítésével. Meghatározott időpontra készen kellett lennie a francia tartalékoknak, az angol új védőtörvény alapján szervezett milliókból álló nagy fegyveres erőnek és az 1915-ben tönkrement orosz seregtesteknek. Szinte az egész világ összefogott, hogy ipari termékeit az entente rendelkezésére bocsássa. Támadásuk azonban nem valósulhatott meg a megállapított időpontra, egyrészt azért, mivel a hadseregek újjáalakításával nem készültek el, másrészt mivel Németország *Verdun ostromával*, Ausztria és Magyarország pedig *Olaszországnak* Tirolból való megrohanásával megelőzte ellenségeit. Már június hava is elérkezett, de az entente nem mozdult. Mind sűrűbben hajdult föl a szorongatott Francia- és Olaszország, amikor a még nem egészen kész orosz fegyveres erő június havának elején végre közvetve segítségére sietett szövetségeseinek. A többiek csak később és megint nem egy időben hajtották végre támadásukat, *úgy hogy csak Románia beavatkozása után, 1916 augusztus 28-án, vetett lobot a harc igazán körülöttünk a szélrőzsa minden irányában.*

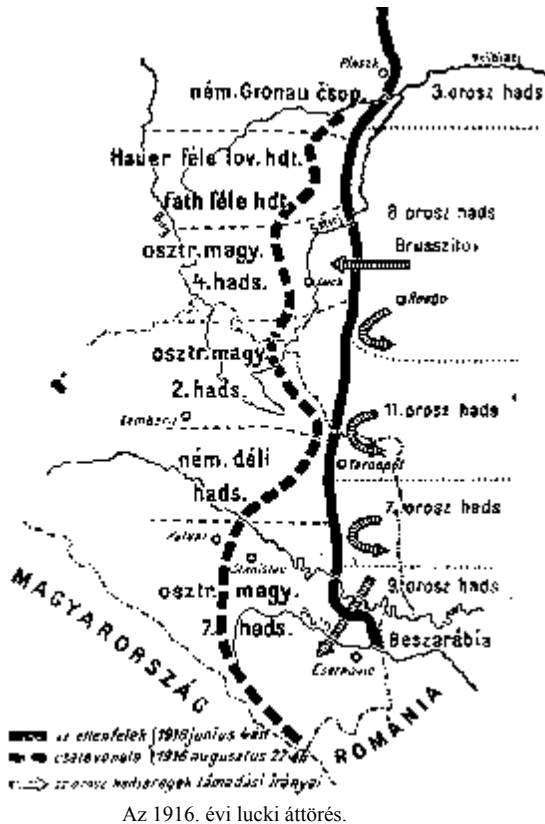
A Brusilov tábornok vezette orosz támadások elseje

június 4-én indult meg, amely még Oroszország önálló hadműveleteként zajlott le. Célja az volt, hogy az osztrák-magyar tiroli előtörést megállítsa, Lemberget, Brest-Litovszkot és Bukovinát elfoglalja, sőt, ha kedvez a hadi szerencse, még Erdélybe is be kívánt törni Románia színvallása végett. Hogy a nagy megrohanás ép az osztrák-

magyar hadseregeket érte, abból fakadt, hogy az orosz hadvezetőség a tirol-i osztrák-magyar támadás miatt amúgy is meggyengített osztrák-magyar seregtestek ellenálló-képességét nem sokra becsülte. A télen át átszervezett, kiegészített, az entente többi államai, valamint Amerika és Japán által hadi anyagaiban és lövészekben újra bőse- gesen ellátott orosz hadseregek hadakozásra képes létszáma elérte a 2.250,000 embert.

Ebből északon, Rigától le egészen a Poljeszje-mocsarakig, 1.600,000, ezektől délre pedig, Romániáig, kerekén 650,000 ember állott. Tekintettel pedig arra, hogy a központi hatalmaknak a keleti hadszíntér északi arcvonálán csupán 600,000, a délin pedig csak 450,000 fegyverese volt, az oroszok túlereje több mint kétszeres volt! Bruszilov terve az volt, hogy egyidejűleg az egész arcvonalat rohantatja meg; és ha azután valahol összeroppannak a védők, ott mindenünnen összefogott tartalékjaival kíméletlenül keresztülgázol!

Az egységes vezérlet híján harchoz készülő központi hatalmak csakis a pusztá védelemre gondolhattak, mert Verdun ostroma és a tiroli osztrák-magyar támadás miatt fölös erőiket ezekre a helyekre szállították. A hadvezetőségek közötti egyetértés feszült volt, minthogy Ausztria-Magyarország a németek javasolta egységes vezérlet eszméjét elvetette és csupán csak arra volt hajlandó, hogy esetenként kölcsönös megegyezéssel szabályozzák a vezetést. Tény, hogy Falkenhayn ellenezte az osztrák-magyar arcvonal meggyengítését, sőt ennek megerősítőerőkkel rendelkező oroszok támadását aggo-

sítését sürgette, minthogy a felsőbbeséges dalommal várta.

Az ellenfelek helyzete a vázlaton látható.

A központi hatalmak ellen indított támadásnak *szinte meghökkenően gyors kezdeti sikere volt az osztrák-magyar 4. és 7. hadseregénél*; míg a középen, az 1. és 2. osztrák-magyar, valamint a Bothmer vezette német hadsereg egyideig szilárdan megállotta helyét. Erre Bruszilov a csatavonal összeomlott részein át északon *Lucknél*, délen pedig *Bukovinában* vetette harcba erejének többségét. Hónapokon át az egész csata-

vonalon rettenetesen tombolt a harc, amely áterjedt még a Poljeszje-mocsaraktól északra elterülő vidékekre is.

A válságuk tetőpontjára jutott központi hatalmak Franciaországból, a délnyugati hadszínterről, Macedóniából, sőt még Törökországból is, mintegy 32 hadosztályt hordtak össze az orosz áradat feltartóztatása végett. Ennek ellenére délen elveszett egész Bukovina és az oroszok csak nagy nehezen voltak megállíthatók Kalusz előtt és a Kárpátok vonalában. Északon pedig, ahol ugyancsak tért vesztettek az osztrák-magyar és német csapatok, csak roppant erőfeszítés árán sikerült betömni az oroszok ütötte rést.

A csata akkor szakadt félbe, amikor Románia megüzente a háborút a központi hatalmaknak.

Az események teljes képpé való megalkotása megkívánja még azt is, hogy feljegyezzük, hogy *az igo augusztus 18-i osztrák-magyar hivatalos jelentés először állapította meg török császári csapatoknak részvételét a keleti hadszíntéri harcokban.*

A világháborúnak talán legnagyobb véráldozattal járt nagy csatájában az oroszok nem érték el céljaikat, mert a németek ellenében egy tapodtat sem jutottak előre; délen, ahol Lucknál, Bródynal, Csernovitznál és Stanislaunál tért nyertek, messzire tervezett céljaikat, Lemberget és Erdélyt, már nem érhatték el. Bruszilov kudarca a hibás vezetés mellett az orosz csapatok nehézségében és abban rejlett, hogy az utánszállítá%rossz volt, aminek következtében a nagy kezdősikerek után a támadás ellankadt! A vereség nyomasztólag hatott az orosz közvéleményre és faltán felütötte fejét az a szemrehányás, hogy Oroszország ellenszolgáltatás nélkül immáron mindenét is hiába áldozza fel.

A Somme-csata.

Az entente 1915 decemberi chantillyi haditanácsa többek között úgy is határozott, hogy, amint az angol erősítések beérkeznek, és az orosz hadsereg újjászervezése megtörtént, keletről és nyugatról egyazon időben támadnak. Az előkészületek megkésése azonban halasztást követelt. Az angolok eredetileg az Északi-tengerhez közelebb eső térségen akartak támadni, hogy így minél biztosabban ériék el a német bűvárhajók állomásait. De február derekán abban állapodtak meg a hadvezérek, hogy amíg a oroszok június 15-én támadnak, addig a franciák és az angolok csak június 30-án törnek előre a Somme folyó mind a két partján. Az 1915 december 16-a óta vezérlő új angol főparancsnok, *Sir Douglas Haig*, azonban azt javasolta, hogy az őszig halasszák el a támadást, mivel az angol légénység és tisztek kiképzése még sok kívánni valót hagy hátra. Azonban egyrészt a Verdun alatt szorongatott franciák helyzete, valamint az osztrák-magyar déltiroli támadás, nemkülönben a francia kormány követelése nem tűrte a további halasztást. A támadás célja az volt, hogy a német csatavonal áttörése révén Belgiumba jussanak a német bűvárhajók állomásainak elfoglalása végett.

A szövetségesek nagy gondossággal körültekintő előkészületeket tettek a siker biztosítása végett. Garmadákba gyűjtötték a lövészert és mindazokat a hadi eszközöket,

amelyek a védő ellenállóerejét megtörni képesek. Ez volt az első úgynevezett «anyagi csata» (Materialschlacht), amelyben mind a franciák, mind az angolok hadiiparuk számtalan termékét ámulatbaejtő mennyiségben hordták össze.

A németek, tekintettel Verdun ostromára, továbbá a keleti hadszíntéri súlyos helyzetre (Luck), a csata elején igen gyengék voltak. A levegőben az entente mindent lenyűgöző felsőbbbségével szemben alig-alig jutottak valamire. A támadás nem lepte meg a németeket, minthogy átszökött árulók, a nagyarányú előkészületek és a légi felderítés előre jelezték a készülő vihart.

Az 1916. évi Somme-csata.

A csata, amelyet az angolok «The great sweep»-nek, a «nagy takarításnak» jeleztek, az entente által kíméletlenül harcba vetett hadosztályainak általános rohamával kezdődött így. június 24-én és szakadatlanul november 26-ig tartott! Azonban már a második csatanapon biztosak voltak a németek abban, hogy a szövetségesek nem fognak áttörni tudni, minthogy a német hadosztályok mintaszerűen együtt-tartva csakis ott hátráltak meg lépésről-lépésre a nagyobb erők elől, ahol a védelem már igazán lehetetlenné vált. A harc hevéssége tető-pontjára jutott július 8. és 9-én, valamint 14., 20. és végül 22-24-ig. Július 20-án tizenhét hadosztály, vagyis kereken 200,000 ember rohant előre szuronyt szegezve a németek állá-

sai felé! A német legénység pedig bátran szembenézett a halállal és «Gott strafe England» jelszóval vetette magát ellenségeire!

Az irtózatossá váló áldozatokkal kapcsolatos öthónapos harcnak eredménye az lett, hogy a németek csatavonalát aránylag keskeny területen csupán 15 kilométerrel szorították hátrább! A csatában 69 német, 53 angol és 51 francia hadosztály vett részt. A szövetségesek veszteségét kereken 750,000 emberre becsülték. Közvetett következménye az volt, hogy az angolok az általános védkötelezettségnek tetemes kiterjesztését és a felmentések szigorú korlátozását követelték. Bár az 1916 november 16-i chantillyi haditanácsban Joffre a támadás folytatása mellett szállott síkra, az angol fővezér ezt nem fogadta el, tekintettel seregtesteinek nagy veszteségeire és kimerülésére.

És még egy következménye volt a vereségnek, nevezetesen Joffre, a franciák vezére, kegyvesztetté lett és helyébe Nivelle Róbert tábornok lépett. Joffre bukását tehát az okozta, hogy két éven át sem volt képes olyan döntő győzelmet aratni a szövetséges haderőkkel, hogy a háborút az entente hatalmasságai megnyerjék.

Az angol fővezér a jövőbe vetett bizalommal zárta le a hadtörténelemnek kétségen kívül egyik legnevezetesebb okmányát, amikor így írt a Somme-csatára vonatkozó jelentésében: «Az ellenség ereje még nem törött meg; éppúgy nem állapítható meg az az idő, ameddig a háború még eltarthat! A német haderő a gerince a központi hatalmaknak; ennek a fegyveres hatalomnak a felét ebben az évben a Somme mellékén vereség érte, bár a védelemnek összes eszközét felhasználta a maga javára. Új hadseregeink a győzelembe vetett biztos hittel és erejük tudatában indultak a harcba. Erről önmaguk és az ellenség is meggyőződhetett; a súlyos harcokban sokat tanultunk, amit értékesíteni is fogunk a jövőben!»

A Doberdó ostromlása.

A déltiroli osztrák-magyar támadásnak a keleti hadszíntéri balsikerű hadi események (Luck) miatt való abbahagyása után Ausztria-Magyarország hadi helyzete annál is inkább válságosra fordult, mivel nemcsak hogy a tiroli arcvonalról, hanem még az Isonzó mellékéről is erőket kellett egyrészt Oroszországba, másrészt a már ugrásra készülő Románia ellenébe Erdélybe szállítania. Ilyen körülmények között, és még mielőtt az olasz hadszíntéri osztrák-magyar haderők megfelelően átcsoportosíthatók voltak, bekövetkeztek az olaszoknak az Isonzó mellékén azok a támadásai, amelyek a 6., 7., 8. és 9. isonzói csatákat eredményezték. Mind a négy támadásnak az volt a célja, hogy a Doberdó körüli fenntartáson át utat nyissanak Trieszt felé. Szándékukat a siker reményében valószínűsítették meg, hisz tudták, hogy az osztrák-magyar haderők egy részét a keleti hadszíntérre szállították. Sürgette a támadás megkezdését a chantillyi haditanács határozata is.

Így jött létre tehát legelőször a 6. isonzói csata, amelyben nem is annyira döntő nagy sikert kívánt kivívni az olasz hadvezetőség, mint inkább helyi olyan jelentőségű győzelmet, amelyet világgá kürtölhető nagy eseménnyé avathat. *Ez pedig Görz elfoglalása volt.*

A támadás rajtaütésszerű biztosítása végett az aostai herceg vezette 3. olasz hadseregnek nagy titokban kellett felvonulnia és előkészülnie.

A csata kezdetén 17 megerősített olasz hadosztály (223 zászlóalj, 700 tábori és 240 nehéz ágyú) támadott 9 osztrák-magyar hadosztály ellen (106 zászlóalj, 402 tábori és 137 nehéz ágyú), amely utóbbiak egyelőre semminemű támogatásra sem számíthattak. A kétszeres túlerő tehát már eleve is biztosította a sikert az olaszoknak.

Augusztus 6-án meglepően kezdett és orkánszerű pergőtűzzé fokozott olyan tüzérségi tűz jelezte a vihar kezdetét, amelyben Tolmeintől le egészen a tengerig a golyók egész zápora hullott az osztrák-magyar állásokba. A sűrű hullámokba tagozott olasz gyalogság csak délután tört előre és pedig a görzi hídfőt védelmező olyan kilenc zászlóaljunk ellen, amelyeknek harci értéke nem volt valami nagy.

A csata első felében a hídfő legszélső jobbszárnyán, a *Monte Sabotinón* álló csupán egy zászlóaljnyi védőőrségünket az olaszok hamarosan legyűrték; a hídfő délebbre elterülő részében azonban kudarcot vallottak az olasz rohamok. Belátták tehát, hogy

a hídfőt csak abban az esetben foglalhatják el, ha előbb a doberdói fenntérség északi pillérét, a *M. S. Michelét* foglalják el. Itt a *József* kir. herceg vezette színmagyar VII. hadtestünk állott őrt (17. cs. és kir., valamint a 20. honvéd gyaloghadosztály, összesen 27 zászlóalj). Elkeseredett, támadásokkal és ellentámadásokkal kapcsolatos, ide-oda hullámzó, sokszor késhegyig menő és végletekig elkeseredett olyan harc kerekedett ezután nemcsak a fenntérségen, hanem a görzi hídfőben is, amelyeknek kimenetele, tartalékok hiányában nem lehetett kétséges. Vagyis végül a nagyobb veszedelmet, az áttörést, csak úgy kerülhette el az osztrák-magyar hadvezetőség, *hogy a görzi hídfőt augusztus 8-án kiürítette*, Ennél az utóvéd legterhesebb, de egyben legdicsőségesebb feladata egy magyar népfelkelő-zászlóaljra hárult!

Mivel azonban a hídfőt az olaszok csak abban az esetben tarthatták meg, ha délen a *M. S. Michelét*, északon pedig a *M. Sabotinót* is kezükbe kerítik, tehát ismét ezek ellen támadtak az ellenséges zászlóaljak. A *M. Sabotinón* csupán két zászlóaljunk ellen mindvégig hiába támadtak az olasz dandárok. Délen, bár a *M. S. Michelét* a honvédek önszántukból végrehajtott rohamukkal visszafoglalták, augusztus 12-én fel kellett ezt adni azért, mivel a csatavonal általános helyzete a fenntérségnek úgynevezett «Valloné» szakadékgig való kiürítését tette szükségessé. E nem várt körülmény után a vérszemet kapott olasz zászlóaljak az egész csatavonalon ismét támadásba fogtak, amelynek folyamán augusztus 16-ig igen heves olyan harcok dúltak, amelyekben végül is az állásaikat megtartó védők kerekedtek felül.

A szeptember 13-án kezdődött *7. isonzói csatában*, a friss erőkkkel felváltott és meg is erősödött védők 62 zászlóalja ellen 130 olasz zászlóalj támadott. A harc gyűjtőpontja ismét a Doberdó volt, ahol öt napon át a leghevesebb küzdelem végső eredménye az lett, hogy a támadók 45,000 főnyi veszteségük árán csak *San Gr ado di Merna* birtokába jutottak.

A *8. isonzói csata* október 9-én kezdődött. Előzőleg azonban az olasz tüzérség nehéz aknavetők és nehéz ágyúk tüzével valósággal összemorzsolta és a földdel egyenlővé tette a védők akadályait, árkait és mellvédjeit. Az ellenséges gyalogság négy napon át, naponként megismételt rohamaival is, hiába támadt. *Október 11-én kilencszer rontott előre 33 olasz dandár*. Az október 12-i utolsó kísérlet is meghiúsult, vagyis vége szakadt a csatának, amelyben az olaszokat legalább is 65,000 főnyi veszteség érte.

A *9. isonzói csatát* megelőzőleg szóvá kell tennünk az olaszoknak *Tirol keleti arcvonala ellen intézett támadásait*, amelyek a nyáron át egészen november 9-ig kisebb és nagyobb hadi vállalatokban nyilvánultak meg. Valamennyi mindvégig sikertelen maradt, minthogy közben az Isonzó mellékéről segítséget hoztak.

A válságos helyzet ezen a hadszíntéren is elérte tetőpontját, amikor az olaszok támadása folytán kirobbant a *9. isonzói csata*. Ez október 31-én kezdődött. Az olaszok azt remélték, hogy az előző csatákban megpuhított védőkön immáron könnyen győzelmet arathatnak.

Az ellenséges gyalogság november i-i támadása megint a Doberdót érte 20 kilométer széles arcvonalon. A Wippach völgyében egy hadtestünk ellen hat hadosztály hiába támadt. A fenntérségen az olasz seregtestek lökése első védelmi vonalunkon rést ütött és csak nagy nehezen volt feltartóztatható az előrehömpölygő tömeg. *Erre a harc, akár csak a nyugati hadszíntéren, itt is elsőrendű csatává fejlődött, amelyben csapataink soha eléggé nem magasztalható módon tartották magukat.* És bár a november 2-án kezdett ellentámadásunk összeroppant az olaszok nagy erejével szemben, ezután lassan elült a harc zaja, a csata véget ért, amelyben 16 olasz hadosztálynak 70,000 főnyi veszteséget okozott a védő!

A 9. isonzói csatával a Doberdó birtokáért való küzdelem végleg lezárult a világháború tartamára, minthogy az olaszok belátták, hogy ezen a pokollá lett véres fenntérségen át sohasem érhetik el hadművelleti céljaikat.

A csak keresetlen szavakkal méltatott és nagyon is vázlatosan ismertetett doberdó rettenetes csaták harcosait soha el nem halványuló dicsőség fonja körül. Az utókor soha eléggé mélyen meg nem hajthatja az elismerés zászlaját, hogy kifejezhesse háláját azoknak a magyar csapattesteknek, amelyek drága vérük hullatásával a Doberdón védték Nagy-Magyarországot!

Falkenhayn bukása.

A központi hatalmak 1916-i válságainak sorozatában nagyjelentőségű esemény volt az, hogy *Falkenhayn Erich-et*, a német vezérkarnak 1914 szeptember 15-e óta működő vezérkari főnökét állása alól felmentették és helyébe *Beneckendorff-Hindenburg Pál* tábornagyot nevezték ki. Ez a változás éppen abban az időpontban, 1916 augusztus 29-én következett be, amikor Románia hadbalépése folytán úgy látszott, hogy a központi hatalmak feje fölött összezsapnak a hullámok.

Falkenhayn felmentésének indító okai a következők voltak. Amikor 1914 szeptember derekán, a Marne-csata kudarca után, őt iktatták be a német vezérkari főnöki állásba, a központi hatalmak helyzete felette válságos volt. Ebből a válságból Falkenhayn kivette a központi hatalmakat, mivel szerencsésen kikereste a maga számára a Németország fegyveres erejét megillető részt. Nevezetesen Franciaországban az entente haderőinek áttörési kísérleteit két éven át megghiúsította; Oroszország ellenében, ha nem is volt éppen kizárólagos értelmi szerzője a gorlicei áttörésnek, a maga javára is könyvelhette el azokat a győzelmeket, amelyeket a központi hatalmak hadseregei az orosz fegyveres erővel szemben kivívtak. Ugyancsak hozzájárult Szerbia letöréséhez és ezzel kapcsolatosan annak az útnak megnyitásához, amelyen Törökország megsegíthető volt; Oroszországot pedig ezután az entente nyugati hatalmasságai csak nagy ügyel-bajjal segíthették meg 1915 után. Ezeken felül még arra is képes volt a német hadsereg, hogy támogassa a szövetséges, de erejében már hanyatló Ausztria-Magyarországot. Falkenhayn sikerei közé számítják Bulgáriának a központi hatalmak oldalán

való hadbalépését, valamint, hogy Törökország segítőcsapatokkal jelent meg a keleti hadszíntéren.

Mindezek együttvéve a világ által is méltán megcsodált olyan nagy teljesítmények voltak, amelyek kétségen kívül azt mutatták, hogy a német hadsereg még hatalmas erőt rejt magában.

Az érdemekkel szemben azonban felsorakoztatták Falkenhayn ellenében azokat a hibákat, amelyek végre, népszerűtlenné válása folytán is, bukásához vezettek. Nem tekintve egyéniségének kevés rokonérzést fakasztó sajátosságait, hibájául rótták fel, hogy az ellenség kimerítésére törekvő stratégiájából fakadt ingadozása folytán egyik arcvonalon sem volt képes olyan túlsúlyra jutni, hogy döntő sikert vívjon ki; hogy a politikai és katonai vezető körök közötti feszült viszony ellenére is elmulasztotta követelni a német nemzet erejének legvégső megfeszítését; hogy az állásháborúból képtelen volt áttérni a mozgó háborúra; hogy magatartásával ellentéteket fakasztott a német hadsereg vezető egyénei és a szövetséges osztrák-magyar főparancsnokság között, amely utóbbi ellentét végre is arra vezetett, hogy a központi hatalmak hadseregeinek útjai szétváltak; hogy Anglia erejét lebecsülte; hogy Verdunnél kudarcot vallott; és végül, – amit leginkább kárhoztattak, – hogy elkésett a Romániával szemben szükséges óvintézkedésekkel, minthogy azt vélte, hogy Románia mindvégig semleges marad, a legrosszabb esetben pedig azt, hogy csakis szeptember havának végén vonul háborúba a központi hatalmak ellen.

Falkenhayn bukásával karöltötten járt *a központi hatalmak fegyveres erői egységes vezérletének megoldása is.*

A kényes kérdésnek szabályozását *német követelésre* egyrészt a Bruszilov indította nagy támadásnak igen nagy sikere, másrészt Romániának hadbalépése okozta.

A bármely szövetséges haderők áldásos együttműködését biztosító, mindenkor célszerűnek bizonyult és a szó szoros értelmében vett egységes fővezérlet a központi hatalmaknál a világháború elejétől fogva nem volt meg. Ezt ugyanis sem politikai, sem katonai okok nem kívánták meg, annál kevésbbé, mivel a hadvezetőségek között a kezdeti hadműveletek tekintetében súrlódások nélküli megállapodás jött létre. Hötzen-dorfi Conrad nagyon is önálló egyénisége nem tűrte, hogy elhatározásaiban bármily csekély mértékben is befolyásolják. De különben is Ausztria-Magyarország öntudatos vezető tényezői annyira hatalmasnak vélték a monarchia fegyveres erejét, hogy határozott ellenérzéssel fogadták volna azt a mindenesetre német túlsúly alatt álló egységes fővezérletet, amely bármely mértékben is csorbíthatta volna az elhatározás és a cselekvés szabadságát. Így tehát a szövetséges hatalmak had vezet őségei kölcsönösen csupán az úgynevezett összekötő tisztjeik révén biztosították az esetenként szükségesnek mutatókozó egyöntetű és összehangzó eljárást. Bár ez igen laza kapcsolat volt, de egyelőre megfelelt.

Később sem merültek fel az egységes fővezérlet kérdésében javaslatok, minthogy az együttműködést látszólag semmi sem veszélyeztette, noha az egyidőben és egy és

ugyanazon a helyen elegyenesen alkalmazott seregtestek vezérletét illetőleg sokszor sűrűlódások támadtak (Gorlice).

1915-ben azonban már válság készült a szerb hadjárat fővezérletének kérdése tárgyában. Ekkor ugyanis a bolgárok nem voltak hajlandók alárendelni magukat az osztrák-magyar hadvezetőségnek. Csakis hosszas tárgyalás hozta létre azt az egységes vezetést, amely azonban mégis igen szövevényes maradt.

Idők folyamán megesett, hogy a hadvezetőségek egymás értesítése, vagy megkérdezése nélkül is, külön választott céljaik érdekében önállóan hadműveleteket kezdetek (Montenegró). Ez az eljárás, valamint az is, hogy 1916-ban szétváltak a szövetségesek útjai (Dél-tirol, Verdun), természetesen kiélesítette az ellentéteket és csak akkor vezetett ismét eredményes együttműködésre, amikor mind a két félre nézve igen nagy veszély kerekedett (Luck). De ezért a veszedelemért bűnbakul a németek az osztrák-magyar hadvezetőséget állították előtérbe.

Az egységes vezérlet szükségességének okadatai közé felsorakoztatta Németország azt, hogy már 1915 telétől kezdve (Kárpátok) fokozatosan annyi német seregtestet állított a már igen sokat veszített és kevésbé megbízható (cseh, ruthén, lengyel) csapatokkal is elegyes osztrák-magyar arcvonalba, hogy ezek a német erők alkották az igazi szilárd pilléreit a csatavonalnak (Galícia). Már-már oda is jutott a dolog, hogy a német segítőcsapatok nélkül sikeres hadműveletekre kilátás alig volt. Vagyis a háború súlya aránytalanul igen nagy mértékben a német birodalomra nehezedett. Mindent összefoglalva tehát: joggal követelhetette Németország azt, hogy az egységes fővezérlet az ő kezébe jusson.

Az egységes fővezérlet tárgyában tett javaslatot azonban az osztrák-magyar hadvezetőség visszautasította. De a német császár közbelépésére, augusztus 5-én, abban egyeztek meg a központi hatalmak, hogy az orosz hadszíntéren álló haderők északi szárnyának parancsnokságát *Hindenburg*, a délinek pedig *Károly Ferenc József* trónörökös veszi át olyként, hogy Károly trónörökös mellé német vezérkari főnököt (Seeckt tábornok) osztottak be. A nyugati és az olasz arcvonal a német, illetőleg az osztrák-magyar főparancsnokság hatáskörében maradt meg továbbra is. A Balkánon, a német és bolgár elegyes erőket, továbbra is *Mackensen* vezette, míg az albániai osztrák-magyar csoportnak Mackensenhez kellett alkalmazkodnia.

Amikor azonban Románia hadbalépésekor Falkenhaynt felmentették vezérkari főnöki állása alól és helyébe Hindenburgot (első és felelősségben is osztozkodó főszállás mester Ludendorff) helyezték, a keleti arcvonal északi szárnyának parancsnokságát *Lipót* bajor hercegre ruházták. Végül pedig, amikor Románia leverése végett, Bulgáriát és Törökországot is belevonták a balkáni hadműveletekbe, és amikor Ausztria-Magyarország gyengesége folytán Erdélybe német seregtesteket is kellett küldeni, a körülmények kényszerítő hatásaként, nemkülönben I. Ferenc József császár és király döntése folytán, szeptember 6-án, Conrad is beadta derekát és létrejött *a központi hatalmak szárazföldi haderőinek legfelsőbb hadvezetősége*, élén Vilmos német császárral. A megegyezés

értelmében a szárazföldi haderők vezérkari főnökének jogában állott a legfelsőbb hadvezetőség nevében rendeleteket adni és a szövetséges államok haderőinek vezéreivel egyezséget kötni.

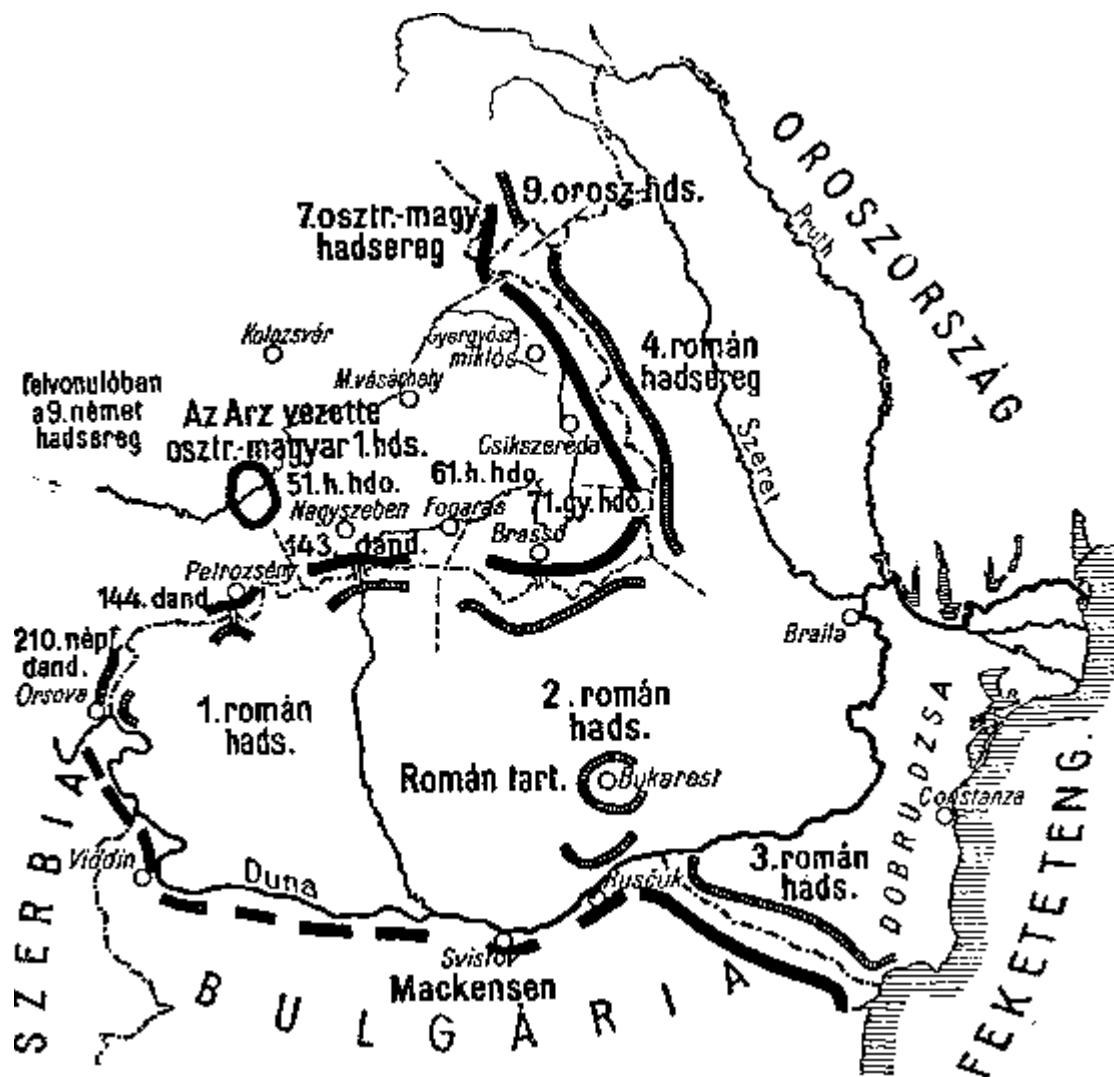
Amikor tehát a Románia elleni hadműveletek megindultak, a központi hatalmak egységes vezérlete biztosítva volt. Ennek keretén belől pedig a Keleten és a Balkánon a haderők vezérei a következők voltak: az északi szárnyon *Lipót* bajor herceg, a középben *Karoly* trónörökös, Erdélyben és a Balkánon pedig *Mackensen*.

Az oláhok ellen.

1916 augusztus 27-én Románia az entente oldalán belépett a háborúba, amivel, tekintettel az összes hadszínterek igen súlyos és feszült helyzetére, a központi hatalmakra nézve nemcsak új fejezete kezdődött meg a világháborúnak, *hanem azok valósággal az örvény szélére sodródtak.*

Az új ellenfélre nézve meg kell említenünk, hogy az az 1883-i egyezség ellenére a világháború kitörésekor nem állott a központi hatalmak oldalára, hanem, *hivatkozással elégtelen katonai felszerelésére és látván Itália magatartását is, semlegességi nyilatkozattal élt.* Vagyis lábhoz tett fegyverrel várakozva ugrásra készen állott ahhoz, hogy akkor lép be a háborúba, amikor érdekeinek megfelelőleg jónak és szükségesnek látja. *De már 1914 szeptember havában Oroszországgal jóakarátú semlegességi szerződést kötött, amivel formailag is eldőlt, hogy Románia melyik hadat viselő csoporthoz fog csatlakozni.*

A világháborúnak az 1916. évig terjedő időszaka alatt a hadat viselő szövetséges államcsoportok mindegyike állandóan de hiába fáradozott azon, hogy Romániát a maga oldalán háborúba rántsa. A többet ígérő entente állandó sürgetésének végre meg lett a sikere 1916-ban akkor, amikor az oláh kormány azt vélte, hogy a központi hatalmak már döntő módon annyira meggyengültek, hogy minden kockázat nélkül megkezdheti a maga háborúját. A Bruszilov-féle első támadás kudarca után az entente türelme végre elfogyott és színvallás végett a legszigorúbb ultimátumot intézte az oláh kormányhoz, miután Oroszország is úgy érezte, hogy kimerülése folytán még egy és sikerre vezető nagy támadást egymaga már képtelen intézni. Mivel pedig Oroszország szövetségeseinek nyomására nem zárkozhatt el az oláh követelések elől, Románia Orosz- és Franciaországgal, valamint Angliával *1916 augusztus havában véglegesen szerződést és katonai egyezséget kötött.* E szerint az egyezség szerint Románia megkapja Bukovinát, Erdélyt és a Bánságot, a Körös vidékének és Máramarosnak azonban csak egy részét. Ezeken kívül a béketárgyalásoknál az egyenrangú fél jogait biztosították számára, továbbá azt, hogy Oroszország az oláh mozgósítás és felvonulás zavartalan biztosítása végett ismét támadást kezd a központi hatalmak ellen, és hogy 2 gyalog és 1 lovashadosztályt küld a Dobrudzsába az oláh erők támogatására. Kötelezte magát az entente még arra

Az ellenfelek helyzete az oláh hadüzenet alkalmával.

is, hogy a macedóniai arcvonalon támadást indít, és hogy el fogja látni Romániát hadi anyagokkal is.

Ezekkel a szinte hallatlan nagy kedvezményekkel szemben Románia arra kötelezte magát, hogy a központi hatalmaknak a Kárpátokra támaszkodó keleti arcvonalát megingatja, az itteni 7. hadsereg hátába tör azzal a szándékkal, hogy azután az oroszok-

kai együtt elfoglalja Magyarországot, és így elvágja a Balkánra vezető utakat, vagyis a központi hatalmakra nézve lehetetlenné teszi a háború folytatását.

Hogy pedig az oláh hadüzenet alkalmával a központi hatalmak helyzete mennyire volt reménytelen, azt az előző fejezetekben ecsetelt események már eléggé megvilágítják. Hozzáfűznünk még csak azt kell, hogy a bolgároknak 1916 július közepén a macedóniai arcvonalon az entente orientális hadserege ellen indított támadása nemcsak hogy megakadt, hanem a helyzet annyira rosszra fordult, hogy Ferdinánd bolgár cár és Radoslavov miniszterelnök a német legfelsőbb hadvezetőségtől csapatokat kért a bolgár hadsereg támogatására. Továbbá az oroszországi arcvonal déli szárnya, mely Dorna-Vatra környékén az Erdős-Kárpátokra támaszkodott, úgyszólván védtelen volt, mert az oláhok támadásának megindulásakor Erdélyben állott gyenge erők ezt az egész oláh hadsereggel szemben nem biztosíthatták. Ha tehát az oláhoknak sikerül Erdélyen át előnyomulva a bukovinai arcvonal oldalát és hátát veszélyeztetni, ennek következményeit előre még mérlegelni sem lehetett. *Élet-halál kérdése volt tehát a központi hatalmakra nézve az, hogy az oláhokat megállítsák és Erdélyből kiverve, döntő csapást mérjenek rájuk, vagy legalább is olyan rövid arcvonalat teremtsenek, mely az erdélyi határ gerincére és a Szeret folyó vonalára támaszkodva képes lesz ellenállani a további orosz-oláh támadásoknak.*

Erőviszonyok. Románia 600,000-700,000 főre becsült fegyveres erejének összesen 22 gyalog- és 2 lovashadosztályával vonult fel, és pedig amiként az a vázlaton is látható: Erdély ellen három hadsereggel (1., 2. és 4.) és a Dobrudzsában egy hadsereggel (3.). Utóbbihoz csatlakozott két orosz hadosztály is. A Duna vonalát egy oláh hadosztály zárta el; a három hadosztályból alakított tartalék Bukarest környékén állott. *A központi hatalmak haderői* a következők voltak:

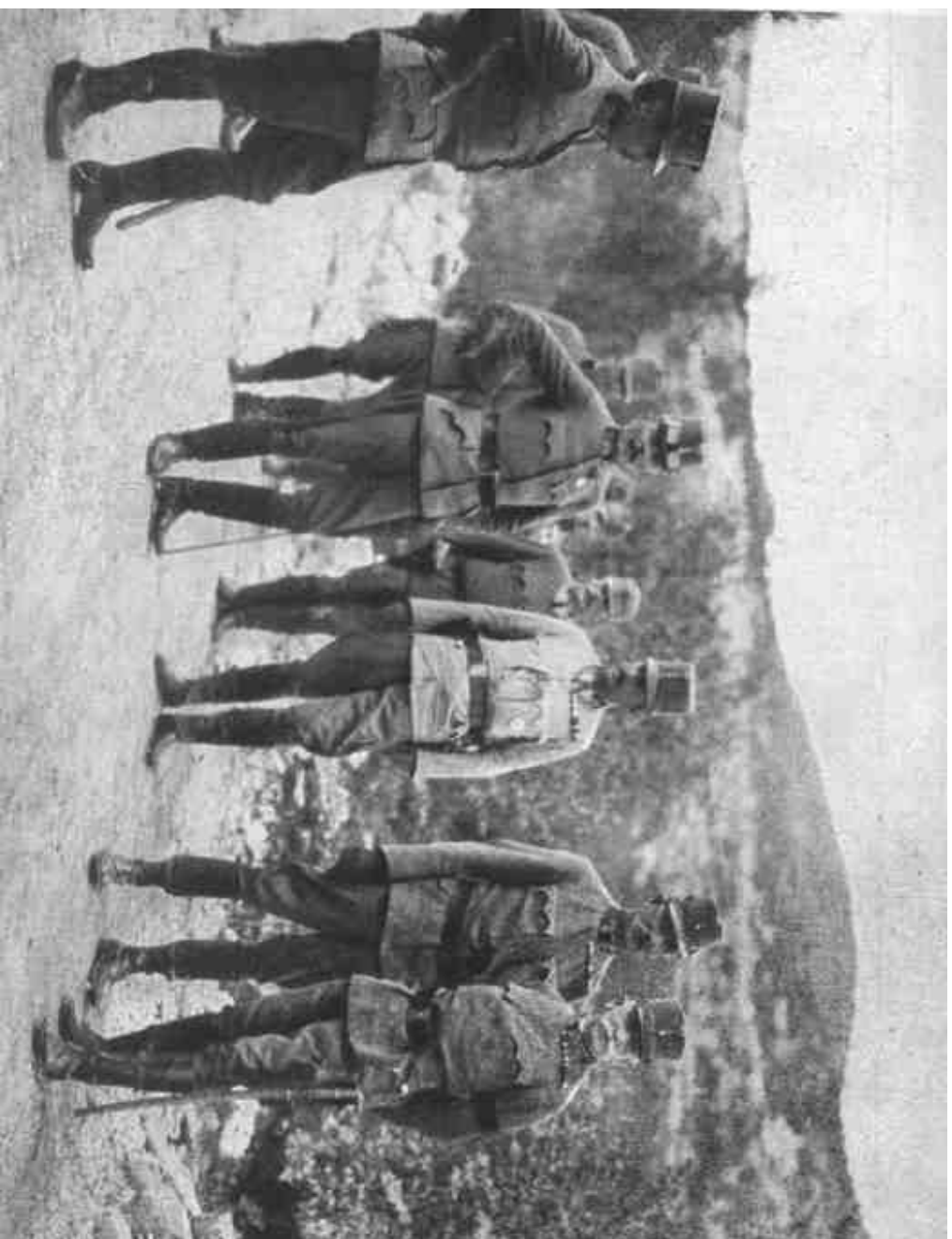
Erdélyben az északkeleti és délnyugati határ elzáró csapatok a hozzájuk tartozó tartalékkal, valamint az ezek megerősítésére hozott erők (szeptember 7-én összesen csupán 68 zászlóalj, 187 lovasszáhad és 47 üteg), amelyekhez további erősítések, valamint a *Falkenhayn* vezette 9. német hadsereg csatlakozott (mindössze tehát 122 zászlóalj, 22 lovasszáhad, 117 üteg, valamint a két lovashadosztályban 7 lovasezred némi tűzérőséggel);

a *Dobrudzsában* *Mackensen* vezetése alatt: 3 bolgár gyalog- és 1 lovashadosztály, 2 török hadosztály, vegyes fegyvernemekből alakított német, osztrák és magyar osztagok, valamint csekély számú osztrák-magyar műszaki csapatok, és végül az osztrák-magyar dunai flottilla.

Hadművelési tervek. Az oláhok fentebb már ismertetett hadművelési tervével szemben a központi hatalmak elhatározták, hogy amíg az Erdélybe szánt erők felvonulnak, addig az osztrák-magyar 1. hadsereg kötelékébe tartozó csapatok, – még esetleg a Maros vonaláig való visszavonulásukkal is, – gátat vetnek az Erdélybe betört oláhoknak. Ez alatt *Mackensen* az alája rendelt bolgár-német-török-osztrák-magyar csapatokkal a Dobrudzsában, ennek legalább is a legkeskenyebb részéig, visszaszorítja az oláh-orosz seregeket, majd pedig erőinek nagy részével *Szisziovónál* átkel a Dunán a

AZ ISONZÓI CSATÁK MADÁRTÁVLATI TÉRKÉPE.

AZ OLASZ HADSZENTÉR VEZÉRLŐ OSZTRÁK-MAGYAR TÁBORNOKAI.

POKORVICS SÁ.
vezérezredes.

JÓSEF
két. herceg.

L. E. BRAT
altábornagy.

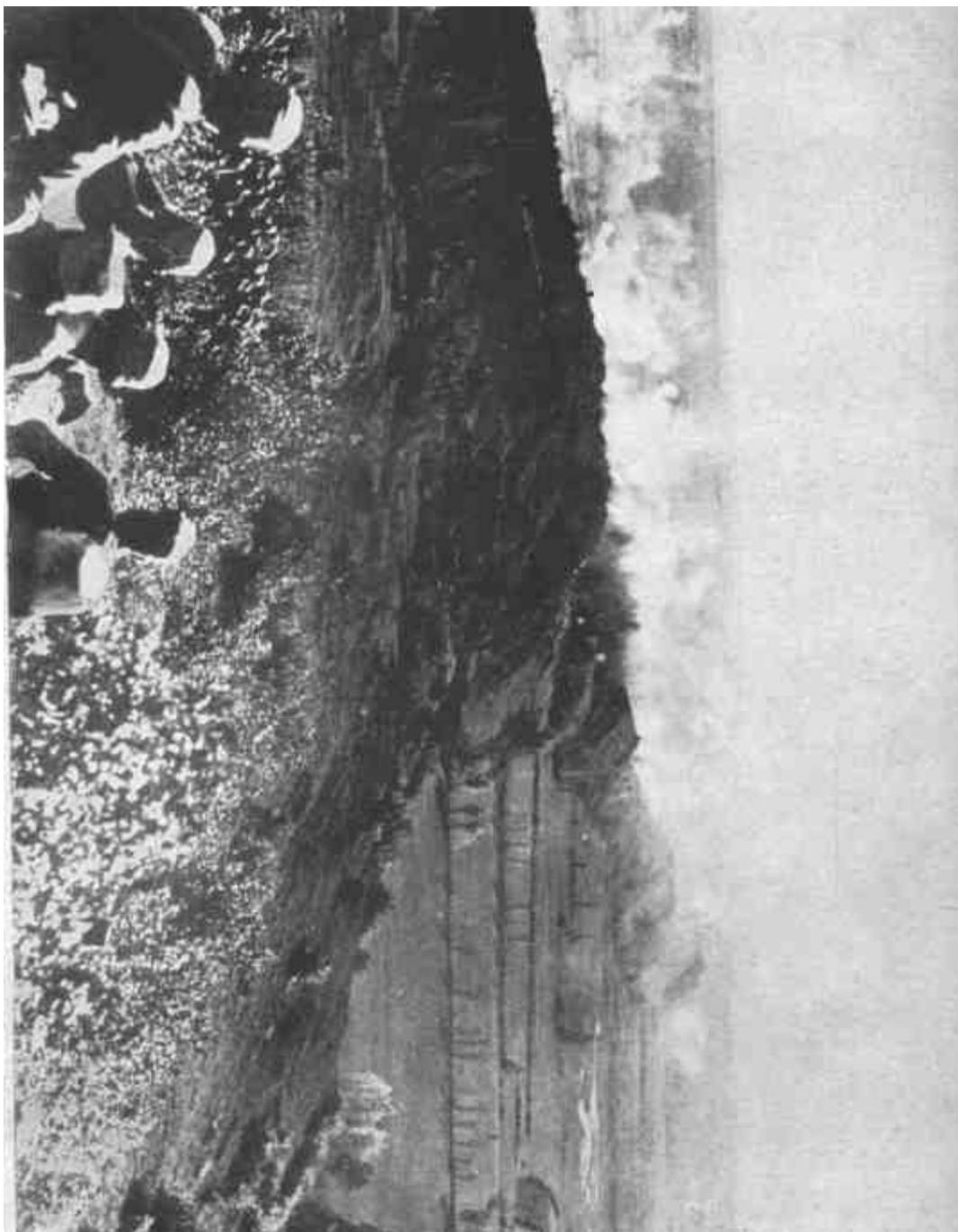
CONRAD
vezérezredes.

NÉMET ÁLLÁSOK AZ OLASZ HARCTÉREN AZ ALPESEKBEN.

OSZTRÁK-MAGYAR ÁLLÁSOK AZ OLASZ HARCTÉREN AZ ADAMELLO HEGYCSOPORTBAN.

Zárótűz az olasz arcvonalon

végből, hogy kezet nyújtson az Erdélyből jövő német-osztrák-magyar seregtesteknek. E közben pedig az Erdélyben felvonuló német-osztrák-magyar csapatok megverik és kiűzik Erdélyből az oláhokat, majd Oláhországon át utánuk eredvén, a Duna alól jövő Mackensennel összefognak és ezzel együtt a Szeret alá nyomják az oláh-orosz seregtesteket.

A dobrudzsai hadjárat.

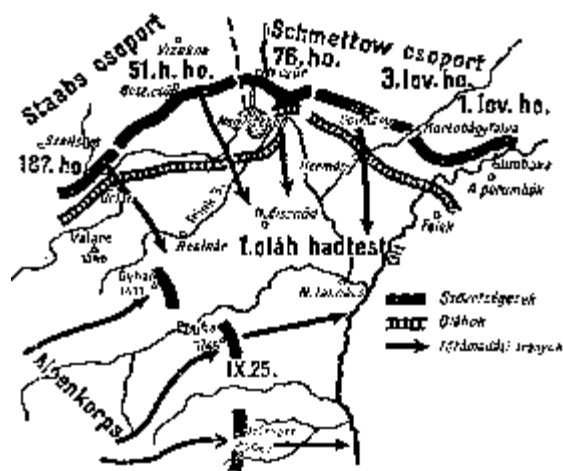
Mackensen, aki augusztus 28-án vette át a dobrudzsai hadműveletekre szánt erők felett a parancsnokságot, már szeptember 2-án nagy merészen reásújtott ellenfeleire és csakhamar halomra döntötte az oláh hadművelleti tervet. A nagy lendülettel kezdett támadás meglepően nagy sikereket ért el, mert már szeptember 5-én *Dobrics*, szeptember 6-án *Tutrakán*, másnap pedig *Szüisztria* oláh hídfők Mackensen csapatainak kezére jutottak. Ezek mellé a győzelmek mellé sorakoztak az *Oltina-tó*, *Paraköj*, *Afttat*, *Musubej*, *Cifutbej*, *Karaomer* (szeptember 12-14.) melletti diadalok, amik után az oláh-orosz hadak *Tuzla-Cobadinu-Rasova* között képzelt vonalba veretvén vissza, állásharcot kezdettek. A meghökkent oláh hadvezetőség erre az erdélyi arcvonalaról nagy sebtében egy hadosztályt volt kénytelen átszállítani a Dobrudzsába. Valósággal vérbe fulladt az oláhoknak átkelése a Dunán *Rjahovó*-nál, ahol október 4-én két dandárral a Dobrudzsában álló bolgár-német-török haderők hátába kívántak rontani. Ennek a hadműveletnek meghiúsításában nagy szerepet játszott az *osztrák-magyar dunai flotilla*, amely az oláhok építette hadihídat elpusztította.

A nagyszebeni és a brassói csata.

Az Erdély határainak biztosítására rendelt osztrák-magyar csapatok az oláhok betörését nem akadályozhatták meg és az ellenség megkerülő és átkaroló mozdulatai elől fokozatosan hátrálni voltak kénytelenek. Azt azonban mégis elérték, hogy az oláhok, nem lévén tisztában azzal, hogy mekkora erő áll velük szemben és hogy a velük közvetlenül érintkezésben álló osztagaink mögött nem állanak-e nagyobb tartalékok, mindenütt csak óvatosan, tapogatódzva nyomultak előre, úgy, hogy az 1. osztrák-magyar hadsereg sikeres visszavonulási harcai következtében az oláhok északi szárnya három hét leforgása alatt mindössze 60 kilométer, a 2. oláh hadsereg pedig 100 kilométer tért nyert Erdély belseje felé. A Vöröstorony-szoroson át betört 1. oláh hadtest Nagyszeben előtt megállott, ~míg a 11. oláh hadosztály, amelyet Petrozsénynél vereség ért, visszavonulóban volt a határ felé; az 1. oláh hadosztály pedig Orsovánál megakadt. *Mind-ezek pedig lehetővé tették, hogy az Erdélybe irányított 9. német hadsereg a Maros vonalától keletre fölvonulhatott és megkezdhetette a nagyszebeni csatát* (szeptember 26-29.)

A 9. német hadsereg felvonulásakor a központi hatalmak haderőinek helyzete nem sok reménnyel kecsegtetett ugyan, de erélyes és gyors cselekvéssel még sikerre lehetett kilátás, minthogy az oláh haderők meglehetősen szétszórta és csak nagyon

óvatosan haladtak előre. Főként az I. oláh hadsereg részei állottak olyként, hogy egyenként megrohanhatók voltak. Minthogy pedig az i. oláh hadseregnek Petrozsény és Orsova alá jutott részei kudarcot vallottak, a Nagyszeben alá jutott két oláh hadosztály teljesen elszigetelten állott. Falkenhayn tehát elhatározta, hogy elsősorban is ezeket mindkét oldali átkarolással tönkreveri. A csatában, amíg az úgynevezett német «Alpenkorps» a havasok gerincein a Vöröstorony-szoros felé előretört az oláhok hátába igyekezett, addig a *Staabs-* és *Schmettow-csoportok* megtámadták az oláhoknak Nagyszebentől délre csatához állott részeit. A Vöröstorony-szoroson át, valamint a Fogaras felől is segítségül jövő oláh erők közbelépése folytán a nem minden kockázat nélküli csata végén is szerencsére Falkenhayn győzelmével végződött, akinek csapatai a körülfogott és összeropantott oláh hadosztályok maradványait a havasokon át kiűzték Erdélyből.

A nagyszebeni csata.

Az ellenfelek helyzete a nagyszebeni csata után.

A nagyszebeni győzelmes csatának jelentősége abban rejlett, hogy utána a 9. német hadsereg egy kisebb részével elállhatta a Vöröstorony-szorost, a másik részével ellenben Falkenhayn Fogarason át a 2. oláh hadseregnek déli azt a szárnyát támadhatta meg nagy erőkkel, amely mögött az oláh hadvezetőség semmiféle tartalékkal nem rendelkezett (lásd a vázlatot). Ha tehát Falkenhayn ezt a szárnyat visszaszorítja és meg is veri, akkor az Erdélybe nyomult 2. és 4. oláh hadseregnek Brassón át vezető egyetlen vasúti vonalát is elfoglalhatja. Ezzel pedig az erdélyi Keleti-Kárpátok hegyeibe szorulnak az oláhok. A nagyszebeni vereség folytán megrettent és vajmi kevés háborús tapasztalattal bíró oláh hadvezetőség most annyira elvesztette a győzelembe vetett hitét, hogy képtelen volt a megfelelő ellenintézkedésekre és a haderők átcsoportosítására vonatkozó parancsok kiadására. Ennélfogva Falkenhaynnak Fogaras felől megindított

támadása is fényesen érvényesült, mert a *persányi ütközetet* követő *brassói csatában* (október 7-9.) is győzelmet aratott az oláh 2. hadseregnek ide özönlött részei fölött. Minthogy pedig ugyanezen időben az 1. osztrák-magyar hadsereg is támadásba fogott, *éktóber 13-ra az összes oláh erők, hadműveleteik teljes kudarca után, kitakarodtak Erdélyből.* Az oláhok elleni hadjárat első fejezete tehát *a gyengébb, de erkölcsi felsőbbbségben levő központi hatalmak mesterileg vezetett seregtesteinek diadalával végződött.* A vezetés kiváló érdeme az, hogy *a rendelkezésre álló erőket az ellenség legveszedelmesebb része ellen meglefoen állította csatasorba és ezekkel nagy merészen és villámgyorsan lesújtott még mielőtt az elkülönítetten haladó ellenséges seregtestek egymás segítségére jöhettek volna.*

Bruszilov támadásai.

Amíg a központi hatalmak a szélrózsa minden irányából súlyos gondok alatt összehordott német, osztrák, magyar, török és bolgár seregtesteikkel Erdélyben és a Dobrudzsában az oláh-orosz erők ellen felvonultak és már harcba is elegyedtek, és amíg az osztrák-magyar 1. hadsereg csak nagynehezen tarthatta magát az Erdélyben előnyomuló 4. és 2. oláh hadsereg ellenében, az alatt Bruszilov, az entente-nak Romániával kötött egyezségéből fakadó kötelezettsége folytán is, szeptember i-én ismét támadásra rendelte hadseregeit. Ebből keletkezett a *Bruszilov-féle 2. nagy támadás* (lásd a 142. oldalon a vázlatot), amelyben mind a négy orosz hadsereget (8., 11., 7. és 9.) szeptember végére vereség érte.

A Bruszilov indította 3. *nagy támadás* már szeptember 30-án kezdődött és bár október 5-ig az összes orosz hadseregek részei, néhol hétszer, máshol pedig tizennyolcszor is nekimentek a központi hatalmak volhiniai, galíciai és kárpáti állásainak, óriási emberáldozata ellenére is vérbe fulladt.

Ugyanígy végződött Bruszilovnak az előbbi támadáshoz szorosan csatlakozó *4-ik nagy csatája.*

A végső eredmény tehát az volt, hogy Oroszország keservesen csalódott a Románia hadbalépésével remélt segítség tekintetében. Mert a helyett, hogy az oláhok csak némileg is mentesítve az oroszokat, megkönnyítették vagy győzelemre segítették volna Bruszilovot, erdélyi és dobudzsai balsikereik folytán nem átalították orosz segítség után kiáltani.

Oláhország meghódítása.

(Lásd a vázlatot a 157. oldalon.)

Erdélynek az oláh invázió alóli felszabadításával a keleti hadszíntéri egyensúly még nem állott helyre. Ezt vagy úgy kellett biztosítani, hogy Romániát egészen leverik, vagy úgy, hogy a Kárpátok és a Duna-mente által alkotott beöblöződő hosszú vonalat kiegyenesítik. Az arcvonalnak ilyen módon való megrövidítése egyszersmind a

csapatok olyan arányú megtakarításával is járhatott, amelynek révén nemcsak hogy szilárdabb védelmi vonal keletkezik, hanem esetleg más arcvonalak számára is erősítések jutnak rendelkezésre. Ezek a célok azt kívánták tehát, *hogy a központi hatalmak legalább is a Szeret folyóig nyomuljanak elő*. Ez a hadműveleti cél hozta tehát létre azokat és az év végéig terjedő még mindig súlyos harcokat, amelyekben a központi hatalmak seregtestei a Szeret folyó alá kívántak jutni. A változatlanul nagy hevességgel vívott csaták és ütközetek sorozata nagyjában és térszínenként csoportosítottan három fejezetbe foglalható össze. És pedig: az Erdélyt keletről határoló *Kárpátokban* (Dornavatra-Ojtoz) lezajlott ütközetekre és csatákra, *Oláhország elfoglalása végett* kezdett hadműveletekre, és végül a *Dobrudzsának* az oláh-orosz seregtestektől való megtisztítására irányuló támadásra.

A központi hatalmak említett hadműveleti céljainak megakadályozása végett a fokozatosan és elegyesen egymás mellé sorakozott oláh és orosz haderők viszont arra törekedtek, hogy megakadályozzák a központi hatalmak seregtestjeinek egyrészt az oláh mélyföldre való kijutását, másrészt az erdélyi kárpáti keleti hegyláncolaton át a Moldvába való kitörését.

Harcok a kárpáti szorosokban.

A 4. oláh hadseregnek október 6-án Erdélyből megkezdett visszavonulásakor a központi hatalmak abban reménykedtek, hogy a visszavonulók üldözésénél ezekkel egyidőben a Moldvába is kijuthatnak. Az össze-vissza szaggatott hegyes vidéken a lehető legrosszabb időjárás közben olyan súlyos harcok kerekedtek, *amelyekben végül is a központi hatalmak csapatai megakadtak*, már azért is, minthogy előbb, november 7-én, az oroszok nagy erővel *Békás, Holló és Bélbor* környékén, később pedig az oláhok *Soósmezőnél, Ojtoznál* és az *Uz* völgyében ellentámadást kezdtek még azzal a céllal is, hogy az oláh hadseregnek Oláhországban kifejlődő katasztrófáját megakadályozzák. A november utolsó harmadáig tartó küzdelmeknek az lett a vége, *hogy a 7. és 1. osztrák-magyar hadsereg a Kárpátok hosszában állásharcokat kezdett*.

Közben az oroszok állandóan dél felé szállított hadosztályaikkal felváltották az oláhokat és az 1. osztrák-magyar hadsereg előtt átcsoportosított és újonnan alakított 9. és 8. hadseregükkel az *Uz* völgyétől északra, az oláhok pedig az *Ojtozi-szorosnál* alakított csoportjukkal általános támadást indítottak. Ennek célja az volt, hogy a központi hatalmaknak itten álló erőit mindaddig lekössék, amíg az Oláhországban, Bukarest megmentése végett Prezan tábornok alatt összevont oláh főerő Mackensen elleni támadó hadműveleteit végrehajtja. Ezekkel a hadműveletekkel egyidőben a macedóniai entente-erőknek, valamint a Dobrudzsában harcoló oláh-orosz seregtesteknek is támadniuk kellett.

Az osztrák-magyar 7. és 1. hadsereg ellen november 28-án kezdett orosz-oláh tehermentesítő támadásban december 6-ig több helyről összehordott erősítésekkel

a központi hatalmak végül is fölébe kerekedtek az oroszoknak és az oláhoknak és ezeket nagy veszteségek árán megállították. Különösen heves harcok dúltak az oláh-bukovinai-erdélyi határszögletben.

Oláhország és a Dobrudzsa meghódítása.

I. Ferenc Józsefnek 1916 november 21-én bekövetkezett halála után Károly trónörökös hadseregcsoportjának vezetését *József kir. herceg* vette át, akinek parancsnoksága alatt korántsem ült el a harc zaja ezen az arcvonalon, minthogy a központi hatalmak makacsul ragaszkodtak abbeli szándékukhoz, hogy a Moldvába betörten a Szeret folyóig nyomulnak előre. Szükségessé tette ezt a támadást még az Oláhországból a Szeret felé

előnyomuló Mackensen hadseregcsoporthoz balszárnyának támogatása is. Nem áll módunkban mindazokat a harcokat ismertetni, amelyek ezután az év végéig ezen az arcvonalon végbementek, csupán csak azt állapítjuk meg végeredményként, *hogy mind a két ellenséges fél részéről nagy elkeseredéssel folytatott, ide-oda hullámzó és nagy veszteségekkel járó küzdelmek után a József főherceg vezette hadseregcsoporthoz jobbszárnya végre is kijutott a Kárpátok keleti lába alá olyként, hogy az Oláhországból Focsani alá jött Mackensen hadseregcsoporthoz balszárnyához csatlakozhatott.*

Az oláh-orosz erők kiverése a Dobrudzsából.

Mackensennek a Dobrudzsába betört bolgár, német és török egyes erői hadi eseményeinek leírását az előző fejezetek egyikében akkor szakítottuk félbe, amikor Mackensen a *Rasova-Cobadinu-Tuzla* között képzelt vonalra vetette vissza az oláh-orosz erőket. Ekkor azonban megakadt ez a hadjárat, minthogy a jól megépített erős ellenséges védelmi állások elfoglalásához hiányoztak az erők és a műszaki eszközök. Amikor azonban az oláhok Erdélyben ért vereségeik folytán a Dobrudzsában harcoló erőik egy részét innen elszállították, és ezek helyett tekintélyes számban orosz seregtestek érkeztek, és amikor Oláhország elfoglalását tűzték ki célul a központi hatalmak, szükségessé vált, *hogy Mackensen a Dunán át betörjön Oláhországba.* Hogy pedig ehhez a hadműveletéhez Mackensen a dobudzsai ellenséges erők ellenében a hátát biztosítsa, az oláhokat, és az oroszokat a *constanza-csernavodai vasúti vonalig nyomta vissza.* Ezután, kivonván az Oláhországba való betöréshez szánt erőket, a 3. bolgár hadsereget azzal hagyta vissza, hogy ez akadályozza meg az ellenség esetleges előretörését. Amikor Mackensen a Dunán Oláhországba átkelt, a *Sacharov* orosz tábornok vezette erők megtámadták a 3. bolgár hadsereget. Ez a támadás azonban kudarcra végződött, sőt amikor a bolgárok december közepén ellentámadást kezdtek, Sacharov december 24-én a macsini hídfő kivételével *az egész Dobrudzsát kiűrtette* és csapataival a Moldvában harcoló orosz seregtestekhez csatlakozott.

Bevonulás Bulcarestbe.

(Lásd a 157. oldalon a vázlatot.)

A központi hatalmak erdélyi és dobudzsai győzelmei folytán az Oláhországba és a Moldvába viaszorított oláh haderők hadászati helyzete igen kedvezőtlen volt. Főként az Oláhországba szorult erők jutottak zsákutcába, minthogy a nagy boltívhez hasonló alkotmány bármely részének áttörése az egész arcvonal összeomlására vezethetett. És mivel ennek az arcvonalnak a legföltettebb része a brassó-orsovai vonal volt, az oláhok ide hordták össze fölös erőiket a végből, hogy a központi hatalmak Erdélyben gyülekező erőinek előtörését megakadályozzák.

A körön kívül álló központi hatalmak azt határozták el, hogy középpontiasan

akként támadják meg az Oláhországban levő ellenséges haderőket, hogy az Erdélyi-Kárpátok déli vonulatán át intézik a főtámadást. Eleinte úgy gondolták, hogy északon Brassóból délnek, a Dubrudzsából pedig Szilisztriából Bukarest felé támadnak, ami által a *Jalomita* folyótól nyugatra álló oláh erőket bekeríthették volna. Ehhez azonban pillanatnyilag elégtelenek voltak erőik. Arra pedig, hogy mind a két csoportot megerősítsék, sem idő, sem erők rendelkezésre nem állottak. Vagyis meg kellett elégedniük azzal, hogy a két hadseregcsoport közül az erdélyit, a német 9. hadsereget erősítik meg úgy, hogy ez legelőször legyen képes betörni Oláhországba.

A német 9. hadsereg már a brassói csata után kísérleteket tett arra nézve, hogy akár Brassóból, akár pedig a Vöröstorony-, Szurduk- vagy Vulkán-szorosokon át utat törjön magának dél felé. Mivel azonban az oláhok e szoros utak kijárait megerősítették és csapatokkal jól megrakták, a német 9. hadseregnek összes kísérletei egyideig kudarcot vallottak. Végre, amikor megfelelő erősítések is érkeztek be, így november 14-én, négy napos csata után, a Kühne német tábornok vezette csoport a Szurduk- és Vulkán-szorosokon át betört Oláhországba. Ezzel pedig megindult a lavina, mert Kühne már november 17-én megverte az oláhokat Targu-Jiu alatt, majd elfoglalván Craiovát, keletnek kanyarodott és a hátába jutott a Vöröstorony-szorosnál védekező oláh erőknek. Erre a Vöröstorony-szorosból is támadáshoz fogtak a központi hatalmak csapatai, amelyek november végén Curtea-de-Arges és Rimni Valcii-be jutván, áttörték az 1. oláh hadsereg balszárnyát és megnyitották az utat a mélyföldbe. Az ezután nagy balrakanyarodást végrehajtó erők a Dunán Szisztovónél átkelt Mackensen seregtesteivel a Nealjov folyó előtt nemcsak hogy egyesültek, hanem december 1-én megkezdtek az úgynevezett Nealjov- vagy Argesulmenti nagy csatát. Ebben, az oláhok által Bukaresttől délnyugatra intézett ellentámadás folytán majdnem vereség érte a németeket. De december 5-én Mackensen már föléje kerekedett ellenfelének, amely Bukarestet is kardcsapás nélkül feladta. Mackensen december 6-án bevonult Bukarestbe.

Bukarest eleste után Mackensen nem rejtette hüvelybe kardját, hanem az eredetileg megszabott hadműveleti tervhez képest: üldözőbe vette ellenfelét, amelyet a *Jalomita*, *Pt'ahova* és *Buzeu* folyóknál (december 9-20.), majd *Rimnicu-Saratnál* (december 21-27.) és végül *Focsaninál* (1917 január 6-8.) is megvervén, a Szeret és a Putna hosszában állásharchoz fogott az Erdélyből előretört József kir. herceg hadseregcsoportjának részeivel együtt.

Befejezésül szóvá kell tennünk Szívó ezredes Orsó va alól előretört csoportjának sikerét is. Ez ugyanis a Kühne vezette csoportnak a Szurduk- és Vulkán-szorosokból való kibontakozása után nyomába eredt az előle visszavonuló oláh erőknek, amelyeket azután Turnu-Magurelénél az északról segítségül jövő német erőkkel elfogott.

Ha végig tekintünk a november 11-ike óta lezajlott hadi eseményeken, amely időpontban tört elő a Szurduk- és Vulkán-szorosokon a Kühne vezette csoport, azt látjuk, hogy két hónapon át hóviharban, esőben, sártengerré vált utakon szakadatlanul folyt az előnyomulás és a harc, amelyekben a Kühne-csoport nem kevesebb mint 500 kilométernyi utat tett meg!

A hadjárat révén a központi hatalmak elérték azt, *hogy a keleti arcvonalon az egyensúly ismét helyreállt, Románia pedig hosszú időre képtelenné vált nagyobb szabású hadműveletekre.*

Az oláh haderőt nagy vereség érte és csaknem tökéletesen szétzüllött. A maga emberségéből egyáltalában képtelen lett volna a központi hatalmakkal szemben tovább, is harcolni, ha ekkor az oroszok meg nem mentik és nem sietnek egyrészt a Kárpátokban megindított hatalmas támadásaikkal a velők szemben álló osztrák-magyar és német erőket lekötni, másrészt pedig nem küldenek egész hadseregeket a szorongatott oláhok, közvetlen támogatására. *És mégis az oláhok az oroszokat okolják azokért a vereségekért, amelyek a hadjárat folyamán érték őket. Sőt nem átalították azt is világgá kürtölni, hogy az oroszok cserbenhagyták őket! A tény azonban az, hogy Romániát ép az oroszok mentték meg a végpusztulástól!*

Kifejlődik a szaloniki veszedelem.

A központi hatalmak 1915. évi szerbiai hadjáratában az entente-nak Szalonikinél partraszállított úgynevezett «orientális hadserege» egyelőre csakis azáltal kerülte el katasztrófáját, hogy a központi hatalmak egyrészt katonai körülményeik, másrészt Görögország érzékenysége miatt a görög határokon túl nem nyomulhattak előre.

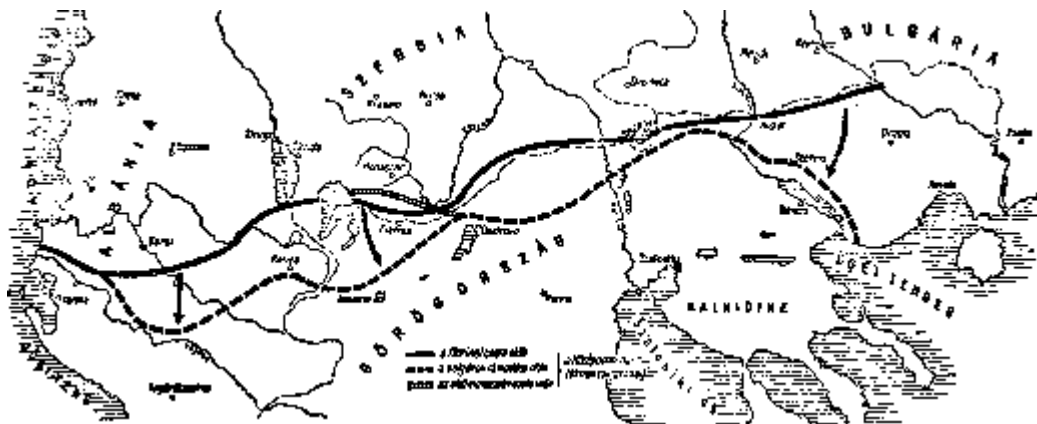
Bár a szerbek megsegítése kudarcot vallott, az entente nem takarodott el Szalonikiből, minthogy angol javaslatra, karöltve az Albániában lábukat megvetett olaszokkal is, azt tervezte, hogy a Románián át jövő oroszok segítségével nemcsak Szerbiát foglalja vissza, hanem Bulgárián át Konstantinápolyt is hatalmába keríti. Vagyis a Dardanelláknál vallott kudarca után a központi hatalmak köré vont gyűrűt most már magán a Balkánon óhajtotta szorosra fogni. Ez a valóban nagyszabású terv okozta azt, hogy a Sarraill francia tábornok vezette szaloniki haderő továbbra is itt maradt és azonnal hozzáfogott Görögország gúzsbakötéséhez és hadműveleti alapjának megteremtéséhez.

A központi hatalmak, – engedve Conrad javaslatának is, – a szerb hadjárat befejezése után azonban mégis fontolóra vették Szaloniki elfoglalását, minthogy bizonyossá vált, hogy az entente önszántából nem adja fel azt a vállalkozását, amely a földközítengeri uralmának újabb támaszpontját alkothatja. Egyelőre tehát tanácskozások kezdődtek, minthogy a hadműveletek alapos politikai és katonai előkészítésre szorultak, és mert nem volt várható, hogy az entente aránylag még gyenge erői a Duna felé is előtörni képesek lesznek.

Bár az entente szaloniki vállalkozása a veszedelem csíráját rejtette magában, a központi hatalmak vezetőségei nem vádolhatók meg azzal, hogy a veszedelem nagyságát nem ismerték fel és hogy mit sem tettek annak elhárítása végett. Mert mindenekelőtt egyezségekre kellett jutni Bulgáriával, amely, minthogy érdekei nem igen kívánták, és mivel állítólag készületlen is volt, – csak hosszas fontolgatások után volt hajlandó

segítőkezet nyújtani. Különbösen is úgy látszott, hogy a zsákmányból hasznót kíván ugyan, de minden kockázat nélkül.

De a támadás alapos katonai előkészítést is követelt, minthogy a Szerbia elfoglalásában résztvevő német hadsereg pihenésre, kiegészítésre, megerősítésre, tüzérségi és műszaki felszerelésre szorult. Kétségen kívül volt az is, hogy a kiapadhatatlan segítőforrásokból táplálkozó entente-hatalmak a Szaloniki alá hozott erőiket hamarosan és fokozatosan annyira meg fogják erősíteni, hogy ennek eredményt biztosító megtámadásához az élő és holt anyagi eszközöknek nagy mennyiségére lesz szükség. Ezek pedig csak idő multával juthattak el rendeltetési helyükre, minthogy Szerbiában és Macedóniában az úthálózat gyér volt, az utak minősége pedig sok kívánnivalót hagyott hátra.

A macedóniai arcvonal változatai 1916 második felében.

Az akadályok nagy ügyel-bajjal való elhárítása azonban mégis odajuttatta a dolgot, hogy a támadásnak március derekán meg kellett volna indulnia. Ekkor azonban, - és amikor Szaloniki alatt már több mint 800 ágyúval ellátott 250,000 ellenséges katona állott, - *a német legfelsőbb hadvezetőség elejtette a vállalkozást, minthogy Verdun ostromával Franciaországot avatta azzá a hadszíntérre, ahol összes erőinek harcbevételével döntésre remélte juttatni a háborút.*

Közben Sarraill Görögország tiltakozása ellenére elfoglalta Szaloniki erődjait, Kalikidike-félszigetét, Kavalát és a nemzetközi jogszabályok megsértése mellett entence csapatok behatoltak a központi hatalmak konzulátusainak épületeibe, letartóztatták ezeknek személyzetét és lefoglalták irattárait. Amikor azután a márciusi párizsi haditanács a szaloniki expedíció fenntartását határozta el, megkezdődött az «orientális hadsereg» megerősítése és hadműveletekhez való felszerelése. Ennek befejezésével az entente-erők április és május havában a görög határok alá föl is vonultak. Már ezt megelőzőleg és később is, kisebb csatározások kerekedtek az ellenfelek között, amelyek folyamán a

franciák megszállották Florinát és Porojt, a bolgárok pedig Rupel görög erősséget. A szaloniki táviró- és postahivatal lefoglalását a blokád követte, majd pedig a görög hadsereg leszerelésének a követelése. Végre augusztus közepén megkezdődött a komoly harc, összefüggésben Románia magatartásával. Sarraill kezdésére fejlődött ki a *florinai csata*, amelyben azonban a szerbeket vereség érte. Ezután a bolgár hadsereg mind a két szárnya ellentámadásba fogott és amíg Florinánál ismét megverte és visszaszorította a szerbeket, addig a balszárnyon a bolgár seregtestek a Sztruma folyóig és a Tachinos-tóig jutottak előre. Ekkor azonban a támadás megakadt, bajba jutottak a gyengéknek bizonyult bolgárok, és ezzel dugába dőlt a központi hatalmaknak Romániát illető az a hadi célja, hogy ezt visszatartsák a hadbalépéstől.

Görögország további politikai és katonai gúzsakötésének eseményeit mellőzve, még csak az *első monasztiri csatára* kell kitérnünk, amelyet az orientális hadsereg október elején kezdett Románia katasztrófájának megindulásakor azzal a szándékkal, hogy Monasztirnál áttörni a bolgár-német arcvonalat, és így akadályozza meg a bolgár és német erőknek Románia elleni felhasználását; továbbá, hogy ha kedvez a szerencse, Szerbiát is visszafoglalja. Ekkor zajlottak le a *Cserna folyó hajtása* körüli heves harcok, melyek november végén sajnos azzal végződtek, hogy Monasztír az entente-csapatok kezére jutott és a bolgár-német csatavonal jobbszárnya visszaszorult.

1916 mérlege.

Ha a világháborúnak fentebb ismertetett harmadik évének Verdun ostromától fogva *szakadatlanul folyó szárazföldi harcainak* összefoglaljuk, legelőször is az ötlik szemünkbe, hogy *az év első felében* a központi hatalmak valóban végrehajtják azokat a támadásokat, amelyekre elhatározták magukat. Ezekkel szemben az entente fegyveres erői a védelemre? szorultak. A központi hatalmaknak kudarcra végződő támadásaira (Verdun, Déltirol) válaszul azonban *az év második felében* már az entente a támadó fél (Bruzilov, Somme-csata) az összes hadszíntereken és pedig oly roppant nagy erőkkel, hogy a központi hatalmakat összeroppanással fenyegető módon sarokba szorították és a pusztító védelemre kényszerítették. Kivételt alkotott a Románia elleni hadjárat, *amelyben a németek felsőbb-séges merész katonai vezetésükkel valóban tündököltek akkor, mikor az oroszok szinte szakadatlanul nagy tömegekkel végrehajtott rohamaival támogatott oláh félmillió fegyveres erőt alig pár százezer emberrel ugyancsak szégyenletesen megverték. De végeredményben, az erők hiánya miatt, ez a támadás is állásharccá fajult.*

Csodálatos, hogy a Falkenhayn távozásának idejében válságuk tetőpontjára ért *központi hatalmak* az év végére mindenütt megszilárdították csatavonalait.

A *központi hatalmak* még a védelemben is általában ütőképességüknek csodálatra-méltó erejükről tettek tanúságot (Doberdó, Somme). Ezzel ellentétben a *entente-nil* a vezetők hadászati terveik tekintetében messze elmaradtak a központi hatalmak mögött,

mert az élő és holt erők roppant nagy mennyiségének harcbevételére ellenére is csak igen csekély kézzelfogható sikerekkel dicsekedhettek az év végén (Doberdó, Somme, orosz hadszíntér és Macedónia).

Ausztria-Magyarország hadvezetősége (Conrad) déltiroli támadásával igazolta azt, hogy nemcsak a magas hegység területén lehet áttörni, hanem, hogy az entente csatavonalainak leggyengébb része az olasz arcvonat. Nagy hiba volt tehát, hogy a hadvezetőségek útjainak szétválása folytán a központi hatalmak nem itt egyesítették erőiket. Mert ha a németek Verdun alatt elpazarolt hadosztályait ide hozzák, minden bizonnyal vagy szétszaggatják az olasz arcvonat, avagy talán a döntést is kicsikarhatták volna.

Az év folyamán sajnálatos módon mindjobban kitűnt Ausztria-Magyarország fegyveres ereje ellenállóképességének gyengesége, ami nagy részben nemzetiségi csapatainak megbízhatatlanságában is gyökeredzett. Conrad túlbecsülte a monarchia erejét akkor, amikor azt hitte, hogy délnyugaton a mindenünnen kiválogatott legjobb csapatokkal támadva, a keleten visszahagyott kevésbé értékes erők a még mindig hatalmas oroszokkal szemben meg fogják állni helyüket a gáton.

Meglepő volt, hogy a Románia elleni hadműveletekhez a gyengének hirdetett *Bulgária* és *Törökország* is segítőkész volt képes nyújtani. Igaz ugyan, hogy ez 1918-ban megbosszulta magát.

Németország szövetségeseinek gyengesége folytán az év folyamán fokozatosan mind súlyosabb helyzetbe sodródott. Lassanként a háború egész súlya reá nehezedett és ha valahol veszedelem ütötte fel fejét (Luck, Románia, Macedónia, Ázsia), *akkor az ő segítsége után kiáltott mindenki*. A verduni és Sommemelléki harcok nemcsak hogy kimerítették a német hadosztályok testi és lelki erejét, *hanem már rést ütöttek a német katona jövőbe vetett bizodalmaiban is*.

A központi hatalmak országainak belső körülményei is ugyancsak romlani kezdtek.

Ausztriában már éhezett a lakosság; a nemzetiségek politikai törekvései már nagyon meglazították az összefogó kapcsolatokat; az ellátás különfélesége miatt kiélesedett az ellentét a monarchia két állama között; a délszláv kérdés megoldásának módja, a csehek szereplése, az osztrák hazaárulási perek, mind olyan tényezők voltak, amelyek a fegyveres erő ütközését is lényegesen befolyásolták; Stürgkh meggyilkolása pedig megdöbbentően napfényre vetette a föld alatt titkon működő elemek veszedelmességét. Szóval mindenütt már a szétszakadás rombadöntő folyamata harapódzott el. *I. Ferenc József* halála után a monarchia vezetésének békére hajlásából eredő tettek nyugtalanságot keltettek, bizonytalanságot szültek, surlódásokat hoztak létre Németországgal, ami azután veszélyeztette az egységes vezetés és cselekvés lehetőségét. *Ezek pedig nagyon is meglazították a szövetségi kapcsolatot*.

Bulgáriában a nemzet egysége megbomlott; a macedóniai arcvonatnak csakis az oda beosztott német csapatok adták meg a kellő szilárdságot; máris igen érezhetővé vált az élelem, a ruházat és a hadi anyagok hiánya; bizalmatlanság keletkezett Ausztria-Magyarországgal szemben a macedóniai részek megszállása miatt.

Németország még szilárdan kitartott ugyan, de a katonai és politikai vezetőség közötti ellentét az év folyamán még jobban kiélesedett és érzékenyen érezhetővé vált a nyersanyagok, de főként az eleség hiánya, és hogy az emberi erőt elégtelenül használták ki eddigelé. *Ma már széltében-hosszában sokan hirdetik azt, hogy Németországban a világháború folyamán a politikai tényezők sohasem állottak a helyzet magaslatán!*

Az elhódított ellenséges országrészek általában igen nagy erőket kötöttek le és ennek ellenére az elfoglalt területeket a központi hatalmak sem katonailag (lengyel), sem gazdaságilag érdemleges módon kiaknázni képesek nem voltak.

Azzal, hogy augusztus 26-án Olaszország hadat üzent Németországnak, a központi hatalmak külvilággal való érintkezésének lehetősége még szűkebb térre szorult és annak volt bizonyítéka, hogy az entente a háborút győzelmének kivívásáig abba hagyni nem fogja.

I. Ferenc Józsefnek 1916 november 21-én bekövetkezett halála után Ausztria-Magyarországon a trónra *IV. Károly király* lépett, aki december 3-án átvette az osztrák-magyar monarchia egész fegyveres erejének főparancsnokságát. Bár a trón változásnak ebben az évben még nem volt lényeges kihatása a monarchia magatartására nézve, de az új uralkodó egyénisége nyomán várható új irányzat elé máris feszült várakozással néztek az illetékes tényezők, minthogy *IV. Károly* békére hajló szándékai és németellenes érzelmei titkot nem igen alkottak már.

Az oláh hadjárat sikere után, december 12-én, amikor az ellenfelek évközi erőpróbái egyik fél számára sem hozták meg a győzelmet, *a központi hatalmak elérkezettnek látták az időt a békeajánlat megtételére.* A közvetítésre felkért Észak-Amerika valamennyi hadat viselő állam kormányához intézett jegyzékével olyan konferenciát ajánlott, amelyben a békefeltételeket összeegyeztethetnék. *De az entente december 30-án együttes válaszában kijelentette, hogy mivel a központi hatalmak ajánlata nem határozott, tehát elutasítja és nem foglalkozik vele.* A békeajánlat a gyengeség érzetét váltotta ki nemcsak befelé, hanem a külvilág elé is, és az entente-nak rideg válaszával egyetemben ugyancsak hátrányára volt a központi hatalmak népeinek szellemére. *A népek szelleme pedig a haderőkre is átragadt, ezeket minden egyedében átjárta és meg is telítette. Ez természetes volt, mert hisz a világháború fegyveres erői most már a szó szoros értelmében olyan néphadseregek voltak, amelyeket lehetetlen volt légmentesen elzárni az anyaországoztól.*

Az entente hatalmasságaira nézve megállapítható, hogy 1916 második felében erőiknek kíméletlen harcbevételére ellenére egyik arcvonalon sem értek el olyan sikereket, amelyek roppant nagy áldozataikkal arányban állottak volna. A központi hatalmak arcvonalait áttörni sehol sem voltak képesek. A franciákat Verdun alatt roppant veszteségek érték. A harc folytatására nézve azonban elhatározó volt az, *hogy Anglia kimenekült válságos helyzetéből;* hogy az év második felében a minden irányból egyidőben megindított támadásokkal megakadályozták a központi hatalmakat abban, hogy a nagyobb veszedelmebe sodródott arcvonalra a másik, kevésbé veszélyeztetett hadszíntérről nagyobb mennyiségben erőket vonhassanak el. Románia hadbalépésének idejét ügyesen válasz-

tották meg, mert vele győzelemre való kilátásuk reménye hirtelen magasba szökkent. Azt látjuk továbbá, hogy az entente vezető tetterős államférfiai nem adják fel a küzdelmet, hanem erőik fokozása mellett elnémítják a csüggedőket, *a győzni akarás hajlíthatatlan tudatát öntik népeikbe, még jobban összeforrnak, nem szűnnek meg népeiknek harcias szellemét tüzelni, áldozatkészségre és kitartásra buzdítani. Mindez pedig igen könnyű volt, minthogy mögöttük állott az egész világ, ami abból is kitűnik, hogy a csak négy országból alkotott központi hatalmaknak kereken és csupán hat millió harcosával szemben a több mint húsz államból összekovácsolt entente kereken tizenegymillió katonát vezényelt támadásra minden irányból!*

HADI ESEMÉNYEK 1917-BEN-

A központi hatalmaknál elhatalmasodik a béke utáni vágy.

Az 1916. évi kudarcok, de leginkább a németek rettenthetetlen kitartása és ereje aggodalommal párosult az azt a hiedelmet keltette az entente-ban, hogy a németek 1917 elején a nyugati hadszíntéren támadni fognak. Ezt megelőzendők már az 1916 november 16-iki chantillyi haditanácson elhatározták, *hogy 1917 elején egyazon időben minden irányból ismét megrohanják a belső vonalon küzdő központi hatalmakat és így lehetetlenné teszik ezek számára erőiknek egyik hadszíntérről a másikra való eltolását.* Hogy a központi hatalmak megsemmisítésére való törekvésük elszánt elhatározáson alapult, bizonyítja az is, hogy az 1916 december 12-iki békeajánlatot ridegen visszautasították. Mindezekben igen nagy szerepe volt *Clemanceaunak* és az új angol miniszterelnöknek *Lloyd Georgenak* (1916 december 7.), akik diktatori erélyes fellépésükkel az erőket összefogták, hogy Németországot, mint Franciaországnak szárazföldi főellenségét, megsemmisítsék és Angliának a tengereken való korlátlan uralmát biztosítsák. Amíg Anglia a nemzeti szolgálattal fokozta hadserege erejét, addig Franciaország a gyarmatokból hordott össze mindent. Oroszország ismét újjá szervezte erejét, Japán és Amerika pedig a hadi anyagok roppant nagy mennyiségének szállítására vállalkozott. A semmiféle áldozatoktól vissza nem riadó hadviselésnek még azzal is nyomatékot kívántak adni, hogy a lassabban célhoz vezető megőrlés taktikáját javasló *Joffret* 1917 január 3-án fővezérsége alól fölmentették és helyébe a Verdun védelménél kiméretlen ellentámadásai révén alkalmasnak vélt *Nivelle Róbert* tábornokot tették.

A *központi hatalmaknál* Conrad tábornagy ismét azzal a kedvenc tervével állott elő, hogy Németország és Ausztria-Magyarország együttesen rohanják és semmisítsék meg Olaszország fegyveres erejét. Ezt a tervet azonban a német legfelsőbb hadvezetőség nem fogadta el, mivel szerinte az entente-nak az összes hadszíntereken még mindig nagy erővel várható általános támadásával szemben az erők éppen csak hogy elégségesek a védelemre; továbbá mivel a fegyveres erők létszámának és a hadi anyagoknak számottevő gyors gyarapítása egyelőre lehetetlen volt. Sőt nem minden aggodalom nélkül néztek

még a puszta védelem elé is, minthogy 1916-ban a nyugati hadszíntéri seregtestek kemény próbákat állottak ki.

Az 1917. évben tehát *mindvégig az entente a támadó fél, míg a központi hatalmak a puszta védelemre szorultak*. Ezen a keletgalíciai és a tolmeini ellentámadásaink mit sem változtattak, mert nem önelhatározásunkból fakadtak, hanem, végső szükségképpen az ellenség kényszerítette reánk. A német legfelsőbb hadvezetőség azon a nézeten volt, hogy a támadást majd csak akkor indíttatja meg, ha a korlátlan bűvárhaj ó-háború hatásaként is meggyengült entente-ot az időközben technikailag is megerősödött központi hatalmak olyként támadhatják meg a nyugati hadszíntéren, hogy mind Franciaország, mind Anglia békére lesznek hajlandók.

Amíg az egész világ segítőforrásaiból táplálkozó entente további tökéletes felkészülése csak idő kérdése volt, addig a világtól elzárt központi hatalmak államaiban igen súlyos körülményekkel kísért és megfeszített erőkkkel végrehajtott kemény munka következett azért, hogy tovább is ki lehessen tartani.

Ausztria-Magyarország hadereje 1917 elején három és fél millió emberből és egy millió lóból állott. Az arcvonalakon 780,000 ember harcolt. Mindezek 938 zászlóaljat, 242 lovasszázadot és 1246 üteget alkottak. A háború kitörése óta a több mint kétszerezésére gyarapított tüzérség 5700 táborig és hegyi, valamint 1550 nehéz ágyú felett rendelkezett. Ezeken kívül a gyalogságnál 664 gyalogsági- és 320 árokágyú, 7000 géppuska, 2100 akna- és 1100 gránátvető volt. A háború kezdete óta a monarchiának több mint 500,000 katonája esett el, köztük 15,000 tiszt; a mintegy másfél milliónyi sebesültből és két milliónyi betegből 200,000 egyén halt meg; egy millió ember hadiszolgálatra máris alkalmatlanná vált; egy és egyharmad millió pedig vagy hadifogságban sínylődött vagy eltűnt. Hogy pedig ezt az aránylag igen nagy időközi veszteséget pótolhassák, a monarchia férfilakosságának 14 %-át, vagyis hét millió embert kellett zászlók alá állítani. Ezt pedig csakis úgy érheték el, hogy a védkötelezettséget a 18-ik életévtől az 55-ig terjesztették ki. *Ennél tovább menni már igazán nem lehetett! És mégis gyarapítani kellett nemcsak a harcolók számát, hanem ezek fizikai és erkölcsi értékét is.* Ezt pedig a pótlásügyek felügyelőségével vélték elérni. Ez a felügyelőség ugyanis a mögöttes országban hagyott nélkülözhetetlenekből, valamint a hadtápszolgálatot teljesítők soraiból kiválogatta az arcvonalszolgálatra alkalmasokat és ezeket az arcvonalban álló kevésbé alkalmas és idősebb évfolyamú egyénekkal kicseréltette. Sőt a mögöttes országban és a táborig irodákban a női segítőerőket is alkalmazni kezdték. Mivel pedig a hadsereg loállománya is igen megcsappant, és mivel a tüzérség lovait pótolni kellett, nemkülönben mivel a mezőgazdaság is megkívánta a kellő mennyiségű vontató erőt, az egész hadsereg lovasságát lóról leszállították. És amíg a hadsereg egészségi állapota általában igen jó volt, addig az élelmezés a télen át igen rosszra fordult. 1917 tavaszán Tirolban hónapokon át kenyérszegénység következett be, kevés volt a zsír és máris a szárított főzelék-félék járták. Ezek pedig természetesen lényegesen befolyásolták azoknak a harcoló katonáknak fizikai és erkölcsi erejét, akik a téli évszak különben is mostoha időjárása

közben szakadatlanul igen kemény szolgálatot végeztek a természeti akadályokkal teli hadszíntereken.

Az osztrák-magyar trónváltással együtt, részben a király óhajára, részben pedig tanácsadóinak befolyására, a monarchia katonai fővezetőségében is csakhamar mélyen szántó jelentőséggel teljes változások következtek be, amelyeknek személyi ellenérzések, világnézeti különbségek, továbbá bel- és külpolitikai körülmények is okozói voltak. így rendelkezési állományba jutott *Frigyes királyi herceg*, a hadsereg eddigi főparancsnoka, február havában pedig az érdemekben gazdag *Conrad* távozott, akinek bukását nemcsak az okozta, hogy a Németország iránti szövetségi hűség csorbítatlan fenntartása mellett kardoskodott, hanem, hogy szembeszállott a bécsi udvar új bel- és külpolitikai irányzatával is. Ezeket követték a főparancsnokságnak Badenbe való áthelyezése, továbbá egyéb katonai személyi változások. *A hadvezetőségben is felülkerekedett a béke utáni vágy és az a törekvés, hogy a békét még áldozatok árán is létre kell hozni.* A háborúnak eme legválságosabb időszakában kétségen kívül kedvezőtlenül hatottak a hadsereg szellemére a belpolitikai sűrűlódások és ezeknek folyton fokozódó kiélekedése (magyar koronázás és a kiegyezés körüli bajok, osztrák kormányválság, a nemzetiségi és szociális kérdések, a hazaárulási perekben elítéltek megkegyelmezése, amivel bizonyos mértékben pellengérre állították a katonai igazságszolgáltatást, Redlich, Lamasch fellépése stb., stb.). *Magyarországon is* rosszra fordult minden, mert a nemzetiségi, szociális és demokratikus, valamint választójogi kérdések végül is *Tisza bukását okozták* (1917 május 23.).

A monarchia külpolitikája, főként a békére való és az ez irányú eszközöknek meg nem válogató nyughatatlan törekvéssel, nemcsak Németországgal való szövetségi kapcsolatát látszott ostromolni, hanem lazította a hadvezetőségek közötti összeműködés lehetőségét, nagyfokú bizalmatlanságra vezetett és szélteben-hosszában ellentétes véleményeket vetett felszínre még a hadseregben is.

És ha megvizsgáljuk *Németország* körülményeit, akkor ezekben sem találunk olyan biztató jelenségeket, amelyek a harcra hivatott hadsereg szellemét emelni képesek lettek volna. A polgári kormányzat gyengesége folytán oly belállapotok fejlődtek ki, amelyek kikezdtek a győzelembe vetett hitet és rést ütöttek azon a kitartáson, amelynek a megrögzöttséggel kellett volna párosulnia (a megegyezéssel békére való törekvés térhódítása, a harci kedv ellanyhulása, a politikai pártok folyton élesedő harca, a választójog kiterjesztésének kérdése, a sajtó pártpolitikai állásfoglalása, a szocialisták előtérbe tolulása, sztrájkok, drágaság, önzés és nyereségvágy, az 1916-17-iki téli igen rossz élelmézés, az ellenséges propaganda hatása és a polgári kormányzatnak ezzel szemben való tétlensége stb.).

A németek visszavonulása a Siegfried-állásba. Az arrasi és champagnei csata.

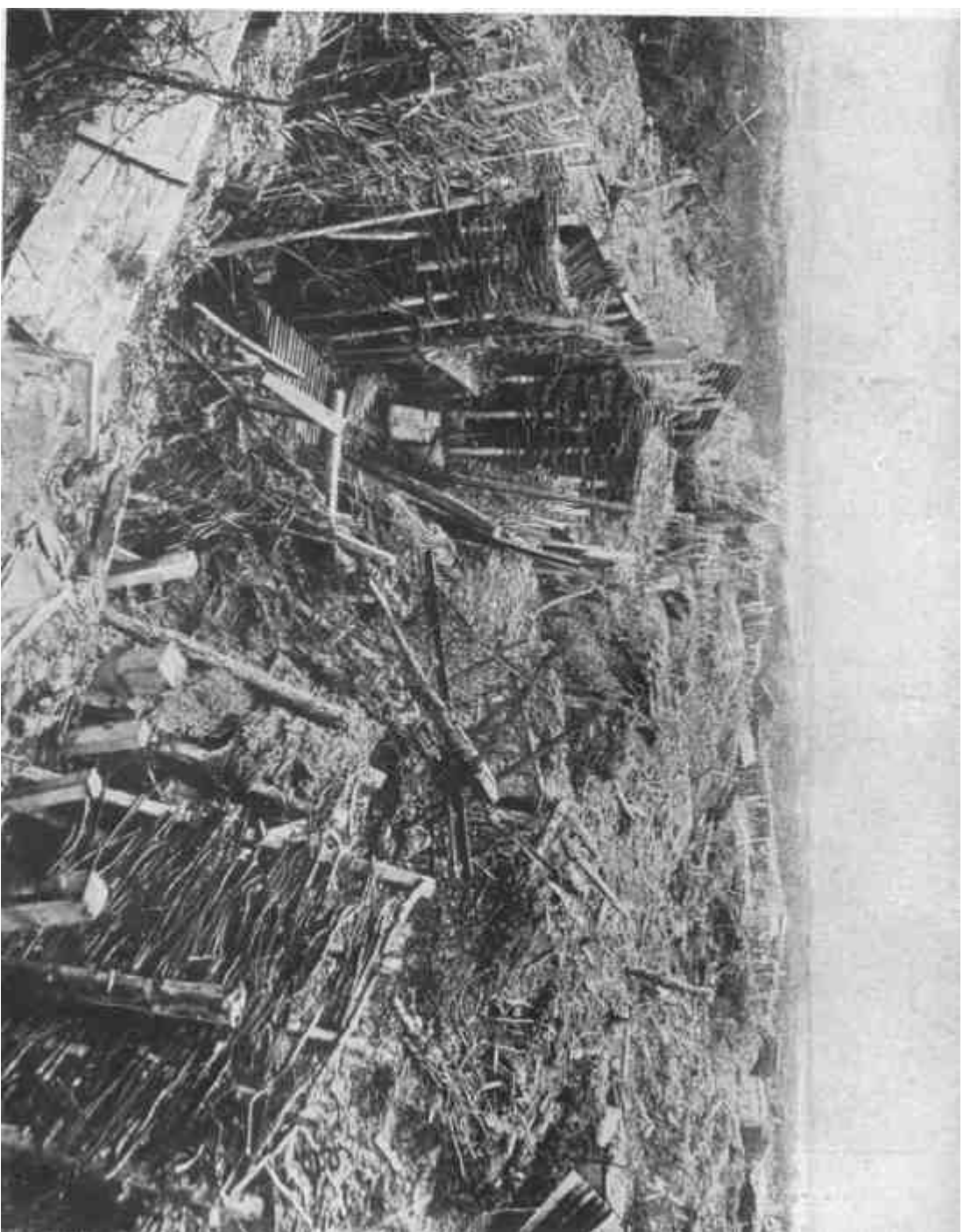
A német legfelsőbb hadvezetőség már 1916 végén belátta, hogy élő és holt erőinek elégtelensége miatt 1917-ben egyik hadszíntéren sem képes nagyobb arányú támadó hadműveletekre. Ezért tehát a pusztá védelemre határozta el magát, noha tudta, hogy ezzel a háborút döntésre juttatni nem képes. Az 1916-iki nagy veszteségek folytán pedig még arra is rájött, hogy a védelemnek eddigi módján változtatnia kell, ha azt akarja, hogy seregtestei a roppant nagy technikai felkészültséggel végrehajtott ellenséges támadásokat kivédjék. A keleti hadszíntérre nézve egyelőre aggodalomra nem volt ok, mint-hogy a Riga alatt, az oroszok támadása folytán az *A a* folyó mentén vívott januári csata a védelemre szorított németek győzelmével végződött. A német hadvezetőségnek tehát minden figyelmét a nyugati hadszíntérre kellett fordítania, ahol az entente nagy támadása volt várható.

Sok kedvezőtlen körülményen kívül az aggodalomra okot szolgáltató jelenségek is szaporodtak. Nevezetesen, a német nemzetnek jelenlegi és a most már létéért való küzdelmében, a polgári kormányzat hibájából, a nemzet erejét nemcsak hogy nem aknázták ki tökéletesen, hanem még most is vonakodtak ettől, mert abban bizakodtak, hogy az entente a katonai erőszak alkalmazása nélkül is békére lesz hajlandó. E miatt végre is a legfelsőbb hadvezetőség cselekvésre határozta el magát és olyan téren léptetett életbe különleges rendszabályokat, amelyek szorosan véve nem az ő hatáskörébe vágtak (Kriegsamt – hadihivatal, Hindenburg-programm, sajtóhadiszállás létesítése). Ezeken kívül a birodalom kormányzatát olyan intézkedés megtételére kényszerítette (munkakötelezettség behozatala), amely az egész nemzet erejének legmagasabb fokú kihasználására vezetett volna abban az esetben, ha komolyan fogják fel a dolgot. Ez azonban sajnos nem történt meg. A «Kriegsamt» a Hindenburg-programmal kapcsolatosan arra volt hivatott, hogy sorompóba állítván a tudományszakokat művelő egyéneket és az összes munkára alkalmasokat is, a hadi eszközök gyártásához szükséges nyersanyagokat (kőszén és ércet) fokozottabb mértékben előteremtse, ezeket célszerűen az ipar rendelkezésére bocsássa a végből, hogy hatványozott munkával nagyobb mennyiségben és tökéletesbített formában fegyverzetet, lőport, lövészt, ágyúkat, géppuskákat, köd- és gázfejlesztő anyagokat, gépkocsikat, repülőgépeket stb.-eket gyártsanak. Sőt amikor a mögöttes ország lakosságának soraiból a többtermeléshez szükséges munkáskezek elégteleneknek látszottak, bár nem minden kockázat nélkül, de a nagy ügy érdekében, a legfelsőbb hadvezetőség még a harcra hivatott fegyveres erő kötelékéből is tekintélyes számban szakavatott munkásokat küldött haza.

A harctéri pusztá védelem módjának sikerét elsősorban is azzal kívánták biztosítani, hogy a nyugati hadszíntérnek azon a szakaszán, ahol az ellenségnek leghevesebb támadása volt várható, és esetleges áttörése is megtörténhetett, szívós ellenállásra al-

A FRANCIA HARCTÉREN FOGLYUL ESETT FRANCÍÁK PIHENÉSE LAONBAN
1918 JÚNIUS 4-ÉN,

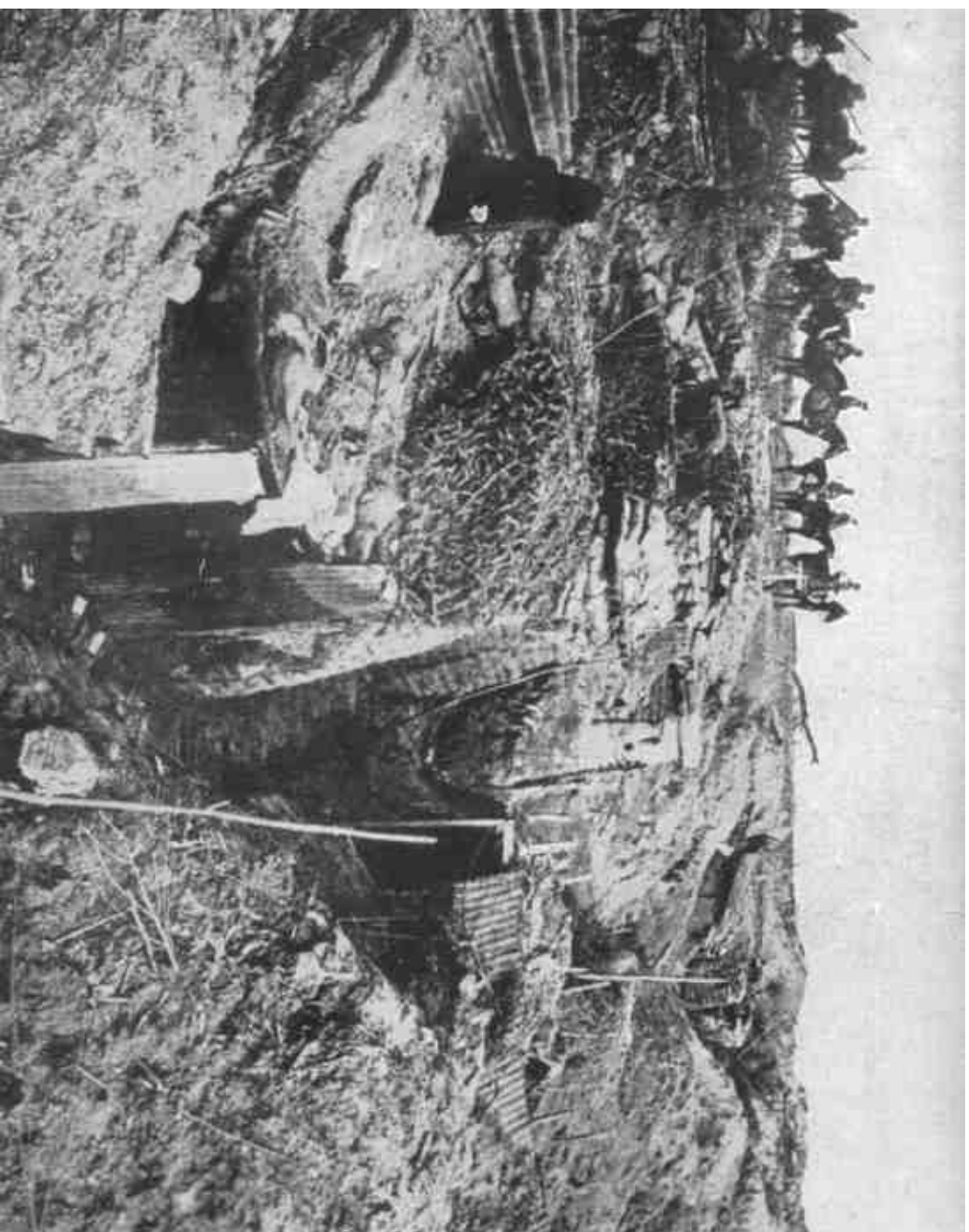
PIROGOTÉZZEL ÖSSZESÍTOTT ANGOL ÁLLÁSOK A FRANCIA HARCTERÉN.

YPERN ROMJAI.

GUMMINADRÁGOS NÉMET NÉPFELKELŐK A LÖVÉSZÁROKBA MENNEK.

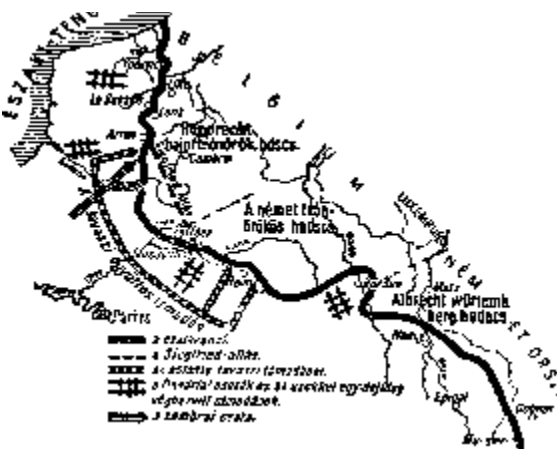

ÖSSZEFOGOTT ANGOL ÁLLÁSOK A FRANCIA HATÁRTERÉN

kalmas második védelmi vonalat alkottak. Ezt a Somme mellékén már 1916 utolsó harmadában a birodalom belsejéből összehordott munkásokkal készítették el. Ez volt az úgynevezett *«Siegfried-állás»*. A legfontosabb volt azonban, hogy az eddigi *merev védelmi harcot*, amely az 1916-i úgynevezett *«anyagi csatákban»* (Materialschlacht) rossznak bizonyult, az ellenséges fegyverek hatásának figyelembe vétele mellett *mozgó és ellentámadásokkal kapcsolatos védelemre változtatták át*. Ennek az új harcmodornak végrehajtásához pedig módosított irányelvekre és szabályzatokra, beható oktatásra és iskolázásra volt szükség. Ezzel az oktatással fel kívánták még rázni az éveken át tartó állásharcokban elernyedtet vezetőket és csapatokat, hogy ismét bizalmat öntsenek beléjük és hogy

viasszanyerjék Önértüket és támadáshoz való kedvüket. Az arcvonal megerősítése végett, – amelynek védelmében csupán 154 gyenge német hadosztály vett eddig részt 190 entente-belivel szemben, – a korlátlan bűvárhaj ó-háború kihirdetése után továbbra is semlegességükben megmaradt Hollandia és Dánia határaitól elszállított csapatok bevonásával új seregtesteket alkottak, a légi támadások elleni védelmet megjavították, a lovaság egy részét átszervezték stb., stb.

Vázlatosan összefoglaltan ezek voltak azok a lényegesebb intézkedések, amelyeket a német legfelsőbb hadveze-

Az 1917. évi francia hadszíntéri hadműveletek, tőség a világháborúnak mindvégig legfontosabb hadszínterén várható igen súlyosnak ígérkező küzdelem további sikeres folytatása végett létrehozott.

Az 1916-i Somme melléki nagy csata befejezése után a német csatavonalnak nyugat felé álló része több olyan kiugró állással birt (Arras, azután a Somme folyó és Soissons között), amelyek oldalba foghatók és így könnyen szétrobbanthatók voltak. Különösen veszélyeztetett volt az Arras körüli rész, ahol a német árkok építményeit az évszak mostoha időjárása is tönkre tette. Ennélfogva, és hogy a várható ellenséges támadás kivédéséhez szükséges tartalékcsapatokat előteremtsék, a német hadvezetőség az összes körülményeknek hónapokon át való mérlegelése után elhatározta, hogy az Arras és Soissons közötti csatavonalon álló erőket a már többé-kevésbé védelemre tökéletesen felkészített *Siegfried-állásba* vonja vissza. Ezzel a visszavonulással a német legfelsőbb hadvezetőség még nemcsak hogy cselekvési szabadságát vélte biztosítani, hanem arra is számított, hogy a szövetségesek összehordta roppant nagymennyiségű anyagi harci eszközeinek hatását gyengíti és az entente haditerveit is halomra döntheti.

A visszavonulás, a közbeeső területnek kiürítése, valamint a közlekedési vonalaknak és ezek építményeinek megsemmisítése után, február hó 9-től március hó 15-ig zavar-talanul ment végbe.

A visszavonulás az entente vezetőségeiben meglepetést keltett, ingadozást hozott létre és a németek javára késedelmeskedés következett be abban az időpontban, amikor a forradalom felé hajló Oroszország belső állapota épp az entente nyugati hatalmasságai-nak támadását tette szükségessé. A meghökkenésből kisarjadzott tétlenség azonban nem sokáig tartott az entente-nál, mert módosítván támadó hadjáratának tervét, angol ösztökélésre, elhatározta, hogy *Arrasnál* és *Reims* körül hamarosan rátámad a németekre. Erkölcsi erőt kölcsönzött a támadásnak az, hogy Amerika április 6-án hadat üzent Német-orzágnak, nemkülönben, hogy Károly királynak úgynevezett *Sixtus-levele* azt a reményt keltette, hogy a német csatavonal esetleges visszaszorítása, kivált áttörése, a központi hatalmak szövetségének szétrobbantására vezethet, annál is inkább, minthogy Bulgária nem üzent hadat Amerikának. Siettette a támadást az is, hogy a február hó i-vel kez-dett német korlátlan bűvárhaj ó-háború hirtelenében igen nagy sikereket mutatott fel.

Az *Arras körüli csatát* (április 2.-május 20.) az angolok vívták végig, amely-ben másfél hónapon át mind a két harcoló felet roppant nagy veszteség érte emberekben és anyagokban. A csata 28 kilométer széles arcvonalaán azonban az angolok csakis 5-8 kilométernyire jutottak előre a nélkül, hogy áttörték volna a németek csatavonalát. A németek vesztesége 85,000, az angoloké pedig több mint kétszer annyi, vagyis kereken 180,000 ember volt!

Az *Aisne-t oly ócska hosszában*, Reims városától keletre és nyugatra (április 6.-május 27.) támadó franciák áttörték ugyan a német csatavonal első védelmi állásait, de április 18-ra már mindenütt megakadtak a francia seregtestek a németeknek a mozgó védelemben kitűnően alkalmazott erői előtt. Ugyancsak kudarcot vallottak a május 7-én és 20-án intézett támadások is. Ezekben a harcokban, amelyekben *Nivelle* a győ-zelem kicsikarása végett konokul és kíméletlenül vetette harcba seregtesteit, a franciák veszteségei óriásiak voltak (például április 16-25-ig 130,000 ember!), és szinte az egész francia hadsereg felőrlődött. A kudarc nemcsak keserű csalódást okozott, hanem annyira felbőszítette a francia közvéleményt, hogy a hadműveleteket vezérlő Nivellenek, akit ez alkalommal a «vérszopó» jelzővel illettek, állását el kellett hagynia, bár ő bűnbakul alárendeltjeit állította előtérbe. Utóda *Pétain*, ennek vezérkari főnöke pedig *Foch* tá-bornok lett. A roppant nagy veszteségek fölötti rémület a francia hadsereg sorait is megbontotta, mert olyan fokú és olyan arányú lázadások kerekedtek, amelyeket csak *Clemenceau* kíméletlenül alkalmazott szigora tudott nagy nehezen elfojtani. Ezután a francia hadsereg csakis hónapok gondos munkája után vált ismét hadműveletekre al-kalmas eszközzé.

A franciák tehetetlensége miatt a háború súlya ismét az angolok vállaira nehezedett, akik már csak azért is kénytelenek voltak tovább támadni, hogy a bűvárhaj ó-háború nagy eredménye miatt a Flandriában tervezett nagy hadműveleik előkészítését lep-

lezzék. De közben kirobbant angol kezdésre *Ypern városától délre, a Wytschaete-hajlásban, az első flandriai csata*. Ebben az angolok kiverték ugyan a németeket elsővonalbeli állásaikból, de a második védővonal ellen már nem nyomultak elő, minthogy nagy veszteségeik voltak. Ennek ellenére a harcot nem hagyták abba, hanem ismét *Arras, La Bassée és Lens körül* fogtak támadó hadműveletekbe a végből, hogy innen kanyarodjanak északra a német bűvárhaj ó-állomások hátába. Vállalkozásuk azonban kudarcra végződött.

Az orosz forradalom.

A szaloniki hadsereg támadásai és a tizedik isonsói-csata.

Amikor a központi hatalmak Romániában 1916-ban a Szeret folyó mögé vetették vissza az orosz-oláh haderőket, Braila elestének napján (jan. 4.), északon *Rigánál*, az *A* α folyócska mentén, a *Radko Dimitriev* tábornok vezette 12. orosz hadsereg támadást kezdett a német 8. hadsereg ellen azzal a szándékkal, hogy ezt áttörvén, Vilnáig veti vissza. Ez a vállalkozás a cárizmusnak utolsó kísérlete volt és már január 9-én tökéletes kudarcra végződött, noha a németek szétszórta álló és csak másod- és harmadvonalbeli csapatokkal védekezhettek. A vereség azonban nem hagyta nyugton az utolsó szalmaszála is kapaszkodó orosz hadvezetőséget, mert újabb támadásra készült. Ezt azonban a németek megelőzték és január 23-án ellentámadást kezdtek. Ez azonban az erők elégtelensége és az igen zord téli időjárás miatt február 3-án végleg megakadt.

A balsikerű harcoknak évekre terjedő sorozata a cári kormányzatot végre is oda juttatta, hogy komolyan foglalkozni kezdett azzal, hogy kilép az entente táborából és békétárgyalásokat kezd a központi hatalmakkal. Közben azonban, és amint később kiderült, angol kezek munkájára is, 1917 március 9-én Pétervárott éhségzendülés tört ki, amely, miután elsöpörte útjából a rendőrséget, zúzni és rombolni kezdett. A békét is követelő zavargó tömeget azonban a katonaság szétverte. Másnap és március 12-én is megismétlődött a zavargás, míg 13-án a дума magához ragadván a hatalmat, mintegy 30,000 főnyi fegyveres erővel elfogatta a kormány tagjait, majd egy végrehajtó-bizottságot alakítván meg, ezt egyszersmind ideiglenes kormánynak is nyilvánította. Pétervár után Moszkva, Odessza, Kazán és Karkov városok csatlakoztak a végrehajtó-bizottsághoz, Kronstadt helyőrsége pedig a bizottság rendelkezésére bocsájtotta magát. Miklós cár az események láttára a főhadiszállásra utazott, ahol katonái körében teljes biztonságot remélt. *Március 16-án azonban nagy fordulat következett be, nevezetesen II. Miklós cárt lemondásra készítették. Ezzel pedig Oroszország alkotmányának erőszakos megváltoztatása is tényre vált.*

Bár az új kormány az annexiók és kárpótlások nélküli békét hirdette, mégis a vereségnélküli békét kívánta biztosítani akként, hogy a harcot tovább folytatta a központi hatalmak ellen. Ennélfogva legott a hadsereg újjászervezéséhez fogott. Ez azonban a fegyelem roppant meglazulása miatt csak nehezen haladt előre. Ebben az időben a

központi hatalmak nem fogtak hadműveletekbe, hanem csak propagandát indítottak meg az orosz hadsereg soraiban a béke érdekében. így jött létre az a hadműveleti szünet, amelynek folyamán a csatavonalon egymással szemben álló ellenfelek között valószínű barátságos érintkezés keletkezett.

A *balkán hadszíntéren* március n-től 26-ig zajlott le a 2. *monasztiri csata*, május 4-től 18-ig pedig az úgynevezett *májusi macedóniai csata*, amelyekben azonban az entente orientális hadserege csak annyit ért el, hogy a központi hatalmaknak ezen a hadszíntéren alkalmazott osztrák-magyar-német és bolgár haderőit fogva tartotta, *de egyben azért fokozatosan fizikailag és pszichikailag is örölte.*

Az 1917. év első felének nagy csatáit a 10. *isonzói csata* (lásd a 126. oldalon a vázlatot) zárta le, amelyben május 7-től 12-ig csak tüzérségi harc dúlt. A védők részéről a csatában 215 zászlóalj, 1720 géppuska, 915 tábori, 347 középnehéz és 63 nehéz ágyú vett részt. *A támadó olaszok ereje mindössze 55 hadosztály volt.* Az olaszok célja Trieszt elfoglalása volt. A főtámadások részben a *bainsizza-heiligengeisti* fenntérésén mostoha körülmények között védekező csapatainkat, délen pedig a Doberdó mögötti *karsztos fennsík*on álló seregtesteinket érték. A Bainsizza-fenntérésén a leghevesebb harcok a *Kuk* és *Monte Santo* hegyért folytak; a karsztos fennsík pedig a *Hermada-állás* birtokáért ütköztek» össze az ellenfelek. Nagy csatanappá avatatott május 23-ika, amikor olyan rettenetes; harc dúlt a 40 kilométer széles arcvonalon, amilyen eddigé még nem volt az Isonz» mellékén. A karsztos fennsík főként a 41. honvéd gyaloghadosztály tűnt ki. Május 27-én, amikor a védők erősítéseket kaptak, ellentámadást indítottak a karsztos fennsíkon, amely ellentámadással visszavetették az olaszokat és soraikból 7000 sebesületlen foglyoi is ejtettek. A csata eredménye az volt, hogy a 200,000 emberüket veszített olaszok északra a Bainsizza fennsík főként, elfoglalták a *Kuk* hegyet és a *Vodice körüli magaslatokat*, míg délen a karsztos fennsík nem tudták kezükbe keríteni a vidék által uralt Hermada-állást. !

A kudarc után Cadorna június 10-től 25-ig Tirolban próbált szerencsét, ahol egy hadtesttel támadott. A szerencse azonban itt sem kedvezett neki.

A német bűvárhajó állomások ostroma.

(A flandriai csaták.)

Az 1917 eleje óta tartó német korlátlan bűvárhajó háború eredménye Angliára nézve hónapról-hónapra oly veszedelmes arányokat öltött, hogy nemcsak Anglia léte kezdett kockán forogni, hanem az entente vereségének rémképe is kísértetni kezdte a franciákat, *minthogy a bűvárhajók elsüllyesztette entente-hajók bruttóregisztrációjuk már öt millió felül járt!* Megdöbbentő tényré vált az is, hogy az Egyesült-Államok tényleges beavatkozása a háborúba még a messzi jövő zenéje volt. Hozzájárult ezekhez

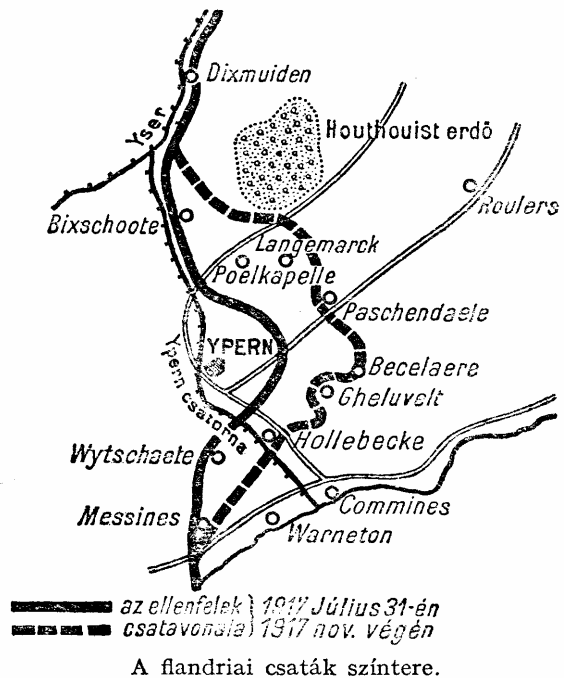
a nagy bajokhoz az is, hogy az Arras alatt és a Champagneban intézett angol-francia tavaszi támadások után hadműveleti szünetet voltak kénytelenek beiktatni az entente had vezetősegei, mivel a seregtestek pihenésre és kiegészítésre szorultak. A bűvárhajó-háború eredménye azonban ezt a szünetet tovább már nem tűrte meg és sürgősen tenni kellett valamit. Ily körülmények között ült össze az entente konferenciája Párizsban, mely a balkáni ügyek megvitatása mellett foglalkozott az oroszországi eseményekkel és a hadi célokkal, és végül elhatározta az újabb téli hadjáratot. Hogy azonban a működő hadseregekre, valamint Anglia és Franciaország gazdasági viszonyaira romboló hatással levő bűvárhajó-ó-háborúnak végét vessék, elhatározták, hogy folytatják a támadásokat, amelyek elsősorban is a németek flandriai bűvárhajó-állomásai ellen indítandók. Ez a törekvés hozta létre a flandriai csatákat (lásd a 169. oldalon a vázlatot).

Beleszámítva az év első felében vívott wytschaete-hajlásbeli csatát is, a flandriai csaták így május hó 2j-től december j-ig tartottak! A németek három nagy csoportba foglalják össze őket, nevezetesen: a wytschaetei és a nyári csatát megelőző harcokra (május 27-július 21.), a nyári (július 22-szeptember 17.) és végül az őszi (szeptember 18-december 3.) flandriai csatára. Elsőrendű nagy csaták voltak: július 31-én, augusztus 10., 16., 22. és 27-én, szeptember 20. és 26-án, október 4., 9., 12., 22. és 30-án, valamint november 6-án. Ezeken a napokon az angolok és franciák roppant

mennyiségű technikai eszközök és embertömegek felhasználásával óhajtottak áttörni a németek csatavonalán. A belga, a francia 1-ső és az angol 1., 2. és 5-ik hadsereg által intézett támadások a 4. német hadsereget érték.

A csaták részletharcaira kitérni lehetetlenség, és csak annyit óhajtunk feljegyezni, hogy a roppant nagy küzdelemben az angolok harcoltak a legszívósabban és mindenkor elől jártak. Felzárkózott hadosztályaik tömör, olyan támadóhullámaival törtek előre, amelyeknek útját előző tüzérségi pergőtűz, majd számos páncélos harci gépkocsi és lovas-kötelékek is támogattak.

Az yperni félkörív ellen hét hónapon át intézett hatalmas lökéseket azonban a német csatavonal ruganyosságával fölfogta úgy, hogy ha kellett engedett a nagy

erők nyomásának, de sehol szét nem szakadt! A védelemben 86 német hadosztály vett részt, amelyek közül 22-t kétszer is tűzbe vezényeltek.

És bár közben a franciák és az angolok az *Aisne mellékén* (Chemin des Dames), *Verdun alatt és Arrasnál* is rátámadtak a németekre, hogy egyrészt erőiket fogva tartsák, másrészt hogy esetleg szétszakítsák a németeknek nyugati hadszíntéri egész csatavonalát, *a flandriai csatáknak az eredménye az volt, hogy az entente go hadosztálya, kereken egymillió ember, sem verhetette meg a németeket*, vagyis nem érték el stratégiai céljukat: *a belga tengerpart meghódítását és a német bűvárhajók hadműveleti alapját. Eredményük csupán az volt, hogy Ypernnél 20 kilométer széles arcvonalon 6 kilométernyire visszaszorították a németeket, ami által csekély száz négyzetkilométernyi terület jutott birtokukba*,

A cambrai tank-csata.

A flandriai elsőrendű nagy csaták kudarcai és véres nagy veszteségei után az entente hatalmait nyomasztó érzés ülte meg. A franciák, nagy veszteségeik folytán, már semmire sem voltak képesek. Mindez pedig épp abban az időben következett be, amikor Galíciában Kerenszki támadása összeomlott, amikor a németek Riga alatt nagy sikereket értek el, és amikor az osztrák-magyar és német vegyes haderőknek a 12-ik isonzói csatában végrehajtott áttörése tüneményes győzelemmé készült kifejlődni. Ezek a méltán irigyelt sikerek, de még inkább a német bűvárhajók el nem lankadó működése még egy utolsó olyan kísérletre sarkalta az angol hadvezetőséget, amellyel a flandriai német bűvárhajó állomások mögé kívánt jutni. Ez a törekvés hozta létre a *cambrai tank-csatát*, amely lezárta a nyugati hadszíntéri 1917-i hadi eseményeket.

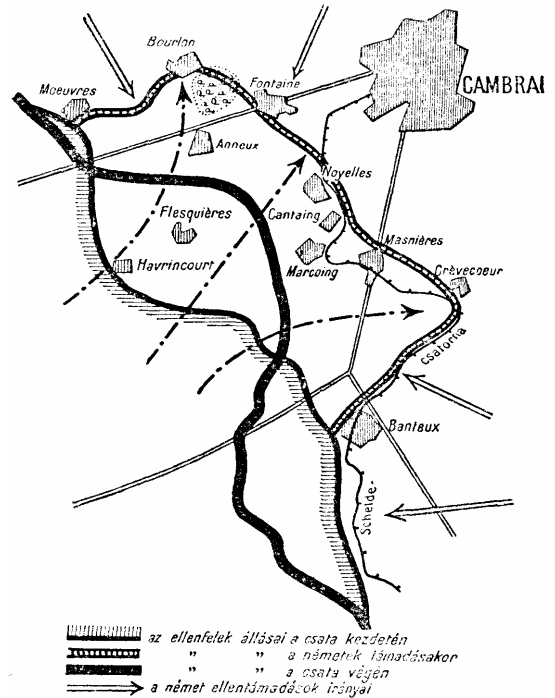
A támadást az angolok nagy titokban készítették elő, aminek folytán meg is lepték a németeket. *A meglepetés hozta létre a kezdeti nagy eredményt.* A meglepetés azáltal is sikerült, hogy a gyalogság támadását nem előzte meg a máskor árulóként ható tűzérségi előkészítés, hanem a tűzérségnek csakis a nagy mennyiségben alkalmazott tankokkal támogatott gyalogsági roham sikerülése után volt szabad közbelépnie. A csatában 13 angol gyalog- és 5 lovashadosztály vett részt *360 tankkal és 1000 ágyúval.* A tankoknak nagy mennyiségben való alkalmazása ezúttal legelőször történt a világháborúban, amiért is ezt a csatát a «tankok csatájának» is szokták nevezni. A harcnak két időszaka volt. Az elsőben, amely november 20-tól 29-ig tartott, az angolok áttörték a németek védelmi vonalát és azután Cambrai városa felé állandóan tért nyertek. A második időszakban pedig a németek ellentámadásba fogtak *és majdnem mindenütt eredeti állásaikba szorították vissza az angolokat.*

A támadás kudarcának oka az volt, hogy az angolok elégtelen erőket alkalmaztak. A vereség nyomán az angol közvélemény felzúdult és mind a sajtóban, mind pedig a parlamentben nekirentett az angol fővezérségnek.

A tankok, vagyis a páncélozott harci gépkocsik alkalmazására nézve itt csak

annyit kívánunk feljegyezni, hogy a csatában elő a német vonalak felé, hogy a roham kifejlődésekor az összes tankok egyvonalba fejlődöttek tüzet okádó acélfalat alkottak. A szekerek egy része elpusztította az akadályokat, míg mások az ellenséges csatavonal támasztópontjait és géppuskafészeket támadták meg, ami után megállottak, hogy a saját gyalogságuk újabbi rohamát előkészítsék és támogassák, vagy esetleg a védelemben az új állásoknak szilárd pillérei legyenek. Ekként az elől haladó szekerek száz méter széles akadály-övezetet gázoltak le, áthaladtak az árkokon és a golyók által vájta tölcsermezőkön, majd utána még az első német vonalat is áttörték. Az ágyúikból és géppuskáikból tüzelő, nagy zakatolással jövő félelmetes új harci eszközök azonban aránylag nem nagy veszteségeket okoztak a németek soraiban, de annál nagyobb volt az erkölcsi hatás az egyszerre meglepően fellépő tömeg láttára. A megriadt német gyalogság vagy megadta magát, vagy elmenekült!

9 tank-zászlóalj szekere akként törtetett

A cambrai tank-csata.

Az entente-ra nézve a csata azzal az igen jelentős tanulsággal szolgált, hogy végre megvan az a harci eszköz, a tank, amelynek tömeges alkalmazása révén át lehet törni az ellenséges védővonalat, sőt ki-látás van arra is, hogy a helyi harcászati siker a távolabbra ható hadászati áttöréssé is kifejlészthető.

igen jelentős tanulsággal szolgált, hogy végre megvan az a harci eszköz, a tank,

amelynek tömeges alkalmazása révén át lehet törni az ellenséges védővonalat, sőt ki-látás van arra is, hogy a helyi harcászati siker a távolabbra ható hadászati áttöréssé is kifejlészthető.

Görögország rabláncra fűzése. Kerenszki támadása és a zboróvi áttörés. A bresztlitovszki és a focsani fegyverszünetek.

Az entente Szaloniki alá rendelt haderőinek élére állított *Sarrail* francia tábornokot 1917-i tavaszi kudarcai nem törték meg tevékenységében, bár a nyári nagy hőség egy-ideig tétlenségre kárhoztatta az alája rendelt fegyveres erőt. Tevékenysége ezúttal a politika terére csapott át, ami abban csúcsosodott ki, hogy Görögországot tökéletesen az entente jármába hajlította.

Nevezetesen június 12-én *Konstantin* görög királyt második fia Sándor javára

lemondatta, június 27-án pedig az ententebarát *Venizeloszt* segítette kormányra, aminek természetes következménye az volt, *hogy június 30-án Görögország is szakított a központi hatalmakkal*. Ezzel pedig a görög hadsereg egy része bevonult az orientális had-erők táborába.

Nagyobb szabású hadműveletekre csakis július utolsó harmadában – a központi hatalmak zboróvi áttörése idejében – került a sor, amelyek azonban mind Sarraill kudarcával végződtek. Vereség érte Sarrailt még augusztus utolsó napjaiban és végül szeptember 9-én, amikor az egész arcvonalon különböző időkben rátámadt a bolgárookra és a németekre, sőt még az albániai osztrák-magyar arcvonalat sem kímélte meg.

Az oroszországi események további leírásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a központi hatalmaknak belső súlyos helyzetét. Ezen a téren mindenben csakis a rosszabbra fordulást állapíthatjuk meg, és pedig olyan mértékben, hogy azok a csatavonalakon küzdő milliók lelkére is rombolólag hatottak.

Hogy csakis a nagyobb jelentőségű tényekre mutassunk rá, elsősorban is azt látjuk, hogy az orosz forradalom napról-napra szélesebb területen hintett el konkolyt. A közvéleményt valósággal ellepte a hódítás-, és kárpótlásnélküli béke utáni nagy vágyakozás és az ebből kerekedett vita; széles mederben indult meg a választójog kiterjesztése érdekében már az izgatással határos buzdítás is. Magyarországon *Károlyi Mihály* nyíltan a német szövetség ellen lépett fel; a demokrata-blokk alakulása és kívánságai pedig nagyarányú tüntetéseket hoztak létre. Megdöbbenést és nagy felháborodást okozott *Georgi* osztrák Landwehr-miniszternek a cseh ezredek és tisztek harctéri magatartására vonatkozó felvilágosítása és az, hogy az entente táborában cseh légiók alakultak részben a hadifogoly-táborokban kezdett toborzások révén is. Németországban a legfelsőbb hadvezetőség és a polgári kormányzat között a kitartás szellemének fenntartása végett keletkezett nézeteltérések annyira elfajultak, hogy végre is kancellárválság következett be. Nagy hatással volt *Erzbergemék* a birodalmi gyűlésen tett az a nyilatkozata, hogy a bűvárhaj ó-háború mit sem használ, és hogy a központi hatalmak a háborút máris elvesztették. *A német hadseregben széleskörű olyan politikai agitáció harapódzott el, amely a flottában már lázadást is készült eredményezni*. A sztrájkokra való uszításoknak is igen sok helyen meg voltak a nyomai. Rossz szolgálatot tettek a holland[^]kandináv békebizottságnak Stockholmban a hadviselő államok szocialista szervezetek képviselőivel való tárgyalásai stb., stb.

Ilyen belső mérgező hatású körülmények mellett érték a központi hatalmakat az entente-nak ismét az összes hadszíntereken kezdett nagy támadásai, és pedig a keleti hadszínteren is, ahol a forradalmi Oroszországnak újjászervezett seregtestei megint előretörték.

Az az összeroppanás, mely a március 14-i forradalomkor Oroszországban bekövetkezett, nem volt tökéletes, mert legott közbelépett az entente és arra törekedett, hogy amit lehet, azt a maga javára értékesítse. Ez elsősorban is az orosz fegyveres erőre vonatkozott, amelyet továbbra is eszközéül kívánt felhasználni. Kiküldött tisztjeinek erélyes közbelépése folytán fegyelemre szorították a csapatokat, sőt mi több, ezekkel

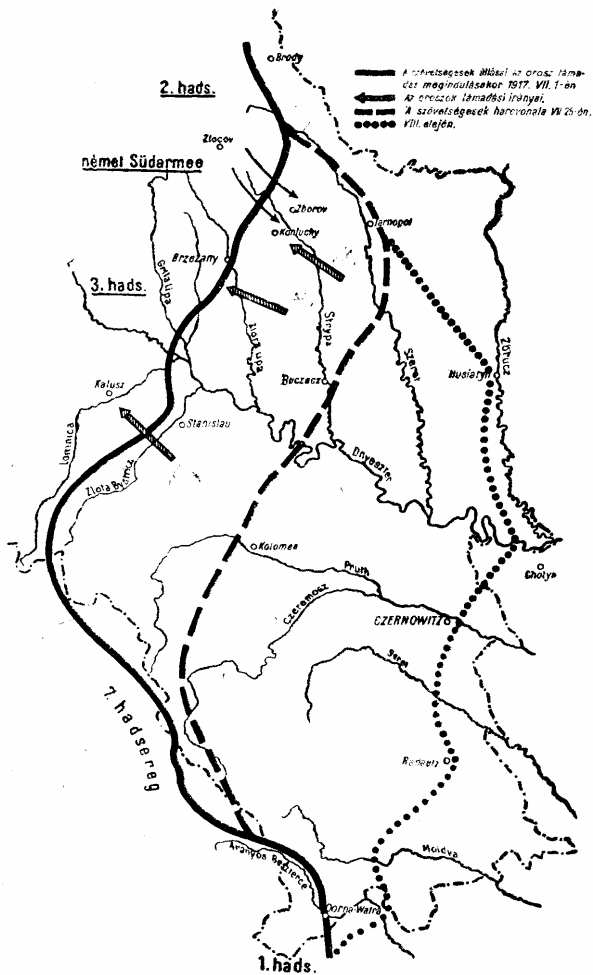
kisebb hadi vállalatokat is hajtottak végre. Május és június hó folyamán pedig minden jel már arra vallott, hogy az orosz seregetek újabb nagy támadásra készülnek a központi hatalmaknak déli arcvonala ellen.

Június havában *Kerenszki* orosz hadügyminiszter korlátlan hatalommal magához ragadta a kormány gyeplőit és az entente támogatásával is nagy hévvel felrázta a hadsereget és támadásra uszította. Ezen az entente kapva kapott, minthogy Oroszországot legalább addig óhajtolta a maga javára j'elhasználni, amíg Amerika tényleg harcba lép. így jött létre az úgynevezett «Kerenszki támadás», amely ép akkor indult meg központi hatalmak ellen, amikor ezeknek helyzete a flandriai harcok és a 10. isonzói csata folytán a legváltságosabbá vált.

A támadás valóban nagyszabású terv alapján indult meg, mert Rigától egészen a Fekete-tengerig kellett megtámadni a központi hatalmak csatavonalát. A főtámadás a déli szárnyat érte, ahol az osztrák-magyar 2., a német déli és az osztrák-magyar 3. hadsereg állott. Velők szemben az orosz 11., 7. és 8. hadsereg készült fel rohamra. Az oroszok célja az volt, hogy Lemberg felé áttörik a központi hatalmak arcvonalát, majd a német tengeri hadi vállalkozások számára fontos drohobici olaj forrásokat foglalják el.

Az entente közreműködésével és *Bruszilov* fővezérlete alatt gondosan készültek elő a hadműveletekre, mert támadó seregeteket a legharciasabb szellemű és legmegbízhatóbb (köztük cseh-szlovák és lengyel alakulatok is) csapattestekből alakították meg, amelyeket az entente szállította tüzérséggel, repülőkkal és egyéb technikai eszközökkel, de főként bőséges lővésszerrel láttak el. A túlerő tehát biztosítva volt

A központi hatalmakat a támadás nem érte váratlanul, sőt a német legfelsőbb

Kerenszki támadása és a zborovi áttörés.

hadvezetőség Zloców alól Tarnópól felé indítandó támadással meg is akarta előzni az oroszokat. Mivel azonban ezt az általános hadi helyzet következtében idejében nem tehetette meg, egyelőre a szívós védelemre készült fel, de egyben a nyugati hadszíntérről öt hadosztályt kelet felé útnak indított.

Az oroszok június 29-én tüzérségi harccal kezdett támadása legelőször is az osztrák-magyar 2. és a német déli hadsereg ellen irányult (Brzezany, Koniuchy), még pedig mindenütt felsőbbes erőekkel. Váltakozó szerencsével folyó olyan harcok kerekedtek, amelyekben Koniuchynál az oroszok elfoglalták a központi hatalmaknak állásait; Zloców előtt pedig az árulás határos gyenge ellenállást kifejtő csehek vonalát is áttörték. És bár az osztrák-magyar 2. hadsereg állásai ellen tankokkal is támogatott tizenöt soros hullámokkal rontottak előre az oroszok, július 6-ig teljes győzelmet aratni nem tudtak. Ekkor azonban a *Kornilov* vezette orosz 8. hadsereg a Kárpátok és a Dnyeszter között *a véletlen játékaként váratlanul nagy sikert ért el, mert az ott védekező osztrák-magyar 3. hadsereget áttörte és a Lomnica folyó mögé is viaszorította*. Még Kalusz városa is elveszett egyidőre. Ekkor ért a csata válságának tetőpontjára! De szerencsére ép ekkor (július 19.) a nyugati hadszíntérről hozott német hadosztályok már ellentámadáshoz csoportosítottan Zloców alól Tarnópól felé előretörték. A nagy lendülettel végrehajtott ellentámadás a már különben is kimerült orosz seregetesteket szétrobbantotta, majd megingatván az oroszoknak a Kárpátokig terjedő arcvonalát is, augusztus 10-re, igen csekély terület kivételével, *egész Galícia és Bukovina felszabadult az orosz invázió alól*. További előnyomulásra azonban nem kerülhetett a sor az erők elégtelensége miatt.

Kerenszki támadásának csúfos kudarca ellenére az entente a Moldvában álló orosz-oláh erőket sem hagyta tétlenül, hanem ezeket is támadásra uszította, miután előzőleg mind az orosz, mind pedig az oláh seregetesteket újjászervezte, kioktatta és hadi szerekekkel is ellátta. A támadások a Mackensen és a József kir. herceg vezette hadseregcsoportok ellen irányultak. A központi hatalmak itt is meg akarták előzni ellenfeleiket. Ez azonban nem sikerült, minthogy július 22-én a *Búzeit* és *Rimnicu* folyók között 12 gyalog- és 3 lovas ellenséges hadosztály rohamra indult a németek állásai ellen. A támadás azonban kudarcot vallott. Ezt követte az *ocsnai csata*, amelyben *Scserbacsev* orosz tábornok az 1. és 2. oláh, valamint a 4. orosz hadsereget a Susita folyó mellékén azzal a szándékkal indította támadásra, hogy a Mackensen vezette 9. német, valamint a József királyi herceg vezérelte osztrák-magyar hadseregcsoportok érintkezési pontján áttör. Az igen heves és váltakozó szerencsével folyó harcokban (hősi küzdelme a *Casinului hegyen* a cs. és kir. 82. székely gyalogezrednek) a központi hatalmak seregetestei eleinte ugyan meghátráltak, de később a segítségükre hozott erőkkel ellentámadást kezdve, az oláh-orosz seregetesteket kiinduló állásaikon túl visszavetették.

A július és augusztus havában vívott csaták azonban nemcsak a szövetséges orosz és oláh seregetestek vereségeivel végződtek, hanem kétségkívül tanúságot tettek arról is, hogy az orosz hadsereg fegyelme immáron gyenge lábon áll és hogy ütőképessége is igen mélyre süllyedt. Ezek a körülmények arra ösztökélték a német legfelsőbb had-

vezetőségét, hogy bár kisebb arányú, de további hadi vállalatokkal az orosz haderő tökéletes összeomlását idézze elő. Minthogy pedig délen, Moldvában és Galiciában, az újabb támadásokhoz a körülmények kedvezőtlenek voltak, a hadszíntér északi részén kellett támadni, ahol *Riga* és *Jakobstadt* városai vannak. Ennek az előretörésnek indító okai gyanánt szerepeltek még, hogy a német hadvezetőség egyrészt támasztópontot, hídfőt és zálogot akart szerezni, másrészt, hogy a Keleti-tenger északi részében a hajózást óhajtotta biztosítani, nemkülönben, hogy az orosz kormányt békére kívánta hajlítani.

A Riga elleni támadás szeptember 1-én indult meg és 22-ig azt eredményezte, hogy Jakobstadtig az egész Duna vonala német kézre jutott.

Szinte tűneményes gyorsasággal, valamint a szárazföldi és tengeri haderők mintaszerű összeműködése révén október hó 11-20-ig foglalták el a németek a Rigai-Öbölben fekvő *balti szigeteket* (Ösel, Moon és Dagó), aminél már annak kétségtelen jelei mutatkoztak, hogy az orosz fegyveres erő már nem bír belső értékkel.

Az orosz politikai pártok között a hatalomért való versengés csakhamar természetesen a hadseregbe is átragadt és nemcsak hogy még inkább részeire bontotta azt, hanem még oda is elfajult, hogy a csapatok egymásra támadtak. Ellenforradalmi mozgalmak is keletkeztek. E közben a szélsőséges radikális elemek mindinkább többséges helyzetbe kerültek, még pedig ép akkor, amikor a németek a balti szigeteket is elfoglalták. Közben új forradalom tört ki Pétervárott, amely a hatalmat a bolsevikok, a maximalista szocialisták kezére juttatta. Az ezek által alkotott tanácsköztársaság december 7-én hétnapos ideiglenes, december 15-én pedig 28 napos fegyverszünetet kötött. A béketárgyalások december 22-én *Breszt-Litovszkban* megkezdődtek ugyan, de nem értek véget ebben az esztendőben. Az oláh arcvonalon a fegyverszünetet december 9-én kötötték meg *Focsaniban*.

Hermada -Monte San Gabriele.

(Lásd a 126. oldalon a vázlatot.)

1917 augusztus 18-án az Isonzó mellékén a világháborúnak egyik leghevesebb s elsőrendű nagy csatává fejlődött olyan küzdelme kerekedett, amelyben az olaszok északon a *Bainsizza-Heiligengeist* fenntérség, délen pedig, a karsztos fennsíkon, a *Hermada* ellen intéztek rohamokat. *Tehát kettős átkarolással óhajtották elérni a már két évvel azelőtt kitűzött hadművelleti céljaikat.*

A még mindig pusztá védelemre utalt osztrák-magyar csapatok helyzete a lehető legrosszabb volt. Nem is számítva a pokollá vált kietlen térségen a 10-ik isonzói csatában kiállott fádalmakat, a további sikeres kitartás végett összehordott csapatoknak a várható nagy harc mértékéhez képest nemcsak állásaikat kellett verejtékes munka árán sürgősen felkészíteniök, hanem az állásokhoz utakat is kellett telepíteniök. A sivár és nehezen járható térszínen az élelem, de főként az ivóvíz biztosítása a legnehezebb

feladatok elé állította a hadvezetőséget. Hogy pedig a legénység testi erejének fenntartásához elengedhetetlenül szükséges élelmet előteremthessék, a lovak egy részét levágták. Ennélfogva pedig nemcsak a szállítás nehezült meg minden tekintetben, hanem a legtöbb helyen még az ütegeket is agyoncsigázott lovakkal, gépkocsikkal, sőt még emberekkel is kellett állásba vontatni.

Amiként azonban maguk a résztvevők is állítják, egyedül a csapatok erkölcsi értéke és fegyelme élt még csorbítatlanul! Ezeket, csodálatosképen, semmi sem ingathatta meg, és így ezekben gyökeredzett a védelem további sikere.

A csatában az olaszok 4100 ágyúval, 1700 aknavetővel és 53 és fél hadosztállyal vettek részt. A védők csupán 1436 ágyúval, 112 aknavetővel és 29 hadosztállyal állottak ellen!

A Bainsizza-fenntérségen a védők napokon át csodálatraméltó szívóssággal és a végsőkig kitartottak, és csak akkor vonultak vissza a *Log-Kal-Vrhovec-Madoni-Zagorje-Monte San Gabriele* között képzelt vonalba, amikor rettenetes sokat veszítve, támogatásra kilátásuk már nem lehetett és a teljes fölbomlással kapcsolatos vereség elől pedig ki akartak térni.

Délen, a Hermada előtt, napokon át heves és elsőrendű olyan nagy csata kerekedett, amelyben támadások és ellentámadások folytán, váltakozva ide-oda hullámozó harc dúlt. A küzdelem végét hivatalos jelentésünk ekként jellemezte: *Karsztvédőink minden dicséreten felül álló vitézséggel és kitartással diadalmasan visszaverték az ellenségnek sokszoros túlsúlyban lévő erőikkel intézett minden támadását.*

Augusztus végével ismét állásharc kerekedett, kivéven a csatavonal közepét, ahol augusztus 25-től két héten át a *Monte San Gabriele* birtokáért, az Isonzó arcvonala egyik pilléréért folyt az az ádáz küzdelem, *amelyben tizenhárom olasz dandár vérzett el!* Ebben az olasz tűzérésig szinte állandóan szórta a legnehezebb ágyúgolyókat a hegyre a végből, hogy a védőt elpusztítsa. Azonban még a szeptember 28-i utolsó roham is vérbe fulladt, a védők vitézi ellenállása, szívóssága és mintaszerű vezetése következtében.

Il miracolo del Caporetto.

(A 12. isonzói csata.)

Az olasz fegyveres erőnek az Isonzó mellékén már tizenegy ízben intézett támadása lassan-lassan annyira meggyengítette és kimerítette a pusztá védelemre szorított osztrák-magyar seregeket, hogy önmaguk ezen a területen további sikeres ellenállásra már képtelenek voltak, annál is inkább, mivel Olaszországot szövetséges társai fokról-fokra mind jobban támogatták. A 11. isonzói csatában már a tetőpontjára hágott az a veszély, hogy az olaszok Trieszt felé áttörnek. *Ezt pedig minden körülmények között meg kellett akadályozni, minthogy Trieszt elvesztésének nagy horderejű politikai jelentősége lett volna.* És mivel a 11. isonzói csatában elért sikerek folytán az olasz hadvezetőség is újabb táma-

dásra készült, a súlyos helyzeten csak az segíthetett, ha támadással visszavetjük az olaszokat. A sikeres támadáshoz szükséges erőket azonban Ausztria-Magyarország egymaga összehordani már képtelen volt, tehát Németország segítségéhez fordult. A válságos helyzet már 1917 derekán sem tűrt halasztást és hosszas fontolgatást, vagyis a német legfelsőbb hadvezetőség a végrehajtás részleteinek szabatos megállapítása után, 1917 szeptember 8-án elhatározta, hogy a közösen végrehajtandó támadáshoz hét gyaloghadosztályt bocsájt rendelkezésre.

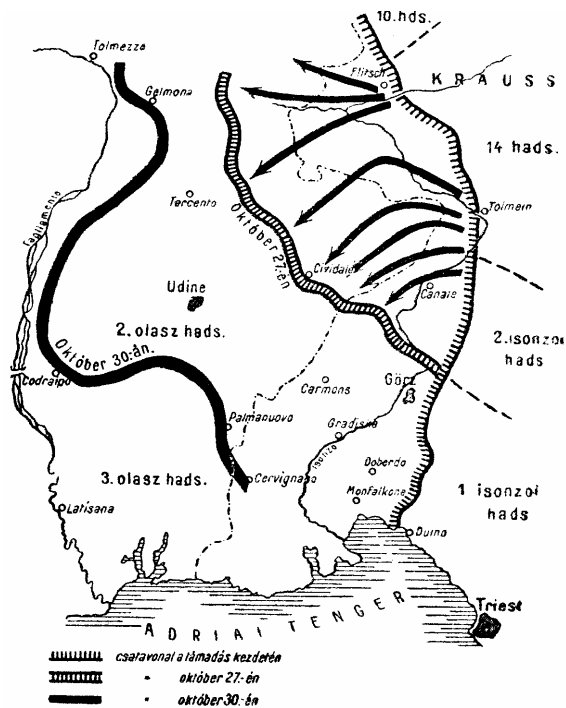
A támadás megindításának helyéül az Isonzó felső folyása mentén a Tolmein és Flitsch közötti területet szemelték ki, bár azt is fontolóra vették, hogy a Conrad által már 1917 elején Tirolból és az Isonzó mellékéről egyidőben javasolt előtörést hajtják végre. Ehhez a kettős támadáshoz azonban sem a szükséges erők nem voltak meg, sem a gyors cselekvés szükségessége időt nem engedett.

A Tolmein és Flitsch alól indítandó támadás az olasz arcvonalnak leggyengébb részét érte, amelynek leküzdése után a szövetségesek akként óhajtottak kijutni az olasz mélyföldre, hogy az Isonzó középső és alsó folyása hosszában álló olasz erők hátába is jussanak. A megrohanásnak annyira sikerülnie kellett, hogy az ellenség tökéletes veresége mellett jó időre támadásra képtelenné váljék.

Az áttörés végrehajtásához hét német és hat osztrák-magyar hadosztályt vontak össze Below Ottó német tábornok vezetése alatt (mint 14. hadsereg) az osztrák-magyar 10. és a 2. isonzói hadsereg között. A siker biztosítása végett mind a csapatokat, mind pedig a hadi anyagokat titokban és megtévesztő rendszabályok alkalmazása mellett szállították a kiinduló helyekre. Az ütésre hivatott főerőket minden szükséges eszközzel bőségesen ellátták. A hadszíntér csatavonalát 1550 ágyúval és 420 különböző űrméretű aknavetővel erősítették meg; az isonzói arcvonalra 68,000, a tirolira pedig 16,000 lovat szállítottak.

Az olaszok tökéletes meglepése azonban sajnos nem sikerült, mert néhány átszökött cseh és oláh tartalékos tisztünk a támadást elárulta.

Bár az olasz hadvezetőség általában a védelemre készült fel és erőit az Isonzó

hosszában vonta össze, nem hitt a támadásban és így ennek *Flitsch* és *Tolmein* körüli térszínén, az egész háború alatt aránylag csendes arcvonalan, semmit sem tett az elhanyagolt védelmi vonalak megerősítésére. Az olasz erők elosztása általában a következő volt: a tengertől a Wippach folyóig a 13 hadosztály erejű 3. (aostai herceg), ettől északra a 32 hadosztály erejű 2. (Capello tábornok) olasz hadsereg állott. Ehhez csatlakozott az egy hadtest erejű úgynevezett «Carnia-csoport». A főttámadás helyén 171 osztrák-magyar-német zászlóaljjal szemben 238 olasz zászlóalj állott'

A központi hatalmaknak támadásra indított és nagy lendülettel nekirohanó; seregtestei valóban tüneményes módon és az olaszok ellentámadásai ellenére is olyként törték át október 24-25-én *a magas hegység gerinceire és ormaira telepített védelmi vonalakat*, hogy már október 27-én *Cividaie* is a kezünkre jutott. Október 28-án, amikor a 10. osztrák-magyar hadsereg Karintiából előtört, *Udinéből* és *Cormonsból* is futva menekültek az olaszok. Október 30-án a szövetségesek északi szárnya pedig már elérte a Tagliamentót, aminek következtében az aostai herceg vezette 3. olasz hadsereg zöme (60,000 ember) *Codroipo-Latisana* között körülfogottan fegyvereit lerakni volt kénytelen (október 30-31.).

A csatára nézve nevezetes még és ennélfogva külön hangsúlyozásra is érdemes az, hogy a főttámadást, a hegyi háború eddigi elmélete szerint nem a magaslatok gerincem, hanem a völgyben hajtották végre; azután, hogy az áttörésből az olasz haderő Adria melléki és északi részének átkarolása is kifejlődött.

A támadás nagy sikere folytán a központi hatalmak most már nem állottak meg a Tagliamentó folyó hosszában, hanem a Tirolban álló erők megindításával előbb a *Livenza*, később pedig még a *Piave* folyó mögé is viaszorították az olaszokat. Elégtelen erők és az, hogy közben az olaszok francia és angol erősítéseket kaptak, okozták azt, hogy a Conrad vezette tiroli haderők heves harcok ellenére sem tudtak *Treviso-Velenc*t felé előtörni és így *Olaszországot csupán igen nagy vereség érte, de le nem győzetett*. Hivatalos olasz megállapítás szerint az olasz hadsereg vesztesége a következő volt: 10,000 halott, 30,000 sebesült, 293,943 fogoly, és jóval több mint 400,000 szétugrasztott; zsákmányul esett: 3152 ágyú, 1732 aknavető, 3000 géppuska és 300,000 lövéfegyver.

Ha figyelembe vesszük, hogy a központi hatalmak csupán 171 zászlóaljjal 238 olasz zászlóaljat vertek meg és hogy a több mint 400,000 főt meghaladó szétugrasztottak legnagyobb részét csakis a Pó folyó mellékén sikerült összefogdosni, *a kereken 800,000-főnyi olasz veszteség akkora volt, aminek nincsen párja a hadtörténelemben*.

A csatát az olaszok, – minthogy a központi hatalmak támadására egyáltalában nem számítottak és felsőbbbséges tudatukban kételkedtek azok győzelmének lehetőségében, – «A caporettoi csodának» (II miracolo del Caporetto) nevezik; *Krauss* osztrák gyalogsági tábornok pedig, aki a csatában résztvett cs. és kir. 1. hadtestet vezette, a diadalt, német nemzeti büszkeségtől áthatottan: a német csapatok legnagyobb diadalának és a német nép soraiból kikerült vezetők soha el nem vitatható kiválóságának tulajdonítja.

A vereségért Olaszország *Cadornát* tette felelőssé, akit november 9-én vezérkari főnöki állása alól felmentettek és helyébe *Diaz Armando* tábornokot tették.

1917 mérlege.

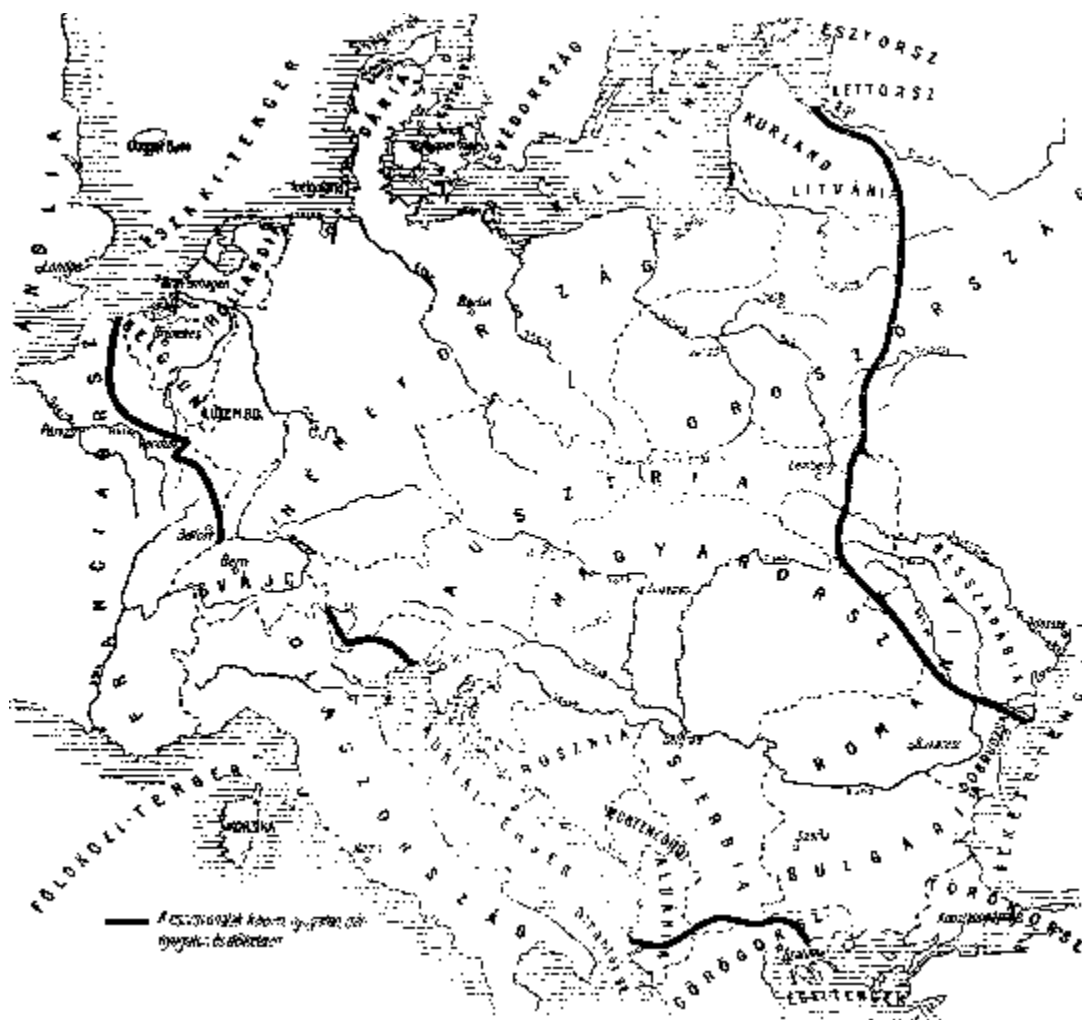
Ha az 1917. év katonai eseményeit összefoglaljuk, akkor a következő eredményre jutunk.

A *központi hatalmak* hadi céljaikat általában elérték, mert az 1917 elején elhatározott pusztá védelemben mégis csak győzelemre jutottak. Az általánosan óhajtott békét azonban nem érték el! Helyzetük Oroszország és Románia letörésével határozottan kedvezőre fordult, annál is inkább, minthogy az olasz hadsereg hosszabb időre tehetetlené vált. Most tehát végre összes erőik latbavetésével a nyugati hadszíntéren való döntés kicsikarásához foghattak. Ez a tudat fölrázta a lelkeket és a további rendíthetetlen kitartás fenntartásában a német legfelsőbb hadvezetőség járt elől.

Ámde az 1917. évi február hó i-vel kezdett német korlátlan bűvárhaj ó-háború kudarccal végződött! *Ennek igen nagy jelentősége volt, mert nemcsak hogy Anglia nem hajlott a békére, hanem, – az entente részéről foganatosított ellen-rendszabályok folytán, – a nyugati hadszíntéren hadakozó franciák, angolok és belgák szinte zavartalanul pótolhatták embereikben és hadi eszközökben ért veszteségeiket.* Ez a körülmény hozta létre, hogy az entente-nak Franciaországban küzdő seregtestei az egész éven át elsőrendű nagy anyagi csatáikkal állandóan örölték és morzsolták a németeknek az állásharcokban már nagyon is kifáradt ama seregtesteit, amelyeknek felváltásáról és kipihentetéséről egyáltalában szó sem lehetett. Sőt az orosz- és olaszországi helyzet (Zborov, 11. isonzói csata) még arra is kényszerítette a német legfelsőbb hadvezetőséget, hogy segítségére siessen az erejében igen lehanyaglott Ausztria-Magyarországnak. Mindezek ellenére és bár igen sokat vesztek a központi hatalmak, főként a német seregtestek, *ütőképességüknek bámulatraméltó jeleivel szolgáltak* (Zborov, 12. isonzói csata és a cambrai csata). De látjuk azt is, hogy a zborovi és tolmeini győzelmeket a központi hatalmak már képtelenek voltak kiaknázni, erőik elégtelensége miatt!

Utalnunk kell ismét még azokra az ártalmas bel- és külpolitikai körülményekre is, amelyeket részben könyvünk politikai, részben pedig az 1917. év első és második felében lezajlott hadi események leírása elé illesztett bevezető részekben vázlatosan már említettünk. Ezek tekintetében, – és csakis a katonai körülményeket véve figyelembe, – *általában olyan rohamos hanyatlást állapíthatunk meg, amely a jövőre nézve biztató egyáltalában nem lehetett.* A legnevezetesebb ilyen körülmény volt elsősorban az, hogy az orosz forradalom kitörése után a központi hatalmak diplomáciája elmulasztotta a kedvező alkalmat az Oroszországgal való gyors és végleges megegyezésre. Mert ezzel biztosíthatták volna, hogy a keleti hadszíntéri haderőknek tekintélyes része már 1917 közepén fölszabadul és Franciaországban olyként lett volna alkalmazható, hogy nem

érvényesülnek oly rombolólag az angoloknak nyugati hadszíntéri nagy támadásai (flandriai és cambrai csata). Továbbá ismét rá kell mutatnunk: a politikai vezetőség gyenge-

Hadi helyzet Európában 1917 végén az állásháború legnagyobb kiterjedése idején.

ségére, az erkölcsi erők általános lehanyatlására, a nélkülözések egész sorozatára, a szövetségesek közötti bizalmatlanságra stb-re.

Az *entente*-től a kudarcok és egyébkénti súlyos belső körülmények ellenére is a vezetésre hivatottak nemcsak kitartásra buzdították népeiket, hanem ezeket tüzzel-vassal a legkíméletlenebb módon reá is kényszerítették; majd elnémították a csügge-

NÉMET TÁBOR A LÖVÉSZÁROK MÖGÖTT.

FÖLDALATTI OSZTRÁK-MAGYAR TÁBOR AZ OROSZ HARCTÉREN.

TÁJKÉP A MAZURI TAVAK MELLÉKÉRŐL.

LÖVÉSZÁROK A DUNAJEC FOLYÓ MELLÉKÉN.

A BUKARESTI BÉKEOKMÁNY ALÁÍRÁSA.
A m. kir. hadtörténelmi levéltár anyagából.

TISZA ISTVÁN GR. HONVÉD HUSZÁREZREDES ÉS TISZTIKARA.
A m. kir. hadtörténelmi levéltár anyagából.

SÁRTENGERRÉ VÁLT ÚT AZ OROSZ HARCTÉREN.

DORONGÚT AZ OROSZ HARCTÉREN

döket és a nép lelkét megmételvező defaitistákat. A kitartás fokozásához kétségen kívül hatalmas fegyverük az volt, hogy az amerikai segítség már nem pusztán szólam volt, hanem valóság, minthogy' az amerikai csapatoknak bárcsak igen kicsiny része, de mégis megjelent a nyugati hadszíntéren.

HADI ESEMÉNYEK 1918-BAN.

A vasútháború. A bresztlitovszki és a bukaresti békék.

Az 1917. év végével kötött orosz-oláh fegyverszünetek a központi hatalmak számára katonai téren kétségen kívül igen nagy megkönnyebbülést okoztak, mert három év ádáz harcai után végre ütött az órája annak, hogy leszámoljanak az entente-nak még mindig makacsul kitartó nyugati leghatalmasabb tagjaival. Kilátás volt arra, hogy ha sietnek, akkor Franciaországban felsőbbbséges erőkkal döntésre juttathatják a háborút még mielőtt Észak-Amerika tökéletesen felkészül.

Ha azonban a háborúval szorosan kapcsolatos azokat a jelenségeket szemléljük, amelyek 1918 első felében a katonai körülményeket kísérték, akkor sokat olyant állapíthatunk meg, amelyek nemcsak hátrányosan befolyásolták a hadvezetőségeket és az ezek által tervezett hadműveleteket, hanem már eleve is kétségessé tették a sikert.

A legrosszabb az volt, hogy az 1917 december 22-én Oroszországgal kezdett *breszt-litovszki béketárgyalások* csakhamar kátyúba jutottak, aminek folytán a keleti hadszíntéren alkalmazott német és osztrák-magyar haderőknek aránylag csak csekély része volt Franciaországba és az olasz hadszíntérre szállítható. Nemcsak az volt a baj, hogy az orosz békekiküldöttek aknamunkájuk sikerében bízva húzták halasztották a béketárgyalásokat, hanem az is, hogy a tárgyalások folyamán a központi hatalmakon belől mélyreható ellentétek keletkeztek. Ilyenek voltak a hatalmi versengésből fakadt lengyel és ukrán kérdés megoldása, valamint Ausztria-Magyarország és Németország jövőbeli gazdasági kapcsolata nyomán keletkezett súrlódás. A lengyelek elutasító magatartása is igen nagy zavarokat okozott. Amikor pedig a február 9-én Ukrajnával kötött különbéke miatt Oroszország kiküldöttei eltávoztak Bresztből és a szovjet a béketárgyalások sikertelensége ellenére is megszüntette a hadi állapotot és elrendelte fegyveres erejének leszerelését, ezt a központi hatalmak (Németország) a fegyverszünet félbeszakításának tekintették. És mivel határozottan félre óhajtották tolni az orosz halogató politikát, *február 18-án* újra megkezdtek a hadműveleteket a külön céllal is, hogy Livlandot és Kurlandot felszabadítsák a vörös uralom alól, Ukrajnát támogatják és ennek főlöleges élelmi készleteit a maguk számára biztosítják. Ezzel Németország megkezdte az úgynevezett «vasútháborút». Bár erre a megrettent szovjet kinyilatkoztatta, hogy elfogadja a központi hatalmaknak eléje szabott feltételeit, a «vasútháború» mégis tovább folyt, amelynek folyamán, miután a bolsevikok Ukrajnába is betörték,

Bomlasztó jelenségek.

Annak ellenére, hogy Oroszország összeroppanása folytán a központi hatalmak helyzete tetemesen megkönnyebbült, belső állapotaikban továbbra is fokozódtak a veszedelmes jelenségek.

A német legfelsőbb hadvezetőségnek a politikába való mind nagyobb fokú beavatkozása kancellárválságra vezetett, ami természetesen az erők összehangzó működése helyett a katonai és polgári vezető tényezők közötti kiélesedést csakis fokozta. A politikai kérdésekbe való katonai beavatkozás pedig abból sarjadt, hogy a politikai vezető tényezők csak lanyhán vagy egyáltalában nem segítették a legfelsőbb hadvezetőséget a fegyveres erő további ütőképessége érdekében szükséges intézkedések megtételében.

Az orosz békekiküldöttek világga kürtölt bomlasztó elvei hamarosan visszhangra találtak a központi hatalmak radikális elemeinek soraiban és a nemzetiségekben, amelyek most már nyíltan igen veszedelmes követelésekkel állottak elő. Ausztriában éhínség ütött ki, majd még Németországban is sztrájkok kerekedtek mindenfelé, amelyek szításában a politikai tényezők beavatkozása is bebizonyosodott. Ezek a sztrájkok természetesen csökkentették a hadiipar teljesítőképességét. Meghökkenő volt a cattarói és a német tengerészeti lázadás, amely utóbbinak felidézésére nézve kiderült, hogy a német birodalmigyhülés tagjai is bűnrészesek voltak! Mindezekkel szemben pedig a központi hatalmaknak arra hivatott tényezői sajnos kárhözatosán keztyűs kezekkel jártak el. Végül mind a mögöttes ország népességére, mind a hadseregre nézve bomlasztólag hatott Wilsonnak 14 pontja, az orosz bolsevisták propagandája révén a szélsőséges eszméknek általános beszívargása és az, hogy ez ellen elmulasztották megtenni az óvóintézkedéseket. Ausztriában a polgárság és a szocialisták között az ellentét kiélesedett; a magyar munkásság is mindinkább a radikális irányzatnak hódolt be; nj-omai mutatkoztak mind Magyarországon, mind Ausztriában a forradalmi szervezkedésnek; Krama'r májusi prágai beszéde is csóvát vetett a tömegbe; a jugoszláv eszme mind jobban tért hódított és a magyar választójogi harc ugyancsak nem erősíthette az ellenálláshoz szükséges együttérzést. Kipattant Ausztria-Magyarországnak különbékére való törekvése, ami nemcsak, hogy még jobban lazította a Németországgal való szövetségi kapcsolatot, hanem fölháborította a német nép összességét, nálunk pedig rovására esett a királyi család tekintélyének.

Az *entente államaira* nézve most is csak azt ismételhetjük meg, hogy Oroszország kiválása semmi tekintetben sem befolyásolta további kitartásukat, bár az 1917. évi nagy támadások erejüket kimerítették és így az amerikai segítség kifejlődése előtt támadásra egyelőre képtelenek voltak. Franciaország új miniszterelnöke *Clemenceau* volt, aki a végleges győzelembe vetett hitét nem adta fel és így ennek megfelelőleg kemény kezekkel vezette országa gyeplőit. Angliában *Lloyd George* egy tapodtat sem hátrált meg, semmi tekintetben sem maradt el francia kartársa mögött, ami annál is inkább könnyű

volt, mert mögötte egy akarattal sorakozott fel az egész angol nemzet. *Wilson* pedig ugyancsak uszította az Egyesült-Államok lakosságát. És végül *Itália*-t, amely veresége révén sokat veszített és már elernyedni látszott, szövetségesei pórázra fogták, az országban kerekedett zavargásokat a maguk fegyveres erőivel elnyomták és az olasz nemzetet engedelmességre szorították. Ilyen körülmények között az 1918 eleji versaillesi haditanács könnyen kimondhatta azt, *hogy a szövetségesek egyetlen kötelessége a háborút a legnagyobb eréllyel és a legszorosabb együttműködéssel folytatni és katonai győzelemmel biztosítani a békét.*

Az északamerikai Egyesült-Államok katonai erő kifejtése általában.

A világháborúnak bármely rövidre fogott leírásából sem hagyható ki az *észak-amerikai Egyesült-Államok szárazföldi katonai erő kifejtésének* ismertetése. Ez az erő kifejtés ugyanis, – hivatkozván az entete-nak az előző fejezetekben már vázolt válságos katonai helyzetére, – nemcsak döntő szerepet játszott a világháború végső kimenetelében, – mert hisz az entente javára billentette a világháború mérlegének serpenyőjét, – hanem igen érdekes azért, *mivel a világháborúnak egyik leghatalmasabb olyan szárazföldi katonai rögtönzése volt, amelynek óriási arányaira senki sem számított, legkevésbé pedig a német legfelsőbb hadvezetőség.*

Bámulatraméltó, hogy az Unió, amely 1917-iki hadüzenete alkalmával csupán 120,000 főnyi zsoldos katonaság és 80,000 emberből alakított milícia felett rendelkezett és 1917 tavaszán még egyetlen egy hadosztályát sem volt képes Európába átszállítana és amikor 1917 december végén még csak 176,000 amerikai katona állott Franciaországban, – *így májusában már 600,000 fővel, így július havában pedig már 1.200,000 katonájával állott francia földön.* Végül, – nem számítva a más rendeltetésű hadosztályokat (mintegy 17 és a tengerész-dandárt), – az Unió csapatai *külön hadseregcsoportban két olyan hadsereget alkottak, amelyekben 29 kombattáns hadosztály volt.* Vagyis a fegyverszünet megkötésekor majdnem több amerikai katona volt francia földön, mint angol! i

Az Unió nekifeszülése tanulmányozásra kétségtelenül igen érdekes és érdemes tárgya lesz még a hadtörténelemnek. Mert amíg az európai hadszíntereken küzdő többi államok évszázados katonai tapasztalatok nyomán kialakult gyakorlat révén nem éppen nehezen állították zászlók alá az évtizedeken át már bizonyos tekintetben harcra képzett milliákat, addig az Egyesült-Államok úgyszólván a semmiből, összes hadi szereivel, milliós, jól szervezett, harcra képes olyan erőt állítottak egybe és szállítottak át Európába 5600 kilométer hosszú tengeri úton, amely fegyveres erő a modern hadviselés kívánalmainak is minden tekintetben megfelelt.

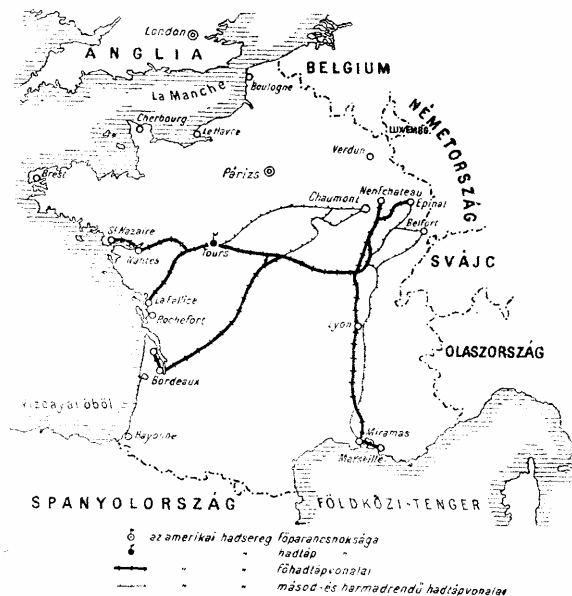
Ez az aránylag rövid idő alatti nagy erő kifejtés és a modern háború viselésére is alkalmas bonyolult összeállítású fegyveres erőnek hirtelenében való megteremtése valóban kétséggé látszik tenni az eddig roppant nagy költségekkel fenntartott állandó hadseregek további létjogosultságát.

Az expedíciós hadsereg szervezése tekintetében nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy *Viviani* és *Joffre* áthajóztak Amerikába és tanácsokkal látták el az Unió hadvezetőségét, valamint, hogy az egy milliót jóval meghaladó haderőnek nemcsak a felszerelését kellett előteremteni, ami az Egyesült-Államok fejlett és előző hadiszer gyártása folytán már jól előkészült ipara folytán nehézségekbe nem igen ütközött, hanem ki kellett képezni a vezetésre hivatott szervek tisztikarát és elő kellett teremteni a sikeres harctéri működéshez elengedhetetlenül szükséges számtalan intézetet személyzetével együtt.

Az Unió az általános védkötelezettséget 1917 május 18-án léptette életbe és pedig előbb a 21-30, később pedig a 18-45 éves korig. Ennek alapján 1917 derekán még csak egy millió katonára átszállítását tervezték 1918 tavaszára. De később már három millióra óhajtották felemelni az expedíciós hadsereg létszámát. *Ez a szándék egyben nyilvánvalóan azt is bizonyítja, hogy az Unió még abban az esetben is folytatta volna a háborút, ha a németek a nyugati hadszíntéren igi8-ban megverik ellenségeiket!*

A csapatok harcban való alkalmazására nézve a következőket említjük meg. Eleinte elegendően a francia és az angol hadosztályok közé állították őket.

A tűzkeresztségen Cambrai alatt estek át 1917 november 6-10. között. 1918 január havától márciusig három hadosztály *Soissons*, *Verdun*, *Toul* és *Luneville* körül vonult fel a csatavonalba. A második marnementi csatánál (a németek szerinti Marneschutz-Reims támadásnál) már az amerikaiak állották el a Párizsba vezető utakat a támadó németek elől. Az 1918-iki nyári fordulat alkalmával, a franciáknak *Chateau-Thierrynél* kezdett ellen-támadásában, valamint ezek folytatásában is, a franciák mellett amerikai seregtestek is szerepeltek, amelyek azután mind nagyobb arányokban léptek harcba. Augusztus 10-én alakult meg az első önálló amerikai hadsereg Pershing tábornok vezetése alatt, amely Verdun körül, a *Moselle* és *Meuse* folyók közén mintegy 150 kilométer széles arcvonalon tömörült. Az entente ellentámadásainak további folyamán és amikor már az Unió haderejének létszáma elérte az egy milliót, október 12-én, megalakult a 2-ik amerikai hadsereg is, a hadseregcsoport élére pedig Pershing tábornok került. A fegyverszünet megkötése után, a rajnamelléki megszállás végrehajtásához, már a 3-ik amerikai

Az amerikai seregtestek felvonulása Franciaországban.

hadsereget is megalakították, de ez csak rövid ideig működött, minthogy a fegyverszünet után, a már majdnem két millióra rúgó haderőt rövidesen hazaszállították.

Pershing hadseregcsoportján kívül azonban még hat amerikai hadosztály vett részt a harcokban, részint az angolok, részint pedig a franciák soraiba iktatottan. Ezekén felül amerikai erők vonultak fel Olaszországban (1 gyalogezred) és Oroszországban Archangelszk környékén a szovjet csapatai ellen (3 gyalogzászlóalj, 3 műszaki- és 2 vasúti-század).

Figyelembe véve a németek véleményét is, az amerikaiaknak nemcsak a számbeli felsőbbsége jelentett sokat 1918 második felében, hanem az is, hogy katonáik nyugodt és pihent idegzettel léptek be a harcba. A többiekhez nem hasonlítható frissesség, a fizikai felsőbbség, veszélyes helyzetekben az öntudatlan hidegvér s a nemtörődomség jellemezte az amerikai katonát. Az amerikai harcos volt 1918-ban az egyetlen az entente különböző színű, fajú és nemzetiségű katonái között, akiben megvolt még a jó szándék arra, hogy életét gondolkodás nélkül vásárra vigye, aki szó nélkül végrehajtotta a támadást ott, ahová vezették s akiknek visszaszórt sorai ismét talpra állottak, hogy ha kell, újabb támadásra induljanak a német csatavonalak ellen.

Az anyagi ellátás és felkészültség tekintetében csak néhány adatot kívánunk felsorolni.

Így például 1918 nyaráig az Egyesült-Államok 160 milliárd márkát adtak ki haderejük fejlesztésére. Tudjuk azt is, hogy az Unió hadbalépéséig az ententenak 5 \ 2 milliárd dollárt adott kölcsön. De szállított még ugyanezeknek gabonát, húst, gyümölcsöt, kávé, kakaót, teát, cukrot, rezet, olajat, gyapotot, ipari cikkeket, gépkocsikat, torpedó-, búvár- és szállító-hajókat, lövészt, ágyúkat, fegyvereket és még egyéb hadi szereket; továbbá gézeket és másféle mezőgazdasági gépeket, szerszámgepeket és mindazt, ami' nek előállításához a hadat viselő európai államoknak már nem volt elég munkásuk. Japánnak acélt adott el olyan kikötéssel azonban, hogy belőle az entente számára hajókat gyártani köteles, stb., stb.

A közel két millió főt számláló hadsereg átszállítása a tengeren, elhelyezése a harctéren és a csatavonal mögött, ellátása lövészerrel, élelemmel és felszereléssel, raktárainak és különböző intézeteinek fenntartása, sebesültjeinek gyógykezelése, hadifoglyainak felügyelete és közlekedési eszközeinek karbantartása oly óriás szervezetet kívánt, amely a hadsereg teljes létszámából 668,000 embert foglalkoztatott. Mivel pedig Franciaország északi kikötőit nagyjából angol csapatok szállítására foglalták le, az amerikai hadsereg a délatlanti francia kikötőkben rendezkedett be nagyobb tömegek partraszállítására, ahonnan a vasúti vonalak is könnyebben elbírták a napi 50,000 tonna többterhelést, mint az északi kikötők vasúti hálózata. Az amerikai hadsereg partraszállítása főleg a következő kikötőkben zajlott le: *St. Nazaire* (Nantes mellett), *La Pallice* (Rochefort mellett) és *Bassens* (Bordeaux mellett). Esetenként használták még *Nantes-t*, *Bordeauxt*, *Pauillacot*, *St. Malot*, *Sables-d'Ollonet*, *Bayonnet* stb. Bordeauxból, a franciaországi keleti arcvonalig, egy négyvágányú vasúti vonalat is telepítettek.

A szükségletek beszerzése részben az európai országokból, részben az anyaállamból történt. Mivel egy-egy hadosztály napi fogyasztása átlag 25 vágón anyagot kívánt, elképzelhető, hogy mily óriási tömegeket emésztett fel naponta az egész hadsereg. *így végéig Amerikából 7 ½ millió tonna anyagot szállítottak át Európába. Ez azonban még a fele sem volt az egész szükségletnek.* Hogy az európai piac árának a fokozott kereslet következtében előállható hirtelen emelkedését elkerüljék, a szövetséges hatalmak képviselőinek közreműködésével külön vásárló középpontot létesítettek, amelynek élére egy tapasztalt amerikai kereskedő került. A középpont ügynök-hálózata nemcsak az entente-államokra, hanem Spanyolországra, Hollandiára és Svájcra is kiterjeszkedett és *összesen 10 millió tonnányi anyagot vásárolt össze az amerikai hadsereg részére Európa különböző országaiban.* Ellátás tekintetében Franciaország területét három övezetre osztották. A tengerpartok közelében volt a kikötők övezete, az ország középső része volt az átmeneti, és a csatavonal hosszában húzódó rész pedig a hadtáp-körzetet alkotta. Az elsőben 45, a másodikban 30 és a hadtápkörletben 15 napra szóló lövész és eleség állott rendelkezésre, így hát a hadsereg ellátását Franciaország területén 90 napra biztosították. Az amerikai hajók eleinte 17,000 tonna rakományt adtak le naponta a francia kikötőkben; később ez a szám a háromszorosára emelkedett!

Az Unió hadereje franciaországi intézeteinek és raktárainak méreteit négymilliós hadsereg követelményeihez szabták. Vagyis, ha a hadsereg által emelt épületeket egy végbe állították volna, *a rengeteg hosszú épületsor elnyúlt volna Párizstól egészen Budapestig.* Minthogy pedig a francia vasutak a háború végére mind emberanyagban, mind pedig műszaki felszerelés tekintetében meglehetősen alacsony színvonalra süllyedtek, az Egyesült-Államok 1500 új mozdonnal, 20,000 teherkocsival és számos kiválóan kiképzett vasúti-ezreddel jöttek az entente segítségére. A kiépített amerikai telefonvonalak hossza 215,000 kilométerre rúgott.

Az Unió hadiszergyártásának egyébkénti óriás arányaira vonatkozó adatok néhányát még a harci eszközök fejezetében találja meg az olvasó.

A Szent-Mihály csata. A Georgette- és a Blücher-támadás.

1918 elején a központi hatalmak sorában egyedül Németország volt az, mely még bizakodott, nem adta fel a küzdelmet, hanem kitartott és még egy kísérletet kívánt tenni a Németországra nézve elfogadható béke kivívása érdekében. És mivel a háborút eddigi formájában, *a pusztá védelemben,* a német fegyveres erő és a német nemzet tönkretétele nélkül tovább folytatni nem lehetett, a támadásban vélte céljait elérni a német legfelsőbb hadvezetőség. Okadatainak sorában szerepeltek, hogy a keleti hadszíntéri események kedvezően alakultak, hogy 1917-ben az entente nyugaton támadásaival kudarcot vallván, 1918 elején az amerikai segítség nélkül döntő hadműveletekre képes nem volt és hogy az entente biztos lévén már most az amerikai támogatásban, békére egyáltalában nem

hajlott. Tehát az erőszak, a háború folytatása maradt hátra a béke kicsikarásához, annál is inkább, mert Németország a háború alatt még sohasem jutott nyugaton oly számbeli felsőbbbségbe, mint most. A védelem nem kecsegtetett sikerrel, mivel idők folyamán nemcsak a gazdasági és erkölcsi erők csökkenhettek veszedelmes módon, hanem mivel 1918 tavaszán a még néhány százezer főt számláló amerikai csapatok önállósít ottan, zárt tömegekben használhatók még nem voltak és meg kellett előzni annak a milliós haderőnek tényleges harcbalépését, amelynek kiképezése Amerikában nagy sietséggel folyt. Az éveken át védelemre szorított német csapatok már nehezen viselték el az állásharcnak testet és lelket egyaránt megőrlő súlyos küzdelmeit és nélkülözéseit. Mindenki a támadásra vágyott; ettől remélte megszabadulását. De hiányoztak a hátsó felkészített védelmi vonalak is, és így a csatavonalnak az 1917-hez hasonló visszavételére gondolni sem lehetett, már csak a munkaerő csekélyisége miatt sem. A hadászati helyzet ellenben az amerikai erők tömeges beérkezése előtt támadást kívánt és azzal biztatott, hogy siker esetén a központi hatalmak többi államai erkölcsi erőinek fellendülésével összeroppantható az entente abbeli hite, hogy Németország legyőzhető. Bár igaz volt, hogy a német csapatok csak eleinte lehettek túlsúlyban, a nagy anyagi csatákhoz szükséges harci eszközök száma pedig mögötte maradt az entente-énál, de kétségen kívül felsőbbbségesnek hitték a német tisztikar és csapatok szellemét, harcban való kiképezésének fokát és végül magát a harciaszati és hadászati vezetést is.

A katonai tényezők hónapokon át való mérlegelésének és tanácskozásának az lett az eredménye, hogy a főtámadást Németország hajlíthatatlan ellensége, Anglia fegyveres ereje ellen kell megindítani azzal a céllal, hogy a csatavonalat áttörjék és mozgó háborút kezdjenek. Ez az elhatározás szabta meg azután a támadás helyét, mert az angolok, hadműveleti alapjaikra, a francia tengeri kikötőkre támaszkodottan a hadszíntérnek nyugati felében állottak. És végül a térszíni körülmények, a korai tavasz mostoha időjárása, az ellenséges seregtestek elhelyezése, a saját erők és a hadi eszközök mennyisége lehetlenné tették a két helyen egyidőben való támadást, – *tehát a német hadvezetőség a csatavonal közepét választotta ki, Anas és St. Quentin között, ahol a föld felszíne mozgási szabadságot biztosított és ahol, az angol és francia haderők választóvonalán, az angol seregtestek áttörésére, felsodritására és tengerhez szorítására volt kilátás. Sőt az angol hadak kettős áttörésének és átkarolásának lehetőségével is számoltak.*

A német hadvezetőség csodálatraméltó gondossággal készült fel az utolsó nagy küzdelemre. Az eddig védelemre oktatót és szokott és ebben edzett csapatokat immáron a háború szolgáltatott tapasztalatok alapján újból a támadásra kellett előkészíteni, felszerelni és ki is oktatni. A nyugati hadszíntéri fegyveres erőt tehát elsősorban is különböző hivatású és ennek megfelelőleg egymástól elütő felszereléssel bíró hadosztályokba osztották be. Majd a különféle harcegységek parancsnokait tanfolyamokon utasításokkal látták el; újonnan szervezték a tüzérséget és oly mennyiségben hordották össze, hogy minden hadosztály szakaszán 30 tábori és 21 nehéz üteg állott; a gyalogságot könnyebb és nehezebb gépfegyverekkel szerelték fel; a repülő-csapatot a múltaktól teljesen elütő alkal-

mázásra képesítették; az elhasznált vagy hasznavehetetlenné vált élő és holt hadi anyagok gyors pótlása, illetőleg elszállítása nemcsak a szállítóeszközök ezreit kívánta meg, hanem azokat célszerű új szervezetbe is kellett egyesíteni stb., stb. A német haderő kebelében tehát olyan lázas tevékenység indult meg 1917/18 telén, hogy összefogni látszott még egyszer a nemzet, hogy utoljára kísérelje meg az igazságos és a német nép fejlődését a jövőre is biztosító béke kivívását.

Az entente hatalmai az 1918 január 2-től február 4-ig tartott *versaillesi haditanácsukban kimondották, hogy a szövetségesek egyetlen kötelessége a háborút a legnagyobb eréllyel és a legszorosabb együttműködéssel folytatni és katonai győzelemmel biztosítani a békét.* Tehát ők sem maradtak tétlenek, hanem ugyancsak felkészültek, bár az amerikai segítség kifejlődéséig egyelőre csak a pusztá védelemre.

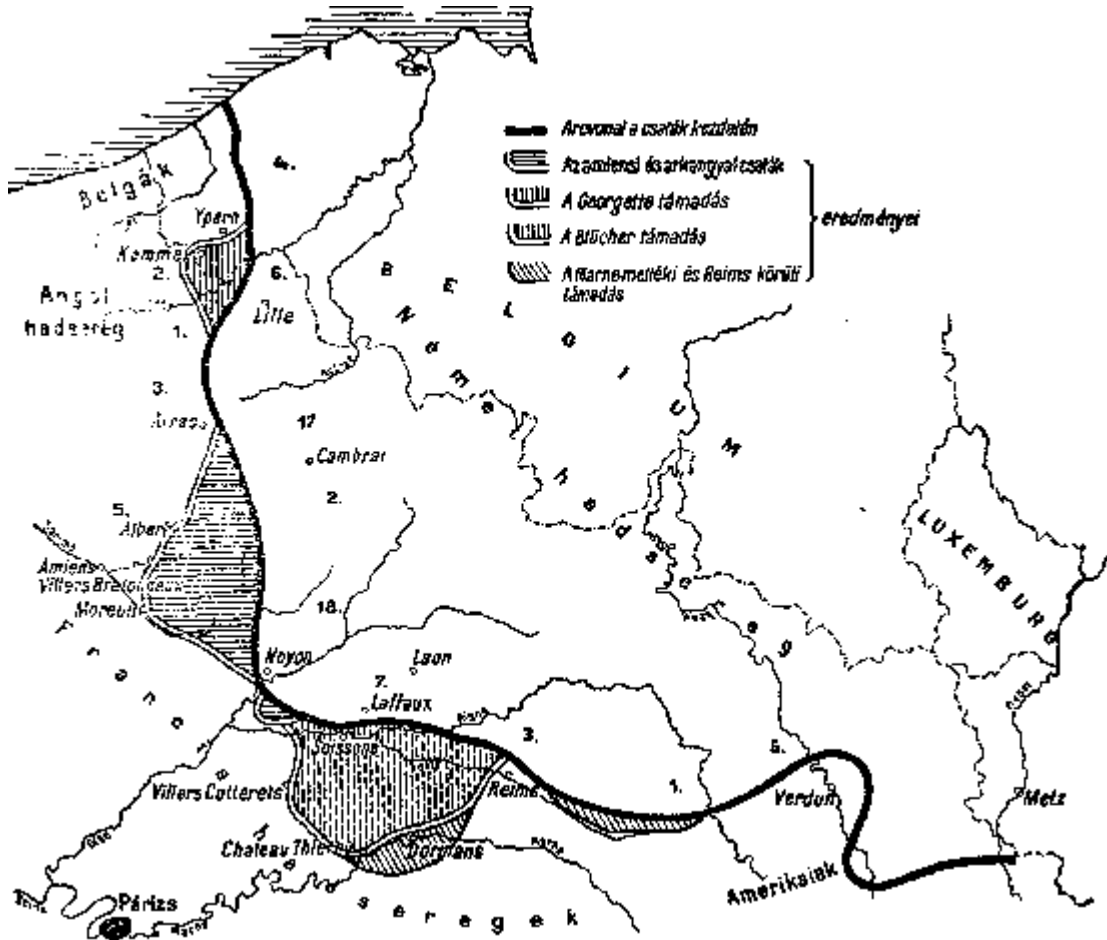
A németek a *Rupprecht* bajor és a *német trónörökös*, valamint a *Gallwitz* tábornok és végül az *Albrecht* württembergi trónörökös vezetése alá helyezett hadseregcsoportokban összesen 12 hadsereggel vonultak fel. Az entente erői közül, egységes fővezetőség nélkül, *Káig* tábornok alatt az angolok, belgák és portugálok a tengertől *St. Quentinig*, a franciák, közéjük elegyesen állított amerikaiakkal, *Pétain* tábornok parancsnoksága alatt *St. Quintintől a svájci határig* 11 csoportban állottak harchoz.

Az erőviszonyok tekintetében megjegyezzük, hogy 1918 elején, nem számítva Oroszországot és Romániát, az összes hadszíntereken az entente-nak 5.400,000 katonájával szemben a központi hatalmaknak csupán 5.200,000 embere volt. A nyugati hadszíntéren 1918 elején az entente-nak 173 hadosztálya állott 158 német hadosztállyal szemben. A mindenünnen összehordott erősítések után a németek végül is 193 hadosztállyal harcoltak, amelyekből 108 az első vonalban, 85 pedig a tartalékban volt. A német támadás megindulásakor már hét amerikai hadosztály állott francia földön, amelyekből azonban csak egy volt hadműveletekre minden tekintetben alkalmas, míg a többiek részben kiképzés alatt állottak, részben a táborokban alakulófélben voltak. *Ausztria-Magyarország* a nyugati hadszíntéri csatákhoz eleinte kevés lövészerrel ellátott 46 nehéz üteget bocsájtott Németország rendelkezésére; később az *elzász-lotaringiai arcvonalra szállították az 1., 35. és 106. cs. és kir., valamint a 37. honvéd gyaloghadosztályt.*

A világ feszült figyelmének kíséretében március 21-én *Monchy* és *La Fère* között 80 kilométer széles arcvonalon kezdődött meg a német 17., 2. és 18. hadsereg támadása folytán az a nagy hadi vállalkozás, amelyet az *amiensi csatának* ismerünk, vagy amelyet a németek a *Szent Mihály- és Mars-támadásnak* is neveznek. A csatában 41 angol és 18 francia hadosztályt vereség érte ugyan, *de Amiens városát, a támadás célját, a németek elérni nem tudták, vagyis az angol hadsereg áttörése és az entente csatavonalának szétszakítása nem sikerült/* A kudarc oka az volt, hogy az entente tartalékai *Albert, Viller-Bretonneux* és *Moreuil* alól ellentámadásokat kezdtek, a német kifáradt csapatok pedig a feldúl területen megakadtak utánpótlási nehézségek miatt is.

A nagy veszteségek arra készítették az entente-ot, hogy Franciaország Angliához,

ez pedig Amerikához forduljon segítségért. Angliában sok tízezer munkást azonnal a zászlók alá szólítottak, majd minden nélkülözhető szállítóhajót Amerika rendelkezésére bocsátottak, hogy fegyveres szolgálatra alkalmas emberanyagát és hadi eszközeinek tömegét

A német hadseregek támadásai Franciaországban 1918-ban.

Európába átszállíthassa. Amerika nagy sietve, szinte tömegesen küldte át katonáit, akiknek legnagyobb része fegyvertelenül érkezett meg Franciaországba. A fegyverzetet, egyrészt Anglia és Franciaország adta, másrészt a semleges államoktól vették, igen sokat Spanyolországtól.

A vereség létrehozta végre az entente haderőiben az egységes vezérletet, mert április

végével a nyugati hadszíntéren működő összes entente seregtestek főparancsnokává *Foch* francia tábornokot nevezték ki.

Meg kell említenünk azt a csodás hatású ágyút, amellyel a csata folyamán a németek *Laon* környékéről, a *st.-gobaini erdőből*, tehát kereken 130 kilométer távolságról (Buda-pest-Eger) lőtték Párizs városát. (A lövés első napján, március 23-án, 27 lövés esett!) A bombázás általános csodálkozást, de egyben megrettenést is okozott úgy, hogy a francia főváros lakosságának egy része elmenekült és nagy riadalmat okozott egész Franciaországban.

A csata utójátéka volt a Noyonig előrejutott 18. német hadsereg balszárnyának biztosítása végett a 7. német hadsereg részei által az *Ailette-Oise*-csatornáig való előtörése (április 6-9-ig), amely sikerült ugyan, de nagy hatással nem lehetett. Ez volt az úgynevezett «Arkangyal-támadás» (Erzengel-Angriff).

A *Georgette-támadás* (április 9-29-ig). Az angol csatavonalnak szétszakítását célzó második német támadást *Lille* alól, a *Lys* folyócskán át, a német 4. és 6. hadsereg indította meg 20 kilométer széles arcvonalon az 1. és 2. angol hadsereg ellen. A rossz időjárás és az általa okozott térszíni nehézségek ellenére a német csapatok végül is a vidék által uralt *Kemmel-hegyet* ejtették hatalmukba. De ezen túl már nem jutottak, részben kimerülésük folytán, részben mivel a franciák annyi erősbítést küldtek az angolok támogatására, hogy ezekkel szemben a németeknek sikerre kilátásuk már nem lehetett. *A németeknek tehát ez a hadművelete sem sikerült*, bár az ellenséges csatavonalat 20 kilométernyire benyomták. Az angolok soraiban olyan nagy volt a veszteség, hogy a segítségükre küldött francia tartalékok pótlására olaszokat, amerikaiakat és a Szaloniki alól hozott angol stb. csapatokat kellett a hadszíntér más vonalába állítani. Ezután történt meg az, hogy Anglia erőszakkal és pénzen elvette a semleges államok hajóit, csakhogy minél nagyobb számban és minél előbb áthajózhassanak az amerikai csapatok.

A Mamementi második csata, vagy a Blücher-támadás (május 27-től június 13-ig).

Az amiensi csata és a *Georgette-támadás* sikertelensége után a német hadvezetőség nem kísérelhette meg még egyszer az angolok megszállotta nyugati csatavonal megtámadását, minthogy az ide irányított entente-beli tartalékokkal megerősített ellenséges seregtestekkel szemben gyengének érezte magát. De, hogy egyrészt az ellenséges erők felmorzsolását folytassa, másrészt pedig, *hogy a később ismét az angolok ellen tervezett támadásnak sikere lehessen*, továbbá az Amiens alá és a Flandriába szállított entente-beli tartalékok elcsalogatása végett is, május 27-én *a német trónörökös vezette 7. és 1. hadsereget rendelkezett támadásra a német legfelsőbb hadvezetőség.*

Az Aisne-Oise-csatorna hosszában álló, de előző harcokban már megviselt ellenséges hadosztályok ellen a nagy lendülettel megindított német támadás valóban meglepően igen nagy sikerre vezetett, mert alig egy pár nap multán a németek legelől haladó seregtestei a Marne menti *Chateau-Thierryig* és *Dormansig* jutottak. Vagyis a franciák

csatavonalát 50 kilométernyire benyomták és Párizs már csak 85 kilométernyire feküdt. De ekkor a Noyon alól, valamint a Reims felé támadó német szárnyak a franciák ellenhatása következtében már nem juthattak előre, *sőt az egész arcvonalon már mindinkább erősödő ellenséges ellenállás a különben is kifáradt és nehezen ellátható német seregtestek további előnyomulásának gátat vetett.*

A támadás irányát, tekintettel Párizs közelségére, kétségen kívül igen jól választotta meg a német legfelsőbb hadvezetőség és kezdeti nagy sikerét főként annak köszönhetette, hogy a vállalkozást titokban tarthatta és hogy az aránylag nehéz terepen a támadók kifáradt ellenséges hadosztályokra bukkantak. A németek sikere az entente táborában nagy riadalmat okozott, mert a párizsiak menekülni kezdettek, a francia kamarában heves viták kerekedtek, a lelkek egyensúlyát csak Clemenceau erélye tarthatta fenn, Foch állása majdnem megingott és a francia, angol és olasz miniszterelnökök együttesen ismét sürgős segítséget kértek Amerikától. Ilyen válságos helyzetben valóban nagy kár volt, hogy a németek támadásukat erők hiánya és még a miatt sem folytathatták, mert seregtesteikben járványos lázas betegség terjedt el. Erőiknek egy helyen támadáshoz való központosítása tovább már azért sem volt lehetséges, mert az egész csatavonal hosszában szakadatlanul ellentámadásba fogtak az entente csapatai. Így például Flandriában május és június havában, valamint július első felében 43-szor, Amiens körül 48-szor rohanták meg különböző helyeken a németek állásait; az Oise és a Marne mellékén pedig, főként a Villers Cotterets körüli erdőségekből, állandóan nyugtalanították a védelemre csak hiányosan felkészült németeket.

Ha tehát lezárjuk az 1918. év első felének nyugati hadszíntéri hadműveleteit, akkor röviden annyit mutathatunk ki, *hogy a németek kétségen kívül nagy sikereket értek el, de döntésre nem juttathatták a háborút, mivel az entente-ot egyetlen egy támadásukkal sem ingathatták meg.* Az az aránylagos szünet tehát, amely június elején a németeknek a Marneig való előtörésétől fogva annyiban következett be, hogy nagyarányú hadműveletek nem voltak, korántsem jelezte azt, hogy az entente békére hajlandó, – hanem ellenkezőleg csak arra szolgált, *hogy egységes vezetés mellett döntő csatához készüljön el a németek ellen.*

A piavei katasztrófa.

Az 1917. évi 12-ik isonzói csata után a Piave folyóig előrenyomult osztrák-magyar haderőket a szövetséges német seregtestek csakhamar magukra hagyták a miatt, hogy az 1918-iki döntő mérkőzéshez a nyugati hadszíntérre vonuljanak.

Az Isonzó hosszában és a tirol-karinthiai határ magas hegységeiben sokat nélkülözött osztrák-magyar csapatoknak két hónapon át mindenük megvolt, amit szemük szájuk kívánt. De 1918 február havában ismét éhínség következett be. Soványan mérték ki a húst, a kenyeret, sőt még a szárított kukacos zöldfözeléket is. A megmaradt kevés ló ellátása megint nyomorúságos lett. Szóval éhezett, ázott és fázott ebben a hadsereg-

ben mindenki, de leginkább szenvedett az első vonalakban harcra hivatott katona. A tüzérségnél olyan ütegek is voltak, amelyeknél csupán három-öt, sőt egy ütegnél csupán egy ló volt állományban! A vontató eszközök pótlását és a hadi anyagok gyártását az ipar pangása gátolta, ami főként abban gyökeredzett, hogy a meg nem felelőleg táplált munkásság termelőképessége megdöbbenően megcsappant. De hiányoztak a nyersanyagok és kevés volt a köszén is. A vasutak teljesítőképességét az elmúlt tél válsága mélyen leszállította. Vagyis ha mindent összefoglalunk, kimondhatjuk, *hogy a működő hadsereg technikai felkészültsége valóban nyomorúságos volt.* Szánalmas látványt nyújtott ez főként a repülőknél, akiknek kevés és valóban rozoga gépeikkel olyan ellenféllel kellett harcba szállaniok, amely szinte tejben-mézben fürdött eszközeinek mennyiségét és minőségét illetően.

Hogy ily körülmények között a működő hadsereg ütőképessége aláhanyatlott, azon senki sem csodálkozhat!

Az emberanyag pótlásában zűrzavar támadt azért, hogy az orosz hadifogságból százezerszámra hazaözoönlőket előgondoskodás hiányában kellőképpen sem elhelyezni, sem felruházni és ellátni nem lehetett. Ez, és az is, hogy a hazatérők javarésznének lelkét az orosz forradalom, de főként a bolsevizmus tanai megmételtyezték, nemkülönben, hogy a sok nélkülözést, hányattatást és vettetést átélty emberek csakhamar ismét a harcolók soraiba állították, ijesztően és annyira megnövesztette a szökevények és bujdosók számát, hogy mindenfelé ezerszámra bolyongtak és lappangtak az úgynevezett «lógósok». Már ekkor is sokan rablócsoporthokba verődtek össze, amelyek ellenében a lakosság vagy tehetetlen volt, vagy rosszhiszeműleg pártukra kelve segítette őket.

A bomlás megrettentő jelei közé sorozhatjuk a mögöttes ország póttestei legény-ségének zendüléseit is.

Mi sem természetesebb tehát, minthogy az ilyen módon a mögöttes országban megmételtyezett elemek a harctéren erkölcsileg még többé-kevésbbé érintetlen katonák szellemére rombolólag hatottak, amit azután az entente-nak ezen a hadszíntéren is fokozottabb mértékben megindított «propaganda-hadjárata» csak még jobban elmergesített.

Nagyjelentőségű és a viszonyok kényszerítő hatásából keletkezett az a sajnálatos körülmény, hogy a központi hatalmak hadvezetőségeinek útjai ebben az utolsó döntő jelentőségű időszakban is szétváltak és így elmaradt az összes erőknél egy hadszíntéren, egységes vezérő eszme szerinti latbavetése. Mert bár német kezdésre már 1917 végén igen komolyan felmerült az, hogy a francia hadszíntéren nagyobb számban alkalmazzanak osztrák-magyar seregtesteket is, az eszmét el kellett ejteni, és pedig elsősorban, mivel a bécsi udvarnak az entente hatalmasságaival a béke iránt titkon kezdett tárgyalásainak sikerét a németek tényleges megsegítése veszélyeztethette volna. Másodszorban gátő körülményekként szerepeltek a monarchia belpolitikai viszonyai. így a bécsi pacifista és poroszellenes politikusok közbelépése, a nemzetiségek ellenérzése, az osztrák-német szocialisták és végül a magyar ellenzék ellenhatása is. Kétségen kívül szerepet játszott

ebben a nagyjelentőségű dologban még a monarchia had vezetőségének nemcsak hiúságból fakadó féltékenysége is.

Így hát a monarchia fegyveres erejének zöme megmaradt a Piave partján, ahol támadni egyelőre még nem tudott és pedig részben a fentebb elsorolt okok miatt, részben pedig, mert az olasz mélyföldön az Alpesekből alárohanó nagy vizek a hadműveletek zavartalan végrehajtását a tavasz vége előtt megakadályozták, de legalább is nagyon megnehezítették. *Amikor pedig az Oroszországgal és Romániával való béketárgyalások március havában végre is sikerre vezettek, eldőlt a monarchia további magatartásának kérdése az által, hogy a király jóváhagyása folytán a hadvezetőség megkezdte az előkészületeket a május hó végére tervezett olasz támadó hadjáratnak. A hadműveletnek az volt a célja, hogy az olasz haderőt tönkverik!*

Még mielőtt azonban a hadseregfőparancsnokság a támadás végrehajtását elhatározta volna, a Hétközség fenntersegén vezénylő Conrad tábornagy azzal a javaslattal állott elő, hogy a főtámadást az Astico és a Piave közén akként hajtsák végre, hogy ezt a vállalkozást az Ets völgyében és a Treviso felé irányított előtörésekkel is támogassák. A Piave hosszában vezérlő Boroevics azonban ellene volt bármely támadásnak is és a mellett kardoskodott, hogy a haderőt a békekötés idejére tartsák meg. Amikor azonban a hadseregfőparancsnokság, a franciaországi német kudarcok miatt, cselekedni kényszerült, vagyis a támadás megindítását határozta el, Boroevics hangsúlyozta, hogy a főtámadást csakis az ő hadseregcsoportja hajthatja végre döntő eredménnyel. Krauss Alfréd tábornok, aki a Grappa területén vezetett, a hozzá intézett felszólítás alapján, bár Boroevics mellé szegődött, még annak adott kifejezést, hogy sem az egyik, sem a másik támadás nem biztosíthatja az ellenség megsemmisítését, hanem csakis az az előretörés, amelyet a Garda-tó mind a két partján hajtának végre. Ezek a nézeteltérések, valamint a hadseregfőparancsnokságnak mérlegelései természetesen huza-vonára vezettek, majd a király jelenlétében lefolyt tanácskozásban mégis Conrad kerekedett felül, még pedig olyként, hogy a főtámadást a Hétközség fenntersegéről intézik, amelyet azonban a Piave hosszában álló erők a Montellóra és a Piave torkolata közeléből intézett előtörésekkel támogatni fognak. *A cél az volt, hogy kettős áttöréssel és átkarolással Bassano Treviso közzé szorítják össze a szembenálló olasz-francia-angol seregetesteket.*

A csatában egymással szemben a következő haderők állottak: a Garda-tótól nyugatra a Krobotin vezette 10. hadsereg nyolc gyaloghadosztállyal; a Garda-tó és a Piave között Scheuchenstuel alatt a 11. hadsereg 21 gyalog- és három lovashadosztállyal; a Piave hosszában Boroevics alatt a 6. és az Isonzó-hadsereg 157 gyalog- és négy lovashadosztállyal. A tartalékot csak négy hadosztály alkotta. Ezekkel szemben a következő entente-erők vonultak fel: a Garda-tó mellékén a 7. és 1. olasz hadsereg összesen 18 hadosztállyal; a Garda-tó és a Piave között a 6. és 4. olasz hadsereg húsz hadosztállyal és egy angol és egy francia hadtesttel; a Piave mellékén a 8. és 3. olasz hadsereg összesen 16½ hadosztállyal. *A tartalékot két hadtest alkotta.*

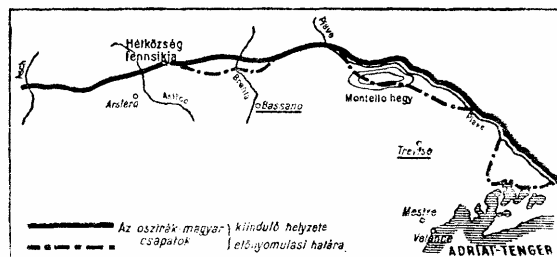
Az erőknek ebből a csoportosításából is már látható, hogy a támadó osztrák-magyar

haderő nemcsak hogy a főtámadás területén, hanem sehol sem rendelkezett a sikert magában rejtő felsőbbeséges erők felett, hanem, a mindenütt való egyvidejű támadás folytán, erőit szétforgácsolta. Ebben rejtett a vereség csirája, amit azután elősegített még az, hogy a technikailag jobban felszerelt ellenség végeredményben mégis csak felsőbbségben volt. Hangsúlyoznunk kell azonban még azt is, hogy a támadás természetes következményeként várható előnyomuláshoz sem az élelem, sem más harci eszközök elegendő mennyiségben kéznél nem voltak, a tüzérség lövészerének minősége pedig (gázlővedékek) rossz volt.

A harcot június 13-án a Garda-tótól nyugatra a 10. hadseregünk kezdte meg a Tonale-szorosnál. Támadása azonban nagyon rövid lélekzetű volt, mert már az első napon végleg megakadt.

A Garda-tótól az Adriai-tengerig terjedő szakasz főtámadása június 15-én indult meg, és pedig a következő módon.

Az aláereszkedett köd oltalma alatt a Garda-tó és a Brenta folyó között támadó hadtesteink (III., XIII. és VI. hadtest) látszólag észrevétlenül bejutottak az olaszok, franciák és angolok első védelmi vonalába. De itt kitűnt, hogy intézkedéseink lehallgatása és árulás folytán az olaszok és szövetséges seregtesteik is kiürítették elől fekvő állásaikat és hogy ennél fogva tüzérségünk az amúgy is nem éppen hatásos lövészerével tulajdonképpen üres állásokra pazarolta lövedékeit. Ekkor a második és harmadik vonalban készen álló olasz-francia-angol erők ellentámadást kezdtek és csapataink többségét kiinduló állásaikba vetették vissza,

A Piave-csata eredménye.

A Brentától keletre a Piaveig támadó erőink (XXVI., I. és XV. hadtest), bár tüzérségünk elégtelen lövésze miatt az ellenséges tüzérséget kellőképpen lefogni nem tudta, eleinte tért nyertek, de csakhamar az olasz tüzérség oldalozó tüzeinek és ellentámadó olyan olasz gyalogsági erők forgatagába kerültek, hogy, tartalékok hiánya miatt is, megfordulni voltak kénytelenek és eredeti állásaikba özönlöttek vissza. Ezzel pedig és már az első napon, itt is dugába dőlt a monarchia hadvezetőségének maga elé tűzött az a célja, hogy seregtesteivel utat tör magának a síkságra.

A Piave hosszában támadó 6. és Isonzó-hadsereg részei az egész vonalon igen nagy küzködés után átjutottak ugyan a Piavén, de az ellenség tökéletes meglépése nem sikerült mindenütt, egyrészt a tüzérség rossz lövésze okozta elégtelen előkészítés, másrészt árulás folytán. Ennek ellenére hadvezetőségünk elrendelte, hogy a Piave déli partjára átjutott csapatok ott mindaddig kitartsanak, amíg a Brenta és a Piave könyöke közötti hegyvidéken újabb támadásunk megindulhat. Bár ezután a 6. és Isonzó-hadsereg a

Piave déli partján, június 16. és 17-én, itt-ott némi helyi sikereket is vívott ki, a további küzdelem már semmi reménységre nem jogosíthatott és pedig a következő okok miatt.

Ludendorff a német haderők franciországi balsikere miatt sürgős segítséget kért. Conrad kinyilatkoztatta, hogy az Astico és a Piave könyöke között a támadás megismétlése most már lehetetlen, minthogy a csapatok testileg és lelkiileg kimerültek, a tartalékok pedig elfogytak. Általában hiányzott a lövészer. Sehol sem voltak meg elegendő számban a tartalékok az erőknek előző szétforgácsolása miatt.

Ennélfogva a Piave déli partján álló osztrák-magyar erők további kitartása is a legnagyobb veszéllyel fenyegetett, annál is inkább, minthogy közben az olasz hadvezetőség, felismervén a helyzetet, a tirolai arcvonalon tüntetőleg támadva, a Piave hosszában álló erőink ellen csoportosította erejének nagy részét. Bár csapataink az olaszok támadásai ellenében is csodálatraméltó módon tartották magukat, a fentebb már felsorolt okok mégis arra kényszerítették a hadsereg főparancsnokságát, hogy június 20-án a Piave északi partjára való visszavonulást rendelje el. Ezt megelőzőleg azonban, a már 18-ika óta áradó Piave, olyan akadállyá fejlődött, amely rohanó áradatával minden hidat elsöpört és lehetetlenné tette a folyón át a tartalékok, lövészer és eleség utánszállítását azok számára, akik a Montellón hősieleg kitartottak. így hát a két tűz közé szorult osztrák-magyar csapatok végül is borzalmas sorsra jutottak.

A Garda-tó és az Adriai-tenger között kezdett osztrák-magyar vállalkozás tehát, az igen nagy veszteségek folytán, a monarchia haderejének valóságos katasztrófájává vált.

A katonai összeomlás kezdete.

Az osztrák-magyar haderők piavei katasztrófája után Németország egészen magára maradt, mert Ausztria-Magyarország fegyveres erejének jelentős támogatására többé nem számíthatott. Ez a haderő legfeljebb csakis arra lehetett alkalmas, hogy a Piave hosszában védekezzék.

A piavei vereségnek igen jelentős az a kihatása volt, hogy az entente győzelembe veteti hitében megerősödött!

Épp ekkor merült fel a kérdés a német legfelsőbb hadvezetőségben arra nézve, *hogy vajjon folytassák-e a támadást a nyugati hadszíntéren?*

Bár aggodalomra okot szolgáltató további körülmények bukkantak fel, a támadás folytatását határozták el, minthogy még mindig abban reménykedtek, hogy azzal az entente-ot békére hajlamossá tehetik. De folytatni kellett a támadást azért is, mivel a Marne alá végrehajtott előtöréssel nem csalták el az entente-nak Flandriában összehordott tartalékait. Tehát ismét a Marnenal és Reims körül törtek elő a német seregtestek azzal a tudattal, hogy idecsalják az entente flandriai tartalékait, azután pedig, – az eredeti terv szerint, – ismét és talán sikerrel, az angolok ellen lehet majd intézni a főtámadást. Így jött létre július 15-től kezdődőleg a *Marne melléki és Reims körüli* (Marneschutz-

A FÉKTELEN VOJUSA ALBÁNIAI FOLYÓNAK SZÁMTALAN ÁGBÓL ALKOTOTT MEDRE.
Miakich A. alezredes gyűjteményéből.

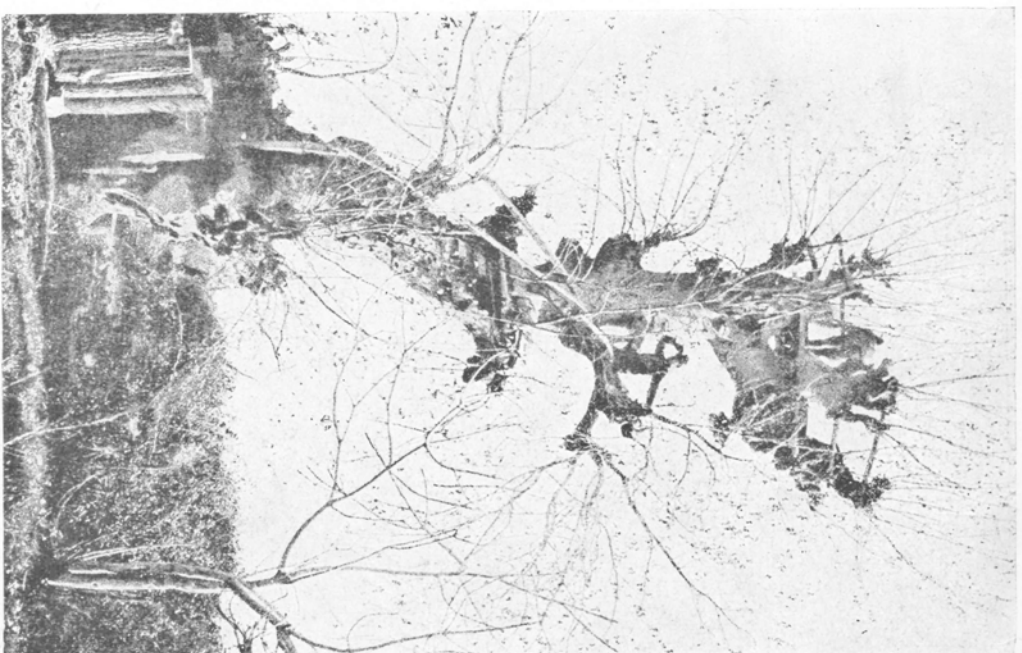
ALBÁN TÉRZENE FJERI FŐTERÉN A «HANGER MISS», VAGYIS ALBÁN
 ÜNNEP ALKALMÁVAL.

Miakich A. alezredes gyűjteményéből.

MALÁRIÁT TERJESZTŐ SZÚNYGOK CSÍPÉSEI ELLEN
ÓVÓ SÜVEGGEL ÉS KEZTYŰVEL FELSZERELT ALBÁN
KATONA.

Mikich A alezredes gyűjteményéből.

OLASZ MEGFIGYELŐK ÁLLÁSA ALBÁNIÁBAN
MESTERSÉGESEN KÉSZÍTETT FA TETEJÉN.

BOLGÁR KATÓNAK VIGADOZÁSA.

NÉMET TŰZÉRSÉG ELŐNYOMULÁSA SZERBIÁBAN.

Reims-Offensive) *német támadás* (lásd a 194. oldalon a vázlatot). Ebben a 7., 1. és 3. német hadsereg eleinte ugyan tért nyert, de már július 17-én megakadt. És amikor épp a Flandriába szánt erőket óhajtották kivonni a német csatavonalból, bekövetkezett a fordulat: a *Villers Cotterets körüli erdőkből előtörték a franciák támadó oszlopai*, amelyek a Marne felé előreugró német csatavonalat körülfojták (négy francia hadsereg) és igen heves küzdelmek után arra kényszerítették a különben is igen kedvezőtlen körülmények között védekező német csapatokat, hogy az *Aisne* és *Vesle* folyó mellékére húzódjanak vissza.

Ezzel pedig egészen vége szakadt a németek további támadó hadműveleteinek!

1918 július 18-ika tehát az az időpont, amikor a központi hatalmakra nézve kétségbevonhatatlanul elveszett a háború!

Ezután a marsallá és az európai hadszínterek entente-beli fővezérévé kinevezett *Foch* marsall, aki a megbékülni nem akarás megtestesítője volt, egymás után indította meg azokat a támadásokat, amelyek elől az eresztékeiben már recsegő német hadseregek lépésről-lépésre hátrálni kezdtek.

Augusztus 2-án a német legfelsőbb hadvezetőség még azzal a gondolattal foglalkozott, hogy egyelőre a védelemre szorítkozik, de amint alkalom kínálkozik, legott ismét támadásba fog. Ezt a szándékát azonban már nem valósíthatta meg, mert augusztus 8-án az *Oise* és *Scarpe* folyók között az angolok számtalan tankkal kísértén meglepően rátámadtak a németekre és ezeket *Albert-Noyon-Chauny* vonalába vetették vissza. A németeket igen nagy veszteség érte, de végül mégis betömték az ellenség ütötté rést. *Ez alkalommal a bomlás előjeleként több német seregtest legénységénél engedetlenség mutatkozott.* Egyébként a vereség nagy hatással volt a központi hatalmak többi államaira is. *És mivel a veszteségeket a mögöttes ország póttestei pótolni már nem tudták, és mert Ausztria-Magyarország kinyilatkoztatta, hogy haderejével támadni képtelen, a német legfelsőbb hadvezetőség belátta, hogy fegyveres erővel kedvező fordulatot előidézni már nem tud, tehát tudomására hozta a német kormánynak, hogy egyáltalában nincs remény arra, hogy az ellenféllel szemben sikereket érhessenek el, és hogy ennélfogva kezdje meg a béketárgyalásokat.*

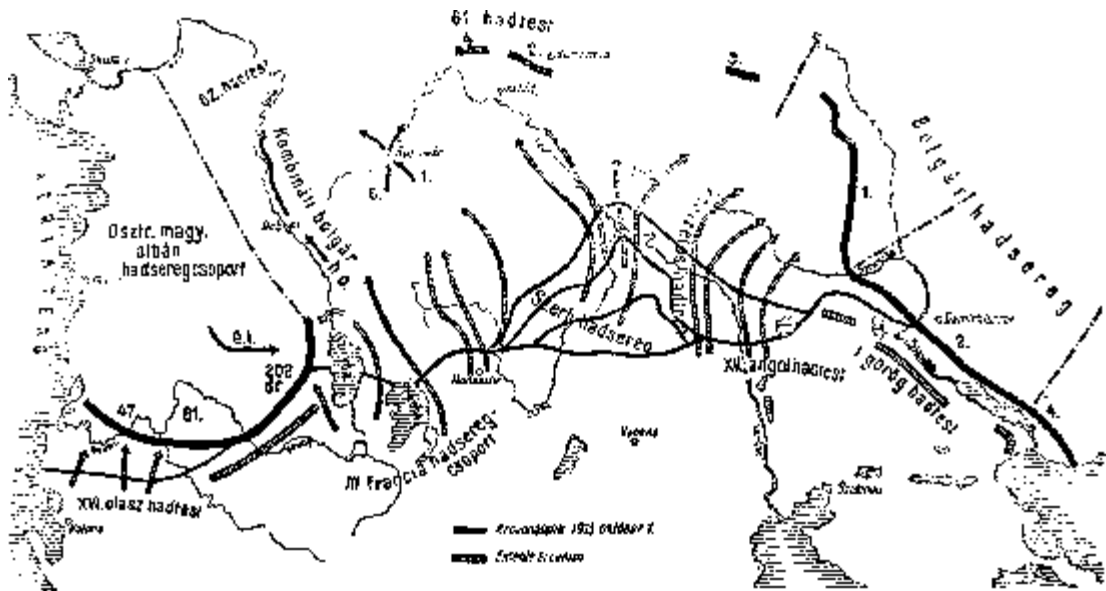
Nemsokára ezután, augusztus 25-én, *Noyon* és *Soissons* között következett be az entente újabb támadása, ami ugyancsak olyan nagy veszteséget okozott a németek soraiban, hogy a hiányokat megint néhány hadosztályuk szétosztásával kellett pótolniok.

Szeptember 12-től 16-ig zajlottak le *Verduntól* délkeletre azok a harcok, amelyekben az amerikaiak és franciák a német és osztrák-magyar csapatokat az úgynevezett «Michelstellung»-ba vetették vissza. *Ez annyiban volt jelentőséggel teljes, mert kezdetét jelezte az amerikai segítség magyarányút kifejlődésének!*

A verduni harcokkal egyidőben, szeptember 15-én, a *Franchet d'Esperey* francia tábornok vezette szaloniki orientális hadsereg a balkáni hadszíntéren áttörte a bolgárok arcvonalát, *amivel megkezdődött a központi hatalmak összeomlása.*

A bolgár arcvonal összeomlása Macedóniában.

Amerikának Szófiában maradt követsége fokozatosan eltérítette az amúgy is kifáradt bolgárokat a központi hatalmaktól és oly mozgalom kapott lábra és terjedt el még a hadsereg soraiban is (*Malinov* augusztus havában épp azokat a bolgár hadosztályokat látogatta meg, ahol később az áttörés megtörtént), amely a háború megszüntetését követelte. És amikor a német hadseregeknek a nyugati hadszíntéren való visszavonulása már megkezdődött, a körülmények felől jól tájékozott orientális hadsereg vezetősége szeptember 15-én húsz hadosztállyal támadást kezdett a *Cserna folyó* és a

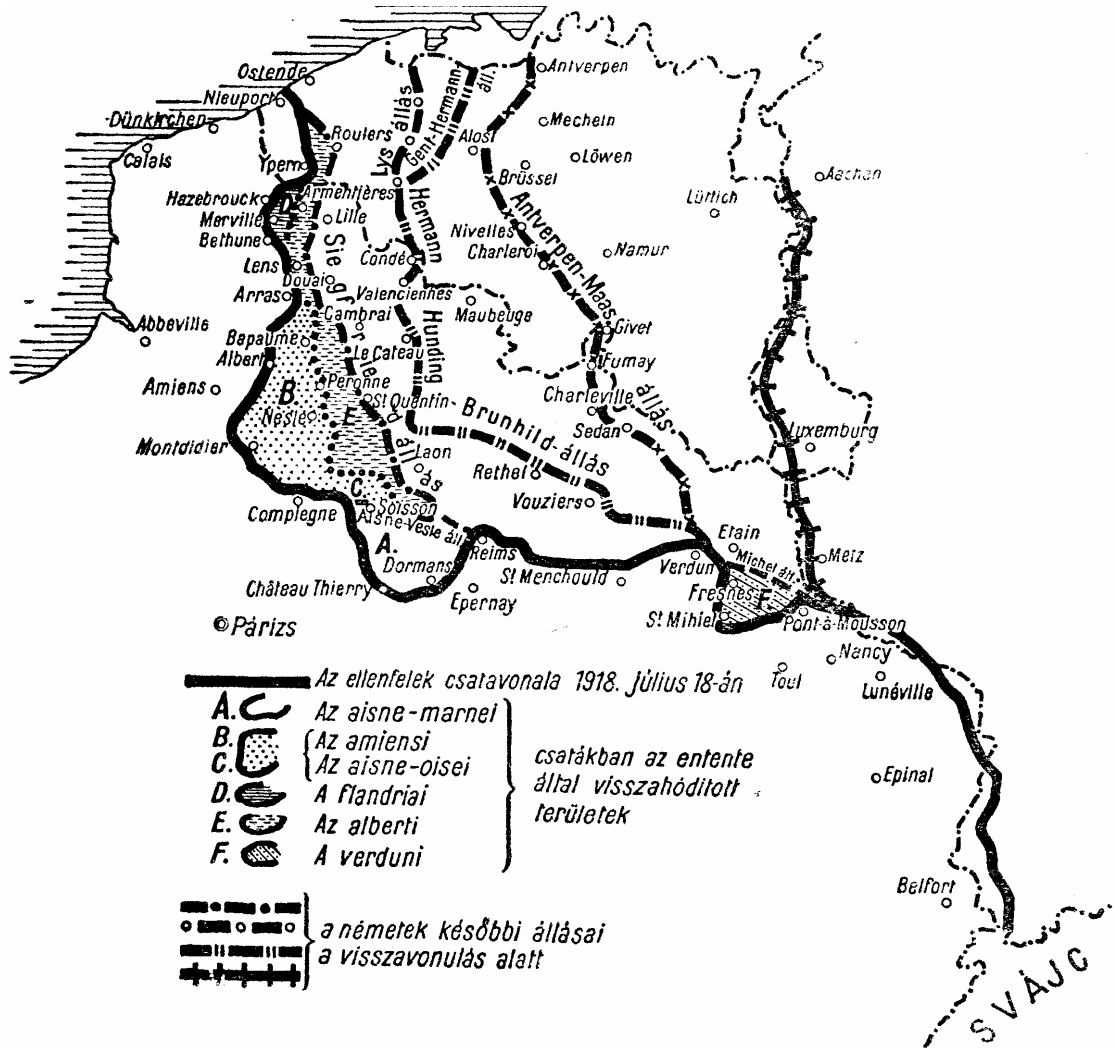

A bolgár arcvonal összeomlása Macedóniában.

Dudica magaslat között. Az erők elosztását a *vázlat* mutatja. Szeptember 20-án már 40 kilométer széles vonalon 45 kilométer mélyen hatoltak be a támadók és másnap a bolgárok pánikszerűleg vonultak vissza. Az ütött rés betömésére erők rendelkezésre nem állottak; hátrább fekvő felkészített védelmi vonalak sem voltak, tehát megszűnt a további ellenállás. Az olaszok egy francia hadosztállyal az Albánián és Montenegrón át Hercegovinába és Dalmáciába visszavonuló osztrák-magyar haderőket követték, a szerbek a franciákkal hazájukba nyomultak be, a 2. francia hadsereg Szófiának tartott, az angolok pedig Konstantinápoly felé meneteltek. Szeptember 25-én a bolgár koronatanács kinyilatkoztatta, hogy a háborút folytatni képtelen, *szeptember 29-én pedig megkötötte a fegyverszünetet.* A magukra maradt német, osztrák és magyar haderők egyrészt Dalmáciába és Hercegovinába, másrészt északra a Duna és a Száva alá vonultak vissza.

A német hadsereg visszavonulása a Rajnához.

Szeptember közepén az ententenak 10 hadseregbe osztott nyugati hadszíntéri létszáma meghaladta a 6 millió embert, amihez havonként 250,000-400,000 főnyi amerikai

A német hadsereg visszavonulása a Rajnához.

segítség érkezett. Ezzel szemben a központi hatalmak minden egyéb tartalék, vagy további utánpótlás nélkül legfeljebb 3 millió emberrel állhattak ellen. A technika tökéletes eszközei-

nek roppant nagy számával felszerelt entente-erőkkel szemben a további küzdelem tehát tökéletesen kilátástalan volt, annál is inkább, mivel a mögöttes ország hangulata a forradalom felé hajlott.

A kíméletlenül és szünet nélkül támadó entente a német haderőket egyrészt az északitengeri és Verdun körüli szárnyak egyidejű benyomása és átkarolása, másrészt Belgiumban való áttörése révén *Brüsszel-Namur-Lüttich* között megadásra akarta kényszeríteni. Hogy ezt a németek kikerülhessék, az egész csatavonalon megkezdették a visszavonulást és pedig nem egyhuzamban a Rajnáig, hanem állásokról állásokra. Ezt a visszavonulást előbb az úgynevezett «Lys-», «Gent-Hermann-», «Hermann-Hulding-Brunhild-», majd hátrább az «Antwerpen-Maas-» és «Michel-állásokba» folytonosan küzdve, bámulatos módon és akként hajtották végre, hogy a hadseregek közötti összefüggés sehol egy pillanatra sem szűnt meg! *Amíg tehát a központi hatalmak többi hadszínhelyein a teljes bomlással egybekötött szó szoros értelmében való összeomlás, hanyatt-homlok való menekülés következett be, addig itt zártrendű erők harcolva takarodtak haza felel*

Október 7-én a központi hatalmak szövetségében megmaradt államok *fegyverszünetet és békétárgyalást* indítványoztak Wilson 14 pontja alapján. A békeajánlatot, a német kancellárválság következtében, már *Miksa badeni herceg* tette meg. Október 8-án Wilson elküldte válaszát a német jegyzékre, amelyben kijelentette, hogy a fegyverszünetről és a megszállott területek kiürítéséről Amerika együtt fog dönteni a szövetséges hatalmakkal, de csak olyan megállapodásokat fogadnak el, amelyek biztosítják az entente katonai felsőbbbséges helyzetét. A jegyzék súlya a következő követelés volt: *Minden önkényes hatalom megsemmisítése mindenütt, amely egyedül titokban és saját kedve szerint megzavarhatja a békét; vagy ha most nem lehet megsemmisíteni, a tényleges tehetetlenség fokára kell csökkenteni!* Ez a megjegyzés a Hohenzollerneknek eltávolítását, vagy megrendszabályozását jelentette. Wilson válaszjegyzéke megdöbbentő hatást tett egész Németországban és siettetett annak a belső forrongásnak a kitörését, amely akkor már elfogta mindenki lelkét nemcsak Németországban! És bár Németország válaszában a legmesszebbmenőleg engedékeny volt, Wilson október 23-án megígérte, hogy a fegyverszünet ügyében tárgyalást kezd a francia, angol és olasz kormányokkal. Ellenben kijelentette, hogy csak olyan fegyverszünetről lehet szó, amely az entente-ot biztosítja arról, *hogy Németország nem kezdi újra az ellenségeskedést; új háború ellen katonai biztosítékokat követelt, sőt nyilvánvalóan Vilmos császár lemondását követelte.*

Október 26-án Németországban nagyjelentőségű dolog történt: *Ludendorff tábornok, első főszállásmester lemondott állásáról.*

Közben Ausztriában és Magyarországon is bomlani kezdett minden. *Ausztria* föderatív alapon alakult át, *Magyarországon* pedig október 30-án kiütött a forradalom, majd a magyar kormány elrendelte az összes csatavonalakon a fegyverletételt. Ennek következményeként november 3-án az olasz arcvonalon is létrejött a fegyverszünet.

Ez alatt Németországban súlyos válság tört ki, amely a kiélti matrózok zendülésével kezdődött. A mozgalom csakhamar forradalmi jelleget öltött és áterjedt a többi

német kikötőkre is. November 7-én Bajorországban ütött ki a forradalom, amely a Wittelsbach-családot trónvesztettnek nyilvánította. Berlinben csak november 9-én robbant ki a forradalom, ami maga után vonta Vilmos császár lemondását. *Ezután pedig kikiáltották a köztársaságot.*

Közben a német béke delegátusok Foch tábornagy főhadiszállására érkeztek, hogy átvegyék a fegyverszüneti feltételeket. Foch átadta a feltételeket, amelyek aláírására a német megbízottak 72 órai időt kaptak. *A fegyverszünetet november 11-én délelőtt 11 órakor írták alá,* mire aznap déli 12 órájától a nyugati hadszíntéren megszűnt az ellengeskedés és *november 23-án rálépett az első színes csapat Németország földjére.*

Az osztrák-magyar hadsereg összeomlása. A vittoria-venetói csata.

A piavei csata katasztrófává fajult balsikere a csatában közvetlenül részt vett és négy év harcaiban és nélkülözéseiben edzett katonák lelkét megrendítette. Rettegés és nyomott kedélyhangulat ülte meg a monarchia összes népeit. Visszatorlásként, alattomban és nyíltan, hivatottak és hozzá nem értők, neki rontottak a felelősséggel tartozó ártatlan és bűnös férfiaknak, és ezeket ítélőszék elé kívánták állítani. Szűk látókörűek elvakult szenvedéllyel a romboló elemek egész raját szabadították el és ezeket oly nagyra nevelték, hogy a monarchia fegyveres erejének, előbb vagy utóbb, de össze kellett omolnia.

Mi sem természetesebb, minthogy a csatavonalon küzdő fegyveres erő állapotában a csatát követőleg ijesztően megromlott minden. A nagy veszteséget ért haderő legfontosabb alkotó elemének, *az emberanyagnak pótlása,* a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Hiába özönlöttek haza az orosz fogolytáborokból az emberek, ezek már jó katonák nem lehettek. A legtöbb lelkét megmetyelizte a bolsevizmus, amelyet széles körben terjesztettek el akkor, mikor a harcolók soraiba kerültek. Hiába rostálták meg a felmentetteket is, a mögöttes országbeli nélkülözhetetleneket, mert ezek az önző, haszonleső és elpuhult elemek ellenségei voltak a további kitartásnak.

A *haderő szellemét* romboló elemek sorában nagy szerepet játszott a hadvezetőségnek minden téren való zabolátlan bírálgatása. Olyan tekintélyrombolás folyt az egész vonalon, hogy a vezetőségbe vetett bizodalom nemcsak hogy a csapatok körében, hanem még a magasabb parancsnokságoknál is hihetetlen módon elterjedt és elkeseredettséget váltott ki. Ez az elkeseredés szerfelett felcsigázta a kedélyeket és a béke utáni vágyat. A mögöttes ország napisajtójának kiadványai, a hozzátartozók kesergő és néha kétségbeesett levelei, a tilalom és óvintézkedések ellenére is, eljutottak a harcolók soraiba és megromtották ezek katonai erényeit. *Szóval minden csak fokozta a háborús elernyedést.*

Az *anyagi ellátás mineműségében* is természetesen csak hanyatlás következett be. Továbbra is elégtelen volt az ételmezés. *Július és augusztus az éhezés hónapjai voltak, mert sem hús, sem kenyér nem volt az egész vonalon.* Voltak csapatrészek, amelyek hátulról

a harcolók legelső vonalába szöktek, mert itt legalább némi eleséget kaptak. Egy szemtanú állítása és becslése szerint, a haderő összes emberei annyira lefogytak, hogy a katonák átlagsúlya nem volt több 50 kilogrammnál. A mögöttes ország fukarul mért mindent és nem fogta fel annak nagy jelentőségét, hogy a háborút a csatavonal és az anyaország legszorosabb gazdasági kapcsolata révén lehet csak győzelemre juttatni,

A *ruházattal és lábbelivel való ellátás* ugyancsak a lehető legrosszabbra fordult. Szinte koldusok serege volt ez a fegyveres erő a háború utolsó hónapjaiban. Rikító példakul megemlítjük, hogy sok katonánál az ingek ujjai és hátrészei hiányoztak; ezerszámra voltak olyanok, kik pusztá testükre öltötték fel felső ruháikat; alsónadrágok százezreknél hiányoztak; október havában olyan készültségben álló csapatrészek is voltak, amelyek a kavernákban csupán alsó ruhákban várták azt a pillanatot, amikor harcpontra rendelték felső ruhát kapnak; az Alpeselekben hóban, jégmezőkön őrt álló legénység lábbelije nemcsak hogy rongyos volt, hanem egy részük mezítláb is járt. Az elrongyolódott anyag pótlásáról szó sem lehetett, mert a termelés csekély volt, nem fedezte a szükségletet, a szállítás pedig csütörtököt mondott a vasutak leromlása következtében.

A rossz táplálkozás, az elégtelen ruházat és az árokharccal kapcsolatos mostoha egészségügyi viszonyok következtében a hadsereg roppant fogékonnyá vált a betegségek iránt, *vagyis a betegek száma napról-napra ijesztően szaporodott*. Súlyosbította ezt a gyógyszerek elégtelensége.

A *háborús kimerültség tehát elérte tetőpontját, még pedig épp akkor, mikor a háború döntő fordulatahoz érkeztünk és amikor nem vérszegény és rosszul táplált katonákat kívántak a fátalmak, hanem testben és lélekben érintetlen embereket*.

A hadseregben mutatkozó bomlasztó tényezőkhez a *mögöttes országnak az a lezülése csatlakozott*, amely kihatott a csatavonalra is. így a nemzetiségek belülről és kívülről való izgatásának a széthúzás és az ellenségeinkhez való szítás volt természetes következménye. A monarchiához hű elemek megdöbbenéssel vették tudomásul és méregként hatott rájuk a cseh hazaárulókkal szemben követett enyhe eljárás. Sztrájkok megakadályozták a hadi anyagok kellő mennyiségű gyártását. így például a tervszerint havonként előállítandó két millió tüzéségi lövész helyett csak 800,000 darabot gyártottak. A monarchia minden részében katonai zendülések robbantak ki, sőt Horvátországban szökött katonákból alakult felfegyverzett úgynevezett «zöld-kaderek» csatlakozásokkal kapcsolatosan rablásokra és gyújtogatásokra vetemedtek.

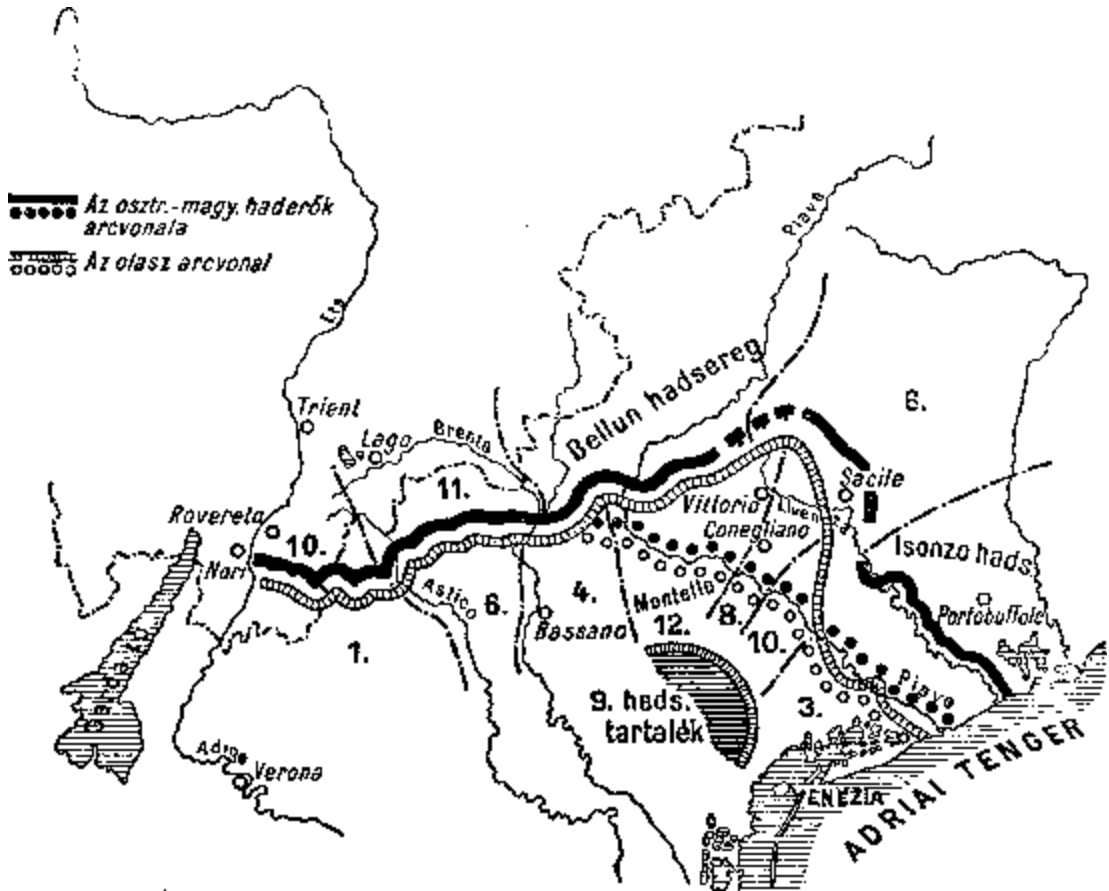
Csodálatos, és az erkölcsi erők, valamint a fegyelmezetség roppant erejére mutat az, hogy a vázolt áldatlan körülmények ellenére sem borult fel már most a működő haderő kevésbé műveit elemeinek lelki egyensúlya. A hadseregnek ezt a tündöklő dicsőségét soha senki el nem vitathatja!

Augusztus havában a németeknek franciaországi vereségei megdöbbenést keltettek és a központi hatalmak összes államaiban szappanbuborékként eltűnt a győzelemből vetett hit! A balkáni arcvonalnak szeptember hó végével való összeomlása villámcsa-

pásként hatott. Követték ezt a gyengeség, mi több a vereség beismerésének nyilvánvaló jele: *a fegyverszünetre és a békétárgyalások megkezdésére vonatkozó ajánlatunk.*

Mély hatással voltak a csatavonalon küzdelemre készülő katonák lelkére az anyaországbeli állapotok is, amelyek szeptember havától kezdve gyors ütemben romlásba vezették a monarchiát. Magyarországon a képviselőházban az ellenzék botrányos jeleket rögtönzött; a szocialisták és a radikálisok a régi képviselőházban tartott ülésükön kinyilatkoztatták, hogy Magyarország csak a régi Magyarország romjain épülhet fel; a képviselőház egyik ülésének folyamán az egyik ellenzéki képviselő közbekiáltotta, hogy *El Németországtól, – az entente-al megyünk, nem Németországgal, – tessék tudomásul venni, hogy entente-bar átok vagyunk.* Október 17-én megjelent Károly királynak Ausztria népeihez intézett kiáltványa az osztrák szövetséges országok föderációs átalakulásáról, a nemzetiségeknek nemzetekül való tömörüléséről és egy államszövetség kötelékében való egyesítéséről; ugyané napon a magyar képviselőházban gróf *Tisza István* kijelentette, hogy a háborút elvesztettük; október 18-án *Wilson* válaszolt az október 5-i jegyzékre, amelyben kijelentette, hogy a megváltozott viszonyok alapján most már elismeri a Cseh-szlovák és a Német, valamint az Osztrák-Magyar birodalom közötti háborús állapotot, hogy a cseh-szlovák nemzeti-tanács hadviselő kormány; elismeri továbbá a jugoszláv nemzeti szabadságra vonatkozó törekvéseknek jogosságát. Nincs tehát abban a helyzetben, hogy a népek pusztá autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem ragaszkodik ahhoz, hogy ők és nem ő bíráskodjanak a felett, vájjon az osztrák és magyar kormányok részéről minő tevékenység fogja kielégíteni a népek törekvéseit és felfogását jogaikról és mint a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről. Október 23-án *Wekerle* kormánya lemondott. «Ettől fogva rohamosan fejlődtek az események a forradalom felé. A szélső politikusok a képviselőházban minden felelősségérzet nélkül, korlátlanul ostromolták állami rendünk oszlopait. A közönség alacsony ösztöneire számító radikális sajtó nem ismert határt a destrukció szolgálatában. Vállvetett erővel lázították a tömegeket és a harctereken szenvedő katonáinkat; megmérgezték a közvéleményt és a tisztviselői kar nagy részét is forradalmi elégedetlenségre tüzelték. *A tisztességes, hazafias, nemzetféltő, türelemre és az áldozatkészségre való nemes és okos, kitartásra intő hang és magatartás a gúnynak, a szidalmaknak és a rágalmaknak egész mocsarát vonta magára a képviselőházban és a sajtóban egyaránt.*» Október 24-én *Burián* lemondott külügyministerségéről és helyébe *Andrássy Gyula* lépett. Ugyané napon Nemzeti Tanács címmel pártközi alakulat jött létre, amely a magyar nemzet intézőjének vallotta magát. Már e napon reggeltől késő estig zajos tüntetések voltak Budapest utcáin. Október 28-án a Nemzeti Tanács felhívására nagy tüntető tömeg vonult végig Budapest utcáin, amely követelte a Németországtól való elszakadást; sőt *Éljen a forradalom – Éljen a köztársaság* kiáltással haladt a Károlyi-pártkör elé. Ugyané napon esett meg a *lánchídi összetűzés!* Betetőzte e nap jelentőségét az, hogy *Ausztria-Magyarország Amerikához intézett külön békeajánlatával szakított Németországgal!* Másnap pedig a horvát szabor kikiáltotta Magyarországtól való elszakadását.

És ekkor Olaszország elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy az eresztékeiben már recsegő osztrák-magyar monarchia elegyes és már széthúzó nemzetiségű elemekből alkotott hadereje ellen általános támadást kezdjen. Az általános támadás előbb a csatatér hegyvidékén, később pedig a Piave mentén is megindult és a vittorio-venetói-csatara vezetett.

A vittorio-venetói csata. Az osztrák-magyar hadsereg összeomlása Olaszországban.

A piavei csatát követően az olasz hadvezetőség eleinte a Brenta és a Piave közötti hegyvidéken óhajtott támadni. Ezt a tervét azonban feladta és támadásának irányát a Piave kanyarulatához helyezte át, még pedig azzal a szándékkal, hogy itt az osztrák-magyar hadsereg csatavonalába éket ver, majd pedig az áttört csatavonalat nyugat és kelet felé felgöngyölíti.

Amiként az a vázlaton is látható, a csatához felsorakozott ellenfelek hadi erői és ezeknek elhelyezkedése a következő volt.

A *szövetséges olasz-francia-angol hadsereg* 51 olasz, 3 angol, 2 francia és 1 cseh-szlovák hadosztályból, valamint 1 amerikai ezredből, vagyis összesen 850 zászlóaljból állott. Az áttörésre szánt tömeget 2000 ágyúval támogatott 22 első vonalba állított hadosztály (10., 8., 12. és 4. hadsereg) alkotta, amelyek *Treviso* és *Bassano* között helyezkedtek el. A második és harmadik vonalban, *Treviso mögött*, tartalék gyanánt, 19 olasz és a cseh-szlovák hadosztály állott.

Az *osztrák-magyar hadsereg beosztása* a vázlaton látható. Ereje 57 és fél hadosztály volt, mindössze egy milliónyi élelmezési és *csak mintegy és kereken 350,000 fegyverest számláló állománnyal*.

A csatában 42 ellenséges hadosztály támadt 31 és fél osztrák-magyar hadosztály ellen, amely utóbbiak közül csupán 18 volt az első vonalban. Vagyis e csekély erőnek kellett felfogni az ellenség nagy tömegével meginduló rohamát.

Hogy a védők figyelmét az áttörésre kiválasztott hely tekintetében megtévesszék, az olaszok már október 11-én a Hétközség fenntérsege ellen tüntető támadást intéztek. Ezt azonban az osztrák-magyar csapatok visszaverték. Ezután roppant esőzések a fő-támadás megindítását megakadályozták úgy, hogy *ez csak október hó 24-én indulhatott meg*, és pedig a Brenta és a Piave folyók közötti térségen. Négy napon át sok sok ezer hős vérével áztatott *Monte Azolone, Monte Pertica, Solarole és Spinuzzia* nevezetű magaslatokért, sziklafaiakért és csúcsokért váltakozó szerencsével, de egyben olyan elkeseredett harcok dúltak, amelyekben végül is, *csodák csodájára: a rongyos, kiéhezett és elerőtlenedett osztrák-magyar csapatok kerekedtek felül! – Pihenés nélküli kilencvenhat órán át, tartalékok beavatkozása nélkül, egy és ugyanazon zászlóaljak küzdöttek itt becsületükért és a hazáért!*

Október 24-én délelőtt a 10. olasz hadsereg kötelékébe tartozó 7. *angol hadosztály* a *Papadopoli-szigeten* át megtámadta ugyan a cs. és kir. Isonzó-hadsereg jobbszárnyát, ele támadását abbahagyta. Csak 26-án mozdult meg a nagy támadó tömeg, és pedig a 10 olasz hadsereg *angol*, a 12. olasz hadsereg *francia* seregteste, valamint a 8. olasz hadsereg *roham-hadteste*. Október 27-én és 28-án a támadó ellenséges csoport *Valdobbiadene* és *Ponte di Piave* helységek között átkelt a Piavén, és miután csapataink ellentámadásai összeomlottak, bellunói és 6. hadseregünk belső szárnyait *Valdobbiadene* felé *két kilométernyire*, a Montellóval szemben pedig *10-20 kilométernyire benyomták*. Október 29-én az olaszok és szövetségeseik már *70 kilométernyi ívben áttörték a mieink csatavonalát*, és pedig úgy, hogy október 30-án a bellunói és 6. hadseregünk között 30 kilométernyi űr támadt, a 6. és az Isonzó-hadseregünk pedig elszakadt egymástól.

Ugyane napon rendelte el az osztrák-magyar főparancsnokság az általános visszavonulást az 1917-ik évben elfoglalt állásokba.

November i-én az olaszok 11. hadseregünk arcvonalát is áttörték és visszavonulásra kényszerítették. *November 2-án megjelent a magyar kormánynak fegyverletételt rendelete*, majd a nemzeti hadseregek megalakítására vonatkozó legfelsőbb elhatározás, *amik a hadsereget egyedeire szakították.*

Az október 12-én Trientben megalakított osztrák-magyar fegyverszüneti bizottság,

az október 28-án kapott rendelet alapján, 31-én Páduába jutott, ahol az olasz hadvezetőség az ellenségeskedések beszüntetésére vonatkozó javaslatunkat elutasította, majd november 2-án átnyújtotta a feltételeket, határidőül szabván november 3-ika éjjeli tizenkettedik óráját. Az osztrák-magyar főparancsnoksággal való összeköttetés körüli sűrlődások folytán csak november 3-án délután 3 órakor jött létre a fegyverszünet azzal a hozzáadással, *hogy az ellenségeskedések november 4-én délután 3 órakor érnek véget*. De mivel az osztrák-magyar csapatok felsőbb rendeletre már november 3-án beszüntették az ellenségeskedést, amit az olasz hadvezetőség tudott, és tekintettel a fegyverszüneti szerződés feltételeire, az olasz haderők még tovább is előnyomultak, és a földrajzi mostoha körülmények közben játsása folytán is: *13 gyalog- és 3 lovas-hadosztályunk, 2 gyalogdandárunk és a rivai védelmi szakasz olasz fogságba esett*.

Az olasz, a balkán és az oláh arcvonalak felbomlása.

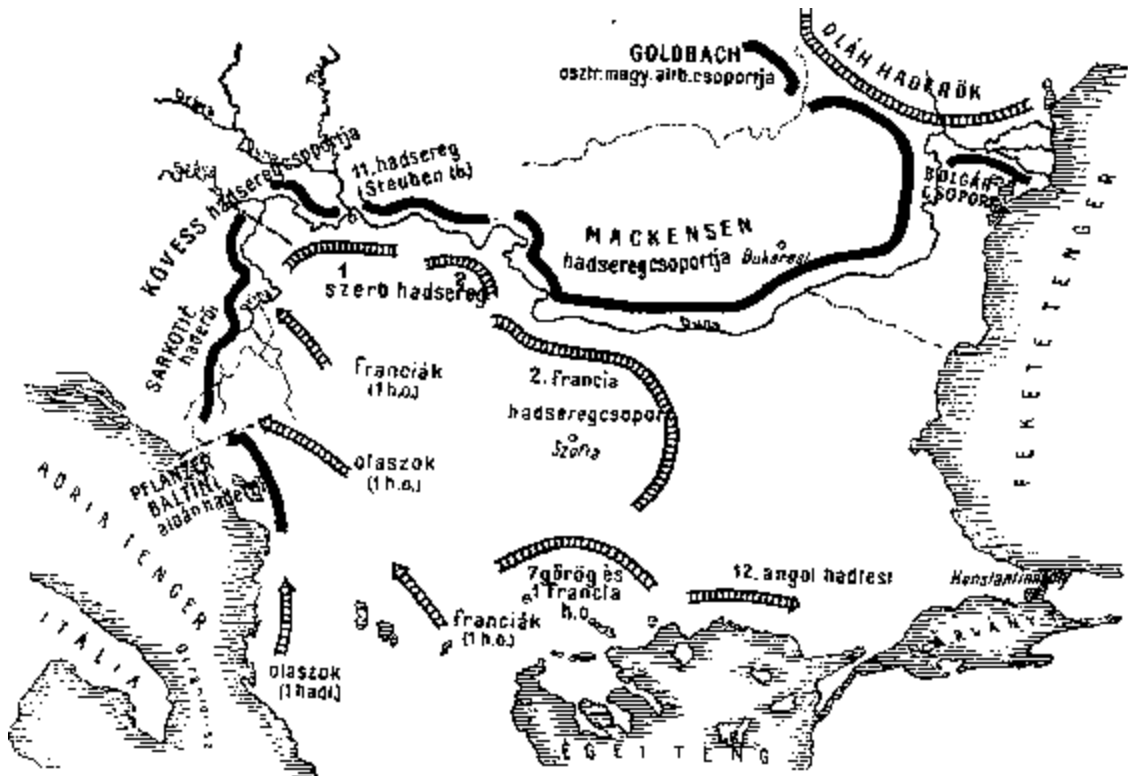
A világháborúnak Európában lezajlott szárazföldi hadi eseményei nem zárhatók le a nélkül, hogy meg ne említsük az olasz, a balkán és az oláh arcvonalak felbomlását.

Az *olasz arcvonalon* küzdő osztrák-magyar haderőknek megdöbbenően rövid idő alatti tökéletes szétfoszlását három körülmény idézte elő. Elsősorban is a hadseregfőparancsnokságnak október 29-én kiadott rendelete az általános visszavonulásra. Másodszorban a király november hó 1-i legfelsőbb az az elhatározása, hogy a nemzetiségi hadseregek megalkothatók. És végül, hogy a magyar kormány ugyancsak november hó i-én a fegyverletételt rendelte el. Ennek a három rendeletnek eredménye az lett, hogy az egész hadsereg hátrafelé megindult, és a hadseregfőparancsnokság rendelete ellenére nem állott meg az 1917-i állásokban, hanem kiki ment a maga hazájába. A fegyverszünet elrendelése után ugyanis a felsőbb vezetés megszűnt, vagy teljesen csődöt mondott; a hadsereg részekre szakadt; a mérhetetlen értékű hadi anyagok megmentésére, a rend és fegyelem fenntartására, a csapatok visszairányítására és elszállítására stb-ekre felsőbb helyről szükséges részletes intézkedések megtételéről senki sem gondoskodott. Megdöbbenően jegyzik meg róla, hogy «mint az oldott kéve, úgy hullott szét az a hadsereg, mely négy és fél éven át oly dicsőségesen küzdött».

A magyar csapatok, sok helyen még ellenállást is fejtve ki, valamint küzdve az ellenséges érzületű és álnok lakosság erőszakosságaival szemben, a magyar határig általában teljes rendben jöttek meg; felbomlásuk csak a határ átlépése után következett be! A magyar hadügyminisztérium sem tett intézkedéseket a magyar csapatok hazaszállítása iránt. A hadosztályparancsnokságok, amelyek táviratilag fordultak a magyar hadügyminiszterhez, még választ sem kaptak! A határállomásokon azonban a magyar katonákat agitátorok fogadták, akik annyira megmértelyezték lelkeket, hogy a legnagyobb részök még le sem szerelt, hanem úgyszólván a vasúti kocsikból egyenest haza távozott.

A macedóniai német-bolgár arcvonal összeomlása után a Hercegovinába, Dalmáciába

és Boszniába, valamint a Száva és Duna alá visszahúzódott, nemkülönben a Mackensen fővezérlete alatt Romániában és Erdély keleti határhegyeiben őrt álló osztrák-magyar német haderők 1918 november i-i helyzete a vázlaton látható. E szerint az Adriai-tengertől Orsováig Kövess tábornagy alatt már kialakult az egyik védelemre hivatott hadseregcsoport, míg a másik, Mackensen tábornagy kardja alatt, Orsovától keletre a Duna hosszában és Erdély keleti határainak mentén állott ugyancsak védelemre készen. Bár

A balkán és az oláh arcvonal a bolgár fegyverszünet után.

kétségtelen, hogy a macedón arcvonal összeomlása után Bosznia és Hercegovina, valamint Magyarország déli határainak elzárására nézve az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság az intézkedéseket megtette, valamint hogy a Kövess vezette védelem sikere érdekében az olasz arcvonallról, Ukrajnából és a monarchia belsejéből is erősítéseket indítottak útnak, aminek folytán a határok megtartása *talán* sikerült is volna, *meddő az e fölötti vita, minthogy a magyar kormánynak a fegyverek letételére vonatkozó rendelkezése a hosszú háborúban kimerült és már demoralizált csapatokra itt is előbb vagy utóbb megtette volna a maga hatását.*

Még csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a magyar kormánynak a fegyverletételt követelő rendelkezése után, a *Steuben* német tábornok vezette n. hadsereg német birodalmi csapatai részben hazavonultak, részben Mackensen erőihez csatlakoztak; a Csehországból és Galíciából kiegészített osztrák-magyar seregtestek pedig kiegészítési kerületeikbe távoztak. Amikor pedig november 5-én a dunai flottilla Budapest felé elhajózott, Kövesst pedig a hadseregfőparancsnokság Bécsbe rendelte: a balkán arcvonala vezér nélkül maradt összes osztrák-magyar csapatai részben egybefogottan, részben szertefoszlottan a szélrózsza minden irányába eltakarodtak a balkán hadszíntérről és prédául dobták oda Magyarországot ellenségeinek.

Nem így fejezték be a háborút a Mackensen alatt egyesült német erők, (70 zászlóalj, 13 lovasszázad és 60 üteg, összesen 170,000 ember), mert ezek vezérük köré seregetlen november 19-én Magyarország területére léptek a végből, hogy ezen át hazájukba vonuljanak. Bár az entente Magyarországon való lefegyverezésüket és internálásukat követelte, amibe a német kormány is beleegyezett, csekély létszámú fegyvertelen csoportjuk kivételével, átvonultak Magyarországon és az osztrák határállomásokon erőszakkal nyitva utat maguknak, Németországba jutottak. Egyedül Mackensen tábornagy maradt itt akarata ellenére, mert őt Károlyiék törbe csalták, Fóthon internálták, majd pedig francia kézre adták.

TÖRÖKORSZÁG RÉSZVÉTELE A VILÁGHÁBORÚBAN.

1914 október 29-én a világháborúnak új fejezete kezdődött meg akkor, amikor Törökország hadat üzent az entente hatalmasságainak és ezzel egyidőben nyíltan a központi hatalmak oldalára állott. A hadbalépés nem következett be éppen váratlanul és a múltba eléggé visszanyúló előzményei voltak. Törökország ugyanis már a múlt század utolsó évtizedeiben a központi hatalmakhoz kötötte sorsát; amikor pedig Oroszországnak az entente-hoz való csatlakozása révén az entente politikája a szultán birodalma ellen is irányt vett, a léteben fenyegetett Törökország még inkább közeledett a központi hatalmakhoz, azonban a nélkül, hogy valóságos szövetséget kötött volna velők.

Az ifjútörökök mozgalma révén 1908-ban véget ért abszolutizmust követő parlamentáris időszak alatt csakhamar nagy veszélybe jutott Törökország a balkánháború folyamán, amikor majdnem összes európai területei elvesztek és a bolgárok már Konstantinápoly kapui előtt állottak. Ennélfogva az ifjútörökök helyzete is ingadozni kezdett, akik azonban a vereség okait igen ügyesen a régi rendszer hibáira vezették vissza. A balkánháborúból való szerencsés kimenekülés ellenére is általában igen nyomott volt a hangulat egész Törökországban azért, mivel mindenki érezte annak a nagy viharának közeledését, amely a török birodalom sorsát is érinteni fogja. A mérsékelt elemekkel összefogó ifjútörökök tehát azt is elhatározták, hogy a birodalom pajzsát és kardját,

a török fegyveres hatalmat újjászervezik. Minthogy azonban önmaguk erre képtelenek voltak, a haderők szervezésében és kiképezésében kiváló eredményeket felmutató Németországgal kötöttek 1913-ban olyan irányú egyezséget, hogy az kiváló tisztjeiből alakított missziójával megsegíti az újjászervezés igen nehéz munkáját. Bár 1914 elejétől kezdve lázas sietséggel dolgoztak a török fegyveres erő kiépítésén, a világháború kitöréséig elterjedt csupán tíz hónap alatt tökéletes eredmény nem jöhetett létre, de mégis csodálatra méltóan annyira megszilárdult és fejlődött minden, *hogy a török seregtettek a lehető legmostohább körülmények között is négy éven át verekedni voltak képesek.*

Hogy Törökország minő okok miatt zárta el 1914 augusztus 5-én a Dardanellákat, azt a szárazföldi hadi események 1915-i fejezetében találja meg az olvasó. Most tehát csak azokat a körülményeket vázoljuk, amelyek a későbbi események megértése végett feltétlenül szükségesek.

1914 augusztus 2-án Törökország bizonyos katonai esetekre nézve Németországgal egyezséget kötött. Ennélfogva a német katonai misszió tagjai, élükön *Limán von Sanders* német tábornokkal, Törökországban maradtak. Augusztus 7-én befogadta Törökország a Szicíliából hozzá menekült *Goeben* és *Breslau* nevű német gyorscirkálókat és az entente nagy bosszúságára kinyilatkoztatta, hogy megvásárolta őket az Angliában lefoglalt csatahajók helyébe. És néhány napra rá csakugyan *Sultan Javus Selim* és *Midilli* nevek alatt beiktatta őket a török flotta csatahajói közé. Augusztus 28-án Törökország elrendelte fegyveres ereje mozgósítását.

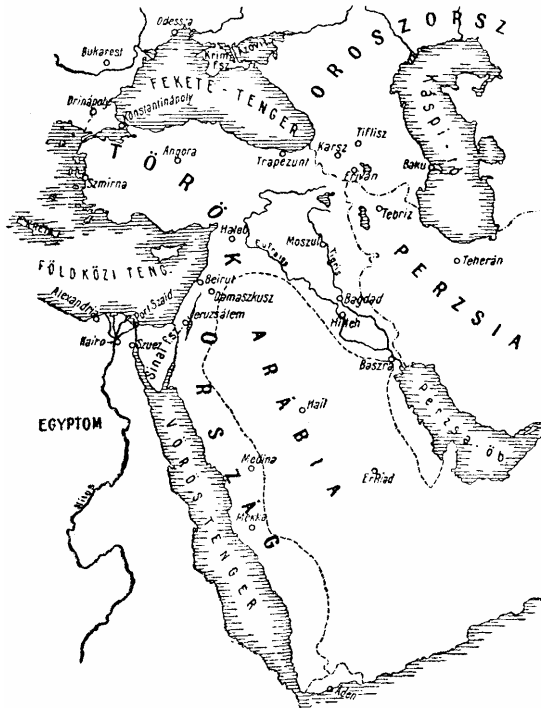
Közben, a semlegesség folytán visszamaradt entente diplomáciai képviselői, valamint Törökország között megindult a harc a végből, hogy a német katonai misszió eltávolíttassék. A küzdelem az entente vereségével végződött, amire a *Limpus* tenger-nagy vezetése alatt működő angol tengerészeti misszió augusztus 15-én eltávozott Konstantinápolyból. Erre a török flotta parancsnoka *Souchon* német tengernagy lett. A had-üzenetig lezajlott további események a Dardanellák ostroma című fejezetünkben találhatók meg.

Törökország általában ugyanolyan helyzetben volt a világháború kitörésekor, mint a központi hatalmak: *nevezetesen vele szemben is érvényre jutott az entente-nak bekerítő politikája, vagyis minden irányban ellenséges államok által körülfogottan, elszigetelten állott.* Ez a körülmény az amúgyis nagy kiterjedésű és mostoha térszíni körülményekkel kísért birodalomra nézve felette hátrányos volt, annál is inkább, mivel hadi ipara tekintetében messze elmaradt a kor kívánalmai mögött.

A török szárazföldi fegyveres erőnek Ázsiában alakított seregtestei *Örményországban* az oroszok, *Mezopotámiában* Anglia haderői ellen és végül előbb a *Szinai-félszigeten*, később pedig *Palesztinában* ugyancsak az angolok vezette seregtettek ellen szállottak harcba. *Hedzsaszbán* és *Aden* környékén alárendelt jelentőségű harcok voltak. Bár a szent háború kihirdetése sikerrel nem járt, Törökország a háborúban erején felül kilenc hadsereget állított fel. A haderők főparancsnoka *Enver* pasa hadügyminiszter volt. A hadműveletek irányításában és vezetésében azonban nagy szerepet játszottak a *Limán*

von Sanders vezetése alatt álló német katonai misszió tisztjei. Ennek a missziónak létszáma, a legénységgel együtt, eleinte 900 fő volt, míg 1918 decemberében a török hadvezetőségnek körülbelül 10,000 német katona hazaszállításáról kellett gondoskodnia.

Az ellenfelek *hadicéljait* illetőleg a következőket említjük meg. Az *entente* elsősorban is a Boszporust és a Dardanellákat óhajtotta hatalmába keríteni. További céljai voltak: *Palesztina, Szíria, Hedzsasz, Irak-Arabi, Mezopotámia, Török-Örményország és Török-Kurdisztán* elfoglalása. *Törökország* a tengerszorosok védel-

Az ázsiai török hadszínterek.

mezésén kívül célul tűzte ki a Szezei-csatorna elfoglalását, Perzsiának és a kaukázusi államoknak függetlenítését, valamint Afganisztánon át India veszélyeztetését. Hogy azután később seregesteinek egy részével még az európai hadszíntereken (Galícia, Dobrudza, Románia és Szaloniki) is közreműködött a központi hatalmak seregesteinek soraiban, valóban meghaladta *Törökország* erejét és oka volt annak, hogy az összeomláskor az eredetileg zászlók alá állított egy milliónyi török fegyveres erőből alig maradt meg 60,000 embernél több! Azonban mégis kétségtelen, hogy *Törökország*, a központi hatalmak szövetségén belől kijutó feladatához képest, *négy éven át igen nagy erejét kötötte le az entente-nak, ami által megakadályozta, hogy ez még fel-sőbbisésebb erőkkkel harcolhasson az európai hadszíntereken.*

Törökország hadi iparban, különleges fegyvernemekben és katonai intézetekben Az ázsiai török hadszínterek. szegénysége természetesen arra kény-

serítette Német- és Ausztria-Magyarországot, hogy erejükhöz képest támogassák a török hadsereget. így történt meg, hogy a háború folyamán magasrangú tábornokokat, 800 német, 200 osztrák-magyar tisztet és tisztviselőt látunk *Törökországban*, továbbá egy különleges összeállítású német csapattestet, különböző fegyvernemek osztály és alosztály nagyságú részeit, *hét osztrák-magyar üteget*, mindennemű katonai szakembert, technikust, repülőket, gépkocsivezetőket, orvosokat, katonaközigazgatási szerveket és végül különféle katonai intézeteket. A központi hatalmak hozzájárulásai felszerelésben, fegyverekben, lövészekben és hadi anyagokban, azután készpénzben is sok-sok aranyértékű milliókra rúgtak. *Például szolgáljon, hogy Ausztria-*

Magyarország nemcsak 50 teljes üteg részére szükséges anyagot adott át Törökországnak, hanem az ütegek kezeléséhez rendelt török legénység kikézéséhez szükséges tanító-személyzetet is kirendelte.

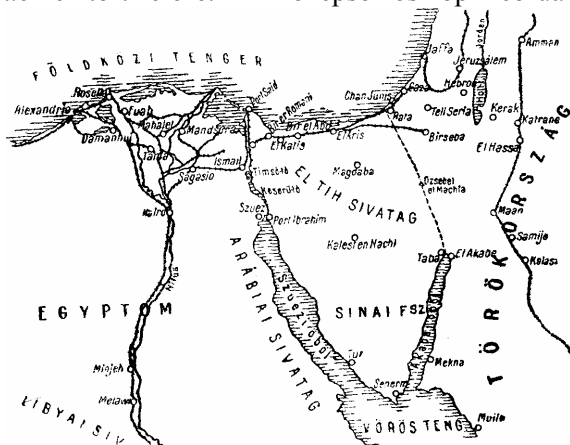
A Szuezi-csatorna ellen.

A török hadsereg világháborús legmerészebb hadműveletei kétségen kívül a Szuezi-csatorna ellen intézett támadások voltak, amelyeket Kress báró német alezredes, később pedig ezredes irányított és vezetett. A mintegy 25,000 emberből és 18,000 tevéből alakított 8. török hadtest első vállalkozását 1915 január havában kezdte meg olyként, hogy jobb oszlopa *El-Arischon* és *El-Katián* át *El-Kantarám*, középső oszlopa *Birsebából Ismailiára.*, bal oszlopa pedig *El-Akabából Szuezre* tört előre. A középső oszlop február 3-án a csatornához ért, amelyen azonban, az átkelési eszközök csekélysége miatt, csupán 600-700 embert szállíthatott át. De ebben a pillanatban fölriasztották a csatorna angol őrseit (35,000 fő), amely a mindenünnen összevont fegyvernemekkel hamarosan megtisztította a csatorna nyugati oldalát az ellenségtől. A támadásnak mégis az volt az eredménye, hogy az angolok a csatorna hosszában mintegy 50,000 főnyi őrser eget hordtak össze, egyiptomi csapatoknak létszámát pedig kétszázötven-ezer főre emelték.

Ezután ebben az évben a törökök már csak kisebb erőkkel kétszer támadtak a csatorna felé és pedig április 7-8-án *El-Kantara*, május 13-án pedig *Ismailia* ellen. Ezek a kitűzött hadicélt, a csatorna hajózásának megakadályozását, nem érték el.

A második nagy támadás csak 1916-ban következett be ugyancsak Kress vezetése alatt. A főhadműveletet az *El-Katia* felé indított kémszemle előzte meg, amelyben a törökök egy angol lovas ezredet elfogtak. A július 27-én kezdett főtámadásban ismét három oszlopban nyomultak elő a törökök a csatorna felé. Ez alkalommal azonban az angolok már éberebbek voltak, mert augusztus 5-én nemcsak hogy mintegy 5-6 lovasdandárukkal és ausztráliai gyalogsággal várták a törököket, hanem ezeket vissza is vervén, üldözőbe vették őket. Az ekként kerekedett heves harcokban jóként a *Marnó őrnagy* vezette osztrák-magyar tarackos osztály tűnt ki vitézségével.

A csatorna ellen intézett támadások eredménye tehát az volt, hogy a törökök nem érték el abbeli hadicéljukat, hogy megbénítsák a Szuezi-csatorna hajózását. Sőt végleg-

A szinai hadszíntér.

gesen kiszorultak a Szinai-félszigetről; továbbá, mivel közben az arabok egy része, a beduinok, drúzok és szíriaiak fölkeltek, további támadásra már nem kerülhetett a sor, hanem a törökök összes erőiket részben a felkelők leverésére, részben a most már Palesztina ellen készülő angolok ellen voltak kénytelenek összevonni.

Hadjáratok a Kaukázusban.

A Török-Örményországban és a Török-Kurdisztánban három hadtesttel, Összesen 90,000 emberrel felvonult 3. török hadseregnek az volt a feladata, hogy egyik csoportjával az Orosz-Kaukázusba betörten foglalja el *Kars* várát, a másik csoporttal pedig *Wanból* kiindulva, Perzsia Aserbeidjannak nevezett része fővárosát, *Tebrist* ejtse hatalmába.

1914 október havában azonban az oroszok megelőzték a törököket, mert a határon át *Erzerum* felé betörték Törökország területére és *Köprüköjig* jutottak. Itt azonban elálltak útjokat a törökök. Ekkor a mérhetetlenül nagyravágyó *Enver* pasa, a török hadsereg vicegeneralisszimusa, hadügyminiszter létére elhagyta Konstantinápolyt és ide jött, és önhatalmúlag átvette a hadsereg parancsnokságát. A mindenkor nagy terveket kovácsoló vicegeneralisszimus ezután egy hadtesttel arcbán a Kars felé vezető út mentén lekötötte az orosz erőket, két hadtesttel pedig északról a hegyeken és *Oltyn* át az oroszok oldalába és hátába került. A megkerülő oszlop a magas hegység téli zord időjárásában eljutott ugyan *Sarykamisch alá*, de itt az ellentámadásba fogott orosz erők visszaverték. Az előnyomulás alatt különben is sokat nélkülözött és ennél fogva megfogyott hadtestek embereiből január derekára csupán 12,000 beteg, lesoványodott és elfagyott végtagú katona jutott vissza! Ezzel pedig ez a hadsereg egyelőre hadműveletekre képtelenné vált és csak az volt a szerencséje, hogy az oroszok nem vették üldözőbe a megvert hadtestek töredékeit.

Több szerencséivel harcolt a Wanból kiinduló csoport, amely *Tebrist* tényleg megszállotta.

1915 május havában az egész hadszíntéren az oroszok ismét támadtak, amelynek folyamán seregtesteik előbb *Erzerumig*, *Wanig* és *Bitliszig*, később pedig még *Urmiáig* is eljutottak.

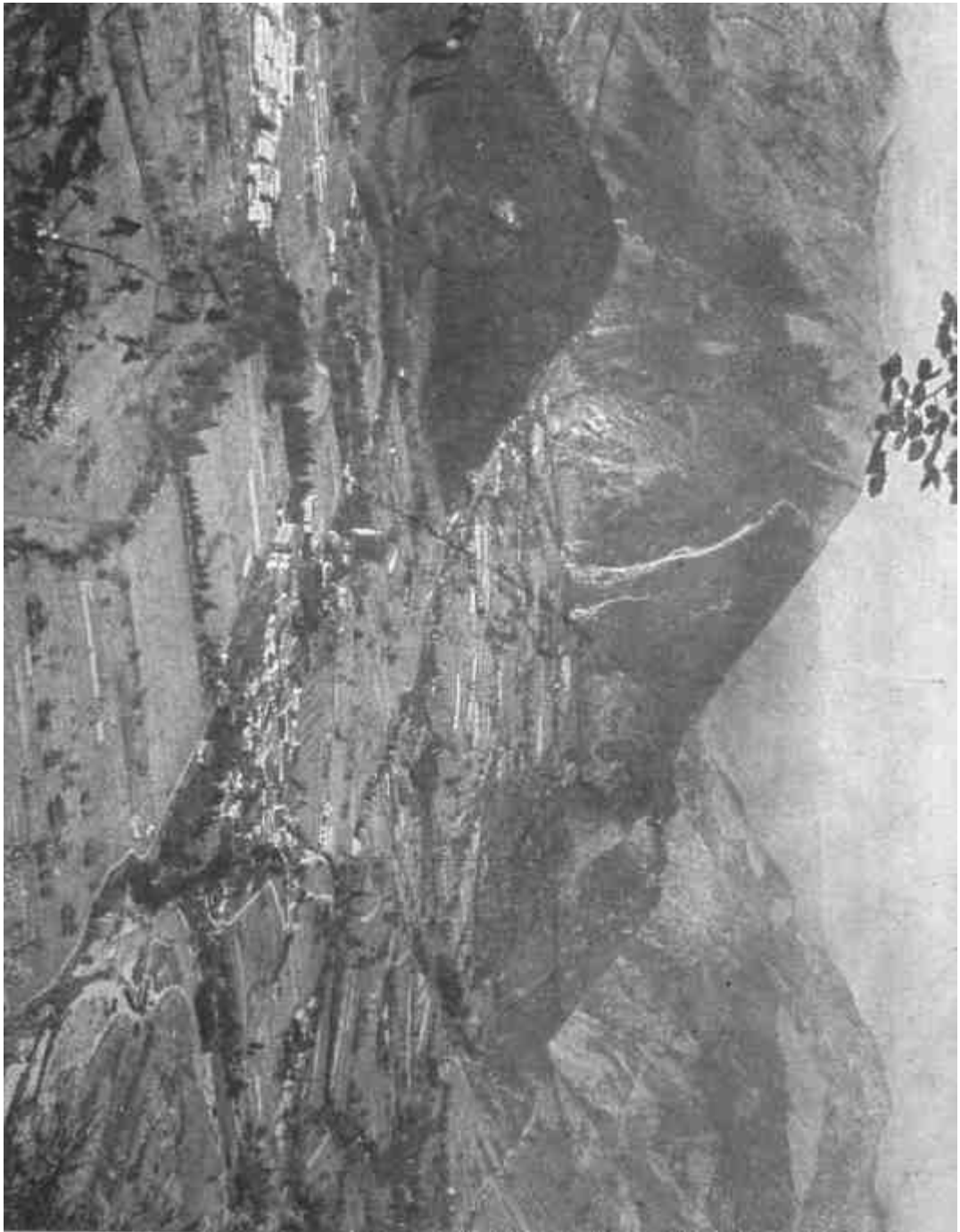
1916-ban sem kísérte szerencse a törökök fegyvereit, mert az 1915. évi európai keleti hadszíntéri (Gorlice) kudarcok után a Kaukázusba küldött Nikola je vies Miklós nagyherceg ismét támadásra rendelte az orosz erőket, amelyek február 15-én *Erzerumot*, április közepén pedig még *Trapezuntot* is elfoglalták. Vagyis az oroszok Török-örményországban jó mélyen, mintegy 200-230 kilométernyire benyomultak a török birodalom területére. Ezután semmit sem hódíthatott vissza a 10 hadosztályból alakított és Konstantinápolyból *Diarbekr alá* hozott az a török 2. hadsereg, amelynek az Örményországban előrehaladó oroszok oldalába kellett volna támadnia. Ezek a török erők az igen sokáig tartó felvonulás folytán megkéstek, sőt az éhínség miatt is hadműveletekre képtelenek voltak.

PÁNCÉL-ÜTEGÁLLÁS AZ OLASZ HARCTÉREN.

KÉZIGRÁNÁTOK ELLEN BIZTOSÍTOTT ÁLLÁS A SAN-MARTINÓN.

A tolmeni völgykatlan, ahol az olaszokat a 12. isonzói csatában nagy vereség érte.

A VÉRREL ÁZTATOTT MONTE SAN MICHELE HEGY TETEJE.

AZ OLASZOK ÁLTAL EMELT EMLÉKOSZLOP A MONTE SAN MICHELÉN, AMELYRE AZ OLASZOK EZT A FELÍRÁST VÉSTÉK: EZEN A CSÚCSON TESTVÉRIESÜLTEK A HALÁLBAN AZ OLASZOK ÉS MAGYAROK, AKIK AZ ÉLETBEN HŰ KÖTELESSÉGTELJESÍTÉSSEL HARCOLTAK!

TÜZÉRSÉGI MEGFIGYELŐÁLLÁS
AZ ALPESEKBEN 3500 MÉTER MAGASSÁGBAN.

NÉMET TÜZÉRSÉGI ÁLLÁS AZ OLASZ HARCTÉREN AZ ALPESEKBEN.

Az 1916-iki válságos helyzetből nagy szerencsére úgy szabadult ki Törökország, hogy 1917-ben kiütött az orosz forradalom (fegyverszünet december 7-én), amely végét vetette Nikolajevics messzeható terveinek. Ezután a török 2. hadseregnek éhínség folytán még jobban megfogyott részeit *Akppóba*. szállították, ahonnan a Földközi-tenger *Taurus-tól Beirutig* terjedő partjának védelmére rendelték.

Csaták Irakban és Mezopotámiában.

1914 november 22-én az angolok a Perzsa-öbölben partra szálltak és mivei velők szemben török erők egyáltalában nem voltak, elfoglalták *Basra* és *Koma* városát. 1915-ben még tovább jutottak az angolok, mert

június. 3-án *Amarát*, szeptember 29-én pedig *Kut-el-Amarát* is megszállták. Ezután, és ami alatt az angolok hadtápvonalaik berendezésével foglalkoztak, felvonult a 6. török hadsereg, amely a már Bagdad felé haladó angol erőket *Ktesiphonnál* (Bagdadtól délre 40 kilométernyire) nemcsak hogy megverte, hanem üldözőbe is vevén őket, december 7-én *Kut-el-Amarában* tökéletesen körül is zárta. 1916-ban, nemsokára azután, hogy *Goltz* német tábornagy vette át a 6. török hadsereg vezérletét, április 18-án a *Kut-el-Amarában* körülzárt 20,000 főnyi angol sereg kapitulálni volt kénytelen. *Goltz* hirtelen halála után azonban a törökök nem használták ki győzelmüket és amikor 1917 elején a megerősödött angolok ismét támadni kezdtek, a törökökcsatát csata után veszítve, végül még Bag- kaukázusi, az irak-arábiai és mezopotámiaidat is kénytelenek voltak kiüríteni, sőt hadszínterek, még *Szamara* mögé is visszahúzódtak.

1917-ben a török legfelsőbb hadvezetőség azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a 6. és 7. hadseregből, valamint a német úgynevezett «Ázsiai hadtest»-ből alakított «Jilderim» (Villám)-nek nevezett hadseregcsoporttal visszafoglalja Bagdadot. Ez azonban nem valósulhatott meg, egyrészt az erők, hadi eszközök és pénz elégtelensége, másrészt pedig a miatt, hogy az angolok főhadszíntérré tévén Palesztinát, az összes nélkülözhető török erőket ide kellett összevonni. Közben, a folyton gyarapodó angol erők elől, a már csak 13,000 fegyveresből álló 6. török hadsereg még hátrább, *Moszul* alá húzódott vissza,

ahol a vele szemben álló angol erőkkel úgy ahogy addig tartotta magát, amíg a háború végét ért.

Nyugat-Arábiában, El-Hedzsaszban és Jemenben, Húszéin arab serifnek 1916-ban Törökországtól való elszakadásáig, a szent városok és a Hedzsasz-vasút védelmezésére rendelt 4. török hadosztály biztosította a török szultán fennhatóságát. De amikor Húszéin elpártolt Törökországtól és amikor az angol zsoldon Egyiptomban toborozott fegyveres erők is átkeltek a Vörös-tengeren, *Mekka elveszett a törökökre nézve*.

A *kisázsiai partvidék* védelmére rendelt török erők eseményeit csak azért említjük meg, mert soraikban a Törökországba rendelt osztrák-magyar tüzérség részei is szerepeltek.

1915-ben az entente hatalmakat annyira lefoglalta a Dardanellák ostroma, hogy Kisáziában se partraszállani, se hadműveleteket kezdeni képesek nem voltak. A tengerpart hossza mintegy 2000 kilométer volt, amelyet igen csekély török védőereg figyelt meg. A partot kísérő szigetek az entente birtokában voltak. Az 1915/16-iki balsikerű gallipoli vállalkozás után azonban az entente már szemet vetett a kisázsiai partvidékre is. így a szmirnai öbölben *Koesten szigetén* az angolok voltak az urak, tehát mindenrendű hajózást lehetetlenné tettek. Június 4-én a törökök rajtaütéssel visszafoglalták a szigetet. *Ennél a vállalkozásnál az osztrák-magyar tüzérség nehéztarackos ütegének egy része* (Manouschek százados) *dicséretreméltóan kivette a maga részét*. Az üteg másik része *Tenedos* szigetével szemben vonult fel a partra, ahol a háború végéig többször hatásosan szerepelt. 1917 január 10-én a törökök rajtaütöttek a Rhodostól keletre fekvő *Mais*-szigetén, ami tökéletesen sikerült. 1918 március havától kezdve pedig, amikor Palesztinában indultak meg a döntő hadműveletek, Kisáziában már csak alárendelt erők maradtak meg a partvidék védelmezése végett.

A török hadsereg összeomlása Palesztinában.

A Szezei-csatorna ellen 1916-ban intézett utolsó török támadás után, – mivel a törökök most már csakis a pusztá védelemre szorultak, – az angolok hozzáláttak Palesztina és Szíria meghódításához. Céljukat három irányból megindított fegyveres erőkkel óhajtották elérni. És pedig a Szezei-csatornától Palesztina határáig kiépített vasút hosszában *Gaza* városa felé, azután délről a vöröstengeri El-Akabából *Bir-el-Saba* irányába, és végül a Nyugat-Arábiából *Maan* városára előretörő Húszéin serif fölkelő arabjaival. A hadjáratban a földközitengeri angol flottának is szerepet szántak, amelynek a Gaza felé előnyomuló szárazföldi csoportot kellett támogatnia közvetve és partraszállásokkal közvetlenül.

A pusztá védelemre szorított törökök *Gaza-Bir-el-Saba-Holt-tenger* és *Maan* vonalában készültek fel a védelemre és pedig csupán 18,000 emberrel!

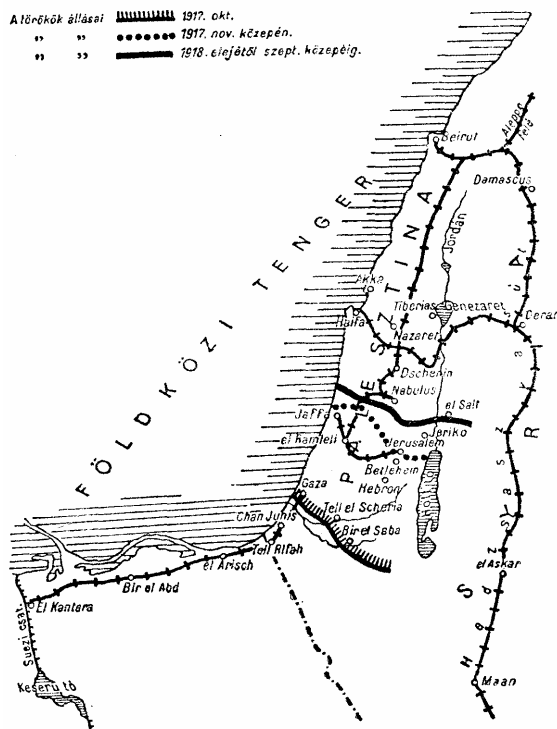
A Földközi-tenger mellékén 1917-ben támadni kezdő angol oszlop előnyomulása révén elsősorban is a *gazai csaták* jöttek létre. Az *elsőben* (március 25-27.) a tetemes

tüzérséggel és a flotta által is támogatott 20,000 főnyi angol gyalogságot és lovasságot a csak 3500 főnyi török erők megverték és *soraikban igen nagy veszteséget okoztak. A támadókat ért csapás olyan súlyos volt, hogy csak három hét múltán gondolhattak újabb támadásra.*

A 2-ik gazaí csatában (április 19-21.) megint három irányból három gyaloghadosztállyal, nagyszámú lovassággal és tankokkal, valamint a flotta által is támogatottan nyomultak előre az angolok a török állások ellen. A kemény küzdelemben azonban ismét az angolokat érte igen nagy olyan veszteség (állítólag y000 halott és sebesült!), hogy egy félévig hadműveletekre képtelenek voltak!

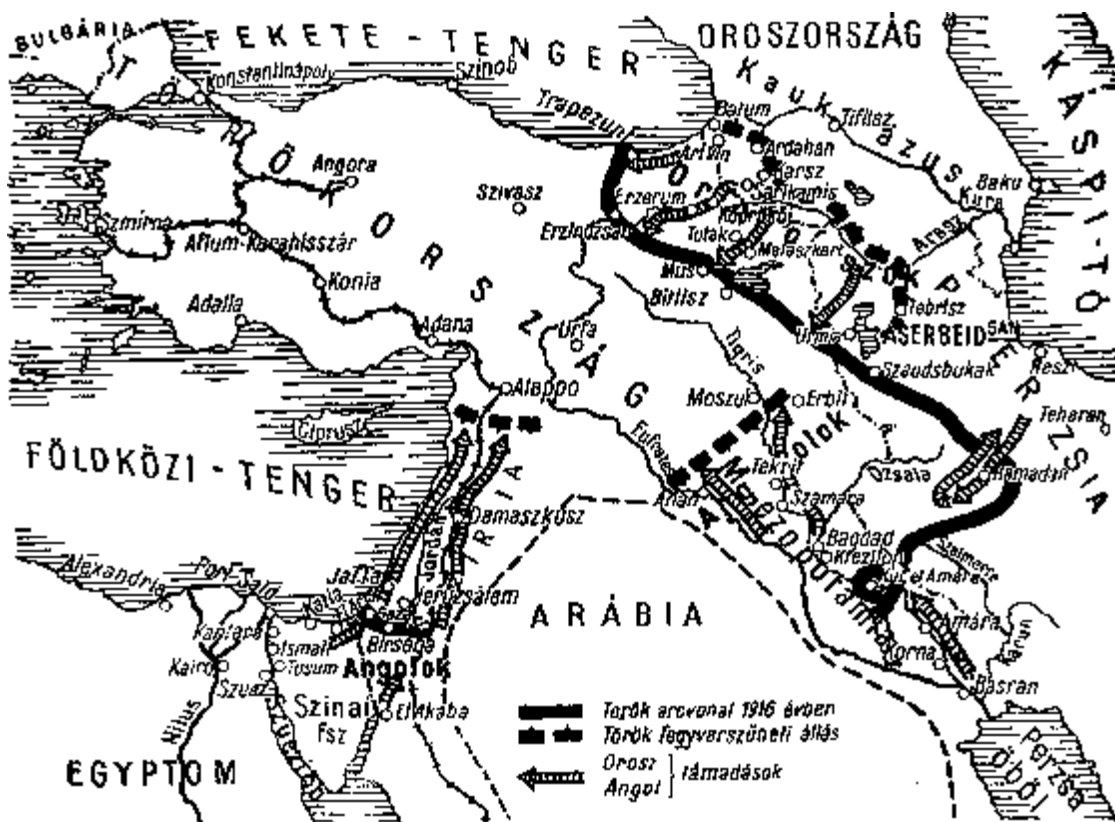
A meglehetősen hosszú hadműveleti szünet alatt, annak ellenére, hogy az angoloknak Palesztina ellen tervezett főtámadása iránt most már semmi kétség nem állhatott fenn, a török legfelsőbb hadvezetőség igen hibásan: Bagdad visszafoglalását tűzte ki célul. E végből az Európából jött Falkenhayn Erik német tábornok alatt a «Jilderim»-nek nevezett azt a hadseregcsoportot állította össze, amelybe az úgynevezett német «Ázsiai hadtest»-et (különböző fegyvernemekből összeállított kisebb seregtest) is beosztották. Mivel azonban: a Bagdad ellen tervezett hadműveleteket Törökország gyengesége miatt végrehajtani nem lehetett, Falkenhayn tanácsára a «Jilderim»-csoportot Palesztinába rendelték. Itt azonban olyan éles ellentétek keletkeztek a főparancsnokká kinevezett Falkenhayn és a vezető török tábornokok között (Djemal és Kemal), hogy utóbbiakat más helyen kellett alkalmazni, míg Falkenhayn megmaradt vezető állásában. Falkenhaynnak az volt a terve, hogy amíg a «Jilderim»-csoport egyik részével az angolok jobbszárnyát támadja meg és Birsebánál a hátukba tör, addig a 8. török hadsereg Gaza-Bir-el-Saba vonalában védekezik. Közben azonban, november i-én, az angolok kezdése folytán, megindult a

3-ik gazaí csata. Ebben hatalmas tüzérségi előkészítés után az angol lovasság végre is áttörte a török balszárnyat, ami után a törökök feladták védelmi állásaikat és az angol erők által üldözötten *Jaffától* és *Jeruzsálemtől* északra foglaltak állást és pedig kelet fele kiterjeszkedetten egészen a Holt-tengerig.

A palesztinai hadszíntér.

A 3-ik gazai csata következtében a török közvélemény annyira felháborodott a német vezetés ellen, hogy Falkenhaynnak 1918 február havában Törökországból távoznia kellett. Utóda *Limán von Sanders* német tábornok, a törökországi német katonai misszió főnöke lett, aki nemcsak hogy épp a legválságosabb időpontban vette át a palesztinai török haderők parancsnokságát, hanem amikor a hadi fáradalmak folytán kimerült ellenfelek hónapokon át hadműveletekre képtelenek voltak.

Hadműveleti vázlat az ázsiai hadi eseményekhez.

A látszólagos tétlenség időszakában azonban az angolok új támadásra, a törökök pedig további védelemre készültek. Az angolok, hadtápvonalaik tökéletes kiépítése után, a modern technika mindenrendű eszközeivel ellátott kilenc gyalog- és három lovashadosztállyal, továbbá egy tevéoszttállyal és végül Húszéin serifnek mintegy 10,000 főből összeverődött felkelő seregével (összesen 70,000 ember és 400 ágyú) támadták meg a török állásokat. így kerekedett az *első és a második Jordán-csata* és több más hadi vállalkozás, amelyekben azonban az angolokat vereség érte. *A törökök sikeres védelme Limán von San-*

der s tábornok felsőbbsséges vezetésében és a török katona kiválóságában és a védelemben való szívósságában gyökeredzett.

Az összeroppanás 1918 szeptember 19-én történt, amikor az egész csatavonalon támadó angolok végül is áttörték a török védelmi vonalat. Szeptember 20-án már az angol lovasság Názáretbe rontott be, ahonnan Limán ven Sanders törzse csak nagynehezen vághatta át magát észak felé. Ezután a török csapatok nagyrésze tökéletesen felbomlott vagy fogságba esett. És miután a török birodalom háborús segítőforrásai végleg kiapadtak, nem maradt más hátra, mint a fegyverszünet megkötése, amely azután végét vetette a világháborúnak Ázsiában is.

KÜZDELEM A NÉMET GYARMATOKÉRT.

A világháború kitörésekor a központi hatalmak egyedüli gyarmatbirtokosa Németország abban a hiedelemben élt, hogy a gyarmatokat nem fogja érinteni a háború, még pedig annál kevésbbé, minthogy mindenki abban a téves nézetben ringatta magát, hogy a háború követelte nagy anyagi áldozatok előteremtése rövid lélegzetűvé fogja tenni még az európai küzdelmet is. De még az a nézet is kialakult, hogy a gyarmatok későbbi sorsát az európai hadi események fogják eldönteni. Afrikára nézve pedig biztosítékul tekintették a Kongó-Egyezséget, amely szerint bármely európai bonyodalom esetén Közép-Afrikát semlegessé nyilvánítják.

A brit érdekek azonban mindenféle számítást dugába döntöttek és szétszakítottak mindenféle reménységet, mert az európai küzdelem megindulásakor a német gyarmatokon is lobot vetett a tűz és hadba vonultak egymás ellen nemcsak a fehérek, hanem a fehérek vezette színes csapatok is a fehérek és feketék ellen.

A háború kitörésekor a német gyarmatállomány a következő volt: *Ázsiában*, Észak-Kínában, Kiaucsau; *Óceániában* Szamoa, Új-Guinea, a Karolinák, Mariának és Marschall-szigetek; *Afrikában* Togó, Kamerun, azután Délnyugat- és Kelet-Német-Afrika.

Kivéven Kiaucsaut, amelyet még a modern harci eszközök elleni védelemre is elég jól felszereltek, a többi német gyarmaton a belrend és biztonság fenntartása, valamint a szomszédos területekről várható felkelő bennszülöttek támadásainak kivédése végett csak csekély számú olyan fegyveres erő, az úgynevezett «védősereg» (Schutztruppe) állott rendelkezésre a háború kitörésekor, amely nagyobb hadi vállalatok végrehajtására, avagy hosszabb küzdelemre alkalmas nem volt. A csapatok elnevezése is eléggé mutatja, hogy feladatuk jobbra a gyarmatokon élő és dolgozó fehérek és ezek telepeinek védelmezése volt. A védősereg magvát alkotó fehérek szinte elvesztek azok között a feketék között, akik őket körülvették. A csapatok létszámának többsége feketékből állott és az utánpótlás is csak belőlök történhetett. Bár kétségtelen, hogy háború esetére szolgáló előgondoskodás révén a legtöbb német gyarmaton megfelelő tartalék-készleteket halmoztak

fel és az emberanyagnak a zászlók alatti szaporítása és megfelelő katonai kiképezése is megtörtént, a gyarmati csapatok helyzete a háború kitörésekor igen súlyossá vált. A hadicélokat is szolgáló ipar teljes hiányában ellenállóképességük napról napra csökkent, avagy harcuk teljesen kilátástalanná is vált.

Az utóbb mondottak ellenére azonban a német szellem nem tűrhette el azt, hogy, ahol csak némileg is megvoltak az eszközök az ellenállásra, kardcsapás nélkül adja fel azt, amit évtizedes verejtékes munkával szereztek meg a német nemzet fiai. Így tehát csakis a tökéletesen védtelen német gyarmatok jutottak kardcsapás nélkül az entente hatalmaságainak birtokába, míg a többiek, ellenállóképességük mértéke szerint, csakis harcok árán adták meg magukat.

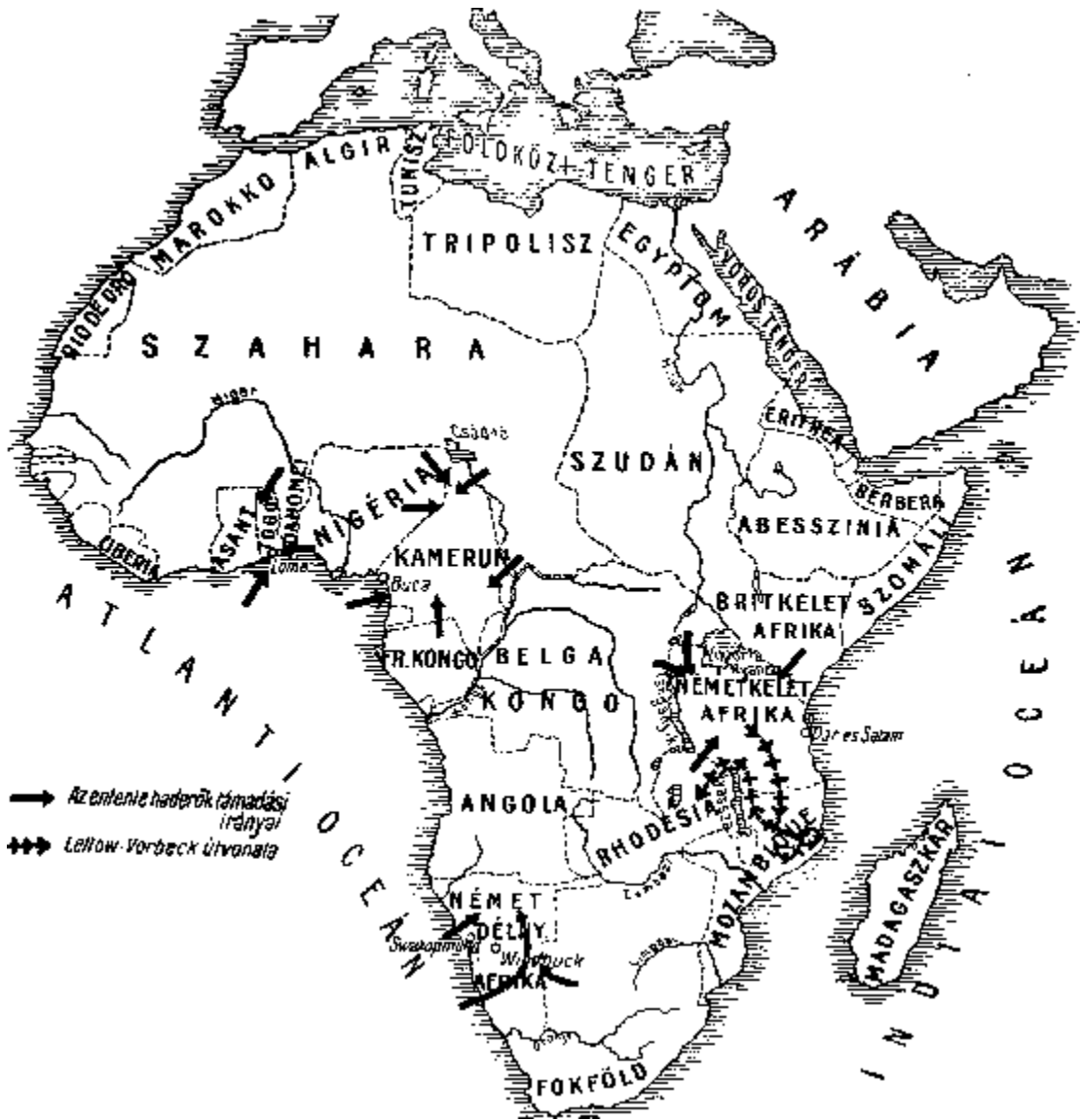
Kiaucsau elfoglalása. 1914 augusztus közepén Japán Németországhoz ultimátumot intézett, hogy feltételek nélkül azonnal adja át neki kínai birtokait és hogy vagy vonja vissza, vagy azonnal szerelje le az Óceániában álló hadihajóit. Németország tagadó válaszára Japán szeptember derekán 23,000 emberből, 142 ágyúból, valamint 1350 angol katonából álló ostromló haddal Kiaucsauban partra szállott és ostrom alá vette a gyarmat fővárosát, *Csingtau* megerősített városát. Az ostromló hadsereg támogatásul szolgált az a japán-angol tengeri haderő is, amely *Karnio* japán admirális vezetése alatt három csatahajóból és több cirkálóból és torpedónaszádból állott. A német őrsereg összesen és jobbára a német hadihajókról, valamint az osztrák-magyar *Kaiserin Elisabeth* nevű csatahajóról partratett 4800 emberből állott. A védőereg felszerelésében egyedül a lövészer volt elégtelen. A szárazföldi harcok megindulásakor a német őrsereg Csingtauba húzódott vissza, míg az egyik torpedónaszád áttörte a körülférfő gyűrfő, elsfőlyesztett egy japán cirkálót és azután parthoz térfővén, Kínának adta meg magát. Az őrsereg ezután 1914 november 7-ig vítézfől kítartva mindaddig harcolt, amíg lövfőszere teljesen elfogyott.

A tökéletesen védtelen *óceáni-szigetek* kardcsapás nélkül jutottak részben japán, részben ausztráfőiai csapatok birtokába.

Az afrikai *Togót*, a csupán közbiztonsági szolgálatra szánt német katonák ellenállás után már 1914 augusztus végén átadták a minden oldalról beözönlfő francia és angol csapatoknak.

Kamerunt a kerekén 7000 fehér és színes emberből alakított védőeregének makacs ellenállása után csak 1916 február 18-án foglalhatták el az angol-francia-belga csapatok. A maroknyi német had a támadó nagyobb erfők elől a gyarmatnak őserdőkkel borított hegységeibe húzódott vissza és ezekben, részben támogatva a bennszfőltek által is, elke-seredetten portyázó hadviselést folytatott. Az entente elegendes erfői csak akkor kerekedtek fölfőjük, amikor Nigériából, Indiából, Szudánból és Kongóból tetemes erfősbítésekert kap-tak. A megadást a főcsapat azzal kerfőlte ki, hogy a harcok folyamán megcsappant 1000 főfőnyi erejével delfelé átfőrtve, spanyol terfőletre húzódott.

Délfőnyugat-Afrika 5000 főfőnyi német serege 1914-ben délen az angolokat, északon pedig a portugáfőlokat megverte; de 1915-ben, amikor délről és a tengerpartról mintegy

Az afrikai német gyarmatok elfoglalásáért végrehajtott hadműveletek.

40,000 főnyi angol délafrikai haderő tört elő, a gyarmat északi részébe visszahúzódva, 1915 július 9-én letette fegyvereit.

Német Kelet-Afrikát, miután semlegessé nyilvánítása nem sikerült, *Lettow-Vorbeck* alezredes, később ezredes és tábornok védelmezte összesen 3000 fehér és fokozatosan 11,000

bennszülött katonára emelkedett haderejével. A Nagy-Magyarországnál szinte háromszor akkora, de csupán hét és félmillió ember által lakott területen Lettow-Vorbeck oly ügyesen hadakozott, hogy idővel az entente 200,000 főre volt kénytelen szaporítani támadásra szánt erőit. 1914-ben ugyanis a német erők megghiúsították az angol-indiai csapatok partraszállását, majd 1915-ben megvédelmezték a gyarmatot az angol Kelet-Afrikából és a Kongóból támadó belga erők ellenében. 1916-ban pedig, amikor az előbb *Smuts*, később pedig *Deventer* búr tábornok vezette nagy ellenséges erők minden irányból betörttek a gyarmatba, Lettow-Vorbeck a tengerhez szorult védelmi állásba. De innen, a *Makonde* nevű hegyekből, bámulatraméltó ügyességgel áttörte ellenfeleinek gyűrűjét és a portugál Kelet-Afrikába tért. Itt tíz hónapon át barangolt és pusztította az idegen gyarmat telepeit, erősségeit és drótnélküli táviróállomásait; majd végül 1918 szeptember 28-án előbb visszatért gyarmatába, később pedig betört Rhodesiába, *ahol november 13-án veretlenül jutott tudomására a háború vége*. A gyarmat védelmében vívott harcok felette megkapó olyan részleteket tárnak elénk, amelyek mindvégig a német nemzet dicsőségét hirdetik. A kapituláció alkalmával 20 tiszt, 10 katonai tisztviselő; 125 európai férfi, 1168 bennszülött askari és 1520 teherhordó ember volt kénytelen megadni magát.

III. RÉSZ

HADI ESEMÉNYEK A TENGEREN ÉS A FOLYAMI HÁBORÚ

Írta: TRUNKWALTER ÖDÖN

HADI ESEMÉNYEK A TENGEREN.

1914-ben a szárazföldi hadműveletekkel párhuzamosan a tengeren is megindult az ellenségeskedés. Kivéven a bűvárhaj ó-háborút, *a tengeri háború arányai messze mögötte maradtak mindvégig* a szárazföldi hadműveletek szertelen méreteinek, s ha sor is került nagyobb erők felvonulására, *a döntő összeütközés, amely egyik vagy másik fél feltétlen felsőbbségét biztosíthatta volna, elmaradt.* Helyette kisebb egységek harci vállalkozásai zajlottak le, amelyekben elsősorban a haditengerészet legmodernebb harci eszközei és a bűvárhajók játszottak szerepet.

Ha sorsdöntő összeütközésre nem is került sor a tengeri hadműveletek folyamán, a világháború végső kimenetelére közvetve mégis rendkívül nagy hatása volt a tengeri háborúnak.

Magasabb nézőpontból tekintve azt látjuk, hogy a németek általában kímélték flottájukat és ezt a kedvező feltételek mellett megvívandó harcra tartották vissza. *Tirpitz*, német főtengeternagy, a modern német tengerészet megalapítója és parancsnoka ugyanis mindjárt a háború kezdetén *az egész flotta harcbevételével óhajtott működésbe lépni.* Ezt azonban *a legfelsőbb hadvezetőség elvetette és helyette az apróbb harci vállalkozások mellett döntött, azzal a céllal, hogy elsősorban az angol flotta egységeinek számát, – amely erőviszonyok tekintetében majdnem kétszerese volt a német hajóhadnak, – a lehetőség szerint csökkentse mindaddig, amíg az erőviszonyok aránytalansága többé-kevésbé eltűnik s azután a döntés az egész flotta latbevételével nagyobb sikert ígér.*

Ausztria-Magyarország flottája az olasz hadüzenetig tétlenségre volt kárhozthatva. Ezután pedig az összeomlásig ura maradt az Adriának, amelyen a Balkán-félszigeten harcoló csapatainkkal való összeköttetés fenntartása az ő érdeme volt.

Az entente számbeli felsőbbségével sem kereste a közvetlen mérkőzést legnagyobb ellenfelével, a némettel, de a világháború első napjától mindvégig oly mintaszerűen együtt működött a szárazföldi haderőkkel, hogy a háborúnak Franciaország területén való zavartalan működése lehetővé vált. Az angol flotta döntő szerepe a gazdasági háború tökéletes kifejlesztésében csúcsosodott ki, aminek a központi hatalmak összeomlásában való igen nagy jelentőségét senki sem veheti tagadásba.

A háború kitörésekor a tengeri haderők egységeinek számát a táblázat mutatja.

A háborúba elegyedett állam megnevezése	Az 1. rovatban említetteknek rendelkezésre állott					
	sor- vagy csatahajó	csatacirkáló	cirkáló	torpedó- naszád	buvárhajó	összesen hány tonna
Németország --- ---	35	13	49	219	28	1.019,417
Ausztria-Magyar- ország --- --- ---	16	9		60	6	251,450
Központi hatalmak	51	71		279	34	1.270,867
Anglia --- --- --- ---	60	43	73	289	77	2.172,190
Franciaország ---	24	22	12	234	55	702,240
Oroszország --- ---	12	6	8	125	28	320,110
Entente hatalmak	96	71	93	648	160	3.194,540

Hadműveletek az északi vizeken és a skagerraki csata.

A világháború kitörése a német flotta zömét honi vizeken találta. A flottának az a része, amely a hadüzenetkor a skandináv kikötőkben volt látogatóban, rövidesen bevonult Kiéibe. Ezen kívül egy hajóhad a keletázsiai vizeken állomásozott, egy könnyű cirkáló-raj pedig a délamerikai kikötővárosokban volt.

Az északi vizeken az angol és az orosz flotta állott szemben a németekkel. A német flottának itt két tengeren kellett szembenéznie az ellenség számbeli felsőbbbségben lévő tengeri erőivel: a Keleti-tengeren az orosz keletitengeri flottával, az Északi-tengeren pedig az 1/8-szor erősebb angol hadiflotta zömével, amely a nagyhatalmak sorában az első helyet biztosította Nagy-Britanniának. A német flottának ezenkívül szövetségeseit is állandó segítséggel kellett támogatnia. Ugyanígy volt az angol hadiflotta, amely a Földközi-tengeren az olasz és a francia erőket állandó segítségben részesítette, a szerbeket és a románokat pedig tömeges aknaszállításokkal és szárazföldi védőfegyverekkel támogatta a monarchia dunai flottillája ellen.

A német tengeri hadműveletek bázisai Kiel és Wilhelmshaven főhadikikötők voltak. Az angol flotta mozgásának az egész angol tengerpart korlátlan támpontokat nyújtott. És amíg a német part tölcészerűen állott szemben az angol parttal oly módon, hogy az angol állásokból a németek minden nagyobb tengeri vállalkozását oldaltűz alá vehették, addig az angol támadások hasonló német állások hiányában az oldalról jövő meglepetésektől védve voltak. Anglia tehát Németországot már földrajzi helyzeténél fogva is zárlat alatt tarthatta.

Bár Németország legfelsőbb hadvezetősége a portyázó hadviselés mellett döntött, hajóhadának zömét a kedvező alkalmak kihasználására állandó készenlétben tartotta.

A nagyobb arányú összetűzésektől nemcsak Németország tartózkodott, hanem az erőbeli fölébbségben lévő Anglia is. Ennek oka elsősorban a bűvárhajó-háború bizonytalan eshetőségeiben keresendő, mely a dreadnoughtokat éppoly elkerülhetetlen veszéllyel fenyegette, mint a kisebb egységeket. A bűvárhajó-háború első és megrettentő eredményei ugyanis rövidesen a háború kitörése után jelentkezni kezdtek. Így *Weddigen Ottó* német sorhajóhadnagy, az U-9 parancsnoka, 1914 szeptember 22-én *Hook van Holland* közelében *alig két óra leforgása alatt* megtorpedózta és elsüllyesztette az *Aboukir*, *Hogue* és *Cressy* nevű 12,000 tonnás angol vértezett cirkálókat. Ezzel pedig a bűvárhajók félelmetes szerepe hirtelen nyilvánvalóvá vált, vagyis a nagy hajóknak nyílt tengeren való fellépését biztos eredmény reménye nélkül megkockáztatni már nem lehetett.

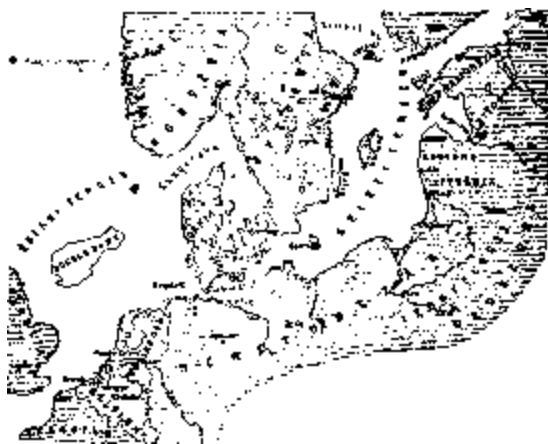
1914 és 1915 folyamán az Északi-tengeren a német és az angol flotta könnyebb kötelékei gyakran összetűztek egymással. A német cirkáló rajok sűrűn megjelentek az angol tengerparti városok és erődítmények előtt, hogy rajtaütésszerű ágyútűzzel pánikot idézzenek elő és az angol erődökben kárt okozzanak. Különösen gyakori volt az ellenséges őráratok apróbb-nagyobb összeütközése, amelyekből itt-ott parázs tengeri párbajok keletkeztek az egymásra talált őrhajók között.

1914 augusztus 28-án az egyik angol hajóraj behatolt a német öbölbe. Az előre küldött könnyebb egységekkel hat német cirkáló kezdte meg a harcot Helgoland közelében és a két fél között heves tűzharc fejlődött ki. E közben a ködből hirtelenében angol csatacirkálók bontakoztak elő, amelyek meglepetésszerű támadást intéztek a német könnyű cirkálók ellen. Mire a német csatacirkálók is megjelentek az összeütközés színhelyén, a *Mainz*, a *Köln* és az *Ariadne* német cirkálók már elsüllyedtek s így a további küzdelemnek nem lett volna értelme. Az angolok részén csak az *Arethusát* érte súlyos sérülés.

1915 január 24-én újabb súlyos összeütközés fejlődött ki a német és az angol hajórajok között a *Doggerbank* közelében. Ennél a német hajókat *Hipper* ellentengernagy, az angol rajt pedig *Beatty* tengernagy vezette. A harcban a németek elvesztették *Blücher* nevű 15,800 tonnás, az angolok pedig a 30,000 tonnás *Tiger* nevű csatacirkálójukat és még három rombolót.

Az 1914. évi szárazföldi hadműveletek révén *Zeebrügge* és *Ostende* belga tengerparti városok is a németek kezére jutottak. A két kikötőt a németek tengerészeti hadműveleti alapjukká (főleg tengeralattjárók bázisává) építették ki, ahonnan állandóan veszélyeztették a közel fekvő calaisi szorost, a nyugati hadszíntér utánpótlásának legérzékenyebb területét. De egyben az angol partok ellen intézett német támadásokat az angolok csak nagy kockázattal viszonyozhatták, minthogy *Zeebrügge* és *Ostende* az angol hajórajok oldalát és visszavonulását is veszélyeztette. Eredménytelenek voltak mindazok az angol szárazföldi hadműveletek, amelyek e két kikötő elfoglalását célozták, vagyis a német bűvárhajók e két bázisa a világháború végéig is megtartotta igen nagy jelentőségét.

1916 elején, amikor v. *Pohl* tengernagy, a német flotta parancsnoka, átadta helyét *Scheer* tengernagynak, a német flotta tevékenyebbé vált. így a Zeppelinek és a könnyebb hajóhadak Anglia tengerparti városait gyakrabban megtámadták, több ízben az egész német flotta éjjel előretört a végből, hogy a nyílt tengeren talált ellenséges hadihajókat megsemmisítse, illetve, hogy az angol flotta nagyobb kötelékeivel való találkozását kieroszakolja. E vállalkozások közül a legnagyobb arányokat a *skagerraki tengeri csata* * öltötte május 31-én, ahol az egész német flotta a teljes nyílttengeri angol hadiflotta zömével került szembe. A német flotta élén *Hipper* tengernagy cirkálóraja haladt, amely felderítése közben összetalálkozott *Beatty* tengernagy angol cirkálóival. A két ellenséges raj 17 kilométer távolságról tűzzel támadt egymásra. E közben a *Scheer* tengernagy parancsnoksága alatt álló német csatahajók is megérkeztek s a cirkálójajjal

Az Északi- és a Keleti-tenger melléke.

együtt megtámadták *Beatty* cirkálóit. Az angol cirkálójajt már súlyos veszteségek érték, amikor a látóhatáron megjelentek *Jellicoe* tengernagy angol csatahajói. Az ekként tökéletesen kifejlődött tengeri csatában közreműködtek még mindkét fél részén a torpedó-flottillák, azonkívül a németek részéről számos Zeppelin. A küzdelem azzal végződött, hogy az angolok az ütközet színhelyét az éj folyamán elhagyták! A németek elvesztették a *Lützow* csatacirkálót, a *Pommern* nevű régi csatahajójukat, továbbá *Wiesbaden*, *Elbing*, *Rostock* és *Frauenlob* könnyű cirkálókat, valamint öt rombolót.

Az angolok részéről elsüllyedt a *War-spire* csatahajó, a *Queen Mary*, a *Princess Royal*, az *Invincible* és az *Indefatigable* csatacirkáló, a *Black Prince*, a *Warrior* és a *Defence* páncélos cirkáló, a *Birmingham* kis cirkáló, valamint 13 romboló.

A csata után nagyobb tengeri összeütközés nem volt az Északi-tengeren. A tengeri háború súlypontja áttérte a bújárhajókra, amelyek elkalandoztak ezer, meg ezer mérföldnyi távolságokra, a Dardanellák szorosaiiba éppúgy, mint az Atlanti-Oceánba, meg a Murman-partok közelébe, hogy egy-egy váratlan lövésükkel leterítsék a felvértezett óvatlan csatahajókat éppúgy, mint a tilos vizeken járó, dugarút szállító kereskedelmi gőzösöket.

* Az angolok jutlandi csatának nevezik.

A német flotta felsőbbbsége a Keleti-tengeren.

Az északi vizek másik színterén, a Keleti-tengeren, a német hadihajók az oroszok hajóhadával állottak szemközt. Amíg az Északi-tengeren a túlsúlyban lévő angol flotta a németek szabad mozgását megakadályozta, *addig a Keleti-tengeren a német flotta mindvégig fenntartotta hegemoniáját.*

Sőt már a háború elején az orosz hadvezetőséget német partraszállástól való félelme miatt még arra az óvatossági rendszabályra is kényszerítette, hogy Szentpétervár környékén egy egész hadsereget tartson vissza. Ennek pedig igen nagy jelentősége volt, mert ez a hadsereg akár a keletporoszországi, akár pedig a galíciai hadszíntéren döntő szerepet játszhatott volna.

A Keleti-tengeren a német tengeri erők kisebb és régebbi eredetű része teljesített szolgálatot. Eredményes működésüket elősegítette az a körülmény is, hogy Kiel, a Keleti-tenger német flottabázisa, a Vilmos császár-csatornán és az Elbén keresztül az Északi-tengerrel állandó összeköttetésben állhatott.

Az orosz flotta hadműveleti bázisát Libauban és Kronstadtban építette fel s ennek folytán az orosz flotta uralma elsősorban a Bottni-öbölre szorítkozott. Mint-hogy ez az út csak a skandináv államok felé biztosított számára összeköttetést, hadianyag szállítását inkább a *Murman-partvidéken* át szándékozott végrehajtani. A német bűvárhajók azonban ezt az utat is állandóan veszélyeztették.

A Keleti-tengeren a németek mindjárt a háború elején magukhoz ragadták a kezdet. Már 1914 augusztus 2-án ugyanis megtámadták *Libaut* és *Hangot*. Ezután azonban ezen a színtéren nem zajlottak le nagyobb tengeri harcok. Csupán 1915 július 2-án nyílt volna alkalom súlyosabb kimenetelű összeütközésre, amidőn Gotlandtól északkeletre könnyű német cirkálók és rombolók az orosz hajórajjal heves harcba keveredtek. Az oroszok azonban nem sokáig állották a tüzet, mert amint a *Roon* és a *Lübeck* német cirkálók is beavatkoztak a küzdelembe, az oroszok, – számbeli felsőbbbségük ellenére, – visszavonultak.

A gotlandi összeütközés után a német flotta helyzete ezen a tengeren rövidesen még kedvezőbbre fordult, mert a német szárazföldi erők Kurlandot is elfoglalták s így a flotta rátehetette a kezét *Windaurz.* és *Libaum.* Innen azután könnyűszerrel vitték keresztül a Finn-öbölnek aknazárral való elszigetelését, ami által az orosz flotta még kisebb térre szorult. A kivívott felsőbbbséges helyzetet a németek rövidesen ki is használták, mert csapatszállító hajók indultak *Ösel*, *Dago* és *Moon* szigetek felé számtalan különböző hadihajó kíséretében, ahol a partraszállott német csapatok a három szigetet 1917 október havában elfoglalták. Amikor pedig a forrongó Oroszország ellenében a németek Finnországot is megsegítették, és amikor Hangot és Helsingforsot, sőt az Aland-szigeteket is elfoglalták, az orosz flotta lobogója teljesen lehanyatlott.

Ütközetek a külső vizeken Csingtautól Dél-Amerikáig. Az Emden és a Möwe kalandos vállalkozásai.

A külső vizeken lévő német tengeri erők közül legjelentékenyebb volt gróf *Spee* Miksa altengernagy hajórajja Kelet-Ázsiában, amely a *Scharnhorst* és *Gneisenau* páncélos cirkálókból, továbbá az *Emden*, *Dresden*, *Nürnberg* és *Leipzig* kis cirkálókból állott. Ezenkívül Dél-Amerikában is tartózkodott két német cirkáló: a *Karlsruhe* és a *Königsberg*. A többi német hajó, amely külső vizeken volt, nem jöhetett számításba, mert részben leszerelték, részben elpusztították őket a semleges kikötőkben.

Spee gróf altengernagy hajórajja teljesen reménytelen jövőnek nézett elébe Kelet-Ázsiában az egyesült francia, angol, orosz és japán erőkkel szemben. A hazafelé vezető útja Dél-Amerika felé vitte. Kivételt alkotott az *Emden* cirkáló, amely kivált a kötelekből és az Indiai-Oceánban külön háborút kezdett. A *von Müller* fregattkapitány vezette hajó három hónapig zavarta az entente kereskedelmi hajózását az indiai vizeken, főleg a Bengáli-öbölben, vakmerő támadásai miatt rettegett ellenfele lett a hajósoknak és nagyszámú kereskedelmi hajót süllyesztett el. Szükségletét a foglyul ejtett ellenséges hajókról fedezte, majd lődözte *Madras* olajciszternáit, hol egy negyedik alkéménnyel tévesztette meg az ellenfelet, sőt behatolt *Penang* kikötőjébe is, ahol rajtaütött az orosz *Zemcsug* cirkálón és a francia *Mousquet* rombolón és mind a kettőt elsüllyesztette. Az ártalmatlanná tételére kirendelt entente-hajórajok elől néhányszor ügyesen egérutat nyert, de 1914 november 9-én utólérte végzete. Amikor ugyanis a *Keeling-szigetek* rádióállomását akarta összerombolni, s e végből *von Mücke* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt partra tette 49 tengerészét, megjelent a jóval erősebb ausztráliai *Sidney* csatacirkáló, amely az *Emden* elkeseredett harc után elsüllyesztette. A szigeten rekedt *von Mücke* sorhajóhadnagy azonban nem adta meg magát, hanem hatalmába ejtvén az ép ott horgonyozó *Ayesha* vitorlást, ezzel a nyílt tengerre kifutott, majd később átszállott egy német gőzhajóra és vele az Indiai-Oceánon át behatolt a Vörös-tengerbe. Ezután a kis csapat Arábiában partra szállott és az arab törzsekkel vívott kalandos harcai után elérte a bagdadi vasút mellett fekvő El Ulát, ahonnan vasúton előbb Konstantinápolyba, majd Berlinbe vonult be.

Közben a gróf *Spee* altengernagy vezette hajóraj a délamerikai vizekre hajózott. Mindazonáltal itt sem tudta elkerülni az összeütközést az üldözésére indult angol cirkálórájjal, amely *Santa Maria de Coronelnél* utólérte. *Spee* hajói hősieles küzdelem után győzelmesen kerültek ki az ütközetből és amíg a *Good Hope*, valamint a *Monmouth* nevű angol páncélos cirkálókat elsüllyesztették, addig a német hajókat nem érte komolyabb sérülés. A győzelem hatása abban nyilvánult meg, hogy a németek a csilei vizeken egyelőre az angolok üldözésétől megszabadultak és a szükséges üzemanyagot és élelmet nyugodtan kiegészíthették.

Az angolok azonban nem maradtak tétlenek. Dél-Amerika közelében, a *Falkland-*

HAUS ANTAL VEZÉRTENGERNAGY
AZ OSZTR.-MAGY. HADITENGERÉSZET PARANCSNOKA.

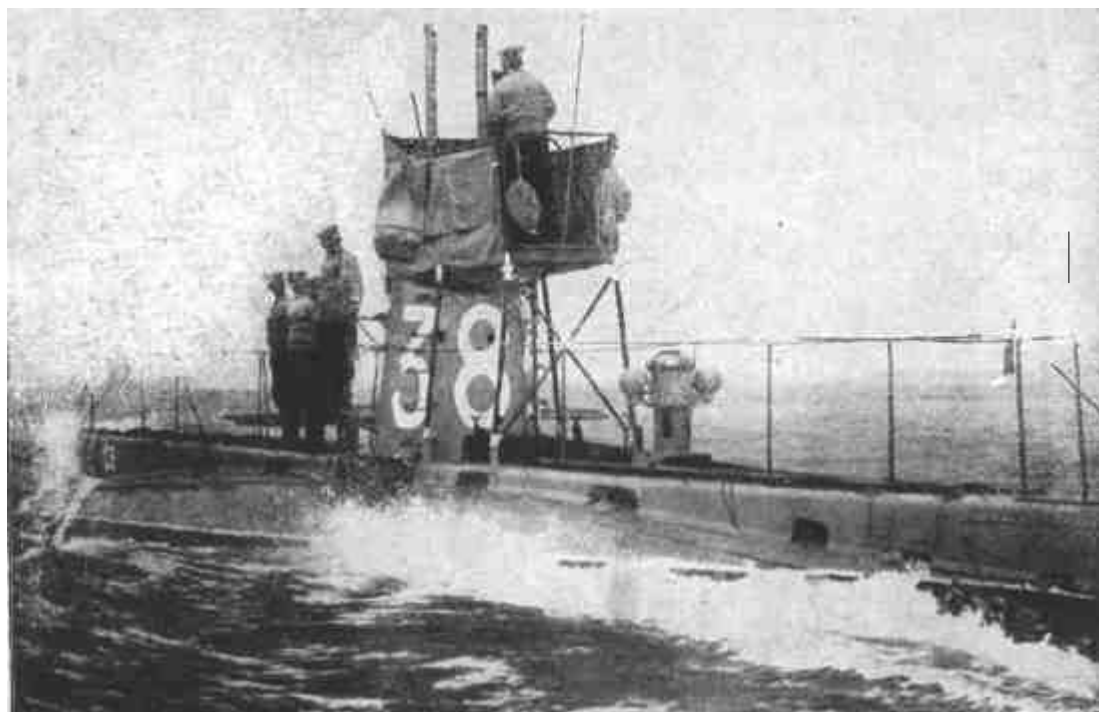
NAGYBANYAI HORTHY MIKLÓS
OSZTRÁK-MAGYAR SORHAJÓKAPITÁNY.

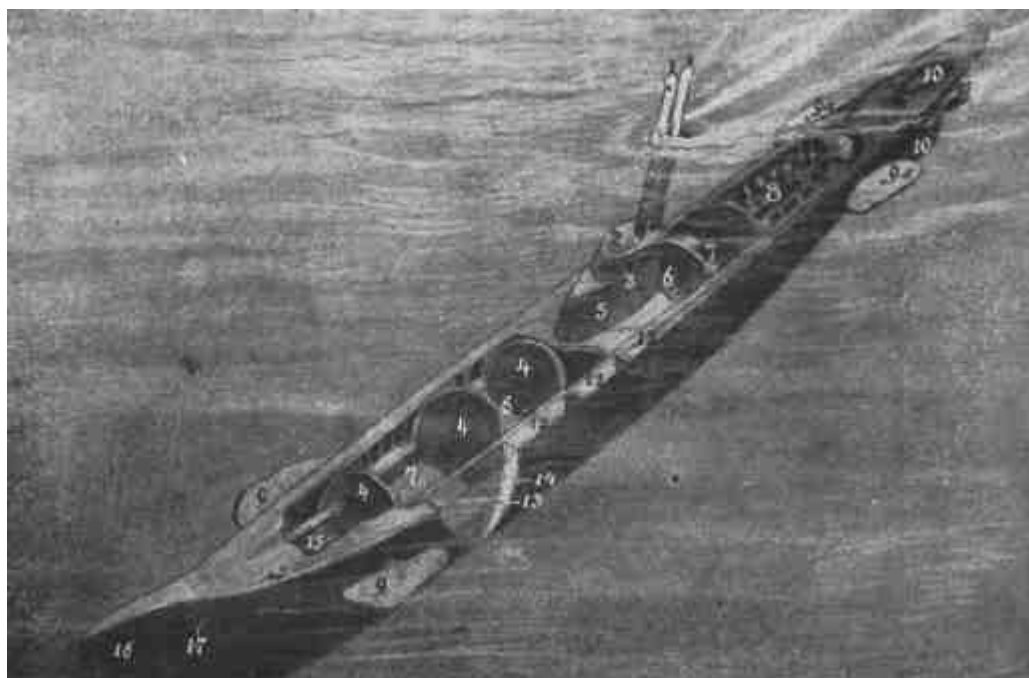
TIRPITZ ALFRÉD NÉMET TENGERNAGY.

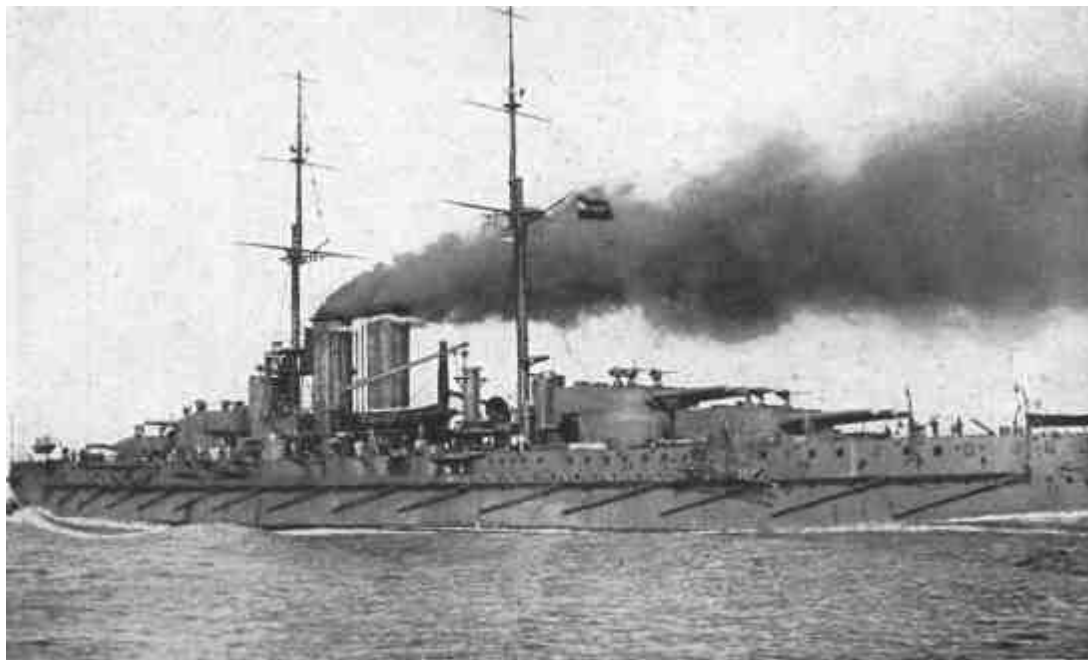
SCHEER REINHARD NÉMET TENGERNAGY
A SKAGERRAKI TENGERI CSATA NÉMET ERŐINEK
PARANCSNOKA.

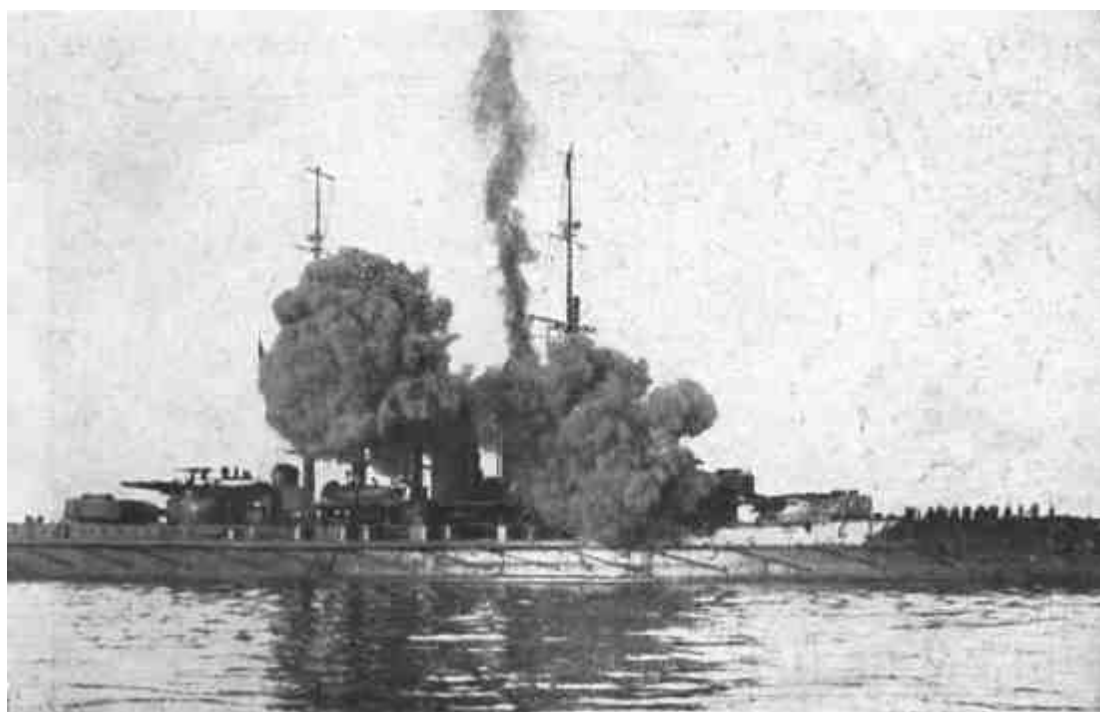
A TENGER FELSZÍNÉN HALADÓ BÚVÁRHAJÓ.

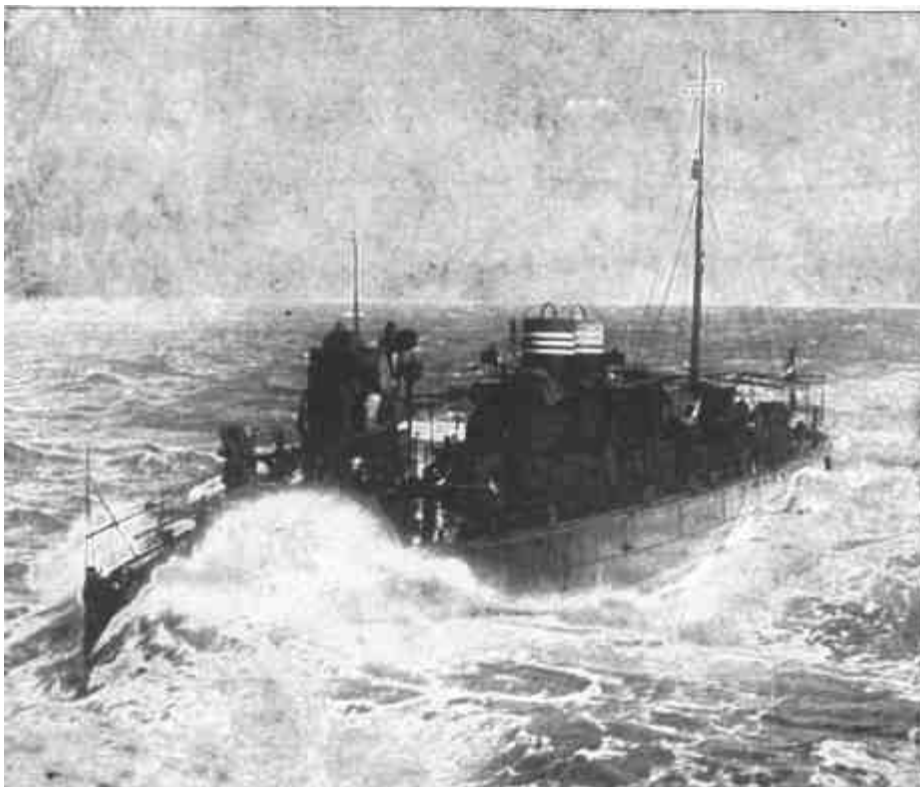
A VÍZ ALATT HALADÓ BÚVÁRHAJÓ.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR «VIRIBUS UNITIS» CSATAHAJÓ MENET KÖZBEN.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR «VIRIBUS UNITIS» CSATAHAJÓ TŰZELÉS KÖZBEN.

TORPEDÓÜLDÖZŐ MENET KÖZBEN.

AZ «INDEFATIGABLE» ANGOL CSATAHAJÓ.

szigeteknél nagyobb erőt gyűjtöttek össze s amidőn Spee altengernagy az Atlanti-Oceánon keresztül meg akarta kísérelni a hazatérést, december 8-án a Falkland-szigetek felől az angolok modern csatacirkálókkal megerősített hajórajja váratlanul megtámadta őket és a német hajókat a *Dresden* kivételével elsüllyesztette. A *Dresden* cirkáló elmenekült.

A külső tengereken harcoló német hajók közül különös figyelmet érdemel néhány cirkáló, amelyeknek eredményes működése sikerrel egészítette ki a bűvárhajóknak azt a munkáját, hogy az entente kereskedelmi hajózását állandóan veszélyeztessék. E cirkálók közül legnagyobb hírnévre tett szert a *gróf Dohna-Schlodien* korvettkapitány parancsnoksága alatt álló *Möwe* segédcirkáló, amely kereskedelmi hajó jellegű külsejével sok hajót elsüllyesztett. Első ízben 1915 végétől 1916 február 28-ig folytatott eredményes kobozó hadjáratot az Atlanti-Oceán-on talált hajók ellen. Némelyikét elsüllyesztette, a hasznavehetőbbeket segédcirkálókka átalakítván, egész hajórajokat állított össze, amelyekkel vakmerő támadásokat hajtott végre a felfegyverzett ellenséges kereskedelmi hajók ellen. 1916 november 22-én másodszor is kifutott az Atlanti-Oceánra s ezúttal 1917 március 20-ig cirkált az ellenséges vizeken, amely idő alatt számos aknát rakott le az angol partok közelében és gazdag zsákmánnyal tért haza Németországba. A *Möwe* egyedül több mint 100,000 tonnányi kereskedelmi hajót süllyesztett el két kalandos cirkáló útja alkalmával.

A német flottának Kelet-Afrikában is volt egy cirkálója: a *Königsberg*, amely tevékenyen támogatta az ott harcoló német szárazföldi erők hősiei védelmi harcát egészen 1915 derekáig, amikor is az ellenséges flotta megsemmisítette.

Spee altengernagy német hajóraján kívül az osztrák-magyar *Kaiserin Elisabeth* szintén Kelet-Ázsiában, még pedig Csingtauban találta a világháború kitörése. A *Kaiserin Elisabeth* részt vett Csingtau védelmében mindaddig, amíg ki nem fogyott nagyobb ágyúinak lövészere. Miután új lövészere beszerzése lehetetlen volt, a kisebb ágyúk partra szállítása után a hajót saját személyzete elsüllyesztette. A hajó tengerészei azután Csingtau erődjeiben harcoltak tovább, egészen 1914 november 5-ig, amikor Csingtau elestével együtt ők is a japánok fogságába kerültek.

Harcok a Földközi-tengeren és az Adrián.

A Földközi-tenger hegemoniája a világháború egész tartama alatt az entente tengeri erőinek kezében volt. Céltalan is lett volna a teljes francia és olasz flottával s az angoloknak a Földközi-tengeren működő hajórajával szemben tengeri uralomra igyekezni. Épp ezért a központi hatalmak inkább arra törekedtek, hogy uralmuk biztosítását csak a saját vizeikre terjesszék.

magyar, mind pedig a Bolgár és a török hajóhadat támogatta és a kitűzött cél keresztülvitelét elősegítette.

A bűvárhajók működésén kívül, amelyek közelebbi helyhez kötve nem voltak, a

fontosabb hadműveletek csaknem kizáróan az Adrián játszódtak le. A török hajóhad, amelynek élén *Souchon* német tengernagy állott, a Dardanellákban, valamint a Fekete-tengerben működött. A török flotta sikeres védelmi harcát a Dardanellák ostrománál jelentős mértékben elősegítette két német cirkáló: a *Göben* és a *Breslau* szereplése, amelyek 1914 augusztus havában törték át az entente záróvonalát, csatlakozva a Dardanellákat védő török hajóhadhoz. E két hajó a háború kitörésekor a Földközi-tenger nyugati részébe indult, hogy ott a tengeri szállításokat zavarják. Megtámadták *Bone* és *Philippeville* kikötőit, de a *Maltában* állomásozó angol hajóraj, valamint a *Toulon* kikötőjében összevont francia flotta kelet felé való elvonulásra kényszerítette őket. Előbb *Messinába* futottak be, de midőn az olaszok semlegessége nyilvánvalóvá vált, Messinát elhagyták és tovább haladtak kelet felé, hogy áttörve az ellenséges vonalat, a Dardanellákhoz siessenek. Az osztrák-magyar flotta egyik hajórajja már éppen útban volt segítségükre, amikor sikeres áttörésük híre megérkezett.

Az Adriai-tenger hadműveletei az osztrák-magyar flotta nevéhez fűződnek.

A háború kitörése hajóhadunkat *készületlen állapotban* találta. A *Szent István* csatahajó, a *Saida*, a *Novara* és a *Helgoland* cirkálók még nem voltak készen. A Németországban rendelt hat búvárhajónkat sem készítették még el s a tervbe vett négy hyperdreadnought típusú csatahajó, azonkívül a kilátásba helyezett modern gyorscirkálók és torpedórombolók építéséhez még hozzá sem fogtak.

Mivel az olaszok nem tartották be a szövetségi szerződésből reájuk háramló kötelezettségeiket, az aránylag gyöngye erővel rendelkező osztrák-magyar flotta nem gondolhatott arra, *hogy a négy és félszer erősebb egyesült francia és a középtengeri angol flotta ellen támadást intézhessen*. Ehhez járult az olaszok kétséges magatartása, mely miatt lépten-nyomon számot kellett vetnünk azzal, hogy a miénknél *két és félszer nagyobb* flottájuk szintén az ellenség soraiba lép. Ebben az esetben a partvédelmen kívül lehetőleg biztosítani kellett az egész Adria uralmát, minthogy az olasz követelések az osztrák-magyar tengerpartra minden kétségen felül állottak.

A háború kitörésekor a tengerpart védelme kizáróan hajóhadunkra hárult, amelynek parancsnokságát *Haus Antal* tengernagy viselte. A német hadvezetőségnek az a terve, hogy az osztrák-magyar flotta egy része Konstantinápolyból támadást intézzon a feketetengeri orosz hajóhad ellen, az olaszok bizonytalan magatartása miatt rendkívül kockázatos lett volna s így nem került sorra.

A mozgósításkor a Csingtauba küldött *Kaiserin Elisabeth* kivételével a monarchiának valamennyi hadihajója belső vizeken tartózkodott. Külső vizeken csak kereskedelmi gőzösök voltak, amelyek visszatéréséről természetesen le kellett mondani. Az adriai kikötőkben veszteglő kereskedelmi hajókat Sebenico mellett vonták össze s azok védelmére minden intézkedést megtettek.

A flotta bázisát *Póla* főhadikikötő alkotta. Az osztrák-magyar hajóhad 1915 tavaszán: két hajórajból, egy cirkálójából, két torpedóflottillából és hat búvárhajóból állott. Pólát a mögöttes országrésszel csak egy sín pár kötötte össze. Pólán kívül *Sebenico*

és a *Cattarói-öböl* szolgáltak még flottabázisok gyanánt. Míg Sebenicót egyáltalában nem erősítették meg és csak az előtte elterülő számtalan sziget és az aknazárak védték, addig a Cattarói-öböl néhány ómódú erődítménye némi biztonságot nyújtott a kikötőben horgonyozó hajóknak. Sebenicónak nem volt vasúti összeköttetése a mögöttes országgal; Cattaróból pedig csak egy keskenyvágányú vonal vezetett a szárazföld felé. Tehát mind Sebenicót, mind Cattarót tengeri úton kellett ellátni.

A flotta zöme Pólában tartózkodott. Sebenicóban egy torpedóosztály állomásozott, míg Cattaróba az V. hajóosztályt, a *Kaiser Karl VI*-ot, néhány torpedórombolót és naszádot rendeltek ki. Szükségbeli támpontokul, repülőállomásokkal és részben torpedóállomásokkal berendezték még: *Triesztet*, *Parenzót*, *Fiumét*, *Lussinpiccolót* és *Curzolát*.

A Cattarói-öbölben állomásozó hajók a montenegrói partot helyezték zár alá. Ennek fenntartására egy cirkáló és néhány torpedóromboló állandóan a montenegrói partok mentén cirkált. A zárlat azonban csak rövid ideig tarthatott, mert 1914... augusztus 16-án a francia flotta *Troubridge* tengernagy angol cirkálói kíséretében felvonult a montenegrói partok elé, az ott őrködő *Zenta* cirkálót és *Ulan* rombolót megtámadta s míg az *Ulan*-nak az ellenséges hajók tűzzáporából sikerült szerencsésen kimenekülnie, addig a kis *Zenta*, amely csak 17 tengeri mérföld sebességgel tudott haladni, húsz ellenséges csatahajó tüzeiben minden oldalról körülfogva, hősi küzdelem után elsüllyedt. Parancsnoka, *Pachner* fregattkapitány, és a hajószemélyzet fele öt órai úszás után elérte a partot, ahol a montenegróiak fogságába került.

Az egyesült francia-angol flotta fellépése a montenegrói part zárlatát megszüntette, amit az osztrák-magyar hajóhad aknák lerakásával pótolta. Ilyen aknára futott rá később a *Dague* francia torpedóromboló.

Ezután a francia flotta előretörései az Adriába rendszerré váltak és pedig első-sorban azért, hogy az Antivariba irányított szállítmányokat biztosítsák. Ilyen alkalmakkor tűz alá vették az útjukba eső világító tornyokat és kisebb jelző állomásokat, azonkívül a Cattarói-öböl külső erődjei ellen is néhány eredménytelen támadást intéztek. Az előretörések egészen Lissa-szigetéig vezettek. Amidőn azonban *Lerch* sorhajóhadnagy az *U-J2*-vel a franciák vezérhajóját az albán partoknál két torpedólövessel súlyosan megrongálta (1914 december 21.), az előretörések abbamaradtak.

A franciák szállításai Antivariba csak a legszükségesebb mértékig terjedtek, mint-hogy a Cattarói-öbölből intézett repülőátadásaink az anyagok kirakodását majdnem lehetetlenné tették. E repülőátadásokon kívül 1915 március 2-án éjjel egyik kisebb flottillánk is behatolt Antivariba és a raktárakat felgyújtotta.

Az osztrák-magyar flotta érdemeinek tudható be, hogy további kisebb-nagyobb vállalkozásai révén a jóval nagyobb francia flotta 1915 első öt hónapjában minden támadásról lemondott és a bűvárhajóharcot kivéve, megelégedett az Adria kijáratának elzárásával.

Az olasz hadüzenet hatása. – Az osztrák-magyar flotta szerepe az Adrián.

Az olasz háború kitörése haditengerészetünket nem érte váratlanul. Amikor 1915 május 24-én délután hat órakor a kikötőkben a hadüzenetet kihirdették, *este nyolc órakor a flotta zöme már kifutott Pólából és a Dalmáciában elhelyezett flottarészekkel együtt Velencétől Barlettáig megtámadta az olasz partokat.* Haus tengernagy, a flotta parancsnoka, a *Habsburg* csatahajón a flotta élén *Ancona* felé haladt. Az olaszok néhány kisebb egysége rövid tüzelés után kereket oldott úgy, hogy flottánk az olasz hajóhaddal nem találkozott.

Az olasz partok rajtaütésszerű megtámadását siker kísérte. A *Csikós* és a *Velebit* romboló befutott *Anconába* és ott egy olasz gőzöst elsüllyesztett. A hajnali órákban az I. és II. hajóraj, a vízi repülők támogatása mellett, megtámadta *Ancona* katonai szempontból fontosabb épületeit s ugyanakkor más hajócsoportok a tengerpart többi pontjai ellen intéztek támadást. A tengerészrepülők Velencét bombázták. A *Novara* cirkáló *Horthy* sorhajókapitány parancsnoksága alatt, továbbá a *Scharfschütze* romboló, valamint négy torpedónaszád *Porto-Corsinít* támadta meg. Amíg a *Scharfschütze* befutott a kikötőbe és a kaszárnyát bombázta, addig a *Novara* három üteget némított el.

Más hajók *B arietta* pályaudvarán és *Manfredonián* ütöttek súlyos sebeket. Közben megjelent két olasz romboló: az *Aquilone* és a *Turbine*. Az előbbinek sikerült ugyan még idejében elmenekülnie *Bari* felé, de a *Turbine* rövid tűzharc után összelöve megadta magát és a fehér lobogót kitűzte. Flottánk egyéb kötelékei bombázták *Campo Marino* pályaudvarát, a *Sinarcá* vasúti hídját és néhány jelző állomást.

A hadüzenet napjának éjszakáján az olasz keleti part ellen intézett támadás a tengerparti vasútvonal súlyos megrongálása által az olasz hadsereg felvonulását két héttel késleltette. *A csapatok vonakodtak a keleti vasútvonalon az arcvonalba menni.* Az olasz kormány kénytelen volt a keleti partok védelmére messzemenő intézkedéseket tenni, ami csapatainak egy részét lekötötte.

Az olasz part ellen intézett támadás további hasonló vállalkozások kezdetét jelentette, amelyek szintén az Isonzó-vonal tehermentesítésére irányultak. Így június 17-én a *Novara* és az *Admiral Spaun* cirkáló négy romboló kíséretében összelötte a Tagliamento torkolata melletti jelzőállomásokat. Másnap két cirkáló és hét torpedónaszád *Rimini*, *Pesaro* és *Fano* városokat támadta meg. Az I. torpedóflottilla pedig az olasz part közelében elsüllyesztette a *Grazia* olasz gőzöst. Ez alatt a két nap alatt mindössze négy ellenséges romboló mutatkozott, amelyek azonban Velence biztos védelmet nyújtó kikötőjébe húzódtak vissza.

A további szórványos összeütközések a közben nagyobb támadó szellemmel felépő olasz, francia és angol hajókkal váltakozó energiával és váltakozó szerencsével folytak. Az ellenséges erők több ízben lődöztek a közép- és déldalmát partokat, július

13-án megszállották Pelagosa szigetét s a Castelnovo-Gravosa-i vasútvonalat is megromgálták. *Pelagosa* birrtokáért a harcok később kiújultak, és szeptember 9-én a sziget ismét birotkunkba jutott-

Az osztrák-magyar flotta működése az Adrián.

Közben flottilla-osztagaink, tekintet nélkül a Brindisiben elhelyezett nagyobb ellenséges harci erőkre, az Adria déli részébe is előre törtek. Bombázták Monopoli rak-tárait. Bari és Monopoli gyártelepeit és jelző állomásait, továbbá Molfettát és San Spiritót.

Állandóan zavarták a megvert szerb csapatok átszállítását Korfu szigetére, majd december 5-én *Horthy* sorhajókapitány a *Novarát*, valamint a *Huszár* rombolóval és három torpedónaszáddal váratlanul megjelent *San Giovanni di Medua* előtt és ágyútűzzel nemcsak nagyszámú szállítóhajót és vitorlást süllyesztett el, hanem megsemmített néhány parti üteget és raktárát is. Ugyanakkor *Warasdiner* nevű rombolónk a Bojana torkolatánál felfutott francia *Fresnél* nevű bűvárhajót semmisítette meg. A Sebenicóban állomásozó torpedóflottilla az Otrantói-szorosba tört elő és tengerészrepülőink sikeres közreműködésével Durazzóban számos vitorlást tett tönkre.

A tengeri portyázó hadviselés 1916 elején is tovább folyt *váltakozó hadi szerencsével*, de a monarchia mindvégig ura maradt az Adriának. Montenegró 1916-i elfoglalása alkalmával a flotta egységei a Lovcen ostrománál is segédkeztek olyként, hogy ágyúik tüzével támogatták gyalogságunkat.

Montenegró és Albánia elfoglalásával az osztrák-magyar flottára új feladat hárult. Az Albániában álló hadsereg ellátása vasúti vonalak hiánya miatt ugyanis csak tengeri úton volt lehetséges. Ezt tehát a flottának kellett magára vállalnia. Gondoskodnia kellett a Fiuméből kiinduló szállítmányok biztonságáról, meg kellett tisztítania az albán és a montenegrói vizeket az ellenség rakta aknáktól, és hogy biztosítsa az utat, új aknákat kellett leraknia. Mindez nem könnyű feladat volt, mert a hat és félszeres túlerővel rendelkező ellenség Albánia ellátását egyszeri erélyes vállalkozásával bármikor végérvényesen megghiúsíthatta volna. Ez pedig valószínűleg maga után vonta volna Albánia kiürítését is. Hogy azonban erre nem került sor, az főképpen a flottának volt köszönhető, amely éjszakai szállításait csekély veszteséggel mindvégig végrehajtotta.

Az otrantói ütközet.

Az Adrián való uralmunk biztosítása végett cirkálóink több ízben egészen az Otrantói-szorosig nyomultak elő, ami közben megtizedelték a szorost elzáró ellenséges őrhajókat és nyugtalanították az olasz partvidéket is. A *Novara* 1917 július 9-én négy őrhajót süllyesztett el ily módon. Közben bűvárhajóink, valamint német bűvárhajók is, amelyeknek a Cattarói-öbölben volt fő bázisuk, egyre gyakrabban panaszkodtak a miatt, hogy az ellenség az Otrantói-szorost mindjobban elzárja és így kijutásuk a Földközi-tengerbe rendkívül megnehezült. *Njegovan* tengernagy, az osztrák-magyar flotta új parancsnoka, aki 1917 elején lépett az időközben elhunyt *Haus* főtengernagy örökébe, e jelentések alapján elhatározta, hogy a rendelkezésére álló könnyű, gyors egységeket az Otrantói-szorosba küldi.

A vállalkozás végrehajtására 1917 május 14-ének éjjelén a cattarói kikötőből két torpedórombolót küldött ki és pedig a *Csepeli* és a *Balatont*. Nyomon követte őket a *Novara*, a *Helgoland* és a *Saida* cirkáló, valamennyien *Nagybányai Horthy Miklós* sorhajókapitánynak, a *Novara* parancsnokának vezérlete alatt. Feladatuk az volt, hogy az

Otrantói-csatornát elzáró angol őrflorellát megsemmisítsék és szükség esetén ártalmatlanná tegyék a Brindisinél horgonyozó *Nino-Bixio*, *Marsala* és *Quarto* olasz gyorscirkálókat. Az Otrantói-csatorna az Apennini-félsziget délkeleti sarka és a Balkán-félszigetnek vele szemben fekvő valonai kiszögellése között az Adria-tenger déli bejáratát alkotja. Ezt a kaput szállotta meg az ellenséges őrflorell. Ezt kellett áttörnie és megsemmisítenie *Horthy* hajórajának. Minthogy azonban az előrelátható ellenséges erők a mi erőinket messze felülmúlták, gyengeségünket a lehetőség szerint leplezni kellett.

A földerítést a *Csepel* és a *Balaton* rombolók végezték, amelyek látótávolságon kívül haladtak a cirkálók előtt. A két torpedóromboló már az éj folyamán összeütközött egy olyan ellenséges hajórajjal, amely három gőzösből és két rombolóból állott. Az ellenség hajói megsemmisültek. Ámde az út nehezebbik része még hátra volt. A hajnal már pirkadni kezdett, amidőn cirkálóink két rombolónk nyomában átlépték az ellenséges hajók örvonalát. A dolog azonban nem ilyen egyszerűen történt, mert az angol és az olasz hadihajók figyelmesekké lettek és a kikötőből előretörték, hogy hajóinkat megsemmisítsék. Az ütközet csakhamar komoly méreteket öltött annál is inkább, mert az ellenséges haderő a mienkkel szemben aránytalan számbeli túlsúlyban állott. Ennek ellenére *Horthy Miklós* cirkálói sértetlenek maradtak s miután 20_órhajót, két kereskedelmi hajót és az olasz *Borea* rombolót elpusztították, észak felé visszafordultak.

Időközben azonban a felderítésre előre küldött *Csepel* és *Balaton* Durazzo alatt válságos helyzetbe került. Amint ugyanis a repülők jelentették, nagyobb ellenséges erőkkel ütköztek össze, amelyek közül egy rombolót a *Csepel* már lángokba is borított. Erre *Horthy* Durazzo felé sietett, hogy rombolóit megsegítse. Az ellenség vezérhajója, a *Dartmouth* angol cirkáló volt. A tüzet az angolok nyitották meg, mielőtt a mieink viszonzhatták volna, mert az ellenség ágyúi nagyobb távolságra hordtak. A helyzet csakhamar válságosra fordult s hogy ebből valamiképen kijuthassanak, *Horthy* elrendelte a ködkészülékek működésbe helyezését. Így lehetővé vált a gyors irányváltoztatás, valamint az is, hogy hajóink az ellenséghez közelebb férközhettek s így ágyúinkat mi is hatásosan használni tudtuk. Az ezután kifejlődött és mintegy három óra hosszáig tartó tűzharcban legtöbbet a vezérhajó, a *Novara* szenvedett. Bár az egyik ellenséges találat tüzet is okozott rajta, ezt elfojtották, még mielőtt elharapózhatott volna. A tovább zajló tüzérségi harcban azonban hajóink még mindig épségben voltak. Háromnegyed tízkor egy telitalálat a hajóraj parancsnokát, *Horthy* sorhajókapitányt súlyosan oly annyira megsebesítette, hogy föllállni többé nem tudott. Parancsára rákötözték egy hordágyra és visszavitték a parancsnoki hídra. Az ütközet e közben tovább folyt és *Horthy Miklós* megbénult, vérző tagokkal tovább vezette a harcot, míg a robbanó gránátok mérges hatása következtében elvesztette eszméletét. Később azonban magához tért, amikor is helyettesének, *Szaborits Róbert* korvettkapitányának akarta átadni a *Novara* parancsnokságát, hogy ő maga minden figyelmét hajócsoportjának harcára fordíthassa. *Szaborits Róbert* korvettkapitány azonban ekkor már nem volt az élők

sorában, minthogy az ütközet első órájában elesett, tehát továbbra is Horthynak kellett intézkednie a hajócsoporttal és a *Novarával* is. A további tüzérségi harcban a parancsnoki hidat még öt találat érte; egy találat a gépházat sértette meg, ami azzal a súlyos következménnyel járt, hogy a hajó nem tudott továbbmenni és tehetetlenül állott az ellenséges tűzzáporban. E közben hajócsoportunk három cirkálója még mindig húsz ellenséges hadihajóval állott szemközt s amíg a *Helgoland* csaknem teljesen magára hagyatva küzdött egy váratlanul fellépő ellenséges romboló csoporttal, addig a *Saidának* sikerült vontatókötélre fognia a megsérült *Novarát*.

Déltájban az ellenséges hajók a *Budapest* és *St. Georg* közeledtére a harcot beszüntetve visszavonultak.

Az otrantói tengeri ütközetben hadihajóink, amelyek – kisebb-nagyobb sérüléssel is bár, de – mindannyian visszatértek, 22 őrhajót, 2 rombolót, 3 szállítógőzöst és 1 repülőgépet semmisítettek meg. Az ellenségre nézve megjegyezzük, hogy erélyesebb támadás esetén cirkálóink rendkívül súlyos helyzetbe kerülhetek volna, mert az osztrák-magyar segítő hajóhad még 50 tengeri mérföldnyi távolságban volt a harc színhelyétől. Az ellenség vezérhajóját, a *Dartmouth* angol cirkálót nyolc találat érte, de egyike sem volt olyan súlyos, hogy a hajó a harcot ne folytathatta volna. Később, Brindisinél, egy német búvárhajó a *Dartmouthot* megtorpedózta, a francia *Boute feu* romboló pedig aknára futott és elsüllyedt.

Az ütközet végső eredménye mégis az volt, hogy *Horthy* csoportja az otrantói ellenséges zárvonatát megszállgatta és így búvárhajóink útját egyidőre megkönnyítette a Földközi-tenger felé.

Az összeomlás a tengeren.

Az otrantói csata volt az utolsó nagyobb ütközet az Adrián és pedig azért, mivel az ellenség számbeli felsőbbisége mindinkább érezhetővé vált és hasonló kitörések megismétlődését megakadályozta.

1917 őszén a 12. isonzói csatát követő előnyomulásunknál a flotta még támogatta a szárazföldi erők hadműveleteit a tenger felől.

1917 nyarától kezdve a flotta legénységénél aggasztó morális tünetek jelentkeztek a mögöttes országrészek pacifista-propagandájának hatásaképen. A nagy hajók ugyanis tétlenségre voltak kárhoztatva; a szolgálat egyhangú volt rajtuk; az ellátás hónapról hónapra rosszabbra fordult; a fásultság s az elégedetlenség nöttön-nőtt; a bomlasztó munka a monarchia mindenféle népeleméből kikerülő tengerészlegénységnél jó talajra, talált. Amíg Pólában inkább csak apróbb zendülések mutatkoztak s a gyári munkások sztrájkba léptek, addig a *Cattarói-öbölben állomásozó nagy hajókon 1918 február 1-én nyílt lázadás tört ki*. Azonban az I. torpedóflottilla és a szárazföldi csapatok erélyes föllépése, valamint a hűségben maradt legénység közreműködése által a rendet már harmadnapra

ismét helyreállították. *Figyelemreméltó, hogy a magyar- és a németajkú legénység a tisztek mellett híven kitartott.*

A lázadás következménye a flotta átszervezése lett. *A hajóhad élére Nagybányai Horthy Miklós került, akit IV. Károly király, az ellenség előtt tanúsított kiválóan eredményes működésének elismeréséül ellentengernaggyá léptetett elő.* Ez az intézkedés azonban – sajnos – már későn történt, mert a haditengerészet megbízhatatlan elemeinek kikapcsolása, valamint az időközben fellépő anyagihiány hat hadihajó leszerelését tette szükségessé.

Közben bűvárhajóinknak az Otrantói-szoroson való átjutása ismét megnehezült, sőt a Földközi-tengerre kijutni óhajtó bűvárhajókban tetemes veszteség következett be. Hogy ennek további elfajulását megakadályozzák, a flotta parancsnoka újabb előretörést határozott el az Otrantói-szoros ellen, még pedig az előbbieknél még nagyobb arányokban. A felvonulás meg is kezdődött, de az ellenség idejekorán tudomást szerezvén róla, Korfuból az egész francia flotta kifutott az előretörés megakadályozására. Ennek következtében a vállalkozás végrehajtásáról le kellett mondani. A felvonulásnál az 1914-ben épült 20,000 tonnás *Szent István* csatahajónkat megtorpedózták és olyan súlyos sérülés érte, hogy rövidesen elsüllyedt.

A kedvezőtlen kimenetel szárazföldi hadműveletekkel párhuzamban a hadi szerepse fokozatosan a tengeren is elfordult tőlünk. A flotta további tevékenysége a bolgár arcvonal összeomlása után csakis az Albániából visszavonuló csapataink fedezésére szorítkozhatott. Utolsó harci tevékenysége Durazzóban játszódtott le október 2-án, amidőn olasz és angol cirkálókkal ütközött meg két rombolónk és egy torpedónaszádunk.

A szárazföldi arcvonalak összeomlása, valamint a monarchia belsejében kiütött forradalmak természetesen az osztrák-magyar flottának is megadták a kegyelemdöfést és október 31-én legfelsőbb parancsra átadták a jugoszláv Nemzeti Tanácsnak.

Később a flottát az entente hatalmai a következőképen osztották fel maguk között:

Nevezetesen	K a p o t t			
	csatahajót	cirkálót	torpedónaszádot	rombolót
Anglia	6	8	12	—
Franciaország	3	1	4	3
Olaszország	3	2	6	14
Görögország	—	—	7	1
Jugoszlávia	—	—	15	—
Románia	—	—	6	—
Portugália	—	—	6	—

Németországban az októberi visszavonulás idején *Scheer* tengernagy, a visszavonuló flandriai német jobbszárny támogatását tervezte és ennek végrehajtására könnyebb cirkálóosztagokkal be akart törni a La Manche-csatornába. Háttérben a csatahajóknak kellett volna fedezni a támadást. A német legénység azonban 1918 október 29-én megtagadta az engedelmességet s így a terv végrehajtására nem került sor.

A békekötés értelmében a német flottát át kellett volna adni az angoloknak. Az átadás előtt *Reuter* német tengernagy *Scafia Flowban* a Kingston-szelepek kinyitása által az egész német flottát elsüllyesztette s így az angol hajóhad semmit sem zsákmányolhatott a némi haditengerésztől.

A búvárhajó-háború.

Amint már az előző leírásokban is kimutattuk, a világháború tengeri hadműveleteinek jellegzetessége a szórványosan előforduló tengeri ütközetek helyett, inkább az apróbb egységekkel folyó állandó portyázó hadviselésben nyilvánkozott meg. Ez a harcmodor a búvárhajókat különös jelentőségre emelte s éppen a búvárhajók kiterjedt alkalmazása és kiszámíthatatlan fellépése magyarázza meg azt a taktikát, hogy a nagyobb hajóegységek nyílt tengeri alkalmazásától a hadviselő felek hadvezetőségei – *okulva a háború elején szerzett kellemetlen tapasztalatokon* – lehetőleg tartózkodtak.

A búvárhajóharc óriási méreteinek kifejlődésére elsősorban az angol blokádháború szolgáltatott okot és alkalmat. Anglia 1914 november 3-án ugyanis az Északi-tengert haditerületnek nyilvánította, hogy a semleges kereskedelmi hajókat az Északi-tenger kikerülésére kényszerítse. Ezzel Anglia azt akarta elérni, hogy a tengeren túlról jövő semleges kereskedelmi hajók ne futhassanak be a német kikötőkbe és így módon Németországot kiéheztesse. Nagy-Britannia azonban ezzel az intézkedésével a nemzetközi tengeri hadijogot is megsértette, mert a semleges államok tengeri kereskedelmét, a dugárúk szállításán kívül, korlátok közé szorítania nem lett volna szabad. Ami pedig valamely ellenséges partrész' haditerületté való nyilvánítását illeti, a nemzetközi jog szerint az illető terület lezárását, *közelről*, a szükség megkívánta erővel tényleg fenn is kell tartani. E helyett Anglia csak a calaisi szorost, valamint az Orkney- és Shetland-szigetektől Bergen felé húzódó vonalat zárta el őrhajókkal. Vagyis az Északi-tengernek hadviselési területté nyilvánítása annak elzárását célozta a nélkül, hogy erre nagyszámú hajórajt használt volna fel. Egyidejűleg mind több és több árút nyilvánított hadidugárúnak, sőt még a semleges államok kereskedelmi tengerészetét tekintélyi felsőbbbségének minden erejével igyekezett rábírní arra, hogy a német kikötőktől távolmaradjon. Az angol hajórajok még az amerikai partokat is állandóan megfigyelték a végből, hogy a Németország felé irányuló kereskedelmi szállítmányokat idejekorán leszereljék. Mindezek következtében Németország kereskedelmi hajózása pusztán a Keleti-tengerre zsugorodott össze és külföldi nyersanyagbevitelére jóformán csak a svéd vasércekre apadt.

Németország a nemzetközi jogokban gázoló, kíméletlen éhség-blokáddal szemben a búvárhajóharc *kényes eszközéhez* folyamodott. A tengerentúli nyersanyagokra min-

den államnál nagyobb mértékben ráutalt Angliát bűvárhajóival akarta elzárni kereskedelmi hajóforgalmától. Németországot is érzékenyen érintette az éhség-blokád, de az Anglia elleni hasonló vállalkozás sikere Anglia tökéletes harcképtelenségére vezetett volna. Németország tehát kijelentette, *hogy az Angliát és Írországot körülzáró vizeket, – beleértve a La Manche-csatornát is, – hadviselési területnek tekinti és azokat a semleges hajókat, amelyek dugárút szállítanak, bűvárhajóival elsüllyeszteti.* Eleinte a bűvárhajók a kereskedelmi gőzösöket átkutatták és csak akkor süllyesztették el őket, miután, a nemzetközi joghoz alkalmazottan, a személyzet megmentésére időt engedtek.

Nagy-Britannia azonban nem tartotta ennyire tiszteletben a nemzetközi hadijog cikkelyeit. Az angol haditengerészet vezérkara eszközeiben nem volt sem túlkényes ízlésű, sem válogatós. így kereskedelmi hajóinak árbocaira semleges lobogókat húzatott és felszerelte őket ágyúkkal, valamint egyéb fegyverzettel. A kereskedelmi hajók legénységének olyan utasítást adott, hogy a bűvárhajókat, amíg az ellenőrző vizsgálatot végrehajtják, támadják meg és ha módjukban áll, kíméletlenül süllyesszék el. – Ekként az angol kereskedelmi hajók lényegileg hadihajókká lettek, amelyek a németek eddig követett kíméletes bánásmódjára többé nem tarthattak számot. Ennek alapján hosszadalmas jegyzékváltások kerekedtek, főleg Németország és az Egyesült-Államok között, amely érdekeinek védelmében Nagy-Britanniának fogta pártját és a bűvárhajóharc ellen már eleve tiltakozott. Németország 1917 február i-én bizonyos, hadizónának nyilvánított tengerrészekben proklamálta a korlátlan bűvárhajóharcot, amihez Ausztria-Magyarország szintén csatlakozott. Ennek következtében a német bűvárhajók parancsot kaptak, hogy minden hajót, amelyre e haditerületen rábukkannak, *figyelmeztetés nélkül azonnal támadjanak meg és törekedjenek elsüllyeszteni.* Ez volt a «korlátlan bűvárhajó ó-háború», amelynek következményeképpen az entente kereskedelmi hajóinak nagy tömegei jutottak tengerfenékre. Következményeként Angliában a kőszén és egyéb közszükségleti cikkek ára természetesen rohamosan felszökött és példának okáért heteken át nem juthattak cukorhoz. A hajósszemélyzet nem szívesen vállalkozott hosszabb tengeri útra és ha mégis tengerre szállt, igen magas munkabéreket követelt a megnövekedett veszély és kockázat arányában. De Anglia kénytelen volt még nagyobb súlyt vetni haditengerészetének fejlesztésére is, ami körülbelül két millió emberét foglalta le az angol ipari élettől és vont el a szárazföldi hadműveletektől.

A központi hatalmak bűvárhajó-háborújának eredményei 1916-tól kezdve hónapról hónapra a következőkben foglalhatók össze:

1916:

január—február	238,000 tonna	szeptember	254,000 tonna
március—április	423,000 ♦	október	393,000 ♦
május—június	219,000 ♦	november	408,500 ♦
július	103,000 ♦	december	415,500 ♦
augusztus	209,347 ♦		

1917:

január	439,500 tonna	július	811,000 tonna
február	781,500 «	augusztus.....	808,000 «
március	885,000 «	szeptember	672,000 «
április	1.091,000 «	október	674,000 «
május	869,000 «	november.....	607,000 «
június	1.016,000 «	december	702,000 «

1918:

január	632,000 tonna	június	549,000 tonna
február	680,000 «	július	590,000 «
március	689,000 «	augusztus.....	420,000 «
április	708,000 «	szeptember	440,000 «
május	614,000 «		

A világháború előtt a világ kereskedelmi hajóinak tonnatartalmát mintegy 45 millióra becsülték. *1918 november l-ig tehát ez az összes tonnatartalom mintegy 20 millió tonnával csökkent!*

Angol források szerint a német búvárhajók támadásai folytán összesen 30,000 ember pusztult el.

Látjuk azt is, hogy a búvárhajók szerepe a világháborúnak a tengeren lejátszódott egész történetén végigvonult és eredményes működésük közvetve még a szárazföldi hadműveletekre is befolyással volt. Mert amidőn a háború kezdetén *Weddigen Ottó* az *U-9*-el alig két óra leforgása alatt elsüllyesztett három, egyenként 12,000 tonnás angol páncélos cirkálót, amidőn *Lerch Egon* sorhajóhadnagy *U-12*-je 1914 decemberében az albán partoknál súlyosan megrongálta a francia flotta vezérhajóját, és *Trapp György* lovag sorhajóhadnagy az *U-5*-el elsüllyesztette a *Léon Gambetta* francia páncélos cirkálót, nyilvánvaló lett, hogy a búvárhajók állandó és kiszámíthatatlan veszélyt jelentenek a nyílt tengeren lévő nagy csatahajók számára. És mivel a háború folyamán a nagy és értékes csatahajókat csak igen nehezen pótolhatták volna, azokat biztos, védett kikötőkben tartották vissza, ahol nem fenyegette őket az akna és a búvárhajó. Vagyis a tengeri harci vállalkozásokat; a kis egységek, a torpedónaszádok és rombolók, valamint a gyorscirkálók hajtották' végre. Az ilyen vállalkozásokra rendelt flottillák a hadviselésnek ennél a módjánál elleneséges hajókkal csak ritkán találkoztak és a nagyobb vállalkozások alkalmával a flotta néhány nagyobb hajója csakis bizonyos távolságban követte az elől haladó flottillát abból a célból, hogy ezt hathatós támogatásban részesítse akkor, ha túlerővel lenne kénytelen felvenni a harcot.

A búvárhajók működése általában hónapról hónapra mind nagyobb méreteket öltött mind a központi hatalmak kötelékében, mind pedig az ententenál. Ennek bizonyítására szolgálnak a németek adatai, amelyek szerint például 1914 augusztus hava-

ban még csak 20, 1915 januáriusában 27, 1916 májusában 58, egy évvel később már 130, 1917 október havában 140, 1918 októberében pedig 121 német búvárhajó portyázott az ellenséges vizeken. A német búvárhajók azonban az entente-vel szemben mindig többségben maradtak, még pedig nemcsak számbelileg, hanem műszaki szempontból is. Németországnak a háború kitörésekor 28 búvárhajója (U-hajó) állott készen és 17 volt épülőfélben. *A világháború folyamán 360 német búvárhajó szerepelt! Ezek közül 100-et vesztek el* (és pedig: 178-at az ellenség semmisített meg, 14-et a kezelő legénység süllyesztett el, 7 semleges kikötőkben internálva lett). A monarchiának összesen 26 búvárhajója volt; közülök 7-et veszítettünk.

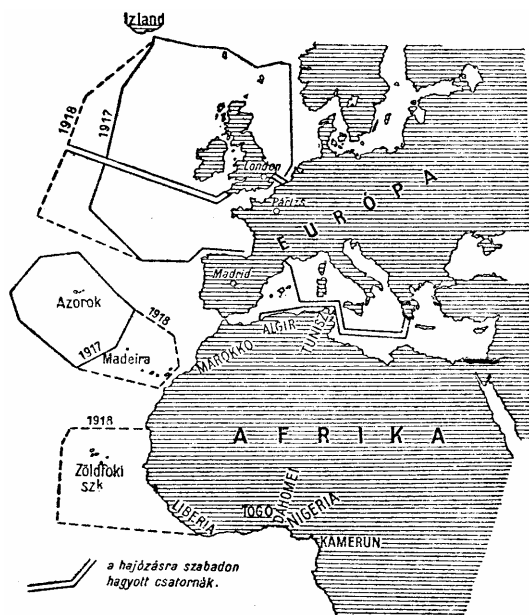
A mi hajóink eredményei, teljesítőképességük arányában, a németekéivel egyenértékűek voltak.

A legmodernebb búvárhajók három hónapig is úton lehettek egyfolytában anyagfelvétel nélkül, nagyszámú torpedót vagy aknát vihetek magukkal és két 15 centiméteres ágyúval is bírtak.

A Dardanellák sorsára döntő jelentőségűnek bizonyult az U-51 bravúros útja két másik búvárhajó kíséretében. Ezek *Hersing* német sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt a Gibraltári-szoroson át jutottak el a Dardanellákhoz, ahol, 9000 kilométeres út megtétele után, a *Triumph* és *Majestic* angol csatahajókat is elsüllyesztették (1915 május 25.). Ennélfogva az angolok a nagy hajókat a Dardanellákból visszavonták s így, a meg-tengeri támogatás hiányában, razföldi vállalkozások sem sikerülhettek.

A német búvárhajók történetének másik nevezetes eseménye a *Deutschland* nevű 2000 tonnás kereskedelmi búvárhajó nevéhez fűződik. A *König Pál* kapitány vezette hajó anilin festékszállítmányával áttörte az angol blokádot, átlöpözött az amerikai partokat figyelő entente-hajók örvonalán és miután festékrakományát az amerikai kikötőben elhelyezte és helyette nyersgummival megrakodott, ugyanoly bravúros ügyességgel, mint odamenet, visszatért Németországba (1916 június-augusztus). A *Deutschland* eme útjának azonban csak propagatív jelentősége volt, mert a búvárhajók rendszeres háborús kereskedelmi alkalmazására a gyakorlatban természetesen gondolni sem lehetett.

A németek mellett az osztrák-magyar búvárhajók is kitettek magokért és a legválóságosabb körülmények között is megállották helyüket. *Lerch* és *Trapp* sorhajóhadnagyok

A német búvárhajók alkotta tengeri záróterületek Európa és Afrika körül.

sikereiről már fentebb megemlékeztünk. *Trapp*, 1915 augusztus 5-én, a *Nereide* olasz bűvárhajó, majd az olasz *Principe Umberto* segédcirkáló elsüllyesztésével szaporította sikereinek számát. Lerch hajóját, az *U-12-t*, nemkülönben az *U-13-at* azonban ugyanez a balsors érte. Ezzel szemben az *U-4*, *Singule Rezső* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt, elsüllyesztette az angol *Dublin* cirkálót, majd az egyik olasz cirkáló-osztály vezérhajóját a *Giuseppe Garibaldi-t*, még pedig éppen akkor, amidőn az e erős cirkáló-osztály a dalmát partok egyik vasúti vonalszakaszát kezdte bombázni. Hasonló sors érte az olasz *Amalfi* páncélos cirkálót is az Észak-Adriában. Az *U-6*, *U-25*, *U-16* és *U-17* szintén a tenger fenekére küldött néhány ellenséges hadihajót.

Az ellenséges tengeralattjárók adriai működése közül különösen kiemelkedik a *Curie* francia bűvárhajó vakmerő kísérlete a pólai kikötőbe való behatolásra. Vállalkozása azonban nem sikerült, mert a gerendákból és acélsodronyokból alkotott úszó kikötőtörzslaszokon fennakadt, ami után néhány jól irányzott lövéssel elsüllyesztették, majd miután kihalászták és kijavították, beosztották az osztrák-magyar flottába.

Ha összegezzük a bűvárhajó ó-háború nagy mértékűnek tetsző eredményét, megállapíthatjuk, hogy nem váltak valóra azok a vérmes remények, amelyeket a német hadvezetőség a bűvárhajó ó-háborúhoz fűzött. Nem vált pedig valóra *elsősorban Anglia térdrekényszerítése* és az amerikai hadsereg átszállításának megakadályozása, ami a bűvárhajó ó-háború legfontosabb feladata lett volna. Ennek oka a feladathoz mérten kevés számú bűvárhajó volt. Ha Németország korábban hirdeti ki a korlátlan bűvárhajóhárcot, még mielőtt a kereskedelmi gőzösöket felfegyverezték, akkor talán nagyobb kilátás lehetett volna a sikerre.* A tétovázás azonban, *amely a német politikai tényezők és a hadvezetőség részéről a bűvárhajóhárc irányítását elejétől végéig jellemezte, a vállalkozás végső eredményét aláasta.*

A FOLYAMI HÁBORÚ.

Az osztrák-magyar dunai flottilla működése.

A világháború harcaiból a monarchia dunai flottillája is kivette a részét.

A flottilla a hadüzenet idején két monitor-osztályból, két őrháró naszádcsoportból és hat felfegyverzett gőzösből állott. Zöme Zimonyban, egy-egy csoportja pedig Pancsován, illetve Bródban állomásozott. A monarchia folyami harcait a háború folyamán a leghosszabb időn át *Lucich Károly* sorhajókapitány irányította.

A szerbeknek nem voltak folyami hajóik, de ezzel szemben az entente bőven ellátta őket aknákkal s a folyamvédelem minden egyéb fegyverével.

* Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagynunk, hogy időközben a hallókészülékek is tökéletesedtek, melyeknek segítségével lehetségessé vált a tenger felszíne alatt rejtőző bűvárhajó pontos helyzetét meghatározni, amit azután időzített bombák szórása követett a szóban forgó körzetben.

A zimonyi monitorcsoport a hadüzenet napjának éjszakáján azonnal megnyitotta a tüzet a belgrádi hídfőre. Ez alatt a szávai monitorcsoport Bród és Mitrovica környékén felderítésekkel támogatta a szárazföldi csapatok felvonulását, míg a pancsovai őrző-naszádokat a város kiürítésekor saját személyzetük felrobbantotta, mivel visszavonulásuk útját a szerbek elvágták.

A Száva alsó szakaszán 1914-ben a szerbek a folyó sekély vízállását hídverésre akarták felhasználni. Monitorjaink azonban visszaverték őket és az átkelést megghiúsították. Október 23-án a *Temes* monitor a Dunán aknára futott és elsüllyedt. A reánk nézve kedvezőtlen kimenetelű 1914-iki szerbiai hadjáratban csapataink visszavonulását a monitorok hathatósan támogatták. Ezután a folyami harcok 1915 tavaszáig szüneteltek, de a jégzajlás elmúlása után ismét munkához láttak a Zimony és Újvidék partjain állomásozó monitorjaink. Lődözték a szerb partokat, majd a «Belgrád» nevű gőzös kifutott Zimonyból, hogy az ellenséges zárat áttörve, a törököknek löszert vigyen. Vállalkozása azonban balul ütött ki, mert a gőzös az ellenség tűzérsegi tűzében megsemmisült.

A szerbek elleni 1915-iki hadjárat tartamára a dunai flottillát Mackensen vezérlete alá rendelték és ekkor a Dunán és a Száván való átkelésnél az ellenség tüzeit igyekezett magára vonni, hogy így a szárazföldi csapatok átvonulását megkönnyítse. E közben három monitorunkat súlyos sérülések érték, de feladatukat végrehajtották, mert a csapatok átkelését siker kísérte. Később a flottilla állomáshelyét Orsó vára helyezték, minthogy a szerb partok az előnyomuló csapatok birtokába jutottak. Innen az összeköttetést Bulgáriával sikerült létrehozni s 1915 október 30-án a monitorok fedezete mellett elindulhatott az első löszerszállítmány Lom Palánkába, hogy onnan vasúton folytassa tovább útját Törökország felé.

Flottillánknak a Duná alsó szakaszán való megjelenésére az oláh és az orosz folyami hajók Turn-Severinből Galacba vonultak vissza. 1916 tavaszán a flottilla Ruszcsukban gyülekezett, de Románia bizonytalan magatartásának hatása alatt később a védettebb Belene-csatornában helyezkedett el Sistov mellett. Az oláhok a Dunán azzal kezdték meg az ellenségeskedést, hogy egyik uszályunkat torpedólövessel elsüllyesztették. Ezt monitorjaink Giurgevo lövésével bosszulták meg. Apróbb csetepatéktól eltekintve, flottillánknak nem nyílt alkalma az oláh flottillával megütközni, mert ez a háború egész tartama alatt az erősen védett K alimoknál vesztegelt. A dobrudzsai betörés idején flottillánk az oláhoknak és az oroszoknak néhány portyázása alkalmával érzékeny károkat okozott. Később, *Rjahovónél*, a Dunán át Mackensen hátába törni készülő oláh haderők hídját a mi monitorjaink lőtték szét. Mackensen november 23-iki átkelésénél pedig az átkelő csapatok balszárnyának biztosításával támogatta a flottilla a szárazföldi csapatok vállalkozását.

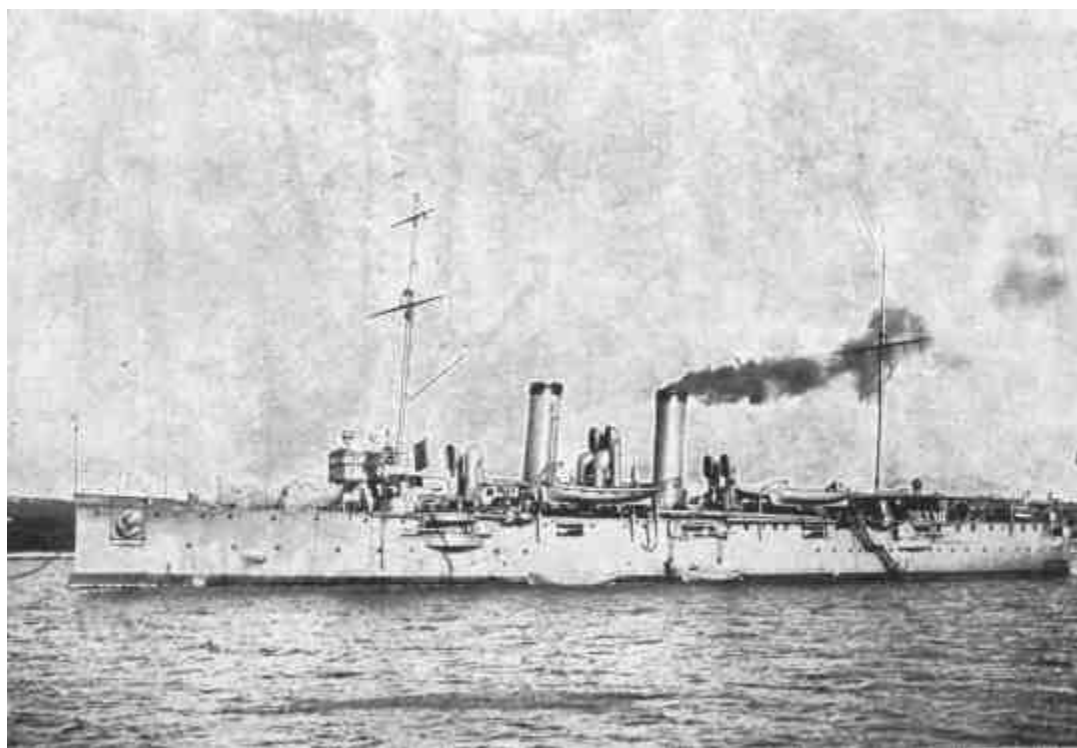
1917-ben Braila lett a flottilla főállomása. Az általános helyzetnek megfelelően ekkor a Dunán is szélcsend uralkodott s hajóink tevékenysége jobbára az orosz állások elleni aknavállalkozásokban merült ki. E közben az *Inn* monitor maga is aknára futott és elsüllyedt.

1918-ban a breszt-litovszki és a bukaresti békekötés a flottillát új feladatok elé állította. Az Aldunán csak folyamrendészetet kellett végeznie, de Ukrajna megszállása szükségessé tette a Fekete-tengeri kikötők, valamint az ukrán folyók rendjének helyreállítását is.

A balkáni harcvonal összeomlásakor csapataink visszavonulását fedezve, a flottilla visszatért Magyarországra. Amidőn a tengeri flotta árbocaira legfelsőbb parancsra felvonták a jugoszláv lobogót, a dunai flottilla Magyarországhoz csatlakozott, de egészében nem maradt meg annak birtokában, hanem felosztották az utódállamok között. Magyarország és Ausztria négy-négy őrzőronaszádót, Jugoszlávia négy monitort, Románia pedig három monitort kapott.

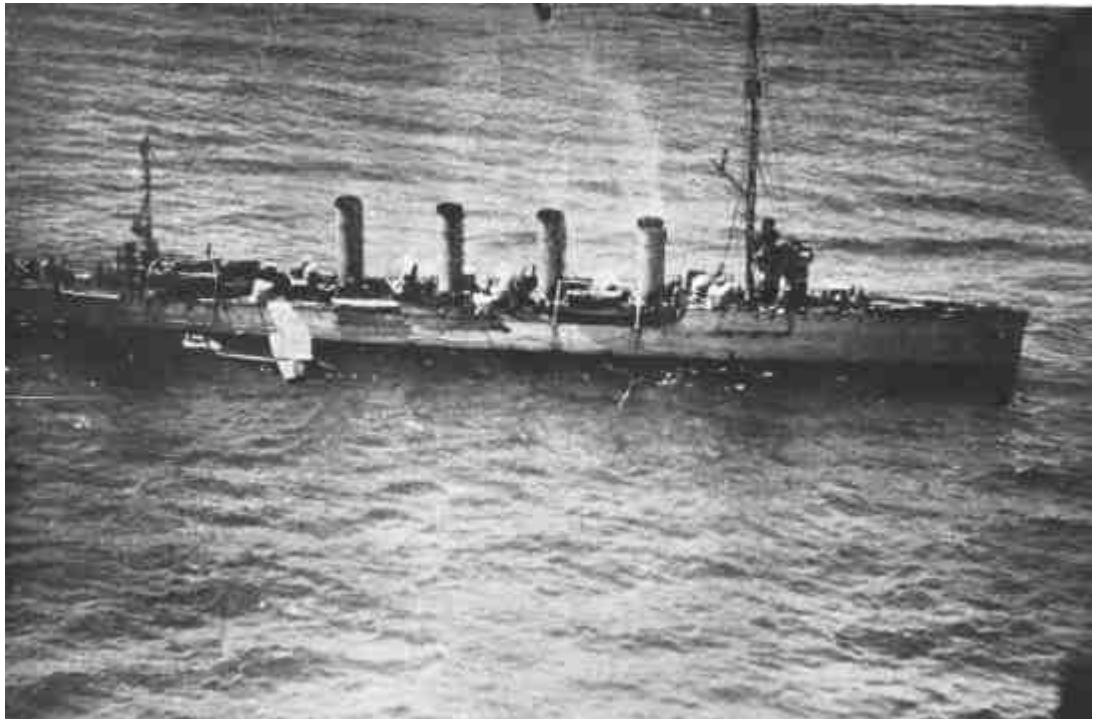
AZ OSZTRÁK-MAGYAR «ZRÍNYI» CSATAHAJÓ.

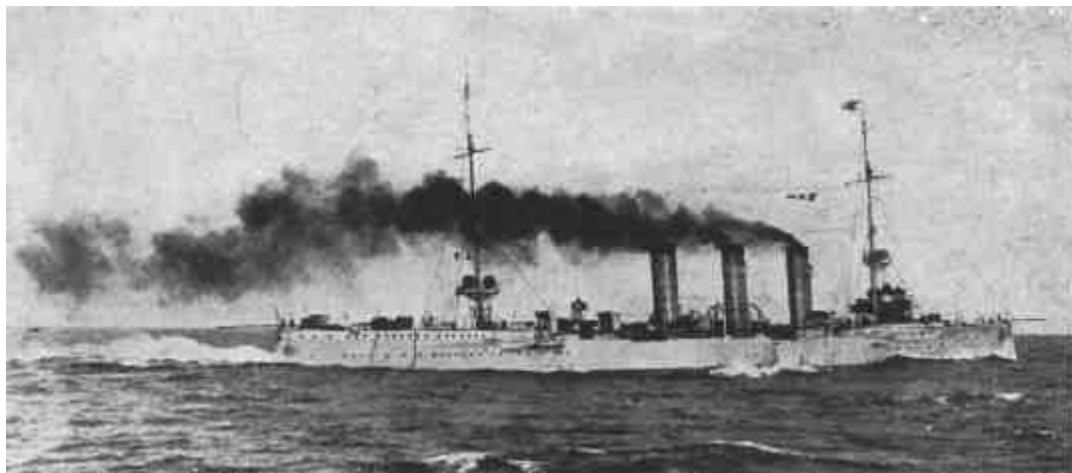
AZ OSZTRÁK-MAGYAR «ZENTA» CIRKÁLÓ.

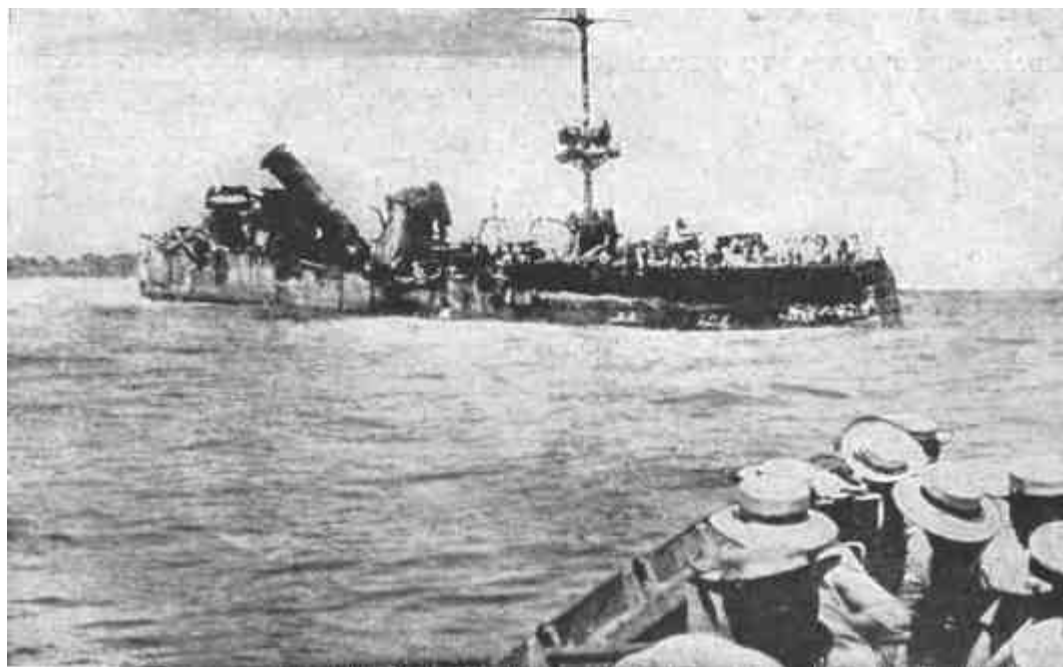
AZ OTRANTÓI-CSATORNA ALBÁN PARTJA.
Minkich A. alezredes gyűjteményéből.

A «NOVARA» AZ OTRANTÓI ÜTKÖZET UTÁN BEÉRKEZIK A CATTARÓI ÖBÖLBÉ.
A m. kir. hadtörténelmi levéltár anyagából.

AZ «EMDEN» NÉMET CIRKÁLÓ ÉP ÁLLAPOTBAN.

AZ ÖSSZELÓTT «EMDEN» NÉMET CIRKÁLÓ A KOKUS-SZIGETEKNEÉL.

A «SAIDA», A «HELGOLAND» ES A «NOVARA» CIRKÁLÓK HAZATÉRNEK AZ OTRANTÓI ÜTKÖZETBŐL.
A m. kir. hadtörténelmi levéltár anyagából.

AZ OTRANTÓI ÜTKÖZETBŐL VISSZATÉRŐ OSZTRÁK-MAGYAR TENGERI HADERŐK.
A m. kir. hadtörténelmi levéltár anyagából.

IV. RÉSZ

A GAZDASÁGI HÁBORÚ

Írta: Dr. IHRIG KÁROLY

A GAZDASÁGI HÁBORÚ.

A lezajlott világháború ennek a kifejezésnek is új értelmet adott. A béke idején azt értették alatta, hogy vérontó hadakozás nélkül is rákényszerítheti akaratát egyik nemzet a másikra a nemzetközi gazdasági összeköttetésekben alkalmazott rendszabályokkal. Kikötők elzárása, bizonyos anyagok szállításának megvonása, bevásárlások teljes beszüntetése egyik állam részéről a másiknak létfeltételeit érinthette úgy, hogy emez kénytelen volt meghajolni. Ám néha sikerült a gazdasági téren megtámadott államnak hasonló rendszabállyal válaszolni, vagyis megtorlással (retorzióval) élni és az eredmény néha az volt, hogy a támadó félnek kellett visszavonulót fújni.

Az effajta békés hadviselésre a lehetőséget a mai gazdasági szervezet nyújtja. *Világgazdaságban élünk, ami azt jelenti, hogy a föld összes államai és összes lakói egységes termelési és fogyasztási szervezetet alkotnak s e szervezet tagjainak némelyike oly fontos élet-erek útján közlekedik a másikkal, hogy azoknak elvágása végzetes lehet.* Vannak szerencsés államok, melyeket a gondviselés mindennel ellátott, ami polgárai összes szükségleteinek fedezésére kell. Ilyenek az Egyesült-Államok, ilyen Oroszország és ilyen volt Magyarország is. Ám az ilyen állam is rákényszerül a többire, mert vagy tőkét vagy munkaerőt onnan kell kölcsön kapnia, vagy pedig termelésének feleslegét ott kell elhelyeznie. Ez a szerves összefüggés a föld egész területének gazdálkodásában teszi lehetővé, hogy a mai ember oly változatosan, bőven elégítheti ki szükségleteit. Feltétel azonban, hogy ez az egész világra kiterjedő gazdasági rendszer akadálytalanul működhessék. E gépezetben az átvivő szíjak és fogaskerekek szerepét azok az intézmények töltik be, melyek a politikai határok által elválasztott országok gazdasági rendszerei közt az összeköttetést fenntartják és a tájékozódást, a szállítást, a kifizetést, a behajtást nemzetközi viszonylatban lehetővé teszik. Amint a hajók, a vasutak nem járhatnak szabadon, a postai és újságok által történő hírszolgálat akadályokba ütközik, a határokon ki- és beviteli engedélyeket követelnek, a különféle pénzek egymáshoz való aránya folytonosan ingadozik, a külföldiek és vagyonuk nem élvezik a jogbiztonságot, a világgazdaság meginog és egyszerre ez is, az is hiányozni kezd az ember asztaláról, ennek is, annak is nehezebb a keresete, a vagyonosodás, a fogyasztás csappan s mindennek következményeit az állam is megérzi.

Ez a helyzet tette tehát lehetővé, hogy az egyik államnak a másikkal szemben alkalmazott, a gazdasági összeköttetést megszorító vagy megszüntető rendszabályai elhatározások kikényszerítésére alkalmasak voltak. Ez a világgazdasági egység adta a

világbéke apostolainak is azt a gondolatot, hogy vérontó fegyverekre nincs szükség a nemzetek közti vitáknak erőpróba útján való elintézésére vagy nemzetközi elhatárolásuknak ellenszegülőkkel szemben való érvényesítésében sem, mert a gazdasági kiközösítés is legyűrhet egy nemzetet.

A világbékére vonatkozó legélénkebb tervezetek közben készült elő a világháború, mely aztán új és borzalmas alkalmat nyújtott a gazdasági háború megismerésére. De ez másfajta gazdasági hadviselés volt. A korábbiaknak célja a fegyveres elintézés elkerülése volt. Iparkodtak azokat korrektül, a nemzetközi jog szabályainak betartásával végigvívni és gondosan ügyeltek, hogy a kívülálló nemzetek érdekeit ne sértsék. Ellenben a világháborúban alkalmazott gazdasági harceszközök a fegyverek erejének fokozására irányultak. Nemcsak a hadviseléshez szükséges anyagok elvonására, nemcsak a hadseregek ellátásának megakadályozására törekedtek, hanem a támadás a polgári lakosság ellen is irányult. A számítás az volt, hogy ha az ellenséges állam lakosságának is nehézségei vannak az ellátásban, ha az ország gazdasági élete is megbénul, nemcsak a csatavonal, de az egész lakosság ellenállóképessége csökkenni fog és megéri az a hangulat, mely minden küzdelemben a legveszedelmesebb: az elfáradás, az elfásulás, az önbizalom hiánya. Egészen bizonyos, hogy az entente győzelmének egyik hatásos előmozdítója: a sikeres propaganda eredményei számára a talajt a gazdasági háború által előidézett nélkülözések készítették elő. Mivel pedig a gazdasági támadás elhárítására a védekezők a készletekkel való takarékoskodással válaszoltak, a világháború történetének tanulmányozása a gazdasági viszonyok és a közgazdasági élet törvényeinek ismeretén alapuló bámulatos küzdelem képét mutatja, mely az ötleteknek, a terveknek, a szervezőképességnek és hatásoknak magas fokával éppúgy felülmúl minden előző háborút, mint mindaz, amivel a technika és taktika terén lepett weg bennünket e véres korszak.

Még soha sem látott a világ akkora hadseregeket, minők különösen 1917-ben, mikor még az orosz kolosszus nem esett szét, fegyverben álltak és még soha sem vonult annyira az egész nemzet hadba, mint akkor. Önként következik, hogy sokkal nagyobb feladatot jelentett a közgazdasági élet részére a világháború milliós hadseregeinek felszerelése és ellátása is. Az utóbbinak rendszere is mássá vált a hadviselés következtében. Azelőtt a seregek ide-oda mozogtak, időnkint oly területre jutottak, amely részben vagy egészben kihasználatlan beszerzési forrásokat nyújhatott az élelmezésre, ruházkodásra stb-re. A világháború hosszabb ideig egy szintéren tartotta a hadseregeket. Ez a szintérszéles, olyan övezet volt, melynek hossza Európa egyik szélétől a másikig terjedt. Benne a hadviselés mai módja szinte teljesen elpusztított mindent, amire a termelésnek szüksége van: termőföldet, gyárat, állatot, s lehetetlenné tette, hogy a polgári lakosság benne csak félig-meddig is normális módon folytassa gazdasági tevékenységét. Egy-egy áttöréses csata után igen nagy előhaladást kellett tenni, hogy a hadsereg készletekre bukkanjon. Számottevő mértékben csak az ukrán és román meghódított területek tudtak hozzájárulni a megszálló seregek eltartásához. Ezzel szemben sokszor fordult elő, hogy éppen a megszállóknak kellett ellátniuk a lakosságot.

így a mozgósított óriási embertömegek ellátása túlnyomólag az ország közgazdaságának részét alkotó szervezetre hárult, amelynek beszerzési forrásul csak a nemzet saját termelése állott rendelkezésre. Utóbbinak pedig a mozgósított lakosság ellátása nagyobb megterhelést jelentett nálunk, mint a lakosság ugyanazon részének rendes békebeli szükségletkielégítése. A legénységi állományban levők rendes életmódjukat meghaladó ellátásban részesültek mind az élelmezés, mind a ruházkodás terén, – persze csak addig, amíg lehetett, – és ez a többlet annál súlyosabban nehezedett az ország közgazdaságára, minél inkább csökkent ennek teljesítőképessége a háború következtében. De még nagyobb megterhelés volt az, amit a háború hadiszerekben kívánt az országtól. A technika különböző harci eszközeinek nagy száma, az állásháború által megkívánt száz és száz kilométer hosszú erődítmények, – mert hisz a lövészárokvonal nem volt más, – a lövéfegyverek és a tüzérség nagy jelentősége, a repülőgépek, később – az ententenál – a tankok fokozódó szerepe, – hogy csak a legfontosabbakra mutassunk rá, – egyszersem nagy keresletet és elhasználódást jelentett az anyagok és gyártmányok beláthatatlan sokféleségében. A háború által előidézett gazdasági feladatok nagyságáról fogalmat adhat a háborús költségek nagysága. Ezeket a következőkép becsülik:

Anglia	300	milliárd	ar. kor.
Franciaország	240	„	„
Egyesült-Államok	200	„	„
Oroszország	124	„	„
Olaszország	100	„	„
Belgium	40	„	„
Németország	324	„	„
Ausztria-Magyarország	167	„	„
Törökország	50	„	„
Bulgária			

El sem lehet képzelni azt az óriási mennyiségű anyagot és cikket, mely az említett összegek csak egy részének is ellenértéke, de fogalmat alkothatunk arról, micsoda feladat volt annak előteremtéséről és szétosztásáról gondoskodni.

A megoldás csak úgy történhetett, hogy az egész közgazdasági élet a hadviselés szolgálatába állt és irányításában is, – amennyiben a mai gazdasági rendszer ilyet egyáltalában eltűr, – a döntő szó a katonai tényezőket illette meg. A termelés minden országban a hadszükséglet cikkeinek előállítására rendezkedett be (Németországban még zongoragyár is áttért a lövészergyártásra), a közlekedési eszközök kihasználásában az első hely a katonai szállítmányokat illette meg. A háborús szükségletekhez való alkalmazkodás túlterjedt a közvetlenül érdekelt államok területén. Kanada, Ausztrália és az Egyesült-Államok mezőgazdasága az európai hadseregek szükségleteinek kielégítésére rendezkedett be. Argentína gabonatermelése fokozatosan háttérbe szorult a húsállattenyésztés mellett, Új-Zelandban a gyapjújuhot leölik a húsáért, mindez az entente óriási konzervszükséglete nyomán jelentkező konjunktúra hatása alatt. Ily példát sokat találunk,

melyek mind azt mutatják, hogy a hadviselés mennyire a maga szükségleteihez formálta át a gazdasági életet.

A helyzet a központi hatalmakra nézve aránytalanul nehezebb volt, mert saját területükön nem, vagy nem elegendő mértékben rendelkeztek az összes szükséges nyersanyagokkal, különösen hiányoztak a tengerentúli vidékek termékei (rugógyanta, gyapot, juta, kőolaj, sok gyógyszer, stb.). Ezeket az anyagokat semleges országokból be lehetett volna szerezni, de a tengeri közlekedés teljesen az entente-ot uralta és így mi sem volt egyszerűbb, mint a szállítmányokat elkobozni. Az ő részéről nehéz csak Oroszország ellátása volt, mely a Dardanellák elzárása és a keletitengeri német blokád következtében csak a Csendes-Oceán felől Szibérián keresztül volt megközelíthető; egyébként az ententera nézve csak pénz kérdése volt, hogy hadseregét mindennel el tudja látni. Az élelmiszerellátás az entente-nál különösen Nagy-Britanniának adott gondot, mely például kenyérszükségletének békében is csak $\frac{1}{5}$ - $\frac{1}{6}$ -at termeli saját maga. A hadviselők élelmiszer-keresletének nagy fokozódása, a tengerentúli államok mezőgazdaságának rohamos fejlesztését vonta maga után, mint ez a következő számokból kitűnik: Szaszakcevan (Kanada) rozsterülete 1917-ben az 1914. évinek 60 %-ával, zabterülete 32, búzaterülete 43 %-ával nőtt meg. Az Egyesült-Államok búzaterülete 1914-ben 65 %-kal nagyobb, mint 1909-ben. Kanada élelmiszer-kivitelének értéke terményekben, állatokban és halban 1914/15-ben 187 millió dollár, 1917/18-ban 711 millió. Argentína 1914-iki kivitele 25-4 millió dollárról 37-8 millióra emelkedett fel 1920-ban; Ausztráliáé ugyanígy 13 millióról 24-4 millióra. A kanadai állatállomány a jó konjunktúra hatása alatt 470 %-kal nőtt meg 1913 és 1918 közt. Argentínában különösen a tejgazdaság indult szédítő fejlődésnek. Az alábbi táblázat szemlélteti a háborút viselő főbb államok külkereskedelmének alakulását:

		1913	1914	1915	1916	1917	1918
			a saját pénzegység millióiban				
Nagy-Britannia..	{ behozatal	659	601	752	851	994	1,285
	{ kivitel	525	430	384	506	527	501
Franciaország ...	{ behozatal	8,425	6,402	11,036	20,640	27,754	22,301
	{ kivitel	6,880	4,869	3,937	6,215	6,013	4,723
Egyesült-Államok	{ behozatal	1,756	1,746	1,717	2,231	2,888	2,929
	{ kivitel	2,448	2,071	2,493	5,422	6,169	6,047

Szembevetendő a két entente állam behozatalának és az Egyesült-Államok kivitelének rohamos növekedése. Ebben azonban az ipari cikkek és bányatermékek kivitele, illetőleg behozatala is nagy szerepet játszik. így az Egyesült-Államok vasérctermelése 1913-ban 60 millió t, 1918-ban 75 millió t, széntermelése 1913-ban 517 millió t, 1918-ban 615 millió t; Brazília mangantermelése 1913-ban 183,000 t, 1918-ban 503,000 t; Csile vörösréztermelése ugyanezen idő alatt megkétszereződik; a braziliai gyapottermelés 1921-ben 161 %-kal több, mint 1913-ban.

A fokozódó áru-kivitel az entente vette fel majdnem 100 %-ig. Természetes, hogy a német bűvárhajók elsősorban olyan hajókra pályáztak, melyeken dugárút sejtettek.

Ezért használtak fel személyszállító hajókat hadianyag szállításra, ami a *Lusitania* megtorpedozásához vezetett.

Egy másik eszköz volt a készletek összevásárlása abból a célból, hogy az ellenség ne juthasson hozzájuk. Ezt a németek is megkísérelték az Egyesült-Államokban, amíg ott diplomáciai képviseletük volt; persze ebből az eljárásból az illető kereskedőknek vagy gyárosoknak több hasznuk volt, mint az érdekelt államnak. Ugyancsak a német diplomáciai képviselet próbálta az entente hadianyagbeszerzését az Egyesült-Államokban oly módon megnehezíteni, hogy a központi hatalmak államaiból kivándorolt és nemzeti-ségüket még el nem vesztett munkásokat sztrájkra biztatták a hadianyagot szállító üzemekben. Az entente-nak a központi hatalmak részére való szállítás megakadályozásáról csak a néhány európai semleges államban kellett gondoskodnia, ami aránytalanul könnyebb feladat volt és megoldása teljesen sikerült is. Ezekkel az államokkal szemben a bojkott és erősebb fenyegetések hatásos eszközöknek bizonyultak.

Így folyt a gazdasági háború a hadseregellátás körül.

A szükséges *pénzösszegek előteremtése* természetesen a legnagyobb feladatok egyike volt. Régebben az államok hadikincset gyűjtöttek háború esetére. Ezt az újabb időkben már nem igen tették, de Németországnak 1914-ben félretett igen tekintélyes összegű pénze (240 millió márka, melyet a Julius-Turmban őriztek) volt erre a célra. Egyébként azonban vagy *adóemeléssel* vagy *kölcsönök felvételével* kellett a fedezetről gondoskodni.

Anglia a költségek fedezésére az adóemelést is igénybe vette; a jövedelmi adó kulcsa 1918-ig 300, illetőleg (a progresszió szerint) 400 %-ra emelkedett. Mindamellett ő is kénytelen volt a bank jegyhitelhez folyamodni, ami a fedezetlen jegy kibocsátást tiltó bankakta felfüggesztésével történt. Ausztria-Magyarország és Németország inkább kölcsönökkel teremtették elő a fedezeteket. Magyarország közgazdasága ezen a címen 17,995 millió koronát bocsátott az állam rendelkezésére. Mindkét állam a saját erejére volt utalva a háború finanszírozása tekintetében, eltekintve attól a 3-4 milliárd márkától, melyet Németországban vett kölcsön, valamint a még kisebb hollandiai, dániai és svédországi kölcsönöktől. Sokkal nagyobb mértékben tudta a külföldi tőkét az entente igénybe venni. Különösen az Egyesült-Államok váltak ily módon érdekeltté és a háborúba való belépésük egyik célja épp az adós államok esetleges fizetéseképtelenségének elhárítása volt.

Az entente külföldi adósságairól képet adhat a következő táblázat:

	Tartozott	
	Egyesült- Államoknak	Nagy- Britanniának
	milliárd arany	koronában
Nagy-Britannia	20·8	—
Franciaország	16·8	12·3
Olaszország	8·3	10·4
Belgium	1·9	2·3
Oroszország	0·9	—
Jugoszlávia	0·2	0·5
Románia	0·18	—

Sem az adók, sem a belső és külső kölcsönök nem voltak elegendők a pénzszükséglet fedezésére és minden hadviselő állam igénybe vette a jegybankot is. A forgalomban levő bankjegyek mennyiségét a következő adatokból láthatjuk:

	1913	1914	1915	1916	1917	1918
	saját pénzegység szerint milliókban					
Németország	2,902	5,862	8,360	11,438	18,246	33,073
Olaszország	2,782	3,593	5,050	6,329	10,265	14,087
Franciaország	5,714	10,043	13,216	16,580	22,336	30,250
Anglia	34'6	79'6	144'9	196'8	266	399
Egyesült-Államok ..	2,575	2,680	3,061	3,032	3,392	4,368

A legnagyobb infláció tehát Németországban és a Brit Egyesült Királyságban volt. Ausztria-Magyarország jegybankadósságáról tájékoztathat, ha tudjuk, hogy: 1914 július 31-én érckészlete volt: 1,419.962,000 kor., bankjegyforgalma 3,061.925,000 kor. 1918 október 31-én érckészlete volt: 342,000 kor., bankjegyforgalma 31*4 milliárd kor.

A világháború volt az első, amelyben a szembenálló hatalmak nem elégedtek meg katonai eszközökkel. Régebben csak a katonák támadtak egymásra, csak a várak, vasutak pusztultak el, sanyargatásnak pedig csak az a lakosság nézett elébe, ahol az ellenség tanyázott. A háború tehát bizonyos fokig egy helyre szorult. Amint a hadseregek létszáma és anyagbeli követelménye mind nagyobbá vált, *mindinkább az egész lakosság és ország lelki és gazdasági ellenállóképességének függvényévé vált a hadjáratok sorsa. Mindinkább kitűnt, hogy az ellenség ellenállását a csatavonala mögött is meg lehet törni.* A lehetőséget ehhez legnagyobb mértékben a közgazdasági törvényeknek és az egyes országok egymás-
közi szoros gazdasági összefüggéseinek felismerése adta. Ez teszi természetessé, hogy éppen Anglia kezdte mindjárt háborúbalépése után a gazdasági hadjáratot, az az Anglia, mely akkor a világ gazdaság középpontja volt és melynek érdekszférája valóban az egész földre kiterjedt. Azzal azonban, hogy az ellenségeskedések ettől kezdve már nemcsak a hadseregek, hanem az országok közt folytak, az a következmény járt, *hogy a polgári lakosság is a gazdasági tűzvonalba került és az öt év folyamán igen sok beteget és halottat hagyott ott, kik épp úgy a háború áldozatai, mint a véres veszteségek.*

Anglia mindjárt a hadüzenet után megtiltott minden gazdasági érintkezést az ellenséges államok alattvalóival, mely tilalmat később (1915 június 25.) még olyanokra is kiterjesztette, kik Kína, Sziám, Perzsia vagy Marokkóban laktak. Kivételt csak azok az ellenséges állampolgárok alkottak, akik a háború kezdete után is brit területen maradtak és foglalkozásukat folytatták; ezeknek az «Alien Friend»-eknek a száma azonban folytonosan kisebb lett, mert újabb rendeletek mind több ellenséges alattvalót száműztek vagy utasítottak ki. A tilalmat kiterjesztették oly belföldi kereskedőkre is, akik az; ellenséggel kereskedelmi Összeköttetésben állnak vagy evvel gyanúsíthatók. Ily cégekről a kormány fekete-listákat állított össze. 1916-ban ily listákat már semleges államok cégeiről is készítettek, ami a nemzetközi jogelveknek igen merész megsértése volt; mert eddigelé semmiféle nemzetközi elv sem tűrte, hogy hadviselő állam megszabja, hogy semleges

államok polgárai kívül kereskedhetnek, kívül nem; most a németekkel való kereskedelmi összeköttetés pusztán gyanúja miatt például egy holland kereskedő összes angliai megrendeléseit elvesztette. A gyakorlatban még tovább ment az entente: fekete-listán levő semleges állambeli kereskedő semleges üzletfeleivel sem tarthatott fenn összeköttetést. Ez a nemzetközi jognak oly flagrális megsértése volt, mely más erőviszonyok közt hadüzenethez vezet.

Az ellenséges államok polgárait teljes jogképességüktől megfosztotta Anglia. Ezek részére fizetéseket teljesíteni tilos; ellenben tőlük elfogadni szabad. Az ellenséges hitelező jogait csak a háború után érvényesítheti, a nélkül, hogy a közbeeső időre kamatot követelhetne. Minden cég, mely az ellenséges állam polgáraival való bármily összeköttetés gyanújába esik, hatósági felügyelet alá kerül; az ellenséges államhoz tartozók vagyona kormány megbízott kezelésébe megy át; ha a tulajdonos nem tartózkodik Nagy-Britanniában, vagyonát részben vagy egészben fel lehet számolni abból a célból, hogy brit állampolgárokkal szemben fennálló tartozásait kiegyenlítsék. Még semleges államok alattvalói is csak úgy rendelkezhetek angol bankköveteléseikkel, ha aggálytalan bizonyítékkal szolgáltak arra vonatkozólag, hogy az illető összeget nem az ellenséggel való összeköttetéseikben használják fel. Védjegyek, minták, szabadalmak, melyeket ellenséges alattvalók nyertek, jogvédelemben nem részesültek. Angol bíró nem ismerhetett el jogot, mely a háború alatt ellenséggel kötött szerződésből ered; a korábbi szerződések függőben maradnak. Ellenséges állambeli nem léphet fel felperesként angol bíróság előtt.

Hasonló messzemenő intézkedéseket léptetett életbe Franciaország, az angol dominiumok, később Olaszország és az angol diplomáciának a háború folyamán sikerült ugyanezt megtételni oly más hadviselő államokkal is, melyek a háborúban egyébként csak elméletileg vettek részt, például Kínával, mely azonban később a béketárgyalásoknál követeléseit teljesítését nem tudta elérni és ezért a versaillesi békét sem írta alá.

Az angol kormány semmi fáradságtól és áldozattól sem riadt vissza, hogy a német kereskedelmet teljesen megbénítsa. Külön szervezetet létesített, melynek feladata volt kinyomozni, mely európán kívüli cégek voltak eddig német, osztrák vagy török cégek üzletfelei s ezeket szép szóval vagy erőszakkal rávenni iparkodott, hogy angol árút vásároljanak. Hogy pedig az angol exporteur elbírja az olcsóbb német árú versenyét, gyárosait külön állami alapból támogatta, hogy, ha kell, áraikat a termelési költség alá szállíthassák. Figyelme kiterjedt arra is, hogy semleges államok közvetítésével se juthasson angol árú ellenséges államba. Ellenőrizte, korlátozta a kivitelt, a kivitt árú további sorsát a semleges államban is figyelemmel kísérte, vagy a konzulátusok által, vagy úgy, hogy erre a célra külön szervezetet állított fel azokban az államokban, melyek fekvésöknél fogva fontosabbak voltak, így Svájcban a *Société Suisse de Surveillance*-ot, Hollandiában a *Nederlandsche Overzee-Trust*-öt. Természetes, hogy ezek a szervezetek nemcsak gazdasági, hanem egyéb téren is értékes kémszolgálatot végeztek az entente részére. A nyomás a semleges államokra mind nagyobb lett, különösen abban a mértékben, amint az entente lassankint az egész világot hadiállapotba kényszerítette.

a központi hatalmak ellen. Az Egyesült Államok hadbalépése után a semlegesek gazdaságilag szinte teljesen ki voltak szolgáltatva a szövetségeseknek.

A központi hatalmak elszigetelését célozta a hírszolgálat szigorú ellenőrzése is. A német kábelvonalakat elvágták és Angliába vezették; a postacsomagokat még semleges hajón is lefoglalták, elkobozták, átkutatták, így sok értékes adat birtokába jutva.

Az entente 1916 június 14-én összeülő párizsi gazdasági konferenciája a gazdasági irtó háború rendszabályait egységesítette valamennyi szövetséges részére; ekkor fogadta el azokat Japán is. A konferencia egyöntetű alapelvekben állapodott meg a háborút követő rekonstrukciót és a későbbi normális időkben követendő gazdasági politikát illetőleg is.

Ennek a kérlelhetetlen szigorral és kétségtelenül nagy koncepcióval keresztülvitt gazdasági offenzívának következtében a központi hatalmak teljesen belső gazdasági erőforrásaikra szorultak. Németország élelmiszerek, a monarchia, Bulgária és Törökország fontos ipari cikkek tekintetében nagymértékben külföldi behozatalra szorult; a külföldi beszerzés lehetetlensége sok fontos cikkben hiányt idézett elő, annál is inkább, mert az óriási katonai erőfeszítések mind több és több munkáskezet vittek el a fegyveres szolgálatra és ennek következtében a belföldi termelés teljesítőképessége is fokozatosan csökkent. Rajtuk hasonló rendszabályok életbeléptetése, ami részükről is megtörtént, bár mindig csak utólag, megtorláskép, nem segíthetett, mert nem voltak abban a helyzetben, hogy a tilalmaknak érvényt szerezzenek ott, ahol annak hatása lett volna, tudniillik az entente és a semlegesek forgalmában; a velük való kereskedelmi összeköttetést pedig az entente könnyen nélkülözhetette.

Oly eszközről kellett gondoskodni, mely gazdaságilag szíven találja Nagy-Britanniát, méltó válasz annak blokádjára s a szövetségesek egymásközti, valamint a semlegesekkel való forgalmát éppúgy megbénítja, mint ahogy nekik sikerült ez a négyesszövetséggel szemben. Több körülmény irányította ezeknek a törekvéseknek élet elsősorban Anglia ellen. Elsősorban ugyanis ez volt a gazdasági háború kigondolója, vezetője és leghatalmasabb erőtenyezője. E mellett erre lehettek legveszedelmesebbek a sikeres gazdasági hadjárat következményei. Élelmiszerellátásának háromnegyedrészé tekintetében külföldi behozatalra szorult; az elzárás tehát jóval fokozottabb mértékben, mint a központi hatalmaknál, idézett volna elő zavarokat a lakosság élelmezésében és ásta volna alá az ellenállás és kitartás tömeglélektani tényezőit. Viszont a kivitel megakadályozása; az angol közgazdaság életelemét bénította volna meg, halálos csapást mért volna a nemzeti gazdaság jövedelmezőségére és betömte volna az állami jövedelmek forrását. Végül: Anglia háborús tengeri rendszabályai elsősorban voltak oly természetűek, hogy a központi hatalmak részéről a megtorlást kihívták és jogosulttá tették.

A nemzetközi tengeri hadijog szerint a hadviselő államok hadihajói a tengeri hadszíntéren talált semleges kereskedelmi hajókat feltartóztathatják, átvizsgálhatják és ha dugárút találnak rajtuk, azt elkobozhatják. A nyílt tenger azonban nem tekinthető hadszíntérnek. Dugárú pedig csak az, aminek a hadviselés céljaira való rendeltetése

bebizonyítható. Így fegyverek, lövészer stb.; amelyek közvetlenül (acél, réz, szövet, élelmiszer) és amelyek közvetve szolgálják a hadviselést, de utóbbiak csak akkor, ha megállapítható, hogy az ellenséges *hadsereg* részére szállíttatnak. Ezeknek a jogszabályoknak figyelmen kívül hagyásával Nagy-Britannia 1914 november 2-i nyilatkozatában *«kivételes rendszabályokat léptetett életbe, melyek megfelelnek azoknak az új viszonyoknak, melyek közt a háború folyik»*. Az egész Északi-tengert hadszíntérnek nyilvánította és minden semleges hajót arra kényszerítette, hogy egy angol kikötőbe fusson be. Ott azt átvizsgálták és rakományából *a dugárúra vonatkozó nemzetközi jogi szabályok nagyon kiterjesztő alkalmazásával* mindent, amit Németországba, vagy a monarchiába adtak fel, elkoboztak. Az elsősorban érdekelt skandináv államok, amelyek közül különösen Svédország érceire lett volna nagy szükségük a központi hatalmaknak, nem tiltakoztak, és így Németország kitérítéséhez ez az eljárás nagymértékben hozzájárult. Erre utóbbi állam 1915 február 4-én azzal a megtorlással válaszolt, hogy a Nagy-Britannia és Írország körül levő tengereket, beleértve a La Manche-csatornát is, hadszíntérnek jelentette ki, melyben minden ellenséges hajót megsemmisít.

A tengeri haderők viszonyának akkori állapota mellett Németország ennek a rendszabálynak végrehajtásában úgyszólván kizárólag bűvárhajóira számíthatott. Feltétlenül ura volt a Keleti-tengernek, melyet aknákkal a Sund-, Kis- és Nagy-Belt-szorosokban az angol hajók behatolása elől is elzártak. De az Északi-tengeren és az Atlanti-óceánon a német tengeri haderő a számbeli gyengeség miatt nagyobb akciókra és így effektív blokádra nem vállalkozhatott. Ugyanez állt a monarchia flottájára a Földközi-tenger vidékén a francia és olasz flottával szemben.

Ellenben feltétlen felsőbbbségben voltak a központi hatalmak bűvárhajóikkal. Tengerészeti hadvezetőségük a bűvárhajók számát, (1916-ban 269-et építettek) felszerelését, a vezetők és a legénység kiképzését rövid idő alatt annyira fokozta, hogy az angolok hamarosan «az óceán pestise» néven emlegették azokat. Természetes, hogy a bűvárhajók harcmodorának még kereskedelmi hajókkal szemben is másnak kellett lennie, mint a páncélos hajókénak; egészben véve gyengébb alkotásuk, csekélyebb hatóerejű tüzérségi felszerelésük miatt könnyen veszedelmessé válhatott rájuk nézve egy nagyobb kereskedelmi hajó is, különösen, ha, amit az angol admirális 1913 óta megengedett, néhány ágyút szereltek fel rájuk, de e nélkül is esetleg egyszerűen nekirohanással.

Ennélfogva a német admirális közölte, hogy a tengeri hadiszállítmányok ellen torpedózással fog eljárni, a nélkül, hogy a hajó előzetes átvizsgálását garantálni tudná. De a semleges lobogónak sem biztosíthat feltétlen tiszteletet, mert az angol hajók gyakran leplezték ilyenek jogtalan használatával ellenséges voltukat. Így az angol *Cunard-Line* tulajdonát képező *Lusitania* két teljes bűvárhajót rakott ki Liverpoolban, melyeket amerikai lobogó alatt szállított át. A német kormány az Egyesült Államokkal folytatott jegyzékváltás után washingtoni képviselte által óvta az amerikaiakat a *Lusitania* következő útjától, mert megállapították, hogy a rakomány jegyzékben lőszer is előfordul. Május 7-én az ír partoknál a *Lusitaniát* elérte sorsa: torpedó-

találat következtében felrobbant a rajta lévő lövész is és a fedélzeten levő 2160 egyénből csak 764 menekült meg.

Érthető, hogy ez a nagy veszteség óriási felháborodást keltett. A németek ezután nem is jártak el ily könnyörtelenül nyilvánvalóan semleges hajók ellen. Annál inkább szigorították azonban a hadviselést az ellenséges tengeri kereskedelem ellen. 1916 február 23-án lépett életbe az u. n. *szigorított bűvárhajóharc*, mely az eddigi havi 120,000 tonnát kitevő hajótérpusztítást rövidesen 3-400,000 tonnára emelte. Ezek a sikerek mindinkább azt a meggyőződést érlelték egyes vezető német körökben, hogy a bűvárhajóharc kíméletlen fokozása feltétlenül térdre fogja kényszeríteni Angliát. Különösen *Tirpitz* admirális képviselte ezt az álláspontot, amelyet azonban *Bethmann-Hollweg* kancellár ellenkezése miatt csak 1917-ben fogadott el a császár. *Némi vonakodással a szövetséges hatalmak is hozzájárultak.* 1917 január 31-én Németország és a monarchia közös jegyzéke a Földközi-tengeren és Anglia körül bizonyos zónákat jelölt meg, *«melyeken belül minden forgalmat mindennemű eszközzel, minden előzetes figyelmeztetés nélkül megakadályoznak».*

Az elhatározás rendkívüli jelentőségű volt nemcsak a várható diplomáciai következmények miatt, – az Egyesült-Államok hadüzenete hamarosan be is következett, – hanem mert a német hadvezetőség ezzel ugyanarra a térre, tudniillik a gazdaságira próbálta áthelyezni a hadviselés súlypontját, ahol az *ellenfeleknek a németek minden fényes katonai győzelme ellenére is sikerült feltartóztathatatlanul érlelődő biztossággal mind több és több eredményt felmutatniuk.* Azonban az eltelt idő túl sok alkalmat adott az entente-nak a védekezési módok kitanulmányozására; a nélkülözések mindinkább aláásták a központi hatalmak lakosságának lelki ellenállóképességét és áldozatkészségét; Anglia kiépülő honvédelmi rendszere és az amerikai csapatszállítmányok, kapcsolatban a mi emberanyag-tartalékaink kimerülésével, a szárazföldi katonai túlsúlyt is mindjobban az ellenség felé tölték. *így az elhatározás elkészt!*

Eleinte a legkedvezőbb kilátások nyíltak. Az elpusztított havi tonnatartalom mennyisége a kétszeresre szökkent fel és mikor a korlátlan harcot kiterjesztették az északi Jeges-tengerre és az Atlanti-óceánra, két hónapon át elérte a havi egy-egy millió tonnát. Az egész háború alatt az entente, főképp Nagybritannia 10 millió brutto-register tonna kereskedelmi hajót vesztett (a központi hatalmak 3 milliót). Átmenetileg nagy gond volt ez Angliának. A csatavonal ellátása megnehezült, az élelmiszerek árai rohamosan emelkedni kezdtek. A kormány legfőbb gondja a belső élelmiszertermelés emelése volt, minek céljából törvényben kötelezték a gazdákat a bevetett terület növelésére, biztosították a megfelelő árat, a gazdákat ellátták eszközökkel, mezei munkásokat szabad-ságoltak, a lakosságot takarékosagra intették, a vaj- és cukorszétosztást szabályozták stb. Az élelmiszertermelés fokozására irányuló rendszabályok meglepően hatásosak voltak. A búzaterület mely 1913-ban 179 millió acre volt, 1918-ban elérte a 279 milliót; a rozsterület ugyanezen idő alatt 3*8 millióról 5-6 millióra emelkedett. Ebben sok részük volt a Fordson traktoroknak, melyek a szűkös munkaerőt pótolni tudták. Mindez nem

tudta csillapítani a lakosság idegességét és a kormány aggodalmait. *Sims* amerikai tenger-nagy utóbb a következőket jegyezte föl: «Az angol admirálisok oly tényekkel és számokkal ismertették meg, melyeket a sajtóval nem közölt. Ezek arról a meglepő tényről győztek meg, hogy Németország mindent megtett a háború megnyerésére, még pedig oly ütemben, melynek 4-5 hónapon belül feltétlenül a brit birodalom összeomlásához kellett volna vezetnie».

Azonban hamarosan mutatkoztak a kiválóan szervezett védelem hatásai. Különféle búvárhajó-csapatokat eszeltek ki, a hajókat átfestéssel nehezen felismerhetővé tették, léghajók, repülőket figyelték a tengert, nem közeleg-e búvárhajó, aminek idejében való felfedezésére a mai rádió eszméjén alapuló lehallgató készülékek is nagyon beváltak; különleges búvárnaszádülő hajókat építettek, repülőgépekről mind tökéletesebbé váló bombákkal támadták azokat, a kereskedelmi hajókat együtt indították tekintélyes hadihajók kíséret védelme alatt, és így tovább. *Így az elpusztított naszádok száma mindinkább nőtt, az elpusztított hajóké pedig csökkent.* 1918 júniustól kezdve már a német admirálisok által remélt havi 600,000 tonnát sem érthették el. Viszont az ententenak mindinkább sikerült hajótérvesztését pótolnia. Ehhez nagymértékben hozzájárult az Egyesült-Államok erőltetett hajóépítése, ahol még betonhajókkal is próbálkoztak, és ahol a hadüzenet után ezer darab 3000 tonnás hajó építésébe kezdtek, nemkülönben az, hogy svéd, norvég és holland hajókat angol fuvarozási szolgálatra kényszerítettek.

Végeredményben az entente rövid válság után sikeresen elhárította a búvárhajókkal megindított nagyszabású, merőben gazdasági természetű támadást, viszont a maga blokádját a központi hatalmakkal szemben mind jobban kiépítette. A búvárhajók kis hajótértartalmuk, aránylag csekély hatósugaruk miatt a külfölddel való kereskedelem szempontjából nem jöhettek számításba. A Deutschland és Bremen kereskedelmi búvárhajók útja Amerikába inkább hőstett, mint gyakorlati jelentőségű dolog volt.

így a központi hatalmak tisztán saját gazdasági erőforrásaikra maradtak utalva mindvégig. *A kevésnek «eléggé»-gé varázsolásában annyi eredeti gondolat valósult meg, oly nagyszabású szervezet létesült, annyi elismerésreméltó erőfeszítés és áldozatkészség nyilvánult meg, hogy abban is, ami ezen a téren történt, a központi hatalmak méltó ellenfelekként bizonyultak az Anglia által vezetett, túlerőben levő gazdasági támadással szemben.*

A meglevő készletek takarékos felhasználása és egyenletes elosztása, a belső erőforrások szolgáltató képességének fokozása, a hódított területeken a termelés reorganizációja, az átalakulás szabályozása: mindez óriási feladat volt különösen ott, ahol a szorosan vett katonai erőfeszítések a legnagyobb mértékben igénybe vették a nemzet teljesítőképességét. *Magyarország a legfontosabb szükséglet: élelmezés tekintetében tulajdonképpen jól állt, mert békében felesleget termelt. Mégis a háború második felében itt is nehézségek jelentkeztek, aminek oka a termelés csökkenése, az áruelrejtés és a szervezetek tökéletlen működése volt. Sokkal rosszabb volt a helyzet Németország és Ausztria, különösen az utóbbi részére, mert Németországban a takarékosági rendszabályok erélyes és részben a lakosság nagyobb megértésével is találkozó végrehajtása sokat enyhített az élelmiszerhiányon.*

Bulgária és Törökország is sok nehézséggel küzdött és náluk még kevésbé sikerült a bajokon megfelelő berendezkedéssel segíteni.

Az ellátási zavarok első tünete az *áremelkedés* volt. Ez azonban a négyesszövetség államait sem kímélte, mint azt a következő táblázat mutatja:

a nagykereskedelmi árak emelkedései; 1913. évi átlagár = 100.

	1914	1915	1916	1917	1918
Németország	106	142	153	179	217
Franciaország.....	100	143	188	273	344
Olaszország	95	133	200	306	409
Anglia	100	127	160	206	226
Egyesült-Államok.....	98	101	127	177	194

A kormányok az áremelkedésnek különféle rendszabályok alkalmazásával iparkodtak gátat vetni. Az első lépés volt a hatósági ármegállapítás (maximálás). Nálunk már 1914 november 28-án megjelenik a kormányrendelet a gabona- és lisztművek áráról, melyet sok más követett, a maximális árakat mind több és több cikkre terjesztvén ki, míg aztán 1917 szeptemberében létrejön az Országos Központi Árvizsgáló Bizottság avval a feladattal, hogy valamennyi cikk árát szabályozza. De már az első ármegállapító kísérletek nyomában jelentkezett a gazdasági élet ellenállása árúelrejtésben, zúgkereskedelemben, sőt oly módon is, hogy a termelők a maximált árúcikkek helyett kezdtek áttérni a nem maximált árú, tehát *több hasznot ígérő cikkek* előállítására. Ezért tovább kellett menni. Előbb (1915-ben) a felesleges gabonakészletek bejelentése és felajánlása, az élelre juttatásuk felkutatása és lefoglalása következett, ami azonban szintén nem bizonyult elegendőnek, ezért kénytelenek voltak a kormányok *az egész termést zár alá venni*. Az ellenőrzéssel és gyűjtéssel együtt járt a szétosztás és felhasználás irányítása. Ez úgy történt, hogy megállapították az egy-egy főre eső szükségletet és annak kiszolgáltatása 1915 december 27-e óta csak egy *hivatalos utalvány* ellenében történhetett (kenyér-, zsír-, hús-, burgonya-, tej-, vaj jegyek stb.). Később már fordítva, a felhasználható készletnek megfelelően állapították meg a fejadagot, mely mindig kisebb lett és Németországban napi 225 gramm kenyérről leszállt 135 grammra. A gyűjtés és szétosztás lebonyolítása az úgynevezett *központok* feladata volt.

Nálunk az első ilyen volt a Fémközpont, majd következtek a Haditermény rt, az Állati szőrök Központja, a Bőrközpont, Faközpont, Gyapjúközpont, Gyantaközpont, Szénközpont s a többi, úgy hogy számuk végre 72-re emelkedett. Az élelmiszerekkel való gazdálkodás és az ehhez kapcsolódó hatósági ellátás irányítására külön kormány-szerv létesült Közélelmezési Hivatal, később Minisztérium néven.

A hiányt azonban az organizáció sem tudta pótolni, elsősorban az óriási szervezet bürokratikus nehézségei miatt. Az ínség legjobban Ausztriát sújtotta, mely, még inkább mint Németország, élelmiszerbehozatalra szorult; különösen az alpesi tartományok voltak rosszul ellátva; ezzel szemben a cseh medence aránylag jobban élt saját nagyobb

terméséből, ami a nemzetiségi torzskodást nagyban fokozta. Bécs szenvedései eléggé ismertek. De Németországra is igen keserves volt az 1916/17. évi tél a rossz termés miatt, amiért az élelmezésnek igen előkelő cikkévé lépett elő a répa («Kohlrüben-winter»). Általában a városi lakosság többet szenvedett, mint a falusi, ami természetes. A szűkös adagok pótlására kapott előbbinek körében mindinkább lábra a *batyuzás*, amit később szintén megakadályozni törekedett a hatóság, evvel csak fokozva a lakosság elkeseredését.

Azonban a gyűjtés és szétosztás megszervezése az ipari cikkekre is kiterjedt és különös figyelmet fordítottak a hadianyagok megszerzésére. Ez Németországban a «Kriegs-rohst offabteilung im Peussischen Kriegsministerium», továbbá a «Kriegsmetall A.-G.», «Kriegschemikalien A.-G.», a «Kriegswollbedarf A.-G.» és a «Kriegsleder A.-G.» foglalkoztak. Nálunk is hasonló központok voltak. A munkaerő gazdaságos szervezésére és a munkásellátásra Németországban ugyancsak létesült egy «Kriegsamt».

A szükség nemcsak anyagokban, hanem munkaerőben is jelentkezett. Hiszen a nemzetnek legmunkabíróbb részét kivonták a termelő munkából. Amily mértékben terjedt ki a katonáskodási kötelesség több és több korosztályra, abban az arányban vált szükségessé a nélkülözhetetlenek felmentése a katonai szolgálat alól. Ennek keresztülvitele egyrészt a katonai és polgári vezetőség közt okozott súrlódásokat, másrészt a lakosságban is sok elégedetlenség forrásává vált. A sok száz- és százezernyi *hadifogolynak* munkábaállítása igen kevés haszonnal járt, mert hiszen a legfontosabb üzemekbe, a hadiüzemekbe lehetetlen volt őket bevonni, de különben is csekély értékű munkát jelentettek. A polgári munkakötelezettség törvényes kimondása a be nem vonult lakosságra nézve szintén nem járt a remélt eredménnyel.

Ily körülmények között a termelés fokozásának már akkor kiadott jelszava alig volt megvalósítható. Eddig más célokra használt területeknek (parkoknak, utcaszegélyeknek stb.) művelés alá vonása alig jelentett valamit. Pontosabb volt a megszállt területek termelésének újjászervezése. Romániából az 1916. és 1917. évek folyamán összesen 1.577,744 tonna kenyérmag, takarmány és olajos mag került a központi Hatalmak országaiba; *ami azt jelenti, hogy ezek lakosságának körülbelül két havi fejadagja fedezve volt. E mellett a megszálló hadsereg is ellátta magát.* Hasonló jelentőségű volt a román petróleum-források üzembehelyezése. Ezeket 1916 novemberében angol vezetés alatt álló román bizottságok tervszerűen szétbontták, a felépítményeket felgyújtották, a szondákat eldugaszolták, a géprészeket szétrombálták vagy elásták. Mindezt angol mérnők oly brutális módon végezték, hogy maguk a románok is sokszor tiltakoztak ellene. Bámulatos szervező munkával sikerült a megszálló hadseregnek nemcsak a meglevő berendezéseket újra üzembe helyezni, hanem újabb kutakat is nyitni. így a napi termelés 1918 áprilisában elérte a 358 vagon, vagyis a békebeli román petróleumtermelés 73%-át, ami rendkívüli teljesítmény. Hasonló gazdasági kultúrmunkát fejtett ki a hadvezetőség a meghódított Szerbiában.

Nagyjelentőségű volt a meglevő készletekkel való takarékoskodás. Természetes,

hogy mindjárt a háború megindulásakor kiviteli tilalom lépett életbe a legtöbb cikke. Céltudatos munka indult meg nélkülözhető szükségletek visszaszorítására. Korlátozták a szeszgyártást, sörgyártást, hogy így több gabona, burgonya, komló, árpa maradjon egyéb célokra; kenyérmagvaknak takarmányozásra való felhasználása tiltva volt és korlátozták például a zsírnak a szappangyártásban vagy keményítőnek a textiliparban való használatát. Egyes cikkeket póttanyagokkal helyettesítettek: papír- és faszövet helyettesítik a gyapjút és jutát, vászon a bőrt, szacharin a cukrot, burgonya a kenyérmagvakat, acél a rezet stb. Sok anyag került ki az ócska anyagok összegyűjtéséből: régi gyapjúhulladékból új szövet készült, a konyhahulladékokból takarmány; a legfőbb a fémhulladékok újra feldolgozása volt. Ezek a törekvések új és nehéz feladatok elé állították a technikai, vegytani stb. tudományokat, melyek nem egy szép és békeviszonyok közt is igen értékes felfedezést köszönhetnek a kényszerhelyzetnek. A hadviselés szükségleteinek fedezésére igénybe kellett venni a polgári élet sok cikkét: a harangokat, a rézmozsarakat, rézkilincseket, rézfüggöny tartókat, kerékpárgummikat stb. Ily módon sok minden hiányt lehetett enyhíteni, de a gazdasági elzártság következményei mégis egyre jobban ránehezedtek a lakosságra. Hibás intézkedések is fordultak elő: Németországban 1915-ben elrendelték a féligkész sertések leölését, hogy a takarmányt ne fogyasszák; a következmény későbbi hússzükség volt.

Általában a takarékoskodás igen sok kellemetlenséggel járt alakosságra. Különösen a szétesztő helyeken való ácsorgás adott sok kifakadásra okot, nemkülönben az igazságtalanságok és visszaélések, melyeket ily hirtelen teremtetett óriási szervezetnél lehetetlen volt teljesen kiirtani. Mind több és több ember ismerte fel, hogy a zavaros viszonyok kiválóan alkalmasak könnyű, ha a gazdasági erkölcs szempontjából nem is kifogástalan keresetre. A hadsereg szükségletei a hadiszállítók csalásait, az árak folytonos emelkedése az árürelrejtést és lánckereskedést, a forgalmi megkötöttségek a csempezést szülték meg. Hiába voltak a gátló (igazolványkényszer az élelmiszerszállításnál) és megtorló (szigorú büntetések) rendszabályok. A visszaélések mindjobban elhárapóztak, nagy keresetekre és vagyonszerzésre nyújtva alkalmat egyeseknek. *Ezzel szemben az inség és nyomor minden erőfeszítés ellenére egyre nőtt a tömegeknél és bekövetkezett az az időpont is, hogy a katonák is nélkülözni voltak kénytelenek a legszükségesebbeket.*

Ebből a katonai és polgári millióknál egyaránt oly hangulat támadt, mely minden másnál jobban előkészítette az összeomlást. A gazdasági arcvonal már régen ingadozott, mikor a katonai még szilárdan állott; a nélkülözés és elkeseredés jobban mérgezett, mint a gázgránátok. Mindezekről az entente is tudomást szerzett, ami csak fokozta a végső győzelembe vetett hitét és a már ott sem minden ingadozás nélküli kitaratást.

A gazdasági háborúban való alulmaradásunk legpusztítóbb következménye nem a nélkülözésben elhaltak nagy száma, a betegségek pusztítása, a születések elmaradása és a csecsemőpusztulás volt, *hanem hogy kiveszett a győzelem reménye és akarása! Gyötrő fáradtság és halálos közöny kezdett úrrá lenni a lelkeken, melyek már azt sem igen vették*

OSZTRÁK-MAGYAR KONYHAKOCSI K

OSZTRÁK-MAGYAR TÁBORI KENYÉRSÜTŐDE.

SEBESÜLTIVŐNK A KARSZTON KUTYÁVAL KUTAT A SEBESÜLTEK UTÁN.

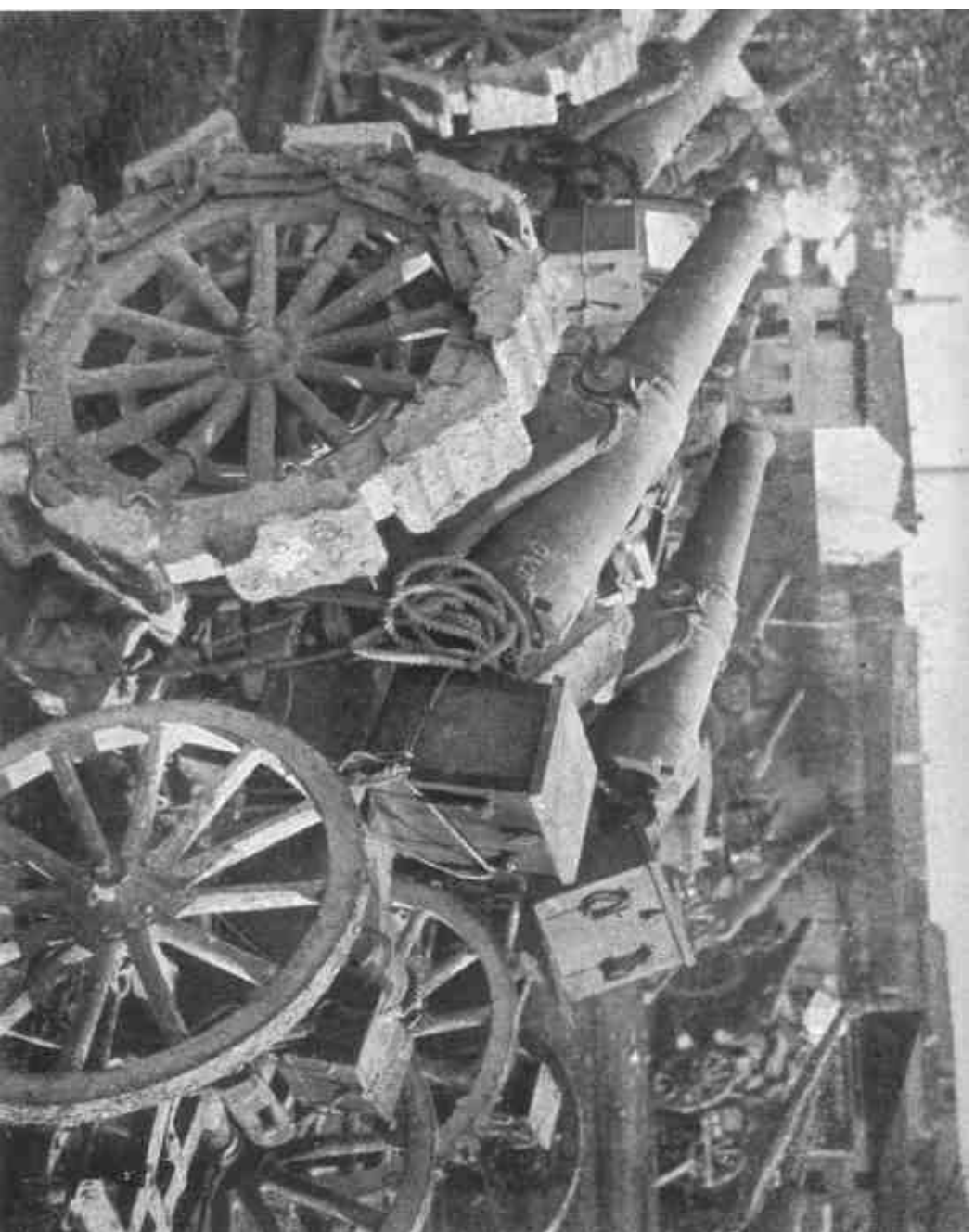
SEBESÜLTEK SZÁLLÍTÁSA A KARSZTON.

OSZTRÁK-MAGYAR TÁBORI FOGÁSZAT.

MESTEREMBEREINK A HARCIVONAL MÖGÖTT AZ OROSZ HARC TÉREN

AZ OSZTRÁK-MAGYAR CSAPATOK ÁLTAL A TAGLIAMENTO POLYONÁI ZSÁKMÁNYVOLT OLASZ JÁGYŰK.

észre, hogy az ellenség belső szövetségesei, a felforgató törekvések mind merészebbek lesznek, így jutottunk Trianonhoz.

Amint a háborúnak, úgy a békekötéseknek is eddig példátlanul kegyetlen gazdasági jelleget adott az entente. *Amint nem vette figyelembe a jog és igazság követelményeit, úgy próbálta saját gazdasági mohóságát is határtalanul kielégíteni a gazdasági élet alapösszefüggéseinek és a gazdaságföldrajzi viszonyoknak megvetésével.* Nemcsak elégtételt a múltért, de reményt a jövőre is meríthetünk abból a tényből, hogy esztelen békepolitikája, mint éppen napjainkban válik mind nyilvánvalóbbá, kezdi magát megbosszulni a saját gazdasági életén. Ahogy gazdasági téren veszítettük el a háborút, úgy a gazdasági élet érvényesülni törekvő összefüggései fogják legjobban előmozdítani azt is, hogy helyzetünk javuljon és erőnk gyarapodása elvezessen a biztos feltámadáshoz.

V. RÉSZ

A LÉGI HÁBORÚ

Írta: UDVARY JENŐ

A repülők tevékenysége a szárazföldi hadműveleteknél.

Amikor a világháború kitört, a repülőtechnika még a gyermekkor bizonytalan lépéseit taposta és a repülőipar a kezdet kezdetén állott. Az egész világ alig néhány száz kiképzett pilótával rendelkezett s azoknak is csak egy része teljesített katonai szolgálatot. A repülésnél a sportszerűség még eltakarta a katonai jelleget és a légi háború megvalósulásának gondolata *a később bekövetkezett arányokban csak túlfűtött fantáziák sejtelmeiben élt*. A világháború méretei azonban nem ismertek határt. A távoli jövő lehetőségeit gyors ütemben váltotta valóra *az akadályt nem ismerő szükségszerűség*. A valóság és a fantázia között szinte máról holnapra eltűnt a választó fal, a gazdasági erőtevényezők, a hadviselő államok embertömegei, a műszaki tudomány s a szellemi élet minden alkotó ereje a háború céltudatában egyetlen tömeggé kovácsolódott, amely nemcsak rombolni, hanem alkotni is tudott.

A repülőtechnika terén a háború építő munkája egészen kivételes és váratlan eredményeket vetett felszínre. A világháború kezdetén még a gyermekkor gyengeségeivel küzdő repülőgép a háború folyamán megsokasodott, méreteiben és biztonságában megerősödött, a szemben álló államok hadvezetőségeinek számottevő erőtevényezőjévé vált s a fejlődés fokozatos lépcsőjén keresztül új irányokat nyitott meg a hadviselés történetében.

Az első légi harcok.

A világháború kitörésekor a szárazföldi és a tengeri haderőkkel párhuzamban a háborúba lépő államok légi erői is megmozdultak. A polgári pilóták és a polgári tulajdonban lévő repülőgépek beolvadtak a hadseregbe, a repülőgépgyárakban gyorsütemű munka kezdődött és a repülőalakulatok keretei napról-napra fokozódó méreteket öltöttek.

A mozgósítás napjaiban az entente 404 repülőgéppel vonult fel a központi hatalmak 260 repülőgépe ellen. Az entente nemcsak számbeli, hanem minőségi szempontból is felsőbb-ségben volt a központi hatalmak repülőgépeivel szemben, amelyek legtöbbje teljesen alkalmatlannak bizonyult a harctéri szolgálatra. A német repülőgépek javarésze a Taube-típushoz tartozott, amely az entente-gépekhez viszonyítva rövidesen az idejét múlt konstrukciók sorába hanyatlott. Már a mozgósítás első napjaiban szinte minden ponton érezhetővé vált az a körülmény, hogy a német repülés békebeli fejlesztése az illetékes tényezők ellentétes felfogása miatt nem tudott megfelelőképpen érvényesülni. *A monarchia ebben a tekintetben még hátrányosabb helyzetben volt.* Amíg Németország 218 repülőgéppel vonult

a háborúba, addig *Ausztria-Magyarország mindössze csakis 42 repülőgépet tudott mozgósítani, ezek is teljesen megbízhatatlan állapotban voltak úgy, hogy rövidesen német gépekkel kellett pótolni őket.*

A repülőgép a háború kezdetén a *távoli felderítés* szolgálatában kiváló eszköznek bizonyult. A repülőgép megfigyelője ugyanis több száz, meg ezer méter magasságból könnyűszerrel áttekinthette az ellenség mozdulatait, felvonulásának irányait, bepillantott a hadtápterület életébe, a vonatok és egyéb járóművek mozgásának irányából megállapíthatta az átcsoportosítás, az előnyomulás és a visszavonulás előkészületeit.

Amidőn később a mozgó hadműveletekben szünet következett és megkezdődött az állásharc, a kusza drótmézők s a tekervényes árokrendszerek sűrű labirintusával: a repülőgépek feladata is megváltozott. Ezután nemcsak az arcvonaltól mögött végrehajtott csapatmozdulatokat kellett figyelemmel kísérniük, hanem meg kellett állapítaniuk a beépített ellenséges állások irányát, mélységbe való tagozását, a magasabb parancsnokságok és a raktárak helyét, a tüzérség állásait, szóval a távoli, a hadászati felderítésen kívül, *a harcászati, a közeli felderítésre is alkalmazni kezdték azokat.* A repülők *tüzérséggel való együttműködésének szükségességét* ugyancsak az állásharc fejlesztette ki. A tüzérütegek belövését repülőgépről irányították, ahonnan könnyebben meg tudták figyelni a lövedék robbanásának helyét, mint a raj vonalból.

A repülőgépről végzett felderítés a háború kezdetétől fogva rendkívül értékes adatokat szolgáltatott a hadvezetőségeknek. így az első Marne-csatában a franciák sikeréhez nagy mértékben hozzájárult a francia repülők felderítő munkája, amellyel a német hadsereg mozdulatait pontosan megállapították. Keleten Tannenbergnél és az első lembergi csatában jutott jelentékeny szerep a német, illetve az osztrák-magyar légi erőknek. Az oroszok által elszigetelt Przemysl várából magyar és osztrák repülők tartották fenn az összeköttetést a kívül álló erőkkel, a Dardanelláknál pedig angol repülők végeztek pontos felderítéseket.

Amíg a háború kezdetén, a mozgó harcokban, a felderítés *gyorsasága* mindennél főitesebb feladatnak bizonyult, midőn a harci helyzet szinte percről percre változott, a repülőgép megfigyelője nem használt különösebb eszközöket a megfigyelés pontosabbá tételére, hanem leginkább csak a puszta szemével, vagy a távcsövével látottakra támaszkodott. Később, az állásharc kifejlődése a repülőgép megfigyelőjétől: *pontosabb, mara-dandóbb munkát követelt.* Mivel azonban az árokrendszer bonyolult képét a repülő nem tarthatta meg az emlékezetében, pontos vázlatokat sem készíthetett róla a levegőben, le kellett tehát fényképeznie a látottakat, annál is inkább, mert a tüzérségi tűz, valamint az ellenséges repülők egyre nagyobb magasságokba kényszerítették a repülőgépeket, ahonnan a közvetlen látás ereje mind jobban elhomályosult. Ezek a körülmények tették szükségessé *a fényképező felderítés* bevezetését, amely a repülőgép megfigyelőjét új feladatok elé állította. Eleinte csak egyszerű 25 centiméteres gyújtótávolságú készülékekkel szabad kézből fényképezték le az ellenség állásait, amely eljárás nem térképszerű, hanem madártávlati képet nyújtott.

A tüzéséggel való együttműködés, a szükséges békegyakorlatok hiánya miatt, mind a németeknél, mind a monarchia hadseregében sok kívánnivalót hagyott maga után. A repülőgépről a földdel való összeköttetést világító pisztolyok és különböző színes rakéták közvetítették, míg a földről leginkább fehér vászonlepedőkből kirakott jelekkel adták meg a szükséges rövid válaszokat.

Eleinte leginkább 80-100 lóerős repülőgépek állottak a hadvezetőségek rendelkezésére, amelyek körülbelül 120 kilométeres sebességgel haladtak óránként és 1500-2000 méterig tudtak felemelkedni. A repülőgép személyzetének fegyverzetét többnyire csak egy-egy pisztoly, karabély vagy Winchester ismétlőpuska alkotta; a légi harcra vagy pedig a levegőből a szárazföldi csapatok elleni fegyveres beavatkozásra kezdetben alig számítottak. Ha az ellenséges repülők a levegőben egymást megközelítették, igen gyakran barátságosan üdvözölték egymást s csak később lövöldözött át egyik megfigyelő a másikra a keze ügyébe eső karabéllyal vagy pisztollyal.

Az első komolyabb légiharc a német hivatalos jelentés szerint 1915 február 12-én folyt le Brüsszel felett, ahol egy német Taube egy angol felderítő gépet ártalmatlanná tett.

A repülőgépeket hamarosan felszerelték 5-10 kilogrammos bombákkal, repülőnyilakkal és úgynevezett repülőegerekkel, amelyek a későbbi több száz, meg ezer kilós repülőbombák előfutárai voltak. Egy német Taube 1914 október 13-án már Párizst bombázta, a franciák pedig a németek vasúti gócpontjait és raktárait igyekeztek a levegőbe röptetni olyan távolságokon, ahová a tüzéségi lövedék nem tudott elhatolni. Ludwigshafen, Trier, Saarbrück és Dillingen voltak a francia bombatámadások főcélpontjai, míg a német bombázó repülőgépek Nieuport, Furnes és la Panne helységeket vették időnkint tűz alá, különösen pedig Dünkirchenben nyugtalanították az angolok partraszállítását, ahol 1915 januárjában végrehajtották az első éjjeli bombatámadást.

Az első két francia repülőgépet 1914 október 24.-én lőtték le a német tüzerek az argonnei erdők fölött. Az első német repülőgép pedig 1914 augusztus 14-én esett a francia tüzéség áldozatául Vandiersnél.

A repülőtechnika és a repülőipar rohamos fejlődése.

A háború előrehaladtával szükségképen a repülő-technika is rohamos fejlődésnek indult. A repülőgépgyárakban izzó munka kezdődött, egyik típus a másik után hagyta el a gyári hangárokat tizes, sőt néha százas sorozatokban, de a követelmények napról-napra nőttek s a harctéri szükséglet egyre fokozódó mennyiségeket, egyre fejlettebb típusokat követelt.

A hirtelen fejlődéssel járó gyors avulás és a súlyos veszteségek következtében a háború folyamán gyártott repülőgépek átlagos élettartamát mindössze három hónapra lehet becsülni. Amíg a légiharcok átlagos veszteségei a repülőgépeknek csak mintegy 6-7%-át emésztették fel, addig a kiképzésnél, kiselejtezés és elavulás következtében körülbelül 60%-os állandó veszteséget tüntet fel a statisztika.

1915-ben az entente repülőipara 7300 repülőgépsárkányt és körülbelül 10,000 repülőgépmotort állított elő. Ezzel szemben a központi hatalmak repülőgéptermelése 4800 sárkányra és 5500 motorra rúgott. *Az ententenál a francia aero-ipar, a központi hatalmaknál pedig a német repülőipar vezetett.* Franciaország termelése 1915-ben közel háromszor akkora volt, mint Angliáé. Az orosz és az olasz gyárak termékei együttvéve is csak egy ötödét tették ki Franciaország termelési mennyiségének. Még kedvezőtlenebb volt az arány Németország és Ausztria-Magyarország között. *Németország az említett esztendőben mintegy tizenháromszor annyi repülőgépsárkányt és motort állított elő, mint a monarchia.* A német és a francia aero-ipar termelése körülbelül egy színvonalon állott, csupán a francia motoripar volt némileg hatalmasabb a németekéhez viszonyítva. A francia repülőipar 1915-ben 12,650 munkást foglalkoztatott.

Amíg kezdetben ugyanazon rendszerű repülőgép hajtotta végre a repülőcsapatokra háramló különböző feladatokat: a közeli és távoli felderítést, a tűzérési megfigyelést, a gyalogsággal való együttműködést, a bombavetést, valamint esetenként a légi harcot, *addig 1916-tól, sőt részben már 1915-től kezdve, a típusok fejlesztését különböző feladatok szerint különválasztották egymástól s a különleges feladatokra szánt repülőgépek műszaki tökéletesítését az alkalmazás természetéhez szabták.* így a bombavető repülőgépektől első-sorban is nagy teherbírást követeltek. Ennek rovására a sebesség és a mozgékony-ság háttérbe szorulhatott. Ezzel ellentétben a vadászrepülőgépeknél a sebesség, a mozgékony-ság és a gyors emelkedőképesség volt a legfontosabb követelmény, mert csak az ilyen repülőgép volt alkalmas az ellenséges gépek üldözésére és harcképtelenné tételére. A távoli felderítésre alkalmazott repülőgépeknél a nagy hatósugárra vetettek súlyt leginkább, azaz, távoli felderítésre lehetőleg olyan repülőgépeket alkalmaztak, amelyek egyhuzamban nagy távolságot tehetek meg, a nélkül, hogy üzemanyagszükségletüket ki kellett volna egészíteniök. A közeli felderítésre szánt repülőgépek műszaki szempontból középúton haladtak. Ennél a típusnál volt legkevésbébbé szükség arra, hogy az egyik tulajdonság a másik rovására előtérbe lépjen vagy háttérbe szoruljon.

Németországban 1915-ben kerültek a harctérre az első igazi vadászrepülőgépek, az aránylag kicsiny méretű, rendkívül mozgékony «Fokker»-ek, a repülőgép orrába mereven beépített géppuskával, amelynek működését a repülőgép motorja úgy szabályozta, hogy a lövedékek mindig a forgó légcsavar szárnyai között jutottak ki a levegőbe. Mint-hogy a gépfegyver csövét mozgatni nem lehetett, a tüzelés csakis a repülőgép haladásának irányában történt. A repülőgépek többi típusát az idő előre haladtával rendszerint kétféle géppuskával fegyverezték fel. A támadó jellegű, beépített géppuskát, amely előre tüzelt, a repülőgép törzsének elején ülő pilóta kezelte, míg a körsínen mozgó megfigyelő gépfegyvere hátrafelé lött. Az utóbbi fegyver csövét tehát tetszés szerint irányíthatták. Súlymegtakarítás, valamint egyszerűbb kezelés szempontjából a gépfegyvereket nem vízhűtésre, hanem léghűtésre rendezték be.

A vadászrepülőgépek fellépésével kapcsolatban a repülőgépek elleni védekezés is kibővült. Az aktív és a passzív légvédelem már a felderítő repülőgépek legelső alkal-

mazásakor határozott formákat öltött. A *passzív légvédelem* abban nyilvánult meg, hogy a harcoló csapatok a repülőgép megfigyelőjének kutató szeme elől elrejtőzködni igyekeztek úgy, hogy állásaikat hasonlóvá tették a környezet színéhez és alakulataihoz, vagyis a mimikrit ellesték az állatvilágtól, amelynek a vadonban egyik legerősebb védelmi fegyvere a környezet tulajdonságaihoz való természetadta alkalmazkodás. Az ágyúkat s a járóműveket zöld, barna és fekete foltokkal látták el, hogy a talaj színébe jobban beleolvadjanak. A közlekedési utakat szegélyező fák közé huzalokat feszítettek, amelyeket lombokkal aggattak tele, hogy a csapatok mozgását eltakarják. Helyenként az ellenséges repülő félrevezetésére megtévesztő állásokat építettek. A nappali órákban színlelt felvonulásokat rendeztek, hogy az ellenséget a támadás irányát illetően lépre csalják, míg az igazi csapatmozdulatokat éjjel hajtották végre, amikor a repülőfelderítés szünetelt.

Az *aktív légvédelem* egyrészt a tüzéség elhárító működésében, másrészt a vadászrepülők tevékenységében nyilvánult meg.

A háborús technika előre haladtával az egymással farkasszemet néző rajvonalak felett a levegő természetesen egyre jobban benépesült a vadászrepülőgépek különböző típusaival. A központi hatalmaknál a *Fokker, Junkers, Albatros, Dornier, V. G., Rumpler, Siemens, K. D.* és az osztrák-magyar *Berg*, az ententenál a francia *Nieuport, Spad, Hanriot, Deperdussin, Moräne*, az angol *Sopwith, De Havilland, S. E., Vickers, Martyn-Syde* s az olasz *Macchi* és *Savoia* voltak használatban. Amíg átlagsebességük 1915-ben még 120 és 140 kilométer között váltakozott óránként, *1918-ban már túllépték a 200 kilométert és emelkedési képességük 2000 méterről 8300 méterig fejlődött*, miután a repülőmotorokat annyira tökéletesítették, hogy a magasabb rétegek ritkább levegőjében és alacsony hőmérsékletében is működőképesek voltak. A magas régiókban való repülés szükségessé tette a pilóta részére a mesterséges légzőberendezések rendszeresítését, amit később fűthető ruhákkal egészítettek ki.

A vadászgépek megjelenésével megkezdődtek a *komoly légi harcok* és pedig eleinte csak a nyugati hadszíntéren, majd keleten, délnyugaton és délkeleten is, s a vakmerő légi párbajok új hősökkel és új történetekkel gazdagították a háború romantikáját.

A repülőgépek tökéletesedésével párhuzamosan gyors fejlődésen estek át a repülőgépek különböző segédeszközei és fegyverzete is. Minthogy az aktív légvédelem a felderítő repülőgépeket egyre magasabbra üzte, viszont a passzív légvédelem rendkívül pontos megfigyelést követelt, a kezdetben használt 25 centiméteres gyújtótávolságú fényképező kamarákon kívül 50, 70, majd 120 centiméteres gyújtótávolságú kamarákat alkalmaztak, *amelyek még 7000 méter magasságból is éles és hasznavehető felvételeket készítettek*. Később mozgófénykép-fellevőkészülékhez hasonló berendezéssel összefüggő fényképsorozatokot vettek fel az ellenséges állásokról s így egy-egy repülőgép egyszeri felszállás után 10-30 négyzetkilométerről tudott hű képet szolgáltatni. A fejlett német optikai ipar a központi hatalmak felderítő munkáját nagy mértékben elősegítette. E tekintetben a németek az entente-al szemben számbavehető felsőbbbségben voltak. *A német légi flotta a háború végén 2000 egyszerű fényképező kamarával és 100 sorozatos fellevőkészülékkel dolgozott*. Míg

1915-ben naponta átlag 400 felvételük volt. *1918-ban a felvételek száma megtízszereződött s az egész háború folyamán a németek annyi légifelvételt készítettek, amely megfelel a régi Magyarország tízszeres területének.* Az angol repülők 1914 novemberében készítették az első sikeres légi fényképet Neuve-Chapelleről. Amidőn a nyugati hadszíntéren az első angol fényképező osztag működni kezdett, havonta még csak 40 fényképet állított elő. *Ezzel szemben a háború utolsó hónapjában 23,247 negatív látott napvilágot és ezek alapján 650,000 darab térképet sokszorosítottak. Az angol légi flotta a háború elejétől a háború végéig több mint fél millió fényképet készített az ellenséges állásokról.* 1914-ben az angol repülők fényképészeti osztálya két tisztből és három altisztből állott. Teljes felszerelésüket két kamara és egy doboz előhívó-felszerelés alkotta. *Ezzel szemben a háború végén a fényképező személyzet 250 tisztet és 3000 altisztet számlált. 1918 szeptemberig 5.287,826 darab légi-felvételről sokszorosított térkép került az angol katonák kezébe.*

A légi fényképezés ügyes gyakorlati hasznát például az 1916-iki Magyaros-tető elleni támadás előkészületeinél látjuk. Itt a repülőgépről készített fényképek alapján ugyanis az oláhok állását a támadás előtt gyakorló állásként elkészítették és így alkalom nyílt arra, hogy úgyszólván minden egyes embert előkészítsenek a támadásnál várható szerepére.

A repülőgépek tömeges alkalmazása.

A repülőgépek tömeges alkalmazására Verdünnet került első ízben sor. Működésük azonban ezúttal nem volt kifogástalan. Amíg ugyanis a felderítők pontosan teljesítették kötelességüket, a tüzérséggel való együttműködésnél már súlyos hiányok merültek fel, a vadászrepülőgépekkel végrehajtani szándékolt légizár pedig (az ellenséges repülők távoltartása) egyáltalában nem vált be. Ezzel szemben a gyalogsággal együtt működő repülőgépek a csapat és a magasabb parancsnokságok közötti összeköttetés fenntartására, valamint parancsközvetítésre kiválóan alkalmasaknak bizonyultak. Az emésztő pergőtűzben a parancsnokságaiktól elszigetelt gyalogos osztagok óráról órára váltakozó elhelyezkedéséről és harcairól a gyalogsági repülők vittek hírt parancsnokságaiknak. Itt az ekrazitvágta gránátölcsérek buckái mögé rejtőző gyalogosok kiterített fehér kendőkkel jelölték meg rajvonalkuk helyét az 50-100 méter mélyre leereszkedő gyalogsági repülőgépek megfigyelői számára s csakis így tudták megakadályozni, hogy a tüzérség tüze lehetőleg ne ritkítsa a saját gyalogságának sorait.

A tüzérségnek a repülőekkel való együttműködése az összeköttetés tökéletesebb kiépítését tette szükségessé, mert a háború elején alkalmazott optikai és egyéb jelek már nem feleltek meg a célnak. így lett a rádió az egyetlen alkalmas eszköz az összeköttetés tökéletesebbé tételére. Az első lépés abban állott, hogy a repülőgépekre rádió-leadó-készüléket szereltek, míg a földön lévő tüzérség optikai úton, kiterített ponyva jelekkel adta meg a szükséges rövid válaszokat. Azonban ez az eljárás is még nehézkesnek bizonyult. *1916-tól kezdve tehát a tüzérség szolgálatában álló repülőgépeket rádióadó- és vevő-*

készülékkel láttak el, ami az összeköttetés problémáját már tökéletesebben megoldotta. A rádió-nak az aviatika szolgálatában való térhódítására jellemző, hogy a nyugati hadszíntérre elindult háború eleji angol hadseregnek mindössze egyetlenegy repülőgépén volt rádió, míg 1916 végén már 2000-re, 1917 végén pedig 3160-ra nőtt az angol légi flotta rádiókezelőinek és szerelőinek száma.

1917-ben a *drótnélküli telefont* is alkalmazni kezdték és különleges fejhallgatókkal, valamint hangerősítőkkel tették lehetővé a hallgatást motorbúgás mellett. Kezdetben 20-30 kilométerre, később a levegőből a levegőbe, illetve a levegőből a földre 100 kilométerre, a földről a levegőbe pedig 300 kilométerre továbbították a jelzéseket.

Közben a légi harc új feladatok felé fejlődött. A vadászrepülőgépek számának szaporodása egyre érezhetőbbé vált s a párbajszerű egyes harcok után, amelyeknek a németeknél főleg *Immelmann* volt az első mestere, életbe léptek *Boelcke* rendszere szerint *a rajban való harcok*. Ezek folyamán a vadászrepülőgépek nem egyedül, hanem rendszerint hármásával támadtak. Az előző iskolának azonban továbbra is maradtak hívei mind a központi hatalmaknál, mind pedig az entente repülői között. Az egyenkénti kalózkodás ugyanis azzal az előnnyel járt, hogy a repülőgép könnyebben belopózhatott valamely ellenséges rajba s ott minden elővigyázat nélkül tüzelhetett bármelyik irányba, mert ahány gépet látott, az mind ellenség volt, míg a másik félen lévő repülőeknek a tüzelésnél egymásra is tekintettel kellett lenniök.

A Somme-csatában az entente 34 vadászszázadot vont össze vadonatúj Nieuport, Vickers és Sopwith-gépekkel, amelyek a német Fokkerekkel szemben mind műszaki, mind szám-beli szempontból súlyosan érezhető felsőbbbségbe kerültek. A harctéri követelmények fokról-fokra túlszárnyalták a német gyárak teljesítőképességét s az entente-aviatika túlsúlya mindinkább érezhetővé vált. Így, amíg az entente repülőgéptermele 1916-ban elérte a 15,700 darabot, addig a központi hatalmaké csak 9100-ra rúgott; így-ben pedig az entente-gyárak kerek számban 36,000 darab repülőgépet készítettek a központi hatalmak 21,000 repülőgépével szemben. A német repülőgépipar a franciához viszonyítva nagyobb teljesítménnyel dolgozott ugyan, de a monarchia repülőgéptermele nem tudott vele lépést tartani, míg Franciaország mind Anglia, mind pedig Olaszország részéről nagy teljesítőképességű munkatársakra talált, hiszen Anglia 1916-tól kezdve már közel ugyanannyi repülőgépsárkányt állított elő, mint Franciaország.

Természetes, hogy a repülőgépek szerkezetében is mélyreható változások történtek. A sárkányról eltűnt a rengeteg káros ellenállást okozó huzal, amely a háború elején alkalmazott egy- és kétfedelű gépek szárnyainak merevítéséül szolgált. Az egyfedelű gépek helyét a kétfedelűek foglalták el, ahol a szárnyak kölcsönös merevítése kevesebb káros ellenállást okozott s így nagyobb sebességet és gazdaságosabb üzemet eredményezett. A későbbi aerodinamikai vizsgálatok a vastagkeresztmetszetű szárnyak előnyeire tereltek rá a figyelmet s ekkor ismét építeni kezdték az egyfedelűeket, ahol a szárnyak merevítése a vastag keresztmetszetű szárny belsejében alkalmazott hídszerkezettel történt. Az utóbbi típusok nagyobb méretű alkalmazására a háború folyamán már nem került

sor, éppenúgy, mint a fém szerkezeteknél a tömegekben való előállítására sem, mert közben a háború véget ért.

A vadász- és a felderítő repülőgépek mellett nemsokára a raj vonalba kerültek a speciálisan bombavetés céljára épült repülőgépek is. Eleinte a felderítő repülőgépeket használták fel kisebb bombák lebombázására. De rövidesen napvilágot láttak a bombavetés céljaira épült különleges, nagy teherbírású repülőgépek, az úgynevezett óriásgépek. Ezeknek a németeknél a Gotha, Rumpier, Friedrichshafen, Staaken, az ententenál a francia Caudron, Breguet, az angol Handley Page, az olasz Caproni és az orosz Sikorszky voltak a jellegzetes képviselői. *Ezeket természetesen már nem egy, hanem három-négy motor hajtotta. A gépek teherbírása a háború végén elérte a négy tonnát és emelkedési képességük túl lépte a 6000 métert, 7-8 óráig tudtak egyhuzamban a levegőben maradni, ami körülbelül 1000 kilométer hosszú útnak felelt meg.* Rendszeren rajokban, sőt néha nagyobb csoportokban támadtak és rövidebb távolságokra útjukban vadászgépek kísérték. Továbbá, mivel a levegőben meglehetősen tehetetlenséggel mozogtak, fegyverzetet bőven ellátták őket és pedig nemcsak gépfegyvereket, *hanem olykor még kis űrméretű ágyúkat is szereltek rájuk.*

A repülőgépek sajátos harca különleges tények alkalmazását is szükségessé tette. A normális lövedékeken kívül egymás után használatba vették a gyújtó, a röp-pályajelző és a páncélatütő lövedékeket, *a bombák méreteit pedig egyre növelték egészen másfél tonna súlyig.* Az apróbb bombákat a gép törzsének belsejében, a nagyobbakat s a légitorpedókat pedig a törzsen kívül helyezték el. így tehát a bombavető repülőgépek tulajdonképpen a tüzérséghez hasonló feladatokat hajtottak végre, mert ahová a tüzérségi lövedék már nem tudott elhatolni, oda bombavető repülőgépeket küldtek, amelyek a harc vonal mögé mintegy 500 kilométer mélységbe is eljutottak.

A vadászrepülő eredményes működése azonban a nappali bombatámadásokat hova-tovább megghiúsította. A háború második felében tehát a nagyobbarányú bombatámadásokat az éj leple alatt hajtották végre, amikor is a rádióknak az eddiginél még fontosabb szerep jutott. A német bombavető repülőgépek rettegésben tartották Párizst és Londont, ahol váratlan éjjeli támadásaikkal rengeteg zavart és érzékeny veszteségeket okoztak, nem beszélve a támadások morális hatásáról. Az olasz repülő egy ízben München fölé, egy másik alkalommal pedig *D'Annunzio* vezetése alatt Bécs fölé látogattak el, ahol propagandairatokat szórtak szét a lakosság között. Berlinig vagy Budapestig nem jutottak el az entente-repülő, bár az angoloknál és a franciáknál csábító jutalmakat tűztek ki annak a repülőnek, aki Berlinre az első bombát lebombáztja.

A bombavetés arányaira jellemző, *hogy a német repülőgépek a háború alatt több mint egymillió bombát dobtak le, összesen huszonhétmillió kilogramm súlyban. Egyedül Dünkirchenre tizenkét és fél vagon bomba jutott.*

Minthogy Németország aránylag kevés bombavető repülőgéppel rendelkezett (a háború folyamán a németek 64 óriásrepülőgépet építettek), a hiányt úgy ellensúlyozták, hogy ugyanazokkal a repülőgépekkel egy éjjelen át váltogatott személyzet repült s *ily módon ugyanazok a repülőgépek egyetlen éjszaka néha hat fordulót is csináltak.*

Ha a sötétség kedvező védelemül szolgált is a bombavetőknél, voltak esetek, amidőn az ellenfél kijátszotta őket. Az ellenfél vadászipilógepei ugyanis a sötétség leple alatt utánuk lopóztak s amikor hazatérve le akartak szállni a kivilágított repülőtérrre és sötét körvonaluk a világos mezőben jó célpontot nyújtott, meglepetésszerűen rajtuk ütöttek s gyakran érzékeny veszteségeket okoztak a hazatérőkben.

A bombavető repülőgepeket a háború utolsó időszakában *sebesültszállításra is felhasználták*, sőt néhány speciális sebesültszállító repülőgepet is építettek, amelyeket - jobbára kísérletként - olyan helyeken alkalmaztak, ahol a kórházak a rajvonaltól nagyobb távolságra voltak.

A repülőgepek hadi alkalmazása szinte hónapról hónapra szélesebb méreteket öltött és újabbnál újabb feladatokat rótt a felhők útjait járó bátor katonákra. Amíg a bombavető repülőgepek a rajvonal mögé hatoltan nagyobbbrést élettelen célok, raktárak, pályaudvarok, hidak és erődítmények ellen harcoltak, addig a repülőgepek hadi alkalmazásának újabb fokozata gyanánt az úgynevezett *csatarepülőgepek* csupán 50-100 méter magasságból apró bombákkal és géppuskatűzzel megtámadták a gyalogságot, rajtaütöttek a tüzéségen, roham közben támogatták saját gyalogságuk harcát és sűrű láncokban meglepetésszerűen csaptak le a raj vonalra. így már azután tökéletessé vált a légi háború, mert mialatt a csatarepülőgepek a levegő legalsóbb rétegeiben a szárazföldi csapatok sorait tizedelgettek, a közben fent, a felhők régióiban, már nemcsak rajokban, hanem egész csoportokban rontottak egymásra halált megvető vakmerőséggel a kérlelhetetlen ellenfelek, úgy, hogy néha 100-150 repülőgep zúgott, kattogott a harcoló csapatok vonalai fölött.

Hézagos lenne ismertetésünk, ha meg nem emlitenők azokat, akik az emberiség első légi harcainak ama hősei voltak, akik valóban elképesztő merészségükkel rendkívüli eredményeket értek el. így *báró Richthof en Manfréd* német százados, aki a csoportos légi harcok tanítómestere volt, egymaga több mint 80 repülőgepet semmisített meg, míg a végzet őt is a hősi halottak sorába sodorta. *Udet* német főhadnagy 60, *Löwenhardt* százados 53, *báró Richthof en Lothar* hadnagy 51, *Boelcke* százados 40, *Immelmann* főhadnagy pedig 15 légi győzelmet aratott. Rajtuk kívül heten több mint 40 és tizenhatan több mint 30 légi győzelmet szereztek. A monarchia repülői közül az osztrák *Brumovsky* százados 35 légi győzelemmel, *Linke-Crawford* főhadnagy 28-al, a magyarok közül *Kiss József* hadnagy 20-al, *Fejes István* tiszthelyettes pedig 19 légi győzelemmel dicsekedett. A franciák közül *Fonck* kapitányról 75,* *Guynemerről* 54, *Nungesserről* 43, az olaszok közül *Baraccáról* 36, az angol *Mac Cuddenről* 53, *Mannachról* pedig 1917 végéig 51 légi győzelmet állapítottak meg. A németek közül 72 repülő kapta meg a «Pour le mérite»-t s a «*Boelcke-század*» egyedül 336 légi győzelmet vívott ki.

A légi harc azonban nemcsak hírnevet és dicsőséget termelt, hanem roppant nagy értéket, képviselő veszteségeket is okozott. így a németek csupán 1918-ban légi

* Egyes források 104, illetve 126 légi győzelmet tulajdonítanak neki.

harcban több mint 1000 repülőgépet vesztek és 3600 entente-repülőgépet lőttek le. Az egész háború folyamán a légi harcok közben bekövetkezett veszteségekről szóló számadatok rendkívül eltérők és egymásnak ellentmondók. *Amíg a németek az eltűnt repülőgépekkel együtt mintegy 3000 repülőgép elvesztését és ugyanakkor 7700 ellenséges gép megsemmisítését jelentik, addig egyedül az angolok 7000 német repülőgép tönkretételéről számolnak be!*

A háború légi erőire vonatkozó statisztika egyébként még a következő adatokkal is szolgál.

A háború végén az entente-haderők hadszíntéri repülőgépállománya körülbelül 12,200 repülőgép volt, míg a központi hatalmaknál mintegy 5200 repülőgép teljesített harctéri szolgálatot. Ez a mennyiség azonban csak mintegy a negyedrészt tette ki az egész repülőgépállománynak. Amíg a központi hatalmak repülőgéptermeleése igi8-ban visszaesett az igiy-beli 21,000-ról i6,yoo-ra, addig az entente aeroipara a háború utolsó évében 64,200 repülőgépet állított elő elvitathatatlan bizonyítékeképen az entente óriási anyagi felsőbbségének. Az entente repülőgéptermeleése 1914-től 1918-ig mintegy 125,000 darab repülőgépre rúgott. Ezzel szemben a központi hatalmak 53,000 darabot állítottak elő. Együttvéve tehát közel 180,000 repülőgép került ki a hadviselő államok repülőgépgyáraiból! Bár az Egyesült-Államok repülőipara csak a háború legutolsó időszakában tudott a tömeggyártásra berendezkedni és gépeik javarésze már nem kerülhetett ki a raj vonalba, az Unió közel 14,000 repülőgépen kívül 36,600 repülőmotort, 100,000 repülőgépfegyvert és 42,000 légcsavart gyártott. A német repülőgépek hangárjai a fegyverszünetkor 1.200,000 négyzetméter területet foglaltak magukban s a német repülőcsapatok a háború elejétől végéig körülbelül 232 millió kilogramm benzint és 30 millió kilogramm olajat használtak fel. A hadviselő jelek repülőgépeinek megtett útjait összeadva, hozzávető számítás szerint, az Egyenlítő hosszának huszonötezerszerese jön ki s a költségek, amiket a légi erők működésére fordítottak, akkora vagyont emésztettek föl, hogy belőle Csonkamagyarország minden lakására, a csecsemőtől az aggastyánig, körülbelül ezer pengő esnék.

A vízi repülőgépek szerepe a tengeri haderők vállalkozásainál.

A tengeri háború legfélelmetesebb harci eszköze, a *búvárhajó* ellen az *aknaharc* nyújtotta jóformán az egyetlen hathatós védekezési módot. Az aknák elhelyezésénél nem mindig *védelmi*, hanem igen gyakran *támadó* szempontok voltak irányadók, a szerint, hogy a saját partok közelében, vagy az ellenséges partok és kikötők előtt helyezték-e el az aknasorokat. Az aknák műszaki fejlődése a háború végéig fokról fokra növekedett. A fontosabb partrészeket és kikötőket egész aknasorok torlaszolták el a nyílt tenger felől, drótsövények tekervényes labirintusával keverten, amelyek tehát könnyedén kelepchébe ejtették az elővigyázatlan búvárhajókat. De a nyílt tenger jobban járt térszínén is tömegesen helyeztek el olyan úszó aknákat, amelyeket a szétsodródó tengerárok messzire elűsz-

tattak úgy, hogy még évek múltán is veszélyeztették a tengeri hajózást. Az aknákat leginkább az éj leple alatt süllyesztették a tengerbe, hogy az ellenség nehezebben szerezzen tudomást elhelyezésük környékéről. Búvárhajókat is használtak lerakásukra. Különösen az Északi-tengert lepték el a sűrű aknamezők, nemkülönben a Keleti-tenger öbleit és az Otrantoi-szorost.

A folytonos aknakutatás a hadihajókra nehéz és veszélyes feladatokat rótt. Ebben a halászgőzösök is segítségükre voltak, amelyek a hadihajókkal karöltve teljesítettek Őrszolgálatot. A halászgőzösöknek aknakutatással való foglalkoztatása azonban annyira elvonta őket eredeti rendeltetésüktől, a halásztattól, hogy ennek következtében az illető áúíamok élelmezését érték érzékeny hiányok. Ezért az aknák felkutatását később inkább vízi repülőgépekkel és léghajókkal végeztették, amelyek a tengeralattjárók elleni harcokban is alkalmas segítőeszközöknek bizonyultak. A magasból ugyanis rövid idő alatt pompás áttekintést nyerhetett a repülőgép, illetve a léghajó megfigyelője az aknák hollétéről, vagy a búvárhajók közeledtéről. Az utóbbiakat egy-egy jól sikerült bomba-támadással esetleg ártalmatlanokká is tehetette.

A hadviselő államok flottáinál működő légi járóműveknek az aknák és búvárhajók felkutatása csak mellékes foglalkozásaik közé tartozott. *A légi járóművek elsősorban mint felderítő eszközök játszottak nélkülözhetetlen szerepet.*

Az Adrián a légi erők tevékenysége a vízi erőkével párhuzamban haladt. A repülőgépek azonban nemcsak mint a tengeri felderítés szervei bizonyultak nélkülözhetetleneknek, hanem a tengeri hadműveletekbe támadóan is beavatkoztak. Kikötők, tengeri erődök, raktárak és kaszárnyák ellen is sok ízben intéztek a levegőből bombatámadásokat. Egyik repülőgépünk például sikeres bombatalálattal megsemmisítette a *Foucault* francia tengeralattjárót. Az olaszok két nagy léghajója mindjárt a háború elején szomorú sorsra jutott. A *Città di Ferrarát*, midőn Póla bombázására indult, a pólai tüzéség rövidesen megsemmisítette. A *Città di Jesit* viszont, amely Fiume nyugtalanítása végett kelt útra, *Klasing* sorhajóhadnagy *Fritsch* tengerészzászlóssal együtt lőtte le repülőgépről. E két balsiker után az olasz léghajók a további aktív közreműködésről úgyszólván végérvényesen lemondottak. Helyüket átengedték a vízi repülőeknek, amelyek bombatámadásaikkal gyakorta felkeresték a cattarói búvárhajóbázist, Pólát, Triesztet és a dalmát partokat. A Trieszt ellen intézett repülőátadások elhárításánál különösen kitűnt *Banfield* sorhajóhadnagy, a trieszti repülőállomás tevékeny parancsnoka, aki a város és a kikötő sikeres védelmezésével emlékezetes nevet szerzett. Cattarói repülőállomásunk támadásai főleg *Valona*, egyidőben *Durazzo*, *Otranto*, *Brindisi*, *Bari* és *Barletta* ellen irányultak. Északon az Ancona melletti *Jesi* olasz repülőállomás, azonkívül *Velence*, valamint *Mestre* pályaudvarai és katonai épületei, továbbá *Rimini*, *Ravenna*, *Ferrara*, *Codigoro*, *Pádua*, *Chioggia*, *Motta di Livenza*, *Latisana*, *Portogruaro*, *Grado* stb. voltak vízi repülőink támadásának főbb célpontjai.

Az olaszok e közben Pólát, Triesztet valamint az isztriai, az otrantoi és az albániai partot támadták, míg a valonai angol repülők leginkább Cattarót keresték fel bom-

báikkal. Az adriai repülőharcok közben önfeláldozásának megható tanújelét adta *vitéz Molnár János* magyar pilóta, akinek neve és haditette *Vámos* zászlósával együtt a hivatalos jelentésbe is belekerült.

A léghajók a világháborúban.

A német flotta hadműveleteinél a vízi repülőgépek tevékeny működése mellett a kormányozható léghajók is fontos szerephez jutottak. Amíg Franciaország, Oroszország és Anglia a háborút megelőző időkben főleg a nem merevtestű léghajó alkalmazásával kísérletezett, addig Olaszországban inkább a félmerev rendszer, Németországban pedig elsősorban a merev rendszer jutott népszerűsége.* Amíg azonban az entente-államokban a repülőgépek hirtelen műszaki fejlődésével kapcsolatban a léghajózást többé-kevésbbé elhanyagolták, Németországban *Zeppelin* gróf sikerei a katonai léghajózás további, fokozott fejlesztését eredményezték. Azonban a szakismeretek fogyatékosága, valamint az elemi csapások állandóan apasztották a német léghajók számát úgy, hogy Németországnak a háború kitörésekor mindössze 13 léghajója (közülök 10 Zeppelin) és 12 léghajó-csarnoka volt.

A léghajók köbtartalma 20-24,000 köbméterre rúgott, mintegy 80 kilométeres óránkénti sebességgel, 3-4 motorral, 8000 kilogramm hasznos súllyal és bombák nélkül mintegy 2400 méter emelkedési képességgel. A léghajók hosszúsága körülbelül száz emberhossznak felelt meg.

A léghajók egy részét a szárazföldi hadsereghez, más részét a hajóhadhoz osztották be. Feladatuk felderítés és bombázás volt. A hadvezetőség későn jött rá arra, hogy a léghajók közeli felderítésre nem alkalmasak, amikor már néhány léghajó elvesztésével fizettek rá a tapasztalatok hiányára. Kezdetben a léghajók bombatámadásai nagyobb sikerrel jártak, mint felderítő útjaik. Eredménnyel bombázták *Lüttichet*, *Manonvillert*, *Antwerpent*, *Ostendét*, *Calaist* és az orosz városokat. A súlyos veszteségek miatt azonban a hadvezetőség a Zeppelinek nappali támadásait beszüntette és még 1914 folyamán kilenc újabb Zeppelint építtetett az elveszettek pótlására.

Közben az ellenséges tüzérség hatásának elkerülésére egyre nagyobb ürtartalmú léghajókat építettek, amelyek végül már kétszer, sőt háromszor akkorák voltak, mint az 1914-beliek, fel tudtak emelkedni 6-7000 méter magasságra és óránként 120 kilométeres sebességgel haladtak. És miután Belgiumban új léghajócsarnokokat állítottak fel, lehetővé vált *Párizs* és *London* megtámadása is. *Párizs ellen 1915 március 20-án intézték az első légi támadást* három Zeppelinnel, amelyek közül az egyik nem jutott el a francia főváros fölé, minthogy a tüzérségi elhárító tűzben megsérült s így bombáit egy francia hadseregearancsnokságra dobta le, mielőtt hazatért volna. A másik két

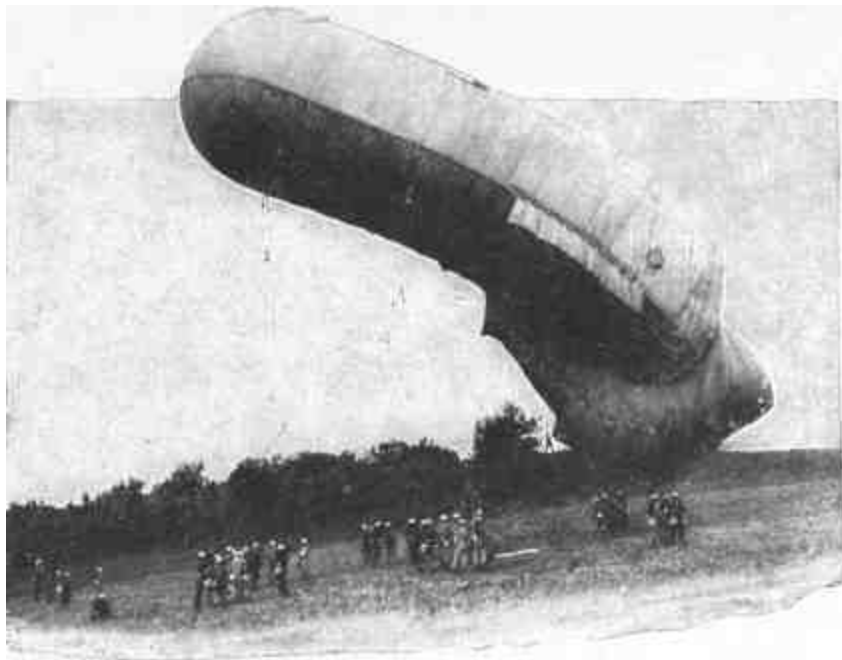
* Az elnevezés a léghajó gázburkolatának kifeszítésére vonatkozott.

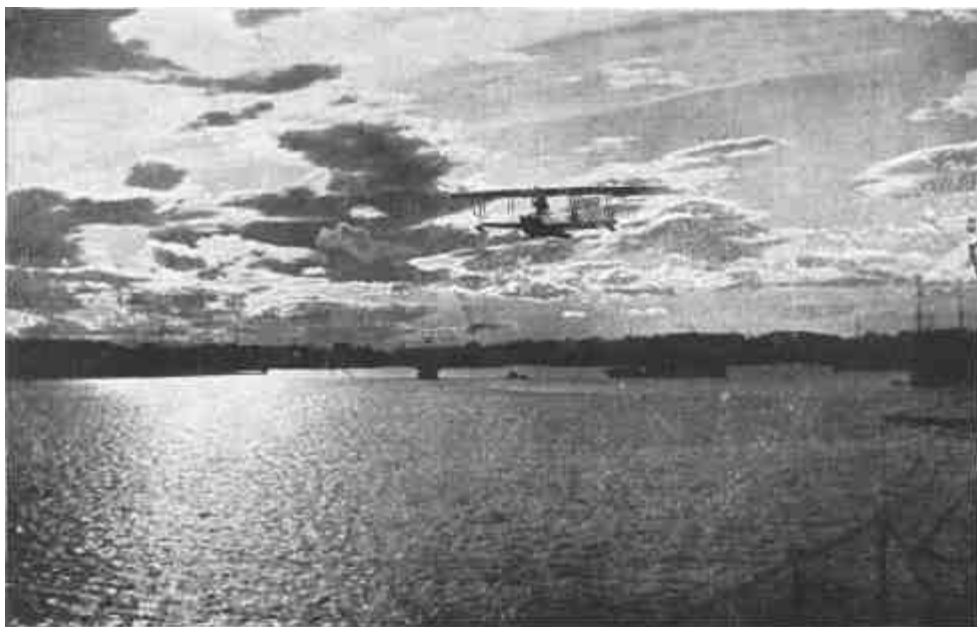
A ZEPPELINEK ÉS NÉMET REPÜLŐK PUSZTÍTÁSAI PÁRIZSBAN
LEÉGETT RAKTÁRAK.

A «SCHWABEN» NÉMET KORMÁNYOZHATÓ LÉGHAJÓ ÚTRA KÉSZEN.

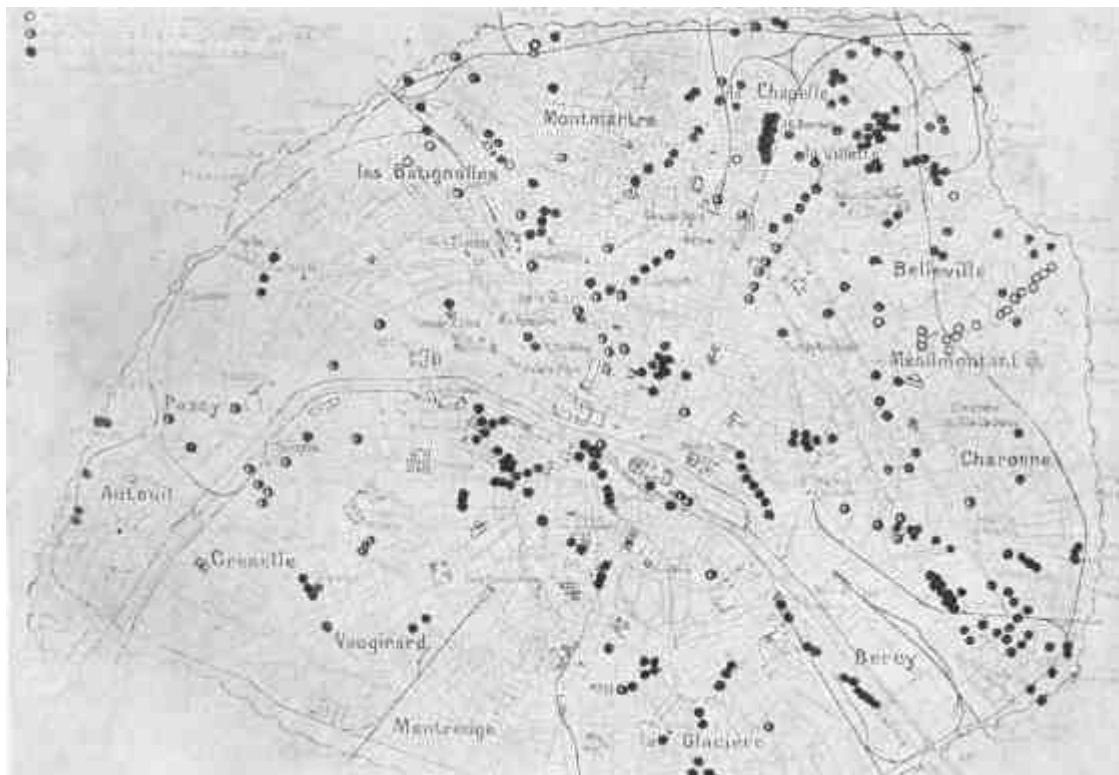
NÉMET KÖTÖTT LÉGGÖMB FELSZÁLLÁSHOZ KÉSZEN.

vízi REPÜLŐGÉP ÚTBAN.

A ZEPPELINEK ÉS NÉMET REPÜLŐK PUSZTÍTÁSAI PÁRIZSBAN
A HADÜGYMINISZTERIUM ROMA DÖNTÖTT UDVARA.

A ZEPPELINEK ÉS NÉMET REPÜLŐK VETETTE BOMBÁK TALÁLATI HELYEI PÁRIZSBAN.

REPÜLŐGÉPRŐL LEFÉNYKÉPEZETT NÉMET LÖVÉSZÁRKOK.

Zeppelin azonban elérte Párizst és a hajnali órákban *18 mázsá bombát* dobott le a megremült fővárosra.

London ellen az első Zeppelin-támadás 1918 május 31-ének éjszakáján történt. A támadást egyetlen egy léghajó hajtotta végre, amely 90-100 apróbb bombát bocsájtott le a város területére. Az első támadásokat rövidesen nyomon követték a többiek is. Erre London és Párizs sürgősen kiépítette légvédelmi berendezéseit, amelyek a háború végén temérdek emberanyagot, tüzérseget, fényszóró osztagot és repülőerőt vontak el az arcvonalból.

Az angol és a francia főváros megtámadásán kívül *Verdun* és *Varsó* ostrománál is tevékeny szerepet játszottak a német léghajók. Az egyre fokozódó légi védelem azonban a léghajókban súlyos károkat okozott – egyedül London bombázásánál nyolc Zeppelin pusztult el – úgy, hogy a hadsereg 1917-ben elrendelte léghajóinak leszerelését és csupán a tengerészet szolgálatában álló Zeppelinek folytatták tovább támadásaikat egészen a háború végéig. A London elleni légi támadásokat a háború legutolsó időszakában léghajók helyett inkább repülőgépekkel hajtották végre, de még 1918-ban is vezettek London ellen egy léghajótámadást, amelyben 13 Zeppelin vett részt egyszerre.

Anglia ellen a háború folyamán 51 légi támadást intéztek. A támadások eredménye 556 halott, továbbá közel 1400 sebesült volt, azonkívül, az angolok bevallása szerint, körülbelül két millió font sterling értékű anyagi kár. A kikötő-épületeknek, a hidaknak s egyéb, katonai szempontból fontos épületeknek egész sora repült a levegőbe. Egy ízben egy löpörgyárat is felrobbantottak a keleti parton, minek következtében Anglia keleti partjáról Nyugat-Skóciába telepítették át a lövészgérgyárat.

A Zeppelinek az orosz harctéren is értékes bombázó és felderítő tevékenységet végeztek, különösen *Varsó*, *Brest-Litovszk* és *Kóvel* ellen. Szentpétervár bombázását is tervbe vették, de az orosz békekötés miatt már nem került reá a sor.

A német léghajók balkáni munkásságának bázisa a *temesvári léghajóállomás* volt. Az L. Z. 81. innen állította helyre az összeköttetést Szerbián át Szófiával s ugyancsak innen indult el az L. Z. 85. Szaloniki elleni támadásaira.

Ha eredménnyel jártak is kezdetben a léghajók szárazföldi vállalkozásai, később a tüzéségi és a repülő védelem munkájukat nagyrészt megakasztotta, rendkívül súlyos károkat okozott bennük úgy, hogy feladataik végrehajtását igen sok ízben megghiúsította. (Az 1917 október 20-iki londoni támadásnál öt Zeppelin pusztult el egy napon.) Morális hatásuk talán nagyobb volt, mint az általuk okozott anyagi károk, de a morális fegyverek éppúgy hozzátartoztak a hadviselés eszközeihez, mint a feltétlen halált és rombolást okozó fegyverek és hadianyagok.

A léghajók alkalmazása a flottánál jobban bevált, mint a szárazföldi erőknél. Az Északi-tengeren működő hajóhadhoz Zeppelineket, a Keleti-tengerre pedig Schütte-Lanz-léghajókat osztottak be. A német léghajók fontos részt vettek az őrszolgálat teljesítésénél, azonkívül az aknák felkutatásánál, nemkülönben a flotta nagyobb vállalkozásainál is. A tengeri támadásoknál a léghajók a cirkálók vonala előtt haladtak széles

félkörben egymástól látótávolságnyira úgy, hogy ily módon a tenger felszínének nagy felületét tekinthették át egyszerre. A skagerraki tengeri csatában 10 léghajó végezte a felderítést és a német flottát mind itt, mind egyéb vállalkozásainál eredményes felderítéseik révén sok válságos helyzettől kímélték meg.

A Zeppelinek nemcsak felderítő munkájukkal, hanem bombatámadásaikkal is gyakran veszélyeztették az ellenséges hajók biztonságát. Még az is megtörtént, hogy a léghajók ellenséges és semleges kereskedelmi gőzösöket a nyílt tengeren megállásra kényszerítettek, leereszkedtek melléjük és rakományaikat átvizsgálták.

A Zeppelinek két legszebb háborús teljesítménye azonban kétségkívül *Lehmann* kapitány 101 órás felderítő útja volt a Keleti-tenger fölött, továbbá az *L-59* 96 órás repülése a bulgáriai Jamboliból Kelet-Afrikába és vissza. Az *L-59* a Kelet-Afrikában harcoló német hadseregnek akart egészségügyi felszerelést, gyógyszert, kötőszert és egyéb hadianyagot vinni. A léghajó útnak indulása után két és fél nap múlva már a Nilus-menti Chartum fölött haladt. E közben azonban Nauenből szikratávíratot kapott a következő szöveggel: «Visszatérni, mert Kelet-Afrikát elfoglalták!» Tehát a nélkül, hogy leszállhattak volna, vissza kellett fordulniok észak felé. *7300 kilométeres út után minden baj nélkül érkeztek vissza Bulgáriába.*

A németek a világháború folyamán összesen 114 Zeppelin és 22 Schütte-Lanz-rendszerű léghajót építettek. Ebből az ellenség 36 Zeppelin és két Schütte-Lanzot tett tönkre. A többi nagyjából elavult vagy az időjárás viszontagságaiban és szerkezeti hibák következtében semmisült meg úgy, hogy a háború végére csak 14 Zeppelin maradt épségben.* A személyi veszteség körülbelül 450 halottra és 150 hadifogolyra rúgott. A fegyverszünet után a németeknek valamennyi hasznavehető állapotban levő Zeppelint ki kellett volna szolgáltatniuk az entente-nak a pontos tervrajzokkal együtt. Hetet át is adtak, de a többit a német legénység az átadás előtt megsemmisítette.

Franciaország és Olaszország valamint Oroszország léghajói nagyobb szerepekhez nem jutottak. Elszórt szárazföldi vállalkozások mellett leginkább a haditengerészetnél alkalmazták őket, még pedig elsősorban aknakutatásra.

Az entente-nál az angolok léghajóipara emelkedett leginkább jelentőségre. Léghajógyáraik német minták után dolgoztak, de gyártmányaik tökéletessége messze elmaradt a németekéi mögött. Léghajóikat főleg tengerparti őrszolgálatra, tengeri felderítésre, biztosításra és aknák felkutatására használták.

A léggömbök.

Kétségtelen, hogy a légi járóművek közül a repülőgép játszotta a legnagyobb szerepet a világháborúban. De mellette és a léghajókon kívül a kötött léggömbnek is jelentékeny szerep jutott.

* Egyéb forrás 98 Zeppelinről tud, amelyek közül az ellenség 49-et lőtt le.

A kötött léggömbök alkalmazása nem váltotta valóra teljes mértékben a hozzá fűzött reményeket. A léggömbök alkalmazásának célja elsősorban a tűzérési felderítés tökéletesítése volt. A léggömböket néhány kilométerre a rajvonal mögött bocsájtották fel a levegőbe. Kosarukban ült a megfigyelő tiszt, aki telefon útján közölte a látottakat az ületékes parancsnoksággal. Az első Marne-csatában és Antwerpen ostrománál jelentős szerepet játszottak. Csoportos alkalmazásukra Verdunnél került sor első ízben, ahol 9 német léggömb 30 francia léggömbbel nézett farkasszemet. A Sommenál a németek később 50 léggömböt vontak össze a felderítés pontosabbá tételére.

Emelkedési képességük körülbelül 1200 méterre terjedt, de általában alacsonyabban maradtak. A repülők részére ugyanis kitűnő célpontul szolgáltak s minthogy eleinte lövontatással húzták le őket, veszély esetén meglehetősen sokáig tartott, amíg biztonságba kerültek. Később rendszeresítették a motorvontatást, majd bevezették a szálló ernyőket, azonkívül elhárító ütegekkel és vadászrepülőgépekkel is védték őket. Hogy az entente-repülőket a németek a könnyű sikerrel biztató léggömbvadászatról leszoktassák, a léggömbök kosarába a megfigyelőtiszt helyett néha nagy mennyiségű robbanóanyagot helyeztek el, amelyet a támadó repülőgép gyújtólövedékei felrobbantottak és a szét hulló repeszdarabok a támadót súlyosan megsebesíthették.

A léggömbök a legkényesebb harci eszközök közé tartoztak. Szállításuk nehézkesnek bizonyult. Nagy méreteik és leplezhetetlen külsejük kiváló célpontot nyújtott és hidrogéntöltésüknél fogva egyetlen gyújtólövedék pusztulásukat okozhatta. Alkalmazásuknál azonkívül az időjárásra is tekintettel kellett lenni, mert erős szélben, ködben hasznavehetetlenek voltak.

* *

*

A légi erők széleskörű alkalmazása új perspektívákat tárt fel a modern harcászat és hadászat jövődjé útjain. *A harcoló hadseregek hadműveleti területe a síkról kiterjedt a térbe; a rajvonal, a hadtáp és a mögöttes országrészek fogalmi elavullak; a hadviselő államok területének javarésze egy nagy hadszíntérré alakult át, ahol már nemcsak a katonák élete forogt veszélyben, hanem a polgári lakosság életének és javainak biztonsága is kritikussá vált.*

A repülőgép 1914-béli gyermekét ifjúságából a háború folyamán erőteljes, megbízható harci eszközzé izmosodott, korlátlanul igájába hajtotta a levegőt s a levegőből a földön és a vízen harcoló embertömegeket úgy, hogy talán nem túlozunk, ha benne a világháborúnak egyik döntő erőtegyezőjét látjuk.

VI. RÉSZ

A HÁBORÚS PROPAGANDA

Írta: Dr. LUTTER JÁNOS

A HÁBORÚS PROPAGANDA.

Az általános hadkötelezettség nemcsak a hadsereg és hadjárat dimenzióit növelte meg, hanem a háborúnak egész arculatát is megváltoztatta. A hadseregek néphadseregekké lettek, s maga a háború már nemcsak a fegyveres erők, hanem a szembenálló nemzetek minden erőinek, materiális (gazdasági) és morális, fizikai és pszihikai energiáinak a mérkőzése. Ma már nem uralkodók vagy uralkodóházak, sem nem zsoldos csapatok vagy hadseregek viaskodnak; a háborúban valamilyen módon és részben részt vesz a hadban álló nemzetek minden egyes fia, a harcoló államoknak egyetlen polgára sem vonhatja ki magát a háború hatásai alól.

Ezért ma már nem elégséges a hadban álló katonaság testi és lelki jólétének, fizikai és morális ellentálló képességeinek fönntartása és gondozása, hanem a harcban álló nemzetnek magának a kellő adminisztrálása is, mind a népesség ellátása, mind lelkületének fokozott gondozása által parancsoló szükséggé lett. A világháborúban, lévén ez nemcsak koalíciós háború, de olyan óriási dimenziójú, hogy még a semlegesen maradt nemzetekre is súlyosan kihatott mind gazdasági, mind erkölcsi tekintetben, még hatványozódott ennek a jelentősége. A háborús pszichének fönntartása, sőt ha lehetséges, fokozása a végső győzelemig, *szülte a háborús propagandának bámulatra méltó organizációját különösen világháborúbeli ellenfeleinknél.*

Persze csak csonka torzót kapnánk, ha ellenfeleinknek csak a háború *alatt* kifejtett propagandisztikus tevékenységét vennők figyelembe, mint ahogy a világháborút is téves volna 1914 július 28-ával, a monarchiának Szerbia elleni hadüzenetével kezdeni. *Az az évtizedeken át felgyülemlett ellentétes erőknek csak a kirobbanása volt. A háború a civilizáció mai fokán már nem holmi váratlan akaratelhatározása a souverainitás birtokosának, nem ered az egyéni szeszélyből, vagy indulatból, hanem az már csak a befejezése valamely külpolitikai iránynak és tevékenységnek.* Ezért a propaganda tevékenységet is messze a háború előtt, a háborús gondolat tendenciájának már a kicsirázásától kezdődőleg kell figyelemmel kísérnünk, hogy juste milieu-t nyerhessünk.

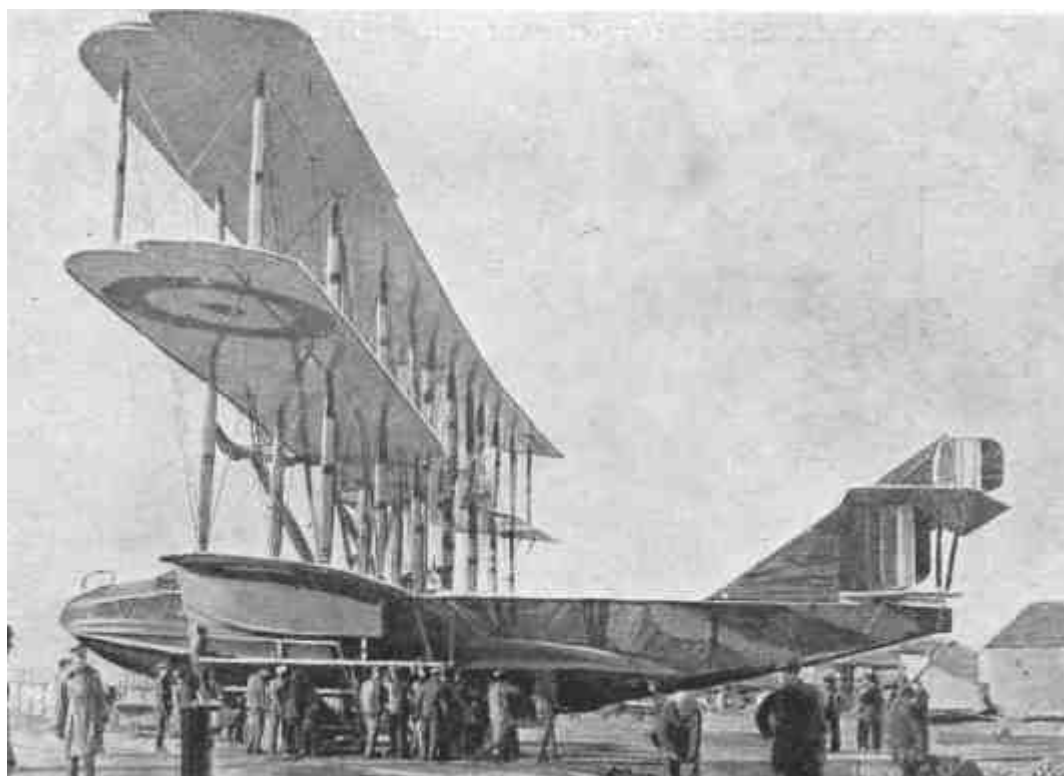
Ezért mindenekelőtt a kellő megértés végett röviden vázolnunk kell Európának külpolitikai helyzetképét a világháború kitörését megelőző negyedszázadban. Bismarck visszalépése után hamarosan létrejöhett a Caprivi által szabadjárá engedett Oroszországnak szövetkezése a francia köztársasággal, még pedig erősen offenzív tendenciával. Ettől kezdve az európai kontinensen két nagy hatalmi csoport állott szemben egymással:

az osztrák-magyar-német-olasz hármasszövetség, kiegészítve a Romániával kötött katonai konvencióval, s a francia-orosz kettős szövetség. E két szövetség erői meglehetősen kiegyenlítették egymást, annak ellenére, hogy az 1867 májusában lezajlott moszkvai pánszláv kongresszus óta az orosz cárizmus a pánszlávizmus szövétnekhordozójává lett, s ezzel nemcsak a Balkán szláv államaira, de még monarchiánk szláv néptömbjeire is állandó hatást gyakorolt. A Balkánon a szövetségek erőviszonyának paralizálódása abban nyilvánult, hogy míg Bulgária erősebben vonzódott Oroszországhoz, addig a monarchiával szorosabb gazdasági összeköttetésben levő s vele határos Szerbia a két utolsó Obrenovics alatt inkább a duális monarchia kegyét kereste. Anglia 1898-ig nem érezte szükségét annak, hogy a «splendid isolation» politikájával szakítson s ily módon az európai egyensúly politikájának valóságos garantálója, biztosítója volt. Az európai egyensúlynak e békés periódusában céltudatos háborút előkészítő propagandáról nem lehet beszélni. Mindössze annyit figyelhetünk meg, hogy a francia napi sajtó a nagy szláv szövetséges kedvéért időről-időre figyelmet szentel a Balkán-tűzfészek ügyeinek tárgyalására, így különösen az 1897-iki krétai fölkelés és görög-török háború rövid periódusában.

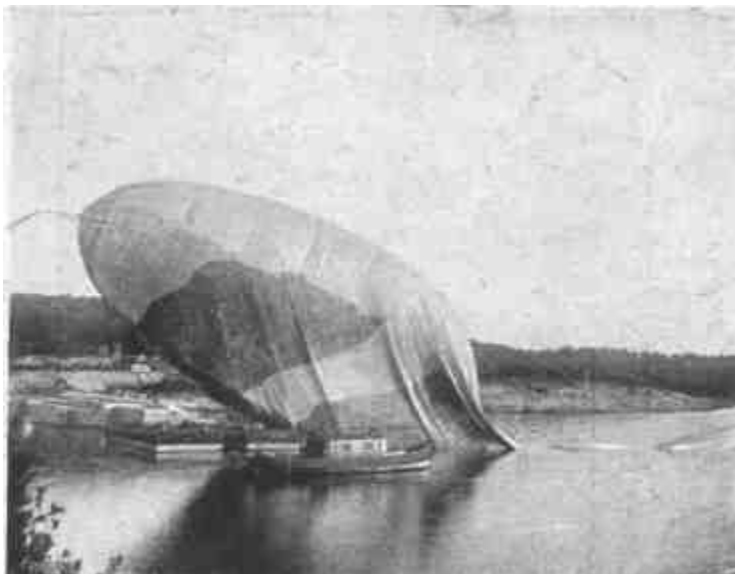
1898-ban Anglia tudatára ébred az izoláltság veszélyeinek. Leggazdagabb gyarmatát, Indiát az egyre növekedő keletázsiai orosz terjeszkedés fokozatosan veszélyezteti. A fenyegető háború megelőzése végett védelmet, szövetségest keres s azt egy angol-német-északamerikai véd- és dacsövetségben véli megtalálhatni. Azonban az angol ouverturenek óriási jelentőségét Németország külpolitikájának akkori irányítói: Gr. Bülow külügyi államtitkár, br. Holstein külügyi osztályfő s nem utolsó sorban maga II. Vilmos császár, nem érzik át s abból a helytelen alapgondolatból indulva ki, hogy Anglia számára *lehetetlen* a cári hatalommal szemben fennálló ellentétek eliminálása, s így mennél jobban nő a háború veszélye Anglia számára, annál drágábban kell Angliának megfizetnie Németország szövetségét, halogató taktikát választanak s a szövetkezés lehetőségének megmegcsillantása val koloniális előnyöket csikarnak ki a *generális megegyezést* áhító Angliától. S a háború veszélye Albion számára tényleg növekszik, az 1899 őszen kitörő dél-afrikai hadjárat balszerencsével tetézett kezdete igen kritikussá teszi Anglia helyzetét mind Európában, mind Ázsiában. Anglia meg is újítja szövetségesi ajánlatát 1899 novemberében II. Vilmos császár és Bülow gr. államtitkár windsori látogatása alkalmával, de kézzelfogható eredményt akkor sem tud elérni a rezerváltabb Salisbury marquis tudtával tárgyaló Chamberlain gyarmatügyi államtitkár. Sőt a Bülow kérésére, nov. 30-iki Leicester-i toastjában az angol-német szövetség eszméjét, mint legtermészetesebb szövetséget hangsúlyozó Chamberlain visszautasító válasza talál Bülow gr. 1899 dec. 12-iki híres «Hammer u. Amboss» beszédében, amelyben a német külügyi államtitkár az Anglia iránt akkor ellenséges Oroszországgal való barátság szükségét hangsúlyozta. De még ez az ismételt sikertelenség sem riasztotta vissza a konzervatív Salisbury kabinetet, s annak legjelentősebb tagját, Chamberlaint, a Németországgal való szövetségi tárgyalások újra felvételétől. 1901 január 15-én a devonshirei herceg Chatworth-i kastélyában találkozik a beteg Hatzfeldt grófot helyettesítő br. Eckardstein német ügyvivővel, vele poli-

NÉMET REPÜLŐGÉPELHÁRÍTÓ GÉPPUSKA.

HÁROMFEDELŰ ÓRIÁS ANGOL REPÜLŐGÉP.

A POLA FÖLÖTT LELŐTT «CITTA DI JESI» NEVŰ OLASZ LÉGHAJÓ.

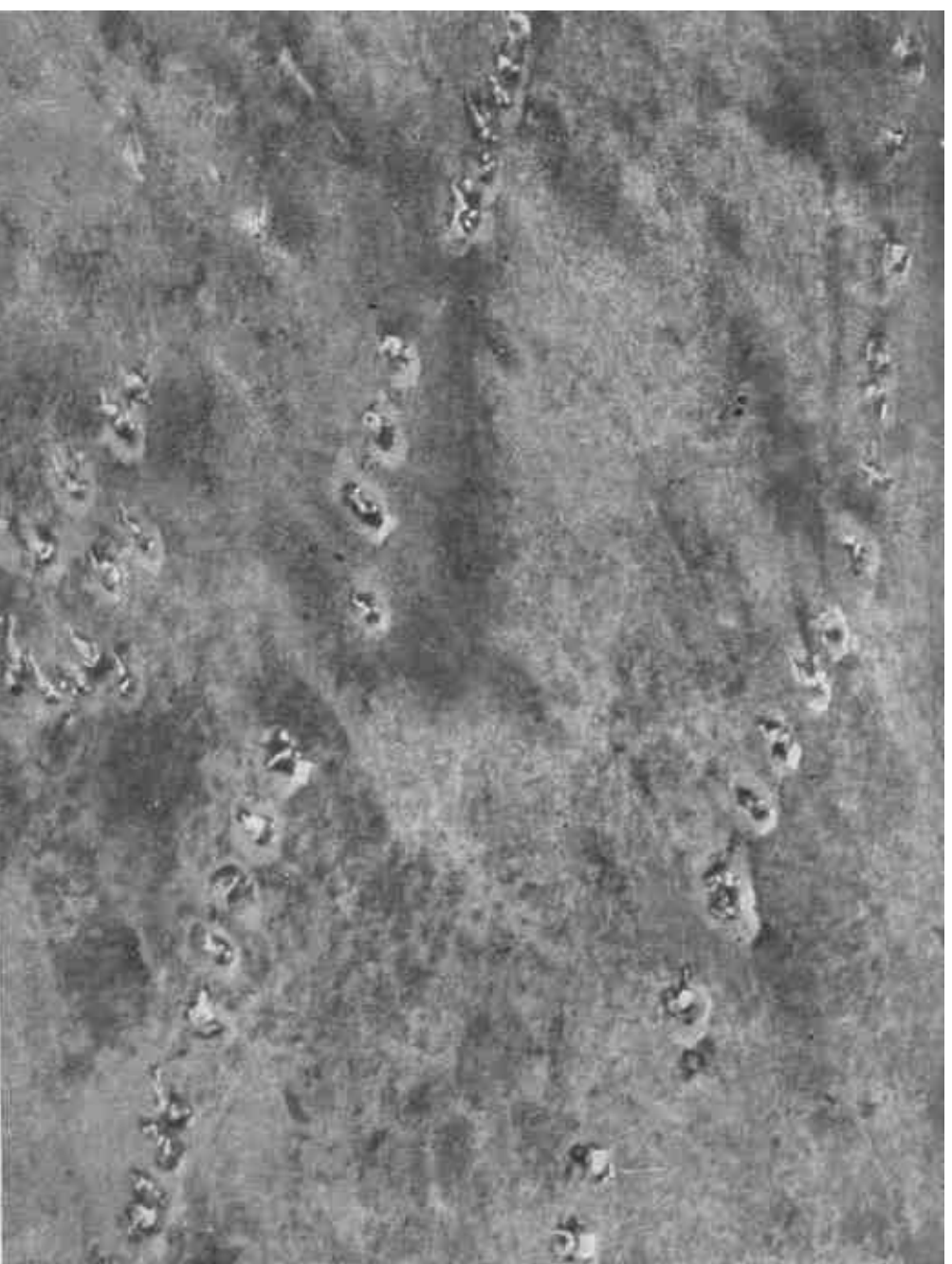
OSZTRÁK-MAGYAR REPÜLŐGÉPELHÁRÍTÓ ÁGYÚ.

AZ ELLENSÉG BEPILLANTÁSA ELLENKÉSZÜLT ÚT AZ OLASZ HARCTÉREN.

LÖVÉSZÁROK ÉS TÁMADÓ OSZTRÁK-MAGYAR GYALOGSÁG A KOMENI FENNTÉRSÉGEN.

CSATAVONAL A FRANCIA HATÁRÉREN, A KATONÁK ÖSSZEGRÚNYJÁBA VÁRJÁK AZ ELLENSELG TÁMADÁSÁT.

तिकai eszmecserébe bocsátkozott, s újra fölvetette a Németországgal való szövetkezés eszméjét, erősen hangsúlyozván Angliának azt az elhatározását, hogy amennyiben Németországgal nem tudna Anglia szövetségre jutni, még nagy áldozatoktól sem fog visszariadni, hogy a francia-orosz szövetséggel megegyezhessen, éppen mert a splendid isolation politikája lehetetlenné vált Anglia számára. Sajnos, Berlinben ezt a nyomatékos figyelmeztetést sem értették meg, illetve félreértették, mint Holsteinnek Eckardsteinhez írt privát-válaszából szemlélhetjük, aki Chamberlain figyelmeztetését «Schwindel»-nek, bluff nek bélyegzi. Berlinben a helyzet sorsdöntő fordulatát egyáltalán nem érezték át, s ezért kétszeres intermezzóval (a kínai tengeri vámok kérdésének sürgetése, valamint II. Vilmos beszéde az Alexander gárdagránátosezred ünnepén) tarkítva ismét csak a tárgyalások elhúzásának taktikájához folyamodtak. Azzal az ellen javaslattal léptek föl, hogy Anglia lépjen a hármasszövetséghez s hozzá még ötödikül Japánt szerezzék meg. Ennek a javaslatnak komoly értéke csak úgy lehetett volna, ha a hármasszövetségi szerződést bizalmasan közlik Angliával; ezt azonban sem Eckardsteinnak, sem Hatzfeldtnak nem sikerült kieszközölni a berlini külügyi hivaltaltól, s az Angliával folytatott szövetségi tárgyalások csakhamar végleg megfeneklettek, mert a német külügyi hivatal még Lansdowne marquis utolsó kísérletére, egy Marokkót illetően kötendő egyezmény-javaslatára sem reagált. Evvel Németországnak az európai békét biztosító három nagy alkalma kiaknázatlanul maradt s az európai egyensúly felborítása lehetségessé vált. S Németország sorsának intézői még itt is szűklátókörűeknek bizonyultak, ügyetlen külpolitikai akciókkal (flotta-propaganda, az algecirasi konferencia kierőszakolása, a björköi értéktelen szerződés II. Miklós cárral, az 1911-iki agadiri incidens) oly hamis kül-színben tüntették fel a német császárságot, mintha azt napóleoni vágyak fűtenek.

A németekkel való hiábavaló tárgyalásokba belefáradt konzervatív angol államférfiak először keletázsiai vitális érdekeiket biztosították a Japánnal 1902-ben kötött, s a keletázsiai érdekszférákat meghatározó szövetségi szerződéssel. Ez azonban csak igen csekély értékű lett volna, ha Anglia egyúttal meg nem akadályozza egy túlhatalmas kontinentális európai blokknak a lehetőségét, hiszen az már a Jameson-féle betörés idején s még erősebben a búr háború kitörésekor kísértett. A konzervatív angol államférfiak ezt igen ügyesen egy angol-francia egyezményen át tették lehetetlenné, ez az ú. n. marokkói egyezmény, mellyel 1904 áprilisában egyfelől biztosították Egyiptom birtoklását a Marokkóban végbemenendő francia terjeszkedés koncedálásával és támogatásával, másfelől megakadályozták azt, hogy az orosz monarchiával szövetséges francia köztársaság esetleg egy európai, angolelles kontinentális blokkba lépjen. E francia-angol szövetségi tárgyalások alatt történik Belgrádban az orosz követ, Czarikov sugalmazására és segítségével végbemenő királygyilkosság. A duális monarchiához vonzódó s ott támaszt találó utolsó Obrenovicsnak, Sándor királynak áldozatul kellett esnie, hogy az oroszbarát irányzat kerekedhessék felül Szerbiában s a kicsiny, de vitéz szerb nép az orosz befolyás alatt álló Karagyorgyevicsek vezetése alatt a monarchiánk elleni orosz agitáció főfészke, előbástyája legyen. *1903 június 11-ének véres éjszakája a nyitánya az európai háborút*

*előkészítő propagandának. Ettől kezdve már nemcsak szórványosan, de rendszeresen, szervezeten irányított propaganda indul meg Ausztria-Magyarország ellen a francia, orosz és szerb sajtóban.** S az erős szláv kontingensű Ausztria adminisztratív funkcionáriusainak nemtörődömségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az ártatlannak tetsző torna* egyesület leple alatt végbemenő szláv agitációt eltűrte, sőt még vasúti kedvezményekkel meg is könnyítette. Pedig fel kellett volna tűnnie, hogy a cseh szokolisták évről-évre következetesen Isztriát és Dalmáciának, valamint Horvátországnak szlávoklakta városait keresték föl s ott valósággal hatósági asszisztenciával üzték államellenes üzelmeiket. E szokolista látogatások is 1903-tól válnak rendszeresekké s készítik elő a monarchia bomlasztását belülről is.

A konzervatív angol államférfiak által létesített angol-francia entente tette lehetővé azután Angliában a konzervatívokat felváltó oroszbarát liberális kabineteknek azt, hogy a Japánnal megvívott szerencsétlen kimenetelű háború után megpuhultan az orosz kabinet hajlandóvá legyen az ázsiai kérdésekben megegyezni Angliával. Az 1906-907-ben kötött perzsiái, tibeti és afgán egyezmények a mértföldjelző kövei az oroszbarát angol politikának s jelentőségteljes, *hogy ugyanebben az időben kezdődik meg Angliában az erőteljes sajtó-campagne a monarchia ellen. Szinte párhuzamosan az osztrák és magyar trónörökösének, Ferenc Ferdinánd főhercegnek a monarchia politikai irányításában való egyen növekedő aktivitásával, jelennek meg Seton Watsonnak Scotus Viator írói név alatt megjelenő támadásai a magyar nemzeti állam eszméje ellen.* Első munkájában, az 1907-ben megjelent «Racial problems in Hungary»-ban a hazánkban élő nemzetiségi agitátorok információira támaszkodva, a Ferenc Ferdinánd által propagált foederalisatio mellett tör lándzsát, s mikor erre gr. Esterházy János és gr. Mailáth József tollából éles bírálatokat kap művére válaszul, teljes gyűlölettel a magyarság ellen fordul, s későbbi munkáiban** tagadhatatlan publicisztikai ügyességgel, de annál kevesebb igazsággal, a magyar nemzetet állítja oda az európai civilizáció botránykövéül. S a magyar nemzet számára mindenkor szomorú tény marad, hogy Scotus Viator szlávbarát, magyargyűlölő kitöréseire helyeslő viszhangot ad a radikális nemzetközi irányú Társadalomtudományi Társaság az ő «Huszadik Század» c. folyóiratában s különösen a Jászi Oszkár tollából megjelenő doctrinair, a magyarság törekvéseit kigúnyoló s denunciáló cikkekben és tanulmányokban. Seton Watson a magyarországi radikálisok helyeslésétől fölbátorítva s titokban tán Bécs némely köréből is fölbiztatva, továbbfolytatja a magyar nemzet elleni agitatórikus munkáját a «The Southern Slav question and the Habsburg monarchy (London, 1912)-val mely valóságos propagátora Ferenc Ferdinánd trialisztikus gondolatainak s terveinek. Ugyanebben a periódusban az oroszbarátúvá lett Angliában Lord Northcliffe a «Times» megszerzésével, s a «Daily Mail» több milliós olcsó példányban való kiadásával csakhamar: az angol közvélemény irányítójává vált s Bécsbe küldött tudósítójával, Wickham Steed-

* A. Chéradame: Douze ans de propagande en faveur des peuples Balkaniques. Paris, 1913,

** Corruption and reform in Hungary. London 1911, Absolutism in Croatia, u. 0. 1911.

del minden lehető elkövetett az oroszok iránt gyanakvó angol közvéleménynek oroszbarátúvá hangolására. A német flotta ellenséges veszélyének élénk színekkel való szüntelen ecsetelése mellett különösen Ausztria-Magyarország lett a Northcliffe-sajtó céltáblája. A Bécsben székelő W. Steed minden lehető alkalmat megragadott arra, hogy különösen a magyarnemzetet, mint barbár elnyomót tüntesse fel az angol közvélemény előtt. Az újság cikkei alapján már a háború kitörése után napvilágot látott műve* beszédes tanúbizonysága W. Steed magyarellenes propagandájának. De Seton Watsonon és W. Steeden kívül is az essay-írók és utazgatóknak egész serege ír szünet nélkül tanulmányokat, főleg a Balkán szláv kérdéséről, *1907-től kezdve alig találunk oly angol folyóiratot, melyben ne volna szinte állandó rovat a keleteurópai politikai kérdés valaminő taglalása.* Ez is szembetűnően jelezte az angol külpolitika irányváltozását: az orosz Balkán-aspirációknak minden lehető módon való támogatását, s a békebarát angol közvéleménynek lassú, tervszerű preparálását az esetleges háborúra. Az angol parlamentáris demokráciában élő államférfiak és politikusok úgyszólván nap-nap után észlelték a sajtópropagandának csaknem döntő jelentőségét, s ezért VII. Edward király izoláló politikájának szerves része volt a szünet nélküli sajtókampány, *mellyel nemcsak az otthoni közvéleményt de az – immár hármas – entente-on kívül álló nagy nemzetek közvéleményét is a központi hatalmak ellen iparkodtak szuggérálni.*

Természetes, hogy az előkészítő tollhadjáratban a mi megsemmisülésünkre törő szomszédaink is bőven kivették a részüket. Különösen a francia napilapok és folyóiratok voltak azok, amelyek útján világgá kürtölhették a románok, szerbek, szlovének és csehek az ő magyarellenes vádjait és rágalmaikat és – odaadó hallgatóságra találtak. Már az annexiók krízis: 1908 ősze – 1909 tavasza, vészterhes horizontot világított meg villámlásával; -érezhető volt az európai egyensúly fölbillenésének előszele, s csak a kellő katonai előkészület hiánya tette a hármas entente hatalmait színleg meghunyászkodóvá. Tényleg, mihelyt Anglia az orosz Balkán-aspirációk mögé odaállt szekundansnak, európai egyensúlyról már nem lehet beszélni. Nem vitatjuk, sőt lehetségesnek tartjuk, hogy egy német-angol flottaegyezmény még visszaállíthatta volna az egyensúlyt, azonban a bizalmatlanság már Németországban is éppoly nagy volt Anglia szándékai iránt, mint Angliában a német tengeri tervek iránt s így Haldane lord kétszeri, bizonyára őszinte détentekísérlete nem sikerülhetett, a tengeren és szárazon való leszerelés helyett a fegyverkezés gyorsított iramú növelése következett be s ez a háborút előkészítő propagandával karöltve csak siettetette az európai civilizáció nagy katasztrófáját. A Balkán-államok ligája, bár kirobbanásában törökellenessé vált, az csak azért következett be, mert Törökországot egy, a monarchia elleni Balkán Szövetségbe Montenegro elsietett törökellenes támadása következtében, nem sikerült bevonni; ellenben már a liga magva, a szerb-bolgár szövetségi szerződés, kifejezetten Ausztria-Magyarország ellen irányult s kimutatható az orosz befolyás túlhatalmas volta benne.**

* The Hapsburg monarchy. London 1915.

** Bogitchevitch: Kriegsursachen. Zürich 1918. 115-121. és 129.-139. l.

Ami azonban az egész Ligában és a Balkán-háborúban a legérdekesebb, az az, hogy az angol liberális kabinettől Oroszországnak nyújtott támogatást is elárulja, hiszen a bolgár-görög szövetségi szerződést a Times szófiai levelezője, Bouchier ütötte nyélbe és sírja is egy vadregényesen fekvő bolgár kolostor kertjében van. Bármily tartózkodóan viselkedik is Sir Edward Grey külügyi államtitkár az angol közvéleménynek a Balkán kérdésektől való hagyományos idegenkedésének hatása alatt, azért az általa proponált londoni nagyköveti konferencia inkább a Balkán-viszály összebonyolításához, mintsem végleges elintézéséhez járult hozzá. Sőt Sir Edward Grey-nek 1912 november 22-én Paul Cambon-hoz intézett híres levele is csak arra volt alkalmas, hogy lovat adjon a szlávbarát francia külpolitika alá; s az angol támogatás felől biztosítva lévén, Poincaré még Sassonov orosz külügyminiszternél is harciasabb, valósággal uszítja a cári hatalmat Ausztria-Magyarország ellen.*

A két balkán háború alatt a szerb, orosz és francia sajtó monarchiaellenes uszításaival valósággal vetekedik a Northcliffe lord irányítása alatt álló angol sajtó. A «Times», «Daily Mail», «Daily Chronicle» leplezetlenül az európai háború megvívása mellett agitálnak. Northcliffe lordot tekinthetjük a habozó, határozatlan Sir Edward Grey vei és a lágyszívű, befolyásolható Asquith-al szemben a háborús eszme angol megszemélyesítőjének. Nem elégszik meg az angol világlapok által gyakorolt domináló befolyással, még a háború előtt megszerzi a «Matin» s a «Nowaja Wremja» francia, illetve orosz nagy napilapok tulajdonjogát s ezek útján terjeszti ki még jobban a befolyását az európai olvasóközönségre. Persze a román, cseh és szerb agitátorok sem maradnak tétlenül és napilapokban, folyóiratokban és önálló könyvekben szinte szünet nélkül támadják különösen az erős nemzeti érzésű Magyarországot s ezzel nem csekély mértékben terjesztik a nyugteurópai nemzetekben a magyarellen hangulatot.

Az angol segítség felől biztosított francia politikusok (különösen Poincaré, Delcassé és Paul Cambon) befolyására vezethető vissza, hogy az orosz cár tanácsadói, különösen Szaszonov, Szuchomlinov és Januskievics vezérkari főnök már 1914 februárius havában koronatanácsban határozzák el Konstantinápolynak és a Dardanelláknak *világháborúban való megszerzését* s az ezt megneszelő francia diplomácia nem a világháború fölidézése ellen opponál, hanem csak az ellen, hogy a főhadszíntér Kisázsia legyen. Az egész diplomáciai manőverezés csak arra irányul, hogy Angliát magukkal rántassák a háborúba. Valósággal perdöntően fedi fel a szerajevói véres tragédia messze vezető politikai hátterét H. E. Barnes az ő «The genesis of the world war» (New-York 1926) c. a háborús felelősség kérdésére nézve alapvető fontosságú művében. A kéz, mely Gavriló Princip és társait irányította, a titkos Őrna Ruda (fekete kéz) vezetője, Dimitrijevic szerb vezérkari ezredes volt, de hogy a sugalmazók közül nem hiányzott Hartwig belgrádi orosz követ sem, több mint valószínű. A sorsdöntő nyolc nap alatt Sir Edward Grey habozása és határozat-

* Converset: Les trois ans de diplomatie secrète qui nous menèrent à la guorre de 1914. Paris, 1925.

lansága lehetővé tette az európai kontinentális hatalmak háborús összecsapását s az európai egyensúly végleges felborítását Anglia háborúba lépése által.

Természetes, hogy a háborúba döntött Európa előtt igen fontos volt a háború földézéséért való erkölcsi felelősséget minél előbb az ellenfélre hárítani s ez által megteremteni azt a háborús atmoszférát, mely a háborúnak diadalmas befejezéséhez szükséges. Erzberger emlékirataiból* tudjuk, hogy e téren is az angol propaganda mennyivel gyorsabb, ügyesebb és szervezettebb volt, mint a német, mert hiszen Ausztria-Magyarországnak ellenpropagandájáról nem is beszélhetünk, mert az legföljebb néhány semleges országbeli jelentéktelen napilap megszerzésében merült ki.

A központi hatalmak ellen a háború alatt irányított propagandának három főirányát különböztethetjük meg. *Az első az*, mely a háborús lelkületnek odahaza való fönntartását célozta. *A második* kategóriába tartozott az a propagandatevékenység, amelyet különösen a semleges maradt nemzetek közvéleményének befolyásolása érdekében folytattak. *A harmadik* kategóriába tartozik a legfontosabb propagandisztikus tevékenység, az ellenfél ellenállásának gyengítése és megbénítása a sajtó szolgálata és a szellem fegyverei útján. *Ezen a téren mutatta fel különösen Anglia a legnagyobb koncepciójú és stílusú tevékenységet, mely még az egykori ellenfeleket is elismerésre kényszeríti.* Az első két kategória mellékhajtásaként jelölhetjük meg azt a propagandát, melyet különösen Ausztria és a magyar nemzet ellen az ellenséges és semleges külföldön románok, csehek és szerbek folytattak a háború alatt és annak bevégezte után.

Legelőször ezt a mellékhajtást méltatjuk figyelemre, mert bennünket különösen ez érintett a legközelebről. E propagandának legképzettebb és legagilisabb tagja kétségtelenül *Masaryk Tamás* egyetemi tanár, a mai csehszlovák köztársasági elnök volt. Már a háború kezdetekor Sz.-Pétervárra menekülván, legelőször ott fejtett ki agitációt a monarchia teljes megsemmisítése érdekében. Később Angliába került s a londoni egyetem katedrájáról hirdette azokat az eszméket, melyek a reánk diktált békében öltöttek testet. Angliából az északamerikai Unióba hajózott Masaryk s az amerikai tótság körében kifejtett agitációjának lehet köszönni a Magyarország területi épsége ellen irányuló ú. n. pittsburgi szerződést. E mellett oroszánrésze van abban is, hogy az Amerikai Unió kormánya a háborúba való lépése után oly békepropozíciókat dolgoztatott ki, melyek elsősorban Ausztria-Magyarország teljes fölosztását jelentették. Masaryk után a repülőgépen, hamis útlevéllel megszökött *Benes* volt a legügyesebb és legtevékenyebb agitátor, aki Franciaországban termékeny talajra talált magyarellenes propagandája kifejtéséhez, ő propagandaművében már 1915-ben Ausztria-Magyarország teljes megsemmisítését hirdette s ebben később olasz segítőtársra is talált *Gaetano Salvemini* személyében, aki ugyanezt a célt hirdette (Delenda Austria, Paris 1916). Harmadiknak a magyar iskolában járt tót *Osuskyt* jelölhetjük meg, aki különösen «Magyars et Pangermanistes» c, Párizsban 1918-ban meg-

* Erlebnisse im Weltkrieg.

jelent művében fest a magyar nemzetről teljesen hamis, gyűlölettől átítatott képet. A csehek után a szerb *Jovan Radonitch* belgrádi egyetemi professzor működéséről kell szólnunk. Radonitch tanár 1911 őszén Budapesten is járt s ekkor az Országos Levéltárban a Jaksichoknak a Hunyadiakkal való összeköttetésére nézve tanulmányozta volna az Országos Levéltár okleveles anyagát, ha t. i. nem lett volna nemcsak a latin palaeographiában, de magában a latin nyelvben is teljesen járatlan. E sorok írójának, aki akkor az Országos Levéltár tudományos kutatószobájának volt tisztviselője, alkalma nyílt Radonitch professzornak e járatlanságát a legközvetlenebb közelből tapasztalhatni, hiszen majdnem minden siglának a feloldását tőle tudakolta s végül is valamennyi, a kérdésre vonatkozó oklevelet kénytelen volt a belgrádi egyetemi tanárnak német regesttákkal együtt lediktálni. Radonitch Franciaországban kiterjedt tevékenységet fejtett ki Magyarország megcsonkítására, hogy mily történelmi tudással, más lapra tartozik, a fő a szerbség szempontjából az, hogy eredményesen, hiszen ő lett a párizsi békekonferencia szakértője a Bácska és a Bánság ügyeiben. Művei hemzsegek a történelmi ferdtételektől s igazán iskolapéldái lehetnek annak, mennyire tudatlan a művelt Nyugat a magyar nemzet történelmének kérdéseiben.*

De a románok sem maradtak tétlenül. Különösen egyetemi tanáraik hirdették a párizsi Sorbonne «Haute école sociale»-ján az ő aspirációikat történelmi köntösbe bújtatott tévtanaikat. *Thomas Jonesco, Hurmuzesco, Dimitru, Pangrati, Sipsom, Gavanesco, Negulesco* és *Ursu* voltak az előadói a különböző, Románia aspirációival foglalkozó témáknak.** Ha az ember ma elolvassa ezeket az értekezéseket, igazán nem tudja, min csodálkozzék inkább: a műveit francia publikum tudatlanságán, vagy az előadó román tanárok történelmet hamisító vakmerőségén.

Csoda lett volna, ha szomszédaink aknamunkájában nem vett volna részt a skót *Seton Watson* is. ő tulajdonképpen csak folytatta a háborút megelőzően már megkezdett munkásságát. Már 1915-ben megjelenik «Roumania and the great war» c. műve, mely a román területi aspirációk korlátlan elfogadásával igyekezett Romániának ellenünk való sorompóba lépését előmozdítani. De nem feledkezett meg a magyarság befeketítéséről sem. «German, Slav and Magyar» és «The war and democracy» c. művében nemzetünket valósággal a civilizáció botránykövéül állítja Anglia járatlan közvéleménye elé. A délszláv problémának is szentel egy könyvet, mely «The rise of nationality in the Balkans» címmel 1916-ben Londonban jelenik meg. De még e kiterjedt munkássággal sem elégszik meg. Már a háború második évében Masaryk Tamás közreműködésével «The new Europe» címmel folyóiratot alapít Seton Watson s ebben jelennek meg propaganda

* Serbes de Hongrie et Magyars. Paris 1916; Le droit historique des Roumains et des Serbes sur le Banat. Paris 1916; Le couronnement en Hongrie et son importance. Paris 1917; Les Croates et l'Autriche-Hongrie. Paris 1918; Les Albanais et les Serbes. Paris 1918; Le Banat. Paris 1919; Le Batchka. Paris 1919; Histoire des Serbes de Hongrie. Paris 1919 es The Banat and the Serbo-Roumanian frontier problem. Paris 1919.

** Les questions Roumains du temps présent. Paris 1921.

cikkei és essay-i, melyeket azután a háború végeztével «Europe in the melting pot» cím alatt ad ki 1919-ben Londonban a híres MacMillan cég kiadásában. E mellett Seton Watson a háború folyamán tanácsadója lett az angol «Foreign Office»-nek is és valóban oroszlánrésze volt a minket ért területi csonkítások hivatalos előkészítésében.

Szomorúan kell megállapítanunk, hogy e hatalmas dimenziójú propaganda ellenében a duális monarchia részéről semmi sem történt. Pedig voltak oly lelkes hazafiak, akik felajánlották szolgálataikat s meg is voltak a kellő külföldi összeköttetések is, azonban a monarchia külügyminisztériuma nem tartotta szükségesnek e szolgálatokat igénybe venni. Csak egy tudós magyar historikusunk, dr. *Karácsonyi János* c. püspök, nagyváradi kanonok volt az, aki a hivatalos közöny ellenére sem riadt vissza az anyagi áldozattól sem, s 1917-ben megjelent művében* hatalmas történeti tudásának fáklyájával világított rá a magyarországi nemzetiségi telepítések történetére. Sajnos, e munka is csak magyar nyelven jelent meg, s még a semleges külföld sem vehetett e miatt róla tudomást. A tudós szerző 1918 őszén mondta el e sorok írójának, hogy művének német fordítása «már» készül, holott egy percet sem lett volna szabad elvesztegetni, hogy az haladéktalanul megjelenjék angol, francia, olasz és német fordításban. Itt kell még megemlékeznem hazánknak egy angol barátjáról *Delisle Arthurról* is, akit a háború kitörése elszakított Budapesten élő családjától, s «Austria of the Austrians and Hungary of the Hungarians» c. könyvében évtizedes ittlakásból leszűrt tárgyilagos ítéletben igyekezett szembeszállni Seton Watson és W. Steed rágalomhadjáratával Angliában, kitéve magát annak is, hogy fizetett kémnek tekintik az angol hatóságok. Bárha nem is lehetett eredményes az ő ellenpropagandája, mégsem lehet megemlítés nélkül hagynom az ő nemes fáradozásait. *Anglia, bár az európai semlegeseket sem hagyta figyelmen kívül, a legnagyobb vehemenciával és minden anyagi és szellemi előnyének fölhasználásával az Északamerikai Unió közvéleményének megnyerésén fáradozott.* Az amerikai közvélemény előtt, kitűnő pszichológiai érzékkel, főként Belgiumnak Németország részéről való jogellenes megrohanása és ezáltal elkövetett szerződésszegése volt az, amit unos-untalan fölhánytorgattak az angol jogi és politikai írók. Ha az ember össze akarná gyűjteni, egész könyvtárt tenne ki a Belgium semlegességének megsértésével foglalkozó könyvek és essayk nagy tömege. E kétségtelen jogsérelem mellé persze nem volt nehéz egész legendákat költeni az angol napilapokban és folyóiratok légiójában a németek embertelen, népjogellenes hadviseléséről. Csakhamar szárnyra kel a «the Huns» elnevezés, s a német bűvárnaszádok pusztításai az entente kereskedelmi hajóiban még növelik a máris megteremtett ellenséges hangulatot, mind Németország, mind általában a központi hatalmak iránt.

Ha végigtanumányozzuk az ententenak e háborus-popaganda temekéit, elkezdve S. B. *Brothnak* Londonban 1915-ben kiadott a «The gentle cultured Geman» c. pamfletjétől, mely valósággal illusztrációja akar lenni Loyd George ízléstelen háborús jelszavának: «the road hog of Europe» (már t. i. a német nép), folytatva *Okie*-nek: America-

* A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig.

and the German peril (London 1915) c. művével, Mirman-Simon-Keller: «Pages d'Histoire 1914-16. Leurs crimes (Paris 1916) c. munkájával, s még vagy kétszáz teljesen hasonló irányú propaganda munkán át egészen Léon Daudetnek «Hors du joug allemand» (Paris 1915) c. kitűnő stílusban megírt művéig, avagy Headlam-Morley cambridgei egyetemi tanár komolyabb és mérsékeltebb tenorú «Great Britain or Germany» c. 1916-ban megjelent munkájáig, valamennyinek az a közös jellemzője, hogy igazat és költöttet oly ügyes keverékben tálnak az akkor még semleges államok olvasópublikuma elé, hogy még a leghívebben informált és legélesebb judiciumú olvasónak is alig lehetséges az igazat a hazugtól elválasztania.

A központi hatalmak közül mi úgyszólván semmit sem tettünk az ellenséges propaganda ellensúlyozására, legfeljebb egy-egy svájci vagy holland lapban tettünk cáfolatot közzé a legotrombább vádakra. A sokszor ismételt és cáfolat nélkül maradt hazugságok azután lassacskán bevett igazságokként szerepelhettek. Hiába voltunk mi humánusak a nálunk rekedt franciákkal és angolokkal, hiába voltak vitéz katonáink emberségesek egészen az esztelenség a sebesült vagy beteg ellenséggel szemben, a sok ezer újság, folyóirat és könyv harsondán szünet nélkül szóló rágalom s a művészien preparált filmekben át világgá röpitett torzkép hitelre talált s mi barbárokként, a kis nemzetek elnyomóiként szerepeltünk a semleges külföld előtt.

Németország ugyan fölismerte a semlegesek informálásának szükségét, de későn, s a pszichológiai pillanatnak ez az elvétele a propagandahadjárat elvesztését jelentette mind Németország, mind általában a központi hatalmak számára. Fölötte tanulságos, amit erre nézve Erzberger az ő «Erlebnisse im Weltkrieg» (Stuttgart-Berlin 1920) c. memoire-jában elmond. A szerbekhez intézett ultimátum után rendelkezésre álló hetet sem. Bécsben, sem Berlinben egyáltalán nem használták ki az európai közvélemény felvilágosítására, miért kellett oly peremptorikus módon föllépni a szerb darázsfészekkel szemben, még maga San Giuliano marchese olasz külügyminiszter is, diplomáciai ügyvivőnk feledékenységének okából csak az újságokból értesült az ultimátum átadásáról. Németországban hiányzott is az angoléhoz és franciáéhoz hasonló évtizedes propagandaorganizáció. Az egyes minisztériumoknak külön-külön sajtóosztályuk volt, amelyek minden belső együttműködés nélkül látták el sokszor ellentétes irányban a hírszolgálatot. Ily körülmények között khaotikus zűrzavar uralkodott éppen ott, ahonnan egységes irányítással a külföld felvilágosításának kellett volna irányíttatnia. Ehhez járultak még a katonai hatóságok rövidlátó intézkedései, így pl. hogy a német újságokat a hadüzenet után a német határállomások mindegyikén visszatartották s csak jó idő múlva vették észre ennek hátrányos voltát a semleges külföld kellő informálása szempontjából. Az ily módon elmulasztott időt aztán tervszerűtlen kapkodással akarták helyrehozni, amivel természetesen sokszor inkább ártottak, mint használtak. Jól ítélte meg a helyzetet Am Zehnhoff porosz igazságügy miniszter, aki – e zűrzavar láttán – már 1914 augusztus 4-én megígérte Erzbergernek a német vereséget. Különösen Belgium Németország részéről is garantált semlegességének megsértése hozta a német ellenpropagandát fölötte hátrányos helyzetbe. A kétségtelen

jogsérelemmel szemben gyenge védekezés volt a kényszerhelyzettel való argumentálás. Később a németek ismét a másik túlzásba estek s gombamódra elszaporodtak a felelőtlen magánirodák a külföld fölvilágosítása végett, s jó időbe telt, amíg a külföldi hírszolgálat irányítására Br. *Mumm* volt német követ vezetése alatt központi hivatalos szervezetet létesítettek. Később 1917-ben, amikor Ludendorff altábornagy akarta még a propagandát is irányítani, még ezt a komoly hírszolgálati szervezetet is feloszlatták. Tanulságos az is, amit Erzberger a német hadijelentések pszichológiai tévedéseiről mond. A rideg valóság helyett vagy csupa győzelemről szóltak azok, vagy az igazságot úgy elkendőzték, hogy csak a katonai szakértők érthették meg. E szisztémával nem csekély mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az éhező, nélkülöző német Hinterlandban már 1917 őszén kezdenek a háborús fáradtságnak első jelei mutatkozni, amelyet az olaszok ellen elért jelentős siker, valamint a breszt-litovszki békekötés ideiglenesen galvanizálni tudott ugyan, de tartósan föllekesíteni már nem s ezzel kész befogadó talaja lett az angolok nagy stílusú propagandájának.

A német ellenpropaganda a legszebb eredményeket a vallásos, katolikus és protestáns organizációkkal érte el, éppen mert ezek méltóságteljes, minden rágalomtól mentes és valódi emberszeretetet tükröző maguktartásával csakis jó benyomást keltettek, ahova csak termékeik eljuthattak. így különösen a «Deutsche Kultur, Katholicismus u. Weltkrieg», mely a német kiadáson kívül angol, francia, olasz, spanyol és holland kiadásban látott mint kiváló munkát napvilágot, azután a Pfeilschlifter tanár gyűjtötte «Sammlung katholischer Soldatenbriefe», a «Katholische Monatsbriefe», a «Katholische Wochenbriefe» s az ennek mintájára a dr. Deissmanntól szerkesztett «Evang. elische Wochenbriefe,» mind jó szolgálatokat tettek, de az entente hatalmasan organizált háborús propagandájával nem vehettek fel a versenyt. Éppen mert egységesen, anyagi forrásokkal bőven ellátott szervezetben folyt különösen Anglia propagandista tevékenysége, ezért lehetett az döntő jelentőségű.

S evvel elérkeztünk az angolok legjelentősebb propagandista szervezetének az ismertetéséhez, amelynek működése igen nagy mértékben hozzájárult bomlasztó tevékenységével a központi hatalmak vereségéhez. Ennek a bámulatraméltó propaganda-, szervezetnek működését Sir C. *Stuart* «The Secrets of the Crewe House» c. művében (London 1920) fedi fel az olvasó előtt.

Lloyd George angol miniszterelnök 1918 februárjában felszólította Lord *Northcliffet*, az angol napilaptulajdonosok koronázatlan fejedelmét, hogy az ellenséges országokba irányítandó entente propagandának vezetője, irányítója legyen. Az ő elnöksége és Sir C. *Stuart* alelnöksége alatt csakhamar összeült *Crewe* marquisnak londoni lakóházában, melyet az az államnak ajánlott fel hadi célokra, a tíz tagot számláló tanácskozábizottság főként diplomátaból, hadi-és sajtószakértőkből, s három, t. i. osztrák-magyar, német és bolgár albizottságba oszolva, megkezdte az ellenséges országokba irányítandó propagandának szervezését és kifejtését. Ami bennünket legközelebből érdekel, az osztrák-magyar albizottság két fővezetőjében régi ellenségeinket, a Times főszerkesztőjét:

Wickham Steed-et, aki 1902-1913-ig ugyanannak a lapnak volt bécsi levelezője, valamint a londoni egyetem újkori történelmi előadóját: *Seton Watson*t, az általunk jól ismert Scotus Viatort láthatjuk viszont. Mind a kettőt egyformán jellemzi az újságíró és publicista egyoldalúsága és felületessége, valamint a cinikus lelkiismeretlenségig menő kíméletlenség, párosulva boszorkányosan megvesztegető stílussal. Nincs olyan ügy, amelyet e két publicista ne tudna elfogadhatóvá, színleg igazságossá varázsolni. A német albizottságot viszont a német romantikus néplelket igen jól ismerő H. G. Wells, a fantasztikus regényeiről ismeretes író vezette. A polgári csatornákon át az ellenséges külföldre juthatast O. Guest irányította, akinek e téren kezdettől fogva bő tapasztalatai voltak.

Először az osztrák-magyar albizottság kezdett, politikai okokból, munkához. Ugyanis Lord Northcliffe éles szemével észrevette, hogy az ellenséges országokba irányuló propaganda számára a leghálásabb terrén a nemzetiségek konglomerátumából álló Ausztria-Magyarország, amelyben a sok divergáló nemzetiségben megfelelő eszköz kínálkozott a monarchia haderőinek felbomlasztására, vagy legalább is megbénítására. E célnak elérése végett Lord Northcliffe emlékiratot adott át 1918 február 24-én A. J. Balfour angol külügyi államtitkárnak, amelyben a monarchia ellen irányítandó aktív külpolitika irányvonalát jelölte ki. Balfour Northcliffe programját február 26-iki válaszában bizonyos formában és bizonyos rezervációkkal, de elfogadta és magáévá tette. Körülbelül ugyané periódusban ment végbe (pontosan 1918 január 18-án) Orlando olasz miniszterelnöknek dr. Trumbics délszláv vezérrel való találkozása Londonban s ezzel a délszláv kíváncsnak, miként azt az 1919-ben kiadott korfui proklamáció tartalmazta, kölcsönös engedékenységgel való harmóniába hozatala az olasz követelésekkel, melyeket az 1915. április 26-i híres londoni jegyzőkönyv már teljesen honorált volt. Kettejüknek hosszas tárgyalásai azt eredményezték, hogy 1918. április 7-9-iki kelettel megegyeztek egy Rómában tartandó kongresszusban, amelyen az osztrák-magyar monarchia valamennyi nemzetisége képviselőt nyert, s azon a közös programot tárgyalták meg. Ugyancsak februáriusban küldte le Northcliffe Steedet és Seton Watson a monarchiaellenes propaganda közelből való irányítására.

Northcliffe lord memorandum a Balfourhoz nem tartalmazott sem többet, sem kevesebbet, mint az osztrák-magyar monarchiának feldarabolási programját, mert a belső összetételében gyengébb duális monarchián keresztül akartak Németország testéhez közel férközni. Az olaszok sejtették, hogy a caporettoi (12. isonzói csata) nagy győzelem után az osztrák-magyar és német hadvezetőség, kapcsolatban a francia hadszíntéren megindított offenzívasorozattal, döntő támadásra készül s ha sikerül Olaszország katonai erőit végleg megbénítani, avval nagyon megnő Németország győzelmének esélye a francia-angol-amerikai arcvonalon is. Életbevágóan fontos volt tehát, hogy a készülő olaszellenes offenzívát vagy vereséggé változtassák, vagy legalább is hatásában annyira gyengítsék, hogy az célját ne érhesse el. Northcliffe lord a hadi kabinet felhatalmazásával hamarosan munkához lát a fenyegető veszély elhárítására. Angol, olasz, francia és ame-

likai szövetségi képviselőket hív egybe tanácskozásra Londonba s ezen a már Itáliába küldött W. Steed és Seton Watson bíznak meg egy szövetségi albizottság élén a propaganda irányításával. Ebben az albizottságban Steed ajánlatára még a monarchiának nemzetiségei is reprezentálva voltak egy-egy taggal, ami igen észszerű volt nemcsak a nyelvi nehézségek gyors leküzdése érdekében, de azért is, mert az egész propaganda a monarchia nemzetiségeire gyakorlandó hatásra volt felépítve, s így fajtestvéreik egész lelkiületét azok ismerhették legjobban, akik maguk is ugyanabból a nemzetiségből valók. A bizottság április 18-án kezdte meg munkáját. Mindenekelőtt egy több nyelvű nyomásra berendezett nyomdát szereztek meg Reggio Emiliában s röpcédulákon kívül főként egy cseh, lengyel, délszláv és román nyelven írt heti folyóirat kinyomatását vették munkába, amelyhez az anyagot *Borghese* herceg szerezte be időnkint Bernből. E propaganda-nyomtatványokat aztán egy-egy repülőgépről, továbbá rakéták, kézi- és nehézgránátokba rejtve, végül az osztrák-magyar hadseregből dezertált katonákból összeállított járőrök útján továbbították az ellenséges csatavonalba. Az ily módon szétszórott propagandanyomtatványok száma sok millióra rúgott. Ezenkívül oly helyeken, ahol a két ellenséges lövészárókvonal elég közel volt egymáshoz, grammofónokat állítottak be, amelyek cseh, szlovák és délszláv népdalokat játszottak.

Az osztrák-magyar albizottság állandó összeköttetésben volt a Crewe-házban dolgozó Steeddel és Seton Watsonnal, valamint az entente-államokban és semleges országokban tanyázó cseh, lengyel, román és délszláv komitékkal.

5. *A. Guest* révén megszervezték a propaganda-nyomtatványoknak a semleges országokon keresztül a monarchiába irányított csempész-szolgálatát is.

A bomlasztó propagandának hatása csakhamar jelentkezett a szökések hirtelen, lavinaszerű megszorodásában; s ebből C. Stuart azt következteti, hogy a Crewe-házban szervezett propaganda nagy mértékben hozzájárult az áprilisi tervezett s gondosan előkészített osztrák-magyar támadás kényszerű elhalasztásához. Annyi tény, hogy egy kedves tanítványom, aki 1918 május havában jött haza szabadságra az olasz frontról, szomorúan közölte velem azt a deprimáló tény, hogy a rajvonal mögötti hidakon és vasúti állomásokon sok helyütt hiányzott a katonai őrség, s ezzel megvolt a lehetősége a mögöttes országrészekbe való szökdösésnek. Az ily módon elsököttekből verődött azután össze a «lógósok»-nak az a nagy csapata, mely az októberi lázadásnak hű csatlósa lett. Az ellenséges raj vonalba végbement délszláv, cseh és román szökések számát természetesen az entente-szakértők jobban ismerhetik, mint mi, de annyit nyugodt önérzettel állapíthatunk meg, hogy a leírhatatlan nélkülözések és szenvedések ellenére a magyar csapatok az osztrák-német csapatokkal hűségesen kitartottak, árulót közülük még az ellenséges írók, még C. Stuart sem tud megnevezni, sőt kénytelen elismerni, hogy a magyar katonák vitézül küzdtek a Montellon a piavei támadáskor. Azt bátran elfogadhatjuk tényként, hogy a Crewe-házból irányított szüntelen propaganda hatása a cseh és délszláv nemzetiségű csapattestekben fokozódó szökésekben tükröződött s ezzel nem csekély mértékben járult hozzá előkészített olaszellenes offenzívánk ismételt elhalasztásához s a

Piave-menti kudarchoz, hiszen köztudomású, hogy a támadás terveit a monarchia haderejében szolgáló szláv nemzetiségű vezérkari és törzstisztek árulták el ellenfeleinknek. A propagandabizottság tagjai kétségtelenül megérdemelték Diaz tábornoknak a pia ve-i sikertelen támadás után kifejezett köszönetét. A propaganda-tevékenység azután sem szünetelt az osztrák-magyar arcvonalon s augusztus végén már annyira kifejesztették, hogy naponta egy milliót tudtak szétosztani a propaganda-nyomtatványokból. Különösen az Unió fegyverkezésének állandó növekedéséről közölt statisztikai adatok és grafikus ábrák hathattak nyomasztóan a négy éve hűségesen küzdő magyar és osztrák-német csapatokra s valóban nem csoda, hogy a bolgár árulás híre, párosulva a német visszavonulással, amelynek terjesztéséről ugyancsak nem feledkezett meg a Crewe-ház propaganda-bizottsága, a küzdelem hiábavalóságának csüggesztő hatását váltotta ki bennük s ezzel csökkentette ellenálló képességüket a végső harcban 1918. október végén. Itt kell megemlékeznünk arról is, hogy a bolgár árulásnak előkészítése a szófiai amerikai főkonzulnak tagadhatatlan érdeme; ez volt az az archimedesi pont, amelyből a központi hatalmak erős védőgyűrűjét áttörhették s érdekes megfigyelni, hogy ez még a Crewe-házból irányított bolgár propaganda-albizottság munkaprogramján is észrevehető, amelyet Northcliffe lordnak 1918. május 24-én Balfourhoz intézett memoranduma körvonalozott. T. i. Bulgária határvonalainak, illetve az esetleg autonom Macedónia kiterjedésének megállapítása egy, az Egyesült-Államok elnöklete alatt határozó szövetségközi bizottság feladatává tétetett s ami még ennél is fontosabb, *azt, hogy milyen politikai célok vezérlik az entente-ot Bulgária irányában, az Egyesült Államok szófiai képviselője útján kell a bolgárok tudomására hozni.* Northcliffe lord memorandumának e része egészen leplezetlenül elárulja azt a befolyást, melyet az Uniónak szófiai főkonzula a bolgár politikai körökre megszerzett. Az Unió nem üzent hadat Bulgáriának, diplomáciai képviselője ott működhetett a bolgár fővárosban, s ügyesen fölhasználhatta azt a politikai tévedést, amelyet a központi hatalmak a bukaresti békében Bulgária irányában elkövettek. Bulgária nem kapván meg közvetlenül s azonnal a Romániától elfoglalt Dobrudzsát, a központi hatalmak iránt hűséges Radoslavov kabinetje nem tarthatta fenn tovább magát s bukása után, 1918 nyarán, az ententebarat Malinov kormány került uralomra, evvel lehetővé tévén a későbbi árulást. C. Stuart egészen nyíltan el is mondja, hogy Malinov emissariusokat küldött tárgyalás végett az entente-hatalmakhoz s ezekkel megértették, hogy a tárgyalásokba leendő bocsátkozásnak négy előfeltétele van: Ferdinánd királynak és családjának elűzése a trónról; teljes szakítás Németországgal; demokratikus kormányzás létesítése; egy, az entente hatalmak és az Unió égíse alatt létesítendő balkán-konföderáció irányába való orientálódása Bulgáriának. S e feltételekhez még a Crewe-ház propaganda-bizottsága útján lancírozatták azt a nem hivatalos hírt is, hogy «Bulgáriától csak akkor fogadnak el a szövetségesek javaslatokat, ha eklatáns bizonyítékát szolgáltatja az eddig követett politikával való szakításnak.» Nos, Malinov kormánya, követve a szófiai amerikai főkonzul sugalmazását, bizonyítékot is szolgáltatott: megnyitotta frontját, elárulta szövetségeseit, elűzte királyát, teljesen az entente karjaiba

vetette magát s – jutalmul megkapta az őt gúzsba kötő neuilly-i békét, mely őt elzárja az Aegei-tengertől.

Végül még a német csatavonal elleni propagandatevékenységről kell megemlékeznünk. Sir C. Stuart művéből tudjuk meg, hogy Swinton ezredes már 1914 októberében kísérletezett a német csatavonalon repülőgépek útján továbbított propaganda-nyomtatványokkal, azonban a katonai hatóságok részéről semmi támogatásban sem részesülvén, csakhamar kénytelen volt ebbeli tevékenységét megszüntetni. Ettől kezdve hosszú időn át csak a csempész-ügynökségeket létesített S. A. Guest küzködött egyedül, minden hivatalos elkedvetlenítés ellenére, a propagandának az ellenséges államokra való kiterjesztésével. 1916 tavaszán aztán létesítettek az angol hadügyminisztérium hírszolgálati osztályában egy propaganda-alosztályt, amely kezdetben főként arra terjeszkedett ki, hogy a német hivatalos híreket a német hadifoglyok rossz bánásmódjáról röpcédulák, fotográfiák, levelek útján megcáfolja. Ebből nőtt ki lassan a német csatavonalon működő propaganda-tevékenység 1917 folyamán s mikor ennek sikereiről biztos híreik voltak ellenségeinknek, 1918 tavaszán a francia nagy főhadiszállással való együttműködésben havonta körülbelül egy millió rölapot juttattak el az ellenséges arcvonalba. Kezdetben a propagandatermékeket repülőgépekkel továbbították ledobálás útján, később azonban ezt az angol hadvezetőség eltiltotta. A tilalom oka az volt, hogy a német hadvezetőség az elfogott repülőkkal szemben alkalmazandó súlyos büntetésekkel nemcsak fenyegetőzött, hanem amikor sikerült két angol repülőt propagandanyomtatványokkal elfogni, azt be is váltotta. Ettől kezdve impregnált papirosléggömbökkel, melyek csomagjaikat időnként automatikusan szórták le a földre, továbbá rakétákkal, kézi és nehézgránátokkal juttatták el a propagandatermékeket a német arcvonalba.

Mikor azután Northcliffe lord 1918 februárjában a propaganda legfőbb irányítását átvette, figyelmét az osztrák-magyar monarchia hadseregébe irányított propagandára szentelte. 1918 május elején azután Northcliffe lord felszólítására H. G. Wells vállalta magára a német arcvonatra irányuló propaganda-irodalom megírását, s e munkában neki dr. *I. W. Headlam-Morley* cambridge-i egyetemi tanár segített. A regényíró Wells a német psziché kitűnő ismerőjének bizonyult. Már Balfournak átnyújtott s az ő alap-gondolatait feltüntető emlékiratában is elárulja ezt. A program az volt, hogy mindegyik a csatavonalban harcoló német katonasággal közölje mindazt a kedvezőtlen tényt, amit a német hadvezetőség jónak látott elhallgatni. Itt a legtöbbet lehetett várni a korlátlan bűvárhajóharc eredménytelenségének adatokkal való bebizonyításától s az amerikai csapatszallítások háborítatlan növekedése dokumentálásától. Ezzel a harci kedvnek lelohasztását s a további küzdelem hiábavalóságának belátását várhatták a propaganda irányítói. Másfelől arról is gondoskodtak, hogy az entente hadicéljait mennél kedvezőbb színben tüntessék fel a német katonák előtt. Erősítették, hogy a küzdelem nem Németország megsemmisítésére irányul, hanem a háború intézménye ellen, céljuk a szabad nemzeteknek szabad társulása a Népszövetségben az örök világbéke biztosítására; s ebben Németország is részt vehet, ha lerázza magáról háborús hatalmasainak igáját,

akik világhatalomra törnek, s demokratikus belső átalakulásával biztosítékát nyújtja annak, hogy a világhatalmi vágygal szakított. Ha ellenben a józan belátás nem lesz úrrá a német nemzeten, akkor legyőzése után is izoláltan marad s ezzel megélhetését saját maga teszi lehetetlenné. A szövetségesek hadicéljai: az örök béke létesítése Wilson 14 pontja és későbbi enunciaciói alapján.

A Crewe-házban tevékenykedő bizottságnak az olyan eltévelyedés, mint *Liehnowszky* hercege az ő «Meine Londoner Mission» című mémoires-jában, mely 1918 legelején Svájcban látott napvilágot, valamint *Muehlton*-nak: «Die Verheerung Europas» című visszaemlékezése a háborút közvetlenül megelőző időkre, csak kapóra jöhetett, hogy ezzel Németországnak háborús felelősségét német tollból bizonyítsák a német közönség és katonaság előtt. Sokszorosították is, s millió számban juttatták el nemcsak a német mögöttes országrészbe, de a lövészárkokba is.

Kétségtelen, hogy nagyjában a német hadvezetőség által elhallgatott igaz tényeket tártak a német katonák elé, de viszont ki kell emelnünk azt is, hogy a propagandának főleg azért lehetett és volt hatása, mert kellően kivárták a helyes pszichológiai pillanatot, amikor a német hadvezetőségnek nem sikerült kicsikarnia a döntő győzelmet s a taktikai sikerek kívánta tömegáldozatok nem hozták meg a végcél elérését, a döntő győzelmet, sőt a stratégiai fölény helyébe 1918 július 19-től kezdve a balsikerek sorozata lépett és elkerülhetetlenné vált a stratégiai visszavonulás. Ekkor dolgozott a helyes pszichológiai alapra épített Northcliffe-propaganda a legerősebben s természetesen a legsikeresebben. A balsikerek láttán a német katona fogékonnyá vált az ellenséges propaganda befogadására, annál is inkább, mert az egész német nemzetet sohasem fűtötték világhatalmi vágyak. A milliósámra közébe szórt, ügyesen stilizált propaganda-termékek pedig arra csábították, rázza le magáról II. Vilmos császár és tanácsadóinak uralmát, mert csak ezen az úton juthat el a békéhez. Ezért a Crewe-ház, bárha nem is direkte, de indirekte a német, osztrák és magyar forradalmak ügyes előidézésével alaposan vádolható.

Azok ellen a szellemi fegyverek ellen, amelyekkel az entente a háború utolsó esztendejében dolgozott, a német és osztrák-magyar hadvezetőségnek védekezése vajmi gyenge volt. A röpcéduláknak és egyéb ellenséges nyomtatványoknak beszolgáltatóit jutalmazni, eldugóit büntetni teljesen elégtelen eszköz volt, mert hiszen az entente-propaganda főként a lelkek megbénítására irányult, sajnos, teljes sikerrel.

A főhiba azonban az volt, hogy a központi hatalmak elmulasztották a kellő pszichológiai időpontok kiaknázását. Igazat kell adnunk *Tisza István* 1915 december 5. és 25-iki felségelőterjesztéseinek,* hogy 1915 őszén az ostromlott várhoz hasonló helyzetben levő központi hatalmak oly relatíve kedvező helyzetben voltak, amely lehetővé tette volna egy megegyezéssel, annexiómentes béke megkötését, ha azt kellő békepropagandával az entente nemzeteinek köztudatába ültették volna. Ezt megtenni elmulasztották.

* Fraknói V.: Die ungarische Regierung u. die Entstehung des Weltkrieges. Wien, 1919. 37. l.

Az utolsó nagy alkalom az entente hadait felbomlasztó propagandára a breszt-litovszki és bukaresti béketárgyalások voltak. Ha ott az egész nagyvilág előtt bebizonyítjuk a megért és békére való őszinte készségünket, ezzel oly hatalmas fegyvert szereztünk volna nyugati ellenségeinkkel szemben, hogy az még a művészi tökélyre emelt entente-propagandának minden mesterkedését is messze túlszárnyalta volna hatásaiban. Sajnos, a monarchia részéről egy diplomata-dilettáns, Németország részéről pedig egy, a katonai körök agresszivitásának engedő külpolitikus vezette a béketárgyalásokat s nem-hogy szellemi fegyvert kovácsolt volna a nyugati hatalmak elleni lelki békeoffenzívára, hanem még módot adott az ellenünk irányuló, már lankadó harci kedv felélesztésére.

A pszichológiai, szellemi fegyverekkel való küzdelemben mi voltunk az ügyetlenebbek, gyengébbek s alulmaradásunk materiális okain kívül ez volt a perdöntő.

VII. RÉSZ

A VILÁGHÁBORÚ HARCI ESZKÖZEI

Írta: TURCSÁNYI GYULA

A világháború harci eszközei.

Az ötfélesztendő háború – minden képzeletet túlszárnyaló arányaival – kiforgatta sarkaiból a világ csaknem valamennyi államának nyugodt életmenetét. Egész Európa óriási nagy hadszíntér képét mutatta, ahol a hadviselő államoknak jóformán minden értéke a háború szolgálatába szegődött. A mozgósítás nemcsak a harcoló katonákat szólította fegyverbe, hanem velük együtt megmozdította a háborúskodó államok minden felkutatható anyagi és szellemi erőforrását. És az ipari mozgósítás éppoly jelentős tényezővé vált a háború kibontakozásában, mint a gazdasági, a testi és a szellemi erők megmozdítása, mert a háborúnak csak az egyik fele zajlott le a tulajdonképeni hadszínterek nyilvánossága előtt, a másik fele az anyaországban folyt le az éhínséggel és ezernyi viszontagsággal küzdő családi tűzhelyek mellett, az erőltetett ütemben dolgozó gyárak megfeszített robotjában és a tudományos műhelyek fárasztó kutatásaiban. Ennek megfelelően a világháború harci eszközei sem merültek ki azoknak a fegyvereknek hosszú sorozatában, amelyekkel a rajvonalban harcoló katonák a velük szembenálló ellenségre törtek. A közvetlenül halált okozó fegyvereken kívül a világháború harci eszközeinek sorában ott találjuk a nyomtatott betűtől kezdve a csalánszövetig, meg a kukoricakenyérig a mindennapi élet löktetésének valamennyi kellékét; s ha ezek fontosságát a háború végső kimeneteléből leszűrt tapasztalatokból kívánjuk megállapítani, kétségtelen, hogy az utóbbiak legalább is akkora súllyal estek latba, mint azok, amelyek a harctéren harcoló seregek lelki és testi erejéből, műszaki és anyagi felkészültségéből merítették hatásukat.

A világháború harci eszközeiről összeállított beszámoló tehát csak akkor volna teljes, ha az a világháborúnak valamennyi harci eszközére, a hadat viselő államok egész műszaki berendezésére és e berendezések háborús működésére, a gazdasági, a politikai élet és a diplomácia harci eszközeire is kiterjedne. Ez a feladat azonban túllépné e sorok céljának határait, minthogy az említett erőforrások mérkőzéséről e könyv egyéb részei tartalmaznak általánosan összefoglalt ismertetést. Ennélfogva itt csak a *harcvonalak harci eszközeinek összefoglalását találja meg az olvasó, még pedig elsősorban azokat, amelyek a hadviselés módjára s esetleg a háború kimenetelére jelentősebb befolyással voltak.*

«A gépek sok fölösleges vérontást takarítanak meg; kíméljük a pótolhatatlan, ésszel dolgozó, begyakorlott emberanyagot» – szölt a világháború jelmondata. *«Meglepetésszerűen,*

gyorsan kell támadni, mert a győzelem titkának kulcsa a gyorsaság felsőbbségében rejlik» – tanítja a legrégebb és a legújabb idők hadi tapasztalata. Ez a két szempont jelölte meg az irányát és rövid magyarázatát a haditechnika minden képzeletet túllépő alkalmazásának a világháború küzdelmeinek folyamán, amely rendkívül hálás és termékeny színtérnek bizonyult a technika fejlődése részére s ahol rövidesen bebizonyosodott, *hogy a modern háborúban nem elégséges a harcászati vezetés ügyessége, hanem ott a műszaki eszközök szakszerű alkalmazása, azok szerkezetének és teljesítőképességének ismerete is elengedhetetlen követelmény.*

Amíg a XIX. század csatáinak eredménye nagyjából az *egyéni* teljesítmények összességéből fejlődött ki és az egyének vitézségétől függött, addig a technika rohamos fejlődésének küszöbén bekövetkezett orosz-japán háború már háttérbe szorította az egyéni teljesítmény és a vitézség értékét a műszaki erők alkalmazásával szemben és előrevetette árnyékát a jövő háború képének: *a haditechnika fontosságának, ahol a tömegteljesítmény lépett előtérbe az egyénével szemben.*

Az orosz-japán háború tanúságainak eredményeképpen világszerte megindult a modern államok hadseregeinek nagyjobbmértékű műszaki felfegyverzése, de még mindig nem abban a mértékben, amit a haditechnika fejlettsége már akkor megkövetelt volna. Kevesen sejtették még abban az időben, hogy a haditechnika rövidesen mily döntő szerephez fog jutni s ez okozta azt, hogy a világháborúnak már a legelső szakaszában napról-napra érezhetőbbé vált a megfelelő műszaki felkészültség hiánya. *Röviden: kezdetét vette a technikusok, a feltalálók harca, a mechanika, a geometria, a fizika és a kémia küzdelme a végső győzelemért s a technikai és az ipari élet katonái hónapok alatt évek, sőt évtizedek békemunkáját végezve, utat nyitottak a haditechnika sohasem remélt, nagyarányú fejlődésének. A parányi bakancsszegettől a harcoló katona szuronya hegyéig, a húskonzervtől a negyvenkettes tarackig, a hadseregnek minden felszerelési és ételmezési szükséglete szoros összefüggésben állott a hadviselő államok műszaki felkészültségével, amely e miatt rendkívül nagy befolyásra tett szert a végső eredmény elérésében.*

Azt az óriási különbséget, amely a világháború legelső csatáit az utolsóktól megkülönböztette, egyedül a haditechnika szédületes arányokat öltő fejlődése okozta.

Amint a mozgó háború első hónapjai után beköszöntött a négyesztendős hadműveletek hosszú huzavonáját előidéző árokháború, a gyalogság évszázadokon át tökéletesített kézi fegyvere, az ismétlőpuska, elvesztette régi jelentőségét. Mert a lövészárokharcban a célok eltűntek, fedett állásokba húzódtak. Olyan fegyverekre is szükség lett tehát, amelyekkel a gyalogság a lövészárokharcban rejtőző ellenségben is kárt tudott tenni. Ilyenek voltak a különböző *gránát-* és *aknavető*ók, amelyek a gyalogság harcában rövidesen fontos szerephez jutottak.

A gyalogság harcát a tüzérség is támogatta, még pedig elsősorban az árkaiból támadásra induló ellenség előnyomulásának megakadályozása által. A tüzérség további feladatai egyre nagyobb űrméretű és lövőtávolságú lövegeket tettek kívánatosszá. Nehéz vár- és partvédő lövegek, nagy űrméretű hajóágyúk kerültek a hadrakelt tábori sereg-

hez, amelyek a tábori és a nehéz ütegek folyton növekvő mennyiségével együtt *fantasztikus mennyiségű robbanó lövedékekkel valósággal felszántották az ellenség állásait. A tüzéség lövészergyógyasztása hallatlan méreteket öltött s az összes lövészgyárak egy havi teljesítménye rövid néhány nap alatt megsemmisült.* Azonban hiába növelték a lövedékek hatását a obbanó töltetek javításával, hiába árasztották el az állásokat acél- és ólomtömegekkel, – döntő eredményt nem sikerült elérni, mert az ellenség gránátbiztos fedezékekben keresett oltalmat.

Új fegyverekre volt tehát szükség a szilárdra merevedett, várszerű állások át-törésére. *Megjelent a modern háború legördögibb harci eszköze: a gáz, amelynek halált okozó molekulái behatoltak a gránátbiztos fedezékek mélyére is és megbontották sorait a hősi kitartással védekező csapatoknak.* Amidőn a gázálcok ez ellen is védelmet nyújtottak, következett a franciaországi arcvonal réme: a *tank*, amely ismét újabb, meg újabb védekező eszközök felkutatására ösztönözte a technikus világot.

A takarmányhiány és az állatokban beállott veszteségek *a gépi vontatás* fokozott bevezetését tették szükségessé. A tömeges csapatszállítások, egyes seregtestek gyors átdobása egyik arcvonalrészről a másikra, azonkívül a milliós seregek anyagi kíváncsainak állandó kielégítése, továbbá az érintkezés fenntartása az egyes hadseregszolgálatok között megkövetelte a vasutak és a híradó eszközök fejlesztését és állandó jókarbantartását. A szállítások lebonyolítására néha már a vasút sem bizonyult elegendőnek és különösen ott, ahol a vasútvonal hiányzott, *a gépkocsiknak és egyéb járműveknek rendkívül nagy szerep jutott. A műszaki felkészültség tehát a harcnak és a mozgásnak mindenkor nélkülözhetetlen alapfeltételévé vált.*

A lövészárak fegyverzete.

A műszaki eszközök rohamos fejlődése a háború legsúlyosabb terhét viselő gyalogságot és annak fegyvereit érintette legközelebről. Az árokháború természete következtében az évszázadokon át tökéletesített ismétlő puska eredeti jelentőségéből sokat elveszített. Valószínűleg evvel magyarázható, az a körülmény, *hogy a gyalogság kézi lövészfegyverének szerkezete nem változott meg a háború folyamán.* A gyalogság tüzi erejének fokozását a kézi puszkák műszaki fejlesztése helyett a *géppuszkák* számának növelésével és a *golyószórók* beállításával oldották meg a hadvezetőségek. Amíg 1914-ben egy-egy zászlóaljunknál 2 géppuska volt, addig 1918-ban ugyanott már 8-at találunk. A német zászlóaljknál 1918-ban 12 nehéz és 24 könnyű, a franciáknál 12 nehéz és 64 könnyű géppuska kattogott. *Tehát egy francia zászlóalj majdnem tízszer annyi géppuskával rendelkezett, mint egy magyar zászlóalj!*

A könnyű géppuska (golyószóró) a háború kitörésekor még egyetlen állam felszerelésében sem szerepelt. Alkalmazását a nagyobb mozgékonyosság tette kívánatosá. Az osztrák-magyar könnyű géppuska az eredeti Schwarzlose-gépfegyvertől csak annyi-

ban különbözött, hogy a régi géppuska nehéz vastalapzatát könnyű faállvánnyal cserélték fel. Egyébként szerkezete a régi maradt. A németek régi géppuskáik átalakításával oldották meg az egy ember által hordozható gépfegyver kérdését. Az angol *Lewis* könnyű géppuska és a francia «*Fusil mitrailleur*» kiválóan megfelelt a célnak. Az olaszok könnyű géppuskául a kétsőves géppisztolyt használták.

Az egyre ellenállóképesebb célok a régi ólommagú és acélburkolatú gyalogsági lövedékeken kívül egyéb, különleges szerkezetű és nagyobb átütőképességű lövedékek alkalmazását tették szükségessé. A repülőgépekre *nyomjelző lövedékekkel* lőttek, hogy a célzás biztonságát előmozdítsák. A nyomjelző lövedékek közül a foszforlövedéknek gyújtóhatása is volt a mellett, hogy a rőppályát láthatóvá tette. Töltése sárga foszforból állott, amely a kilövés után a lövedék melegétől még a csőben megolvadt és egy nyíláson a szabadba jutva meggyulladt, látható fehér füstnyomot hagyva maga után a levegőben. Az ólommag különböző elrendezésével azt is elérték, hogy az égő foszfor a lövedék lecsapódásakor az acélköpenyt felszakítva szétfröccsent. Különösen a repülőket alkalmazták ezt a lövedéket légi harcoknál, mind egymás ellen, mind pedig a léghajók és léggömbök megtámadásánál.

A gépfegyver és a golyószóró mellett a rohamra induló katonának egyik leghatásosabb harci eszköze volt a *kézigránát*. A világháború legelső kézigránátjai: a *tojásgránátok*, különösen pedig az úgynevezett *kukoricagránátok* (nevüket tojáshoz, illetve kukoricacsőhöz hasonló alakjuk után kapták), amelyek öntött vasból készültek, meglehetősen nagy repeszhatással rendelkeztek úgy, hogy kicsiny dobótávolságuk miatt azt, aki dobta, sokszor jobban veszélyeztették, mint azokat, akik ellen irányult. A később alkalmazott *fanyelű kézigránátok*, amelyeket hadseregünkben általánosan alkalmaztak, jobban megfeleltek a célnak. Minthogy dobótávolságuk nagyobb volt, repeszhatásuk meg kisebb, a támadóra nézve nem jelentettek számbavehető veszedelmet; ellenben a hatalmas robbanás, amelyet a könnyű bádogszelencébe zárt nagymennyiségű robbanóanyag okozott, óriási robajánál és légnyomásánál fogva a megtámadott ellenség sorai-ban rendkívül nagy erkölcsi hatást idézett elő. *A kézigránát elterjedt alkalmazására jellemző, hogy a német hadsereg havonkénti kézigránát-fogyasztása az igi8. évi tavaszi és nyári támadások alatt 30 millióra rúgott.*

Bármily hatásos közelharceszköznek bizonyult is a kézigránát, egyike volt a leg-tökéletlenebb fegyvereknek. Nem becsapódásra, hanem időzítésre robbant, s ebből számtalan szerencsétlenség keletkezett, amit a háború folyamán nem tudtak teljesen kiküszöbölni.

Az állásharcok kezdetén a fegyvergránátok alkalmazásával is kísérletet tettek, de nem sok eredménnyel. A fegyvergránát a kézigránáttól csak annyiban különbözött, hogy a gránátot puskavesszőre erősítették és így a puskacsőből 2-300 méternyi távolságra kilőtték. Elterjedtebb alkalmazásra találtak a *gránátvetők*, amelyek emberi erő helyett egyszerű mechanikus berendezéssel juttatták el a nyél nélküli gránátokat a néhány száz méternyi távolságban elhelyezkedő ellenség közelébe. Az osztrák-magyar

hadseregben *Vécsey* magyar szeminárium igazgató gránátvetője került legnagyobb mennyiségben tömeggyártásra, amely a gránátokat egyszerű vasállványról lövedék nélküli gyalogsági tölténnyel 200-250 méter távolságra dobta.

Ahol az ellenséges vonalat sem kézierő dobásával, sem a gránátvetőkkel nem sikerült elérni, ahol a drótakadályok és a fedezékek szétrombolására a kézigránáténál nagyobb hatás kifejítése volt szükséges: ott *a könnyű és a nehéz aknavetőket alkalmaztak*. A németek titokban már a háború előtt kísérleteztek velük, arra számítva, hogy várak és erődök ellen a tüzérségi lövegeknél nagyobb találati valószínűséggel tudják harcba vetni őket. 1914 augusztusában már 70 nehéz és 110 könnyű aknavetőjük volt alkalmazásban. *A világháború rövidesen az állásharcnak egyik legfélélmertesebb fegyverévé fejlesztette az aknavetőt*. Ez az új harci eszköz meredek röppályájú, mozsárszerű, barázdált csövű löveg volt, amelyet előlről töltöttek. Lövőtávolsága 600-tól 2000 méterig terjedt. Nagy szórással tüzelt ugyan, de kis távolságra mégis előnyösebben tudták alkalmazni, mint a sokkal hátrább álló, nagyobb lövőtávolságú ágyúkat. Lökőtöltetük leginkább lövépor volt, néha pedig sűrített levegő. A sűrített levegővel dolgozó aknavetők jóval nagyobb pontossággal lőttek, mint azok, amelyeknél lökőtöltetnek puskaport alkalmaztak s ezenkívül még azzal az előnnyel jártak, hogy zajtalanul tüzeltek és az elsütésüknél nem keletkezett torkolattűz, tehát az ellenség az ilyen aknavetők felállítási helyét nem tudta egykönnyen felfedezni. Végleges rendszeresítésre azonban még sem kerülhetett ez a típus, mert a sűrített levegő-palackok szállítása körülményesnek bizonyult és ezek érzékenysége az ellenséges tűzhatással szemben szintén akadályozóan hatott.

A németek barázdált csövű aknavetői a többi állam aknavetőit messze felülmúlták. Az entente leginkább simacsövű aknavetőket alkalmazott úgynevezett *szárnyas aknákkal*, ahol a lövedékpálya szabályosságát az akna végén elhelyezett vezető felületek biztosították. Később a kezelés egyszerűsége, és az ilyen aknavetők gazdaságossága miatt ezt a típust a németek is alkalmazták, azonban a barázdált csövű aknavetőkkel szemben fennálló nagyobb szórása miatt később még sem rendszeresítették őket. A háború utolsó időszakában a németek 9 cm-es hátrasiklócsövű gyorstüzelő aknavetőt szerkesztettek, melyeket tankok ellen is eredménnyel alkalmaztak.

Az osztrák-magyar hadsereg csak 1918-ban kezdte meg a modern aknavetők gyári előállítását. Akkor is csali korlátolt számban, minthogy az ágyúgyárak üzeme már amúgy is túlterhelt volt. 1918-ig csak egészen kezdetleges, nehezen szállítható aknavetők voltak forgalomban, amelyeket sokszor maguk a csapatok állítottak elő.

Az aknavetők lövészerhasználatánál főleg az a törekvés érvényesült, hogy egyszerre minél nagyobb mennyiségű robbanóanyagot lehessen az ellenségre vetni. Ezért az akna súlyának sokszor a 80 százaléka igen explozív robbanóanyagból állott, amely a becsapódáskor óriási erkölcsi hatást és anyagi pusztulást okozott. Fedezékek szétrombolására késleltető gyújtóval ellátott aknákkal tüzeltek, amelyek becsapódásuk után csak néhány másodperc múlva robbantak.

Az aknavetők elterjedését mi sem bizonyítja jobban, mint az, *hogy a németeknek*

a nyugati hadszíntéren a háború végén nem kevesebb mint 10,000 darab gyorstüzelő aknavetőjük volt a rajvonalban. Ezek az aknavetők három ember kezelése mellett 360 foknyi körben tudtak tüzelni és lövedékeik időzíthetők voltak.

A rohamcsapatok fegyverzetét alkotta a lángszóró. Ez a készülék sűrített levegő segítségével égő olajat lövelt ki magából mintegy 60 lépésnyi távolsáig. Pergőtűzben sokszor nagyobb veszedelmet jelentett a kezelőjére, mint azokra, akiket meg akartak támadni vele. *Megriadt ellenséggel szemben viszont rettenetes hatású fegyvernek bizonyult.*

Az újabb gyalogsági harci eszközök közé tartozott a gyalogsági ágyú is, amelyet népszerűbb nevén «kiságyú»-nak becézett a lövészárkok legénysége. Az osztrák-magyar hadsereg csinosan kidolgozott miniatűr ágyúja 37 milliméteres űrméretű lövedékeivel inkább játékszerhez hasonlított, mint komoly harci eszközhöz. Rendszeresítésénél a hadvezetőséget az a szempont vezette, hogy hirtelen felbukkanó, ellenállóbb célok ellen a gyalogságnak a kézfegyvereknél nagyobb tűzierőt biztosítsanak vele. A gyalogsági kísérő lövegek alkalmazásakor a gyalogsági ágyú meglehetősen háttérbe szorult, mint-hogy kitűzött céljának, lövedékei csekély hatása miatt, ritkán felelt meg.

A tüzérség fegyverei.

A tüzérség fegyverei azok közé a harci eszközök közé tartoztak, amelyeknek hatásától – mozgó hadjáratban és állásharcban, előnyomulásnál és visszavonulásnál, a raj vonal legelső hullámaiban és a tartalékoknál egyaránt – legtöbbet szenvedett a harcoló katona. *A tüzérség soha sem sejtett tömegekben zúdította az ellenségre lövedékeinek Pusztító tűzét s ahová a pergőtűz ereje lecsapott, ott gránáttölcsérek egybeolvadó tengere jelezte a modern háború rettenetes lépteinek nyomát.*

A lövegek hordtávolságának növekedése a tüzérségnek módot nyújtott arra, hogy ne csak a raj vonalat, hanem az ellenség hátsó erőforrásait, közlekedési és anyagpótlási középpontjait is állandó tűz alatt tarthassa és a csapatok mozgását a rajvonal mögött is megzavarhassa. A gyorstüzelő ágyúk a csatatereken való szabad mozgás elé gördítettek akadályokat. A közvetett irányzás* alkalmazása pedig arra kényszerítette a harcoló csapatokat, hogy az ellenség tűzhatása elől gránátmentes fedezékekben keressenek védelmet. A tüzérség tömeghatásának tervszerű alkalmazásával bizonyos vonalakon létrehozott «zárótűz», a gyalogság előnyomulását kísérő «tűzhenger», a fontosabb célokra központosított «megsemmisítő tűz» – a világháborúnak új harci és tüzelési módozatai közé tartoztak.

Az állásháború, mint minden más fegyvernemet, a tüzérséget is új feladatok elé állította. Srapneltűzzel és kis űrméretű gránátokkal a lövészárkok mélyére rejtőzött ellenségben

* Közvetett irányzásnak a löveg beállításának azt a módját nevezik, amikor az irányzó a célt nem látja és a helyes irányt műszerekkel állapítja meg.

TÖRÖK KATONAZENEKAR TÉRZENÉT AD.

TÖRÖK TÁVBESZÉLŐK MEGFIGYELÉS KÖZBEN.

ANGOL TEVÉS HINDU CSAPAT.

GYAKORLATOZÓ TÖRÖK ÁGYÚSÜTEG OSZTRÁK-MAGYAR SKODA LÖVEGANYAGGAL.

LŐSZERSZÁLLÍTÁS TEVÉKEN AZ ÁZSIAI HARCTÉREN.

TÖRÖK LÖVÉSZÁROK A GALLIPOLI-FÉLSZIGETEN.

TÖRÖK KATONÁK TÁBORA GALÍCIÁBAN.

AZ ENTENTE CSAPATOK TÁBORA A GALLIPOLI-FÉLSZIGETEN.

OSZTRÁK-MAGYAR CSAPATOK A LOVCSEKEN. HÁTTÉRBE A
CATTARÓI-ÖBÖL.

Miakich A. alezredes gyűjteményéből.

nem lehetett komoly károkat okozni. Az egymás mögött széles sávokban felépített védő-árokrendszer nagy lövőtávolságot kívánt. Minthogy az ellenséges vonalak széthúzódtak és az ellenségből jóformán semmi sem volt látható, az úgynevezett «pontlövés»-re alig volt szükség. A rajvonalak védőberendezései, a tüzérségi tűz hatásával szemben, hónap-ról-hónapra erősebbekké váltak, tehát minden a mellett szólt, hogy a tüzérségi fegyverek űrméretének és lövőtávolságának megnagyobbítása és lövedékeik robbanóhatásának fokozása által a tüzérségi tűz hatását alapján kell megváltoztatni.

Amennyire a hadiipar teljesítőképessége engedte, a harcoló seregtestek tüzérségi alakulatainak és tüzérségi felszerelésének számát igyekeztek a lehetőség legfelsőbb határáig fokozni; azonkívül egyre-másra vetették harcba a különböző űrméretű és nagyobb-nál nagyobb távolságra hordó, gépi és állati erővel vontatott ágyúkat, tarackokat és mozsarakat, amelyek hatása a gyalogság támogatása mellett gyakran döntő befolyással nyilvánult meg az ütközetek kimenetelére. *Előfordult, hogy a tüzérség az ellentámadásra gyülekező csapatok vállalkozását az ellenséges ütegek elnémitása mellett már a csírájában el tudta fojtani. Elvágta a harcoló csapatok visszavonulásának útját; lehetetlenné tette a harcoló csapatok utánpótlását; megakadályozta hidak verését; porrázúzott erődített állásokat; meg semmisített ellenséges ütegeket, parancsnokságokat, raktárakat és intézeteket. A tüzérség tehát igen különböző feladatokkal állott szemben, amelyek természete különböző szerkezetű, hordképességű és űrméretű fegyvereket, más és más hatású lövészt kívánt.*

A 37 milliméteres gyalogsági ágyútól a negyvenkettes tarackig, amit «nagy Berta» névre keresztelt a lövészárók humora, a különböző űrméretű lövegeknek hosszú skálája sorakozott fel egymás ellen a pusztító pergőtűznek lázas erőfeszítéseiben. Pusztta felsorolásuk és műszaki ismertetésük, harcászati alkalmazásukkal együtt, kötetekre rúgna. De egypár kimagaslóbb adat ismertetése is felvázol talán néhány halvány körvonalat az olvasó elé a tüzérség fejlődésének és háborús alkalmazásának elképesztő méreteiről.

A monarchia tüzérütegeinek száma 1914.-től 1918 tavaszáig 571-ről 1931-re emelkedett. Gyorstüzelő, 8 centiméteres űrméretű tábori ágyúnk, amely percenként 5-15-öt lőtt, még 1905-ből származott s a világháborúban minden tekintetben megfelelt. Csöveinek tartóssága csaknem a tízszerese volt annak, amire számítottak. A háború végén egy-egy cső 10-12,000 lövést is kibírt.

A monarchia nehéz lövegei, harminc és feles mozsaraink, a németek negyvenkettesei mellett tevékeny részt vettek mindjárt a háború elején a bevehetetlennek hirdetett francia és belga, később pedig az olasz erődök szétrombolásánál. Harminc és feleseink még a békeidők termékei voltak. Gépi töltetberendezésük gyorstüzelő lövegekké avatta őket.

A pólai kikötő védelmére szerkesztett 42 centiméteres tarackokat 1915-ben mozgó lövegtalpakra szerelték. *Közel tonnányi súlyú lövedékük 14 és fél kilométernyi távolságra röpült ki a csőből. Lövedékeik rettenetes átütőerejének a legvastagabb páncél sem tudott ellenállni. Amíg a kis űrméretű tábori ágyú lövedéke csak mintegy 2 méternyire hatolt be a földbe, addig a negyvenkettesé átlag 12 méternyi mélységig fúródott be a közepes kemény-*

ségü talajba. A negyvenkettes gránát átütötte a 130 centiméter vastag, tömör betonfalat és robbanásakor mintegy 16,000 repeszdarabra hullott szét, halált és pusztulást okozva mindenütt, ahol útjába élő lény került. Lecsapódásának eleven ereje megfelelt öt és fél millió puskából kilőtt gyalogsági lövedék energiájának.

A különleges célra alkalmazott lövegek közül különösen kiemelkednek a gyalogsági kísérő lövegek, valamint a légvédelmi tüzérség ágyúi. A gyalogság tűzhatásának fokozása vezetett a gyalogsági kísérő lövegek megvalósítására, amely azonban a monarchia hadseregében végleges megoldásra nem talált. A gyalogsági kísérő lövegekkel szemben ugyanis annyi sokféle, és csakis egymás rovására megoldható követelmény merült fel, hogy azok összeegyeztetése a megkívánt mértékben a háború végéig sem sikerült. A sürgös szükség végül is a szétszedhető 7 és fél centiméteres hegyi ágyúk felhasználására vezetett, amelyekkel azonban a tüzérség szomorú tapasztalatokat szerzett. Az ágyú műszaki kivitel tekintetében kiválóan megfelelt ugyan, de legtöbbször csak a roncsai jutottak el a tüzelő-állásba.

A repülőgépek és léghajók elleni tüzérségi védelem még súlyosabb feladatot rótt a tüzérségi technika elé. A légijármű korlátlan mozgási lehetősége a térnek minden irányában, elrejtőzése a felhők mögé, nagy sebessége, a sebezhető felület kicsinysége - valamennyi szinte legyőzhetetlen akadályt jelentett a légvédelmi tüzérség eredményes működésének útjában.

A légjárásnak szinte ugrásszerű fejlődése azonban gyors cselekvést kívánt és addig is, amíg különleges légvédelmi lövegeket szerkesztettek, tábori ágyúkat használtak fel a légi járművek elleni harcra, – azonban vajmi kevés eredménnyel. A különleges légvédelmi lövegek, amelyek egy részét nagyobb mozgékonyág elérésére gépkocsira szerelték, szintén hamarosan kikerültek a rajvonalba, de közülök egyik típus sem váltotta be teljes mértékben a hozzáfűzött reményeket. A levegőben mozgó célok elleni tüzérségi harcra nagy kezdősebességű, gyorsan tüzelő, önműködő irányzékkal felszerelt lövegre volt szükség. A gondolat megvalósítása azonban a háború vége táján egyrészt anyagi nehézségekbe ütközött, másrészt pedig, minthogy a kérdés a műszaki problémák egész halmazát vetette felszínre, megoldása hosszú időt és nyugodt tanulmányokat kívánt. A légvédelmi ágyúk tökéletlenségének rovására írható, hogy a világháború folyamán csak minden 5-10,000-redik tüzérségi lövedék tudott egy-egy repülőgépet megsemmisíteni, illetve leszállásra kényszeríteni. A monarchia 1918 végén mintegy 7-800 darab, Németország pedig körülbelül 2000 darab légvédelmi löveggel rendelkezett.

A világháború legnagyobb meglepetései közé tartoztak a németek 120 kilométernyi távolságra hordó ágyúi, amelyekkel igi8-ban Párizst is bombázták. Az elképesztő hatású német messzehordó ágyúk szerkezetét ma is a titokzatosság sötét homálya takarja. Közülök egy sem jutott az ellenség kezére. Párizsban az összegyűjtött lövedékekből 21-24 centiméteres űrméretet állapítottak meg. Valószínű, hogy a csövek először 21 centimétereseknek készültek s az elhasználódás folyamán, hogy újra hasznavehetőkké tegyék, 23-24 centiméterre fűrták ki őket. Mások szerint a 38 centiméteres tengerészeti ágyút

alakították át erre a célra alkalmas bélcső behúzásával. A Párizst bombázó löveg csövének hossza 30 méter volt. *Vele Budapestről Siófokot lehetett volna bombázni.* A Krupp-gyár összesen hét darab ilyen messzehordó ágyút készített, amelyek közül 1918 nyarán a német visszavonulás előtt, három volt az arcvonalon, négy pedig a Krupp-gyárban. A gyári példányokat később, minthogy a visszavonulás miatt Párizs bombázására már nem volt kilátás, szétszedték és alkotórészeit más tüzérségi felszerelésre használták fel; míg a többieket az összeomlás alkalmával szétrombolták.

Tüzérségi *lövőszerünk* szerkezetét a világháború lényegében változatlanul hagyta. A háború folyamán került nálunk először használatba az úgynevezett *granát-srapnel*: a gránát és a srapnel összeházasítása. Ezzel a lövészt egységesítették. Bár előállítás a gránáthoz és a srapnelhez viszonyítva költséges volt, kettős hatása miatt a háború végén már harminc és feles gránát-srapnelt is gyártottak.

Újfajta lövészer volt a *köd- és a füstfejlesztő*-, a *világító*-, a *gyújtó*-, a *páncél-lövedék* és az úgynevezett *propaganda-gránát*, amely repeszdarabok helyett rőpiratokat szórt szét az ellenség között. A köd- és füstfejlesztő-lövedékeket inkább csak a nyugati arcvonalon alkalmazták és pedig kiki a saját szándékának leplezésére. Nálunk a tüzérség csak igen ritkán folyamodott ehhez a módszerhez.

A tank.

A modern háború csaknem valamennyi harci eszközének eredete az őskori háborúk kezdetleges öldöklő szerszámaihoz nyúlik vissza. Már a régi harcosban megfogamzott az a törekvés, hogy saját erejét mesterséges eszközökkel fokozni igyekezzék. Tulajdonképpen ez a gondolat vezette a harcoló katonát a különböző fegyverek alkalmazásához is, amelynek nyomai a kő-, a bronz- és a vaskorszak primitív szerszámaiban már kifejezésre jutottak.

A világháború egyik legmodernebb harci eszközének, a tanknak is megtaláljuk elődjét az ókori idők hadjárataiban, még pedig a harci elefánt alakjában, amelynek idomító harcosai félelmetes harci eszközül használták fel a hatalmas szörnyeteget az ellenség csatasorainak áttörésére. Minden akadályon áthatoló, lassú cammogása szinte hasonlított a modern háború tankjához, amelynek páncélköpenyéről éppúgy leperegtek az ellenséges fegyverek acéllövedékei, mint a mérgezett nyilak az ókor harci elefántjának vastag bőrrétegéről.

A páncélozott harci kocsik alkalmazására a megmerevedett arcvonalak ellen vezetett támadások sikertelensége vezette rá a hadvezetőséget. Személy szerint csak a francia tank gondolatának van gazdája. Párizsban *Estienne* tábornok lépett fel először a fantasztikusnak tartott tervvel. Azonban az ismert francia bürokratizmus miatt *a francia harci kocsik csak jóval az angol tankok után kerültek ki a harctérre.* Az angolok a franciáktól teljesen függetlenül dolgoztak s körültekintő intézkedéseikkel sikerült is

titokban tartaniok a tankok előállítását és a velük folytatott kísérleteket nemcsak ellenségeik, hanem még a saját szövetségeseik előtt is.

Az angol *«tank»* szó tulajdonképpen folyadéktartályt jelent és nevét különös körülmények között szerezte. Az angolok *«water-carrien-nek»*, azaz vízhordó kocsinak nevezték el kezdetben az első kísérletezések ideje alatt, hogy az illetéktelenek még csak a nevéből se sejtthessék az új harci eszköz igazi rendeltetését. Minthogy azonban az elnevezés kissé hosszúnak bizonyult, viszont az Angliában is szokásos kezdőbetűs rövidítéssel (W. C.) bosszantó mellékértelmet nyert, helyette a *«tank»* pótelnevezést rendszeresítették. Azóta is tankoknak nevezik a harci kocsikat az egész világon.

Az előkészítő kísérletek a munkások szigorú ellenőrzése mellett a legnagyobb titokban folytak s még azokat is internálással fenyegették, akik a fecsegésre csak a legcsekélyebb gyanút szolgáltatottak. A tankok kísérleti telepeitől *«életveszélyes lőter»* jelzéssel tartották távol a közönséget. A gyártelepet katonai őrség vette körül állandóan s még a hadügyminisztériumban sem tudták, hogy a gyártást irányító *«Tank Supply Committee»* tulajdonképpen mivel foglalkozik, amiért a bizottság tagjai, kétséges tevékenységük miatt, gyakran kellemetlen helyzetbe kerültek.

A harci kocsikat Oroszország részére készülő vízszállító *«tank»*-ok ürügye alatt gyártották s elővigyázatosságból a kipróbálásra kerülő első példányokat cirill betűkkel *«Pétervár részére»* felírással látták el.

Amikor a tankok első nyilvános szereplésük után ismertekké váltak s az orosz kormány többször lépéseket tett a tank szerkezeti rajzainak sürgős megszerzése ügyében, hogy maga is gyárthassa azokat, az angol kormány a kérést kereken visszautasította, mert azt hitte, hogy ezúton a tervek hamar német kézre kerülhetnek, sőt azon a nézeten volt, hogy a sürgős kérés mozzatói tulajdonképpen nem is mások, mint maguk a németek. Amikor pedig a kérések elől a békés egyetértés kedvéért kitérni már nem lehetett, az angolok egyszerű gyermekrajzokat küldtek az oroszoknak helytelen részletekkel.

Az első angol tank, – a *Mark I.* – 1916 szeptember 15-én jelent meg a németek előtt a Somme-csatában. A *Mark I.* hosszúkás rombusz alakot mutatott. A kocsiszekrény kerületén hernyólánc futott végig, amely kúszóképességét árkon-bokron, lövészárkon és gránátölcséren át is lehetővé tette. A találatok ellen azonban meglehetősen érzékenynek bizonyult, amit a németek hamar felismertek és az ellene való védekezésnél igyekeztek is kiaknázni.

A világháború alatt az angolok, a franciák és a németek többféle tank-típust gyártottak. Ezek azonban lényegükben nem sok különbséget mutattak, mert legfontosabb sajátosságuk, a *hernyórendszer, valamennyi próbálkozás között a legtokéletesebbnek bizonyult s így mindegyik tanknál ez a rendszer érvényesült.* Az eltérés csupán a gépi berendezésre, a kormányzásra, a páncélzatra és a fegyverzetre terjedt ki. Fegyverzetük szerint az angolok megkülönböztettek *hím-* és *«ő-tankokat.* Az ágyúkkal is felszerelt tankokat nevezték hímeknek; amelyek pedig csak géppuskákkal rendelkeztek, azok voltak a nő-tankok.

Az első angol tank-típusokat *Mark I-IX.* sorszámmal jelölték. Fegyvereik és páncél-

zatuk erőssége a típusok szerint váltakozott. A hímtankok fegyverzete rendszeren 2 kis űrméretű ágyúból és 4-7 gépfegyverből állott. Kezelésüket 8 ember látta el. Működési sugaruk tökéletesedésük folyamán fokozatosan emelkedett. Amíg az első tankok míg csak mintegy 37 kilométert tehettek meg egyhuzamban üzemanyagfelvétel nélkül, addig a *Mark VIII.* működési sugara már 88 kilométerre terjedt. A nő-tankok ágyúki helyett nagyobb mennyiségű lövészert vihettek magukkal gépfegyvereik részére. Páncélzatuk vastagsága 6 és 16 milliméter között váltakozott. Hosszúságuk 8-tól 10 méterig, szélességük 3-tól 4 méterig, magasságuk 2-2-től 2-3 méterig terjedt. A *Mark-típus* harci kocsijának mintájára különleges tankok is épültek. A *Mark IX.-et* csapatszállításra rendezték be. *50 gyalogost szállíthattak rajta.* Készítettek azonkívül parancsnoki kocsikat szikratávíróval, továbbá hidász- és utásztankokat.

Rövidesen rájöttek azonban arra, hogy *a gyors és könnyű tank harcászati értéke a legtöbb esetben nagyobb, mint a nehéz tankoké.* Ezért az angolok már 1917-ben beállították a nehéz Mark-rendszerű tankok mellett a *Whippet-típusú könnyű harci kocsikat is,* amelyek páncéljának vastagsága mindössze 5 milliméter volt. Minden tekintetben könnyebb berendezésük és kisebb méreteik nagyobb sebességet biztosított számukra, amely a könnyű Whippeteknél elérte a 12 kilométert óránként. Fegyverzetük 4 géppuskából állott és 3 ember elég volt a kezelésükhöz. *Működési sugaruk 130 kilométerre terjedt.*

A *Schneider-típusú* első francia tankok 1917 április 16-án, tehát *háromnegyed évvel az angol tankok megjelenése után, kerültek ki a rajvonalba.* A fogadásukra előkészült német tüzérség 82 közül 43-at lőtt szét mindjárt az első napon. Franciaországban is többféle típust állítottak elő. A *Schneider-* és a *St. Chamond-típusok* közös jellemzője volt a kocsiszekrény közepén és az alatta elhelyezett hernyószerkezet – rossz mászóképeséssel. Fegyverzetük rendszeren 1 darab 75 milliméteres tábori ágyúból és 2-4 gépfegyverből állott s a kocsik kezeléséhez 6-7 emberre volt szükség.

Sokkal szerencsésebb szerkezetek voltak a mozgékony és könnyen vezethető kis *Renault* harci kocsik, amelyek 1918-ban nagy tömegekben kerültek ki a francia vonalakba. Páncélzatuk aránylag erős volt: 15 milliméter vastagságra rúgott, fegyverzetük pedig vagy egy 37 milliméteres ágyúból, vagy pedig egy nehéz géppuskából állott 360 fokú szögben forgatható páncéltoronyban. Kezelésükre 2 fő – egy vezető és egy lövész - elegendőnek bizonyult. Ugyanilyen elvek alapján készítették a *Peugeot-típusú* kis tankokat is, amelyek éppúgy, mint a *Renault-kocsik,* kicsiny és nehéz célt nyújtottak a tüzérségnek. *Valamennyi háborús tanktípus közül a kis Renault-kocsik váltak be leginkább.*

Németország a tankok előállítását túlkésőn kezdte meg ahhoz, hogy e tekintetben az entente-al versenyre kelhetett volna. A késedelem oka nem a mérnöki találékonyság hiányában rejlett, hanem tisztán abban lelte magyarázatát, hogy *a német hadvezetőség a tankok harcászati értékét eleinte lebecsülte.* A harci kocsik építését nem szorgalmazta kellőképpen és a hadianyaggyártás sürgősségi sorrendjében a tank csak a repülőgépek és a tenger-alattjárók után következett. Ennek az lett a következménye, hogy 1918-ban, amikor

az entente-hatalmak már több száz tankkal harcoltak, a németek ugyanakkor még csak 20 harcra képes harci kocsival rendelkeztek.

A német *A 7 V-Wagen-típusú* harci kocsik valóságos szárazföldi vértescirkálóknak is beillettek. Egy 57 centiméteres gyorstüzelő ágyún és 6 nehéz géppuskán kívül számos könnyű gépfegyver, karabély, kézigránát és lángszóró tartozott a fegyverzetükhöz. Kezelőlegénységük 12 főt tett ki. A hernyószerkezet a kocsiszekrény talplemeze alatt, védett elhelyezésre talált. Annak ellenére, hogy meglehetősen nagy súlyt képviseltek, 12 kilométeres óránkénti sebességet értek el velük.

A többi típusok, köztük a német könnyű harci kocsik és az óriási *K-Wagen*, az időközben bekövetkezett összeomlás miatt már nem tudtak a raj vonalba kerülni. Különös figyelmet érdemel ezek közül a *K-Wagen*, amelynek páncélzata kétszer olyan vastag volt, mint a többi tankoké. Legénysége 20 főből állott és súlya 150 tonnára rúgott. Fegyverzetét 4 tábori ágyú és 2 nehéz géppuska alkotta. 1200 lóerős motorja óránként 7 és fél kilométeres sebességet biztosított neki.

Más hadviselő állam a háború alatt új harci kocsik gyártásával nem foglalkozott.

A tank a világháborúnak egyik legnagyobbyszerű műszaki alkotása volt. *Befolyása a nyugati hadszíntér kemény kézitusáira és a világháború sorsának végső kimenetelére döntő súllyal esett latba.*

A tank többféle nehéz műszaki probléma megoldásának lett nagy munkát követelő eredménye. A vontatási rendszer megválasztása, a stabilitás, a súlypont elhelyezése, az akadályokon való áthatolás, a motor, a munkaátviteli rendszer, a hernyószerkezet, a rugózás, a váz, az üzemanyag, a kormányzás, a páncélzat, a látórészek, a szellőzés és a világítás – mind egy-egy nehéz részletkérdést jelentett a tankok létrejöttének rengeteg erőfeszítést és kísérletet kívánó tudományos munkájában.

A tankok tömeges alkalmazása szükségessé tette az ellenük való beható védekezést. Mindennemű harci kocsi előtt voltak áthidalhatatlan természeti akadályok, amelyek mesterséges kifejlesztése nyújtotta a leghathatósabb védelmet e modern harci eszközök ellen. A 120 százalékosnál nagyobb lejtőkön, a sziklás területeken, a 70 centiméternél mélyebb mocsarakon és a sűrű erdőkön a tankok nem tudtak keresztülhatolni. A mesterséges akadályok legnagyobb mesterei a németek voltak, akik az elmés berendezések végtelen sorozatát eszelték ki a tank-támadások elleni védekezésre.

Vízzel elárasztott területek, fatörzs- és betontorlaszok, nagyméretű árkok nem alkottak teljesen biztos védelmet. Aktív védekező eszközül használták az ágyút, az aknavetőt, a puskát, a különleges géppuskát, a kézigránátot és a lángvetőt. A háborús tapasztalatok szerint az ágyútűz csak közvetlen irányzással biztosított megfelelő eredményt, akkor is csak addig, amíg az irányzóját köddel, vagy füsttel el nem vakították. Jobb hiányában azonban *a tankok legnagyobb ellensége mégis csak a közvetlenül irányzó tankelhárító löveg és a géppuska maradt.*

A németek 77 milliméteres, kis kerekeken nyugvó lövegeket és 9 centiméteres, lapos röppályájú aknavetőket használtak a tankok elleni küzdelemre acélhegyű lövedék-

kel. Ezenkívül a tábori ütegek is állítottak fel tankelhárító, mozgó lövegeket, amelyek szükség esetén nyílt állásból tüzeltek.

A normális típusú puskák és géppuskák acélmagú lövedékekkel sem tudtak megbirkózni a tankok páncélfalával. A németek különleges tankelhárító puskája általában csak 200 méteren belül ütötte át a tankok páncélzatát. A német tankelhárító géppuska gyakorlati alkalmazására már nem került sor, mert csak 1918 végén jutott volna ki a csapatokhoz, ha a háborúnak vége nem szakad.

Az aknavetőket, a kézigránátokat és a lángvetőket csak kivételes esetekben tudták eredményesen alkalmazni a tankok ellen. *Általában megállapítható tehát, hogy a világháború a tankelhárító fegyverek problémáját megoldatlanul hagyta a békében lankadatlan szorgalommal dolgozó haditechnikusok foglalkoztatására.*

A gáz.

A világháború harci eszközei között talán a legérdekesebb műszaki újítás volt a gáz, amelyet sokan embertelennek, mások a már meglevő harci szerszámok között a legemberségesebbnek tartottak.

A gázharc kezdeményezőjének nincsen gazdája. Valószínűleg nem is lesz mindaddig, amíg a világ nagyobbik része e harceszköz életrekelését és alkalmazását barbár, szívtelen gondolat eredményének tekinti.

1914 végén és 1915 elején a nyugati hadszíntéren már mindkét hadviselő fél használt mérgező gázokat. *Nem állítható tehát teljes bizonyossággal, hogy ez az új harci eszköz a megváltozott harcmód következménye lett volna. Annyi bizonyos, hogy a rohamosan meginduló fejlődést és versengést a gázharc elterjedése terén az a kíváncsiság szülte, hogy a gránátmentes fedezékbe húzódo ellenségben kárt lehessen tenni, mert erre immár a legnagyobb űrméretű ágyúk és aknák sem bizonyultak eléggé hatásosaknak.*

A gázharc legelső, kezdetleges alkalmazási módja az úgynevezett fűvéljárás volt. Ennél a gázt öntöttvas palackokból az ellenség felé fűvatták és a gázfelhőnek az ellenséges raj vonal felé történő továbbítását a szélre bízta.

A harcnak ezt a módját azonban csak állásharcban, nagy előkészületek után lehetett használni. Néha hetekig kellett várni a kedvező légáramlatra, mert ha a szél megfordult, a gáztámadást végrehajtó csapatokat is veszélyeztethette a kibocsájtott gázfelhő. Ha viszont kedvező idő állott be, hatása rettenetesnek bizonyult, főként az első időkben, amikor a gáz elleni védekezésre még nem gondoltak a hadvezetőségek.

A németek fűvéljárással megindított első nagyobb gáztámadásukat 1915 április 22-én hajtották végre. *100,000 kilogramm klórgázt bocsájtottak szélnek alig hat kilométer széles arcvonalon. A szembenálló angolok vesztesége 15,000 gázmérgezett és ebből 5000 halott volt. Az életbenmaradtak hanyatt-homlok menekültek a gázzal elárasztott területről. Az eredmény hadászati kihasználása azonban elmaradt, mert maguk a németek sem számítottak*

ily nagy hatásra. Ennélfogva meg kellett elégedniök avval, hogy 2400 foglyot ejtettek és 45 löveget zsákmányoltak.

1915 május 31-én az oroszokat támadták meg fűvőeljárással. A megtámadott szibériai hadosztály 6000 halottat és 3000 gázsérültet veszített. Az osztrák-magyar hadsereg csak egyetlen nagyobbszabású gáztámadást hajtott végre fűvőeljárással: 1916 június 28-án M. S. Michelénél, amikor az olaszok körülbelül 10,000 embert vesztek!

A fűvőeljárásnál a gázipalackok kezelése és szállítása rengeteg gondot okozott. A gázvédelem tökéletesedésével ez az eljárás egyre kilátástalanabbnak bizonyult és helyette a *vetőeljárás* lépett előtérbe. A gázvető eljárás nem függött annyira az időtől, mint a fűvőeljárás.

A németek kezdetben a régi aknavetőket használták gázvetésre, melyek gázfejlesztő anyaggal töltött aknákat lőttek ki. Hamar rájöttek azonban arra, *hogy a hatásos gáztámadást csak a tömeges fellépés, a gázzal való hirtelen elárasztás biztosíthatja.* Erre a célra egészen egyszerű gázvető készülékeket alkalmaztak egy helyütt nagyobb csoportokban központosítva, amelyekkel a harcászati szempontból fontos arcvonalszakaszokat meglepetésszerűen el tudták árasztani néhány pillanat alatt. Ezt a módszert az angolok alkalmazták első ízben 1917-ben, amikor a németeknél meglepetésszerű hatást értek el vele. A gázharcnak ezt a módját a központi hatalmak is meghonosították és 1917 őszén a tolmeini áttörésnél az olaszokkal szemben nagy eredménnyel alkalmazták. Az olaszok ugyanis ekkortájt még meglehetősen kezdetleges gázálcokkal rendelkeztek. *Ez a támadás volt egyébként a világháborúnak egyetlen nagyobb arányú hadművelete, ahol gázharcra jól felszerelt hadsereg hiányos gázvédelmi felkészültségű ellenséggel állott szemben.*

A gázharc akkor emelkedett igazi jelentőségére, amikor a tüzérségnél rendszerezítették a *gázgránátokat*. Ezek különleges tüzérségi lövedékek voltak, amelyeknél a robbanó töltet legnagyobb részét gázfejlesztő anyagokkal helyettesítették. Ily módon nemcsak az első vonalakban, hanem a raj vonal mögött több kilométernyi távolságban is óriási területeket árasztottak el gázzal. Harcképtelenné tudták tenni a tüzérséget a nélkül, hogy pontos találatokra lett volna szükség, mert a gázgránát nemcsak a robbanás helyén hatott, hanem hatása szétáradt a becsapódási hely egész környezetén, behatolt a nyílt állásokba és a gránátmentes fedezékek mélyére egyaránt.

Minthogy a gáztámadás sikerének titka a meglepetésszerű fellépésben rejlett, *azért a tüzérség rendszeren gázrajtaütésekkel támadott.* Egy-egy ilyen gázrajtaütésre a monarchia tüzérsége rendszeren 240 darab könnyű, vagy 75 darab nehéz gázgránátot számított. A tapasztalatok szerint egy-egy üteg pillanatnyi harcképtelenné tételére legalább három ilyen gázrajtaütésre, hatásos és tartós harcképtelenné tételére pedig mintegy tíz rajtaütésre volt szükség.

Különösen hatásos volt a gázlövő eljárásnak az a módja, amikor vegyesen lőttek gázlővedékeket és robbanó lövedékeket. A tüzérségi gáztámadások körültekintő előkészületeket kívántak, roppant költséggel jártak és a lővőszeriparra mérhetetlen nagy munkát róttak. Ha az előkészület nem volt tökéletes, az egész gáztámadás kudarcot vallott. *Így volt*

ez a montellói csatában is 1918 nyarán, ahol kezdetben eredménnyel alkalmazott gázrajtaütéseink után, amikor lövészerünk kifogyott, az ellenséges ütegek ismét feléledtek.

A tüzéségi gázlövés a gázkarc valamennyi módszere között a leghatásosabbnak bizonyult. Amíg eleinte a tüzéségi gáztámadást maguk a csapatok is lebecsülték, addig igi8-ra már minden hadművelethez gázlővedékeket kértek. A németek igi6-ban Verdünnet 100,000 gázgránátot lőttek ki huszonnégyszer órá alatt: igi8-ban, a második Marne-csatában, a németek tüzéségi lövészerének 80 százaléka, az amerikai hadsereg lövészerének pedig a 40 százaléka volt gázlővedék. A háború végén a német gyárakban készült egész lövészer-mennyiség negyedrésze gázlővedék volt.

A német vegyészeti ipar gázanyagok gyártásában meglepő eredményeket mutatott fel. Valamennyi német vegyészeti gyár, amely hadigáz gyártásával foglalkozott, egységes vezetés alatt állott. Ez a szervezet a nyersanyagok tökéletes felhasználásával a német hadvezetőség minden kívánságát teljesíteni tudta. A német hadigáz-gyártás az entente-al szemben sokáig többségben volt, csupán a háború utolsó időszakában billent a mérleg az entente vegyészeti ipara javára, aminek azonban egyedül a központi hatalmak nyersanyaghiánya volt az okozója.

A mérgező, maró és lappangva ható gázok közül legveszedelmesebb volt a német *Lost*, a francia *Yperit* és az angol *mustárgáz*, amelyekkel a megtámadott területeket órák, sőt napok tartamára megfertőzték! A még veszedelmesebb hatású amerikai *Lewisit* már nem került alkalmazásra. A németek a *Lost*-tal töltött lövedékeket, jelzésük után, *sárgakeresztes* gránátoknak nevezték. A kékkeresztes lövedék hatóanyaga csak tüsszentésre ingerelt. Voltak ezenkívül fojtó és utóhatással mérgező gázok. Mások a nyálkahártyát izgatták és a megtámadottakat könnyezésre ingerelték.

Az amerikaiak kimutatták, hogy sebesülteiknek átlag több mint a negyedrészt (27.6 %) gáz tette harcképtelenné. Voltak azonban napok, amikor 65 százalékra is rágott a gázsérültek száma. A világháborúban a német hadseregnél 3 százalék, a franciáknál 29 százalék, az angoloknál pedig 33 százalék volt a gáztámadás következtében hősi halált halt katonák arányszáma az egyéb hadisérülésekkel szemben.

Mint minden más harci eszköz ellen, a gázzal szemben is megtalálták a védekezés módját. A rajvonalbeli katonaságnál gázálcokat rendszeresítettek, amelyeknek szűrőanyaga a belégzésre kerülő levegő gázszennyezéseit részben elnyelte, részben semlegesítette. Természetesen az újabb és újabb gázok rendszeresítése a szűrőanyag állandó tökéletesítését tette szükségessé s amikor a német *Lost*ot és a maró hatású angol *mustárgázt* is alkalmazni kezdték, gummiból készült védőruházatot is lehetett látni a harcoló katonákon.

A hadianyagipar szerepe.

Nemcsak vérveszteségek tekintetében követelt rengeteg áldozatot a világháború a hadat viselő nemzetektől, hanem a semmivé vált hadianyagoknak is hihetetlen nagy értékeit emésztette fel.

Nem szólva a támadások napjairól, – amikor a lövészer és fegyverzet ezer, meg ezer tonnányi tételei semmisültek meg rövid pillanatok alatt, – a nyugalom napjaiban is elképesztő mennyiségű anyag hullott szét a megsemmisülés soha fel nem támasztható végtelenségébe. Nemcsak az eltüzelt gyalogsági és tüzérségi lövedékek jelentettek óriási költségeket, hanem már a lövészárkok berendezése is rengeteg anyagot tett semmivé. Az Északi-tengertől a svájci határig, a Keleti-tengertől, a Fekete-tengerig és odalenn az Isonzó, meg a Piave partján, Macedóniában és Albániában egész földalatti városok épültek fel, többszörös övekben egymás mögött, sokszor emeletnyi mélységekbe nyúlva a föld felszíne alá, elbástyázva drótkadályok széles mezői mögé, beburkolva cementtel, meg erdei fával, sőt szükség esetén vasbetonnal is és kiegészítve gránátmentes fedezékekkel mesterien felépített rókalyukakkal, ahol pergőtűz ideje alatt a lövészárkok harcosai oltalmat találtak.

Az ilyen földalatti városok felépítése természetesen roppant mennyiségű építőanyagot kívánt. *A németek nyugati arcvonalára 1917 január havától decemberig majdnem két millió tonna cementet szállítottak. Ez a mennyiség körülbelül akkora cementtömbnek felel meg, amelynek a keresztmetszete száz négyzetméter, a hossza pedig hat és fél-hét kilométer!* A cement azonban még csak az egyik alapanyaga volt az állásépítésnek. Homokra, kavicsra, vásra, valamint egyéb építőanyagokra hasonló tömegben volt szükség.

A német *Siegfried-állás* kiépítésére 1916 október havától 1917 márciusáig a következő anyagot használták fel:

homokot, kavicsot	510,000 tonnát
cementet	175,000 "
gömbvasat	20,000 "
T tartó és U vasat és egyéb formavasakat	8,200 "
régi vasúti síneket	8,500 "
deszkát	3,000,000 m ²
fagerendát	30,000 m ³
különböző fakeretet	400,000 darabot
tábori vasúti sínből	500 kilométert
kocsit	500 darabot
mozdonyt	150 "
betonkeverőgépet	170 "
lokomobilt	100 "
vascölöpöt	3,000,000 "
facölöpöt	1,500,000 "

Igen nagy szükséglet mutatkozott kátránylemezpapírban,, amelyből a németek a nyugati arcvonalon igi6 végétől 1918 végéig körülbelül 40 millió négyzetmétert használtak el. Ugyanebben az időben 476,000 darab hullámlemez építettek be az állásokba. Drótakadályokhoz szükséges szöges drótból 400,000 tonna volt a fogyasztás a németek nyugati hadszíntéri rajvonalában a háború két utolsó esztendejében.

Bár e hirtelenében kiragadott adatok is sejtetik a háború rengeteg anyagszükségletét, a pazarlás mértékét megütő anyagfogyasztás szemléltetésére a harci napok anyagpusztításai még szembeötlőbb képet nyújtanak.

Tűzgépeink bravúros teljesítményei az isonzói csatákban rengeteg lövészt követeltek. Ezekről próbálnak néhány vázlatos adattal szolgálni a következő táblázatok:

6. Isonzó-csata.

1916 augusztus 4-16-ig. A támadási arcvonal szélessége a Monte Sabotinótól a tengerig 33 km

homokot, kavicsot	510,000 tonnát
cementet	175,000 "
gömbvasat	20,000 "
T tartó és U vasat és egyéb formavasakat	8,200 "
régi vasúti síneket	8,500 "
deszkát	3,000,000 m ²
fagerendát	30,000 m ³
különböző fakeretet	400,000 darabot
tábori vasúti sínből	500 kilométert
kocsit	500 darabot
mozdonyt	150 "
betonkeverőgépet	170 "
lokomobilt	100 "
vascölöpöt	3,000,000 "
facölöpöt	1,500,000 "

Az osztrák-magyar gyalogság lövészerfogyasztásáról feljegyezték, hogy amíg a 6. Isonzó-csatában 102,000 puska és 500 géppuska 12.509,000 töltényt emésztett fel, addig a 10. Isonzó-csatában 150,000 puska és 2000 géppuska 13.000,000 töltényt fogyasztott el. A Somme-csatában 1916 július i-én a franciák egy nap alatt 270,000 drb 75 centiméteres lövedéket, 30,000 aknát és 80,000 nehéz tüzérségi lövedéket lőttek el.

1917-ben a 7 és feles, vagy 8 centiméteres tüzérségi lövedék 50 koronába, a 10 centiméteres 80 koronába, a 15 centiméteres 120 koronába, a 30 és feles 1000-be, a 42-es pedig

2200 koronába került. Ezek szerint *a u. isonzói csatában ellőtt közel két millió lövedék ára mintegy 200 millió aranykoronára rúgott 1917-beli árfolyamon. Ehhez azonban hozzá kell adnunk még legalább 240 tönkrement löveg árát, azonkívül mintegy 20 millió gyalogsági töltenyt és az elpusztított egyéb hadianyagok mérhetetlen mennyiségeit, hogy az elpazarolt milliárdokról helyes képet alkothassunk.*

Elképzelhetjük, hogy mily óriási értékek váltak semmivé a világháborúban, ha a 11. isonzói csata, amely csak epizódja volt a közel ötödfél esztendőn át folyó hadműveletek szakadatlan láncolatának, ennyi értéket semmisített meg alig néhány nap leforgása alatt.

A pénz csak másodrendű szerepet játszott. A legfőbb törekvés arra irányult, hogy a szükséglet a mérhetetlenül nagy fogyasztásra újjászervezett és a háború szolgálatába állított világipar termelőképességében *bármilyen áron is* fedezetet találjon.

Minthogy pedig *az anyagi ellátás volt a háborúnak egyik legfontosabb éltető eleme*, a hadviselő államok akadályt nem ismerő energiával, sokszor hihetetlen nehézségekkel küzdve, állították minden valamirevaló ipartelepüket a hadianyaggyártás szolgálatába. A háborúba keveredett államok között a monarchia is megállotta helyét mindvégig a hadianyaggyártás terén. Hadianyagiparunkat az előállott szükségletnek megfelelő tömeggyártásra békében nem készítették elő elegendőképpen. Mozgósított hadianyagiparunk teljesítménye a háború kezdetén még elegendőnek látszott *s a katasztrófával fenyegető utánpótlás elégtelensége csak a békekészletek felhasználása után, 1914. év végén vált érezhetővé. Tulajdonképpen csak ekkor kezdődött meg emberfeletti, nehéz munkával az újabb ipari mozgósítás: a békében még csak nem is sejtett, óriási szükséglet kielégítésére alkalmas hadianyagipar talpraállítása.*

A szén- és a vasprobléma vörös fonálként húzódott végig hadianyagiparunk világháborús történetén. A vas különösen a lövészergyártásnál, a hadiipar legfontosabb területénél játszott fontos szerepet. A vasgyártás a széntermeléstől függött, a széntermelés pedig a munkáshiány miatt állandó válsággal küzdött.

A lövészerszükséglet fedezésére irányuló erőltetett ipari teljesítmények közben a lövészer minősége aláhanyatlott. A ki nem elégítő gépi berendezések, az acélban és a megfelelő robbanóanyagban beállott hiány miatt 1914-től 1916 májusáig a sajtolt acélgránátokat öntöttvas- és tömbvasgránátokkal pótolták, amelyek hatása azonban messze elmaradt a sajtolt acélgránátoké mögött.

Az ólomkészlet kímélésére 1916-tól kezdve a gránát és a gránát-srapnel töltelékének golyóit ólom helyett vasból készítették. Ennek azonban az lett a következménye, hogy a lövedék súlya csökkent, ami kisebb hatást és nehéz lövőeljárást eredményezett. A gránát-srapnel mellett a srapnel csak azért gyártották, hogy a srapnelkészítő régi berendezéseket kihasználják és a lövészertermelés mennyiségét fokozzák.

Az 1916-ban életbe lépett *Hindenburg-programm* az emberanyagot – a lehetőség határain belül – gépi erővel kívánta pótolni s ezért *az ipar teljesítőképességét a legfelsőbb határig: az eddig gyártott mennyiség kétszereséig; szándékozott fokozni.* Addig, amíg a hadi-

anyaggyártás a békében kidolgozott program keretei között mozgott, nyugodtan folyt minden a maga rendes kerékvágásában. Csak a Hindenburg-programm érvénybe lépésének előrehaladtával jelentkezett első ízben súlyosabb mértékben az anyagihiány, amit csupán német segítséggel s azzal is csak a legnagyobb nehézségek árán tudtak ideig-óráig ellensúlyozni.

A program szerint tervbe vett lövészergyártásra 110,000 vágón acél kellett volna évente, míg a havi lövőporgyártást 1600 tonnáról 3200 tonnára kellett volna emelni.

A terv végrehajtását megkezdték. A meglévő gyárakat kibővítették, sőt új gyárakat is építettek. *A tervezett teljesítményt azonban soha sem érték el*, mert az üzemanyag- és lövészeranyagkészlet a teljesítmény fokozásának túlhajtott erőszakolásával előállott szűk-ségleletet fedezni nem tudta.

A Hindenburg-programm havi 3.900,000 vegyes űrméretű tüzérségi lövedék gyártását követelte. Ily nagymennyiségű lövedék szereléséhez szükséges anyag előállítása a végsőkig fokozta az ipar teljesítőképességét. Az osztrák-magyar hadianyagipar tényleges, legnagyobb havi teljesítménye 2.300,000-2.500,000 tüzérségi lövedék volt. Az is csak 1916 augusztusától novemberéig és 1917 április havától novemberig, egyébként mindig a 2.000,000 alatt maradt.

A nitroglicerines lövőpor glicerinjét kényszerűségből cukorból nyerték, a nitrocellulosénál pedig gyapot helyett faanyagot használtak. Általában a háború végén a lövőpornál és a robbanóanyagnál, sőt igen gyakran a töltényhüvelyek és a gyújtók fémrészeinél is az eredeti anyagokat póanyagokkal helyettesítették.

A világháború alatt a monarchia körülbelül 80.000,000 tüzérségi lövedéket gyártott. Az elhasznált lövészer mennyiség mintegy 63.000,000-ra tehető. Az összeomlásokkor még 9.000,000 élesre szerelt lövedék volt a hadsereg különböző raktáraiban.

A gázlövészergyártást 1915-ben kezdték, de a tömeggyártásra csak 1917-ben rendezkedtek be. A *Lost* és *Clark-anyagot* (a kékkeresztes és a sárgakeresztes gránát anyaga) a németek szállították. A «C» és «B» gránát anyagát (brómcian és brómaceton) egyik pesti vegyészeti gyár állította elő. Hetenként átlag 20-25,000 lövedéket szereltek fel és töltöttek meg robbanó, illetőleg gázanyaggal.

A löveganyaggyártás terén elért teljesítmény hadianyagiparunknak méltán büszkesége lehet. Az ipari tekintetben csaknem teljesen magára hagyott, saját erőforrásaira utalt monarchia a világháború alatt 16,069 lövegsövet és 10,363 lövegtalpat állított elő. Gyalogsági puskában három és fél millió volt a monarchia egész teljesítménye. A háború kitörésekor kétféle 8 milliméteres Manlicher-fegyverrel rendelkezünk. Puskavesztésünk az összeomlásig mintegy hárommillióra rúgott. A háború kitörésekor körülbelül 3000 géppuska kattogott csapatainknál. Nálunk a világháború alatt géppuskát csak egy gyárban állítottak elő, *amelynek teljesítménye a világháború alatt 40,500 darab volt.*

Az osztrák-magyar hadianyagipar rendkívüli eredményeivel a külföldi viszonylatokban is megállotta a helyét. Az *olaszok*, akiket a szén és a vas mindenható urai határozottabban támogattak mint bennünket a németek, 6000 löveget, 37,000 géppuskát,

hárommillió gyalogsági fegyvert, 22 és fél millió tüzérségi lövedéket, valamint három és fél milliárd gyalogsági töltényt állítottak elő.

A német hadianyagipar teljesítményéről kevés adat látott napvilágot. A háború kezdetén napi 7000 darab tüzérségi lövedék gyártására voltak képesek. Termelésük később rohamosan fokozódott úgy, hogy rövidesen 40-80,000 darab srapel, gránát és gránát-srapel hagyta el naponként a német lövészergyári üzemeket. Amíg a háború első hónapjában csak 15 tábori ágyút és alig egynéhány nehéz löveget állítottak elő, addig a háború utolsó hónapjaiban, a nagy nyersanyaghiány ellenére, 2000 tábori ágyú és több mint 400 nehéz löveg került ki havonként a német ágyúgyárakból. Géppuska-termelésük a háború utolsó esztendejében elérte a havi 5-6 ezres átlagot.

A németek voltak a különböző pótanyagok előállításának legnagyobb mesterei. Megoldhatatlannak hitt problémákat szinte játszva győzött le a fejlett német technika és gyáripar. Kénsavat gyártottak spanyol pirit nélkül; alkoholt desztilláltak gabona és burgonya nélkül; felfedezték a mesterséges kaucsuk előállítását; papírostból ruhát készítettek. A legritkább fémek, továbbá a bőr, a szappan, a kávé, a tea és a kenőanyagok helyett pótanyagokat alkalmaztak. A világháborúnak egyik legnagyobb műszaki meglepetése volt, hogy a mindenki által legjobbnak és legtartósabbnak ítélt bronz lövegcső-anyagot acéllal cserélték fel. Sikerült előállítani oly szívós, nikkelmentes acélfajt, amellyel a külföldi behozatalra szoruló nikkeltől függetlenül tették magukat. A tüzérségi lövészer gyújtóinál a drága réz helyett az olcsóbb sajtolat horganyt alkalmazták; a töltényhüvelyek rezét részben vassal pótolták oly képen, hogy csak a hüvely fenekét gyártották rézből; a lövedékek vezetőgyűrűinek vörösrezét puha vassal helyettesítették; a tégely-acél helyett pedig: olcsóbban és gyorsabban előállítható, de vele egyforma minőségű másik acélfajtát alkalmaztak.

Az entente hadianyagipara jóval előnyösebb helyzetben volt, mint a központi hatalmaké. Amíg a mi iparunk csak a saját határainkon belül található erőforrásokra támaszkodhatott, addig önekik rendelkezésükre állott csaknem az egész világ nyersanyagtermelése. Kedvező helyzetüket azonban nem aknázták ki abban a mértékben, amint várni lehetett volna. Már 1917 nyarán megállapították, hogy ha Amerika a nyersanyagok és félgyártmányok szállítását nem fokozza, az entente hadianyaggyártásának csökkenése elkerülhetetlen s a világháború győzelme következésképp a központi hatalmak kezébe csúszhat.

Amerika hadüzenete egy csapásra megváltoztatta az entente hadianyagiparának helyzetét. Az entente részéről ugyanis kikötötték, hogy az amerikai csapatok fegyverzetének szállítására az európai szövetségeseknek nyersanyaghiány miatt eddig ki nem használt üzemait kell felhasználniuk és foglalkoztatniuk nyersanyag és félgyártmányok szállításával mindaddig, amíg Amerika felállítandó hadianyagipara legalább a saját csapatai szükségletét fedezheti. A nyersanyagban bővelkedő Amerika a hadüzenet után valóságos gyár-
városokat alapított nyersanyagok és félgyártmányok készítésére és szállítására, s vég-
eredményben az amerikai szállítmányok pénzértéke ötszöröse volt annak, amit Amerika

a szövetségesektől kész gyártmányként visszavásárolt (körülbelül 149.600.000.000,000 papirkoronát tett ki 1926-os értékben).

Franciaország egyedül az Egyesült-Államoknak köszönheti, hogy 1918-ban volt idő, amikor naponta 100-200,000 tüzérségi lövedéket tudott előállítani!

Amerika az entente kész termékeiért, amelyeket az Európában működő kétmillió hadserege részére vásárolt, nyersanyaggal fizetett. A nyersanyagszállítás azonban jóval túlhaladta azt a mennyiséget, amit eredetileg kikötöttek. A washingtoni kormány a világháború alatt 5854 ágyút rendelt Franciaországban. Ezek közül a fegyverszünetig csak 3834 darabot szállítottak. Ennek és a hozzátartozó, megfelelő mennyiségű lövészernek ellenértékeképpen az Egyesült-Államok 700,000 tonna acélt, 30,000 tonna nyersvasat, 50,000 tonna vöröszet, 5000 tonna sárgarezet és ólmot küldtek Franciaországnak, a szereléshez szükséges lövépporral és robbanóanyaggal együtt. Ez a csereeljárás, amellyel a francia és az angol ipar az amerikaiak szükségletét is fedezte, természetesen bőséges időt biztosított az amerikai hadiipar nyugodt, tervszerű kiépítésére, *amely legmerészebb jogaimainkat is túlszárnyaló teljesítményeivel oly nagy súlyt jelentett az entente háborús mérlegében, hogy hatalmas anyagi felsőbbbségükhöz ezekután nem férhetett kétség.*

Szinte fantasztikusnak tűnnek fel az amerikai hadianyag-gyártás számai, ha azokat a monarchia vagy akár Németország ezirányú statisztikáival összehasonlítjuk. A háború befejezéséig 1102 kész lövegcsövet és 14,623 kikeszítetlen csőtömböt küldtek Angliába és Franciaországba. *A háború utolsó 19 hónapja alatt 632.500,000 font lövépport és robbanóanyagot gyártottak Amerikában, Franciaország 342.200,000 és Anglia 291.700,000 fontjával szemben.* 1919 január végéig 6000 2½-20 tonnás lövegtraktort állítottak elő az Egyesült-Államokban. *A gyárakban 23,400 tankot rendeltek meg, de – időközben, a fegyverszünet bekövetkezése miatt – csak 18 került át Európába.* A tervezet szerint a megkívánt teljesítőképességet 1919 nyarán érték volna el, amikor *egyedül a Ford-gyár naponként 100 darab három tonnás tankot szállított volna.* 1918 júliusától szeptemberig havonként 2j,2jo géppuskát küldtek a nyugati hadszíntérre, azaz *sokkal többet, mint a franciák és az angolok együttvéve.* *Havonként csaknem annyit, mint a monarchia gyárai az egész háború alatt. Volt olyan idő, mikor 24 óra alatt 1800 géppuskát állítottak elő!*

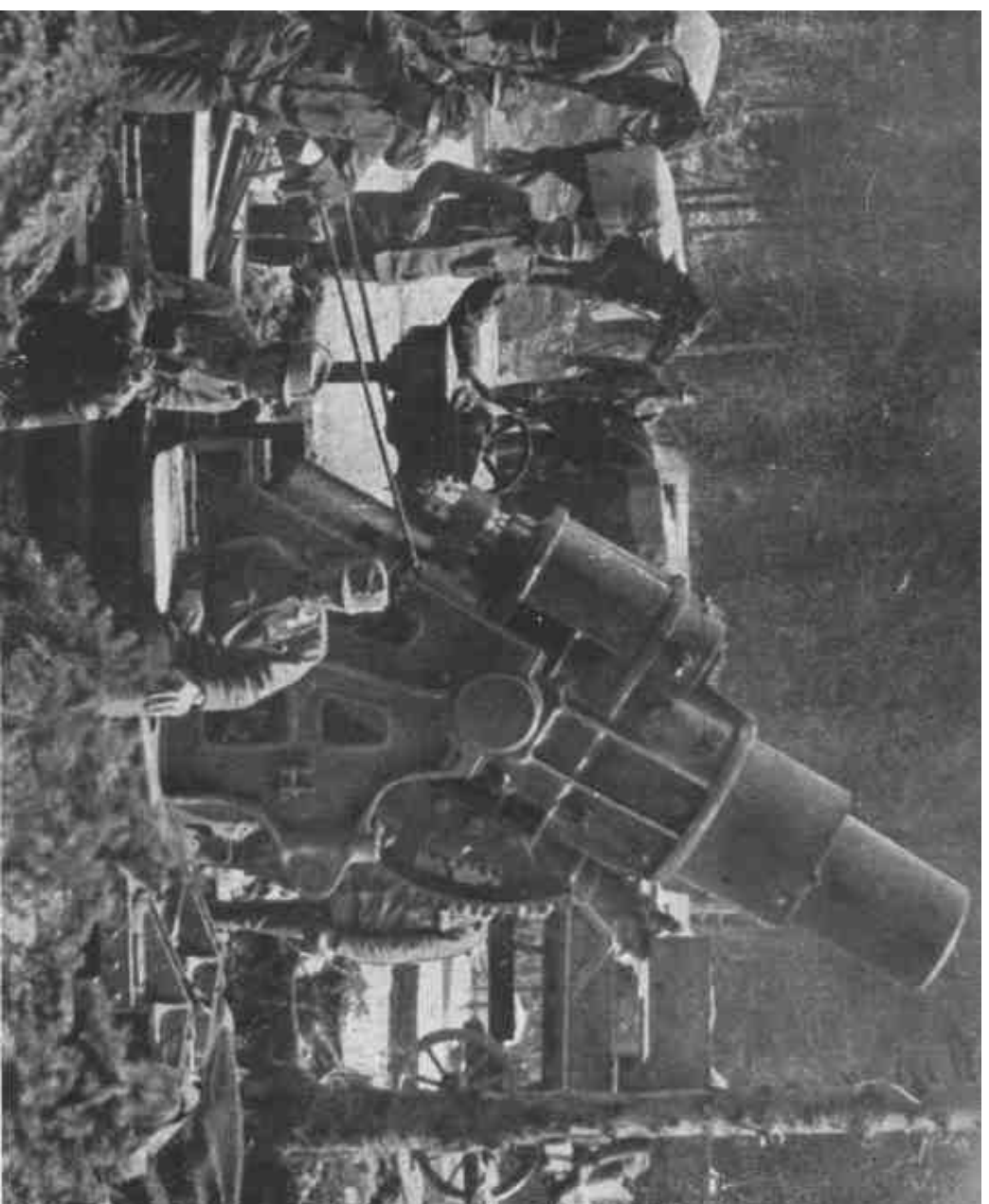
Mi sem természetesebb, minthogy a hadianyaggyártás ilyen «amerikai» ütemével a központi hatalmaknak minden segítő forrástól megfosztott ipara nem vehette fel a versenyt, s a megfeszített, de kilátástalannak tudott küzdelemben *erőinknek össze kellett omolniok.*

GÁZÁLARCCAL FELSZERELT GYALOGSÁG A LÖVÉSZÁROKBAN.

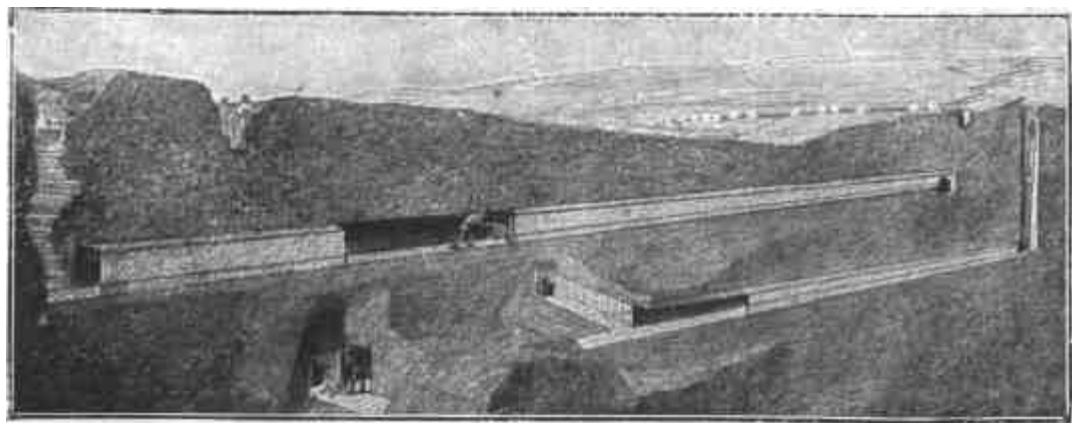
GÁZÁLARCCAL FELSZERELT NÉMET TŰZÉRSÉG A FRANCIA HARCTÉREN.

OPTIKÁK-MAGYAR JOZSÁS MŰSZER AZ OLASZ HATÁRTERÉN.

OROSZ FÉNYSZÓRÓ

SZÁRAZFÖLDI AKNA ÉS ELLENAKNA.

OSZTRÁK-MAGYAR 42 CM-ES TÁRSZÓR.

VIII. RÉSZ
A VILÁGHÁBORÚ VESZTESÉGEI
Írta: PILCH JENŐ

A VILÁGHÁBORÚ VESZTESÉGEI*

A világháborúba elegyedett államok többségének a háborút megelőző időkben mintaszerűnek látott közigazgatása azt a hiedelmet keltette, hogy ez a közigazgatás a világháború folyamán is annyira tökéletes lesz még a fegyveres erők kötelékében is, *hogy a világháború veszteségei hamarosan könnyű szerrel szabatosan megállapíthatók lesznek*. Sajnos azonban, hogy a veszteségeknek a valóságot tökéletesen fedő kimutatása nemcsak ma lehetetlen még, hanem hosszú ideig a legbonyolultabb kérdések egyike marad. *Sőt aligha nagyítunk, ha azt állítjuk, hogy a veszteségek szabatos megállapítása sohasem fog sikerülni, hanem mindenkor csakis szövevényes, néha nagyon is kényszeredett számítások alapján csupán hozzávetőleges eredmények lesznek kimutathatók*. Ennek igazolásául például Oroszország veszteségeire mutatunk reá elsősorban, amelyeket az ott keletkezett általános felfordulás következtében pontosan megállapítani sohasem fog sikerülni. Bajosan fogja még megközelítőleg is felbecsülni tudni veszteségeit Törökország, ahol egyrészt a pongyolán működő katonai és polgári közigazgatás, az 1918-i összeomlás, valamint a világháborút követő zűrzavarok (kisázsiai események) megdönt-hetetlen számadatok megállapítását már eleve is lehetetlenné teszik. És vájjon ki fogja pontosan megállapítani azt, hogy mennyi volt például az angolok oldalán harcoló arab szabad csapatok létszáma, vesztesége stb.?

Az egymástól ugyan eltérő, de azért elfogadható adatok és becslések azonban ma már mégis olyan eredményekre vezetnek, *amelyek általános tájékoztatásra alkalmasak*.

A Belgrádban megjelenő *Ratnik* című katonai folyóirat szerint mozgósított:

Oroszország	15.070,000 embert	
Franciaország	7.935,000	*
Anglia	5.704,000	"
Olaszország	5.615,000	"
Egyesült Államok	4.272,000	"
Szerbia	809,200	"
Összesen	39.405,200 embert.	

* Forrásul szolgáltak: A m. k. hadtört. levéltár adatai, továbbá *Suhay Imre*: Az osztr.-magy. monarchia hadereje a világháborúban. Magy. Kat. Közlöny, 1926. évf. 3-4. sz.; *Kavojlovic Oszkár*: A magyarok a világháborúban. Magy. Kat. Közlöny, 1925. évf. 5-6. sz.; *Oesterr. Wehrzeitung*, 1925. évf. 7., 16. és 17. sz.; *Dr. Wirth Albrecht*: Die Geschichte des Weltkrieges. II. B., Union, Stuttgart; *Wright Peter* Captain: Wie es wirklich war stb., München, 1922.; *Statistisches Jahrbuch f. d. Deutsche Reich*, 24. Jahrgang 1924/25, Berlin, 1925.; *Ratnik*, Belgrad, 1926. nov. füzet; *Pester Lloyd* 1925. Abendblatt Nr. 3.

Hiányzanak azonban az adatok Belgiumra, Görögországra, Romániára és Montenegróra vonatkozólag!

Az entente hatalmak veszteségeit összefoglaló becslésekből a következő adatokat soroljuk fel: *

<i>Anglia</i> (a dominiumokkal együtt) halottjainak és eltűntjeinek			
száma	872,358		
súlyosan sebesültjeinek száma	617,740	}	(900,000)
könnyen sebesültjeinek száma	1.441,394		
hajóvesztesége tonnákban	7.757,000		
elpusztított vagyonának értéke font sterling	350.000,000		
<i>Franciaország</i> (beleértve a színes csapatokat is) halottjainak			
és eltűntjeinek száma	1.880,000		
súlyosan sebesültjeinek száma	700,000	}	(1.500,000)
könnyen sebesültjeinek száma	2.344,000		
hajóvesztesége tonnákban	889,000		
elpusztított vagyonának értéke font sterling	2.000.000,000		
<i>Olaszország</i> halottjainak és eltűntjeinek száma			
száma	1.866,160		
súlyosan sebesültjeinek száma	500,000	}	(800,000)
könnyen sebesültjeinek száma	562,196		
hajóvesztesége tonnákban	846,000		
elpusztított vagyonának értéke font sterling	542.000,000		
<i>Oroszország</i> halottjainak és eltűntjeinek száma			
száma	5.262,064		
súlyosan sebesültjeinek száma	1.000,000	}	(775,000)
könnyen sebesültjeinek száma	3.950,000		
hajóvesztesége tonnákban	183,000		
elpusztított vagyonának értéke font sterling	250.000,000		
<i>Egyesült-Államok</i> halottjainak és eltűntjeinek száma			
száma	112,196		
súlyosan sebesültjeinek száma	43,000	}	(157,000)
könnyen sebesültjeinek száma	148,000		
hajóvesztesége tonnákban	395,000		
elpusztított vagyonának értéke font sterling	— —		
<i>Belgium</i> halottjainak és eltűntjeinek száma			
száma	277,000		
súlyosan sebesültjeinek száma	40,000	}	(120,000)
könnyen sebesültjeinek száma	100,000		
hajóvesztesége tonnákban	84,000		
elpusztított vagyonának értéke font sterling	1.400.000,000		
<i>Szerbia</i> halottjainak és eltűntjeinek száma			
száma	807,347		
súlyosan sebesültjeinek száma	322,000	}	(1.000,000)
könnyen sebesültjeinek száma	28,000		
hajóvesztesége tonnákban	— —		
elpusztított vagyonának értéke font sterling	400.000,000		
<i>Románia</i> halottjainak és eltűntjeinek száma			
száma	455,117		(300,000)
sebesültjeinek száma	200,000		

* A zárójelbe foglalt számok az 1926. évi c. i. *Ramik*ből valók.

hajóvesztésege tonnákban	—	—	
elpusztított vagyonának értéke font sterling	200.000,000		
<i>Görögország</i> halottjainak és eltűntjeinek száma	60,000		
súlyosan sebesültjeinek száma	10,000	(60,000)	
könnyen sebesültjeinek száma	30,000		
hajóvesztésege tonnákban	346,000		
elpusztított vagyonának értéke font sterling	—	—	
<i>Japán</i> halottjainak és eltűntjeinek száma	303		
sebesültjeinek száma	907		
hajóvesztésege tonnákban	120,000		
<i>Portugália</i> halottjainak és eltűntjeinek száma	4,200		
súlyosan sebesültjeinek száma	5,000		
könnyen sebesültjeinek száma	12,000		
(Montenegró mozgósított egyéneiből a halottak száma.	20.000)		

Kétségtelenül merész az az összegezés, amely az elpusztult emberek szociális értékét is felbecsülvén: *az entente pénzben értékelhető világháborús összes veszteségét 4\$ milliárd, jont sterlingre, avagy kereken 400 milliárd arany márkára becsüli.* Hozzáadva ehhez már most a központi hatalmak veszteségeinek értékét is, amely állítólag kevesebb volt mint az entente-é, *a világháború okozta közvetlen veszteségek értéke 1500 milliárd arany márka lenne.*

Az *angol szárazföldi hadsereg* állományára nézve például a következők állanak rendelkezésünkre: a mozgósított egyének száma 9.496,370 volt;* Franciorszámban a létszám 1915 június 1-én 603,000, 1917 január i-én 1.591,745, 1918 január i-én 1.937,709, 1918 április 1-én 2.019,773 fő volt; — a gyarmati csapatokkal együtt az összes hadszíntereken fegyverben állott: 1916 november havában 149,226 tiszt és 4.061,628 katona, 1917 december 1-én 208,583 tiszt és 4.698,585 ember, 1918 július havában 220,770 tiszt, és 4.761484 főnyi legénység.

Az angol haderő esetenkénti veszteségeire nézve a következők érdemelnek említést:

az öt hónapon át dúló 1916-iki *Somme-csatában* 22,923 tiszt és 476,553 ember, - az 1917-iki *flandriai csatákban* (júliustól decemberig) 26,459 tiszt és 428,004 katona jutott a veszteségi lajstromokba; — *ici8-ban*, amikor a németek rettenetes erejű támadása érte az angolokat, *a veszteség:* 19,001 tisztre és 366,937 katonára rúgott. A különféle harc-tereken álló angol csapatok soraiból: Franciaországban minden kilenc angol katonából öt, a Szalonikinél állókból minden 22-ik, az Egyiptomban harcolók soraiból minden 16-ik és a Mezopotámiában küzdőkből 25-ből négy a lajstromba került.

Utalással *Franciaországnak* a fentebb már közölt veszteségeire, a francia hadsereg állományára nézve például a következő adatok találhatók: a mozgósított egyének száma állítólag 8.194,500 volt (a *Ratnik* szerint csak 7.935,000), 1914 augusztus közepén 95.5 hadosztályban összesen 1.678,000, 1915 február i-én már 4.000,000, 1918-ban pedig

* A *Ratnik* szerint csak 5.704,000.

5.100,000 tiszt és legénység állott a zászlók alatt. A fegyvernemek legnagyobb állománya a következő volt: a gyalogságé 2.100,000, a tüzérségé 900,000, a lovasságé 166,000, a műszaki csapatoké 185,000 és a repülőké 59,000 fő. A francia gyarmati csapatokban 535,000 harcos és 310,000 munkás katona volt, összesen tehát 845,000 főnyi létszámmal.

Az *olasz fegyveres* erőre vonatkozólag csak a következő adatokat ragadjuk ki, amelyek eléggé beszédes bizonyítékai a világháborús igen nagy fejlődésnek:

Nevezetesen	Volt	
	1915 május havában	1917 október havában
hadosztály	35	65
zászlóalj	560	879
géppuska	600	8,700
közepes és nehéz ágyú	128	3,177
repülőgép	70	2,000

Németország fegyveres erejére nézve – amelyhez állítólag 13.250,000 ember vonult be – az alábbi táblázat nyújt tájékoztatást:

É v	A tábori hadsereg	A megszálló haderők	Összesen
	l é t s z á m a v o l t		
1914--15	2.776,146	1.866,557	4.642,703
1915--16	4.022,989	2.548,488	6.571,477
1916--17	5.209,247	2.258,840	7.468,087
1917--18	5.815,079	2.086,744	7.901,823

A veszteségek ekként oszlanak meg: 1.822,545 halott (52,006 tiszt, 1,317 zászlós, 172 egészségügyi tiszt, 1.751,809 legénység, 287 állatorvos, 1,555 tisztviselő és kereken 14,000 színes katona), továbbá 618,000 hadifogoly és 4.064,000 sebesült.

Ausztria-Magyarország fegyveres erejére és ennek veszteségeire nézve ezidőszerint a következő számbeli adatok állanak rendelkezésünkre.

Azonban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy az adatok nem mindenütt pontosak, hanem csakis hozzávetőleges eredményt mutatnak. *Az például, hogy a magyarság a világháborúban számbelileg mennyit veszített, szabatosan sohasem lesz megállapítható!* Ennek könnyen érthető okai a következőkben is rejlenek. Elsősorban a hadra kelt sereg létszámát

és veszteségeit nyilvántartó osztrák és magyar középponti hatóságok (minisztériumok) adatai között eltérések mutatkoznak. Ezeknek kiegyenlítését egyrészt az Összeomlás okozta káosz, másrészt a békekötések folytán a monarchiának részekre való szakítása akadályozza meg, főként azért, mivel az utódállamok nem hajlandók az adatok kiszolgáltatására. A vereségeinkkel vagy visszavonulásainkkal kapcsolatos nagy csatákban igen sok okmányunk elveszett. Nem ismerjük azoknak a magyarhonos katonáknak a számát sem, akiket már 1914-ben, és később is, a kelet- és középgalíciai osztrák ama ezredek kiegészítésére rendeltek, amelyeknek hadkiegészítő kerületeit az oroszok szállották meg. A monarchia politikailag megbízhatatlan legénységének szétszórása is gátolja a magyarság világháborús szereplésének és véráldozatának megtámadhatatlan pontos kimutatását.

Kétségtelen azonban, hogy a monarchiának legértékesebb anyagában, az emberekben való vesztesége aránylag elég nagy volt. Az ezt okozó körülmények közül első helyen kell megemlítenünk a nagy veszteségekkel járó következő hadjáratokat: *az igi4-iki lemergi hadjáratot, a kárpáti téli csatákat, az 1914-iki szerb hadjáratot, az isonzói csatákat, az Alpeseben vívott harcokat, a lucki áttörést, a piavei katasztrófát és végül az összeomlást az olasz arcvonalon.* Nagy veszteségek szülőokai voltak: a központi hatalmaknak a világtól való tökéletes elzárása folytán létrejött *gazdasági háború* és részben az ebből folyó *leromlása a közegészségügyi viszonyoknak.*

A monarchia fegyveres erejének harcra hivatott világháborús alakulatait a 336. oldal táblázata mutatja.

1914 augusztus havában az orosz és a balkáni hadszíntérre kereken 13 millió gyalogos, 69,000 lovas, 2700 ágyú, 1500 géppuska, összesen 1.400,000 harcos vonult fel 1337³/₄ zászlóaljba, 425 lovasszázadba, 471 ütegbe és 1337³/₄ műszaki osztagba osztottan.

1918 október elején a monarchiának már csak 475,000 gyalogharcosa, 7587 lovasa, ellenben 8037 ágyúja, mintegy 15,000 géppuskája és 3038 aknavetője volt, összesen 896,000 harcos, 2.635,500 főnyi emberi és 510,000 lóból álló élelmezési létszámmal. Ezeken kívül a hadtáp és vasútbiztosító csapatok ereje körülbelül 90,000, a munkásosztagoké 110,000 emberre rúgott. A hátsó területeken (póttesteknél, őralakulatoknál, kórházakban) átlag mindig 1.800,000-2.000,000 ember volt, úgyhogy *1918 október elején körülbelül 4.500,000 emberre rúgott a monarchia haderejének élelmezési létszáma.* Ehhez hozzászámítható azonban még: 75,000 nő, akik mint hivatásos és önkéntes ápolónők, továbbá mint segítő erők irodákban és a póttesteknél voltak alkalmazásban; nemkülönben körülbelül 1.500,000 olyan védköteles egyén, akik részben a hadiipar, részben a polgári közigazgatási, vasúti és egyéb szolgálatban megmaradtak mint felmentettek.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mind a harcolók, mind pedig a segédszolgálatosok száma a háború különböző időszakaiban nagyon is változó volt.

Érdekes összehasonlítás tehető a 337. oldal táblázata révén, amely a különböző hadszíntereken álló osztrák-magyar haderők raj vonalban álló, harcos és élelmezési létszáma közötti különbségeket mutatja ki *1918 október hó végén.*

A harcra hivatott seregtest vagy alakulat megjelölése	Hány vonult ki 1914 augusztus havában :		Hány volt 1918 október havában :	
	a monarchiából	Nagy- Magyarországból	a monarchiában	Nagy- Magyarországból származó
gyalog hadosztály	48	12 cs. és kir., 8 m. kir. honvéd	66	14 cs. és kir., 2 m. kir. honvéd
lovas hadosztály	11	3 cs. és kir., 2 m. kir. honvéd	12	3 cs. és kir., 2 m. kir. honvéd
önálló gyalog-dandár	72	6 cs. és kir. menet, 8 m. k. honv. menet, 8 m. k. népfelkelő, 9 m. k. hadtápdandár	8	2 m. kir. népfelk.
gyalog- és vadász-zászlóalj	1337 ³ / ₄	584 ¹ / ₈	1102 ⁵ / ₈	426 ¹ / ₁₆
kerékpáros-zászlóalj	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄	11	7
lovasszáhad	425	216	107 ³ / ₄	52 ¹ / ₄
lovas lövészszázad	—	—	371	167
tábori ágyús-üteg	299	146	1159 (tábori ütegek)	540 (tábori ütegek)
tábori tarack-üteg	70	24		
nehéz tarack-üteg	28	12		
hegyi ágyús-üteg	52	23	326 (hegyi ütegek)	144 (hegyi ütegek)
hegyi tarack-üteg	22	10		
gyalog műszaki alakulat	1337 ³ / ₄	584 ¹ / ₄ (osztagok)	1102 ⁵ / ₈	426 ¹ / ₁₆ (századok)
lovas műszaki alakulat	58 (lovasított utász szakasz)	28	51 (lovasított műszaki századok)	24
gyalog. géppusk. osztag	684 (egyenként 2 gépfegyverrel)	293	1028 ¹ / ₂ (gépp. századok egyenként 8 gépfegyverrel)	464 ¹ / ₂
kerékp. géppusk. szakasz	6 (egyenként 2 gépfegyverrel)	5	11 (egyenként 2 gépfegyverrel)	7
lovas géppusk. osztag	22 (egyenként 4 gépfegyverrel)	10	106 ¹ / ₂ (századok egyenként 8 gépp.)	49
gyal. löveg-szakasz	—	—	424 (egyenként 2 löveggel)	160
lovas löveg-szakasz	—	—	42 (egyenként 2 löveggel)	19

A hadszíntér és a hadsereg megnevezése	Az arcvonalban állók (fegyveresek)	A harcosok (kombattansok)	Az élelmezési létszám	
	létszáma		emberekben	lovakban
Olasz hadszíntér :				
Isonzó-hadsereg	69,500	120,000	588,000	97,000
6. hadsereg	42,000	84,000	236,000	52,000
Belluno-hadsereg	46,500	92,500	225,000	58,000
11. hadsereg	57,000	114,000	333,500	52,000
10. hadsereg	49,500	100,000	297,500	39,500
Összesen	264,500	510,500	1.680,000	298,500
Keleti hadszíntér :				
Ukrajnában	74,500	111,000	253,500	64,500
Erdélyben	16,500	25,000	52,000	3,000
Romániában	10,000	15,000	51,500	13,000
Összesen	101,000	151,000	357,000	80,500
Balkán hadszíntér :				
Szerbiában, Albániában, Montenegróban, Bosznia és Hercegovinában				
Összesen	68,000	122,000	376,000	81,500
Francia- országban :				
Összesen	40,000	90,000	240,000	50,000
A török hadszíntéren :				
Összesen	500	2,000	kb. 6,000	—
Mindössze	474,000	875,000	2.659,000	510,500

Végül megkíséreljük kimutatni *a világháború hozzávetőleges magyar vér áldozatát is.*

A világháború kitörésekor Ausztria-Magyarország hadköteleseinek száma 7.989,389 emberre rúgott, akik közül a cs. és kir. hadügyminisztérium számítása szerint 7.865,189 vonult be.

A m. kir. hadtörténelmi levéltár legújabb adatai szerint Magyarországon a hadkötelesek száma (18-53 éves korig) 4.817,000 volt, akik közül 3.381,785 vonult be. Ezek közül ép testtel került ki a világháborúból 524,850 (15-3 %), 833,570 (24-9 %) fogságba esett, 1.492,400 (44-1%) egyszer (mintegy 1 millió) vagy többször (^XA millió) sebesült meg, 530,965 (157 %) pedig elesett.

Magyarország lakosságából a legnagyobb veszteség a színmagyar lakosságot érte. Így például Fehér vármegyének (volt 69. cs. és kir. közös és 17. honvédkiegészítő kerület) 47 %-a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyének 46-1 %-a veszett el; ezután aránylag a magyar-német lakosságú vármegyékre esik a legtöbb háborús halott, például Baranya vármegyére 45.3 %. A legkevesebb veszteség érte a túlnyomó rutén lakosságú vármegyéket, így például Ungot 109 %, Bereget 12 %.

Figyelemreméltó az a szám, mely azt mutatja ki, hogy a mögöttes ország halottai, valamint a születések csökkenéséből származó veszteségek folytán: *a monarchiában a világháború folyamán összesen majdnem öt millió emberélet pusztult el.*

Az 1914/18. világfelfordulásban a küzdelemben résztvevő tengeri haderőkből a következő egységek veszttek el:

Az elpusztult hajók minősége	Hány darabot vesztett el						
	Anglia	Franciaország	Olaszország	Japán	Amerika	Németország	Ausztria-Magyarország
Sor- vagy csatahajó	13	4	3	I	—	I	3
Csatacirkáló.....	3	—	—	—	—	} 24	—
Cirkáló.....	25	5	2	4	I		2
Monitor.....	6	—	I	—	—	10	—
Torpedóromboló.....	64	14	10	3	2	} 110	3
„ naszád.....	10	8	5	I	—		2
Búvárhajó.....	50	14	8	—	I	199	7
Kisebb járómű.....	27	9	—	—	—	48	I
Az elveszett hajók tonnatartalma.....	550,000	110,000	76,000	50,000	17,000	kb. 350,000	61,045
Összesen hány tonna.....	803,000					411,945	

Mindent egybevetve a világháborúban állítólag összesen 54 millió tiszt és katona vett részt, akiknek több mint egyhatoda elveszett, egy másik hatoda pedig meggyomorodott. Ha pedig az éhínség folytán és betegségekben elhaltakat, valamint egyéb körülmények okozta haláleseteket (az örmények egy részének lemészárlása, a szíriai lázadók tömeges halálra ítéltése stb.) is számításba vesszük, akkor a becslés eredménye az, hogy az emberiség száma mintegy 30 millióval apadt a világháború folyamán!

A küzdelemben résztvett élő hatalmi tényezők sorában nem kis jelentőségű szerepre vergődtek a lovak és az öszvérek, amelyekből a világháború folyamán a központi hatalmaknál egy és fél, az entente-nál pedig két és fél millió darab jutott alkalmazásba. Az Amerikából átszállított lovak és öszvérek száma állítólag egy és fél millióra rúgott. Az entente lovakban és öszvérekben való havonkénti vesztesége 45,000, az angoloké az egész háború alatt pedig 400,000 lóra és öszvérre rúgott.

IX. RÉSZ

A BÉKESZERZŐDÉSEK MEGALKOTÁSA

Írta: Dr. HORVÁTH JENŐ

Az új háború.

A történelmi példáktól eltérőleg a fegyverszüneti szerződések *nem a béke megalkotásának, hanem egy új háború megindításának képezték alapjait, mely a katonai háború befejeztével lefegyverzett népek és polgári lakosságok ellen vette kezdetét és azokat egyoldalú diktátumok elfogadására kényszerítette.*

Általános meglepetést keltett, hogy a várva-várt békekongresszus helyett az 1917 novemberben létrejött *versaillesi haditanács* (Foch marsall vezetése alatt) vette át a rendelkezést és hogy annak első rendelkezése Németország és Ausztria-Magyarország sokat szenvedett népeinek *katonai blokád alá helyezése volt*. Az élelmiszerek és gyógyszerek behozatalának eltiltása magában véve is katasztrófát jelentett; de ugyanilyen katasztrófának mutatkozott a forradalom és az általános anarchia; még a lefegyverzéssel párhuzamban a győzők oldalán hatalmas katonai erők vonultak fel, hogy a központi hatalmak belső és a hódításnak ellenálló erejét megdönthessék.

A francia vezérkar figyelme a németekre irányult, kiknek haderőit Hindenburg marsall rendben haza vezette és kiknek jelentékeny haderői állottak Romániában, honnan Mackensen lassú menetben és zárt sorokban igyekezett azokat haza vinni.

Az Ausztria-Magyarország felosztásában érdekelt köröknek, melyek a páduai fegyverszünetben terveik összeomlását látták, további törekvése oda irányult, hogy Magyarországot a forradalom tüzeinek felszításával erőtlenné tegyék, Mackensen hadseregét feloszlássák, Ausztria-Magyarországot az olasz érdekkörből, melybe a páduai fegyverszünet által került, a francia érdekkörbe vitessék át és a francia vezérkar segítségével a feldarabolást és Oroszország volt szövetségeseinek osztozkodását a páduai fegyverszünet végzése ellenére is kieroszakolják.

A francia katonai körök szívesen látták azt, hogy a Németország ellen felhasznált, de már összeomlott orosz hatalom szövetségesei és védencei Németország hátában a francia érdekek szolgálatában egyesülnek és *Tardieu*, a párizsi békekongresszus több bizottságának elnöke, megelégedéssel állapítja meg a békéről írt munkájában, *hogy javaslatokat és kéréseket Franciaország elfogadta és a magyar állam területéből bőségesen honorálta.*

Magyarország belső helyzete valóban szánalmas volt, mert a forradalmi kormány a rend fenntartásához és a határok védelméhez szükséges haderőt maga züllesztette szét. Külpolitikai tájékozatlanságában a további fegyveres beavatkozáshoz vezető lépést is maga tette meg akkor, midőn megbízottait Belgrádba küldötte és a páduai fegyver-

szünet helyett a maga részére új fegyverszüneti szerződést követelt. Eltekintve attól, hogy a páduai fegyverszünetről tudomással bírt és hogy annak feltételeit jóváhagyta, ily szerződés megkötése technikailag is lehetetlen volt. A balkáni haderők főparancsnoka, Franchet d'Espérey maga is megmondotta, hogy új szerződés megkötéséhez felhatalmazása nincs és nem is lehet, de attól nem zárkozható el, hogy a megjelentekkel katonai egyezményt kössön, mely a franciák javára Mackensen seregének lefegyverzését előmozdítja, így született meg a páduai fegyverszüneti szerződés (*traité d'armistice*) után a belgrádi katonai egyezmény (*convention militaire*), melyet a forradalmi kormány helytelenül fegyverszüneti szerződésnek tüntetett fel, holott annak a fegyverszüneti szerződéshez sem nemzetközi jogilag, sem pedig gyakorlatilag semmi köze sem volt. A franciák nyíltan megmondják, hogy azt csupán taktikai egyezménynek tekintették, mely lehetővé tette azt, hogy Mackensen hadseregét már Németországba érkezése előtt leszereljék és katonai értékétől megfoszthassák. Ezért helyezte az egyezmény a fősúlyt Magyarország vasúti hálózatának biztosítására és ezért folytatták a franciák a katonai műveleteket addig, amíg Mackensent fegyvertelenül elfoghatták.

Más szempontból tekintették a belgrádi egyezményt azok a kormányok, melyek Magyarország területéből részesedni óhajtottak, mert ők a francia beavatkozást Magyarország feldarabolására, egyes részeinek megszerzésére és anektálására igyekeztek értékesíteni.

A belgrádi katonai egyezményt *Misics* szerb ezredes szövegezte meg, ki Délmagyarországot szerb megszállás alá helyezte és e megszállás az egyezmény aláírásakor nagyjában már végbe is ment. Mivel a franciák előtt Mackensen hátraszorítása mindennél fontosabb volt, azért a Marostól délre fekvő megyéket *Misics* a románok érdekkörébe utalta át, melyen Mackensen seregének nem lehetett megállania. Később, a párizsi békekonferencián, a románok azt mondták, hogy rajok nézve a belgrádi egyezmény nem bír kötelező erővel, mert annak létrehozásában semmi részök nem volt. Ezt a kijelentést azonban *Bratianu* azért kockáztatta meg, mert Románia részére az egész Erdélyt, a Tisza balpartján elterülő Alföldet és az egész Bánátot, tehát az 1916 augusztus 17-i bukaresti titkos szerződés végrehajtását követelte, melynek feltételei alapján a háborúba beavatkozott.

A csehek *Versaillesben* igyekeztek a magyarországi fejleményekbe kapcsolódni és mivel a belgrádi egyezmény-megkötésénél ők sem voltak jelen, a végleges döntést *Versailles* részére törekedtek fenntartani. Azt mondták, hogy Magyarországon teljes anarchia uralkodik, amely rövidesen bolsevizmusba mehet át és hogy a magyar bolsevizmus ellen, mely a nyugati államokat is veszedelembe dönthetné, az egyetlen orvosszer Magyarország északi vármegyéinek megszállása, Csehországnak és Szerbiának egy nyugatmagyarországi korridoron át való összekötése volna.

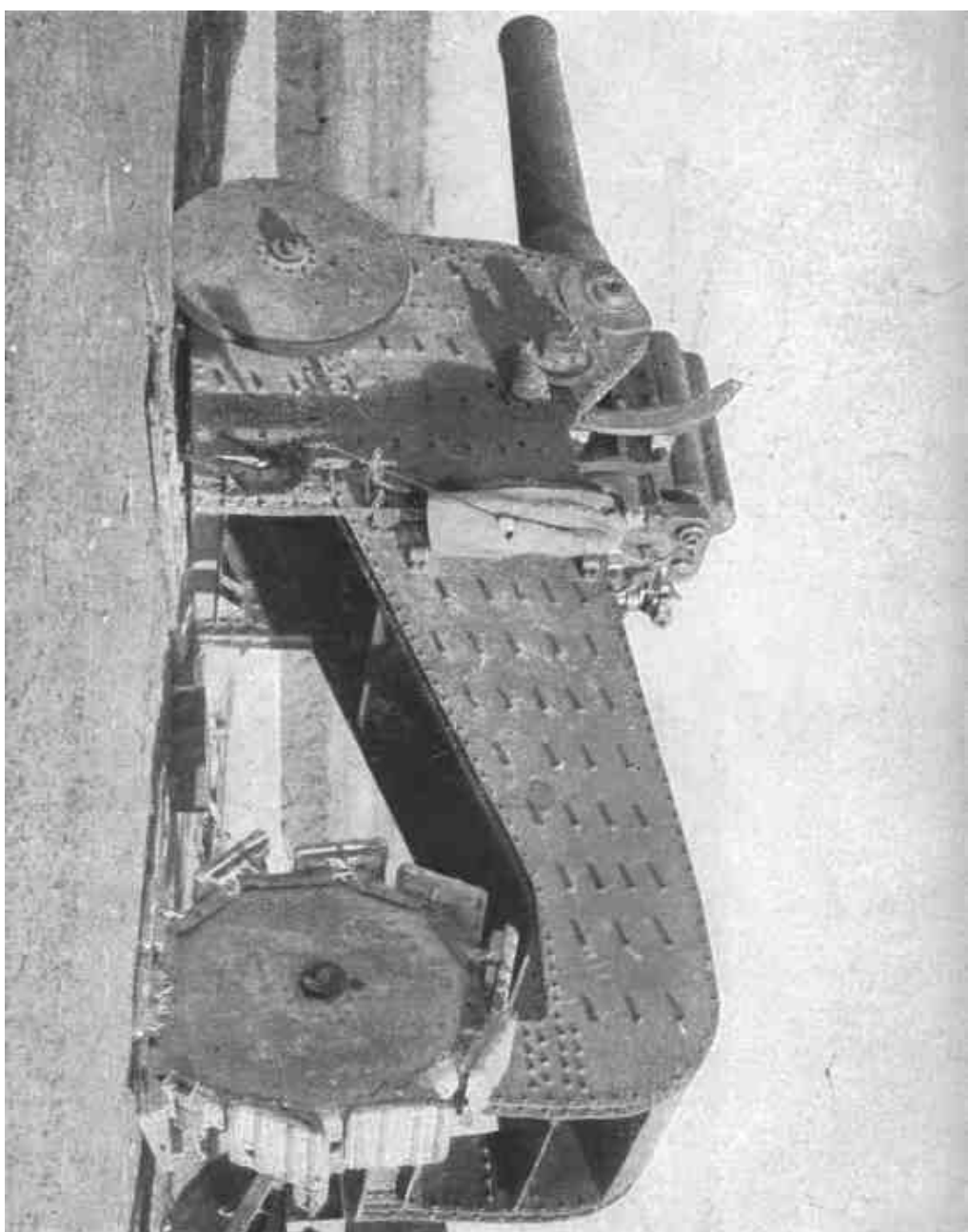
Ezzel a váddal voltaképen az olaszok ellen fordultak, kik a páduai fegyverszünetet megkötötték és akiknek e fegyverszünet biztosításáról is gondoskodniuk kellett; akik tehát egy magyarországi bolsevizmus kitöréséért a *versaillesi* haditanács előtt felelősek

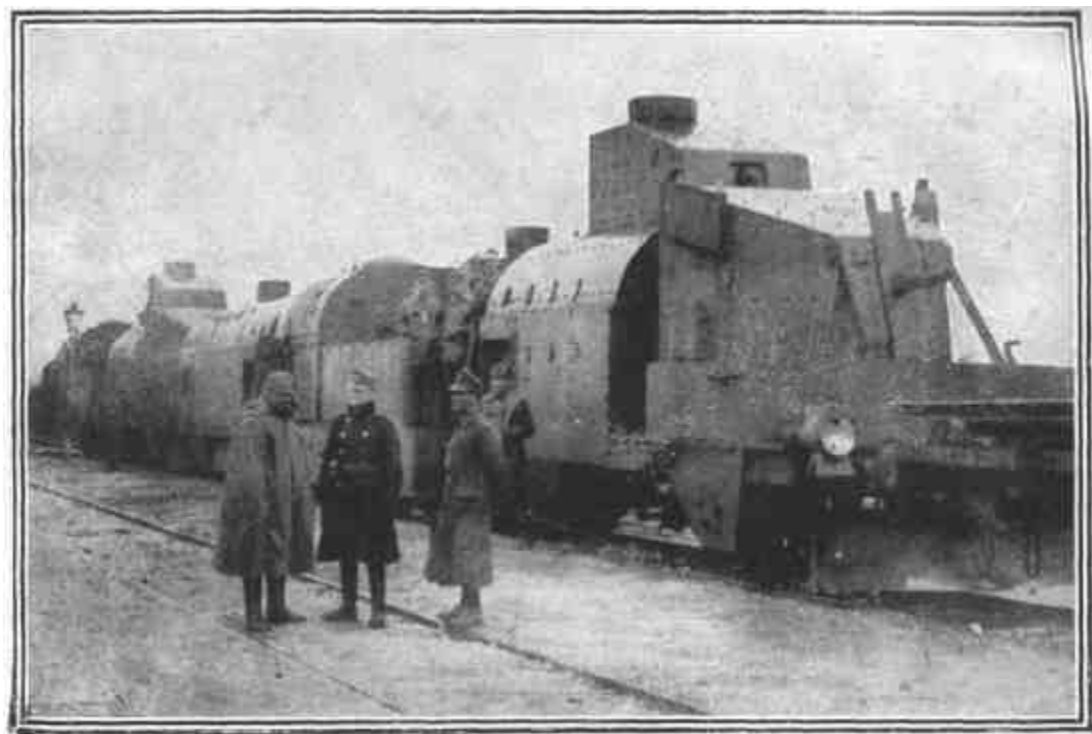
ÖSSZELŐTT ANGOL TANKOK A FRANCIA HARCTÉREN.

TELITALÁLATTAL ELPUZTÍTOTT ANGOL TANK A FRANCIA HARCTÉREN.

AZ OLASZ HARCÉBEN ZSÁNMANYOLT ÓRIÁS ÁNCOL ARMSTRONG-ÁGYŰ.

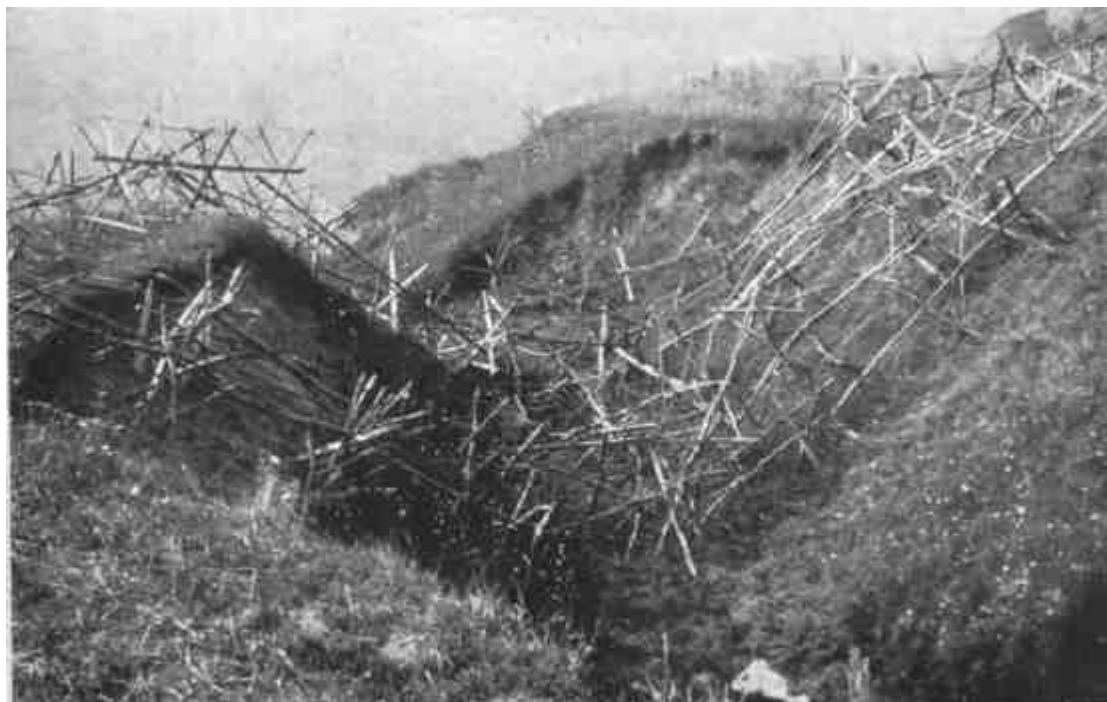
OSZTRÁK-MAGYAR PÁNCÉLVONAT.

NÉMET LÁNGSZÓRÓ MŰKÖDÉSSEN.

FARKASVERMEKKEL ERŐSÍTETT DRÓTAKADÁLYOK.

DRÓTAKADÁLY EGYENETLEN TEREPEEN (SPANYOLBAKOK),

voltak. Végeredményben azonban ez a francia vezérkarhoz való felelősség volt, mely Németország ellen hátvédet keresett és ezt a Németország mögött elterülő szövetséges államokban találta meg. így vonultak a cseh, szerb és román seregek francia tábornokok vezetése alatt Magyarország ellen és jelent meg Budapesten egy francia alezredes, hogy a minden irányból előnyomuló tábornokok és a francia vezérkar utasításait a magyar kormánynak tudomására hozza. Így alezredes tehát nem a szövetséges és társult hatalmak magyarországi megbízottja, hanem a minden irányból előnyomuló francia tábornokok összekötő tisztje volt.

A megszállás mind a páduai fegyverszüneti szerződéssel, mind a nemzetközi joggal nyílt ellentétben állott. Részben azokon az általános ígéreteken alapult, melyeket a szerbeknek tettek; azon a titkos szerződésen, melyet 1916 augusztus 17-én Romániával kötöttek; és azon az ügyességen, mellyel a csehek magoknak egyre nagyobb területeket tudtak biztosítani.

Midőn Pellé tábornok Szlovákiát, Hénnoque tábornok Ruszinszkót a csehek részére, Franchet d'Espérey tábornok Baranyát, Bácskát és a Bánátot a szerbek, Berthelot tábornok Erdélyt a románok részére megszállották, a magyar hatóságokat a vonatkozó egyezmények nyílt megsértésével eltávolították, a párizsi békekonferencia e területeket Magyarország testéből leszakítva Csehország, Szerbia és Románia tartozékainak nyilvánította és az új Magyarország határait az anyaország közepén vonta meg.

Amint látjuk tehát, Mackensen tábornagy haderejének lefegyverzése, mi a francia vezérkar szempontjából mindennél fontosabb volt és Magyarország vasútvonalainak stratégiai biztosítása, mi Németország megtámadásához volt szükséges, alkotta azt a takarót, melynek leple alatt a francia vezérkar szolgálatába állott cseh, szerb és román kormányok Magyarországot feldarabolták és a magyar államterület kétharmad részét a békeszerződés megkötése előtt önhatalmúlag annektálták. A páduai fegyverszünetet garantáló Itáliát 1919-ben már a hirtelen megalkotott francia-szerb katonai támadószövetség tartotta sakkban és tette lehetetlenné azt, hogy az olaszok a dunamenti események ellen tiltakozzanak.

Franciaország ezzel a lendülettel a kontinentális hegemonia birtokába került, melynek elővédéit keleten a szövetséges Lengyelországban, Csehországban, Szerbiában és Romániában helyezte el. Németországon és Itálián keresztül törve Varsó és Prága, Belgrád és Bukarest vonalán keresztül 1919 elején már az orosz határon találta magát és Foch tábornok éjjelt-nappallá téve tető alá akarta hozni a német békeszerződést, hogy Napóleon példájára Oroszország ellen fordulhasson.

A párizsi békekonferencia és a párizsi békeszerződések.

A legyőzött népek minden reményüket a békekonferenciába helyezték és minden sérelem orvoslását attól várták.

A győztes hatalmak azonban a békekonferencia megnyitását három ízben is elhalasztották és végre csak 1919 január 18-án nyílt meg a versaillesi palotában, hogy már május 7-én véget érjen, mielőtt még a leggyőzött államok egyikével is békére lépett volna.

Munkájának irányát az az egyezmény szabta meg, melyben a győztes államok a leggyőzött nemzetek távoltartását határozták el, miáltal a konferenciát a háborús koalíció értekezletévé avatták. A koalíció fölött viszont a rendelkezést a Versaillesben 1917 novemberben megalakított legfelsőbb haditanács vitte, mely 1919 január 12-én Párizsban megtartott ülésén kimondotta, hogy a konferencia összes ülésein csupán az öt győztes nagyhatalom (Franciaország, Anglia, Olaszország, Amerika és Japán) delegátusai vehetnek részt. Bárha tehát a konferenciának 32 elismert delegátusa volt, a konferencia fölött január 18-tól március 25-ig a *tízek tanácsa* rendelkezett, melyben az öt nagyhatalmat 2-2 tag képviselte; március 25-től május 7-ig pedig a *négyek tanácsa* vezette, melyben Japán kivételével minden hatalmat egy delegátus képviselt. Ez a *négyek tanácsa* május 7-én, a német békefeltételek átadásakor a *nagykövetek tanácsának* (az entente-hatalmak párizsi nagykövetei, *conférence des ambassadeurs*) engedte át helyét. A nagykövetek tanácsa tehát a háborús koalíció maradványa volt, mely a nemzetközi jogban ismeretlen, általa el nem fogadott intézmény.

A békeszerződések ez a háborús testület alkotta meg és öntötte formába őket akként, hogy a Németországgal megkötendő békeszerződést a többi szerződések megalkotásában mintául vette.

A békekonferencia legfőbb törekvése a német békeszerződés megalkotása volt, mert a német probléma is a legnagyobb súllyal nehezedett a nyugati hatalmakra, melyek szemében a többi leggyőzött nemzet mindig csak Németország szövetségese és eszköze volt és maradt.

Németország az ellene irányuló támadások és a gazdasági blokád következtében súlyos helyzetben volt. Wilson már október 23-i jegyzékében II. Vilmos császár eltávolítását jelölte meg a béke helyreállításának előfeltételül, miáltal a német állam belső ügyeibe nyúlt és az egyensúlyt a radikálisok javára billentette. A császár október 26-án a háborús párt fejét, Ludendorff tábornokot elbocsátotta, 28-án pedig magáévá tette a birodalmi gyűlésnek azt a határozatát, mely Németország kormányát felelős parlamenti kormánnyá alakította át. A forradalom azonban a császárságot és Miksa badeni herceg kormányát is elsöpörte. A végrehajtó hatalom *Ebert Frigyes* szocialista vezér kezébe ment át, kit a nyugodt tanácskozás végett Weimárba költözött birodalmi gyűlés 1919 február 11-én a német köztársaság elnökévé választott meg. Megújuló kommunista kísérletektől zavarva tekintett a birodalom Versailles felé, honnan a legfőbb tanács a katonai hegemonia biztosítása érdekében háromszor kérte a compiègnei fegyverszünet meghosszabbítását, és csak hosszú idő után jöttek létre a május 7-én átnyújtott békepontok, mire a békekonferencia fel is oszlott.

A június 28-án aláírt versaillesi békeszerződés alapján Németország elveszítette

az 1871-ben megszerzett Elzász-Lotaringiát, mely *réunio* alapján, népszavazás nélkül került vissza Franciaországhoz. Magyarország területén a trianoni béke megkötése után azért nem volt népszavazás, mert a csehek Szlovákiát, a románok Erdélyt, a szerbek Délmagyarországot szintén történelmi alapon követelték és *réunionak* igyekeztek feltüntetni. Moresnet kerület, Eupen és Montmédy városok Belgiumnak jutottak oly feltétellel, hogy a lakosság is hozzájárul. A belga hatóságok azonban csak az ellenmondó polgárokat vették számításba és azok eltávolítása után a lakosság egyhangú hozzájárulását állapították meg. Az 1871 után beköltözött elzász-lotaringiai németeknek szintén távoznunk kellett és így született meg a visszatelepítés (*repatriálás*) gondolata, mely Magyarország területén a megszállt területeken lakó őslakosság kiűzésévé, tehát *expatriálássá* fajult.

Németországtól keletre Franciaország a feltámasztott Lengyelországban és Csehországban igyekezett hátvédeit megépíteni. Prágában *P. élle*, Varsóban *Henrys* tábornok vezetése alatt francia missziók helyezkedtek el. A két új állam azonban nem csupán lengyel és cseh területeket egyesített. Lengyelország 30 millió lakossal bíró államként alakult meg, mely nagyszámú német és orosz nemzetiséget foglalt magában. Posen és Westpreussen területéről német földön át kapott korridort a Visztula torkolatánál fekvő Danzig szabad város felé, melyet a békeszerződés önálló állammá tett ugyan, de amelyet a francia-lengyel együttműködés Lengyelország számára igyekezett biztosítani.

Csehországnak Drezdán keresztül Berlinig, sőt Hamburgig terjedő tervei voltak, de a német határokra támaszkodó szudétai németek egymagukban is nagy tehertételt jelentettek annak az államnak, mely keleten Felsőmagyarországot Szob és Máramaros vonaláig bekebelezte és az állam alapjait a cseh kisebbségre építette.

Simábban ment Schleswig átkapcsolása Dániához, melytől az 1864-i berlini békeszerződés elszakította, mert a később megejtett népszavazás Dél-Schleswiget német kézben hagyta meg. Ugyanily eljárás történt Sziléziában is.

A gyarmatok azonban kivétel nélkül elvesztek; a flottát Angliába vitték, hol Reuter német admirális a *scapa flow*-i kikötőben egy őrizetlen pillanatban a tenger mélyébe süllyesztette.

*

Abból a nagy figyelemből, mellyel a párizsi békekonferencián a német kérdést intézték, semmi sem jutott a Németországgal szövetséges államoknak, Ausztriának, Magyarországnak, Bulgáriának és Törökországnak.

Még ezek között is éles különbséget kell tennünk abból a szempontból, hogy Törökország voltaképpen már nem is volt európai hatalom. Az október 31-i mudroszi fegyverszüneti szerződés fontosságát tehát az ázsiai területekre vonatkozó rendelkezések adták meg. Bulgária ügyét a balkáni kérdések egészével együtt lehetett csak elintézni, ami egy évszázad óta gondoskodás tárgya volt az európai hatalmak között, tehát igen kevés lehetett az, ami újnak volt tekinthető. Teljesen új volt azonban Ausztria-Magyarország

problémája, mely a balkáni és ázsiai kérdésekkel szemben középeurópai kérdésnek volt tekinthető és amelynek helyes megoldására Európában senki sem készült fel kellően.

Hogy ennek ellenére Ausztria-Magyarország sorsával a párizsi békekonferencián senki sem törődött, és hogy a békekonferencia széteszlott a nélkül, hogy azzal érdemlegesen foglalkozott volna, annak okát nem elég abban a fontosságban keresnünk, melyet a német kérdésnek tulajdonítottak, hanem abban, *hogy e kérdés rendezésére konkrét ajánlatok történtek, melyek az új elrendezés sima és tartós jellegét garantálták, és melyeket a konferenciát vezető háborús koalíció minden közelebbi vizsgálat nélkül elfogadott.*

Az a hatalom, mely Ausztria-Magyarország likvidálását kérte és magára vállalta, és amely erre vonatkozólag a nyugati hatalmaktól – elvben – mandátumot kapott, Oroszország volt, mely tíz milliós hadsereget tolt előre a Kárpátok felé, Masaryk útján pedig megismertette azt a tervezetet, mely szerint Csehország, Magyarország, Románia és Szerbia orosz érdekkörben álló alakulatok lettek volna. Mielőtt azonban e merész terv valóra vált, az orosz hatalom összeomlott és vele összeomlottak azok az aspirációk, melyeknek megvalósítása Oroszországra várt. A pétervári forradalom után a neoszláv politika éppen ezért már nyugaton igyekezett horgonyt vetni. Olaszország az átalakulástól hova-tovább idegenkedni kezdett, mert az ő aspirációi az olasz nyelvterületek megszerzésére, a Habsburg birodalom megdöntésére és balkáni előnyök biztosítására vonatkoztak. Ezek pedig a szláv tervekkel ellentétben állottak, és nyílt ellentétben állottak azzal a kísérlettel, hogy Oroszország az Adriához közeledjék. London és Washington politikai körei viszont a néphangulatra és a lakosság állásfoglalására voltak kíváncsiak és voltaképen hozzájuk intézték azokat a népgyűléseket, melyeken a lakosság egyik része, nem egyszer csak a vezetők, foglaltak állást valamely terület hovatartozása ügyében. Franciaországnak ilyen aggályai egyáltalában nem voltak. A francia vezérkar Németországra függesztette tekintetét és Németország ellen bárkivel bármilyen áron kész $\lambda^{\circ}\text{ö}\text{f}$ szövetségzni. Franciaország behunyt szemmel vette át azt a nagy számlát, melyet Oroszország rendezetlenül hagyott és egész erejének latbavetésével szorította keresztül a párizsi békekonferencián mindazt, amit a lengyelek, csehek, románok és szerbek akartak és követeltek. Angol és olasz szövetségesei, de különösen az amerikaiak, megdöbbenéssel nézték azt a merész ívelést, mellyel a francia hegemonia saskeselyűje repülni kezdett. A kontinentális kérdésekben azonban Franciaországot oly nimbusz vette körül, hogy ellenmondással egyszer sem találkozott. Annál kevésbbé, mert az amerikai és angol csapatok nagyrészt haza mentek, az olaszok pedig a francia-szerb katonai szövetség közé szorítva, tehetetlenek voltak.

Innen van az, hogy Varsó, Prága, Bukarest és Belgrád kormányai nevében francia tábornokok vonultak fel a követelt területek birtokbavételére és hogy e birtokbavételt Oroszország helyett Franciaország garantálta. Helyzete hasonlított Napóleon helyzetéhez, midőn annak csapatai Lengyelország keleti határán foglaltak állást és Foch tábornok maga sem tudott menekülni a gondolattól, hogy egy elhatározó mozdulattal Oroszországot megtámadja. 1919 elején a Keleti- és a Fekete-tengerek között, a lengyel és román terü-

leteken, Danzigtól Odesszáig mindenütt az orosz háborúra készülődtek. Ezért siettek a közép-dunai kérdésnek végleges formát adni és ezért hagyták jóvá február 26-án, egy rövid ülésben, a trianoni határokat. A megoldás semmi ellenmonddással sem találkozott, ami nem is volt meglepő, mert a teremben csupán a felosztást követelő és a felosztásban részesedő kormányok képviselői voltak. A lakosság és a népek milliói kívül maradtak.

Midőn azonban a felosztás ellenében a francia vezérkar szövetségeseitől az orosz háborúban való részvételt követelte, Románia felismerte az ismeretlen mezőn ismeretlen célokért indítandó háború veszélyeit és azzal az ellenvetéssel élt, hogy nyugati határait nem érzi kellően biztosítottnak. Franciaország erre a nagy terv érdekében, a román csapatokat a Király-hágón keresztül a Tisza felé engedte, mire március 21-én Budapesten a kormány a kommunisták kezébe került. Az Oroszország ellen szánt román csapatok Kiev helyett Budapest felé kezdtek menetelni és az orosz hadjárat tervét a franciáknak el kellett ejteniök.

A kérdés súlypontja ezzel Oroszországból Középeurópába helyezkedett át, hol Budapest augusztus 4-én a románok kezébe került. Angol, francia, olasz és amerikai tábornokokból álló bizottság jelent meg a magyar fővárosban, hol eddig csupán egy francia alezredes közvetítette tábornokainak leveleit, de hol előbb az orosz szovjettal való szövetségtől, most viszont a felosztás ellen tiltakozó történelmi magyar nemzet feltámadásától féltek. A felosztásban érdekelték lázas tevékenységet fejtettek ki *József főherceg* nádorsága ellen, ki a törvény értelmében a király helyettese volt és *Benes Edvárd* cseh külügy-miniszter magának követelte az érdemet, hogy őt eltávolította. *Sir George Clerk* angol diplomata, Masaryk ismerőse és kinevezett prágai követ vállalta el a megbízatást, hogy a magyarokat pártközi kormány megalkotására bírja rá és ez a pártközi kormány kapta kézhez a meghívást a párizsi békekonferenciára. *Apponyi Albert gróf* a delegáció élén a súlyos feltételek aláírását megtagadta ugyan, a kormánynak azonban a még súlyosabb fenyegetésekre és *Miller and* francia köztársasági elnöknek arra az ígéretére támaszkodva, mely a határok megváltoztatását engedte remélni, a szerződés aláírását javasolta.

Így jött létre a *trianoni békeszerződés 1920 június 4-én*, mely az 1919 szeptember 10-i saint-germaini békeszerződéssel együtt Ausztria-Magyarország két vezérállamát két életképtelen csonkká torzította. E két szerződést 1920 augusztus 10-én a Sèvresben megkötött szerződés egészítette ki, mely Ausztria-Magyarország megmaradt területeit a szomszédos kormányok között osztotta szét. A zsákmány szétosztása tehát csupán a békediktátumok aláírása után történt meg. A nemzetközi jog szabályai szerint az elszakított területek átkapcsolásának csak ezután kellett volna megtörénnie. A francia tábornokok vezetése alatt megszállt területeket azonban az érdekelt kormányok már annektálták.

A békeszerződések alapján Ausztria-Magyarországtól északra egy lengyel-balti államcsoport alakult ki, tőle délre az 1919 szeptember 27-i neuillyi szerződés Bulgáriát, az 1920 augusztus 10-i sèvres-i szerződés Törökországot faragta körül.

Így néztek ki az Oroszországgal határos területek, melyeken az új államoknak (ú. n.

határszéli államok, németül *Randstaaten*) egész sora jött létre. Északról délre a következő csonka, új és határszéli államok helyezkedtek el: Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Cseh-Szlovákia, Magyarország, Ausztria, Románia, Jugoszlávia, Bulgária és Törökország.

Tekintettel arra, hogy ezeknek az államoknak nagy része az államalkotó nemzettől eltérő nép jogokat is magába foglalt, ez utóbbiak jogait a békekonferencia külön ú. n. kisebbségi szerződésekben igyekezett biztosítani (franc. *traité de minorité*). Ezen a közös alapon kívül csupán az volt közös, hogy a felsorolt államok a háború elején az orosz hatalom közelebbi-távolabbi érdekkörébe kerültek és jövőendő sorsuk is többé-kevésbé Oroszországtól függött.

Egyébként három csoportra tagolódtak.

A balti államok és Lengyelország az orosz hatalom nyugati előretörési vonalában feküdtek. Finnország Pétervárt zárta el a tengertől, mi helyzetét kezdettől kényessé tette és a köztársaságot arra bírta, hogy karjalai (franc. *Carélie Orientale*) faj testvéreinek földjét Oroszországnak engedje át és annak megszerzésére ne törekedjék; nyugaton viszont Svédországgal keressen szorosabb viszonylatot. Észt- és Lettország kis államterületeik megtartására törekedtek, amit Oroszországnak Reval és Riga kikötői felé való törekvése nehezített meg. Finn-, Észt- és Lettország földrajzi helyzete tehát nem volt szerencsésnek mondható, mert a három állam Oroszország érdekei ellen, a tengerhez vezető útjában alakult meg.

Hatványozott mértékben megvolt ez Lengyelország esetében, mely részben ugyan csak Oroszországtól szakadt el, de a francia hatalmi politikára épülve, önfenntartás helyett maga is hatalmi célokat követett. Északon Danzig szabad állam ellen tört, északkeleten a litván államot akarta meghódítani, keleten hatalmas kiterjedésű fehér-orosz területet szerzett, délkeleten Kelet-Galiciát annektálta. Litvániával a Népszövetség közvetítése mellett akként oldották meg a kérdést, hogy Vilmát a lengyelek, Memel szabad államot pedig a litvánok foglalták el. Oroszországgal azonban mindvégig éles maradt az ellentét és a kérdés lassanként egy francia-lengyel és egy német-orosz koalíció erőmérkőzésévé alakult át. Amint kitűnt, északon a litvánok, délen a csehek szintén az oroszokkal kerestek szövetséget, úgy hogy a 30 milliós Lengyelország majdnem legyűrhetetlen politikai nehézségekkel küzd, mert észak-déli vonalában egy oroszbarát szláv, nyugat-keleti vonalában pedig egy német-orosz kombináció vaskapcsaiba került.

Hogy Csehország politikai vezetői és Cseh-Szlovákia megalkotói mily közel állottak az orosz hatalmi tervekhez, azt világosan megmutatták egyrészt a felsőmagyarországi (Ruszinok és Szlovénok), valamint nyugatmagyarországi korridorok, melyek Oroszországot Kassán, Prágán és Pozsonyon keresztül vezették le az Adria felé, amíg az Budapesten át nem lesz lehetséges; másrészt pedig az a körülmény, hogy a cseh kormány a katolikus egyháznak hadat üzent és Húsz Jánoson keresztül nyugaton az anglikán, keleten a görög-keleti egyház felé nyújtotta kezét.

Mivel Oroszország elbukott, a csehek magokra vették a nehéz feladatot, hogy az

áltak szétrobbantott Ausztria-Magyarország romjain cseh vezetés alatt álló dunakonfederációt alakítsanak. Ebben a konfederációban Csehország magának a régi bécsi kormány előjogait követelte; Ausztriát és Magyarországot gazdasági úton lefegyverezve mindkét állam politikai és gazdasági központjává Prágát akarta tenni. A cseh nagyipar hódító útját Felsőmagyarország gyáriparának leszerelésével kezdte meg, Magyarországnak földművelő állammá való kinevezésével folytatta és a földművelő Szerbiának piacul való megszerzésével fejezte be. Röviddel a háború befejezése után Csehország már ugyanarra a Szalonikira függesztette tekintetét, melynek gazdasági elérése miatt Ausztria-Magyarországot az 1908-i boszniai annexió idején az orosz fegyvereknek akarta kiszolgáltatni.

Magyarország azonban a gazdasági hódításnak ellenállott, a párizsi békekonferencia pedig, a francia támogatás ellenére is, elvetette azt a tervet, hogy Nyugatmagyarország Csehország és Jugoszlávia között osztassék meg. Hogy a stratégiai vonal helyéül kiszemelt Nyugatmagyarország legalább az ellenállni képes, erősebb Magyarország kezéből a gyengébb Ausztria birtokába menjen át, a győztes hatalmak Ausztriának adták oda, mely e területnövelésre sohasem gondolt. A határozat meghozatala után azonban gondolatban már megszületett a *Burgenland*, melyhez az osztrákok történelmi jogokat követeltek, holott a cseh-szerb határok közti terület elnyerését egyedül és kizárólag Csehországnak köszönhették, mely annak megszerzését a párizsi békekonferenciával elfogadtatni nem tudván, Ausztriához való átkapcsolását kérte és Ausztriának a birtokbavételhez 1921 őszén egész haderejét rendelkezésére bocsátotta.

Csehország a dunakonfederáció és a trianoni békeszerződés garanciáját a Magyarország területéből osztozó kormányok állandó szövetségében kereste és így jött létre az úgynevezett *kis entente*, mely azonban még Ausztria-Magyarország romjain sem tudta létrehozni a várva-várt konfederációt, miáltal a szétrobbantott Ausztria-Magyarország területén teljes zavar állott elő.

A Balkán-félszigetet a második *Balkán Szövetség* államai, Szerbia, Románia és Görögország között osztották meg, melyek aránytalanul megnövekedtek. Szerbia nyugaton Laibachig, délen Szaloniki határáig, Románia keleten közel Odesszáig, Görögország északon a Fekete-tengerig terjedt. A neuillyi és sèvres-i békeszerződések Bulgáriát és Törökországot erősen megcsonkították. A szerződések a Balkán egyensúlyát észrevehetőleg a második *Balkán Szövetségre* építették, de jelentékenyen meggyengítették azáltal, hogy Szerbiát és Romániát középeurópai, Görögországot ázsiai hatalmakká tették.

Az Oroszország nyugati határain elterülő államok tehát két csoportba voltak oszthatók: a *legyőzött államok csoportjába, melyeket lefegyvereztek, hogy fel ne támadhassanak, és a győztes államok csoportjába, melyeket felfegyvereztek, hogy a fegyverek erejével megmaradhassanak.*

Keleteurópa tehát az orosz hatalom bukása után, mely ily békét egyedül garantálhatott, és a legyőzött nemzetek leigázása után, a fegyverek erejére épült.

Az új világpolitika.

Nagy tévedés azt hinnünk, hogy az európai helyzet a világpolitika egészére kihatott, mert az Európán kívüli alakulásokban az európai hatalmak titkos szerződéseai már alig éreztették hatásukat.

Az, hogy Németország gyarmatait elveszítette, csak negatív megállapítás, mert Németország gyarmatai fiatalok voltak és a világtengerek partjain szétszórta az anyaországtól távol feküdtek. Nyugatafrikában Togo és Kamerun gyarmatokat Anglia és Franciaország, Délnyugatafrikát a Délafrikai Unió, Keletafrikát Anglia és Belgium, Kiaucsaut Japán, az óceániai német szigeteket Japán, Ausztrália és Új-Zéland nyerték. Németország azon a címen, hogy keletafrikai csapatai mindvégig kitartottak, gyarmatigényeit továbbra is fenntartotta és ez a jövő szempontjából mindenesetre fontos kihatással lesz.

A háború következményei között a legfontosabb az angolszász világszövetség megalakulása volt.

Anglia és Amerika, a Brit Birodalom és az Egyesült-Államok 1815 óta szoros és az 1901-i szerződés óta még szorosabb szövetségben állottak egymással. Az Unió Anglia oldalán és Anglia érdekében avatkozott be az európai háborúba és Anglia megmentésével voltaképpen az angolszász világszövetség hatalmi állását mentette meg. Oroszország bukásával az angolszász világszövetség már ellensúly nélkül éreztette hatalmát a világpolitikában, hol a rajta kívül álló Japán és Franciaország a feltornyosuló veszedelemmel szemben egymással kényszerültek szövetkezni.

A világ tehát két táborba tömörült és a jövő háború veszedelmei ennek az ellentétnek a tükrében mutatkoznak.

Az egyes területeket illetőleg Afrikában a kontinens nyugati része Franciaország, keleti nagyobbik fele Anglia birtokába került. Német Délnyugatafrika bekebelezésével a Délafrikai Unió szerves egésszé lett; Német Keletafrika meghódításával megvalósult a kairó-fokvárosi vasút terve. A harmóniát Németország fenntartott igényén kívül csupán az látszott megzavarni, hogy Olaszország Egyiptom háta mögött, a libia-szudán-abesszinia-szomáliai vonalon lépett fel követelésekkel és angol védőség alatt ugyanazon Indiai-Oceán felé kereste az utat, honnan Németországot hátraszorították.

Egyiptomból indulva Palesztinát és Mezopotámiát angol csapatok szállották meg, a párizsi békekonferencia pedig gyarmati mandátum formájában azok igazgatásával Angliát, Szíriáéval Franciaországot bízta meg. Ha hozzá tesszük azt, hogy a háború befejezésével Perzsiában is hatalomra került az angol befolyás, úgy lehetetlen észre nem vennünk, hogy Angliának sikerült a keletafrikai területekről indulva megteremtteni a szárazföldi összeköttetést India felé. Az afrikai és az ázsiai gyarmati mandátumok között csupán abban volt különbség, hogy az utóbbiak önkormányzatot élveztek és Ázsiában egész sor arab fejedelemség alakult.

India felé törekedett Japán is, mely azonban az angolszász világszövetséggel szembe-kerülve tehetetlenségre volt kárhozthatva. Bármerre terjeszkedett, Angliával és Amerikával találta szemben magát, melyek a sárga veszedelemnek gátat vetni törekedtek, és ezért Franciaországgal keresett összeköttetést.

A Németek Szövetsége.

A világpolitikának ezen a nagy mezején alakult meg a jövő béke biztosítása végett 1920-ban a *Nemzetek Szövetsége* (franc. *Société des Nations*, ang. *League of Nations*, ném. *Völkerbund*).

Alapgondolata minden véres háború befejezése után felmerült egy oly szövetségben, melynek célját a háború elkerülése és a béke biztosítása alkotja. Ezúttal *Wilson Woodrow*, az Egyesült-Államok elnöke lépett elő azzal a gondolattal, hogy a nemzeteket egy szövetségben egyesíti és ezen szövetség által teszi lehetetlenné a háború kiújulását.

A gondolat ideális, a megvalósításához szükséges morális erő Amerika részéről ellenállhatlan volt és a győztes kormányok szemelláthatólag nem is tértek ki az elől, hogy azt magokévá tegyék.

Csupán egy módosítást kerestek és azt sikerült is elérniök, hogy t. i. a megalkotandó *Nemzetek Szövetsége* a világ békéjét abban a formában garantálja, melyben a világot a párizsi békeszerződések átalakították. Konkrét példával élve: Magyarország a *Nemzetek Szövetsége* útján csonkított formájában nyeri el határainak biztosítását.

A *Nemzetek Szövetségének* első alaphibája tehát az, hogy a jövő békéjét a múlt hibáin építi fel és a békét egy elmúlt háborút befejező egyoldalú rendelkezésekhez lán-colja hozzá. Még jellemzőbb az a törekvése, hogy a háborúban részt nem vett semleges államok bevonásával, melyeknek a *Nemzetek Szövetségének* alaptörvényét a belépéskor magokra nézve kötelezőnek kell elismerniök, azokat is az egyoldalú békeszerződések elismerésére bírja, melyek arra nem volnának kötelezve. *A Nemzetek Szövetségének hivatása tehát az, hogy a párizsi békeszerződéseket az egész világgal elfogadtassa, és ezért van alaptörvénye, vagy alkotmánylevele, vagy a hivatalos magyar fordítás szerint egyezségokmánya* (franc. *Pacte*, ang. *Covenant*) *szervesen egybeforrasztva az egyes békeszerződésekkel.*

A *Nemzetek Szövetségének* szerkezeti hibája egyrészt abban rejlik, hogy a végrehajtó hatalmat alkotó tanács (franc. *Conseil*) a törvényhozó hatalmat gyakorló közgyűlésnek (franc. *Assemblée*) nem felelős, hanem attól függetlenül felelőtlen politikát gyakorol. Még ha ennek ellenére is megtörténne az, hogy a tanácsban a békeszerződések megváltoztatása szóba jönne, pusztán egy tanácstag óvása lehetetlenné tenné az indítvány elfogadását, mert a tanács határozatait egyhangúlag hozza, mi a modern alkotmányjog felfogása szerint merő abszurdum.

Ha hozzátesszük azt, hogy a korlátlan rendelkezési joggal felruházott tanács politikai kérdésekben a nagykövetek tanácsától, katonai ügyekben pedig a tábornokok tanácsától

kér tanácsot, és hogy ez állandó tanácsokat a győztes hatalmak párizsi nagykövetei és tábornokai alkotják, úgy nyilvánvaló, hogy a *Nemzetek Szövetsége* mai összeállításában a háborús koalíció maradványa.

A háborús koalíció tehát túlélte a háborút és a béke biztosításának élő akadálya maradt.

Wilson eszméje így torzult el az európai kormányok titkos szövetségeinek útvesztőiben annyira, hogy Amerika megtagadván a párizsi békeszerződések aláírását, megtagadta csatlakozását a genfi Nemzetek Szövetségéhez is.

Ezért mélyültek ki a politikai ellentétek, melyeket a Nemzetek Szövetsége áthidalni képtelen volt és ezért megy át a világ meggyőződésébe az a kívánság, hogy vagy a Nemzetek Szövetségének kell megváltoznia, hogy a békeszerződések módosításával utat találjon a béke biztosításához, vagy pedig a párizsi békeszerződéseknek kell megváltozniuk, hogy a békét biztosító Nemzetek Szövetsége ne háborús koalícióra épüljön és ne a háborút biztosítsa.

A *Nemzetek Szövetségét* alkotó kormányok a szervezet irányítását magoknak foglalták le; a nemzetekről, a népekről és az emberiségről azonban megfeledkezni látszottak.

A béke az egész emberiségnek érdeke és az egész emberiségnek érdeke az, hogy a béke biztosítását a népek és nem a győztes kormányok érdekeinek kielégítésében alapozza meg.

Mindaddig, amíg a titkos egyezményekre és fegyveres annexiókra támaszkodó kormányok az annektált területek megtartása érdekében fenntartott hadseregeiket le nem szerelik, a nemzetközi jog nyílt megsértésével annektált területek idegen népfajainak elnyomásáról és beolvasztásáról le nem mondanak, politikai vitás kérdéseikben pedig a nemzetközi bíróság döntését el nem ismerik: a béke biztosításának akadályai nem lesznek leküzdhetők.

A VILÁGHÁBORÚ IRODALMÁNAK LEGERDEMLEGESEBB TERMÉKEI

I. Politikai irodalom.

A világháború politikai történetéről összefoglaló munka még nem jelent meg.

1. A háború történelmi előzményeire vonatkozik:

Balanyi Gy.: Világpolitika. Budapest, 1918.

Bourgeois Emil: Histoire diplomatique de l'Europe. IV. kötet, 1878-1919. Paris, 1926.

Friedjung Henrik: Das Zeitalter des Imperialismus, 1884-1919. 3 kötet. Berlin, 1919-22.

Gooch G. P.: History of Modern Europe, 1878-1919. London, 1925.

Hashagen J.: Umriss der Weltpolitik, 1871-1914. 2 kötet. Leipzig, 1916. II. kiadás 1918.

Horváth J.: Diplomáciai történelem 1815-1914. 2 kötet. Budapest, 1921.

Valentin V.: Deutschlands Aussenpolitik von Bismarcks Abgang bis zum Ende des Weltkrieges. Berlin, 1921.

2. A háború közvetlen okaira és előzményeire vonatkozó irodalmat rendszeresen ismerteti a berlini

Die Kriegsschuldfrage című német havi folyóirat 1923. és köv. évfolyamai.

3. Fontosabb okmánygyűjtemények:

Aktenstücke zum Kriegausbruch. Berlin, 1919.

Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges. 3 kötet. Wien, 1919.

Dirr Pius: Bayerische Dokumente zum Kriegausbruch. I-II. kiadás. München, 1922.

Kautsky K.: Die deutschen Dokumente zum Kriegausbruch. 1914. 4 kötet. Charlottenburg, 1919.

Marchand R.: Un livre noir. Diplomatie d'avant-guerre d'après les documents des archives russes, 1910-14. 2 kötet. Paris, 1922-23.

Müller-Meinigen: Diplomatie und Weltkrieg. Ein Führer durch die Entstehung und Ausbreitung des Weltkriegs auf Grund amtlicher Materialien. 2 kötet. Berlin, 1917.

Schwertfeger B.: Belgische Dokumente. 1885-1914. II. kiadás. Berlin, 1926. 9 kötet.

Siebert B.: Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre. Berlin, 1921.

Stieve F.: Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis, 1911-14. 4 kötet. Berlin, 1924.

Iswolski und der Weltkrieg. Berlin, 1924.

Iswolski im Weltkrieg, 1914-17. Berlin, 1925.

Az osztrák okiratokat ismertette *Gooss R.*: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges. Wien, 1919.

A szerajevói merényletre vonatkozó anyagot ismertette *Durham Edith* kisasszony: The Sarajevo coin. London, 1925.

Ellene Seton-Watson R. W.: Sarajevo. London, 1926.

4. *Emlékiratjellegű nagyobb munkákat adtak:*
Asquith volt angol miniszterelnök: The genesis of the war. London, 1923.
Bethmann-Hollweg volt német kancellár: Betrachtungen zum Weltkriege. 2 kötet. Berlin, 1919-24.
Churchill Winston volt angol miniszter: The World Crisis, 1911-1914. 2 kötet. London» 1923-24. Német kiadás. Berlin, 1925-26.
Grey lord volt angol külügyi államtitkár: Twenty-Five Years, 1892-1916. 2 kötet. London, 1925. Német kiadás, München, 1925.
Helfferrich Károly német államtitkár: Die Vorgeschichte des Weltkrieges. Berlin, 1919.
Jagow volt német külügyi államtitkár: Ursachen und Ausbruch des Weltkrieges. Berlin, 1919.
Palcologue Mór volt pétervári francia nagykövet: La Russie des Tsars pendant la grande guerre. 3 kötet, Paris 1921. Német kiadás, 2 kötetben. München, 1926. Magyar kiadás I. kötet Budapest, 1926.
Poincaré Raymond volt francia köztársasági elnök: Les origines de la guerre. Paris, 1921. Au service de la France. I-III. kötet, 1911-13. Paris, 1926.
A háborúra vonatkozik *Burián István gróf* közös külügyminiszter: Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin, 1923.
Czernin Ottokár gróf, közös külügyminiszter: Im Weltkrieg. Berlin, 1919.
5. A forrásanyagot feldolgozták:
Bourgeois -Pages francia professzorok: Les origines et les responsabilités de la grande guerre. II. kiadás. Paris, 1921.
Bülow B. W.: Die Grundlinien der diplomatischen Verhandlungen bei Kriegsausbruch. Charlottenburg, 1920. III. kiadás. Berlin, 1922.
Die Krisis. Berlin, 1922.
Die ersten Stundenschläge des Weltkrieges. Berlin, 1922.
Dickinson L. G.: The international anarchy, 1904-14. London, 1926.
Ewart S. J.: The roots and causes of the war. 2 kötet. New-York, 1925.
Montgelas gróf: Leitfaden zur Kriegsschuldfrage. Berlin, 1923.
Reventlow gróf: Vorgeschichte des grossen Krieges. Berlin, 1919.
6. *A békekísérletekről:*
Bourbon Si. xtus herceg: L'offre de paix séparée de l'Autriche, 1916-17. Paris, 1919.
Fester K.: Die Politik Kaiser Karls und der Wendepunkt des Weltkrieges. München, 1925.
7. *A párizsi békekonzferencia történetét megírta:*
Temperley H. W. V. cambridgei professzor: History of the Paris Peace Conference. 6 kötet. London, 1922-25.
8. Fontos *adalékokat* közöltek:
Baker S. R.: Woodrow Wilson and the World Settlement. 3 kötet. London, 1923. Német kiadás, Berlin, 1923.
*Tardieu Andrá*s: La paix. Berlin, 1921.

II. A hadműveletekre vonatkozó irodalom.

1. Összefoglaló nagyobb és kisebb leíró és kritikai művek.

A nagy háború írásban és képen. I-VII. kötet. Budapest, Athenaeum, 1915-1926. Már a világháború folyamán megindított, tehát részben egykorú feljegyzések alapján írott és igen sok eredeti bel- és külföldi háborús fényképfelvétellel, térképpel stb. illusztrált díszes és egyedüli befejezett magyar népies világháborús mű.

Angol hadügyminisztérium: History of the great war 1914-1918. London, 1922. His Majestys Stationary Office. Mintaszerű időrendi összefoglalása a háború politikai és katonai eseményeinek.

Bauer: Der grosse Krieg in Feld und Heimat. Erinnerungen und Betrachtungen. 2. kiadás. Osiandersche Buchhandlung, Tübingen, 1921. A háborút teljes egészében ismerteti.

Bernhardi Friedrich: Deutschlands Heldenkampf 1914-1918. 99 vázlattal. J.F. Lehmanns-Verlag, München, 1922. Többé-kevésbé népszerű olyan leírása a világháborúnak, amely a művelt közönség számára szolgálhat tájékozással.

Buat: Die deutsche Armee im Weltkriege. Németre áttültette H. Krause, Wieland-Verlag, München, 1921. A szerző a francia hadsereg vezérkari főnöke volt s mint ilyen áttekinthető módon és igen érdekesen táblázatokban is kimutatja a német hadsereg háborús nagyarányú fejlődését és a német seregeknek a belső hadművelleti arcvonalon való mesteri ide-oda szállítását.

de Civrieux: La grande guerre 1914-1918. Aperçu d'histoire militaire. Pavot et Cie., Paris, 1921. Moser könyvéhez hasonlóan rövidre fogottan írja le a háború stratégiai lefolyását. Néha nagyít, de éles kritikával illeti az entente hadvezetőségét is.

Czékus Zoltán: Az 1914-18. évi világháború összefoglaló története. I-II. köt., Budapest, a szerző saját kiadása, Ludovika Akadémia, 1925-26. Tankönyv. Vázlatai igen jók ahhoz, hogy bárki is hamarosan megértse a világháború eseményeit.

Grosssr Gemralstab: Die Schlachten und Gefechte des Grossen Krieges 1914-1918. Quellenwerk nach den amtlichen Bezeichnungen. Hermann Zack-Verlag, Berlin, 1919. A német nagyvezérkarnak az az elismerésreméltóan szabatosan közrebocsájtott hivatalos kiadványa, amely kimutatja, hogy a világháború összes csatái és ütközetei hol és mely napokon zajlottak le; felsorolja még a csatákban résztvevő sereg- és csapattesteket, továbbá a békekötéseket, a függelékben pedig a német magasabb parancsnokságokat stb.

Hierl C: Der Weltkrieg in Umrissen. I-IV. köt. Offene Worte, Berlin, 1922-1925. Tétélesen foglalja össze a világháború szárazföldi, tengeri és gyarmati katonai eseményeit.

Hoffmann Max: Der Krieg der versäumten Gelegenheiten. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923. Igen érdekes adatok halmaza, de nem memoir, sem történelmi dolgozat, hanem csupán a keleti hadszíntéri német főparancsnokság elhatározásainak gyűjteménye. A bresztlitovszki békére vonatkozólag értékes adatokkal szolgál. Németországban kedvezőtlenül ítélték meg.

Immanuel: Der Weltkrieg 1914-1919. Berlin, E. S. Mittler und Sohn, 1920. A világháború szárazföldi, tengeri és gyarmati hadi eseményeit *népszerűen*, tehát csakis nagy általánosságban ismertető mű.

Jagow Kurt: Daten des Weltkrieges. Vorgeschichte und Verlauf bis Ende 1921. K. F. Koehler Verlag, Leipzig, 1922. Időrendi táblázatokkal felszerelt *igen jól használható* rövid olyan összefoglalása a világháború politikai előzményeinek és az összes hadi eseményeknek, *amely tökéletes áttekintést nyújt.*

Kabisch Ernst: Streitfragen des Weltkrieges 1914-1918. Bergers Literarisches Büro u. Verlagsanstalt, Stuttgart, 1924. A világháború kritikai összefoglalása az 1924-ig megjelent világháborús irodalom alapján. *Kétségtelenül a legértékesebb világháborús művek egyike.* A könyv záradéka a világháború irodalma számottevő műveinek és értekezéseinek bibliográfiája. Tanulmányozása azonban a világháború katonai ismeretét feltételezi.

Kühl Hermann: Der deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges. Mittler E. S. und Sohn, Berlin, 1920. Hiteles adatokkal alátámasztottan az a célja, hogy azok előtt, akiknek még fogalmuk sincsen arról, hogy a német vezérkar mit végzett a háború előtt és alatt, helyes megvilágításba állítsa az annyiszor ócsárolt német vezérkart.

Kühl Hermann: Der Weltkrieg im Urteil unserer Feinde. 3. kiadás. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1922. Az angol és francia világháborús katonai irodalom oly kritikai összefoglalása, amely az entente működéséről alkot tökéletes képet.

Kühl Hermann: Französisch-englische Kritik des Weltkrieges. 2. kiadás, Berlin, E. S. Mittler und Sohn 1921. Az entente világháborús katonai kritikai irodalmának igen jól sikerült tömör összefoglalása.

Moser Otto: Kurzer strategischer Überblick über den Weltkrieg 1914-1918. 2. Auflage. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1921. Rövid, de azért igen jó *stratégiai kritikai összefoglalása* a világháborúnak. Könnyen áttekinthető térképei nagyban hozzájárulnak a világháború nagy arányainak megértéséhez.

Moser Otto: Ernsthafte Plaudereien über den Weltkrieg. Eine kritische, militär-politische Geschichte des Krieges für Fachleute und Nichtfachleute. Chr. Belser A.-G., Verlagsbuchhandlung. Stuttgart, 1925. Német alapossággal, éles elmével és szigorú kritikával bírálja a német legfelsőbb hadvezetőséget. A mű tanulmányozása azonban megkívánja, hogy az olvasó a világháború hadi eseményeit legalább is nagyjában ismerje. Általában elismeréssel és megértéssel van az osztrák-magyar csapatok iránt.

Pohl-Horsetzky-Handel-Mazuti: Österr.-Ungarns Heer und Flotte im Weltkrieg. Wien, Tyroler-Verlag, 1924. A világháborúnak igen rövid és csupán népszerű összefoglalása.

Reichsarchiv: Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Berlin, E. S. Mittler und Sohn. A német birodalmi levéltár hivatalos kiadványa. Eddig megjelentek: I. köt. Die Grenzschlachten im Westen. – II. köt. Die Befreiung Ostpreussens. – III. köt. Der Marne-Feldzug. – IV. köt. Die Marneschlacht.

Repington: La premier guerre mondiale (1914-18.). 2. kiadás. Paris, Payot, 1924. A szerző mint nagy befolyású és széles összeköttetésű angol alezredes és egyben újságíró, az angol és a francia főparancsnokságra vonatkozóan számos jellemző esetet örökít meg.

Schwarte M.: Der grosse Krieg 1914-1918. J. A. Barth, Leipzig.

- I. Der deutsche Landkrieg. I. Teil.
- II. Der deutsche Landkrieg. II. Teil.
- III. Der deutsche Landkrieg. III. Teil.
- IV. Der Seekrieg. Der Krieg um die Kolonien. Die Kampfhandlungen in der Türkei. Der Gaskrieg. Der Luftkrieg.
- V. Der österreichisch-ungarische Krieg.
- VIII. Die Organisationen der Kriegführung. I. Teil. 1921.
- IX. kötet: Die Organisationen der Kriegführung. II. Teil. 1923.
- X. kötet: Die Organisationen der Kriegführung. III. Teil. 1923.

A világháború első összefoglaló leírása. Az V. kötet eddigé az egyedüli, amely az osztrák-magyar monarchia világháborús teljes szereplését tárja elénk.

Schwarte M.: Die militärischen Lehren des grossen Krieges. 2. Auflage. E. S. Mittler u. Sohn, Berlin, 1923. Általánosságban összefoglalja a német és azután a világháborúban résztvevő többi államok fegyveres erőinek szervezetét és harcmodorát (stratégiai vezetés, fegyvernemek, várháború, géppuskák, gázharc, vasutak, híradó szolgálat stb.). A művet áttekintő táblázatok egészítik ki.

Stegemann H.: Geschichte des Krieges. Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart-Berlin, I-IV. köt., 1917-1921. A szerző, mint svájci újságíró, ritkán tapasztalható katonai hozzáértéssel már a háború folyamán kezdte meg történetének megírását. Lendületes műve első köteteinek értéke főként korszerűségükben rejlik.

Wetzell G.: Kritische Beiträge zur Geschichte des Weltkrieges. Von Falkenhayn zu Hindenburg-Ludendorff. Berlin, E. S. Mittler und Sohn, 1920. (A szerző, mint Ludendorff hadművelési irodájának főnöke, tapintatosan írja le mindazt, ami Falkenhayn távozásakor volt, majd mélyrehatóan és szakavatottan rátér azokra a nehézségekre, amelyeket a súlyos helyzetbe jutott német legfelsőbb hadvezetőségnek 1916 őszétől fogva ki kellett küszöbölnie.)

Wirth Albrecht dr.: Die Geschichte des Weltkrieges. I-II. kötet. Union, Stuttgart-Berlin-Leipzig. Számtalan képpel, táblázattal és térképpel. Az események időrendi elrendezése nélkül kisebb

fejezetekben, gyakran kitérve eredeti céljától, szinte szellemeskedve, csakis nagy általánosságban és csupán a nagyközönség számára szántan ismerteti a világháború lefolyását.

2. A világháború egyes szakaszait tárgyaló művek.

Deseő Lajos: Az 1914-1917. évi osztrák-magyar-orosz háború. 18 vázlattal. Debrecen, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat r.-t., 1925. A könyv kiadásáig megjelent jobbára német világháborús irodalom figyelembevételével, inkább katonák számára, csakis a keleti vagyis orosz hadszíntér eseményeit foglalja össze Oroszország összeomlásáig.

Buat: Ludendorff. Paris-Lausanne, Payot, 1920. Az entente fővezére vezérkari főnökének éles szavakkal kifejezett igen szigorú, sőt néha alig rejtett megvetéssel való bírálata Ludendorffról.

Delbrück Hans: Ludendorffs Selbstporträt. Berlin, Verlag für Politik u. Wirtschaft, 1922. A hírneves német történetírónak igen éles, kíméletlen bírálata Ludendorff működését illetőleg. Valóságos hajsztát indított meg Ludendorff ellen (Ludendorff Hetze). A szerző Ludendorffot hibáztatja a Világháború elvesztéséért és Németország leigázásáért. Kicsinyesen gyűlölködő hangú és nem is tárgyilagos. Németországban elítélik.

Dewar-Boreston: Sir Douglas Haig, s Command. I-II. kötet. London, Constable and Co., 1922. A világháborúnak azt a részét foglalja össze, amely alatt Haig volt az angol csapatok vezére (1915 dec. 19. -1918 nov. 11.). Annak idején nagy feltűnést keltett. Azt bizonyítja ugyanis, hogy a nyugati hadszíntéren csupán az angol fővezér katonai éleslátása és a brit csapatok magasfokú harci értéke és rátermettsége mentette meg a legsúlyosabb helyzetekben a szövetségeseket és hozta meg a győzelmet az entente számára.

Dr. Geöcze Bertalan: A przemysli tragédia. Budapest, Nyukosz, 1922. Eleven tollal és közvetlenséggel ismerteti Przemysl ostromát, amelyben a szerző személyesen is részt vett.

Kerchnawe Huço:] Der Zusammenbruch der österr.-ung. "Wehrmacht im Herbst 1918. München, Lehmann, 1921. Azoknak az adatoknak (jelentéseknek, újságcikkeknek, államférfiak nyilatkozatainak stb.) halmaza, amelyeknek igen nagy szerepük volt az osztrák-magyar hadsereg összeomlásában. Irányításra alkalmas forrásmunka.

Kluck A.: Der Marsch auf Paris und die Marneschlacht 1914. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1920. Kluck mint tábornok az 1914-i franciaországi hadműveleteknél a német legszélső jobbszárnyon haladó 1. német hadsereget vezette a Marne csatát követő Aisne menti harcokig bezárólag. A mű a német csapatok bámulatraméltó teljesítőképességéről tesz tanúságot.

Krauss Alfred: Das «Wunder von Karfreit». München, J. F. Lehmann, 1926. Arc-és térképekkel felszerelten a 12. isonzói csatának némileg a nagyközönség számára is szánt részletesebb leírása.

Krauss Alfred: Die Ursachen unserer Niederlage. 2. kiadás. J. F. Lehmann, München, 1921. A szerző, mint az osztrák-magyar hadsereg egyik legképzettebb tábornoka, a világháborúban mindvégig fontos vezető állásokat töltött be. Emlékiratában szigorú bírálat keretében leplezetlenül össze foglalja a monarchia fegyveres ereje összeomlásának indító okait.

Kühl Hermann: Der Marnefeldzug 1914. Berlin, E. S. Mittler und Sohn, 1921. Forrásmunkák felhasználásával és kitűnő vázlatok kíséretében a szerző olyként foglalja össze és bírálja meg a világháborúnak kétségtelenül legnevezetesebb hadműveleteit, hogy azoknak lefolyásáról bárki is tiszta képet nyerhet.

Nagy Vilmos: A Románia elleni hadjárat. 2. kiadás, 1-3. kötet. Budapest, a szerző kiadása. A szerző az oláhok elleni egész hadjáratot írja meg, még pedig a könyvének kiadásáig megjelent forrásmunkák alapján.

Nowak K. F.: Chaos. München, Verlag f. Kulturpolitik, 1923. Okmányokkal felszerelten a

vittorio-venetoi csata utáni osztrák-magyar zűrzavaros viszonyokat ismerteti, még pedig reánk, magyarokra nézve nem egészen tárgyilagosan. (Lásd: *Rubint D.*: alatt.)

Nowak K. F.: Der Weg zur Katastrophe. E. Reiss, Berlin, 1919. Lásd az előbbi.

Nowak K. F.: Der Sturz der Mittelmächte. G. D. W. Callwey, Verlag für Kulturpolitik, München 1921. Lásd az előbbi.

Persching John: Final report. Washington, 1920. Az amerikai szárazföldi haderő fővezérének összefoglaló jelentése a Franciaországba átszállított amerikai haderő működésére vonatkozólag.

Prigge: Der Kampf um die Dardanellen. Weimar, Kiepenheuer, 1916. Liman v. Sanders német tábornok, a Dardanellák védelmének vezetője segédtisztjének rövid, képekkel és egy térképpel ellátott összefoglalása a Dardanellák védelmezéséről.

Rátz Jenő: A marnai csata. Budapest, a szerző sajátja, 1921. A mű megjelenéséig kiadott forrásmunkák egybevetése alapján megismerjük az indító okokat, ezek összefüggését és egymásra hatását még pedig igen tárgyilagos leírás keretében.

Rubint Dezső: Az összeomlás. 1918. Budapest, Glóbus nyomdai műintézet, 1922. 40 okmány-másolattal és 23 vázlattal felszerelt és oknyomozólag írt mű, mely az 1918. év szeptember havától lefolyt világháborús eseményeket ismerteti különös tekintettel Magyarországra. Utolsó fejezetei Dél- és Észak-Magyarország, valamint Erdély megszállásával foglalkoznak.

Rubint Dezső: Adatok a magyar katona szerepléséhez a világháborúban. Budapest, m. kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1923. Válaszirat Nowaknak a magyarokat megvádoló «Chaos» című művére.

Österr.-ung. Kriegsberichte. 1-8. füzet. Wien. Az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokság által még a világháború folyamán kiadott ama részletes leírásai, amelyek a nagyobb hadműveletekre vonatkoznak.

3. Menioirol.

Arz Arthur: Zur Geschichte des grossen Krieges 1914-1918. Wien, Rikola Verlag, 1924. Az osztrák-magyar monarchia második világháborús vezérkari főnökének emlékirata.

Auffenberg-Komarów Móric: Aus Österreich-Ungarns Teilnahme am Weltkriege. Ullstein u. Co., Berlin-Wien, 1920. A szerző mint es. es kir. gyalogs. tábornok az 1914-i oroszországi hadműveletek elején az osztrák-magyar 4. hadsereget vezette és Komarownál győzelmet is aratott. Az emlékirat elegyesen politikai, katonai és földrajzi körülményeket tárgyal, kitér a hatalmi tényezőkre is, továbbá a komarowi és ravaruszkai harcokra.

Cadorna Luigi: La guerra alla fronte italiana. 1--2. kötet., Milano, Treves, 1921. A 12. isonzói csatában bekövetkezett olasz vereségig bezárólag az olasz haderők végrehajtott hadműveletek összefoglalása. Benne megismerjük az olasz főparancsnokság szándékait, terveit és gondolatait.

Conrad v. Hötzendorf: Aus meiner Dienstzeit 1906-1918. IV. és V. kötet. Rikola-Verlag, Wien-Leipzig-München, 1923. A tábornagy emlékiratainak I., III. kötete a világháborút megelőző békeévek eseményeire vonatkoznak ugyan, de telvék olyan adatokkal, amelyek az osztrák-magyar haderő fejlesztésére és a kül- és belpolitikára vetnek világosságot.

Gramon A.: Unser österr.-ung. Bundesgenosse im Weltkriege. 2. javított kiadás! Berlin, Mittler u. S., 1922. A szerző 1915 elejétől négy éven át az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokságánál volt mint német katonai meghatalmazott. Tárgyilagosan írott emlékirata igen fontos feljegyzéseket tartalmaz, mivel bepillantatható az osztrák-magyar hadvezetés legapróbb részleteibe is, látta a sűrűlő-dásokat, a féltékenykedéseket, a személyi és tárgyi ellentéteket stb. Előkelő hangon, de keményen bírál.

Danilov J.: Russland im Weltkriege 1914-15. Jena, 1925. Trommann'sche Buchh. Nikolaj Nikolajevics nagyherceg főszállásmesterének tárgyilagos és teljes szakszerűséggel megírt munkája. Hézagot pótol, mivel a keleti hadszíntéri eseményekre vonatkozólag kevés orosz mű áll rendelkezésünkre.

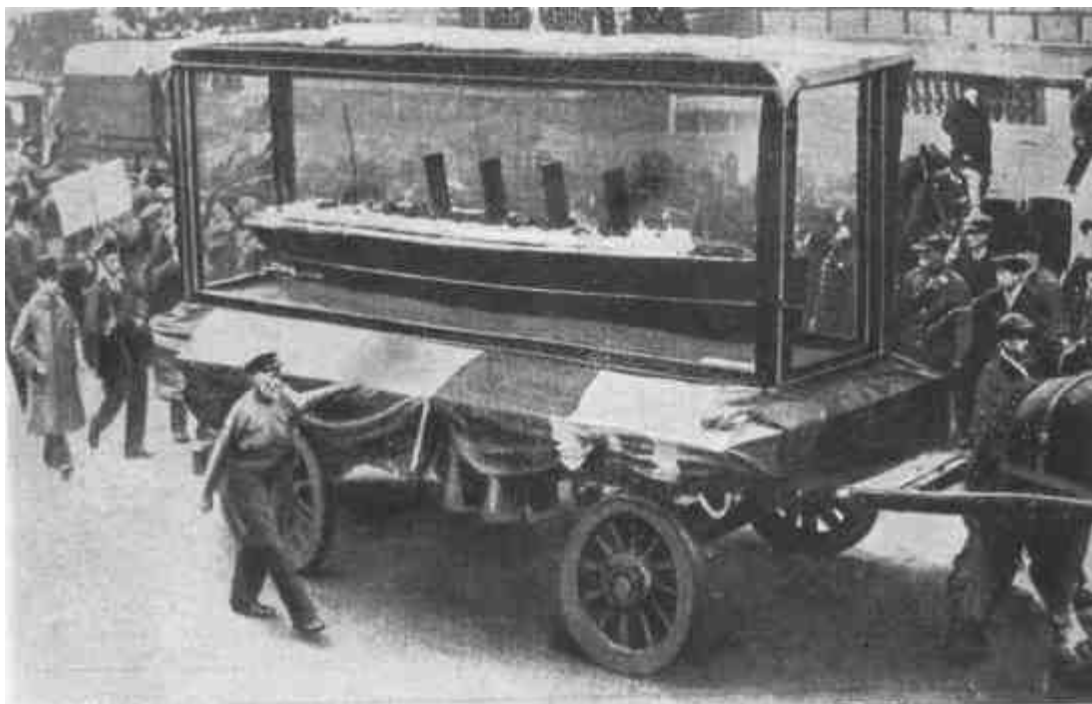
OSZTRÁK-MAGYAR 37 MM-ES GYALOGSÁGI ÁGYÚ TÜZELŐÁLLÁSBAN.

OSZTRÁK-MAGYAR TÁBORI POSTAHIVATAL.

NÉMET ŐRSZEMEK A KOMENI FENNTÉRSÉGEN.

A «LUSITANIA» KISEBBÍTETT MÁSAT LONDONBAN HÁBORÚS PROPAGANDA VÉGETT KÖRÜLHORDOZZÁK.

Ich verzichte hierdurch für alle Zukunft auf die Rechte
an der Krone Preussens und die damit verbundene Rechte an der
deutschen Kaiserkrone.

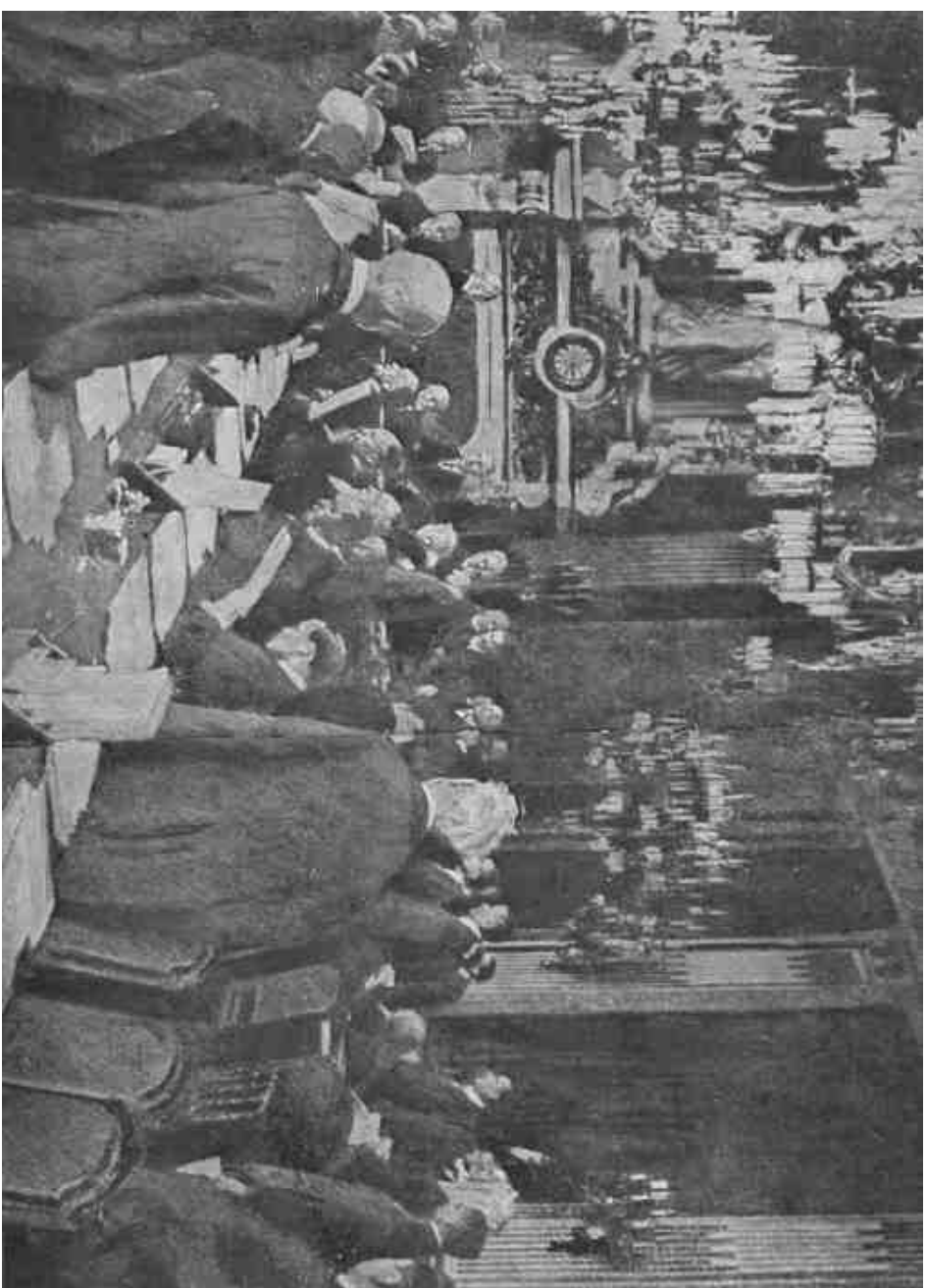
Zugleich erkläre ich alle Beamten des Deutschen Reiches
und Preussens sowie alle Offiziere, Unteroffiziere und Mann-
schaften der Marine, des Preussischen Heeres und der Truppen
der Bundeskontingente der Freivölker, den ich als ihren
Kaiser, König und Obersten Befehlshaber geliebt habe. Ich
erwarte von ihnen, dass sie bis zur Beseitigung des Deutschen
Reiches den Inhabern der tatsächlichen Gewalt in Deutschland
helfen, das Deutsche Volk gegen die drohenden Gefahren der
Anarchie, der Hungersnot und der Fremdherrschaft zu schützen.

Urkundlich unter unserer höchstselbständigen Unter-
schrift und beigedrucktem kaiserlichen Insigne.

Gegeben Anklam, den 28. November 1918.

VILMOS CSÁSZÁR LEMONDÓ LEVELE.

A PÁRIZSI RÉKONFERENCIA A FRANCIA KÜLÜGYMINISZTERIUM ÓRA-TERMEBEN 1919. JANUÁR 10-ÁN

Falkenhayn Erich: Die oberste Heeresleitung 1914-1916 in ihren wichtigsten Entschliessungen. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1920. A szerző a német legfelsőbb hadvezetőség ama fontosabb elhatározásait és ezek indító okait ismerteti, amelyek az ő vezérkari főnöki állásának idejében, vagyis a Marne-csatától 1916 őszéig (aug. 29.) irányították a hadműveleteket.

Falkenhayn Erich: Der Feldzug der 9. Armee gegen die Rumänen und Russen 1916/1917. I-II. kötet. Berlin, E. S. Mittler u. Sohn, 1921. Az 1916. évi erdélyi és oláhországi hadi események hiteles leírása.

Freytag-Loringhoven: Menschen und Dinge, wie ich sie sah. Berlin, 1923. A szerző a német hadtörténelmi irodalom egyik legkiválóbb képviselője s mint ilyen írja le a világháborús élményeit abból az időszakból, amikor az osztrák-magyar főhadiszálláson volt mint német katonai meghatalmazott.

Gurko W.: Russland 1914-1917. Erinnerungen an Krieg und Revolution. Aus d. Russ. v. Frh. v. Tettau. Deutsche Verlagsgesellschaft f. Politik u. Geschichte, Berlin, 1921. Az orosz tábornok szerző részletesen ismerteti az orosz mozgósítást, felvonulást, a hadműveleteket, az orosz hadsereg belső állapotát, jellemzi a hadvezéreket, a politikai helyzetet, majd rátér a forradalomra is. Értékes azért, minthogy Oroszország részvételére nézve vajmi kevés mű jelent meg.

Hindenburg Paul: Aus meinem Leben. Hirtzel S., Leipzig, 1920. A német tábori hadsereg 1916. derekától a háború végéig volt vezérkari főnökének emlékirata, amely csupán nagy általánosságban öleli fel a világháború eseményeit.

Laure: Au troisième bureau du troisième G. Qu. G. Paris, Pion, 1922. A szerző 1917-1919. a francia hadsereg főparancsnokság 3. osztályában volt alkalmazásban. A nagy csaták alatt mindig ott volt, ahol a leghevesebb harc dúlt, tehát fontos és értékes adatokkal szolgál. Tárgyilagos és állításai elfogadhatók.

Lettow-Vorbeck Paul: Meine Erinnerungen aus Ostafrika. Leipzig, Koehler, 1921. Mint a német keletafrikai csapatok parancsnoka, Német-Keletafrika védelmezésére vonatkozólag igen érdekesen és élénk irállyal állítja egybe azokat a gyarmati harcokat, amelyekben a csupán maroknyi német védősereg éveken át küzdött roppant nagy túlerő ellenében.

Ludendorff Erich: Meine Kriegserinnerungen 1914-1918. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1919. A legértékesebb és legértékesebb világháborús memoire, amelyet a szerző, egyéniségéhez képest, hatalmas írói készséggel, önérzettel duzzadó hangon írt mindvégig.

Ludendorff Erich: Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeiten 1916-18. Berlin, E. S. Mittler u. Sohn 1920. A főszállásmester memoirjának kiegészítésére szolgál és azokkal az okmányokkal felszerelt mű, amelyek a német legfelsőbb hadvezetőség működésének arra a korszakára vonatkoznak, amikor Ludendorff volt az első főszállásmester.

Ludendorff Erich: Kriegführung und Politik. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1922. A szerző azt bizonyítja, hogy a világháború elvesztéséért egyedül a bel- és külpolitikát vezető tényezők tehetők felelőssé.

Nagymegyeri Raies K.: Igazságok és tanulságok a nagy háborúból. Budapest, 1920. A szerző, aki mint m. kir. honv. törzstiszt küzdött végig a háborút, az igazság leplezetlen feltárása mellett igen vonzóan és nemesítő serkentéssel írja le világháborús tapasztalatait.

Limán v. Sanders Otto: Fünf Jahre Türkei. Berlin, Scherl, 1920. Az ázsiai, illetőleg törökországi hadszíntereken lezajlott hadi események összefoglalása. A szerző 1913. közepétől a konstantinápolyi német katonai misszió vezetője volt, a világháborúban pedig a Dardanellák védelmezését, 1918-ban pedig a palesztinai hadműveleteket vezette.

Szandai Sréter István: Összeomlás az albán arcvonalon. Budapest, Stádium, 1924. Az Albániában népfelkelő gyal. dandárt vezető szerző 1918 aug. 7-től kezdve az albán arcvonalon lezajlott eseményeket ismerteti merész szókimondással, de a valóságnak megfelelőleg.

Tirpitz A.: Erinnerungen. 2. kiadás. K. F. Koehler, Leipzig, 1920. A német haditengerészet

főnökének emlékirata, amelyet azért írt a szerző, hogy bebizonyítsa, hogy a német birodalom gépezete nem volt korhadt és elvénhedt. Védelmére kel azoknak a társadalmi osztályoknak, amelyeket háborús uszítókknak neveztek el.

Kronprinz Wilhelm: Meine Erinnerungen aus Deutschlands Heldenkampf. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1923. A szerző a háború elején a német 5. hadseregnek, később pedig egyik német hadseregszázadosnak volt parancsnoka. Tartalmas memoírja mindvégig tárgyilagos.

Wright Peter: (az «At the Supreme War Council»), London, Nash, 1921. című angol mű fordítása. Fordította: ???). A szerző az entente legfelsőbb haditanácsának megalakulásától kezdve ennek titkára volt. Mint ilyen megfigyeléseit megkapóan élénken, színezetten veti papírra. Arról tesz tanúságot, hogy az entente kebelében is mélyen szántó ellentétek, cselszövések stb. voltak.

4. A tengeri eseményeket tárgyaló művek.

Behncke: Unsere Marine im Weltkrieg und ihr Zusammenbruch. Curtius, Berlin, 1920. A német tengeri haderő működésének teljes ismertetése és méltatása.

Handel-Mazetti Peter: Die österr.-ung. Kriegsmarine vor und im Weltkrieg. Illusztrált, általánosan elbeszélő, tehát pontos adatok híján nem igen tarthat számot hadtörténelmi jelentőségre.

Marine Archiv: Der Krieg zur See 1914-18. Berlin, E. S. Mittler und Sohn I-IX. kötet. A német haditengerészeti levéltár hivatalos kiadványa. Az eseményeket a legnagyobb részletességgel és pontossággal ismerteti.

Scheer: Deutschlands Hochseeflotte im Weltkrieg. Berlin, Scherl. A német tengeri erő szereplése a világháborúban, számtalan képpel és térképpel.

Winterhaider Th.: Die österr.-ung. Kriegsmarine im Weltkrieg. München, Lehmann, 1921. Személyes tapasztalatain kívül csak röviden foglalja össze az osztrák-magyar flotta háborús működését.

A. Thomazi: La guerre navale dans l'Adriatique. Payot, Paris, 1925.

III. A gazdasági háború irodalma.

Hantos F.: A Monarchia pénzügyi harcra késztültsége. Budapest, 1914.

Popovics S.: A pénz sorsa a háborúban. Budapest, Akadémia, 1916.

Czettler Jenő: A földművelő Magyarország és a világháború. Budapesti Szemle, 1915. 461.

Ihrig K.: Világháború és világgazdaság. Budapest, Stephaneum, 1924.

Der Wirtschaftskrieg. Institut für Weltwirtschaft u. Seeverkehr szerkesztésében. (I. England, II. Russland, III. Japán.) Jena, G. Fischer, 1917.

Krieg u. Wirtschaft. (Kriegshefte des Archivs f. Sozialwissenschaft und Sozialpolitik). I-IV. Tübingen, Mohr, 1914.

A. Curti: Der Handelskrieg v. England, Frankreich, Italien gegen Deutschland und Österreich-Ungarn. Berlin, Heymann, 1917.

Tuckermann: Die Veränderungen der Weltwirtschaft.

Der Wirtschaftskrieg und die wirtschaftliche Abwehr. Handbuch d. Politik IT. kötete. Berlin, Rotschild, 1920.

IV. A légi háború irodalma.

Aero Litteratur 1910-1923. Aktiebolaget Fritzcs kg. Hofbokhandel Stockholm. A repüléssel és léghajózással összefüggő világirodalmi termékek összefoglalása az angol, amerikai, német, francia, olasz, spanyol, skandináv és portugál könyvpiacról az 1923. évi göteborgi légügyi kiállítás anyaga alapján.

L'Aéronautique pendant la Guerre Mondiale. Maurice de Brunoff, Paris, 1919. A francia légi-erők szerepe a világháborúban.

Hoepfner V.: Deutschlands Krieg in der Luft. Leipzig, Koehler, 1921. Időrendi sorrendben tárgyalja a német repülőcsapat világháborús szervezetét és működését.

Huisman Georges: Dans les Coulisses de l'Aviation. 1914-1918. Paris, 1921. A francia légierők világháborús szerepének kritikai tárgyalása.

Vitéz Madarász László: A levegő meghódítása. Budapest, 1925. Magában foglalja a repülés és a léghajózás fejlődéstörténetét; kiterjeszkedik a repülőgépek háborús alkalmazására, azok teljesítményeire, valamint 1925-ig a kereskedelmi aviatika történetére.

Middleton Edgar: The Great War in the Air. London, 1920. 4 kötet. Kimerítően ismerteti a világháború repülő vonatkozásainak történetét; kiterjeszkedik valamennyi hadszíntér eseményeire.

Neumann Paul: Die deutschen Luftstreitkräfte im Weltkrieg. Berlin, 1920. A német légierők világháborús szerepének és teljesítményeinek kimerítő ismertetése.

Orthlieb: L'Aéronautique, Hier-Demain. Paris, 1920. Francia nézőpontból tárgyalja a repülőháború tanúságait.

Ritter Hans: Der Luftkrieg. Berlin, Koehler, 1926. Ismerteti a légi haderők fejlődését 1914-ig. majd részletesen 1914-től a Somme-csatáig, az 1917., 1918. évek eseményeit, a világháború végéig és a háború utáni állapotok fejlődését; következtetést is von le a jövőre nézve.

V. A háborús propoganda irodalma.

H. E. Bames: The genesis of the world war. New-York 1926.

M. Bogitchevitch: Kriegsursachen. Zürich 1919.

J. B. Booth: The gentle cultured German, London 1915.

A. Bullard: The diplomacy of the great war. New-York 1916.

G. Castellini: Trento e Trieste.

A. Chéradame: Douze ans de propagande en faveur des peuples Balkaniques. Paris 1913.

Conversei: Les trois ans de diplomatie secrète qui nous menèrent à la guerre de 1914. Paris 1925.

L. Daudet: Hors du joug allemand. Paris 1915.

M. Erzberger: Erlebnisse im Weltkrieg. Stuttgart-Berlin 1920.

K. Federn: Anklagen gegen Deutschland. Das Buch J'accuse. Bern 1917.

E. Fischer: Holstein's grosses Nein. Die englisch-deutschen Bünclnissverhandlungen Berlin 1925.

G. O. Gooch-Sir A.W. Ward: The Cambridge History of British foreign-policy. Vol. J il Cambridge 1923.

J. Grand-Carteret: Verdun. Images de guerre. Paris 1910.

Th. Jonesco-Hurmuzesco-Pangrati-etc.: Les questions Roumaines du temps présem Paris 1921.

Lepsius-Mendelssohn-Bartholdy-Th inane: Die grosse Politik der europäischen Kabinette Vol. XVII-XL. Berlin 1922/1926.

L. Mirman-G. Simon-G. Keller: Pages d'Histoire 1914/10. Leurs crimes. Paris 1916.

H. P. Okie: America and the German peril. London 1915.

J. V. Papp-A. J Erdélyi: Les Magyars peints par eux-mêmes. Paris 1919.

A. C. Popovici: La question Roumaine. Paris 1918.

Probus: La plus grande France. Paris 1916.

J. Radonitch: Serbes de Hongrie et Magyars. Paris 1916.

J. Radonitch: Le droit historique des Roumains et des Serbes sur le Banat. Paris 1916.

— Le couronnement en Hongrie et son importance. Paris 1917.

— Les Croates et l'Autriche-Hongrie. Paris 1918.

— Les Albanaï et les Serbes. Paris 1918.

— Le Banat. Paris 1919.

— Le Batchka. Paris 1919.

— Histoire des Serbes de Hongrie. Paris 1919.

— The Banat and the Serbo-Roumanian frontier problem. Paris 1919.

G. Salvemini: Delenda Austria. Paris. 1916.

Seton-Watson: Racial problems in Hungary. London 1907.

— Corruption and reform in Hungary. London 1911.

— Absolutism in Croatia. London 1911.

— The Southern Slav question and the Habsburg monarchy. London 1912.

— Roumania and the great war. London 1915.

— German Slav and Magyar. London 1915.

— The war and democracy. London 1915.

— The rise of nationality in the Balkans. London 1916.

— Europe in the melting pot. London 1919.

W. Steed: The Hapsburg monarchy. London 1915.

Stieve: Iswolsky's Briefwechsel. Vol. I-V. Berlin 1922.

Sir C. Stuart: The secrets of the Crewe-House. London 1920.

Countess Zanardi-Landi: Is Austria doomed? London 1916.

VI. A világháború harci eszközeire vonatkozó irodalom.

Crowell B.: Amerika's Munitions 1917-18. Washington, 1919. Government Printing Office. Az amerikai hadügyminiszternek jelentése arról, hogy az Unió minő hadiszereket gyártott és szállított szövetségeseinek 1916 április 6.-1918 november 11.

Hanslian R.-Bergendorff Fr.: Der chemische Krieg. Gasangriff, Gasabwehr und Rauch-erzeugung. Berlin, E. S. Mittler u. Sohn 1924. Mind a két szerző mint szakértő nagy szorgalommal és kitűnően csoportosítottan gyűjtötte össze azokat a világháborús adatokat, amelyek a gáz-háborúra vonatkoznak.

I rifornimenti deli esercito mobilitato durante le guerra alla fronte italiana (1915-1818.). A mozgósított olasz hadsereg ellátása. Róma, 1924, Stabilimento poligrafico per l' amministrazione dello stato. Hivatalos adatok alapján tükre az olasz nemzet háborús teljesítményeinek. Igen gondos és szakszerű összefoglalás.

Schwarte M.: Die Technik im Weltkrieg. Berlin, 1920. Az egyedüli olyan mű, amely a világ-háborúban használt összes technikai eszközök fejlődéséről és alkalmazásáról szól.

FÜGGELÉK

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

Dr. HORVÁTH JENŐ ÉS PILCH JENŐ

I.

A diplomáciai szakítások időpontjai.

1914.
Jul. 25. Ausztria-Magyarország, Szerbia.
Aug. 23. Németország, Japán.
Aug. 24. Japán, Ausztria-Magyarország.
Okt. 31-nov. 3. Anglia, Franciaország, Oroszország és Törökország.
1915.
Máj. 24. Németország, Olaszország.
Okt. 5. Oroszország, Bulgária.
Okt. 6. Anglia, Franciaország, Olaszország és Bulgária.
1916.
Márc. 13. Ausztria-Magyarország és Portugália.

1917
Febr. 3. Amerika, Németország.
Ápr. 9. Ausztria-Magyarország, Amerika.
Ápr. 9. Kuba, Panama és Németország.
Ápr. 12. Brazília, Németország.
Ápr. 13. Bolívia, Németország.
Ápr. 20. Törökország, Amerika.
Ápr. 27. Guatemala, Németország.
Máj. 17. Honduras, Németország.
Máj. 20. Libéria, Németország.
Máj. 21. Nikaragua, Németország.
Jún. 5. Haiti, Németország.
Jún. 11. San Domingo, Németország.
Jún. 30. Görögország és a központi hatalmak.
Szept. 21. Costa Rica, Németország.
Okt. 7. Uruguay, Peru és Németország.
Dec. 8. Equador, Németország.

II.

A hadüzenetek időpontjai.

1914.
Jul. 28. Ausztria-Magyarország Szerbiának.
Aug. 1. Németország Oroszországnak.
Aug. 3. Németország Franciaországnak.
Aug. 4. Anglia Németországnak.
Aug. 4. Magától való hadiállapot Németország és Belgium között.
Aug. 5. Ausztria-Magyarország Oroszországnak.
Aug. 5. Montenegró Ausztria-Magyarországnak.
Aug. 6. Szerbia Németországnak.
Aug. 8. Montenegró Németországnak.
Aug. 12. Anglia és Franciaország Ausztria-Magyarországnak.
Aug. 23. Japán Németországnak.
Aug. 24. Ausztria-Magyarország Japánnak.
Aug. 27. Ausztria-Magyarország Belgiumnak.
Nov. 2. Anglia az Északi-tengert haditerületté nyilvánítja.
Nov. 12. Törökország Angliának, Franciaországnak és Oroszországnak.

1915.
Febr. 4. Németország az Anglia körüli tengereket haditerületnek nyilvánítja.
Máj. 23. Olaszország Ausztria-Magyarországnak.
Aug. 20. Olaszország Törökországnak.
Okt. 14. Bulgária Szerbiának.
Okt. 15. Anglia Bulgáriának.
Okt. 16. Franciaország Bulgáriának.
Okt. 19. Olaszország Bulgáriának.
Okt. 20. Oroszország Bulgáriának.
1916
Márc. 9. Németország Portugáliának.
Aug. 26. Olaszország Németországnak.
Aug. 27. Románia Ausztria-Magyarországnak.
Aug. 28. Németország Romániának.
Aug. 30. Törökország Romániának.

Szept. 1. Bulgária Romániának.
 Nov. 26. Görögország Németországnak.
 Nov. 26. Görögország Bulgáriának.
 1917.
 Apr. 6. Amerika Németországnak.
 Ápr. 9. Kuba és Panama Németországnak.
 Jul. 28. Sziám Németországnak és Ausztria-Magyarországnak.
 Aug. 4. Libéria Németországnak.
 Aug. 14. Kína Németországnak.
 Aug. 21. Kína Ausztria-Magyarországnak.

Okt. 25. Brazília Németországnak.
 Dec. 7. Amerika Ausztria-Magyarországnak.
 Dec. 11. Panama Ausztria-Magyarországnak.
 Dec. 11. Kuba Ausztria-Magyarországnak.
 1918.
 Máj. 1. Guatemala Németországnak.
 Máj. 8. Nikaragua a központi hatalmaknak.
 Máj. 23. Costa Rica a központi hatalmaknak.
 Jún. 19. Honduras Németországnak.
 Jul. 13. Haiti Németországnak.

III.

A világháború politikai előzményeinek időrendi és vezérszavas összefoglalása

1871.
 Jan. 18. *A német császárság ünnepélyes kikiáltása Versaillesben.*
 Máj. 10. *A frankfurti béke.*

1872.
 Jul. 27. Franciaország bevezeti az általános védkötelezettséget öt éves tényleges katonai szolgálati idővel.
 Szept. 5-11. A berlini három császár találkozó.
 Máj. 6. A német-orosz katonai konvenció megkötése.

1873.
 Jún. 6. és okt. 22. A három császárszövetség (ausztriai császár – magyar király, német császár és orosz cár) megkötése.

1874.
 Marc. 12. Franciaország fegyveres erejének hadiállományát 144,000 emberrel szaporítja (Loi des cadres).
 Az év nyarán felkelés Bosznia-Hercegovinában, amely:

1876.
 július havában a szerb-montenegrótörök háborúra vezet. Ausztria-Magyarország és Oroszország egymáshoz való viszonya kiélesedik.

1877.
 Jan. 15. Budapesti egyezmény.
 Ápr. 24.-1878 márc. 3. *Az orosz-török háború.*
 Nov. 25. A Szezei-csatorna részvényeinek többsége angol kézre jut (Anglia egyiptomi politikájának és a francia-angol ellentétnek kezdete).

1878.
 Márc. 3. *A san-stefanói előzetes békekötés* Orosz- és Törökország között.
 Jún. 4. Törökország Ciprus-szigetét átengedi az angoloknak.
 Jún. 13-júl. 13. *A berlini kongresszus* (a német-orosz viszony kiélesedik; «Konstantinápolyba az út Berlinen át vezet» jelmondat keletkezési ideje).

1879.
 Okt. 7. Németország és Ausztria-Magyarország szövetségre lépnek (kettősszövetség).
 Dec. 1. Hartmann Leo és Perovszkaja Zsófia sikertelen merénylete II. Sándor orosz cár ellen (feszült viszony Francia- és Oroszország között).

1880.
 Jún. 4-júl. 3. A madridi konferencia (Marokkó szuverenitásának és integritásának biztosítása).

1881.
 Máj. 12. Franciaország Tuniszt protektorátusa alá helyezi.

Jún. 18. A három császárszövetség (1873) megújítása három évre.

Jún. 28. Ausztria-Magyarország és Szerbia titkos szövetséget kötnek egymással.

1882.

Dec. 6. A «Deutscher Kolonialverein» megalakítása (társadalmi agitáció gyarmat-szerzés végett). 1887 december 19-től «Deutsche Kolonialgesellschaft».

Máj. 20. *A hármasszövetség megalkotása* (Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország).

Aug. 20. Anglia megszállja Egyiptomot.

1883.

Máj. 1. Németország Délnyugat-Afrikában kitűzi a német lobogót (a német gyarmat-szerzés kezdete).

Okt. 30. *A osztrák-magyar-német-román hármasszövetség megalkotása.*

1884.

Marc. 27. A három császárszövetség (1881) megújítása három évre.

Marc. 28. A «Gesellschaft für deutsche Kolonisation» egyesület megalkotása (1887 dec. 19-től «Deutsche Kolonialgesellschaft»).

Szept. 15-17. A *skiernievici* császártalálkozó (III. Sándor orosz cár, I. Vilmos német császár és I. Ferenc József).

Nov. 15-1885 febr. 26. *Kongo-konferencia* Berlinben. (A semleges Kongo-állam megalkotása 11. Lipót belga király szuverenitása alatt. Gyarmatpolitikailag Német- és Franciaország Angliával kerülnek szembe.)

1885.

Nov. 13-28. *A szerb-bolgár háború.*

1886.

Jan. 7. *Boulanger* tábornok francia hadügy-miniszterré lesz (a Németország elleni revanche-háború nyílt előkészítésének kezdete). Új francia véderőtörvény megalkotása.

Marc. 3. *Szerb-bolgár békekötés Bukarestben.*

Szept. 26. Sándor (Battenberg) bolgár cár trónjáról lemond.

Nov. 25. Új német véderőjavaslat válaszul a francia hadseregreformra.

1887.

Jan. 11. Bismarck megfenyegeti a revanche fanatikusait és kinyilatkoztatja, hogy az új háború életre-halálra fog menni (saigner à blanc).

Febr. 12. Angol-olasz egyezség a Földközi-tenger és függelékei (Adriai-, Aegei- és Fekete-tenger) statusquójának megóvására.

Febr. 20. Az 1882-ben kötött hármasszövetség megújítása öt évre.

Marc. 11. A francia revanche fanatikusainak megfélemezésére Németország az ú. n., „*szeptennatusi törvénnyel*” fölemeli ujonclétszámát s kiterjeszti a hadköteles kort.

Marc. 24. Ausztria-Magyarország csatlakozik a Földközi-tenger és függelékei statusquójának megóvására alakult (febr. 12.) angol-olasz egyezséghez.

Máj. 4. és 21. Spanyol-olasz-osztrák-magyar entente megalakulása a Földközi-tenger statusquójának fenntartása végett.

Jún. 18. A német-orosz *viszontbiztosítási szerződés* megkötése.

Jún. 25. *Koburg-Koháry Ferdinánd* herceget bolgár fejedelemmé választják.

Aug. 23. Az angol védjegy-törvény megalkotása (*Made in Germany*), vagyis a veszélyessé vált német ipar és kereskedelem elleni harc kezdete.

Dec. 10. Új német véderőjavaslat a növekedő francia hadikészülődés és az osztrák-magyar-orosz feszült viszony miatt.

Dec. 12. és 16. Törökország függetlenségének megvédésére szánt «*Balkánszövetség*» (Anglia, Ausztria – Magyarország és Olaszország) megalkotása (oroszellenes).
Dec. 19. A «Deutscher Kolonialverein» és a «Gesellschaft für deutsche Kolonisation» a «Deutsche Kolonialgesellschaft»-ban egyesülnek.

1888.

Febr. 1. A Franciaország ellen irányuló német-olasz katonai egyezség megkötése.

Febr. 3. Oroszországnak Ausztria-Magyarország iránti fenyegető magatartása miatt Németország nyilvánosságra hozza a német-osztrák-magyar szerződést.

Febr. 6. Oroszország fenyegető magatartása folytán Bismarck beszédében kimondja: Mi németek féljük Istent, de senkit mást e világon!

Marc. 26. *Boulanger* tábornok távozik francia hadügyminiszteri székéből.

Máj. 15. *Az osztrák-magyar-német-olasz-román négyesszövetség megalkotása.*

Jún. 15. 77. *Vilmos német császár trónralépése.*

Okt. 4. A «Deutsche Bank» engedélyt nyer a Hajdar-Pasa-Angora-i vasút építésére.

Dec. 12. Az első (félmilliárdos) francia kölcsön Oroszországnak.

1889.

Jan. 11. Bismarck szövetséget ajánl Salisbury angol miniszterelnöknek.

Márc. 22. Salisbury nem fogadja el Bismarck szövetségi ajánlatát (1889 jan. 11.).

(Franciaország 500.000 drb Lebel-rendszerű fegyvert szállít Oroszországnak azzal a kikötéssel, hogy a fegyvereket sohasem használják fel a franciák ellen.)

Nov. 2-6. II. Vilmos német császár konstantinápolyi látogatása (a «*Drang nach Osten!*») kezdete).

1890.

Marc. 20. *Bismarck távozik kancellári állásából* (Németország elfordul Oroszországtól és angolbarát politikát kezd).

Jún. 1. A marokkói német kereskedelmi szerződés aláírása.

Jún. 18. *Németország elejti az orosz viszontbiztosítási szerződést* (ezzel Oroszországot a francia politika karjaiba hajtja).

Júl. 1. A helgoland-zanzibári szerződés Németország és Anglia között.

Aug. 22. Az első francia-orosz szövetségiével.

1891.

Az orosz szibériai vasút építése (Oroszország elfordul a Balkán felől).

Máj. 6. Az 1882-ben kötött hármasszövetség megújítása hat évre.

Júl. 23. A Kronstadtba látogató francia flottát az oroszok nagy lelkesedéssel fogadják.

(Az új orosz kölcsönt Párizsban többszörösen túljegyzik.)

Aug. 11. A londoni és berlini belga követek egybehangzóan jelentik, hogy a francia flotta kronstadti látogatása Francia- és Oroszországnak Németország elleni agresszív fellépésére fog vezetni.

Aug. 27. *Francia- és Oroszország ellenséges támadás esetére kölcsönös támogatást (entente cordiale) ígérnek egymásnak* (a két állam szövetségének kezdete).

1892.

Júl. 25. A hármasszövetség meghosszabbítása.

Aug. 17. Francia- és Oroszország katonai egyezményt kötnek a hármasszövetség ellen.

1893.

Febr. 6. A Deutsche Bank a bagdadi vasút építésére engedélyt kap.

Júl. 13. Új német katonai javaslatokat fogadnak el.

Okt. Az orosz flotta egyik része Toulonba látogat.

Okt. 15. A «*Kamerun-egyezség*» megkötése Anglia és Németország között.

Dec. 27.-1894. jan. 4. III. Sándor orosz cár hozzájárul az 1892-iki orosz-francia katonai egyezséghez.

1894.

Nov. 1. III. Sándor orosz cár halála és II. Miklós trónralépése (Orosz- és Németország közelednek egymáshoz).

1895.

Ápr. 17. A *simonoszeki béke* (véget ér az 1894-1895-iki kínai-japán háború).

Ápr. 22. Orosz-, Francia- és Németország tiltakoznak a simonoszeki béke ellen {*Németország elfordul Angliától*}.

Aug. 8. II. Vilmos császár és Salisbury találkozója *Cowesben*, ahol a Törökország felosztása feletti tanácskozások meddők maradtak.

Dec. 30. Dr. *Jameson* fegyveres csapattal betör *Transvaal*ba, de 1896 január 2-ára a búrok körülfogják (1. Krüger-távirat).

1896.

Jan. 3. A *Krüger-távirat*. A Transvaalba betört angol erők visszaverése alkalmából a német császár Transvaal elnökéhez, Krügerhez, üdvözlő táviratot intéz. Nagy felháborodás Angliában.

Febr. 1. A Krüger-távirat nyomán az angol *Saturday Review* kiadja a harci jelszót: *Germaniam esse delendam*.

Márc. 1. Az olaszok veresége Abessziniábaa Aduánál. *Olaszország Pálfordulása* (az *extratourok kezdete*) *Franciaország feli*.

Ápr. 27. Rudini, az új olasz miniszterelnök, kinyilatkoztatja, hogy Olaszország nem hajlandó támogatni szövetségeseit va-

lamely francia-angol együttes támadás esetén.

Szept. 28. Olaszország elismeri Franciaország jogát Tuniszra.

Szept. 30. A hármasszövetség meghosszabbítása.
1897.

Ápr. 16-dec. 4. *A görög-török háború.*

Ápr. 24. Ausztria-Magyarország és Oroszország egyezséget kötnek a balkáni statusquo fenntartására. *Ezzel Oroszország egész erejével a Kelet felé* (India és Korea) fordul.

Szept. 11. Az angol *Saturday Review* németellenes ama cikke, amely ismét ezzel végződik: *Germaniam esse delendam.*

Okt. 20. Bülow német külügyi államtitkárrá lesz (*a német világpolitika kezdete*).

Nov. 5. Ausztria-Magyarország és Olaszország megegyeznek Albánia autonómiáját illetőleg (altra sponda).

Nov. 14. Németország megszálja Kiaucsaut.

Nov. 30. II. Vilmos császár beszédében kiemeli, hogy Németországnak «olyan tengeri készülségre van szüksége, amellyel a világ népei előtt tekintélyt szerezhet magának». (Közzéteszik az első német flotta-programmot.)

1898.

Febr. Chamberlain angol g3-armatügyi miniszter Németországnak szövetséget ajánl, amit azonban Németország nem fogad el.

Ápr. 10. Az első német flotta javaslatot törvénybe iktatják.

Ápr. 30. A német «Flottenverein» megalkotása.

Jún. 30. A Németország iránt barátságos érületű *Hanotaux* francia külügyminiszter helyébe *az angolbarát Delcassé* lép.

Okt. Az «Angola-szerződés» megkötése (Németország és Anglia a portugál gyarmatok felhagyása esetére megegyeznek egymással).

Nov. 4. Franciaország Faschodából kivonul.

Nov. 9. A német császár Damaszkuszban ki nyilatkoztatja, hogy minden időkben barátja a szultánnak és a háromszázmilliónyi mohamedánságnak.

Nov. 21. Vége szakad a tíz éve dúló olasz-francia vámháborúnak (*Francia- és Olaszország viszonya barátságossá válik*).

1899.

Marc. 21. A «Sudan-egyezség» megkötése (Anglia és Franciaország Afrika északi felének felosztásában megegyeznek).

Máj. 18-júl. 29. *Az első hágai békekonferencia.*

Jún. 22. Németország gyarmatainak sorába iktatja: a Karolina-, Palau- és Mariana - szigeteket.

Okt. 12.-1902 máj. 30. *A délafrikai vagy angol-búr háború.*

Okt. 28. Újabb német flotta javaslat (nyílt-tengeri flotta szervezése).

Nov. 14. és dec. 2. A «Samoa-egyezség» megkötése Anglia, Németország és az Egyesült-Államok között (gyarmatok megosztása).

Nov. végén: A Windsorban időző német császárnak Chamberlain angol gyarmatügyi miniszter ismét angol-német szövetséget ajánl (angol-német-északamerikai szövetség terve). Németország a javaslatot elutasítja.

Dec. 23. A «Deutsche Bank» engedélyt nyer az Angora-Perzsa-öböljéig terjedő vasút (Bagdad-vasút) építésére.

1900.

Febr. Francia- és Oroszország Németországnak javasolják, hogy a búr háború ügyében Londonban együttesen közbelépjenek.

Jún. 11. Ketteler báró német követet a kínai lázadók (boxerek) agyonlövök.

Jún.-1901 jún. A kínai boxer-lázadást nemzetközi csapatok (német, japán, orosz, francia, angol, amerikai, osztrák-magyar és olasz) leverik.

Júl. közepétől-szept. 27. Orosz csapatok behatolnak Mandzsúriába és leverik a boxer csapatokat.

Jún. 14. A második német flotta javaslat (1899) törvénnyé válik. (*Németország a számattevő tengeri hatalmak sorába emelkedik.*)

Okt. 16. Németország és Anglia megkötik a «Jangce-egyezmény»-t, biztosítván vele Kína integritását és a nyitott ajtó elvét.

Okt. 16. *Bülow gróf német kancellárrá lesz.*

Dec. 1-1901 nov. 18. A *Hay-Pauncefote-szerződés* megkötése (Anglia a Panama-csatorna megépítésére vonatkozó korábbi jogairól az Északamerikai Egyesült-Államok javára lemond).

Dec. 5. A német, osztrák-magyar és olasz tengerészeti konvenció megkötése.

Dec. 14-16. Olasz-francia földközítengeri egyezmény megkötése (Olaszország szabad kezet kap Tripoliszban s elismeri Franciaország jogát Marokkóhoz. *Olaszország megbízhatatlanná válik a hármasszövetség számára*).

1901

Jan. 15. Anglia ismét megkísérli a Németországgal való szövetkezést (Chamberlain-Eckardstein). *Kudarca azonban Franciaország felé tereli.*

Jan. 22. Viktória angol királynő meghal. *Az angol királyi trónra VII. Edvárd lép.*

Febr.-jún. Anglia harmadszor is hiába ajánl szövetséget Németországnak.

Febr. 22. A londoni belga követ értesíti kormányát, hogy nagy a féltékenység Angliában a német kereskedelemnek és iparnak mind Angliában, mind a semleges piacokon való igen nagy térhódítása miatt.

Marc. 15. Bülow német kancellár kinyilatkoztatja, hogy Németország Kínában csakis a saját érdekeit védheti, tehát Anglia által Oroszország ellen fel nem használható.

Marc. 28. A német császár a Sándor cárról nevezett ezred lakomáján oroszbarát, beszédet mond.

Ápr. 2. A vaimai fegyveres összetűzés és a *Sergent Malamine* gőzös ügyének választott bíróság elé utalása (*Anglia első lépése Franciaországhoz való közeledésében*).

Okt. Oroszország ismét, de hiába javasolja Németországnak, hogy a búr háború érdekében közbenjárjanak.

1902

Jan. 22. Anglia és Oroszország ellenzik a Bagdad-vasút építését. A Perzsa-öbölben angol csapatok szállanak partra és elfoglalják Köveit városát, a Bagdad-vasút végállomását.

Jan. 31. *Az angol-japán szövetség* megkötése egyelőre öt évre (Anglia feladja a «splendid isolation»-t).

Ápr. 17. A hármasszövetség meghosszabbítása.

Ápr. 19. *Cambon* beszéde a londoni francia kereskedelmi kamarában a francia-angol közeledés előnyeiről.

Máj. 31. *A pretoriai béke.* Vége szakad az angol-búr háborúnak.

Jún. 4. *Prinetti* olasz külügyminiszter kinyilatkoztatja, hogy a hármasszövetség nem Franciaország ellen irányul.

Jún. 28. A hármasszövetséget megújítják.

Okt. 7. A sziámi érdekszférák elhatárolása. (*Anglia ismét közeledik Franciaországhoz.*)

Nov. 1-2. Olaszország semlegességi szerződést köt Franciaországgal, *vagyis ezután Olaszország csakis formailag tagja a hármasszövetségnek.*

Nov. 10. Francia-spanyol titkos marokkói egyezség a marokkói birodalom felosztása tárgyában.

Nov. A maszkáti viszály kiegyenlítése Anglia és Franciaország között (*Anglia ismét közeledik Franciaországhoz.*)

Dec.-1903 febr. *A venezuelai konfliktus* (német-ellenes nagy hajszja Észak-Amerikában és Angliában.)

1903.

Marc. 11. és 12. *Delcassé* » francia kamarába » dicsőíti a francia-angol közeledés előnyeit.

Marc. 4. *Cambon* a londoni francia kereskedelmi kamarában ismét beszédet mond a francia-angol közeledés előnyeiről.

Ápr. 2-7. VII. Edvárd angol király látogatása-Lisszabonban (*az angol bekerítő politika kezdete*).

Ápr. VII. Edvárd angol király látogatása Rómában.

Máj. 1. VII. Edvárd angol király látogatása Párizsban (Anglia második komoly lépése Franciaországhoz való közeledésében),

Jún. 11. *Obrenovics Sándor* szerb királyt meggyilkolják. Utóda *Karagyorgyevics Péter.*

Az Ausztria-Magyarország ellenes szerb politika és a délszláv agitáció kezdete.

Júl. 6-9. *Loubet* francia köztársasági elnök és *Delcassé* francia külügyminiszter pompás fogadtatása Londonban.

Júl. 10. Az angol alsóház engedélyezi Firth of Forthnak kiépítését flottabázissá (az első angol flotta- és inváziós-pánik).

Aug. 31. VII. Edvárd angol király bécsi látogatása (célja Ausztria-Magyarország eltérítése a hármasszövetségtől).

Okt. 2-3. *A mürzstegi programm* Ausztria-Magyarország és Oroszország között (egyezség a balkáni statusquo fenntartása és egyéb vitás kérdések együttes elintézésére).

Okt. 14. A döntőbírói szerződés aláírása (*Anglia leköti magát a franciák német-ellenes és háborút áhító politikájához.*)

1904.

Febr. 9.-1905 szept. 5. A Korea és Mandzsúria birtokáért kerekedett orosz-japánháború (Németország Oroszországgal szemben jóakaratú semlegességet tanúsít).

Ápr. 8. A marokkói és egyiptomi, valamint más gyarmati kérdéseket is tisztázó angol-francia egyezmény megkötése (*entente cordiale*).

Apr. 24. *Loubet* francia köztársasági elnök látogatása Rómában.

Aug. 15. Anglia kijelenti a német kormánynak, hogy ha Japán hadat izenne Németországnak semlegessége megszegése végett (német szénszállítás Oroszországnak), akkor Anglia számára bekövetkezik a casus foederis.

Okt. 6. Francia- és Spanyolország Marokkó felosztása tárgyában titkos egyezséget kötnek.

Okt. 21.-22. A *Hull-Affaire* (a Kelet-Ázsiába hajózó orosz hadiflotta az északterméri Doggerbank közelében japán torpedónaszádoknak vélt angol halászbárkákat lödöz össze. E miatt Angliában Németország ellen is ádáz hajszá indul meg).

Dec. 7-12. Orosz- és Németország tárgyalásai olyan szövetkezésük (angolelleses) tárgyában, amelybe Franciaországot is belevonnák.

Dec. 10. *Anglia megerősíti északterméri flottáját.*

1905.

Marc. 31. II. Vilmos német császár látogatása Tangerben (miatta nagy felháborodás Franciaországban).

Apr. 12. Németország nemzetközi Marokkó-konferencia összehívását indítványozza.

Apr. VII. Edvárd angol király ismét Párizsba látogat.

Jún. 6. *Delcassé* francia külügymin. távozik állásából, mert a marokkói konferencia összehívásával nem értett egyet és mert elárulta, hogy háború esetén az angolok vagy Schleswigben vagy Belgiumban száílanának partra.

jún. 24. Az Angliaellenes értéktelen «Björkö-egeyzség» megkötése Német- és Oroszország között.

Jul. 9. Az angol flotta egyik része Brestbe látogat.

Aug. A francia flotta egy részének látogatása Portsmouthban.

Aug. 12. Az angol-japán szövetség (1902 jan. 30.) megújítása.

Aug. 15. VII. Edvárd angol király ismét kísérletet tesz Ausztria-Magyarországnak a hármasszövetségtől való eltérítésére.

Szept. 5. *Oroszország és Japán Portsmouthban békét kötnek* (ez után Oroszország ismét a Balkán felé fordul; növekszik az orosz németellenes közhangulat).

Nov. 17. Új német flottanovella előterjesztése (törvénnyé válik 1906 jún. 5.). Ennek nyomán Angliában «Flottapánik».

1906.

Január Az angol katonai attaché és a belga vezérkari főnök között bizalmas megbeszélések arra nézve, hogy ha Németország megtámadná Belgiumot, miként védekezzen közösen a két hadügyi vezetőség.

Grey az angol kormány háta mögött *Cambon* francia követtel megállapodik, hogy háború esetén a francia és angol szárazföldi és tengeri vezérkarok között állandó összeköttetés létesüljön. Vagyis német-francia háború esetére Anglia lekötölezi magát Franciaországnak.

Jan. 16-ápr. 7. A marokkói kérdés miatt összehívott *algecirasi konferencia* (Marokkó függetlensége csak névleges lesz; győz a francia-angol politika; ennek nyomán újra éled a francia revanche-gondolat).

Marc. 1-17. Osztrák-magyar-szerb vámháború.

Máj. 16. A berlini belga követ arról értesíti kormányát, hogy Németország elszigetelésében a leghatásosabb eszközök egyike a sajtó, amely évek óta olyan hamis híreket terjeszt, hogy Németország a béke megbontására törekszik.

Máj. 24. *Grey* alsóházi beszédében sejteti, hogy Angliának Oroszországgal való barátsága határozott célokat szolgál.

Jún. 8. A berlini belga követ arról értesíti kormányát, hogy az angol és orosz közeledés rugója ügylátszik az a törekvés, hogy Németország elszigetelését tökéletes és állandóvá tegyék.

Jul. 7. 1908 szept. 1. Osztrák-magyar-szerb vámháború.

1907.

Febr. 2-9. VII. Edvárd angol király *Cartagenában* meglátogatja a spanyol királyt.

Marc. 26. Az orosz flotta látogatása *Portsmouthban*.

Ápr. 18. VII. Edvárd angol király *Gaetában* meglátogatja Viktor Emánuel olasz királyt.

Máj. 16. Angol-francia-spanyol egyezség a közép-tengeri statusquo fenntartására.

Máj. 24. A londoni belga követ arról értesíti kormányát, hogy Anglia hivatalos tényezői titokban németellenes politikát űznek, amelynek célja Németország elszigetelése. Ebben maga a király is közreműködik.

Jún. 10. A Kínára vonatkozó francia-japán garanciális szerződés megkötése.

Jún. 15-okt. 18. *A második hágai békekon-*

ferenda (a tengeri haderők korlátozó javaslatát Németország nem fogadja el).
Júl. 30. A Kínára vonatkozó japán-orosz garanciai szerződés megkötése (Anglia bekerítő politikája valóra válik).

Aug. VII. Edvárd angol király (Ischl) ismét kísérletet tesz Ausztria-Magyarországnak a hármasszövetségtől való eltérésére. Utána VII. Edvárd Marienbadban találkozik Clemenceauval, a francia mini szterelnökkel.

Aug. 3-6. A svinemüdei császártalálkozó (II. Miklós orosz cár és II. Vilmos német császár), amelyen Oroszország kijelenti, hogy a «björköi-egyezséget» (1905 júl. 24.) magára nézve nem tartja kötelezőnek.

Aug. 31. Az angol-orosz «entente cordiale» megkötése (megegyezés Perzsia, Afganisztán és Tibet felett. *Németország bekerítése megvan*).

Október *French John* angol tábornok (a világháború elején az angol hadsereg franciaországi fővezére) Pétervárra utazik.

1908.

Jan. 27. Ausztria-Magyarország felveti a sandzsák-vasút tervét (nagy hajszja az entente államaiban).

Jan. 29. VII. Edvárd angol király trónbeszédében jelzi, hogy ezentúl cselekvő részt kíván venni a balkáni ügyek vezetésében.

Marc. 3. Anglia nyilvánosságra hozza Macedóniára vonatkozó reformtervezetét.

Marc. 24. Oroszország felmondja a mürzstegi programot (1903 okt. 3.).

Máj. 25.-26. A francia köztársaság elnöke, *Faillures*, Londonba látogat.

Máj. 30. A berlini belga követ értesíti kormányát, hogy a hármasszövetség 30 éven át azért biztosította a békét, mert Németország vezetése alatt megelégedett Európa jelenlegi politikai beosztásával. *Az új csoportosulás azonban nagy mértékben veszélyezteti a békét, mivel a statusquo revíziójára törekszik.*

Jan. 14. Új német flotta-törvény.

Júl. 9-10. VII. Edvárd angol király és II. Miklós orosz cár találkozása *Révaiban* a keleti kérdés rendezése végett (Macedónia és Elő-Ázsia).

Júl. 23. Monasztirban kitör az ifjú-török forradalom (Enver és Niazi bey).

Aug. 12. VII. Edvárd angol király látogatása Ischlben, amikor is Ausztria-Magyarországot ismét el kívánta téríteni a hármasszövetségtől.

Aug. 27. *Faliüres*, a francia köztársaság elnöke, *Révaiban* találkozik II. Miklós orosz cárral.

Szept. 4. A *berchtesgadeni találkozó* (Aehrenthal és Tittoni) Bosznia és Hercegovina annexálása tárgyában.

Szept. 15-16. A *buchlani találkozó* (Aehrenthal és Izvolszkij) Bosznia-Hercegovina annexálása tárgyában.

Okt. 5. *Ausztria-Magyarországnak a Bosznia-Hercegovinát* (gyűlölet-orkán Európa-szerte). Bulgária önálló királysággá lesz.

Okt. 18. Anglia és Oroszország a Dardanellákra nézve megegyeznek.

1909.

Febr. 9. A német-francia marokkó – egyezség megkötése.

Febr. 10. VII. Edvárd angol király látogatása Berlinben.

Febr. 13. A berlini belga követ arról értesíti kormányát, hogy bár VII. Edvárd angol király a béke fenntartását hangoztatja, a békét azonban azóta fenyegeti veszély, amióta ő ennek megszilárdításán fáradozik.

Febr. 28. Németország közvetítése mellett Ausztria-Magyarország megegyezik Törökországgal Bosznia-Hercegovina annexálása tárgyában.

Marc. 3. *Giicskov* orosz miniszter Pétervárott azt mondja a szerb követnek, hogy ha Oroszország felkészült, akkor le fog számolni Ausztria-Magyarországgal. Szerbia tehát most ne kezdjen háborút, mert ez öngyilkosság lenne, hanem titkolja terveit és készülődjön, mert az öröm napjai elkövetkeznek reá.

Marc. 10. A pétervári szerb követ értesíti kormányát, hogy Izvolszkij azt mondta neki, hogy a germánsággal való harc elkerülhetetlen; Ausztria-Magyarország széteséséig pedig Szerbiának nélkülöznie kell.

Marc. 12. A nagy angol flotta-javaslat előterjesztése.

Marc. 25. Oroszország minden fenntartás nélkül elismeri Bosznia és Hercegovina annexálását Ausztria-Magyarország által.

Márc. 27. György szerb trónörökös, a szerb háborús párt vezetőinek egyike, lemond trónutódlási jogáról.

Márc. 29. Az öt nagyhatalom együttes demarsa Szerbiához Bosznia-Hercegovina annexálásának elismerése tárgyában.

Márc. 31. Bosznia-Hercegovina annexálásával kapcsolatosan Szerbia kijelenti, hogy semminemű megrövidítés nem érte és

hogy Ausztria-Magyarországgal ismét barátságos viszonyban óhajt élni.
 Ápr. 1. Ausztria-Magyarország és Szerbia között a vámháború fokozódik.
 Ápr. 9. A nagyhatalmak elismerik Bosznia-Hercegovina annektálását Ausztria-Magyarország által.
 Ápr. 29. VII. Edvárd angol király *Bajában* meglátogatja az olasz királyt.
 Máj. 13. *Goltz* német tábornokot a török hadsereg újjászervezésére hivatott bizottság elnökévé hívják meg.
 Júl. 14. *Bülow* helyébe *Ethmann-Hollweg* lép a német birodalmi kancellári székbe (angolbarát irányzat).
 Júl. 31. II. Miklós orosz cár *Cherboiirgban* meglátogatja a francia flottát.
 Aug. 2. II. Miklós orosz cár *Spitheadban* meglátogatja az angol flottát.
 Okt. 24. II. Miklós cár Ausztria-Magyarország területének feltűnő kikerülése mellett *Racconigiben* meglátogatja az olasz királyt.
 Okt. 29. II. Miklós cár kijelenti, hogy Bosznia-Hercegovina annexiója csakis háborúval oldható meg.

1910.

Febr. 3. *Nelidov* párizsi orosz követ kijelenti, hogy Oroszország azért enyhítette a balkáni kérdésben keletkezett feszültséget, mert időre van szüksége katonai erejének nyugodt fokozásához.
 Febr. 4. *Izvolzskij* kijelenti, hogy az új Balkán-szerződés célja a balkáni statusquo fenntartása s a balkáni államok béke és fejlődése és függetlenítése.
 Máj. 6. VII. *Edvárd angol király meghal.* Utóda V. György.
 Szept. 28. *Izvolzskij párizsi orosz nagykövetté lesz.* Az orosz külügyminiszteri székbe Szásonov kerül.
 Nov. 4-5. II. Miklós cár Potsdamban meglátogatja a német császárt.
 Dec. 21. Az angol tengeri flotta nagyarányú átszervezésére vonatkozó törvény szentesítése.
 1911.
 Marc. 1. *Delcassé* francia tengerészeti miniszterré lesz.
 Ápr. 30. A marokkói lázadás leverésére indított francia fegyveres beavatkozásra Németország kijelenti, hogy Marokkó függetlenségének veszélyeztetése esetén ő sem tartja magára nézve kötelezőnek az algecirasi egyezséget.

Máj. 23. A londoni orosz követ arról értesíti kormányát, hogy *Grey* úgy nyilatkozott, hogy ha Franciaország az algecirasi egyezség ellenére Marokkóban előnyökhöz jutna, akkor Anglia minden körülmények között Franciaország mellé áll.
 Júl. 1. Németország «Panther» nevű ágyúnaszádját Marokkóba Agadirba küldi a német érdekek védelmére (coup d'Agadir; bombaként hat).
 Júl. 4. *Grey* kijelenti a londoni német nagykövetnek, hogy a coup d'Agadir új helyzetet teremtett, amely közelről érinti Anglia érdekeit.
 Júl. 20. A «Times» azzal vádolja meg Németországot, hogy korlátlan világaluralomra tör.
 Júl. 21. *Lloyd George* beszédében megfenyegeti Németországot és kinyilatkoztatja, hogy háború esetén Anglia Franciaország mellé áll.
 Szept. 21. A londoni francia követ a szerb követnek nyíltan megmondja, hogy a francia fegyverkezés oka a legközelebb kitörő háború. Mivel pedig a fegyverkezés 1914 előtt nem fejezhető be, a háborút eddig az időpontig el kell halasztani.
 Szept. 27-1912 okt. 18. *Olaszország tripoliszi hadjárata Törökország ellen.*
 Nov. 4. A marokkó-kameruni egyezség Németes Franciaország között (mivel Marokkóban Franciaország szabad kezét kap, Németországot diplomáciai nagy vereség éri. Ennek nyomán Franciaországban a revanche szelleme nagyra nő).
 Dec. 6. A berlini belga követ ekként is értesíti kormányát: az entente cordiale alapja nem a közös érdekek megvédelmezése, hanem a Németország iránti gyűlölet; az entente cordiale a szunnyadó revanche-eszmét újra életre keltette; a hét év óta tartó európai nyugtalan-ságnak és kényelmetlenségnek is ő az oka.
 Dec. 8. Törökország elutasítja Oroszországnak a tengerszorosok megnyitását sürgető jegyzékét (a balkáni szövetség éle Törökország ellen fordul).

1912.

Jan. 10. *Caillaux engesztelékeny francia kormányát Poincaré nacionalista kabinetje váltja fel.*
 Febr. 7. Új német flotta-javaslat bejelentése.
 Febr. 9-12. Angol-német semlegességi tárgyalások (Lord Haldane angol hadügymin. látogatása Berlinben).

Febr. 9. *Churchill*, az angol admirális első lordja uszító beszédet mond Németország ellen.

Febr. 17. Az elhalt Aehrenthal helyére *Berchtold gróf* kerül Ausztria-Magyarország külügyminiszteri székébe.

Marc. 12. Orosz patronátus alatt a *szerb-bolgár katonai egyezség megkötése (Balkán-szövetség)*.

Márc. 17. Az angol-német semlegességi tárgyalások sikertelenül végződnek.

Márc. 22. Új német véderő-javaslat beterjesztése.

Márc. 30. Franciaország Marokkót protektorátusa alá helyezi.

Máj. 16. Orosz patronátus alatt a *bolgár-görög katonai egyezség megkötése (Balkán-szövetség)*.

Jún. 14. Új német flottatörvény.

Jul. 4-5. II. Miklós cár és Vilmos császár találkozása *Baltisch-Portban* (Oroszország elhallgatja a Törökország ellen irányuló Balkán-szövetség megalkotását).

Júl. 8. Orosz-japán titkos szerződés (Japán nem támadja meg Oroszországot, ha ez Európában háborúba elegyedik).

Júl. 16. Tengerészeti egyezség Orosz-és Franciaország között.

Aug. 9-16. *Poincaré látogatása Pétervárotra* (Poincaré megígéri a hároméves tényleges katonai szolgálati időnek behozatalát).

Szept. Tengerészeti egyezség Anglia és Franciaország között (*az angol flotta az Északi-tengerben központosul*).

Szept. 12. A párizsi orosz követ értesíti kormányát, hogy Poincaré előtte úgy nyilatkozott, hogy ha Ausztria-Magyarország és Németország összetűz Oroszországgal, akkor Franciaország legott teljesíti szövetségi kötelezettségeit.

Szept. 20-27. *Grey* Balmoralban azt mondja Szaszonovnak, hogy német-francia háború esetén Anglia Franciaországot még a szárazföldön is támogatni fogja.

Szept. 30. A Törökország ellen szövetkezett balkán államok haderőiket mozgósítják és Oroszország olyan értelmű parancsa, hogy az orosz mozgósítás egyértelmű a Németországnak szóló hadüzenettel.

Okt. 8. Montenegró hadat üzen Törökországnak (*az első Balkán-háború kezdete*).

Okt. 17. Bulgária és Szerbia hadat üzen Törökországnak.

Okt. 18. Görögország hadat üzen Törökországnak.

Okt. 18. *Török- és Olaszország Lausanneban békét kötnek* (Törökország elveszti Tri-

külügyminiszterei *San Rossoreban* megállapodnak Albánia függetlenségének fenntartásában és a szerb adriai korridor-követelmények tekintetében.

Okt. 24. A berlini belga követ értesíti kormányát, hogy a francia követ ismételten kijelentette előtte, hogy az európai békét az oroszok külföldi követeinek fegyelmetlensége és személyes politikája veszélyezteti. Valamennyi rajongó pánszláv. A balkáni kérdésben országukat kétségen kívül közbelépésre fogják uszítani.

Okt. 30. A balkáni háborúval kapcsolatosan Franciaország kiadja az Ausztria-Magyarország ellen irányuló új jelszót: *désintéressement absolu* és biztosítja Oroszországot támogatásáról.

Nov. 12. Angol, és francia nyomásra a belga kormány hadserege létszámának megkétszerezése végett törvényjavaslatot nyújt be.

Nov. 14. *Szaszonov* kijelenti, hogy semmi kedve sincs az adriai szerb kikötőért fegyveresen konfliktusba keveredni.

Nov. 17. Izvolszkij kijelenti' hogy ha Oroszország hadat visel, Franciaország is háborút kezd, mert tudjuk, hogy e kérdésben (Balkán) Ausztria mögött Németország áll.

Nov. 20. A bukaresti szerb követ értesíti kormányát, hogy Orosz- és Franciaország követei, mint Szerbia barátai, arra intették, hogy Szerbia ne erőszakolja az Adriához vezető szárazföldi utat. Jobb ha Szerbia, amely kétszer akkora lesz, erőit gyűjti és előkészül azokra a fontos eseményekre, amelyeknek a nagyhatalmak között be kell következniük.

Nov. 21. Izvolszkij Tittoninak kijelenti, hogy ha az osztrák-szerb bonyodalom háborúra vezet, akkor Oroszország feltétlenül számíthat Franciaország támogatására.

Nov. 22. A német császár és Ferenc Ferdinánd találkozása *Springeben* a béke fenntartása érdekében.

Nov. 22-23. Diplomáciai jegyzékváltás Anglia és Franciaország között, hogy háború esetén egymást kölcsönösen támogatni fogják (az 1906-iki titkos egyezség megpecsételése).

Dec. Olaszország eláll abbeli kötelezettségétől, hogy háború esetén egy hadsereggel Németországot megsegíti, de megígéri, hogy fegyver erejét az Alpoktól délre a tengerpart hosszában vonultatja fel.

Dec. 3. A győztes Szerbia, Bulgária és Görög-

Dec. 5. A hármasszövetség utolsó megújítása.
 Dec. 17. A londoni nagyköveti konferencia megteremti a független Albániát és elutasítja a szerb adriai korridor létesítését.
 Dec. 27. A pétervári szerb követ Szaszonovval folytatott beszélgetéséből közli, hogy az orosz miniszter bízik Szerbia erejében és abban, hogy Ausztriát megrendítheti. Egyelőre elégedjünk meg azzal, amit kaptunk; ez csak egyik közbeeső állomás, mert a jövő a miénk.

1913.

Jan. 17. *Poincaré a francia köztársaság elnökévé választják* (programmj a visszaszerzenni Elzász-Lotaringiát).

Febr. 1. A balkáni események okozta feszült európai helyzet arra készteti I. Ferenc Józsefet, hogy írjon az orosz cárnak és ennek békeszeretetére hivatkozzon.

Febr. 3. A londoni béketárgyalások kudarca folytán újra kezdődik az első balkán háború.

Febr. 18. Franciaország eddigi pétervári nagykövetét, *Louis Györgyöt*, visszahívja a békés hajlamai miatt és helyébe a harcoss nacionalista *Delcassét* küldi.

Febr. 25. *Benckendorf* londoni orosz nagykövet annak a meggyőződésének is ad kifejezést, hogy Franciaország ha nem is kívánja a háborút, de mindenesetre különösebb aggályoskodás nélkül látná azt.

Márc. 28. A belga kamara elfogadja a haderő reformtervezetét (1912 nov. 12.).

Márc. 29. Németország véderőtörvényjavaslatával fegyveres ereje békelétszámát 120,000 emberre emelni óhajtja.

Ápr. 9. A párizsi szerb követ jelentése: Az entente márciusban elkerülte az európai háborút, hogy a balkáni államoknak megerősödésükre, gyűjtésre és előkészületekre alkalmat adjon oly esetekre, amelyek már a közeli jövőben bekövetkezhetnek.

Máj. 6. *Szaszonov* azt írja *Hartwig* belgrádi orosz követnek, hogy Szerbia ígéret-földe Ausztria-Magyarország területén van. Az idő Szerbia javára és ellenségei romlására dolgozik, akikben a bomlás félreismerhetetlen jele már mutatkozik.

Máj. 12. *Szaszonov Popovics* pétervári szerb követ előtt annak ad kifejezést, hogy Szerbiának a jövő számára kell dolgoznia, amikor is Ausztria-Magyarország testéből nagy területet fog kapni.

Máj. 30. A balkáni első háborúnak végét vető londoni előzetes béke megkötése.

Jún. 12. A párizsi belga követ azt írja kormánynak, hogy a hároméves tényleges szolgálat és a vele járó pénzügyi terheket Franciaország nem bírja el és ha majd az ország óvást emel ez ellen, akkor Franciaország válaszául elé kerül: vagy lemondani, amit elviselni képes nem lesz, vagy háborút kezdeni. Súlyos felelősség hárul azokra, akik a népet ez elé a helyzet elé viszik.

Az év nyarán: Oroszország ujoncjutalékát 580,000 főre emeli, a szolgálati időt meghosszabbítja, tüzérségi és technikai felkészültségét megjavítja, vasúthálózatát és erődjének rendszerét nagy arányokban kifejleszti (az ú. n. nagy program).

Júl. 5-aug. 10. *A második balkáni háború*, amelyben Szerbia, Görögország és Románia legyőzi Bulgáriát.

Júl. 19. A francia kamara elfogadja a hároméves tényleges szolgálati kötelezettséget.

Aug. 2. *Szaszonov* figyelmezteti a pétervári szerb követet, hogy Szerbiának nagy szüksége lesz Románia szövetségére akkor, amikor majd Szerbia Ausztria-Magyarországgal szemben támasztott területi követelményeit óhajtja megvalósítani.

Aug. 7. A francia szenátus elfogadja a hároméves katonai szolgálati kötelezettséget.

Aug. 10. A *bukaresti béke*. A győztes Szerbia, Románia és Görögország súlyos feltételek mellett békét diktálnak a vesztes Bulgáriának.

Okt. 18. Ausztria-Magyarország ultimátumszerű jegyzékben felszólítja Szerbiát a jogtalanul megszállott albán területek kiűritésére.

Okt. 28. Törökország hadereje újjászervezése végett Németországgal egyezséget köt német katonai misszió kiküldése iránt (a misszió vezetője *Limán v. Sanders* tábornok).

Nov. 1. A hármasszövetség államai tengerészeti egyezséget kötnek a Földközi-tengeren viselendő háború esetére.

1914.

Jan. 7. Anglia, Franciaország és Oroszország tiltakoznak Törökországban az ellen, hogy *Limán v. Sanders* német tábornok a török hadseregben állást foglaljon el.

Jan. 12. Franciaország pétervári követe, *Delcassé*, távozik állásából és helyét *Paléologue* foglalja el.

Jan. 13. A tengerszorosok kérdésében tartott

orosz minisztertanácson a hadügymin.

és a vezérkar főnöke kijelentik, hogy Oroszország teljesen felkészült a Németországgal és Ausztria-Magyarországgal való háborúra.

Jan. 16. *Guillaume*, a párizsi belga követ arról értesíti kormányát, hogy az európai béke legfőbb veszedelme a Poincaré, Delcassé, Millerand és barátai által követett nacionalista, militarista és sovénizista politika.

Febr. 2. A cárnál tisztelegő *Pastes* szerb miniszterelnököt a cár a következő szavakkal bocsájta el: Szerbiáért mindent meg fogunk tenni; üdvözlje a királyt és mondja meg neki, Szerbiáért mindent meg fogunk tenni.

Febr. 21. Orosz miniszteri tanács elhatározza, hogy a közel jövőben várható európai háborúban Konstantinápolyt Oroszország számára kell elfoglalni.

Márc. 10. A háborús veszély közeledésének behatása alatt Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország *katonai egyezsége*t kötnek hadi erőik mikénti megosztása tekintetében.

Márc. 12. A pétervári *Birsevija Vjedomoszti-ban* a Szuhomlinov orosz hadügyminiszter sugalmazta cikk tudtul adja, hogy «Oroszország készen áll a háborúra».

Márc. 23. A német császár Bécsbe látogat.

Márc. 25. A német császár Velencében találkozik az olasz királlyal.

Márc. 27. Vilmos német császár *Miramare-ban* meglátogatja Ferenc Ferdinánd osztr.-magyar trónörökös.

Apr. *Clemenceau* Sabini párizsi olasz keresk. attaséhoz a következő szavakat intézi: Három hónapon belül háborúnk lesz.

Apr. A tokiói német tengerészeti attasé azt jelenti, hogy megdöbbentő az a bizonyosság, amellyel a japánok a hármass entente-nak Németország ellen közel jövőben üzenendő háborújáról beszélnek.

Ápr. 21-24. György angol király látogatása Párizsban az entente létesítésének tizedik évfordulóján.

Máj. 8. A párizsi belga követ arról értesíti kormányát, hogy a jelen helyzet egyik legveszedelmesebb tünete: Franciaország visszatérése a hároméves szolgálati időhöz. Az ország ezt nem bírja el. Tehát két éven belül vissza kell vonnia, vagy háborút kell viselnie. Megállapítja, hogy az utóbbi hónapokban a francia nép sovénizmusa és ön-

amíg Oroszország csapatait mozgósítja, fölvonultatja és lesújt Németországra.

Jún. 11-13. Vilmos német császár Konopischtban meglátogatja Ferenc Ferdinándot.

Jún. 13. A pétervári orosz *Birsevija Vjedomoszti* másodizben is kiadja a jelszót: *Oroszország kész, Franciaországnak is készen kell lennie!*

Jún. 14. Miklós cár konstanzei látogatása.

Jún. 25. *Grey* Lichnovszky német nagykövet előtt kijelenti, hogy Anglia, Francia- és Oroszország barátsága az utóbbi években oly bensősévé vált, hogy minden alkalommal és minden kérdésben meg tudnak egyezni, mintha csak szövetségesek lennének.

Jún. 28. *Ferenc Ferdinánd trónörökös*t és *feleségét Sarajevóban meggyilkolják*.

Júl. 1. *Tisza István* memorandumban figyelmezteti a királyt a monarchia vezető egyénei (Berchtold, Krobatin, Conrad) veszedelmes békebontó terveire.

Júl. 2. Berchtold külügyminiszter Tschirschky német nagykövet előtt kijelenti, hogy a monarchia még abban az esetben sem áll el a fegyveres megoldás gondolatától, ha e miatt Romániával és Oroszországgal is szembe kerülne; a diplomáciai előkészítés nélküli hirtelen megrohanást tartja a legcélszerűbb eszköznek.

Júl. 6. Németország a hozzá intézett kérdésre értesíti Ausztria-Magyarországot, hogy annak eldöntése, hogy mi történjék Szerbiával, teljesen a bécsi kormány dolga; de bármely irányban döntenek is, biztosak lehetnek, hogy Németország mint jóbarát és szövetséges minden körülmények között Ausztria-Magyarország háta mögött áll.

Júl. 7. A bécsi közös minisztertanácson Tisza István élesen állást foglalt a monarchiának a szokásos diplomáciai útról való letérése ellen; hanem annak rendje és módja szerint határozott kívánalmakat kell támasztani Szerbiával szemben. Sőt, ha háborúra is kerül a sor, akkor ő ellenez minden annektáló szándékot, amely szükségképpen kihívna Oroszország ellenkezését életre-halálra.

Júl. 8. Tisza István újabb memorandumban bizonyítani kívánja a király előtt, hogy a szerbeknek meg kell adni a lehetőséget, hogy, habár súlyos diplomáciai vereség árán, elkerülhessék a fenyegető háborút.

Júl. 10. Berchtold kikéri a német kormány vé-

Júl. 14. Az ischli közös miniszteri tanácson Berchtold engedékenységre bírja Tiszát, aki beleegyezik, hogy Szerbiához előzetes követelések támasztása nélkül azonnal ultimátumszerű jegyzéket intézzenek. De kiköti, hogy a monarchia előre jelentse ki területi érdektelenségét.

Júl. 15. Németország azt ajánlja Ausztria-Magyarországnak, hogy a Szerbia ellen teendő lépések, a szövetségi szerződés értelmében szükségessé válható rekompenzációk és a casus foederis bekövetkezése tárgyában minél előbb egyezzen meg Olaszországgal.

Júl. 19. Közös minisztertanács Bécsben a Szerbiához intézendő jegyzék szövege tárgyában.

Júl. 20-23. Poincaré és Viviani látogatása Pétervárott (a világháború előkészítése).

Júl. 21. Poincaré Pétervárott, a diplomáciai tisztület tisztelgésekor, ridegen fogadja Szapáry gr.-t a monarchia képviselőjét és ezt Orosz- és Franciaország harci készségével fenyegeti meg.

Júl. 22. Ausztria-Magyarország a Szerbiához intézendő jegyzék szövegét közli Németországgal.

A Nikolajevics Nikolaj nagyherceg adta diszebédén Nikita montenegrói király leánya ezeket mondja a francia nagykövetnek: Ma sürgőnyt kaptam atyámtól, azt jelenti benne, hogy még e hónap vége előtt háborúnk lesz. . . . A háború ki fog törni . . . Ausztriából nem marad semmi. Önök visszakapják Elzász-Lotaringiát. Seregeink Berlinben egyesülnek. Németország megsemmisül.

Júl. 23. este 6 órakor: *Giesl osztrák-magyar követ Belgrádban átnyújtja Ausztria-Magyarország ultimátumát.*

Este 9 óra 30 perckor: Poincaré és Viviani elhagyják Kronstadtot.

Júl. 24. Ausztria-Magyarországnak Szerbiához intézett ultimátuma alapján (júl. 23.) a német kormány Angliához, Francia- és Oroszországhoz jegyzéket intéz a bonyodalom lokalizálása végett (Lokalisierungsvorschlag).

Berchtold biztosítja Kudasev orosz követi tanácsost, hogy a Szerbia ellen tervezett fenyítő hadjárat semmiképp sem célozza Szerbia területének megsemmisítését; a londoni külügyi hivattal pedig közli, hogy az ultimátumra adott határidő letelte nem vonja rögtön maga után az ellenségeskedés megkezdését.

Poincaré és Viviani távollétében a

helyettes francia külügyminiszter még örömmel hallja a német lokalizációs tervet és meg is ígéri, hogy a béke érdekében fog dolgozni.

Grey Berlinbe sürgős javaslatot küld az ultimátum határidejének meghosszabbítása, valamint Anglia, Francia-, Német- és Olaszország közvetítése tárgyában.

A bonyodalom kivizsgálása végett Oroszország Bécsbe javaslatot küld a Szerbiának adott határidő meghosszabbítása tárgyában. Ugyanakkor azonban az orosz minisztertanács a mozgósítás mellett határoz.

Szaszonov orosz külügyminiszter leplezetlenül megmondja *Potirales* német nagykövetnek, hogy ő nem lokalizálni, hanem ellenkezőleg európaivá szándékozik tágítani a konfliktust. Egyben az ultimátumban megszabott határidőnek 48 órával való meghosszabbítását kéri.

Olaszország helyteleníti a monarchia szerbiai akcióját és rosszallását fejezi ki az ultimátum formája és tartalma fölött.

Júl. 24-25. Grey Lichnowsky német nagykövet előtt ismételtlen kijelenti, hogy őt az osztrák-magyar-szerb viszály ügye csak annyiban érdekli, amennyiben Oroszország érdekeit súrolja s így közvetve az európai békét veszélyezteti. A szerb minisztertanács megtárgyalja az osztrák-magyar ultimátumot és a reá adandó választ. *Egyben megindul a katonai készülődés.*

Júl. 25. Ausztria-Magyarország közrebocsájta a nagyszerb izgatás legkiválóbb eseteire vonatkozó dossier-jét.

Ausztria-Magyarország nem fogadja el Oroszországnak a Szerbia számára meghatározott határidő meghosszabbítását.

A német kormány Grey júl. 24-i közvetítő javaslatát elfogadja és Bécsbe továbbítja.

Grey kinyilatkoztatja, hogy Szerbia az angol közvélemény szemében háborús oknak nagyon kevés. Anglia nem óhajt szolidáris lenni Francia- és Oroszországgal.

Olaszország a Szerbiához intézett osztrák-magyar ultimátumra biztosítja a szövetségnek megfelelő barátságos megtartását, de egyben kijelenti, hogy rekompenzációkra tart számot a Szerbiába való előnyomulás esetén.

Orosz koronatanács; utána 13 hadtest mozgósításának elrendelése.

Délután 3 órakor Szerbia mozgósítja hadseregét.

Este 6 órakora szerb kormány átnyújtja választát Giesl osztrák-magyar követnek. A követ a választ nem találja kielégítőnek, amiért is legott megszakítja a diplomáciai viszonyt.

Este 9 óra 30 perckor Ausztria-Magyarország Szerbia ellen elrendeli a részleges mozgósítást.

Júl. 126. Bethmann-Hollweg német kancellár a párizsi és londoni kormányokat az orosz katonai készülődés leszerelésére hívja fel. Egyben az orosz kormányt is engedékenységre akarja bírni.

Az angol kormány elejti a közvetítés tervét, de konferencia összehívását javasolja (Francia-, Német- és Olaszország) az ő elnöklete alatt (az angol kormány Pálfordulása).

Szaszonov a francia követ ajánlataira közvetlen tárgyalásokat óhajt kezdeni Ausztria-Magyarországgal, ha ez enyhíti a Szerbiához intézett jegyzékének szövegét.

Oroszország az egész birodalom területén megkezdi az általános hadi készülődést.

Az orosz hadügyminiszter a német katonai attasénak kijelenti, hogy Oroszország még nem mozgósított, csak előkészületeket tett.

Anglia letiltja gyakorlatozó otthoni három flottájának demobilizációját.

Németországban haza rendelik a norvég vizeken tartózkodó nyílttengeri flottát, sőt Franciaország is megteszi a háború távolabbi előkészületeit (measures de précaution).

Júl. 27. IJ. Vilmos Potsdamba tér észak-tengeri útjáról.

Németország nyomására Ausztria-Magyarország hajlandó az olasz rekompenciákra.

Németország az angol kormány konferenciális tervét elutasítja, mivel biztos Ausztria-Magyarország kudarcában. Az angol kormány Berlin útján rá akarja bírni Ausztria-Magyarországot a szerb választ elfogadására, vagy legalább további tárgyalások alapul vételére.

Az angol kormány az orosz és német követek előtt kinyilatkoztatja, hogy *Anglia háború esetén nem maradhat téttlen.*

Júl. 28. D. e. 11. órakor. *Ausztria-Magyarország hadat üzen Szerbiának.*

Németország még egyszer nyomást gyakorol a bécsi kormányra háborús céljainak korlátozása végett.

A német császár az orosz cárt a béke megővésére és Ausztria-Magyarországgal való megegyezésre kéri.

Júl. 29. *Oroszország* nyilvánosan elrendeli az Ausztria-Magyarország elleni részleges mozgósítást;

este pedig titokban az általános mozgósítást (in hadosztály);

Miklós cár válaszol a német császár júl. 28. táviratára és jelzi, hogy nem soká lesz képes ellenállani a rá gyakorolt nyomásnak és hogy hamarosan oly rendszabályokhoz lesz kénytelen nyúlni, amelyek szükségképpen háborúra vezetnek.

Anglia kinyilatkoztatja, hogy francia-német háború esetén nem maradhat semleges;

egyben tengeri és szárazföldi haderőinek mozgósításához előkészületeket tesz (warning telegramm).

Grey még egyszer javasolja a négy nagyhatalom közvetítését.

Németország: Bethmann-Hollweg az angol követtel való személyes tárgyaláson még egyszer megkísérli a békét megmenteni;

a német császár ismét sürgönyöz a cárnak a béke megmentése érdekében;

a német kormány komolyan figyelmezteti Oroszországot, hogy mozgósításának folytatása Németországot is hasonló lépésre kényszerítené, amely esetben az európai háború elkerülhetetlen;

ugyanily értelmű figyelmeztetést kap a francia kormány is;

a német kormány szigorú pecsét alatt megküldi brüsszeli követtségének a Belgiumnak szóló ultimátumot azzal, hogy ez csak külön parancsra bontható fel.

Ausztria-Magyarország: *Belgrád lövetésével tényleg megkezdi a háborút.*

Franciaország: háborús rendszabályokat léptet életbe (measures du temps de tension).

Júl. 30. *Ausztria-Magyarország* közvetlenül tárgyalást kezd Oroszországgal;

elfogadja Angliának a nagyhatalmak konferenciájára vonatkozó javaslatát; de visszautasítja Németország abbéli kívánságát, hogy Szerbiában egyelőre csupán zálogra tegyen szert.

Németország: a Londonból visszatérő Henrik porosz herceg az angol királyt arra kéri, hasson oda, hogy Francia- és Oroszország semlegesek maradjanak; a császár ismét sürgönyöz az orosz cárnak a béke megmentése érdekében.

Oroszország: a cár válaszol Vilmos

császár 29-i táviratára és beismeri az orosz haderő mozgósítását; Szaszonov kijelenti, hogy nem hagyatják cserben Szerbiát és képtelen megszüntetni a részleges mozgósítást és követeli, hogy Ausztria-Magyarország ismerje el a szerb konfliktus európai jellegét, továbbá vesse ki ultimátumából mindazokat a pontozatokat, amelyek sértik Szerbia szuverenitását (Szaszonov-formula); miután Szaszonov, Januskievics és Suchomlinov legyűrik a cár ellenállását, hivatalosan is elrendelik az általános mozgósítást;

Franciaország: határai védelmének ürügye alatt fegyveres erejének egy részét mozgósítja (ordre de départ en couverture).

Anglia: Henrik porosz herceg sürgönyére ígérettel válaszol.

Jul. 31. *Ausztria-Magyarország elrendeli az általános mozgósítást.*

Németország: a fenyegető háborús veszedelem állapotát hirdeti ki;

Vilmos császár még egyszer a cárhoz fordul a háború veszedelmének elhárítása végett;

a német kormány felhívja az osztrák-magyar és olasz kormányokat az Oroszország elleni háborúban való részvételre;

tudatja az orosz kormánnyal, hogy ha Oroszország 12 órán belül nem szünteti be katonai előkészületeit, akkor Németország haladéktalanul elrendeli az általános mozgósítást;

a német kormány felhívja Franciaországot, hogy 18 órán belül jelentse ki, hogy mily álláspontot foglal el esetleges német-orosz háború esetén; *éjjelkor elrendeli az általános mozgósítást.*

Oroszország: Miklós cár a német császárnak azt válaszolja, hogy *nem szüntetheti be a katonai előkészületeket.*

Anglia felhívja Német és Franciaországot Belgium semlegességének tiszteletben tartására.

Franciaország nem válaszol Németország kérdésére.

Jaurès Jeant, a francia egyesült szocialista-párt vezérét orgyilkos kéz megöli (Villain).

Aug. 1. *Ausztria-Magyarország* hajlandó az olasz rekompenciációkra.

Franciaország az előző napi német kérdésre azt válaszolja, hogy Franciaország azt teszi, amit érdekei kívánnak, majd

d. u. 4 óra 40 perckor elrendeli a mozgósítást.

Németország délután 5 órakor mozgósít és

este 6 órakor hadat üzen Oroszországnak;

a német császár szárnysegéde (Kleist) Rómába utazik, hogy Olaszországot szövetségi kötelességének teljesítésére bírja.

Aug. 2. D. u. 2 óra 25 perckor *Anglia* flottáját mozgósítja.

Németország megszállja Luxemburgot és Belgiumhoz ultimátumot intéz (d. u. 8 órakor) német csapatoknak Belgiumon való zavartalan átvonulása tárgyában.

Aug. 2. *Törökország* formálisan szövetséget köt a központi hatalmakkal;

Görögország (Venizelosz) semlegességet fogad.

Aug. 3. D. u. 6 órakor *Németország hadat üzen Franciaországnak;*

éjjel német csapatok Belgium területére lépnek.

Anglia mozgósítja szárazföldi hadseregét.

Románia semlegességét nyilatkoztatja ki.

Olaszország hivatalosan kinyilatkoztatja semlegességét.

Törökországban kihirdetik a hadiállapotot és elrendelik a mozgósítást.

Aug. 4. *Németország és Belgium között megszakad a diplomáciai összeköttetés.*

Bethmann-Hollweg német kancellár elszólása, hogy a belga semlegességi okmány «papírrongy».

Franciaország Olaszország semlegessége folytán délkeleti határainak védelmére szánt vezetőségét feloszlátja.

Olaszország a központi hatalmakkal szemben megtagadja jóakarátú semlegességét és további tétlenségét feltételekhez köti.

Anglia Belgium semlegességének megsértése miatt ultimátumot intéz Németországhoz, majd pedig, elutasító, válasz folytán, *hadat üzen Németországnak.*

Törökország elzárja a tengerszorosokat.

Aug. 5. *Montenegró hadat üzen Ausztria-Magyarországnak.*

Ausztria-Magyarország hadat üzen Oroszországnak.

Anglia állampolgárainak megtiltja a gazdasági érintkezést az ellenséges államok alattvalóival.

Aug. 6. *Szerbia hadat üzen Németországnak.*
Az északamerikai Egyesült Államok a
hadviselő feleknek elfogadásra ajánlják

az 1909 febr. 26-i londoni tengeri hadi-
jogi nyilatkozatot.

Aug. 8. *Montenegró hadat üzen Németországnak.*

IV.

A világháború politikai eseményeinek időrendi és vezérszavas összefoglalása.

		1914.		Egyesült-Államoknál, mert az entente dum-dum lövedékeket használ.
Aug.	P-	Németország Belgiummal megegyezésre kíván jutni, de hiába.	Szept.	9. Törökország beszünteti a kapitulációkat.
Aug.	10.	Törökország befogadja a Földközi-tengerből hozzá menekült Goeben és Breslau nevű német gyorscirkálókat.	Szept.	18. Oroszország és Románia titkos egyezséget köt.
Aug.	12.	Szögyény-Marich László gróf berlini osztrák-magyar nagykövet nvugalomba vonul és helyét Hohenlohe-Schillingsfürst Gottfried herceg foglalja el: Anglia és Franciaország hadat üzen Ausztria-Magyarországnak.	Szept.	22. Az oláh kormány megtagadja a Törökországnak szánt hadianyagok átszállítását.
Aug.	14.	Mérey Kajetán római osztrák-magyar nagykövet betegsége miatt távozik állásából és helyét Macchio báró foglalja el.	Okt.	2. Anglia aknamezőkkel elzárja a csatornát és ezzel a semleges hajózást ellenőrzés alá veszi.
Aug.	15.	Törökország eltávolítja a Limpus tengermagy vezette angol tengerészeti missziót.	Okt.	8. A szerb kormány Üszkübbe költözködik.
Aug.	18.	Görögország felkínálja támogatását Franciaországnak.	Okt.	10. I. Károly román király meghal. Utóda I. Ferdinánd.
Aug.	19.	Japán ötnapos ultimátumban felszólítja Németországot az ázsiai vizeken időző liadihaj óinak visszarendelésére és Kiaucsau átadására.	Okt.	13. A belga kormány Antwerpenből Franciaországba, Le Havreba költözködik. A török flotta főparancsnokává Souchon német tengernagyot nevezik ki.
Aug.	20.	Anglia hadizsákmányának nyilvánítja a Németországnak szánt élelmiszerszállítványokat.	Okt.	16. A nem háborúspárti Marchese di San Giuliano olasz külügyminiszter meghal.
Aug.	23.	Japán hadat üzen Németországnak.	Okt.	17. Az oláh kormány ismét megtagadja a Törökországnak szánt hadianyagok átszállítását.
Aug.	24.	Ausztria-Magyarország hadat üzen Japánnak.	Okt.	20. Limán v. Sanders német tábornokot a török szárazföldi hadak főparancsnokává, nevezik ki.
Aug.	25.	Olaszország kinyilatkoztatja, hogy amíg Ausztria-Magyarország olaszoklakta vidékein nem történik semmi addig Olaszország megóvjja semlegeségét.	Okt.	28. A szerajevói bíróság meghozza ítéletét Ferenc Ferdinánd kir. herceg és neje evilkosai nerében
Aug.	~7	Ausztria-Magyarország hadat üzen Belgiumnak.	Nov.	2. Anglia az Északi-tengert hadi területén nyilvánítja.
Aug.	29.	Oroszország a szerb államterületből nyújtandó kárpótlás ellenében Bulgáriát csatlakozásra hívja fel.	Nov.	3. Olaszország külügyminisztere Sonnino lesz.
Szept.	•	• (Dec. 22-ig.) A francia kormány Bordeauxba menekül.	Nov.	5. Anglia Cyprus szigetét annektálja.
Szept.	• 3	XV. Benedek nápa megválasztása.	Nov.	12. Törökország hadat üzen Angliának, Francia- és Oroszországnak.
Szept.	• 5	• Anglia, Francia- és Oroszország egyezséget kötnek, hogy egyikük sem köt különbékét.	Nov.	14. Az oláh kormány ismét megtagadja a Törökországnak szánt hadianyagok átszállítását.
Szept.	•	• A német kormány tiltakozik az amerikai	Dec.	4. Bülow herceg Németország római kövétévé lesz.
	7		Dec.	5. Oroszország, Anglia és Franciaország kinyilatkoztatják Görögország-

fiak, hogy ha azonnal Szerbia mellé áll, övé lesz Albánia déli része.

Dec. 17. Anglia protektorátusa alá helyezi Egyiptomot.

1915.

Jan. 12. Ausztria-Magyarország külügyminisztere *Berchtold gróf* visszalép. Utóda *Bur ián báró*.

Jan. 24. Anglia tudomására adja Görögországnak, hogy ha segítségére siet Szerbiának, az entente beleegyezik, hogy Görögország Kis-Ázsiában területeket kapjon.

Febr. 3. Szerajevóban kivégzik az osztrák-magyar trónörökös pár három halálra ítélt gyilkosát (Cabrínovics, Jovanovics és Tlics).

Febr. 4. *Németország az Anglia körüli tengereket hadi területté nyilvánítja.*

Febr. 12. Wilson északamerikai elnök óvást emel a bűvárhaj ó-háború ellen és az amerikai hajók és polgárok számára szabad mozgást követel a tengeri hadi területen is.

Febr. 14. Merénylet a szófiai kaszinóban az oroszbarát párt hatalomra segítése érdekében.

Febr. 16. Németország visszautasítja Észak-Amerika febr. 12-iki követelését, hivatkozással Anglia embertelen hadviselési módjára.

Febr. 18. *Németország megkezdi Anglia ellen a bűvárhaj ó-háborút.*

Febr. 23. A berlini *Vonvárt*s szerkesztője kijelenti a porosz parlamentben, hogy a német birodalom győzelme nem kívánatos.

Febr. 28. Németország nem fogadja el az Egyesült Államoknak (febr. 21.) az élelmiszer-szállítmányok átengedésére vonatkozó javaslatát.

Marc. 3. és 5. A görög koronatanács elutasítja Görögország háborúba elegendését.

Marc. 6. Az ententebarát *Venizelosz* görög miniszterelnök távozik állásából. Utóda *Gunarisz* lesz.

Marc. 13. A semlegességet fogadott Görögország elbocsátja az angol tengerészeti missziót és elnapolja parlamentjét.

Márc. 17. Magyarországon rendszeresítik a «Szállítási igazolványokat».

Marc. 18. Az oláh kormány ismét megtagadja a Törökországnak szánt hadianyagok átszállítását.

Marc. 27. Ausztria-Magyarország Olaszország jóakarató semlegessége fejében ennek felajánlja Trentinót Trient városával együtt.

Marc. 28. Az angol «Falába» személyszállító hajót a németek elsüllyeszti. *Egy amerikai honpolgár is életét veszti.*

Ápr. 4. A német kormány felszólítja az Egyesült Államokat, hogy a Németországnak szükséges élelmiszerek és Németország ellenségeinek szállítandó fegyverek kérését a semlegesség szem előtt tartása mellett szabályozzák.

Ápr. 8. Ausztria-Magyarország március 27-iki ajánlatára Olaszország a következőket követeli: Dél-Tirolt, Görz-Gradiskát, Monfalconet, a Curzolari-szigetcsoportot, Pelagosát azonnal, az innét származó katonák és tengerészek haladéktalan elbocsájtását, a Valona, Saseno és távolabbi mögöttes részek felett gyakorlandó olasz felségjog elismerését és végül Triesztnak szabad kikötővé alakítását.

Ápr. 22. Észak-Amerika elutasítja Németország ápr. 4-iki kérését.

Ápr. 26. *Olaszország lekötelezi magát az entente-nak azzal, hogy egy hónapon belül az entente oldalán beavatkozik a háborúba.*

Máj. 1. A németek elsüllyeszti a «Gulflight» amerikai gőzöst. *Két amerikai honpolgár halálát leli.*

Máj. 4. *Olaszország formailag is felmondja a hármasszövetséget.*

Máj. 7. A német XJ-20 bűvárhajó elsüllyeszti a «Lusitania» angol személyszállító gőzöst, amely lövészert is szállított Angliába. A hajóval együtt elpusztult 1198 ember, köztük 785 utas.

Máj. 10. Ausztria-Magyarország utolsó ajánlata Olaszországnak, amelyben lényegesen közeledett az utóbbi követeléseikhez.

Máj. 15. Az Északamerikai Egyesült Államok *első Lusitania-j egy zeke* Németországhoz (követelik, hogy a bűvárhajóharc azonnal beszüntetessék, vagy legalább az amerikai polgárok életbiztonsága garantáltassék).

Máj. 15. *Kramft* és *Scheinert* az osztrák rendőrség hazaárulás gyanúja miatt letartóztatja.

Máj. 20. *Az olasz kamara elfogadja a háborús törvényjavaslatot.*

Máj. 23. *Olaszország hadat üzen Ausztria-Magyarországnak.*

Máj. 24. Németország Olaszországgal megskatja a diplomáciai összeköttetést.

Máj. 28. Németország válaszol az első Lusitania - jegyzékre (Anglia népjogellenes hadviselésére való utalással elutasítja az Unió követelését, de késznek nyilatkozik a személyszállítás rendezésére, ha az Unió kormánya biztosítja, hogy az e célra használt amerikai és

semleges, esetleg amerikai lobogóval ellátott ellenséges hajók nem szállítanak dugárút).

Jún. 9. A Wilson politikájával egyet nem értő Bryan amerikai államtitkár távozik állásából és helyébe Lansing lép.

Jún. 10. Az Északamerikai Egyesült-Államok második *Lusitania*-j egy zeke (ismét követelik az amerikai állampolgárok életének biztosítását, ha fel nem fegyverzett kereskedelmi hajókon utaznak).

Jún. 15. *Rasint* AZ osztrák rendőrség hazaárulás vádja miatt letartóztatja.

Jún. 27. Anglia megalkotja lövészertvényét, roppant mennyiségű lövészter elállítására érdekében.

Júl. 4. Magyarországon korlátozzák a húsfogyasztást.

Júl. 8. Németország válaszol a második *Lusitania*-j egyzeke (lényegileg azonos az első jegyzékre adott válasszal).

Júl. 17. *Bulgária a központi hatalmakkal politikai megegyezésre jut.*

Júl. 22. Az Északamerikai Egyesült-Államok nem fogadják el a júl. 8-iki német jegyzékben foglaltakat és megfenyegetik a német kormányt, hogy amerikai állampolgárok újabb károsítását barátságtalan eljárásnak minősítik.

Júl. 26. Görögország béklyóba verésének kezdete (Anglia elzárja a görög kikötőket és ezekbe csak olyan hajókat bocsát be, amelyeknek papírjait angol tengerészeti hatóságok átvizsgálták).

Júl. 28. XV. Benedek pápa békekötésre hívja fel a hadviselő feleket.

Júl. 29. Az entente megszállja a Görögországhoz tartozó Mytilene szigetet.

Az entente államai megegyeznek Konstantinápoly és a tengerszorosok birtoka tárgyában.

Aug. 3. Az orosz дума kimondja, hogy Oroszország a háborút a végeredményig folytatja és nem köt békét a teljes győzelem előtt.

Aug. 5. Az entente ismét felajánlja Görögországnak a görögök lakta kisázsiai területeket.

Aug. 10. Magyarországon megalakul a Korpa-központ.

Aug. 17. A képviselőházi elnöki választáson győzött *Venizelosz* ismét kormányra újjalakítása aug. 23.) jut Görögországban.

Aug. 19. Bethmann-Hollweg német birodalmi kancellár a birodalmi gyűlésen körvonalozza a német hadi célokat.

Az U-24 német búvárhajó elsüllyeszti az «Arabic» nevű teher- és személyszállító gőzöst. *Három amerikai honpolgár halálát leli.*

Aug. 20. *Olaszország hadat üzen Törökországnak.*

Szept. 1. Amerika tiltakozása folytán a német kormány betiltja búvárhajóinak, hogy személyszállító hajókat előzetes figyelmeztetés és az utasok biztonságba helyezése nélkül megtámadjanak.

Szept. A háborúellenes nemzetközi szocialista konferencia Svájcban, Zimmerwaldban.

Szept. 6. és 17. *Bulgária és Törökország egyezséget kötnek* (Bulgária területe 200a km²-el megnövekszik).

Szept. 15. *Venizelosz* titokban biztatást ad az entente-nak Szaloniki megszállására.

Szept. 18. Németország egészen beszűnteti az angol vizeken a kereskedelmi hajózás ellen eddig folytatott búvárhajó-háborút.

Szept. 21. *Bulgária elrendeli a mozgósítást.*

Szept. 24. Görögország mozgósít.

Szept. 29. Az északamerikai kormány kívánságára *Dumba* washingtoni osztrák-magyar követet visszahívják.

Szept. 30. Az entente csapatai Szalonikiben partra szállanak.

Okt. 4. Az entente Bulgáriához ultimátumot intéz a központi hatalmakkal való szakítás tárgyában.

Okt. 5-11. Bulgária elutasítja az entente követeléseit, amire az entente államai Bulgáriával megszakítják a diplomáciai összeköttetést.

Okt. 6. Az entente megsérti Görögország semlegességét, mert Szalonikiben csapatait partraszállítja.

Okt. 8. *Venizelosz* görög miniszterelnök bukása. Utóda *Zaimis*.

Okt. 10. A szerb kormány megkérdezi Görögországot, hogy Bulgária hadbalépése esetén szövetségi kötelezettségeinek eleget fog-e tenni?

Okt. 11-13. Az előző napi kérdésre Görögország semlegességét nyilvánítja ki.

Okt. 12. A szaloniki entente-haderő parancsnoka, *Sarrail* francia tábornok, megérkezik Szalonikibe.

Okt. 14-20. *Hadüzenet Bulgária, Szerbia, Anglia, Francia-, Orosz- és Olaszország közei.*

Okt. 19. Japán csatlakozik az 1914 szept. 5-iki londoni egyezséghez (nem köt különbékét).

Okt. 20. Az athéni angol követ kormányának nevében kijelenti a görög külügyminiszternek, hogy ha Görögország legott segítségére siet Szerbiának, akkor Anglia Görögországnak átengedi Cyprus-szigetét.

Okt. 29. A *Viviani* vezette francia minisztérium visszalép. Az új miniszterelnök és külügyminiszter *Briand* Arisztid.

Nov. 5. A *Zaimis* vezette görög minisztérium

beadja lemondását, november 7-én *Skuludis* az i'ij miniszterelnök.
 Nov. 7. A Földközi-tC'Msren az egyik osztrák-magyar búvárhajó elsüllyeszti az «Ancona» nevű gőzöst.
 Nov. 21. Olaszország csatlakozik az entente-nak 1914 szept. 5-iki ama egyezségéhez, hogy nem köt különbékét.
 Nov. 23. Az athéni entente-követek a macedóniai görög vasutak átengedését követelik.
 Nov. 26. Az athéni entente-követek Szaloniki teljes kiűritését követelik.
 Nov. 30. Anglia, Francia-, Orosz- és Olaszország, valamint Japán kibővítik az 1914 szept. 5-iki londoni azt az egyezséget, amely szerint egyikük sem köt különbékét.
 Dec. 9. Az osztrák-magyar búvárhajók egyike által a Földközi-tengeren nov. 7-én elsüllyesztett «Ancona» nevű gőzös ügyében az Egyesült-Államok fennhéjázó jegyzéket intéznek Ausztria-Magyarországhoz.
 Dec. 14. Ausztria-Magyarország méltó módon visszautasítja az Egyesült-Államok dec. 9-iki «Anconao-jegyzékét és a panaszok szabatos meghatározását kéri.
 Dec. 29. Ausztria-Magyarország válaszul az Egyesült-Államok második «Ancona»-jegyzékére és német befolyás folytán kárpótlást ígér.
 Dec. 30. A Szalonikiben partraszállott entente-csapatok elfoglalják Németország, Ausztria-Magyarország és Törökország konzuljait.

1916.

Jan. 1. A görög kormány tiltakozik az entente-nál a központi hatalmak konzuljainak elfogatása miatt.
 Jan. 10. Budapesten életbelép a kenyér jegyrendszer.
 Jan. 11. Francia csapatok megszállják Korfu szigetét.
 Jan. 16. Montenegró hadereje leteszi fegyvereit.
 Jan. 26. Az angol felsőház elfogadja az új véderőtvényt (a 18-41 éves nőtlén férfiak védkötelezettsége).
 Jan. 28. Az entente-haderők elfoglalják Szaloniki parti erődjait.
 Febr. A második nemzetközi szocialista konferencia *Bernben*.
 Febr. 2. *Goremykin* helyett *Stürmer* lesz az orosz miniszterelnök a végből, hogy Németországgal tárgyalásokat kezdjen a békére vonatkozólag.
 Febr. 8. A német és az osztrák-magyar kormányok értesítik a semleges államokat,

hogy 1916 február 23-tól a felfegyverzett kereskedelmi hajókkal hadihajók gyanánt bánnak el.
 Febr. 10. Magyarországon megalakul a Cukorközpont.
 Febr. 11. Olaszország betiltja a Németországgal való kereskedelmet.
 Febr. 16. A szaloniki entente-haderők birtokukba veszik a tesszáliai vasutakat.
 Febr. 23. *Az úgynevezett szigorított búvárhajóháború kezdete.*
 A portugál kikötőkben a német hajókat lefoglalják.
Acquit angol miniszterelnök beszéde a béke feltételeire vonatkozólag (az entente csak akkor teszi le a fegyvert, ha Belgium összes veszteségeiért kárpótolva lesz, ha Franciaország ellenes támadás ellen biztosítható, ha a nemzeti kisebbségek jogai biztosíthatnak és Poroszország katonai hatalma tökéletesen és végleg megsemmisített) .
 Marc. 2. Magyarországon megalakul az Újságpapír központ.
 Marc. 4. *A charlevillei haditanács* (a német legfelsőbb hadvezetés elveti a korlátlan búvárhajó-háború megkezdését).
 Marc. 9. *Németország hadat üzen Portugáliának.*
 Marc. 13. Ausztria-Magyarország megszakítja a diplomáciai összeköttetést Portugáliával.
 Marc. 15. *Tirpitz* a német tengerészeti minisztérium államtitkára távozik állásából (utóda *Capelle* tengernagy).
 Marc. 24. A német szocialisták szélsőséges irányzatot valló tagjai (Haase) kiválnak az anyapártból és «Socialdemokratische Arbeitsgemeinschaft» néven *forradalmi alapon álló párttá* szervezkednek.
 Marc. 24. A francia «Sussex» gőzöst az egyik német búvárhajó elsüllyeszti. Ez alkalommal *amerikai honpolgárok is életüket veszítették.*
 Márc. 26-28. Francia-, Olasz- és Oroszország, valamint Anglia, Belgium, Japán, Szerbia és Portugália első párizsi interparlamentáris gazdasági konferenciája.
 Ápr. 5. *Bethmann-Hollmeg* birodalmi kancellár a német birodalmi gyűlésen a békéről nyilatkozván, kijelenti azt is, hogy Németország nem ismerheti el a statusquo antet.
 Ápr. 8. Írországbán kihirdetik az ostromállapotot.
 Ápr. 12. Az entente szaloniki csapatai birtokba veszik a patrasz-larisszai vasútvonalat.
 Ápr. 20. Az Északamerikai Egyesült-Államok első «Sussex-jegyzéke» (az ú. n. Nieder-

boxungsnote) a német kormányhoz, amelyben a diplomáciai viszony megszakításával fenyegetődnek, ha Németország búvárhajói továbbra is könnyörtelenül és megkülönböztetés nélkül harcolnak a kereskedelmi hajók ellen.

Ápr. 26. A banjalukai hazaárulási perben 156 szerb vádlott felett ítéleznek.

Ápr. 26. (május). A Sinn Fein nevű ír forradalmi szövetség Írországból kirobantja a forradalmat.

Máj. 1. *Liebknecht* német szocialista forradalmi beszéde Berlinben a Potsdamer-Platzon (a háborúellenes agitáció megindulása Németországban).

Máj. 2. Az 1916 ápr. 26-án kerekedett ír forradalmat elfojtják.

Máj. 4. Németország válaszol az Unió ápr. 20-iki Sussex-jegyzékére. Kijelenti, hogy egyelőre hajlandó a búvárhajóharcot mérsékelni, ha Amerika Angliával szemben is nemcsak tiltakozik a nemzetközi jogon ejtett sérelmek miatt, hanem ott is követelni fogja ama nemzetközi jogi szabályok tiszteletben tartását, amelyek a háború előtt általánosan elismertek voltak. Addig is Németország fenntartja, hogy önvédelme e leghatásosabb fegyverének azt a hasznát vegye, amely céljának legjobban megfelel.

Máj. 6. *Szuhomlinov* orosz hadügyminisztert megvesztegetésért és felség sértésért letartóztatták.

Máj. 10. Az Egyesült-Államok második Sussex-jegyzéke, amelyben az Unió elzárkózik Németország ama jogos kívánsága elől, hogy az Egyesült-Államok *Angliával szemben* is föllépjének.

Máj. 17. Az angol alsóház elfogadja az általános katonai kötelezettségre vonatkozó törvényjavaslatot.

Máj. 22. Németországban felállítják a «Közélelmezési hivatal»-t.

Máj. 24. Az északamerikai Unió elnöke, *Wilson*, beszédet mond, amelyben kijelenti, hogy elérkezettnek látja az időt arra, hogy a béke megkötése érdekében közbelépjen.

Jún. 1. Magyarországon megalakul a Pénzintézeti Központ.

jún. 6. *Kitchener* lord angol hadügyminiszter az Arkney-szigetek közelében az elsüllyedő *Hampshire* angol hajón halálát leli;

Jún. 6-24. Az entente blokád alá helyezi Görögországot.

Jún. 9. *Kramar Károly* és *Rasin Alajos* osztrák képviselőket, valamint *Cservenka Vin-*

cét, a Narodni Listy titkárát és *Zamasal József* könyvelőt a bécsi Landwenger hadosztálybíróóság hazaárulás és kémkedés miatt halálra ítéli.

Jún. 14-17. Az entente-hatalmak második párizsi gazdasági konferenciája.

Jún. 17. Németország óvást emel Anglia ama népjogellenes eljárása ellen, hogy a semleges államoknak Németországgal összeköttetésben levő cégeit megrendszabályozta.

Jún. 21. Az entente ultimátumot intéz Görögországhoz, amelyben követeli mozgósított hadereje leszerelését, más minisztérium kinevezését, képviselőháza feloszlását és néhány rendőrtisztviselőjének elbocsátását.

Jún. 22. Görögország az entente jún. 21-iki ultimátumát elfogadja és a *Skuhidis* minisztérium helyébe *Zaimis* lép.

Jún. 28. *Liebknecht Károly* német birodalmi képviselőt hazaárulás kísérlete stb. miatt a hadbíróóság elítéli.

Jún. (végén) Tömegsztrájk a berlini és braunschweigi lövészergyárakban.

Júl. 6. *Lloyd George Anglia hadügyminisztere lesz.*

Júl. 7. Anglia és Franciaország felbontja az 1909. évi londoni tengerjogi egyezséget.

Júl. 16. Az 1915-ben alapított német «Unabhängige Ausschuss für einen deutschen Frieden» egyesülés megkezdi nyilvános működését (célja Németország hatalmának kiterjesztése Nyugat és Kelet felé).

Júl. 17. A Károlyi-csoport párttá alakul függetlenségi és 48-as párt néven.

Júl. 27. A brüggei német hadbíróóság ítélete alapján Brüsszelben kivégzik *Fryatt* angol hajóskapitányt, aki 1915 márc.

28-án a német U-33-at nekirohanással el akarta pusztítani.

Aug. 3. Sir *Roger Casement-et*, az írek egyik vezérét, hazaárulásért Londonban kivégzik.

Aug. 4. *Írországból* a Sinn-Fein mozgalom a legélesebb formában megújul.

Oroszország ultimátumot intéz Romániához fegyveres beavatkozása tárgyában.

Aug. 11-12. Németország és Ausztria-Magyarország a lengyel királyság megalkotása tárgyában megegyeznek egymással.

Aug. 17. *Románia Oroszországgal katonai egyezséget köt.*

Aug. 26. *Olaszország hadat üzen Németországnak.*

Aug. 27. *Románia hadat üzen Ausztria-Magyarországnak.*

Aug. 28. *Németország hadat üzen Romániának.*

Az entente *Dusmanes* görög vezérkari főnök elbocsátását erőszakolja ki.
 Aug. 29. *Hindenburg* tábornagyot a német tábori hadsereg vezérkari főnökévé, *Ludendorff* tábornokot pedig első f őszállás-mesterré nevezik ki.
 Aug. 30. *Törökország* hadat üzen *Romániának*.
 Szept. 1. *Bulgária* hadat üzen *Romániának*.
Venizelosz Szalon ikiben ellenkormányt alakít.
 Az angol-francia flotta (42 egység) behajózik a pireuszi görög kikötőbe.
 Szept. 2-3. Anglia és Franciaország követelésére Görögország megengedi postájának és távíróinak ellenőrzését, továbbá hozzájárul a kémkedésben gyanúsítható ellenséges ügynökök kiutasításához, nemkülönben a kémkedésben részes görög állampolgárok megrendszabályozásához.
 Szept. 9. A 4. görög hadtest önkéntesen megadja magát a németeknek.
 Szept. 12. A görög *Zaimis* minisztérium visszalép.
 Szept. 16. Az entente Görögországnak a Struma torkolatától délre eső partjait blokádnak alá veszi.
 Szept. 21. Magyarországon hetenként két hústalan és egy zsírtalan napot rendelnek el.
 Szept. 30. Az entente Görögországot hadbalépésre avagy összes hadiszereinek és vasúti felszereléseinek feltétlen kiszolgáltatására és fegyveres erejének feloszlására szólítja fel.
 Okt. 1. Anglia felszólítja a görög királyt, hogy hadseregével együtt csatlakozzék az entente-hoz.
 Okt. 4. A *Kalogeropulos* vezette görög minisztérium visszalép és helyébe október 9-én a *Lambros* vezette kabinet következik.
 Okt. 11. Az entente Görögországhoz ultimátumot intéz flottájának és a Pireusz- Larissa-i vasútvonal átadása végett (a flottát a görög kormány d. u. átadja).
 Okt. 15. Az entente az Athen által uralt erődöket megszállja.
 Okt. 21. Adler Frigyes dr. Bécsben agyonlővi gróf *Stürgkh* *Károly* osztrák miniszterelnököt. Utóda *Körber*.
 Okt. 26. Magyarországon megalakul a Közélemezési Hivatal.
 Okt. 31. Németországban megszervezik a «Hadhivatal»-t, amelynek feladata az élelem megszerzése a lőszergyári munkások számára, továbbá a nyers anyag biztosítása és hadianyagok előállítás.
 Nov. 5. Németország és Ausztria-Magyarország közösen kinyilatkoztatják az önálló alkotmányos lengyel királyság megalkotását.

Nov. 7. Wilsont ismét az Északamerikai Egyesült Államok elnökévé választják.
 Nov. 11. Magyarország, Németország és Ausztria gazdasági egyesületei Budapesten együttes tanácskozást tartanak.
 Nov. 18. Az entente fegyverek, lővőszer, vasúti kocsik stb. kiadását követeli Görögországtól.
 Nov. 19. Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és Törökország követeit kiutasítják Görögországból.
 Nov. 21. *I. Ferenc József ausztriai császár és magyar király este 9 órakor Schönbrunnban meghal. Utóda IV. Károly*.
 Nov. 23. *Stürmer* orosz miniszterelnök visszalép, helyét *Trepov* foglalja el, aki leleplezte azt az egyezményt, amelyet az entente kötött a Boszporus és a Dardanellák sorsa dolgában.
 Nov. 26. Görögország (*Venizelosz*-kormány) hadat üzen *Németországnak és Bulgáriának*.
 Az entente ultimátummal követeli Görögországtól, hogy dec. i-ig tűzérsegi felszerelését, dec. 15-ig pedig többi hadiszereit szolgáltassa ki.
 Nov. 30. Görögország megtagadja fegyvereinek kiszolgáltatását.
 Dec. 1. Az athéni felkelés *Venizelosz* és az entente ellen.
 Dec. 2. A német birodalmi-gyűlés elfogadja a *nemzeti segédszolgálatra* vonatkozó törvényjavaslatot.
 Dec. 3. *IV. Károly király átveszi az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokságát*.
 Dec. 7. Mivel Görögország hadereje fegyvereinek kiszolgáltatását megtagadta (nov. 30.), az entente a legszigorúbb blokádot lépteti életbe.
Asquit angol miniszterelnök távozik állásából és helyét *Lloyd George* foglalja el (*szélső háborús párt*).
 Dec. 12. *A központi hatalmak békét ajánlanak az entente-nak*.
 Dec. 13. *Körber* osztr. miniszterelnök lemond. Utóda előbb *Spitzmüller dr.*, később *Clam-Martinic gróf*.
 Dec. 13-19. Az entente illetékes vezető államférfiai visszautasítják a központi hatalmak békeajánlatát (Franciaország 13-án, Oroszország 16-án, Olaszország 18-án, Anglia 19-én).
 Dec. 14. Az entente ultimátummal Észak-Görögország katonai kiűritését követeli.
 Dec. 15. E követelést Görögország teljesíti.
 Dec. 19. *Ludendorff* jelenti, hogy a korlátlan bűvárhajó-háború nélkül a központi hatalmak elvesztik a háborút (dec. 23-án *Hindenburg* megerősíti *Ludendorff* jelentését).

Dec. 21. *Wilson* (aide-memoire) felhívást intéz a hadviselő felekhez, hogy közöljék vele békefeltételeiket.

Károly király megkegyelmez a hazaárulásért halálra ítélt dr. Kramáinak és társainak.

Dec. 22. *Bur ián gróf* osztrák-magyar külügy-miniszter távozik állásából; helyébe *gróf Czernin Ottokár* lép.

A német tengerészeti admirális újabb emlékiratban sürgeti a korlátlan búvárhajó-háború megkezdését.

Dec. 26. Ausztria-Magyarország és Németország válaszol Wilsonnak békét közvetítő jegyzékére.

Hindenburg kijelenti, hogy a háború befejezésének gyors eszköze a tengeren való erőyes cselekvés (korlátlan búvárhajó-háború).

Dec. 30. Az entente államai együttesen válasznak a központi hatalmak békeajánlatára (a központi hatalmak ajánlata nem határozott, tehát elutasítják és nem foglalkoznak vele).

IV. Károly királyt és *Zita* királynőt Magyarországon megkoronázzák.

Dec. 31. Az entente újabb követelésekkel lép fel Görögországgal szemben. 1917.

Jan. 6. Magyarországon megalakul az Országos Szénbizottság.

Károly király és Vilmos császár hadparancsban tudatják, hogy mivel békeajánlataikat visszautasították, tovább kell harcolni. Együttal az ellenségre hárítottak minden felelősséget a további vérontásért.

A csehek prágai gyűlésén *Stanek* az az egész cseh nép és a «bilincsekbe vert politikailag halott szlovák testvérhajtása» nevében önrendelkezési jogot és a békétárgyalásokon való képviselést követel.

Jan. 9. *Plessben*, a német főhadiszálláson, a központi hatalmak elhatározzák a korlátlan búvárhajó-háború megindítását.

Jan. 10. *Trepov* orosz miniszterelnök lemond, mert a moszkvai nagy zavargásokat nem tudta megakadályozni. Utóda *Gahcin* herceg lett.

Jan. 12. és 16. Az entente hatalmai válasznak Wilsonnak békét közvetítő ajánlatára és körvonalozzák követeléseiket.

Jan. 16. Németország Mexikónak szövetséget ajánl.

Jan. 18. Ausztria-Magyarország és Németország képviselői Berlinben a szövetséges or-

szágokat érdeklő élelmezési kérdések felett tárgyaltak.

Jan. 22. *Wilson* üzenete az északamerikai szenátusnak a népszövetség megalkotását illetőleg.

Jan. 25. Az angol kormány visszautasítja Wilsonnak a népszövetség megalkotását illető tervét.

Jan. 29. *Bethmann-Hollweg*, *Wilson* jan. 22-i üzenetére, körvonalozza a béke feltételeit.

Jan. 31. Frigyes kir. herceg tábornagyot felmentik az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoki állása alól.

Németország és Ausztria-Magyarország kihirdetik a korlátlan búvárhajó-háborút.

Febr. 3. Az Északamerikai Egyesült Államok Németországgal megszakítják a diplomáciai összeköttetést (ok a korlátlan búvárhajó-háború kihirdetése).

Febr. 4. Magyarországon megalakul a Vasbizottság.

Szaíd Halim török nagyvezér távozik állásából; utóda *Talaat* basa.

Febr. 11. A horvát országgyűlésen *Radics* interpellált a dualizmus ellen és a horvátoklakta területek egyesítése érdekében foglalt állást.

Febr. 14. Anglia, Francia- és Oroszország egyezséget kötnek Elzász-Lotaringia és a Rajna menti határok tárgyában.

Febr. 18. Az elhunyt *Haus Antal* osztrák-magyar vezértengernagy utódául *Nyegován Miksa* altengernagyot nevezik ki.

Febr. 20. A pótlásügyek főnökévé kinevezett *Hazai* br. honv. miniszter helyét *Sxurmay* Sándor foglalja el.

Febr. 26. Oroszország békekísérletet tesz.

Marc. 1. *Hötzendorfi Conrad Ferencet* az osztrák-magyar hadsereg vezérkari főnökét állásától felmentik. Utóda *Arz Artúr* gyalogsági tábornok.

Marc. 5. Ausztria-Magyarországon közös élelmezési bizottság alakul.

Marc. 8. A kolozsvári honvéd hadosztálybíróság halálos ítéletet hoz *Pop Dávid* gör. kel.

lelkész és társai hazaárulási perében.

Marc. 9. Az első éhségzendülés Pétervárott.

Marc. 11. Anglia, Francia- és Oroszország egyezséget kötnek Oroszország nyugati határai tekintetében.

Marc. 12. Fosztogatásokkal párosult zavargások Pétervárott.

Marc. 14. Kiűt az orosz forradalom.

Marc. 16. II. *Miklós orosz cár trónjáról lemond* (az orosz kormány élére *Lvov* herceg kerül).

Marc. 17. A francia *Briand-kormány lemond*. Helyét, márc. 19-én, a *Ribot* vezette minisztérium foglalja el.

Marc. 19. Berlinben megkezdődik a magyar, német és osztrák gazdasági szövetség tanácskozása.

Marc. 22. Az új francia kormány nyilatkozik, hogy a háborút a győzelemig folytatja és amíg vissza nem szerzi az elvesztett tartományokat.

Marc. 24. *Károly király* a francia köztársaság elnökének szánt levelét átadja sógorának, *Sixtus* párizsi hercegnek (a levelet márc. 31-én adták át Poincarénak).

A korlátlan bűvárhajó-háborút az Északi Jeges-tengerre is kiterjesztik.

Márc. 25. Az új orosz kormány kiáltványban felhívja a népet és a hadsereget, hogy a végsőig folytassa a harcot az ellenség ellen.

Ápr. 4. Magyarországon megalakul a Cipőközpont.

Ápr. 6. *Az Északamerikai Egyesült-Államok hadat üzennek Németországnak.*

Ápr. 7. *Vilmos* német császár mint porosz király rendeletet intéz kancellárjához a porosz politikai, gazdasági és szociális élet kiépítése és a képviselők közvetlen és titkos választása tárgyában.

Ápr. 8. *Miljukov* orosz külügyminiszter nyilatkozik az új orosz kormány hadi céljairól: a török uralom alatt lévő népek felszabadítása és Ausztria-Magyarország alapjában való reorganizálása.

Ápr. 9. *Krobotin* báró osztrák-magyar közös hadügyminiszter beadta lemondását.

Utóda *Stöger-Steiner Rezső* lett.

Kuba és Panama szakít Németországgal.

Ausztria-Magyarország szakít az Északamerikai Egyesült-Államokkal.

Ápr. 10. Az orosz forradalmi kormány nyilatkozata a népek önrendelkezési jogát illetően.

Ápr. 12. Brazília megszakítja a diplomáciai összeköttetést Németországgal.

Ápr. 12. *Czernin* gróf titkos értesítése Ausztria-Magyarország további ellenállásra képtelen lezülött állapotáról (az értesítés egyik példánya Károly király anyósa révén *Erzsebet* német birodalmi gyűlési tag kezébe jut, aki ezt Svájcban át az entente tudomására adja).

Ápr. 13. Megjelenik Ausztria-Magyarországnak az orosz nép címére kiadott békeüzenete.

Oroszországban a kormány ellenőrzésére megalakul a munkások és katonák képviselőinek tanácsa.

Bolivia Németországgal megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Ápr. 14. A német kormány is békeüzenetet intéz az orosz kormányhoz.

Ápr. (középe). A német városokban sztrájkok törnek ki ezzel a jelszóval: *Békét, szabadságot és kenyeret!*

Ápr. 19. *Sonnino* olasz külügyminiszter tiltakozik a békétárgyalások megkezdésének gondolata ellen is.

Ápr. 20. Törökország az Északamerikai Egyesült-Államokkal megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Ápr. 24. A spanyol kormány Németországnál tiltakozik a bűvárhajó-háború ellen.

Ápr. 24-25. Anglia törvénnyel gondoskodik a gabonatermelés fokozásáról.

Ápr. 27. Guatemala Németországgal megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Ápr. 27. összehívják a három éve szünetelő osztrák Reichsrat-ot.

Máj. 1. Munkásgyűlések Budapesten, amelyeken követelték a békepropaganda szabaddá tételét és sürgették az általános választójogot.

Máj. 3. A korlátlan bűvárhajó-háborút Anglia körül kitágítják.

Máj. 4. *Lambros* vezette görög minisztérium visszalép; az újraalakult minisztérium élére *Zaimis* kerül.

Máj. 8. Az entente interparlamentáris konferenciája Párizsban kimondja, hogy csak olyan béke fogadható el, amely a jogosult nemzeti visszakövetelések eredményével együtt a világ szabadságának és a jognak győzelmét biztosítja.

Máj. 7-9. *Sixtus* párizsi herceg másodszor is Bécsbe látogat, hogy Károly királynak békére vonatkozó levelét átvegye.

Máj. 12. Az orosz дума a háború folytatása mellett dönt.

Máj. 17. Honduras Németországgal megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Máj. 18. Anglia megalkotja a *birodalmi hadi kabinet-et*.

Máj. 19. Megkezdődik a holland-skandináv békebizottság tárgyalása *Stockholmban* a hadviselő államok szocialista szervezeteinek képviselőivel.

Máj. 20. Defaitista szervezetek kiterjedt lázadást robbantanak ki a francia hadseregben, amelyet csakis kérelmelhetetlen szigorral fojthattak el.

Máj. 20-21. Libéria és Nicaragua Németországgal megszakítják a diplomáciai összeköttetést.

Máj. 23. *Gróf Tisza István* beadja a magyar kormány lemondását (ok a választójog széles kiterjesztése); utóda (jún. 13.) *Eszterházy Mór*.

Máj. 30. Az osztrák Reichsrat ülésén *Stanek* cseh képviselő nyilatkozatot terjeszt elő, hogy a monarchia egyenlő és teljes jogú nemzeti államok szövetségévé (fő-

deralizmus) alakuljon át; *Korosec* dr. pedig a délszlávok, a szlovének, horvátok és szerbek (trializmus) egyesítését követelte.

Máj. 30. Magyarországon megalakult a Faközpont.

Máj. 31. *A magyar szocialisták Stockholmba küldött képviselői* (Bokányi, Buchinger, Garami, Kunfi és Weltner) *tárgyalnak a holland-skandináv békebizottsággal.*

Jim. 2. *Ribot* a francia kamarában beszédet mond a stockholmi konferencia ellen és *kijelenti*, hogy a kormány nem ad útlevelet a szocialistáknak a Stockholmba való utazásra.

Jún. 3. Az orosz munkás» és katonatanács felhívja az európai népeket, hogy együttesen kezdjenek akciót a béke érdekében és hogy nemzetközi szocialista konferenciát hívjanak össze.

Jún. 5. Haiti Németországgal megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Jún. 6. *Károlyi Mihály* pártcsoportja és a demokráta, társulva a parlamenten kívül álló szociáldemokratákkal, ú. n. *demokratata* (választójogi) *klubhaxi* egyesülve, célul tűzik ki az általános, egyenlő és titkos választójog kivételét, a béke megkötését hódítás és kárpótlás nélkül stb.

Jún. 11. San Domingo Németországgal megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Az entente *Konstantin* görög király lemondását követeli és csapatokat szállít partra a Pireusban.

Jún. 12. *Konstantin görög király lemondás nélkül távozik* Görögországból és trónörököséül második fiát, *Sándort* jelöli ki.

Jún. 18. Az osztrák *Clam-Martinic-'koTvaÁxyi* megbukik; helyére (23-án) *Seidler Ernő* dr. minisztériuma lép.

Jún. 22. *Georgi* osztrák Landwehr.-Miniszter az osztrák képviselőház mentelmi bizottságában nyilatkozik egyes cseh ezredek harctéri magatartásáról; számszerű adatokkal szolgált az ellenséghez át-pártolt cseh tisztekről és legénységről, valamint a cseh légiók alakulásáról stb.

Jún. 26. *Almerydat*, a francia békebarát és ultraradikális «Bonnet Rouge» igazgatóját a francia kormány letartóztatja.

Jún. 27. A budapesti munkásságnak az általános választójog érdekében tartott népgyűlése előbb tüntetéssé, később pedig rombolással kapcsolatos zavargássá fajult.

κ Görögországban ismét *Venizelosz* jut a kormány élére. Ezzel egyidőben Görögország az entente hatalmainak sorába lép.

Jún. 30. Görögország a központi hatalmakkal megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Júl. 2. Károly király Ausztriában politikai amnesztiát ad (elsősorban a csehek javára).

Júl. 7. A francia hadügyminiszter kijelenti a kamarában, hogy a francia csapatok morális állapota miatt hosszabb ideig nagyobb hadműveleteket végrehajtani nem lehet.

Júl. 9. A kievi ukrán középponti tanács proklamálja az ukrán köztársaságot.

Júl. 10. Károly király a hazaárulásért elítélt *Kramarnak* és társainak visszaadja szabadságát.

Júl. 14. *Bethmann-Hollweg* német kancellár távozik állásából, mert a német többségi pártok benne a béke akadályát látják.

Utóda Dr. *Michaelis György*.

Júl. 18. Finnország önálló állammá nyilvánítja magát.

A kiélti matrózlázadás.

Júl. 19. A német birodalmi gyűlés *Michaelis?* kancellár békére hajló beszéde nyomán (214 szóval 116 ellenében) békehatározatot (megegyezéssel béke) fogad el.

Júl. 20. A *korfui egyezség*; megvetik alapját a háború végén valóra vált *SHS* államnak.

Júl. 22. A délvidéki szerbek Újvidéken gyűlést tartottak, szövetkeznek a Károlyi-párttal és kimondják, hogy pártjuk Programjának főpontja az általános, egyenlő és titkos választójog, amelytől a szerb nemzetiségi aspirációk teljesítését várják.

Júl. 22. *Lvov* herceg orosz miniszterelnök az agrár-reform miatt visszalép. Utóda *Kerenszki*.

Júl. 25. Az osztrák *Seidler-korrány* helyére *Hussarek* minisztériuma lép.

Az a gol alsóházban *Ramsay MacDonald* és *Trevelyan* békeindítványt terjesztenek elő (júl. 27. az indítványt elvetik).

Júl. 28. *Sziám* hadat üzen Németországnak és *Atisztria Magyarországnak*.

Aug. 1. XV. Benedek pápa jegyzéket intéz a hadviselő államok kormányaihoz a békétárgyalások megindítása végett.

Aug. 4. *hibéria?* hadat üzen Németországnak. *Radies István* horvát parasztpárti képviselő beszédében Horvátország teljes függetlenítését, a magyar iskolák bezárását stb. ér a Bácskának és Bácságnak horvát vezetés alá helyezendő *önálló délszláv államhoz* csatolását követeli.

Aug. 5. *Zimmermann* német külügyi államtit-

kár visszalép és helyét *Kühlmannak*. adja át.

Aug. 7. Magyarországon megalakul a Takarmányközpont.

Aug. 9. A központi hatalmak Bécsben közlekedésügyi tárgyalást tartottak.

Aug. 14. *Kína hadat üzen Németországnak*.

Aug. 20. *Eszterházy Mór* gróf miniszterelnök leköszön állásáról. Utóda *Wekerle Sándor*.

Aug. 21. *Kína hadat üzen Ausztria-Magyarországnak*.

Aug. 23-szept. 26. A hazaárulással, hűtlenséggel és csalással vádolt *Suchomlinov* orosz hadügyminiszter elleni peres eljárás.

Aug. 31. Az angol nagykövet a pápai államtitkári hivatalnak átnyújtja az amerikai kormánytól a pápa békeajegyzékére adott elutasító választ.

Szept. 1. *Mahy* francia belügyminiszter titkos béke propaganda ja miatt távozik állásából.

Szept. 4. Az ideiglenes orosz kormány hozzájárul az 1914 szeptember 5-1 londoni szerződéshez, amely kizárja a különbéke kötését.

Szept. 7. A *Ribot* vezette francia kormány lemond és helyébe *Painlevé*, erős háborús-párti minisztériuma lép.

Szept. 10. Ausztria-Magyarország válaszol a pápa békeajegyzékére.

Szept. 15. *Kornilov* orosz tábornok ellenforradalmi kísérlete kudarcot vall.

Szept. 17. Oroszországot köztársasági állammá kiáltják ki és a hatalmat öttagú direktóriumra ruházzák.

Szept. 17. *Károlyi Mihály* gróf Cegléden az annexió és hódítás nélküli békét hangoztatja.

Szept. 18. Gazdasági tárgyalás Budapesten német, osztrák és magyar megbízottak között.

Szept. 21. Costa Rica Németországgal megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Lajos bajor király válaszol a pápa békeajegyzékére.

Szept. 24. A német kancellár válaszol a pápa békeajegyzékére.

Szept. 25. Németországban «Hazai Párt» címen új párt alakul, amely az erős béke érdekében száll síkra.

Szept. 26. Bulgária válaszol a pápa békeajegyzékére.

Szept. 30. A török szultán válaszol a pápa békeajegyzékére.

Okt. 1. A németbarát propagandával vádolt *Bolo* pasát Párizsban letartóztatják, mert amerikai értesítés szerint 1.600.000 dollárt kapott a németektől.

miniszter Budapesten *Wekerle* miniszterelnök ebédjén nyilatkozik a külügyi helyzetről.

Okt. 6. A német birodalmi gyűlésen a hadügyminiszter beszéde révén kiderül, hogy a német hadseregben széleskörű politikai agitáció indult meg.

Okt. 7. Uruguay és Peru Németországgal megszakítják a diplomáciai összeköttetést.

Okt. 9. A német birodalmi gyűlésen:

1. *Capelle* tengerészeti államtitkár okmányokkal bizonyítja, hogy a függetlenségi szocialisták zendülésre bíztatták a német flotta néhány emberét.

2. *Michaelis* államtitkár nyilatkozik a béke ügyéről és kijelenti, hogy Németország mindaddig harcol, amíg szárazon és vízen meg nem szerzi az őt megillető helyet.

Okt. 21. Az ifjú-csehek bizalmi férfiai bécsi ülésükön a *történelmi Magyarország egyes részeit is maguknak követelik*.

Okt. 25. *Brazília hadat üzen Németországnak*.

Okt. 27. Az olasz *Boselli* minisztérium megbukik az olasz hadsereget a 12. isonzoí csatában ért veresége miatt. Utóda *Orlando*.

Nov. 1. *Michaelis* német kancellár visszalép; utóda gróf *Herling* az eddigi bajor miniszterelnök.

Ncv. 6-12. *Újabb forradalom Pétervárott, amelyben a bolsevikok jutnak győzelemre (Lenin, Trockij)* és így Oroszország tanácsköztársasággá lesz.

Nov. 13. A *Painlevé* vezette francia kormány lemond és helyébe a *Clemenceau* vezette minisztérium lép.

Nov. 20. *Lenin* és *Trockij* békekötésre szólítják fel az összes hadviselő feleket.

A korlátlan búvárhajó-háborút a Földközi-tengeren és az Atlanti-óceánon is kitágítják.

Clemenceau a francia kamarában harcias beszédet mond és megfenyegeti a békére hajlamos árulókat.

Kiev ben kikiáltják az ukrán köztársaságot.

Nov. 25. A budapesti munkásság tüntető gyűlést rendez a béke érdekében.

Dec. 7-15. *Fegyverszünet a keleti hadszíntéren*.

Dec. 7. *Az Északamerikai Egyesült-Államok hadat üzennek Ausztria-Magyarországnak*.

Dec. 8. Ecuador Németországgal megszakítja a diplomáciai viszonyt.

Dec. 11. *Kuba és Panama hadat üzennek Ausztria-Magyarországnak*.

Dec. 16. Az entente hadviselő félnek ismeri el a *Csehszlovák Nemzeti Tanácsot*.

Dec. 17-1918 jan. 14. A központi hatalmak és Oroszország meghosszabbítják a

Dac. 2i. *A magyar választójogi javaslat előterjesztése.*

Kína hadat üzen Ausztria-Magyarországnak.

Dec. 22. *A breszt-litovszki béketárgyalások kezdete.* 1918.

Jan. 6. A csehek Prágában gyűlést tartanak, követelvé a cseh állam szuverenitását.

Jan. 8. *Wilson* üzenetet küld az Unió kongresszusához, amelyben 14 pontba foglaltan kifejti békeprogramját.

Jan. 14. *Caillaux* francia képviselőt és volt miniszterelnököt állítólagos defatista üzelmiei és államcsíny tervezése miatt le tartóztatják.

Jan. 16-22. Bécsben, Bécsújhelyen és más oszt-rák városokban a lisztadagok leszállítása miatt és a béke érdekében a munkásság tömegsztrájkot rendez.

Jan. 19. Budapesten a munkásság négy napos általános sztrájkot kezdett (okok: annexiómentes béke, választójog elintézése, gondoskodás a munkások élet-szükséglet! cikkeinek igazságos és olcsó kiosztásáról).

Jan. 20. *Károlyi Imre* gróf «Az Újság»-ban közzétett levelében *Károlyi Mihályt* politikai kalandornak és a béke lehetőségét az ellenséggel való kacérkodás által elodázó félhazaárulónak nevezi.

Jan. 24. *Herling* német birodalmi kancellár és gróf *Czernin* osztrák-magyar külügy-miniszter kinyilatkoztatják, hogy a béketárgyalások alapjául elfogadják *Wilson* 14 pontját.

Jan. 28. Oroszország Romániával megszakítja a diplomáciai összeköttetést.

Németország igen nagy területén a munkásság politikai okokból sztrájkba áll (munkástanácsok alakítása).

Febr. *Northcliffe* lord megszervezi az entente propagandájának irányításáig az ú. 11. «Szövetségközi Bizottság»-ot.

Febr. 1. *A pólai és cattarói haditengerészeti zendülés.*

Febr. 5. *Bolo* pasát hazaárulás miatt Párizsban agyonlövik.

Febr. Q. *A központi hatalmak Ukrajnával békét kötnek.*

Romániában *Bratianu* minisztériuma visszalép.

Károlyi Mihály gróf kilép a választójogi blokkból. Ezzel a blokk feloszlik.

Febr. 10. A breszt-litovszki béketárgyaláson az orosz megbízottak kijelentik, hogy a formális békeszerződés mellőzésével befejezettnek tekintik a hadiállapotot és

elrendelik az orosz hadsereg leszerelését. *Ezzel a béketárgyalások megszakadnak.*

Febr. 11. *Wilson* újabb üzenete az Unió kongresszusához a tartós béke feltételeire nézve.

Febr. 13. Romániában megalakul az *Averescu* kormány.

Febr. 18. *Az orosz hadszíntéren ismét megkezdődnek az ellenségeskedések.*

Febr. 23. A központi hatalmak ultimátumot intéznek Oroszországhoz.

Febr. 24. Az orosz tanácsköztársaság késznek nyilatkozik a béke megkötésére.

Febr. 26. Románia és a központi hatalmak között Bukarestben megkezdődnek a béketárgyalások.

Márc. 3. *A központi hatalmak és Oroszország Breszt-Litovszkban békét kötnek.*

Márc. 5. *A bukaresti előzetes béke megkötése Románia és a központi hatalmak között* (végleges béke máj. 7.).

Márc. 7. Németország és Finnland békét kötnek.

Márc. 15. Németország elismeri Kurland függetlenségét.

Márc. 16. Romániában *Averescu* minisztériuma lemond és helyére *Marghiloman* kabinete lép.

Márc. 23. Németország elismeri Litvánia függetlenségét.

Ápr. 8. Ausztria-Magyarország elnyomott népeinek konferenciája Rómában.

Ápr. 9. *Clemenceau* közzéteszi *Károly* királynak sógorához, *Sixtus* pármái herceghez intézett levelét.

Németország elismeri *Livland* függetlenségét.

Ápr. 10. Estland független állammá nyilvánítja magát, amelyet Németország elismer.

Ausztria-Magyarország elnyomott népeinek római kongresszusa Seton Watson vezetése alatt.

Ápr. 14. A *Clemenceau* által közzétett *Sixtus*-levél miatt *Czernin* gróf osztrák-magyar külügyminiszter állásáról lemond. Utóda *Burján* közös pénzügyminiszter.

Ápr. ig. Angliában a katonai szolgálati korhatárt az 50. életévig terjesztik ki.

A budapesti munkásság az általános választójog érdekében (22-ig) sztrájkot kezd.

Máj. 1. *Guatemala* hadat üzen Németországnak.

Máj. 7. *A központi hatalmak Bukarestben véglegesen békét kötnek Romániával.*

Máj. 8. *Nikaragua* hadat üzen a központi hatalmaknak.

Máj. 10. A csehek és tótok szerződés kötése Pittsburgban.

Máj. 12. A német főhadiszállás Vilmos császár és *Károly* király tanácsosaikkal egye-

temben megújítják Ausztria-Magyarország és Németország szövetségét.

Máj. 20. Prágában a cseh nemzeti színház alapításának 50-ik évfordulója alkalmából nagy cseh-délszláv tüntetés volt zavarással kapcsolatosan.

A pécsi katonai zendülés.

Máj. 23. *Costa Rica* hadat üzen a központi hatalmaknak.

Máj. 30. *A pittsburgi megegyezés.*

Jún. 3- A francia kormány elismeri a még csak papirosan létező Cseh-szlovák államot.

Jún. 11. *Burián* osztrák-magyar külügyminiszter Berlinbe érkezett, hogy megkezdje a német-magyar-osztrák szövetség elmélyítésére vonatkozó tárgyalást.

Jún. 16. Bulgáriában a *Radoslavov-kormány* lemond a Dobrudza-kérdés végleges rendezése körül támadt nehézségek miatt.

Jún. 19. *Honduras* hadat üzen a központi hatalmaknak.

Jún. 20-27. A magyar államvasutak budapesti gépgyárában bérmozgalom miatt sztrájk - kóli munkások és a csendőrség között véres összeütközés történt, amelyből általános sztrájk keletkezett (munkás-tanács).

Jún. 22. *A bolgár minisztérium az ententebarát Malinov elnöksége alatti újjáalakul.*

Jul. 3. *V. Mohamed szultán meghal. Utóda VI. Mohamed.*

Júl. 4. *Wilson* beszéde a Mount Verno Washington sírjánál a béke feltételeire nézve.

Júl. 6. Németország követét *Mirbach* grófot Moszkvában meggyilkolják.

Júl. 9. *Kühlmann* német külügyi államtitkár távozik állásából.

Júl. 13. *Haiti* hadat üzen Németországnak.

Júl. 20. *Hintze* admirális német külügyi államtitkárrá lesz.

Júl. 26. A ruthének gyűlése Mookesport-ban.

Júl. 30. Az Ukrajnában állomásozó német csapatok főparancsnokát *Eichhorn* német tábornagyot Kievben meggyilkolják.

Júl. 31. A magyar főrendiház elfogadja a választójogi törvényjavaslatot.

Aug. 2. A magyar képviselőházban egy horvát képviselő a horvátok nevében deklarációt olvasott fel, amely tiltakozik a magy. kir. honvédség magyar volta ellen s követelte a magyar jelző elhagyását.

Aug. 7. *Malvy* volt francia belügyminisztert titkos békepropagandája miatt száműzik.

Aug. 14-15. Tanácskozások a béke tárgyában *Spaaban*, a német főhadiszálláson, Károly király és *Burián* külügyminiszter stb. jelenlétében.

Aug. 15. A francia békebarát «Bonnet Rouge» vezetőjét, *Duval* agyonlövik.

Aug. 16. Az angol kormány a cseh-szlovákokat szövetséges nemzetének, a cseh-szlovák haderőt pedig szövetséges fegyveres erejének ismeri el.

Szept. 3. Az Északamerikai Egyesült-Államok elismerik a cseh-szlovák köztársaságot.

Szept. 14. Németország ellenvetése dacára Ausztria-Magyarország az összes hadviselő feleket felszólítja, hogy a béke elvi szempontjainak tisztázása végett küldjenek delegátusokat valamely közösen megállapítandó semleges helyre.

Szept. 15. *Az entente szaloniki hadserege áttöri a bolgár csatavonalat* (a központi hatalmak összeomlásának kezdete).

Szept. 17. *Wilson* tüzetesebben kifejti a népszövetségre vonatkozó eszméit.

Szept. 17. Az Északamerikai Egyesült-Államok gúnyosan visszautasítják Ausztria-Magyarország szept. 14-iki felhívását.

Szept. 29. *A bolgár kormány fegyverszünetet köt az entente-sd.*

Szept. 30. *Hertling gróf* német birodalmi kancellár visszalép.

Okt. 3. *Miksa* badeni herceg német kancellárrá lesz (a megegyezéssel béke híve).

Ferdinánd bolgár király trónjáról lemond; utóda fia *Boris*.

Okt. 5. A német kormány, Ausztria-Magyarország és Törökország a békétárgyalások megindítását és azonnali általános fegyverszünet kötését kéri Wilsontól.

Okt. 8. Az Északamerikai Egyesült-Államok válasznak (első) Németországnak a fegyverszünet megkötése és békétárgyalások megkezdése tárgyában hozzá intézett jegyzékre.

Okt. 9. *Frigyes Károly* hesseni herceget Finnland királyává választják.

Okt. 12. A német kormány *Wilson* okt. 8-iki jegyzékére válaszolva kijelenti, hogy fenntartás nélkül elfogadja *Wilson* feltételeit.

Okt. 13. A németbarát *Talaat* pasa török nagyvezér visszalép és helyét *Izzet* pasa foglalja el.

Okt. 14. A szocialisták és radikálisok budapesti gyűlésükön azt hangoztatták, hogy Magyarország csak a régi Magyarország romjain épülhet fel.

Okt. 14. Az Északamerikai Egyesült-Államok második válasza Németországnak a fegyverszünet és a békétárgyalások ügyében.

Okt. 16. A magyar képviselőházban *Károlyi Mihály* kijelenti azt is, hogy Magyarországnak ártott a német barátság (közbeköltés: El Németországtól! Az entente-al megyünk, nem Németországgal. Tessék tudomásul venni, hogy entente-barátok vagyunk!).

Okt. 17. *Károly* osztrák császár kiáltványt bocsát ki Ausztria népeihez az osztrák szövetséges országok föderációs átalakulásáról, a nemzetiségeknek nemzetekül való tömörüléséről és egy államszövetség kötelékében való egyesítéséről.

Okt. 18. *Wilson* válaszol Ausztria-Magyarország okt. 5-iki jegyzékére.

A magyar parlamentben *Vajda Sándor* az oláhok számára teljes önrendelkezési jogot követel.

Okt. 19. A cseh nemzeti tanács proklamálja a cseh-szlovák nép egységét és függetlenségét.

A magyar parlamentben *Juriga Nándor* a tótok számára teljes önrendelkezési jogot követel.

Okt. 20. Németország válaszol az Egyesült Államok okt. 14-iki jegyzékére.

Okt. 21. Bécsben összeül Német-Ausztria ideiglenes nemzetgyűlése.

Okt. 22. A magyar képviselőházban *Károlyi Mihály* megváltó tetteket sürgetett. Terrorista fenyegetéssel bejelentette, hogy ő mindenesetre cselekedni fog.

Okt. 23. Az Egyesült-Államok harmadik válasza Németországnak a fegyverszünet megkötése és a békétárgyalások megkezdése tárgyában.

A Wekerle-kormány lemond (ezután az események rohamosan fejlődnek a forradalom felé!).

Okt. 24. *Burián gróf* osztrák-magyar külügyminiszter távozik állásából és helyét *Andrássy Gyula gróf* foglalja el.

A magyar egyetemi és műegyetemi ifjúság tüntetést rendez a Károlyi-pártkör előtt.

Okt. 25. Budapesten megalakul a «*Nemzeti Tanács*». A fővárosban késő estig zajos tüntetések vannak. Lukachich altábornagyot a budapesti karhatalmi erő parancsnokává nevezik ki.

Okt. 26. *Ludendorff Erik* a német főhadiszállás első főszállásmestere lemond állásáról.

Ausztria-Magyarország felbontja a Németországgal való szövetséget.

Okt. 27. A király a magyar válság megoldására Budapestre küldi *József* kir. herceget.

A Bécsből Budapestre visszatérő *Károlyi Mihályt* a pályaudvaron sok ezer ember ovációval fogadja.

Ausztria-Magyarország válaszol az Északamerikai Egyesült-Államoknak és kijelenti, hogy kész a kölönbékére is. A császár *Lamascht* nevezi ki Ausztria miniszterelnökévé az átmeneti intézkedések megtételére.

A német külügyi hivatal válaszol *Wilson* okt. 23-iki jegyzékére, amely-

ben megszorítás nélkül elfogadja az Unió követeléseit.

Okt. 28. *Budapesten* nagy tömeg tüntetett a Károlyi-párt előtt, követelvén az azonnali békét, a független Magyarországot és az elszakadást Németországtól. A tüntető visított tömeg Budára készült, ami közben a Lánchidnál a karhatalom fegyverhez nyúlt.

Prágában kikiáltják a független cseh-szlovák köztársaságot.

A német flottában zendülés tör ki.

Okt. 29. *József* kir. herceg megbízatása véget ér; a király *Hadik János grófot* designálta miniszterelnökkül. *Horvátország* proklamálja Magyarországtól való elszakadását. Budapesten megalakul a *Nemzetvédelmi Szövetség*. A budapesti államrendőrség teljes egészében csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz.

Okt. 29. A *horvát szobor* megszüntnek jelenti ki Horvát- és Magyarország közötti jogi viszonyt és proklamálja az összes délszlávok egyesülését.

Okt. 30. *Budapesten* egész napon át folyik a tüntetés és éltetik a köztársaságot.

A rendőrség személyzete tüntetve a Károlyi-párt elé vonul. Délután már forrongott egész Budapest. Este 10 órakor az izgalom a tetőpontjára hágott és miután a Városparancsnokság őrseit lefegyverezték, megindult mindenfelé a lövöldözés, *éjfélkor pedig a forradalom teljes erejével kitört*.

A Schrönnbrunnban tartózkodó király éjjel telefonon *Károlyi Mihály grófot* kinevezte miniszterelnökké.

Okt. 31. *Budapesten* a forradalom hatalmába keríti az egész várost. *Tisza István grófot villájában meggyilkolja a*.

A német-ausztriai nemzetgyűlés *Renner* szociáldemokrata képviselőt bízta meg az állami kancellári teendők végzésével.

Az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága jelenti, hogy már okt. 29-én összeköttetést létesített az olasz hadvezetőséggel a fegyverszünet megkötése végett.

Törökország fegyverszünetet köt az entente hatalmaival.

Nov. 1. A *Károlyi-kormány* esküje alól feloldatja magát és a Nemzeti Tanács előtt tesz esküt. *A kormány elrendelte az összes hadszíntereken a fegyverletételt*.

Megalakul a Nemzeti Tanács Katonatanácsának elnöksége.

Nov. 2. Tömeges eskütételek a Nemzeti Tanács előtt. É napon mondotta többek között *Linder Béla* hadügyminiszter, hogy

nem akar többé katonát látni! A forradalom a vidékre is kiterjed.

Nov. 3. d. v. 3 órákor: *Olaszország és Ausztria-Magyarország Páduában fegyverszünetet kötnek.*

Nov. 5. A német flotta teljes egészében fellázad. Az Egyesült-Államok 4-ik jegyzéke Németországhoz a fegyverszünet és a békétárgyalások ügyében.

Károlyi Mihály, Jászt, Bokányi és Hatvány Lajos Belgrádba vitáznak az entente-al való külön békétárgyalás megkezdése végett.

Németországban Hamburgban és Lübeckben kitör a forradalom.

Nov. 6. *Brémában kitör a forradalom.*

Nov. 7. A német forradalom kiterjed Észak-, Nyugat- és Közép-Németországra.

Nov. 8. Münchenben és Braunschweigban is kitör a forradalom.

Nov. 9. A berlini forradalmi események hatása alatt a német-osztrák államtanács elhatározza Német-Ausztriának csatlakozását a német birodalomhoz.

1919.

Június 28. Versaillesi békeszerződés (Németország).

Szeptember 10. Saintgermaini békeszerződés (Ausztria).

Nov. 27. Neuillyi békeszerződés (Bulgária).

1920.

Június 4. Trianoni békeszerződés (Magyarország).

Aug. 10. Sèvres-i békeszerződés (Törökország).

*Berlinben kitör a forradalom. D.u. egy órákor II. Vilmos német császár és a trónörökös, valamint Miksa badeni herceg kancellár lemondanak. Scheidemann-proklamálja a német köztársaságot. *-*

Nov. 10. *II. Vilmos* volt német császár Hollandiába, *Amerongenbe* menekül. A német államok többi uralkodói is emondanak trónjukról.

Nov. 11. *Reggeli 6 órákor a német megbízottak a campiègnei erdőben aláírják a fegyverszüneti szerződést. Déli 12 órákor megszűnik az ellenségeskedés.*

I. Károly osztrák császár trónjáról lemond.

Nov. 12. Az osztrák-német nemzetgyűlés ki mondja a *köztársaságot*.

Nov. 14. *Prágában* összeül a cseh-szlovák nemzetgyűlés és kikiáltja a *cseh-szlovák köztársaságot*.

Nov. 14. *Károlyi Mihály és társai Belgrádban aláírják Franchet d'Esperay franci» tábornok súlyos feltételeit (belgrádi katonai egyezmény).*

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Aa (folyó) 168, 171.
 Abesszinia 10, 352.
 Aboukir cirkáló 229.
 Aden 213.
 Adler Viktor 45.
 Admiral Spaun cirkáló 236.
 Aehrenthal 21.
 Afganisztán 214.
 Afgán egyezmény 290.
 Afrika 221.
 Agadiri incidens 289.
 Ailette-Oise csatorna 195.
 Aisne 86, 170, 174, 201; -
 menti csata 88; – Oise-
 csatorna 195.
 Aknaharc 278.
 Aknakutatás a levegőből 279,
 281, 282.
 Aknavető 311, 312.
 Aland-szigetek 231.
 Albatros-repülőgép 273.
 Albánia 20, 24, 33, 38, 47, 123,
 160, 176, 202, 238, 241,
 279; – elfoglalása 134;
 - függetlenségének elisme-
 rése 24; – megszállása 44.
 Albert belga király 31; -
 francia helység 193, 201.
 Albrecht württembergi trón-
 örökös 193.
 Aleppó 217.
 Alexejev 78.
 Algecirasi konferencia és szer-
 ződés 20, 22, 28, 289.
 Algír 23; – meghódítása 10.
 Alien Friend 256.
 Alessio 134, 135.
 Alpenkorps 122, 154.
 Amalfi cirkáló 246.
 Amara megszállása 217.
 Amerika 32, 41, 48, 58, 62, 63,
 64, 74, 79, 133, 142, 164,
 165, 172, 177, 185, 188, 189,
 202, 204, 207, 251, 253, 254,
 255, 258, 259, 261, 293, 295,
 300, 301, 326, 327, 339, 346,
 352, 353, 354; – beavat-
 kozásának előzményei 19;
 - beavatkozása 40, 42; -
 hadüzenete 170, 260;
 katonai erő kifejítése 188,
 192; – segítség 187, 193,
 194, 195, 196, 201.
 Amiens 85.
 Amiens csata (Szent Mihály- és
 Mars-támadás) 193, 195.
 Am Zehnoff 296.
 Anaforta 119.
 Ancona 236, 279.
 Andrássy 12, 13, 14, 47, 53, 54,
 207; – felbontja a német
 szövetséget 47.
 Andrijevis 123.
 Angerapp 99.
 Anglia általános védkötelezett-
 sége 131, 136, 141, 144; -
 belpolitikai helyzete a há-
 ború előtt és alatt 50, 51; -
 elszigetelése 16, 19; – Né-
 metországnak szövetséget
 ajánl 18; – propaganda-
 hivatala 297, 298, 299, 302.
 Angol-búr háború 19; fran-
 cia szövetség, entente cor-
 diale 20; -japán szövetség
 20, 289; japán szövetség-
 levelek 32; – német ellen-
 tétek kialakulása 11.
 Angolszász világszövetség 352.
 Antivari 123, 235.
 Antwerpen 85, 280; – Maas-
 állás 204; – ostroma 88,
 283.
 Anyagi csata (Materialschlacht)
 "144, 169.
 Aostai herceg 124, 145, 182.
 Apponyi 53, 54, 349.
 Aptat 153.
 Aquilone romboló 236.
 Arab fejedelemségek 352.
 Arangelovac 106.
 Arabia 218, 232.
 Archangelszk 190.
 Arethusa cirkáló 229.
 Argentina 253, 254.
 Argesulmenti v. Nealjovmenti
 csata 159.
 Argonnei erdők 271.
 Ariadne cirkáló 229.
 Arkangyal-támadás (Erzengel-
 Angriff) 195.
 Ar Ion 85.
 Armenterra 138.
 Arras 173, 174, 192.
 Arrasi csata 88, 168.
 Arsiero 138.
 Artois 128.
 Artomonov 27.
 Arz Artúr 43, 78.
 Aserbeidjan 216.
 Asiago 138.
 Asquith 23, 39, 50, 5T, 292.
 Astico (Astach) 138, 198, 200.
 Attems 97.
 Augusztov 110.
 Ausztrália 253, 254, 352.
 Ausztria federatív állammá nyil-
 vánítása 44, 54, 204, 207.
 Ausztria-Magyarország balkáni
 politikája: *a XIX. század-
 ban* 11, 12, 13, 14, 15, 16;
a XX. század elején 24; -
 belpolitikai helyzete a há-
 ború alatt 52; – haderői-
 nek felvonulása 90.
 Avala-hegy 122.
 Averescu 40.
 Avtovac 123.
 Ayesha vitorlás 232.
 Általános választójog a magyar
 parlamentben 53.
 Általános védkötelezettség a
 hadviselő államokban 69,
 70; – Amerikában 189; -
 Angliában 131, 136, 141, 144.
 Ármaximálások 262.

- Áruekrejtés 262, 263, 264.
 Ázsiai hadtest 217, 219, 221.
 Babuna-szoros 123.
 Baden 167.
 Bagdad 18, 34, 48, 217, 219.
 ■- vasút 17, 18, 23, 232.
 Bainsizza-Heiligengeist 172, 179, 180.
 Bajorországban kitör a forradalom 205.
 Balaton romboló 238, 239.
 Balfour 298, 301.
 Balkánháború: *első* 24; *második* 24, 25; *ált.* 292;
 Balkán helyzete: *a XIX. században* 11, 12, 13, 14, 15, 16; *a XX. század elején* 2i, 22, 23, 24, 25; *a világ-háború után* 55, 56; – Szövetség: *első* 22, 23, 24, 291 · *második* 24, 25, 351.
 Balti-szigetek elfoglalása 179.
 Banfield 279.
 Baracca 277.
 Baranoviesi 36.
 Bari 237, 279.
 Barletta 236, 279.
 Barnes 292.
 Basra megszállása 217.
 Bassano 198, 209.
 Bassens 190.
 Batum 186.
 Bayonne 190.
 Beatty 229, 230.
 Beirut 217.
 Eelene-csatorna 247.
 Belfort 71, 82, 83.
 Belgium elfoglalása 82; - semlegessége 31, 32;.
 Belgrád 44, 345, 348; – gőzös 247.
 Belgrádi katonai egyezmény (convention militaire) 344; - királygyilkosság 289; - ultimátum 29, 30.
 Below 181.
 Beneckendorff-Hindenburg Pál 1. Hindenburg.
 XV. Benedek pápa 64.
 Benes 28, 61, 293, 349.
 Bengáli-öböl 232.
 Berane 123.
 Berat 135.
 Berchtold 24, 28, 35.
 Berezina 140.
 Bergen 242.
 Berg-repülőgép 273.
 Berlini békeszerződés 347; - egyezmény 22; – forradalom 52, 205; – kongresszus, (berlini szerződés) 13.
 Berthelot 29, 30, 345.
 Bertie 30, 31.
 Beseler 41.
 Beszkid-hadtest 108, in.
 Beszkidi-hágó 97.
 Besszarábia 116, 119; – bekebelezése 57.
 Bethmann-Hollweg 30, 31, 39, 52, 260.
 Bécsi szerződés, két hatalom szerződése (Zweibund) 14.
 Békás 156.
 Békeajánlat: (1916.) 164, 165; (1918 X. 4) 204; *Ausztria-Magyarország részéről Amerikának* 207.
 Békekísérletek 38, 43, 57.
 Békeprogram 57.
 Békepropaganda térhódítása a központi hatalmaknál 176.
 Békeszerződések megalkotása 341.
 Béketörökvések Ausztria-Magyarországban 187.
 Bélbor 156.
 Biala 96.
 Bilek 123.
 Bir-el-Saba (Birseba) 215, 218, 219.
 Birmingham cirkáló 230.
 Bismarck 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 287; – diplomáciája 9.
 Bitlisz 216.
 Bjelopolje 123.
 Björköi szerződés 289.
 Black Prince cirkáló 230.
 Bloká 42, 131, 162, 242, 254, 258, 259, 343.
 Blücher cirkáló 229; – támadás 191.
 Bobr 71.
 Boelcke 275, 277.
 Bojadjev 122.
 Bojan 139.
 Bojana 238.
 Bolgár arcvonal összeomlása Macedóniában 202; – egyház megalkotása 12; - fegyverletétel 54; – fejedelmi trón betöltése 14; -görög szövetségi szerződés 292; – -szerb szövetségi szerződés 291; – -török megegyezés 120.
 Bolívia 74.
 Bombavető repülőgépek 272, 276.
 Bombatámadások léghajóról 280.
 Bone 234.
 Boranja 103.
 Bordeaux 190.
 Borea romboló 239.
 Bordeauxba menekül a francia kormány 86.
 Borghese 299.
 Boris cár trónralépése 44.
 Boroevics in, 114, 124, 198.
 Boselii 51.
 Bosznia (B.-Hercegovina) 12., 13, 19, 21, 59, 211, 351.
 Boszniai kérdés 49.
 Boszporus 75, 118, 214.
 Bothmer 139, 142.
 Bottni-öböl 231.
 Boulogne 69.
 Bouchier 292.
 Boutefeu 240.
 Böhm-Ermolli 111.
 Bör központ 262.
 Braila 171, 248.
 Brassó 154, 158, 159.
 Brassói csata 153, 159.
 Bratiano 13, 25, 33, 36, 40, 344; – titkos megegyezése-Oroszországgal 13.
 Brazília 74, 254.
 Breguet-repülőgép 276.
 Bremen bűvárhajó 261.
 Brenta 138, 199, 208, 209.
 Breslau cirkáló 213, 234.
 Breszt-Litovszk 117, 141, 281;
 Bresztlitovszki béke 40, 41, 185, 248, 297, 303; - fegyverszünet 175.
 Briand 50.
 Briey 133.
 Brindisi 237, 239, 240, 279.
 Bród 247.
 Bródy 92, 143.
 Broth 295.
 Brumovsky 277.
 Brusilov 38, 79, 136, 138, 14T, 142, 143, 148, 150, 155, 162, 177. – offenzíva 80.
 Brüsszel 204, 271; – megszállása 85.
 Brzezany 92, 178.
 Bryant 58.
 Buchanan 36.
 Bucsac 139.
 Budapest megszállása 55, 349; -- hadihajó 240.
 Budapesti egyezmény Ausztria-Magyarország és Oroszország között 12.
 Buftai előzetes béke 186.

- Bukarest 152, 156, 345, 348; -
elfoglalása 31, 50, 158; -
békeszerződés 25, 36, 40,
185, 248, 300, 303.
Bulgária belép a világháborúba
36, 147; – megalakulása
13; megköti a fegyverszüne-
tet 202; – mozgósítása 120.
Búr-angol háború 19, 289.
Burgenland 351.
Burián 35, 43, 47, 53, 54, 207.
Burkanov 139.
Burzati 124.
Busk 92.
Buzeu 159, 178.
Búvárhajó 143, 278.
Búvár hajóállomások, búvár-
haj óbázisok 172, 229; -
-háború 39, 42, 43, 47, 48,
166, 169, 170, 172, 173, 174,
176, 183, 227, 229, 242, 243,
254, 259, 260, 301.
Bülow 18, 20, 35, 288.
Bzura 100.
Cacak 105, 106.
Cadorna 79, 81, 172, 183.
Caillaux 39, 50.
Calais 69, 89, 229, 242, 280.
Cambon Pál 21, 23, 30, 31, 292.
Cambon-Grey levélváltás 23, 30,
31, 32, 292.
Cambrai 189; – csata 183,
184; – tank csata 174.
-Campolongo 138.
Campo Marino 236.
Campomolon 138.
Capello 182.
•Caporettoi csoda (11 miracolo
del Caporetto, 12. isonzói
csata) 180.
Capri vi 287.
^Caproni-repülőgép 276.
Carigrád 12.
Carnia 124; -csoport 182.
Casa Ratti 138.
Casement 39, 51.
Casinului hegy 178.
•Castelnuovo 237.
■Cattaro 123, 279.
Cattarói-öböl 235, 238, 240; -
tengerész-lázadás 187, 240.
Caudron-repülőgép 276.
Cetinje megszállása 123.
Chamberlain 18, 288, 289.
Champagne 135, 173.
■Champagnei csata 168; – téli
csata 128, 129.
Chantillyi haditanács 131, 141,
144, 145. 165.
Charleroi 85.
Chartum 282.
Chateau-Thierry 189, 195.
Chatworthi találkozó 288.
Chauny 201.
Chemin des Dames 174.
Chioggia 279.
Cholm 41, 90, 96.
Cifutbej 153.
Ciganovics 27.
Città di Ferrara léghajó meg-
semmisítése 279.
Città di Jesi léghajó megsemmi-
sítése 279.
Civiale 182.
Clausewitz 77, 78.
Clemenceau 39, 47, 50, 59, 165,
170, 187, 196.
Clerk 38, 349.
Cobadinu 153, 158.
Codigoro 279.
Codroipo 182.
Compiègnei fegyverszünet 63,
346.
Conférence (conseil des am-
bassadeurs) 1. Párizsi nagy-
követek tanácsa 47.
Conrad, Hötzendorfi 46, 59, 78,
79, 92, 108, 109, 114, 116,
148, 149, 160, 163, 165, 167,
181, 182, 198, 200.
Conseil des ambassadeur 47.
Constanza 158.
Cormons 182.
Cornolo 138.
Covenant (Egységokmány,
Pacte) 353.
Craiova 159.
Cressy cirkáló 229.
Crewe-ház 297, 298, 299, 302.
Crna Ruda (fekete kéz) 292.
Cunard Line 259.
Curie búvárhajó 246.
Curzola 235.
Curtea-de-Arges 159.
Czarikov 289.
Czenstochova 97.
Czernin 39, 47, 53, 54, 59.
Csatarepülőgépek 277.
Cseh-Szlovákia 55, 74; – meg-
alakulása 45, 55
Cseh-szlovák légiók 176; – *az
olasz hadszíntéren* 209; – *az
orosz hadseregben* 207.
- Nemzeti Tanács 207.
Csepel romboló 238, 239.
Cserna 162, 202.
Csenajev tábornok 12.
Cserna voda 158.
Csernovicz 38, 111, 143.
Csikós romboló 236.
Csile 32, 232, 254.
Csingtau 232, 233, 234; – ost-
roma 222.
Dagö 179, 231. '
Dague romboló 235.
Daily Chronicle 292.
Daily Mail 290, 292.
Dalmácia 202, 210, 236, 290.
Dalmát szigetek 60.
Dankl 114, 124, 137.
D'Annunzio repülőrajának lá-
togatása Bécs fölött 276.
Danzig 347, 349, 350.
Dardanellák 75, 113, 116, 118,
120, 139, 160, 213, 214, 218,
230, 234, 245, 246, 254, 270,
292.
Dartmouth cirkáló 239, 240.
Daudet 296.
Dánia 169.
Dán kölcsön 255.
Defence cirkáló 230.
Delcassé 20, 23, 25, 292.
Delisle Artúr 295.
De Ha villand-repülőgép 273.
Denikin 57.
Denis Ernest 28, 38, 61.
Department of Propaganda in
Enemy Countries 62.
Deperdussin-repülőgép 273.
Dernburg 58.
Deutschland búvárhajó 261; -
amerikai útja 245.
De Valera Richárd 51.
Deventer 224.
Dél-Afrika 32.
Dclafrikai unió 352; – angol
hadjárat 288.
Dél-Amerika 232.
Délnyugat-Afrika 221, 222.
Diarbekr 216.
Diaz 79, 183, 300.
Dillingen 271.
Dimitrievics Dragutin 26, 27,
292.
Dimitru 294.
Dinant 85.
Diplomáciai előkészítése a világ-
háborúnak 22.
Djemal 219.
Dnyepri 186.
Dnyeszter 139, 178.
Doberdó 125, 126, 127, 138, 162,
163, 172; – ostroma 145.
Dobrics 153.
Dobrudza 150, 152, 155, 156,
157. 15⁸. 159.214,300; -
megtisztítása az orosz-oláh

- hadaktól 158; -I. betörés 248; -i hadjárat 153.
 Doggerbank 229.
 Dohna-Schlodien 233.
 Dormans 195.
 Dorna Vatra 152, 156.
 Dornier-repülőgép 273.
 Douaumont elfoglalása 136.
 Dreibund (hármasszövetség) 15, 23, 24, 33, 35.
 Dreikaiserbundnis (három császár szövetsége) 10, 14, 15.
 Dresden cirkáló 232, 233.
 Drezda 347.
 Drina 101, 107, 122.
 Drinamenti csaták *első* 102; *második* 103.
 Drohobici olaj források 177.
 Drúzik felkelése 216.
 Dubail 81.
 Dublin cirkáló 246.
 Dubno 36, 71, 139.
 Duchonin 79.
 Dudica-magaslat 202.
 Duklai-hágó 109.
 Dunai flotilla 152, 153, 212, 228, 247; – *felosztása* 248.
 Dunakonfederáció 351.
 Duplice (francia-orosz szövetség) 15.
 Durazzo 238, 239, 279, 241; – megsejllása 134.
 Duna 179.
 Dünaburg 36, 117, 128, 140.
 Dünkirchen 271; – bombázása a levegőből 271, 276.
 Ubért kormányraj utasa 45, 52, 346.
 Eckardstein 288, 289.
 VII. Edvárd 19, 21, 22, 42; – diplomáciája 10, 288, 291.
 VII. Edvárd és II. Miklós találkozósa 21.
 Egri Palanka 123.
 Egyesült-Államok 1. Amerika.
 Egyiptom 22, 34, 118, 218, 289, 333, 352.
 Egységes vezérlet a központi hatalmaknál 148, 149, 150.
 Egységes vezérlet az entente haderőknél 195.
 Egyezségekormány (Pacte, Covenant) 353.
 Egység vagy Halál, köznyelven Fekete Kéz Egyesület 26.
 Eisner Kurt 45.
 El-Akaba 215, 218.
 El-Arisch 215.
 Elbaszán 135.
 Elbing cirkáló 230.
 El-Hedzsasz 218.
 El-Kantara 215.
 El-Katia 215.
 Előkelő elszigeteltség (splendid isolation) 288, 289.
 El Ula 232.
 Elzász (E.-Lotaringia) 9, 58, 59, 60, 83, 85, 347.
 Emden cirkáló 232.
 Emmich 84.
 Entente cordiale (angol-francia szövetség) 20.
 Enver pasa 78, 213, 216.
 Epinal 82, 85, 86, 87, 88.
 Equador 74.
 Erdős Kárpátok 152.
 Eritrea meghódítása 10.
 Ermattungsstrategie (kimerítésre alapozott hadászat) 132.
 Erzberger 176, 293, 296, 297.
 Erzengel Angriff (Arkangyal-támadás) 195.
 Erzerum 216.
 Esterházy János 290; – Móric 39, 44, 53.
 Estienne 315.
 Észtország (Esztonia, Eesti) 350; – önállósága 56, 57.
 Ets 138, 198.
 Eupen 347.
 Európa államrendszere a háború alatt 49.
 Expatriálás 347.
 Éjjeli repülő-támadások 271, 276, 277.
 élelmiszer- és egyéb központok 262.
 Élelmiszer jegyek rendszeresítése 262.
 Északi-tengeri hadivállalkozások 228, 229, 242.
 Faközpont 262.
 Falkenhayn 78, 80, 88, 108, 133, 142, 147, 152, 154, 162, 219.
 Falkland-szigetek 233.
 Fano 236.
 Fanyelű kézigranát 310.
 Fegyvergranát 310.
 Fegyverszünet 63, 64; *olasz hadszíntéren* 204; *nyugati hadszíntéren* 205; *ázsiai hadszíntéren* 221; *keleti és dél-keleti hadszíntéren* 175.
 Fejes 277.
 Felderítés fényképezéssel 270, 273, 274; – léghajóról 280, 281, 282.
 Felderítőrepülőgépek 270, 272, 273, 274, 276, 279.
 Fekete Kéz (Egység vagy Halál) Egyesület (Crna Ruda) 26, 292.
 Ferdinánd bolgár cár 44, 78, 152, 300; – lemondása 44.
 Ferdinán román király 33, 36, 79.
 Ferenc Ferdinánd 28, 53, 290.
 - meggyilkolása 25, 27.
 I. Ferenc József 14, 16, 37, 53, 149; – halála 53, 157, 163, 164.
 Ferrara 279.
 Fez megszállása 22.
 Fémközpont 262.
 Fényképező felderítés 270, 273, 274.
 Finnország 186, 350; – békekötése 40; – önállósága 56.
 Finn-öböl elszigetelése 231.
 Fiume 45, 235, 238, 279.
 Fjeri 135.
 Flandria 170, 195, 196, 200, 201.
 Flandriai csaták 171, 172, 177, 184, 333.
 Flitsch 181, 182.
 Florina 162;
 Florinai csata 162.
 Flotta-propaganda 289.
 Foch 45, 62, 78, 81, 170, 195, 196, 201, 205, 343, 345, 348.
 Foca 103, 104.
 Focsani 158, 159; – fegyverszünet 175.
 Fogaras 154.
 Fokker-repülőgép 272, 273, 275.
 Fonck 277.
 Fordson traktor 260.
 Forradalom: *Magyarországon*: 204, 207; *Bajorországban*: 205, ; *Berlinben*: 205.
 Forradalmi hangulat Németországban 204; – szervezkedés a központi hatalmaknál 187.
 Foucault búvárhajó 279.
 Földközi-tengeri flotta-akciók 233, 259.
 Franchet d'Esperey 201, 344, 345; – támadása 44.
 Francia-angol szövetségi tárgyalások 289.
 Francia flotta látogatása Kronstadtban 15; – hadsereg lázongása 170; orosz első államkölcson 15; – -orosz

- első szövetséglevél 15;
 - orosz szövetség (Duplice) 15
 Franciaország belpolitikai hely-
 zete a háború előtt és alatt 31, 32.
 49, 50; – hódításai Afriká-
 ban a XIX. században 10;
 - mozgósítása 31.
 Francia-szerb katonai támadó
 szövetség 345.
 Frankfurti békeszerződés 9.
 Frauenlob cirkáló 230.
 French 51, 78.
 Fresnel bűvárhajó 238.
Friedrichshafen-repülőgép 276.
 Friedrichstadt 117, 140.
 Frigyes királyi herceg 78, 167.
 Frig5'es Vilmos trónörökös le-
 mondása 52.
 Frits eh 279.
 Frugoni 124.
 Furnes 271.
 Fusil mitrailleur 310.
 Füstfejlesztő lövedék #15.
 Galac 247.
 Gallieni 81.
 Gallipoli-félsziget 118, 119, 120,
 218.
 Gallwitz 116, 122, 123, 193.
 Garda-tó 198, 199.
 Gasteini találkozás 14.
 Gavanescu 294.
 Gaza 219.
 Gazai csata: *első* 218; *második*
 219; *harmadik* 219, 220.
 Gazdasági háború 75, 76, 227,
 , 251. 335.
 Gáz 319.
 Gázálarc 321.
 Gent-Hermann-állás 204.
 Georgette-támadás 191.
 Georgi 176.
 Georgia 186.
 Gette melléki csata 85.
 Géppuska 309, 310.
 Gibraltár 245.
 Giolitti visszahívása 51.
 Giurgevo 247.
 Giuseppe Garibaldi cirkáló 246.
 Givet 83.
 Gneisenau cirkáló 232.
 Goeben cirkáló 213.
 Goltz 95, 217.
 Goluchowsky 18, 20.
 Golyószóró 309, 310.
 Gomei 186.
 Good Hope cirkáló 232.
 Gorcsakov herceg 12.
 Gorlicei áttörés 36, 38, 73, 79,
 112, 113, 119, 147, 149, 216.
 - Gorni-milanovaci-arangjelovaci
 csata 106.
 Goschen 31, 32.
 Gotha-repülőgép 276.
 Gotland 231.
 Gott strafe England 144.
 Göben cirkáló 234.
 Görög-bolgár szövetségi szerző-
 dés 292.
 Görögország 74, 160, 161, 162;
 - függetlenségének kikiál-
 tása 12; -mozgósítása 120;
 - polgárháborúja 37; -
 rabláncra *fűzése* 175.
 Görög-török háború 288.
 Görz 60, 124, 125, 127; – elfog-
 lalása 145, 146.
 Gradiska 60.
 Grado 279.
 Gravosa 237.
 Grazia gőzös 236.
 Gránátsrapnel 315, 324.
 Gránátvető 310.
 Great sweep (nagy takarítás,
 Somme-csata) 143.
 Grey 21, 22, 23, 30, 31, 32, 292.
 Grey-Cambon levélváltás 23, 30>
 31, 32, 292.
 Gröner 78.
 Grubieszów 92, 93.
 Guatemala 74.
 Guëvo 103, 104.
 Guest 298, 299, 301.
 Guineai partok meghódítása 10.
 Guise (város) 86.
 Gumbinnen 94.
 Guynemer 277.
 Gyalogsági ágyú (kiságyú) 312.
 Gyalogsági kísérő lövegek 314.
 Gyantaközpont 262.
 Gyapjúközpont 262.
 Gyújtó lövedék 310, 315.
 V. György angol király 30, 50.
 Habsburg csatahajó 236.
 Hadi adósságok 255.
 Hadianyagipar 322.
 Hadifoglyok felhasználása 263.
 Hadihivatal (Kriegsamt) 168.
 Hadik 45, 54.
 Hadikölesön 255.
 Haditermény r.-t. 262.
 Haditervek 74.
 Had vezetékségek 77.
 Haig 78, 143, 193.
Haiti 74.
 Haláldomb 139.
 Haldan 70, 291.
 Halics 92.
 Haller tábornok 41.
 Hamburg 347.
 Hamilton 119.
 Hammer u. Ámboss-beszéd 288.
 Handley Page-repülőgép-p 276.
 Hangó 186, 231.
 Hanriot-repülőgép 273.
 Harci eszközök 305.
 Harci kocsi 1. *tank*.
 Harminc és feles 313, 323.
 Hartwig 22, 25, 292.
 Határszéli államok (Rand-
 staaten) 350.
 Hatzfeldt 288, 289.
 Haus 234, 236, 238.
 Flazaarúási perek 167.
 Flágai békekonferencia előké-
 születei 18.
 Hármasszövetség, (Dreibund,
 Triple Alliance, Triplíce) 15,
 20, 2i, 23, 24, 33, 35, 288,
 289, 291.
 Három császár szövetsége (Drei-
 kaiserbündnis) 10, 14.
 Headlam-Morley tanár 296, 301.
 Hedzsasz 74, 213, 214.
 Helgoland 229, 234, 238, 240.
 Helsingfors 186, 231.
 Henderson 59.
 Henrys 347.
 Hercegovina 202; 1. Bosznia-H.
 Hercegovinái felkelés 12.
 Hermada 172, 179.
 Hermann-Huldig-Brunhild-
 állás 204.
 Hersing 245.
 Hertling 39, 43, 44, 52, 210, 211.
 Hénnoque 345.
 Hétközség 198, 209.
 Hindenburg 43, 58, 78, 80, Si,
 95, 96, 97, 99, 108, no, 140,
 147, 149, 168, 324, 325, 343.
 Hintze 43.
 Hipper 229, 230.
 Hoffmann 97.
 Hogue cirkáló 229.
 Hohenzollernek trónfosztása 45.
 Hohenzollern Károly 16.
 Hollandia 169, 257.
 Holland kölesön 255.
 Holló (község) 156.
 Holstein 288, 289.
 Home Rule Bill 51.
 Hook van Holland 229.
 Horthy 55, 236, 238, 239, 241.
 Horvátország 290; – elszaka-
 dása Magyarországtól 45,
 207.
 House 62.
 Hötendorfi. Conrad 1. Conrad.
 Hurmuzesco 294.

- Húsvéti csata 110.
Húsz János 350.
Huszár romboló 238.
Húszéin arab serif 218, 220.
Huy 83, 84.
Ifjútörökök mozgalma 212.
Ignatjev 12, 13.
Ikva 117.
Iliesku 79.
11 miracolo del Caporetto (12. isonzói csata) 180.
Immelmann 275.
Indefatigable cirkáló 230.
India 32, 34, 214, 222, 288, 353.
Indokína 17, 18.
Inn monitor 247.
Invincible cirkáló 230.
Iparcikkek gyártásának korlátozása 264.
Iphigénie csatahajó 18.
Irak-Arabi 214.
Iraki harcok 217.
ír forradalom 39, 51; – kérdés 50, 51.
Írország 259.
Ismailia 215.
Ismétlő puska 309.
Isonzó 236.
Isonzói csaták: *első, második, harmadik, negyedik 123; ötödik 137; hatodik 145, 146, 323; hetedik 145, 146, 323; nyolcadik 145, 146, 323; kilencedik 145, 146, 147; tizedik 171, 172, 177, 179, 323; tizenegyedik 180, 183, 323, 324; tizenkettedik 43, 79, 81, 174, 180, 183, 196, 240, 298.; ált. 73, 385.*
Isztria 60, 124, 279, 290.
Ivangorod 97.
Ivanov 139.
Izvolszkij 21, 22, 29, 30, 49, 50.
Jaffa 219.
Jagodnja 103, 104.
Jakobstadt 117, 140, 179.
Jalomita 159.
Jamboli 282.
Jameson-féle betörés 289.
Januskievics 78, 292.
Japán 32, 74, 142, 165, 190, 258, 289, 290, 333, 346, 352, 353.
– angol szövetség 20, 32, 289; kínai háború 17; – orosz háború 20; ultimátuma Németországhoz 222.
Jarak 103.
Jaurès meggyilkolása 50.
Jászi Oszkár 290.
Jegybankadósságok a hadviselő államokban 256.
Jekow 78.
Jellicoe 230.
Jemen 218.
Jenő főherceg 124.
Jeruzsálem 219.
Jesi 279.
Jilderim- (Villám) csoport 217, 219.
Joffre 78, 81, 85, 86, 88, 144, 165.
Joffre és Viviani átkelése Amerikába 189.
Jonesco 294.
Jordán csata (első és második) 220.
Josefov 94.
Jovanovich 26, 27.
József Ferdinánd főherceg 92, 93, 114.
József kir. herceg 146, 157, 158, 159, 178, 349; – homo regius 54; – kormányzó 54, 55.
Judenics 57.
Jugoszlávia megalakulása 45, 55.
Jugoszláv Nemzeti Tanács 241.
Julius Turm 255.
Junkers-repülőgép 273.
K. D.-típusú repülőgép 273.
Kairó-fokvárosi vasút 352.
Kaiser Karl VI. hadihajó 235.
Kaiserin Elisabeth csatahajó 222, 233, 234.
Kai 180.
Kalimok 247.
Kalkidike-félsziget 161.
Kalusz 143, 178.
Kamerun 221, 222, 352.
Kamio 222.
Kanada 32, 253, 254.
Karagyorgyevicsek 289.
Karaomer 153.
Karácsonyi 295.
Karfreit 125.
Karkov 171, 186.
Karlsruhe hadihajó 232.
Karolinák 221.
Kars 216.
Kaukázusi államok függetlensége 214; -hadjáratok 216; - olajtelepek megszállása 186.
Kavala 161.
Kazán 171.
IV. Károly 38, 39, 41, 43, 44, 54, 58, 59, 78, 164, 170, 207, 241; – trónralépése 39.
Károly trónörökös 138, 149, 150
Károly román király 24, 25, 33; – halála 55.
Károlyi Mihály gróf 44, 45, 53, 54, 17⁶.
Kárpátok 108, 110, 112, 114, 116, 143, 149, 151, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 178, 348.
Kárpáti csata 79; – téli csata (harmadik lengyelországi hadjárat) 109, 113, 114, 335; – húsvéti csata 109.
Kecsco Natália 12.
Keeling-szigetek 232.
Kelet-Afrika 32, 224, 233, 352.
Kelet-Ázsia 232.
Keleti-Kárpátok 154.
Keleti-tengeri hadivállalkozások 228, 231, 259.
Keller 296.
Kemal 219.
Kemmel-hegy 195.
Kerchnawe 48.
Kerenszki 40, 59, 79, 174; – támadása 175, 177.
Kereskedelmi hajók tonnatartalma 244.
Kettősszövetség (Zweibund) 21, 23, 24, 31, 33, 35, 288.
Két hatalom szerződése (Zweibund), 14.
Kézigránát 310.
Kiaucsau 17, 18, 221, 222, 352; – elfoglalása 222.
Kiel 228, 231.
Kieli matrózok zendülése 204-
Kiev 349; – megszállása 186.
Kimerítésre alapozott hadászat (Ermattungsstrategie) 132.
Kína 74, 221, 222, 256, 257.
Kínai-japán háború 17; – tengeri vármok kérdése 289.
Király-hágó 349.
Kiságyú (gyalogosági ágyú) 312.
Kis-Ázsia 292.
Kisebbségi szerződések (traité de minorité) 350.
Kis entente 351.
Kiss József 277.
Kitchener 22, 78.
Kitchener-féle gyarmati hadsereg 127.
Klasing 279.
Klembovszky 79.
Koburg Ferdinánd 14, 16.
Koesten-sziget 218.
Kohlriben win ter 263.

- Kolcsak 57.
Kolubara 105.
Kolubara- és Ljig-menti csata 105.
Komarov 89.
Komarovi csata 92.
Kommunizmus Magyarországon 54. 349-
Kongó 22, 23, 222, 224.
Kongó-Egyezség 221.
Koniuchy 178.
Konskie 94.
Konstantin görög király 37, 56, 120; – lemondása 175.
Konstantinápoly 12, 23, 24, 75, n6, 118, 160, 202, 212, 216, 232, 234, 292.
Konstanza 25.
Korfu 55, 238, 241.
Korfui paktum 61.
Korlátlan búvárhajóháború 133; 1. *búvárhajóháború*.
Korna meg szállása 217.
Kornilov 79.
Korridor Nyugat-Magyarországon keresztül 344, 350.
Kövel 117, 281.
Ködfejlesztő lövedék 315.
Köln cirkáló 229.
König Pál 245.
Königsberg cirkáló 232, 233.
Köprükő 216.
Körösmező 97.
Kövess 36, 90, 122, 123, 137, 211, 212.
Közélelmezési Hivatal 262.
Közélelmezési Miniszteri um 262.
Köz ép-Afrika 221.
Kragujevac 106, 122.
Krakkó 71, 92, 97, 99.
Kral je vó 122.
Kramai 187; – szabadon bocsátása 39.
Krasznik 89.
Kraszniki csata gž.
Krauss 103, 104, 105, 106, 182, 198.
Kress 215.
Krétai fölkelés 288.
Kriegsamt (Hadihivatal) 168, 263.
Kriegschemikalien A.-G. 263.
Kriegsmetall A.-G. 263.
Kriegsleder A.-G. 263.
Kriegsrohstoff-Abteilung im Preussischen Kriegsministerium 263.
Kriegswollbedarfs A.-G. 203.
Krimi-félsziget 186.
Krivolac 123.
Krobatin 198.
Kronstadt 171, 231.
Krupanj 105.
Krupp-gyár 315.
Krusevac 122.
Krüger Pál 19.
Krylenkó 79.
Ktesiphon 217.
Kuba 74.
Kuk 172.
Kukoricagránát 310.
Kuliste 104.
Kumanova 123.
Kummer 92, 94.
Kun Béla 54.
Kupinovó 103.
Kurdisztán 214, 216.
Kurland 116; – elfoglalása 231; – felszabadítása a vörös uralom alól 185.
Kuropatkin támadása 139.
Kursumlja 123.
Kut-el-Amara meg szállása 217.
Kutnó 100.
Kuzmanek 112.
Kühne 159.
Küstendil 122.
K-Wagen 318.
JVa Bassée 171.
La Bassée-Arras csata 128.
Labore 112.
La Fére 193.
Laibach 351.
III. Lajos bajor király 45.
La Manche 242, 243, 259.
Lamasch 44, 167.
Lansdowne 289.
Lansing 62.
Laon 195.
La Panne 271.
La Pallice 190.
Lathi 186.
Latisana 182, 279.
Lazarevac 105.
Lánckereskedelem 264.
Lángszóró 312.
Lázongások a francia hadseregben 170.
League of Nations (Nemzetek Szövetsége, Société des Nations, Völkerbund) 353.
Legfelsőbb tanács 47.
Lehmann 282.
Leicesteri pohárköszöntő 288.
Leipzig cirkáló 232.
Lembergi csata 88, 93, 270; – hadjárat 79, 335.
Lengyel kérdés 41, 42, 185.
Lengyelország 74; – feltámasztása 10; – önállósága 45, 57.
Lengyelországi hadjáratok: *első* 97; *második* 99; *harmadik* 109.
Lengyel Nemzeti Tanács meg alakulása 41.
Lenin 40, 56.
Lens 171.
Léon Gambetta cirkáló 244.
Lerch 235, 244, 245.
Lettország (Latvia) 350; – önállósága 57.
Lettow-Vorbeck 223, 224.
Lewis-géppuska 310.
Lewisit 321.
Léggömbök 282.
Légtiajók 279, 280.
Légi fényképezés 270, 273, 274.
Légi harcok 271, 272, 273, 275, 277, 278.
Légi háború 267.
Légítámadások Anglia ellen 281; – a szárazföld ellen 271, 276, 277, 279.
Légitörpédó 276.
Légvédelem 281.
Légvédelmi tüzérség 271, 272, 173. 283. 314-
Liaotang-félsziget meg szállása 18.
Libau 231; – eleste 116.
Libéria 74.
Libia 352.
Lichnowsky 302.
Liebknecht Károly 52.
Lievenhofen 117.
Lille 83, 195.
Liliéi csata 88.
Lim 123.
Limán von Sanders 119, 213, 214, 220, 221.
Limanova-lapano vi csata 96, 100.
Limpus 213.
Linke-Crawford 277.
Linsingen in, 116.
Lipót bajor herceg 116, 149, 150.
Lissa 235.
Litvánia 350; – önállósága 57; – felszabadítása a vörös uralom alól 185.
Livenza 182.
Liverpool 259.
Ljesnica 102.
Ljig 105.
Lloyd George 39, 51, 81, 165, 187, 295, 297.
Lodz 96, 100.

- Log 180.
 Lomnica 178.
 Lom-Palánka 247.
 London bombázása a levegőből 276, 280, 281.
 Londoni nagyköveti konferencia 292.
 Londoni szerződés 34, 35, 36, 60.
 Longwy 85.
 Losnica 102.
 Lost 321.
 Lovak szerepe a világháborúban 339.
 Lovcen 238; – eleste 123.
 Lovic 100.
 Lovisa 186.
 Lotaringiai csata 85.
 Lövészárk fegyverzete 309.
 Löwenhardt 277.
 Löweni polgárok felkelése 85.
 Lublin 90, 93, 96.
 Lucich 246.
 Luck 36, 38, 71, 141, 144, 145, 149, 163.
 Lucki áttörés 80, 335.
 Ludendorff 39, 43, 48, 80, 81, 95, 149, 200, 204, 297, 346.
 Ludwigshafen 271.
 Luneville 189.
 Lupko vi-szoros 112.
 Lusitánia elpusztulása 43, 255, 259, 260.
 Lussinpiccolo 235.
 Luxemburg 82, 83.
 Lübeck cirkáló 231.
 Lüttendorff 104.
 Lüttich 82, 83, 95, 204, 280; – bevétele 84.
 Lützow cirkáló 230.
 L. V. G.-típusú repülőgép 273.
 Lvov herceg 40, 56.
 L-59 léghajó afrikai útja 282.
 L. Z. 81. léghajó 281.
 L. Z. 85. léghajó támadásai Szaloniki ellen 281.
 Lys 195; – állás 204.
 Maan 218.
 Maas 136.
 Macchi-repülőgép 273.
 Mac Cudden 277.
 Macedónia 20, 24, 270, 123, 139, 143, 151, 152, 161, 163, 210, 211, 300.
 Macedóniai májusi csata 172.
 Mackensen 36, 114, 116, 122, 149, 150, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 178, 211, 212, 247-, 248, 343. 344. 345: – internálása 212.
 Macsini hídfő 158.
 Maöva 105.
 Madoni 180.
 Madras 232.
 Madridi szerződés 20, 22.
 Magieröv 92.
 Magyar képviselők entente-bárát nyilatkozatai 207.
 Magyarország belpolitikai helyzete a háború alatt 53.
 Magyarországon kitör a forradalom 204.
 Magyaros-tető 274.
 Magyar választójogi harc 187.
 Mailáth 290.
 Mainz cirkáló 229.
 Mais-sziget 218.
 Majestic csatahajó 245.
 Makonde 224.
 Malinov 300; – fegyverszünetet ajánl 44; – látogatása a bolgár arcvonalon 202.
 Malta 234.
 Mal v y 39.
 Mandsuria 18, 20.
 Man íred ónia 236.
 Mann ach 277.
 Manon viller 85, 280.
 Manouschek 218.
 Marghiloman 40.
 Mariának 221.
 Mark-típusú tank 316, 317.
 Marne 200; – csaták: *első* 34, 73» 78, 80, 81, 86, 93, 147, 270, 283; *második* 43, 189, 195, 321.; – melléki és Reims körüli támadás (Marne-Schutz-Reims-Offensive) 189, 200, 20T.
 Marnó 215.
 Marokkó 22, 23, 29, 49, 256, 289; – függetlensége, madridi szerződés 20.
 Marokkói egyezmény 280.
 Marsala 239.
 Marschall-szigetek 221.
 Martyn-Syde-repülőgép 2 73.
 Masaryk 38, 61, 62, 63, 293, 294, 348, 349; – emlékirata 38.
 Materialschlacht (anyag csata) 144, 169.
 Matin 202.
 Maubeuge 83, 86.
 Maunoury 85.
 Mazuri csata 94, 110.
 Máramaros 347.
 Meata 138.
 Mecheln"85.
 Megegyezékes béke 132.
 Megsemmisítő tűz 312.
 Mekka 218.
 Memel 110, 350.
 Messina 234.
 Messzehordó ágyú 314, 315.
 Mestre 279.
 Meuse 189.
 Mezopotámia 213, 214, 217, 333. 35².
 Michaelis 39, 52.
 Michel-állás (Michel-Stellung) 201, 204.
 Midilli 213.
 II. Miklós cár 18, 21, 22, 23, 25, 36, 40, 56, 58, 78, 289; – átvesszi az orosz hadsereg fővezérletét 36; – látogatása Racconigiban 23; – látogatása Konstanzában 25 - és VII. Ed várd találkozására 21; – lemondása 40, 171.
 Miklós (Nikita) montenegrói király 36; – halála 55.
 Miksa badeni herceg 44, 52, 204, 346.
 Militarizmus 67.
 Miljukov 38, 40, 56, 58.
 Milierand 349.
 Minció 81.
 Minszk 17, 12 8.
 Mirman 296.
 Misisics 344.
 Mitau 116.
 Mitrovica 103, 123, 247.
 Mlava 110.
 Mohrenheim 15.
 Mokeesporti gyűlés 63.
 Mokrzice 140.
 Moldva 156, 157, 158, 178, 179.
 Molfetta 237. '
 Molnár János 280.
 Moltke 15, 78, 80, 83, 88; – haditerve 15, 31, 34.
 Monasztiri csata: *első* 162; *második* 172.
 Moncnay 193.
 Monfalcone 138.
 Monmouth cirkáló 232.
 Monopoli 237.
 Monte Azolone 209.
 Monte de sei Busi 126, 127.
 Montelló 198, 200, 209, 299.
 Montellói csata 321.
 Montenegro 74, 76, 123, 134, 139, 149, 202, 235, 238, 201, 33²> 333; – függetlenségének kikiáltása 12; – meghódítása 120, 123.
 Monte Pertica 209.

- Monte Sabotino 126, 127, J45, 146, 323.
 Monte San Gabriele 179.
 Monte San Michèle 126, 127, 138, 146, 320.
 Monte Santo 172.
 Monte Verena 138.
 Montmédy 347.
 Mons 85.
 Moon 170, 231.
 Morane-repülőgép 273.
 Moresnet 347.
 Moreuil 193.
 Moselle 189.
 Moszkva 171.
 Moszkvai pánszláv kongresszus 288.
 Moszul 217.
 Motta di Livenna 279.
 Mousquet 232.
 Möwe 233.
 Mudroszi fegyverszüneti szerződés 347.
 Muehlon 302.
 Mumm 297.
 Murman partok 230, 231.
 Mustárgáz 321.
 Musubej 153.
 Mücke 232.
 Mühlhausen *első és második* csata 85.
 Mühlmann 95.
 Müller 232.
 Münchener forradalom 52.
 Münsteri *első és második* csata 128.
 Nagy Berta (42-es tarack) 313.
 Nagyhatalmak haderőinek béke-létszáma és háborús állománya 69, 70.
 Nagykövetek Tanácsa (Conférence, Conseil des Ambassadeurs) 47, 346, 353.
 Nagyszebeni csata 73, 153.
 Namur 82, 83, 85, 128, 204.
 Nantes 190.
 Napoleon 345, 348; – kontinentális blokádjá 18.
 Narev 71, 97.
 Naroc-tó 140.
 Narodna Odbrana 26.
 Narol 93.
 Nárva 186.
 Nava 124.
 Názáret 221.
 Nealjovmenti v. Argesulmenti csata 159.
 Nederlandsche Overzel-Trust 257.
 Negulesco 294.
 N egy ven kettes 313, 314, 323.
 Nekludoff 22.
 Nelidov 13.
 Nemzetek Szövetsége (Société des Nations, League of Nations, Völkerbund) 353.
 Nemzeti Tanács Magyarországon 45, 54, 207.
 Neoszláv politika 348; – propaganda 37, 38.
 Nereide búvárhajó 246.
 Neuilly-i béke 301, 349, 351.
 Neuvchateau 85.
 Neuve Chapelle 274.
 Neuve-Chapelle-i csata 128.
 Négyek tanácsa 346.
 Német gyarmatokért vívott küzdelem 221.
 Német hadsereg visszavonulása a Rajnához 203.
 Német-Kelet-Afrika 221, 223.
 Német köztársaság kikiáltása 205.
 Német tengerész-lázadás 187, 242; – trónörökös 193; – világpolitika a XIX. század végén 16.
 Németország belpolitikai helyzete a háború alatt 52; – gyarmatai 221.; – hadüzenete Franciaországnak 31; – hadüzenete Oroszországnak 31; – mozgósítása 31; – ultimátuma Belgiumnak 31; – világpolitikája (Weltpolitik) 46.
 Népszövetség 301, 350.
 Nida 100.
 Nieuport 89, 271.
 Nieuport-repülőgép 273, 275.
 Nigeria 222.
 Nikaragua 74.
 Nikita (Miklós montenegrói király) 36.
 Nikolajevics Miklós nagyherceg 36, 78, 81, 99, 100, 107, 117, 186, 216, 217.
 Nino-Bixio cirkáló 239.
 Nis 44, 122.
 Nis és Vranja visszatérítése Szerbiának 13.
 Nitti kormányra jutása 51.
 Nivelles 78, 136, 144, 165, 170.
 Njemen 71, 139, 140, 238.
 Northcliffe 290, 291, 292, 297, 298, 301, 302; – memorandum Balfourhoz 298, 300.
 No var a cirkáló 234, 236, 238, 239, 240.
 Novipazár 123.
 Novo-Cserkaszk 186.
 Novo-Radomszk 94.
 Nowaja Wremja 292.
 Noyon 195, 196, 201.
 Noyoni csata 88.
 Nungesser 277.
 Nürnberg cirkáló 232.
 Nyomjelző lövedék 310.
 Nyugat-Afrika 23, 352.
 Obrenovac 103, 105, 122.
 Obrenovics dinasztia 288, 289.
 Obrenovics Milán 12, 16.
 Óceánia 221, 222, 352.
 Óceán pestise 259.
 Ocsnai csata 178.
 Odessza 171, 349, 351.
 Oise 196, 201.
 Ojtoz 156.
 Okie 295.
 Okrida 123.
 Olasz-orosz szövetség 23.
 Olaszország albániai érdekeltségét Bécs elismeri 18; – belpolitikai helyzete a háború alatt 51; – felbontja a hármasszövetséget 123; – hadüzenete Ausztria-Magyarországnak 35, 123; – hadüzenete Németországnak 164; – hódításai Afrikában a XIX. században 10; – semlegessége 33, 35.
 Oláh 1. Román.
 Oltna-tó 153.
 Olty 216.
 Ondava 112.
 Opor 112.
 Óriás repülőgépek 276.
 Orientális hadsereg 135, 152, 160, 161, 162, 172, 176, 201, 202.
 Orkney-szigetek 242.
 Orlandó 51, 298.
 Orosz ellenforradalom 57; – fegyverszünet 179, 185; – flotta touloni látogatása 15; forradalom 20, 171, 179, 183; – gőzhenger össze-roppantása 96; – japán háború 20, 308; – kommunista köztársaság kikiáltása 40; – lengyel légiók 41; – Lengyelország önkormányzatának proklamációja 41; olasz szövetség 23.
 Oroszország balkáni politikája 12, 21, 23, 24, 25, 75, 288»

- 289, 291; – belpolitikai átalakulása a háború alatt 56; – mozgósítása és felvonulása 30, 89; – térhódítása Ázsiában a XIX. században 10, 11.
 Orosz-román szerződés 37, 150.
 Orosz-török náború 12.
 Orsova 153, 154, 158, 159, 211, 247.
 Országos Központi Árvizsgáló Bizottság 262.
 Oslavija 126, 127.
 Ostende 229, 280.
 Osusky 293.
 Oszmán pasa előnyomulása Belgrád felé 12.
 Osztrák-magyar hadiflotta felosztása 241; – hadsereg összeomlása 205; – hajóhad szervezete 234; – seregtestek a nyugati hadszíntéren 193, 197; – ultimátum Bulgáriának 16.
 Otrantói-szoros 238, 241, 279; – ütközet 238.
 Örményország 213, 214, 216. .sel 231; – elfoglalása 179.
 Összeomlás 43, 44, 45, 46, 47, .. 48, 49. 5²> 54. 210.
 Összeomlás: *kezdet* 200; *a bolgár arcvonalon* 202; *a nyugati hadszíntéren* 203; *olasz hadszíntéren* 205; *a tengeren* 240; *gazdasági téren* 264.
 Őszvérek szerepe a világháborúban 339.
 Pachner 235.
 Pacte (Egységokmány, Covenant) 353.
 Painlevé 50.
 Palanka (szerb) 122.
 Paléologue 30, 36.
 Palesztina 213, 214, 216, 217, 218, 219, 352.
 Pamír-fennsík n, 18.
 Panama 74.
 Panama-csatorna 19, 42.
 Pancsova 103, 247.
 Pangrati 294.
 Panther cirkáló Agadir előtt 22.
 Papadopoli 209.
 Paracsin 122.
 Paraköj 153.
 Parenzó 235.
 Pasics 25, 26, 61.
 Pauillac 190.
 Pádua 279.
 Pádumi fegyverszünet (traité d'armistice) 63, 343, 344, 345.
 Páncél-lövedék 315.
 Pánszlávizmus 288, 290, 293.
 Pápa békekísérletei 64.
 Párizs bombázása a levegőből 271, 276, 280, 281; -messzehordó ágyúkkal 195, 314.
 Párizsi béke 21, 26, 40, 60, 61, 345. 35²> 353> 354.
 Párizsi gazdasági konferencia 258; – haditanács 161; – nagykövetek tanácsa (Conférence, conseil des ambassadeurs) 47.
 Pelagosa megszállása 237.
 Pelle 345, 347.
 Penang 232.
 Persányi ütközet 155.
 Pershing 79, 189, 190.
 Perthes-les Hurlus-Beauséjour melletti csata 128.
 Peru 74.
 Perzsa-öböl 217.
 Perzsia 216, 256, 352; – függetlensége 214.
 Perzsiai egyezmény 290.
 Pesaro 236.
 Peteano 127.
 Petrozsény 153, 154.
 Peugeot-típusú tank 317.
 Pevma 126.
 Péronne 86.
 Pétain 78, 136, 170, 193.
 Péter szerb király 36; -halála 55-
 Pétervári forradalom 348.
 Pfeilschlifter 297.
 Pflanzler-Baltin 97, in, 116.
 Philippeville 234.
 Piave 182, 208, 209.
 Pia vei előnyomulás 43; – katasztrófa 196, 205, 335.
 Pilsudszki 41.
 Pinszk 36, 117.
 Pittsburgi szerződés 62, 63, 293.
 Piva 123.
 Pláva 125.
 Plessi tanácskozás 43, 122.
 Podgora 126, 127.
 Pohl, von 230.
 Poincaré 9, 23, 29, 30, 50, 58, 292; – látogatása Szentpéterváron 29, 30.
 Poklewski-Kozieł 25.
 Poljeszje 142, 143, 186.
 Polgári munkakötelezettség 263.
 Polock 186.
 Pommern csatahajó 230.
 Ponte di Piave 209.
 Poroj 162.
 Porosz-német császárság kikiáltása 9.
 Port-Arthur 18, 20.
 Porto-Corsini 236.
 Portogruaro 279.
 Portugália 74.
 Posen 60, 99, 347.
 Posta vy 140.
 Potiorek veresége 101.
 Pourtalès gróf 30.
 Pozsarevác 44, 122.
 Pozsony 350.
 Póla 234, 235, 236, 240, 246. 279. 313-
 Pólai zendülések 240.
 Pótanyagok gyártása és elterjedése 264, 325, 326.
 Prahova 159.
 Prasznisz 110.
 Prezan 79, 156.
 Prilepi fegyverszünet 44.
 Princess Royal cirkáló 230.
 Princip Gavriló 292.
 Principe Umberto 246.
 Pristina 122, 123.
 Prizren 123.
 Propaganda-gránát 315.
 Propagandaháború 48, 49, 62, 167, 197, 252, 285.
 Propagandahivatal (Department of Propaganda in Enemy Countries) 62.
 Przedborz 94.
 Przemysl 53, 71, 109, 112, 116; - eleste 35; -ostroma 270.
 Przemyslany csata 92.
 Pskov 186.
 Putnik 79.
 Quarto cirkáló 239.
 Queen Mary cirkáló 230.
 Racconigi egyezmény 34.
 Radkó Dimitriev 116, 171.
 Radonitch 294.
 Radoslavov 44, 152, 300.
 Rajnáig visszavonulás 203.
 Ramnicu-Sarat 159.
 Randstaaten (határszéli államok) 350.
 Rar an ce 139.
 Rasin 39.
 Rasova 153, 158.
 Ratnik 331, 332, 333,
 Rava Ruska 92.
 Ravenna 279.
 Ravka 100.

- Rádió, mint összekötő eszköz 274, 275, 276.
 Redlich 167.
 Reims 85, 170, 196, 200.
 Renault-típusú harci kocsi 317.
 Rennel Rödd 33.
 Repatriálás 347.
 Repülőbomba 271, 276.
 Repülőgép 271.
 Repülőgép a felderítés szolgálataiban 270, 273, 274, 276, 279.
 Repülőgépek tömeges alkalmazása 274.
 Repülők együttműködése a gyalogsággal 272, 274, 277; -- együttműködése a tüzérséggel 270, 271, 274; -- tevékenysége a szárazföldi hadműveleteknél 269.
 Repülőnyíl 271.
 Repülőtechnika és a repülőipar rohamos fejlődése 271.
 Re val 350.
 Revanche eszme eredete 9, 10, II.
 Reuter 242, 347.
 Réunio 347.
 Rhodesia 224.
 Rhodos 218.
 Ribot 15, 50.
 Richthofen Lothar 277.
 - Manfréd 277.
 Riga 36, 117, 128, 142, 139, 168, 171, 174, 177, 179, 35°.
 Rigómezei csata 123.
 Rimini 236, 279.
 Rimnicu 178.
 - Sarat 159.
 - Valcii 159.
 Rjahovó 153, 247.
 Rohatyn 92.
 Rohr 124.
 Romanja-planinai csata 104, 105.
 Román fegyverszünet 179, 185.
 Román petroléumforrások üzembehelyezése 263.
 Románia beavatkozása a világ háborúba 141, 148, 149, 150; -- függetlenségének kikiáltása 12; -- hadüzenete 38, 80, 143; -- meghódítása 155; -- megszállott területeinek szerepe a központi hatalmak élelmzésében 263; - semlegeségi nyilatkozata 150; -- szerződése az entente-al 150; -- szövetségre lép Oroszországgal 33; - katonai konvenciója 288.
 Román-orosz szerződés 37, 150.
 Roon cirkáló 231.
 Rostock cirkáló 230.
 Rosztov 186.
 Rovno 71, 117.
 Rovnoi hadjárat 117.
 Római konferencia 61.
 Rudnik 106.
 Rumpler-repülőgép 273, 276.
 Rupel 162.
 Rupprecht bajor trónörökös 193-
 Ruzsicsuk 247.
 Ruthén föld annexiója 03.
 Rückversicherungsvertrag (visszontbiztosítási szerződés) 14, 15-
 Saarbrück 271.
 Sabác 102.
 Sables-d'Ollonet 190.
 Sacharov 158.
 Sacro egoismo 60.
 Saida cirkáló 234, 238, 240.
 Saint-germaini békeszerződés 349-
 Salandra 51.
 Salisbury 288.
 Salvemini 293.
 San Giovanni di Medua 135, 238.
 San Giuliano marchese 22, 296.
 San Grado di Merna 146.
 San Martino 127, 138.
 San Rossore-i találkozás 24.
 San Spirito 237.
 San-Stefanoi béke 13.
 Santa Maria de Coronel melletti tengeri ütközet 232.
 Sarraill 38, 122, 160, 161, 162, 175/176.
 Sarylamisch 216.
 Sasseno-sziget megszállása 34.
 Sándor görög király 56, 176.
 II. Sándor orosz cár 14.
 Sándor szerb király 289.
 Sándor szerb trónörökös 24, 79.
 Scapa Flow 17, 242, 347.
 Scarpe 201.
 Scharfschütze romboló 236.
 Scharnhorst cirkáló 232.
 Scheer 230, 242.
 Scheidemann kikiáltja a német köztársaságot 52.
 Scheuchenstuel 198.
 Schleswig 60, 347.
 Schlieffen 80; -- hadterve 83, 86, 87.
 Schmettow-csoport 154.
 Schneider-típusú tank 317.
 Schönbrunni minisztertanács (1914VII. 7.) 28; (1914VTI. 14.) 28, 29.
 Schütte-Lanz-légihajó 281, 282.
 Scotus Viator 1. *Selon Watson*.
 Scserbacsev 178.
 Sebenico 234, 235, 238.
 Sebesültszállító repülőgépek 277.
 Seddülbahr 119.
 Seeckt 149.
 Seine 86.
 Selz 138.
 Semendria 106.
 Semlegesek békekísérletei 64.
 S. E.-típusú repülőgép 273.
 Seton Watson (Scotus Viator) 28, 61, 62, 290, 291, 294, 298, 299.
 Sévresi szerződés 349, 351.
 Shantung 17.
 Shetland-szigetek 242.
 Sidney cirkáló 232.
 Siegfried-állás 322.
 Siegfried-állásba való visszavonulás 168.
 Siegfriede 75.
 Siemens-repülőgép 273..
 Sienkiewicz 10.
 Sikorszky-repülőgép 276.
 Simon 296.
 Sims 261.
 Sinarca 236.
 Singule 246.
 Sinn Fein (ír függetlenségi párt) 51-
 Sipsom 294.
 Sistov 227.
 Sixtus páрмаi herceg 38; -bécsi látogatása 38, 58; -- levelek 59, 170.
 Skagerraki csata 228, 282.
 Skuiudis 37.
 Skumbi 135.
 Skutari 134, 135.
 Smuts 224.
 Société des Nations (Nemzetek Szövetsége, League of Nations, Völkerbund) 353.
 Société Suisse de Surveillance 257.
 Soissoni csata 128, 169, 189, 201.
 Sokol-mozgalom 290.
 Sokolska 103.
 Solarole 209.
 Somme 136, 169; -- csata 80^a 8i, 143, 162, 163, 169, 275[^] 283, 323. 333-
 Sonnino 15, 35. 38- 59-

- Soósmező 156.
 Sopwith-repülőgép 273, 275.
 Souchon 213, 234.
 Spaai szerződés 59.
 Spad-repülőgép 273.
 Spalaikovich 25, 28, 30.
 Spee 232, 233.
 Spinuzzia 209.
 Splendid isolation (előkelő el-
 szigeteltség) 288, 289.
 Staabs-csoport 154.
 Staaken-repülőgép 276.
 Staniszlau 117, 143.
 Stanojevics 26.
 St. Chamond-típusú tankok 317.
 Steed 290, 291, 298, 299.
 Steuben 212.
 St. Georg hadihajó 240.
 St. Gobain 195.
 St. Malo 190.
 St. Nazaire 190.
 Stockholmi konferencia es tár-
 gyalások 59, 176.
 St. Quentin 86, 192, 193; -
 csata 88.
 Strumica 123.
 Stryj 112.
 Strypa 139.
 Stuart 297, 299, 300, 301.
 Stürgkh 45; – meggyilkolása
 163.
 Stürmer 40, 58.
 Styr 117.
 Sultan Javus Selim 213.
 Susita 178.
 Suvalov 14.
 Svájc 124.
 Svéd kölcsön 255.
 Svédország 259.
 Swinton 301.
 Szaladin szultán 18.
 Szaloniki 13, 16, 24, 37, 38, 44,
 56, 120, 122, 135, 160, 161,
 175, 195. ^{201.} ^{214.} 281, 333,
 351.
 Szalonikiban megkezdődik az
 entente-csapatok partraszál-
 lása 120.
 Szaloniki hadsereg támadásai
 171, 172. 1. Orientális had-
 sereg.
 Szamara 217.
 Szamoa 221.
 Szappangyártás korlátozása 2 64.
 Sarajevó 25, 105.
 Sarajevói merénylet 25, 26, 27,
 30, 101.
 Szaszkasevan 254.
 Szaszonov 25, 29, 30, 31, 292.
 Szárnyas akna 311.
 Száva 102, 103, 107, 122, 202,
 211, 247.
 Szebasztopol 118, 186.
 Szent háború 213.
 Szent István csatahajó 234, 241.
 Szent Mihály-csata 191.
 Szent Mihály- és Mars-támadás
 (Amiensi csata) 193.
 Szentpétervár 171, 231, 281,
 293, 35°. ^{255.}
 Szentpétervári minisztertanács
 (1914 VII. 24.) 28, 29, 30.
 Szent Szövetség 10.
 Szerb-bolgár szövetségi szerző-
 dés 291.
 Szerbek betörése Magyarorsz.-ba
 103.
 Szerb-francia katonai támadó
 szövetség 345.
 Szerbia függetlenségének kikiál-
 tása 12; – meghódítása
 120.
 Szerb-orosz hadüzenet 25.
 Szerb-török háború 12.
 Szeret 117, 152, 153, 156, 157,
 171.
 Szerémség 103, 104.
 Szeszgyártás korlátozása 264.
 Szén- és vasprobléma a hadi-
 anyagiparban 324.
 Szénközpont 262.
 Sziám 74, 256.
 Szibéria 254.
 Szilisztria 24, 153, 159.
 Szinai-félsziget 213, 216.
 Színes hadsereg Németország
 földjén 205.
 Szíria 214, 218, 352.
 Szíriaiak felkelése 216.
 Szisztovó 152, 159.
 SZÍVÓ 159.
 Szlovákia annexiója 62.
 Szmirna 56.
 Szmirnai-öböl 218.
 Szob 347.
 Szófia IT2, 202.
 Szomália 352; – meghódítása
 10.
 Szövetséges és társult hatalmak
 kormány-elnökei 47.
 Sztráj-kmozgalmak a központi
 hatalmaknál 187.
 Sztrájkmozgalmak Amerikában
^{255.}
 . Sztruma 162.
 Szuborits 239.
 Szuchomlinov 292.
 Szudán 222, 352.
 Szezei-csatorna 34, 48, 214, 218;
 - elleni támadások 215.
 Szurduk 159.
 Szűrmay 100.
 Szyedlce 96.
 Szydlovice 94.
 Tachinos-tó 162.
 Tagliamentó 182, 236.
 Take Jonescu 28.
 Tamássy 113.
 Tanger 20.
 Tank 315.
 Tankok csatája 174.
 Tankosics Vojta 26, 27.
 Tannenberg 270.
 Tannenbergi csata 73, 94, 110.
 Tara 123.
 Tardieu 343.
 Targu Jiu 159.
 Tarnopol 92, 178.
 Taube 269, 271.
 Taurus 217.
 Tábornokok tanácsa 47, 353.
 Társadalomtudományi Társaság
 290.
 Tebris 216.
 Teke Bur un 119.
 Temes monitor 247.
 Temesvári léghajóállomás 281.
 Tenedos-sziget 218.
 Tengeri haderők viszonya a
 háború kitérősekor 228.
 Teodozia 118.
 Thorn 99, 100.
 Tibeti egyezmény 290.
 Tiger cirkáló 229.
 Tilici-hágó in, 112.
 Times 290, 292, 297.
 Tirpitz 46, 227, 260.
 Tisza István 28, 29, 37, 39, 42,
 43, 44, 45, 46, 47, 53, 167,
 207, 302, 349; – meggyil-
 kolása 28, 45, 54.
 Tizek tanácsa 346.
 Toblach 124.
 Todorov 123.
 Togó 221, 222, 352.
 Tojásgránát 310.
 Tolmein 124, 145, 166, 18 j, 182.
 Tolmeini áttörés 43, 80, 18T,
 183, 320.
 Tomasóv 92.
 Tonale 199.
 Toporouc 139.
 Toronyai-hágó 97.
 Torraró 138.
 Tóul 82, 85, 86, 87, 88, 189.
 Toulon 234.
 Török-bolgár megyegyezés 120.
 Török csapatok a keleti had-
 színtéren 143, 148.

- Török-görög háború 288.
 Török hadsereg összeomlása Palesztinában 218.
 Török-Kurdisztán 214, 216.
 Török-orosz háború 12.
 Törökország hadüzenete 118, 212; – hatalmának gyöngülése a Balkánon 11, 12; – mozgósítása 213; – részvétele a világháborúban 212.
 Török-Örményország 214, 216.
 Török-szerb háború 12.
 Trapezunt elfoglalása 216.
 Trapp 244, 245, 246.
 Trebinje 123.
 Trentinói kérdés 15.
 Treviso 182, 198, 209.
 Trianoni békeszerződés 38, 61, 265, 347, 349–351-
 Trient 44, 124, 1. *Trentinói* kérdés.
 Trienti fegyverszüneti bizottság 209.
 Trier 271.
 Trieszt 44, 124, 145, 172, 180, 235. ²⁷⁹
 Triple Alliance (hármasszövetség) 15, 23, 24, 33, 35.
 Triple Entente (hármasszövetség) 21, 33.
 Triplice (hármasszövetség) 15, 23, 24, 33, 35.
 Tri polisz 22, 23; – meghódítása 10.
 Tripoliszi háború 33.
 Triumph csatahajó 245.
 Troelstra 59.
 Troubridge 235.
 Trouée de Charmes 81.
 Trumbics 61, 298.
 Tunisz 10, 15.
 Turbine romboló 236.
 Turkesztánt elfoglalja Oroszország 10, 11.
 Turn-Severin 247.
 Turnu-Magurele 159.
 Tutrakán 153.
 Tuzla 153, 158.
 Tüzérség fegyverzet 312.
 Tüzérségi felderítés léggömbökkel 283.
 Tüzérségi lövedékfajták 315, 323.
 Tűzhenger 312.
 U-9: 229, 244; U-12: 235, 244, 246; U-5: 244; Γ/-51: 245; U-13: 246; U-4: 246; U-6, U-15, U-10, U-17: 246.
 Udet 277.
 Udine 182.
 Új Guinea 221.
 Új Zéland 253, 352.
 Újvidék 247.
 Ukrajna 211, 248; – békekötése 40, 185; – meg szállása 186; – megalakulása 57.
 Ukrán kérdés 185.
 Ulan romboló 235.
 Uljanov Ilics Vladimir: 1. Lenin.
 Ulster 51.
 Unger 95.
 Unió 1. Amerika.
 Umberto király 15.
 Urmia 216.
 Ursu 294.
 Uruguay 74.
 Uszicszkó 139.
 Uz 156.
 Uzice 105.
 Uzsok 97.
 Uzsoki-szoros 112.
 Üszküb 44, 123.
 Vadászrepülőgépek 272, 273, 274, 275, 276, 283.
 Valdobbiadene 209.
 Valjevo 103, 105.
 Valloné szakadék 146.
 Valona 34, 135, 239, 279.
 Val Sugana 138.
 Vandiers 271.
 Varclar 122, 123.
 Varsó 97, 98, n6, 345, 348; -ostroma 281.
 Vasútháború 185.
 Vaterlandspartei 52.
 Vaux erőd elfoglalása 136.
 Vámos zászlós 280.
 Velebit romboló 236.
 Velence 182, 236, 279.
 Velez 123.
 Venizelosz 37, 56, 120, 176; - felajánlja Görögország csatlakozását az entente-hoz 37.
 Verdun 82, 86, 112, 148, 149, 174, 189, 20T, 204; – ostroma 37, 38, 47, 133, 135, 139, 141, 142, 143, 144, 161, 162, 163, 164, 165, 274, 281, 283, 321.
 Verecke 97.
 Vereszyca 92, 93.
 Versailles 344, 346.
 Versaillesi békeszerződés 10, 257, 346; – haditanács i88, 193. 343. 346.
 Vesle 201.
 Veszteségek a világháborúban 329-
 Vécsey 311.
 Vickers-repülőgép 273, 275.
 III. Viktor Emánuel olasz király 79; – látogatása Bécsben II.
 Világbéke 353.
 Világháború kitörése 29; -költéségei 253.
 Világító lövedék 315.
 Vilija 140.
 Viller-Bretonneux 193.
 Villers Cotterets 196, 20T.
 Vilna 117, 171, 350.
 Vilmos császár-csatorna 231.
 II. Vilmos német császár 14, 16, 17, 18, 19, 20, 43, 45, 78, 90, 149, 288, 289, 302; -eltávolítása 346; – felelősége a világháború kitöréséért 17; – látogatása az Iphigénie csatahajón 18; -látogatása Tangerben 20; -lemondása 52, 204, 205; -menekülése 45, 52; – szövetséget kínál 300 millió mohamedánnak 18; – és Bülow államtitkár windsori látogatása 288.
 Vira va 112.
 Visegrád 104, 122.
 Viszloka 116.
 Viszniev-tó 140.
 Viszontbiztosítási szerződés (R ückversicherungsvertrag) 14, 15.
 Vittorio-venetói csata 205.
 Viviani 28, 30, 31, 32, 50.
 Viviani és Joffre látogatása Amerikában 189.
 Vízirepülőgépek a tengeri vállalkozásoknál 278.
 Vlaska 106.
 Vloklavek 100.
 Vodice 172.
 Vogézek 128.
 Vojusa 135.
 Volhinia 155.
 Vyx 345-
 Völkerbund (Nemzetek Szövetsége, Société des Nations, League of Nations) 353.
 Vöröstorony 153, 154, 159.
 Vrangél 57.
 Vranja 44, 123.
 Vrhovec 180.
 Vulkán-szoros 159.

Wan 216.
 Warasdiner romboló 238.
 Warrior cirkáló 230.
 Warspite csatahajó 230.
 Washington 32.
 Weddigen 229, 244.
 Weimar 346.
 Wekerle 39, 44, 53, 54, 207.
 Wells 298, 301.
 W'hippet-típusú tank 317.
 Wiesbaden cirkáló 230.
 Wilhelmshaven 228.
 Willen berg no.
 Wilson angol tábornok 81.
 Wilson elnök 45, 58, 62, 63, 188
 204, 207, 353, 354, 346.
 Wilson jegyzéke (1918 XI. 5.)
 45; – 14 pontja 45, 62, 63
 187, 204, 302.
 Windau 23 t.

Windsori látogatás 288.
 Wippach 147, 182.
 Wittelsbachok trónfosztása 45.
 Woyrsch 92, 93.
 Wytschaete 171, 173.
 Yperit 321.
 Ypern 171, 173, 174.
 Yperni csata és harcok 88, 89,
 128.
 Yser 89.
 SJagorje 180.
 Zamosc 92.
 Zárótűz 312.
 Zboró 112.
 Zborov 183.
 Zborond áttörés 175.

Zeebrüge 229.
 Zemcsug cirkáló 232.
 Zendülések a központi hatal-
 maknál 197; – a német
 hadseregben 201; – Auszt-
 ria-Magyarországon 206.
 Zenta cirkáló 235.
 Zeppelin gróf 280.
 Zeppelin-légghajó 230, 280, 281,
 282; támadások Anglia
 ellen 230.
 Zichy gróf 53.
 Zita királyné 38.
 Zlocov 92, 178.
 Zöld káderek 206.
 Zweibund, (két hatalom szerző-
 dése) 14, 15, 2i, 23, 24, 31,
 33, 35.
 Zsatkovics Gergely Ignác 63.
 Zsófia görög királyné 36.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELŐSZÓ. írta: József k. herceg tábornagy.....	5	Lap
---	---	-----

I. RÉSZ.

írta: Dr. Horváth Jenő.

A világháború politikai előzményei.

Bismarck diplomáciája (1871-1890.).....	9
A német világpolitika és Anglia elszigetelése (1890-1901.)	16
VII. Edvárd angol király diplomáciája. Németország elszigetelése (1901-1910.)	10
A háború diplomáciai előkészítése (1911-1914).....	22
A szerb-orosz hadüzenet (1914 június-július 25.)	25
A világháború kitörése (1914 július 25-augusztus 5.)	29

A háború politikája.

A politikai mérközés 1914-1915-ben	32
Az állásháború mérlege 1915-1918-ban	35
Amerika beavatkozása és a háború befejezése (1917-1918.)	42
A háború elvesztésének indító okai	46
Az európai államrendszer a háború alatt	49

A békeprogram 1914-1918-ban.

A központi hatalmak békekísérletei	57
Az entente békeprogramja	6a
A pápa és a semlegesek békekísérletei.....	64

II. RÉSZ.

Írta: Pilch Jena.

A szárazföldi hadműveletek.

A militarizmus	67
Az erők csoportosulása. Haditervek	74
A hadvezetőségek	77

Hadi események 1914-ben:

Belgium elfoglalása. A franciák támadásainak összeomlása	82
A Marne-csata	86
Versenyfutás az Északi-tengerig	88
Krasznik, Komarov, Lemberg	89-
A kraszniki és komarovi csaták	92
A lembergi csata	93
A tannenbergi és mazuri diádalok	94
Az orosz gőzhenger összeroppantása. Lodz-Limanova-Lapanov.....	96
A lengyelországi első hadjárat	97
A lengyelországi második hadjárat	99
A limanova-lapanovi csata	100-
Potiorek veresége.....	101
Ljesnica-Losnica (A drinamenti i-ső csata).....	102
A szerbek betörése Magyarországra	103
Gucevo-Boranjá-Jagodnja-Sokolska Planina (A drinamenti 2-ik csata)	103
A románja-planinai csata	104
A Kolubara felé	105
A kolubara- és ljigmenti csata	105
A görni-milanovaci-arangelovaci csata	106
A játszma eldöntetlen	107

Hadi események 1915-ben:

Viadalok a Kárpátok birtokáért	109
A mazuri téli csata	110
A húsvéti csata	110
Przemysl.....	112
A gorlice-tarnovi áttörés	113
A Dardanellák ostroma.....	118
Szerbia és Montenegró meghódítása	12a
Az első négy isonzói csata.....	123
Francia és angol kudarcok a nyugati hadszíntéren.....	127
Mi az eredmény 1915 végén?	130

Hadi események 191-ben:

Aggodalmas jelenségek	131
Kétes értékű győzelmek.....	134
Albánia elfoglalása	134
Verdun ostroma	135
Az 5-ik isonzói csata és az osztrák-magyar déltiroli támadás	137
Bojan, Rarance, Toporouc	139
Kuropatkin támadása	139.
A válság tetőpontján	141
Luck	141
A Somme-csata.....	143
A Doberdó ostromlása	145
Falkenhayn bukása	147

	Lap
Az oláhok ellen	150
A dobrudzsai hadjárat	153
A nagyszebeni és a brassói csata	153
Bruszilov támadása	155
Oláhország meghódítása	155
Harcok a kárpáti szorosokban	156
Az oláh-orosz erők kiverése a Dobrudzsából	158
Bevonulás Bukarestbe	158
Kifejlődik a szaloniki veszedelem	160
1916 mérlege	162
<i>Hadi események 1917-ben:</i>	
A központi hatalmaknál elhatalmasodik a béke utáni vágy	165
A németek visszavonulása a Siegfried-állásba. Az arrasi és champagnei csata	168
Az orosz forradalom. A szaloniki hadsereg támadásai és a 10-ik isonzói csata	171
A német bűvárhajó-állomások ostroma (A flandriai csaták)	172
A cambrai tank-csata	174
Görögország rabláncra fűzése. Kerenszki támadása és a zboróvi áttörés. A bresztlitovszki és a focsani fegyverszünetek	175
Hermada-Monte San Gabriele	179
Il miracolo del Caporetto (A 12-ik isonzói csata)	180
1917 mérlege	183
<i>Hadi események 1918-ban:</i>	
A vasútháború. A bresztlitovszki és a bukaresti békék	185
Bomlasztó jelenségek	187
Az északamerikai Egyesült-Államok katonai erőikifejtése általában	188
A Szent-Mihály-csata. A Georgette és a Blücher támadás	191
A piavei katasztrófa	196
A katonai összeomlás kezdete	203
A bolgár arcvonal összeomlása Macedóniában	202
A német hadsereg visszavonulása a Rajnához	203
Az osztrák-magyar hadsereg összeomlása. A vittorio-venetói csata	205
Az olasz, a balkán és az oláh arcvonalak felbomlása	210
<i>Törökország részvétele a világháborúban</i>	
A Szezei-csatorna ellen	212
Hadjáratok a Kaukázusban	215
Csaták Irakban és Mezopotámiában	216
A török hadsereg összeomlása Palesztinában	217
<i>Küzdelem a német gyarmatokért</i>	218

III. RÉSZ.

írta: *Trunkwalter Ödön.*

Hadi események a tengeren és a folyami háború.

Hadi események a tengeren	Lap- 227
Hadműveletek az északi vizeken és a skagerraki csata	228
A német flotta felsőbbbsége a Keleti-tengeren	231
Ütközetek a külső vizeken Csingtautól Dél-Amerikáig. Az Emden és a Möwe kalandos vállalkozásai	232
Harcok a Földközi-tengeren és az Adrián	233
Az olasz hadüzenet hatása. Az osztrák-magyar flotta szerepe az Adrián	236
Az otrantói ütközet	238
Az összeomlás a tengeren	240
A búvárhajó-háború	242
A folyami háború. Az osztrák-magyar dunai flottilla működése	246

IV. RÉSZ.

Írta: *Dr. Ihrig Károly.*

A gazdasági háború	253
--------------------------	-----

V. RÉSZ.

Írta: *Udvary Jenő.*

A légi háború.

A repülők tevékenysége a szárazföldi hadműveleteknél	269.
Az első légi harcok	269
A repülőtechnika és a repülőipar rohamos fejlődése	271
A repülőgépek tömeges alkalmazása	274
A vízi repülőgépek szerepe a tengeri haderők vállalkozásainál	278
A léghajók a világháborúban	280
A léggömbök	282

VI. RÉSZ.

Írta: *Dr. Lutter János.*

A háborús propaganda	287
----------------------------	-----

VII. RÉSZ.

Írta: *Turcsányi Gyula.*

A világháború harci eszközei.

A lövészárkok fegyverzete	309
A tüzérség fegyverei	312

	Lap
A tank	315
A gáz	319
A hadianyagipar szerepe.....	322

VIII. RÉSZ.

Írta: *Pilch Jenő.*

A világháború veszteségei	331
---------------------------------	-----

IX. RÉSZ.

írta: *Dr. Horváth Jenő.*

A békeszerződések megalkotása.

Az új háború	343
A párizsi békekonferencia és a párizsi békeszerződések	345
Az új világpolitika	352
A Nemzetek Szövetsége	353

A világháború irodalmának legértékesebb termékei.

I. Politikai irodalom	355
II. A hadműveletekre vonatkozó irodalom	356
1. Összefoglaló nagyobb és kisebb leíró és kritikai művek	356
2.. A világháború egyes szakaszait tárgyaló művek	359
3. Memoirok	360
4. A tengeri eseményeket tárgyaló művek	362
III. A gazdasági háború irodalma	362
IV. A légi háború irodalma	362
V. A háborús propaganda irodalma	363
VI. A világháború harci eszközeire vonatkozó irodalom	364

FÜGGELÉK.

Összeállította: *Dr. Horváth Jenő és Pilch Jenő.*

I. A diplomáciai szakítások időpontjai	367
II. A hadüzenetek időpontjai	367
III. A világháború politikai előzményeinek időrendi és vezérszavas összefoglalása	368
IV. A világháború politikai eseményeinek időrendi és vezérszavas összefoglalása	382

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ. Összeállította: <i>Udvar y Jenő</i>	306
--	-----

MELLÉKLETEK. Összeállította: *Pilch Jenő.*

Áttekinthető időrendi táblázatok a világháborúnak hadszínterek szerint csoportosított hadi eseményeiről. I-V. darab.

A SZÖVEG KÖZÉ ILLESZTETT VÁZLATOK ÉS KÉPEK JEGYZÉKE.

Vázatok jegyzéke.

Az entente 1914. évi haditerve 75
A központi hatalmak 1914. évi haditerve 77
A német hadsereg előnyomulása a Marnéig
1914-ben 84
Az ellenfelek helyzete az 1914. évi Marne-
csatában 87
Roham a francia hadszíntéren az Északi-
tenger felé 88
Az ellenfelek helyzete a keleti hadszíntéren
1914 augusztus havában 91
Az ellenfelek helyzete a lembergi csatában 93
Az 1914. évi lengyelországi első hadjárat 98
Az 1914. évi lengyelországi második hadjárat 99
Az ellenfelek helyzete a Limanova-lapanovi
csatában 100
Az 1914. évi drinamenti első csata színtere 102
Az 1914. évi drinamenti második csata 104
Az 1914. évi gorni-milanovaci-arangjelovaci
Az 1915. évi gorlice-tarnovi áttörés 114
Az 1915. évi gorlice-tarnovi áttörést követő
hadműveletek 115
Az 1915. évi francia hadszíntéri események 129

Az 1916. évi osztrák-magyar déltiroli támadás 137
Kuropatkin és Bruszilov első támadása 1916-
ban 140
Az ellenfelek helyzete az oláh hadüzenet
alkalmával 151
Az ellenfelek helyzete a nagyszebeni csata
után 154
Oláhország és a Dobrudzsa meghódítása 157
A macedóniai arcvonal változatai 1916 má-
sodik felében 160
Az 1917. évi francia hadszíntéri hadműve-
letek 169
A flandriai csaták színtere 173
Kerenszki támadása és a zborovi áttörés 177
Hadihelyzet Európában 1917 végén az állás-
háború legnagyobb kiterjedése idején 184
Az 1918. évi vasútháború eredménye 186
Az amerikai seregtestek felvonulása Francia-
országban 189
A német hadseregek támadásai Francia-
országban 189
A bolgár arcvonal összeomlása Macedóniában 202
A német hadsereg visszavonulása a Rajná-
hoz 203

A vittorio-venetoi csata. Az osztrák-magyar
hadsereg összeomlása Olaszországban 208
A balkán és az oláh arcvonala a bolgár fegy-
verszünet után 211
Az ázsiai török hadszínterek 214
A kaukázusi, az irak-arábiai és mezopotá-
miai palesztinai hadszíntér 219

Hadművelési vázlat az ázsiai hadi esemé-
nyekhez 220
Az afrikai német gyarmatok elfoglalásáért
végrehajtott hadműveletek 223
Az Északi- és a Keleti-tenger melléke 230
Az osztrák-magyar flotta működése az Ad-
rián 237
A német bűvárhajók alkotta tengeri záró-
teületek Európa és Afrika körül 245

Képek jegyzéke.

II. Vilmos német császár és Ferenc Ferdi-
nánd trónörökös a német flottagyakor-
laton 16
Ferenc Ferdinánd trónörökös és neje Sa-
rajevóban a merénylet előtt 16
Emlékmű Szarajevóban azon a helyen, ahol
Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége
ellen gyilkos merényletet követtek el 16
A «Narodna Obrana» jelvénye 16
Princip Gavrillo, Ferenc Ferdinánd trón-
örökös gyilkosának elfogatása 16
Tisza István gróf, mint a 2. honv. huszár-
ezred parancsnoka 32
Bülow Bernhard herceg, német birodalmi
kancellár, orosz miniszterelnök, majd
Németország római követe 32
Burián István gróf, Ausztria-Magyarország
külgügyminisztere 32
Poincaré Raymond, a francia köztársaság
elnöke 32
Clemenceau György, a francia köztársaság
miniszterelnöke 32
Sonnino Sydney báró, Olaszország külgü-
gyminisztere 32
Szaszonov Szergej, Oroszország külgü-
gyminisztere 32
Pasics Nikola, Szerbia miniszterelnöke 32
Venizelosz Eleutherios, Görögország entente-
barát miniszterelnöke 32
Berchthold Lipót gróf, Ausztria-Magyaror-
szág külgügyminisztere 32
Bethmann Hollweg Theobald, német bi-
rodalmi kancellár 32
II. Miklós orosz cár és Nikolaj Nikolajevics
orosz nagyherceg 48

Wilson Woodrow, az északamerikai Egyesült-
Államok elnöke 48
Lloyd-George Dávid, Anglia miniszterelnöke 48
Sir Grey Edvárd, angol külgügyminiszter 48
Izvolzskij Alexander, orosz diplomata és
párizsi nagykövet 48
Sixtus páórmái herceg 48
Károly király és Zita királynő látogatása
Konstantinápolyban 48
V. György angol király 48
Károly, Ausztria császára és Magyarország
apostoli királya 64
III. Viktor Emánuel olasz király fiával 64
Ferdinánd román király trónörökös fiával 64
Sándor szerb trónörökös és Sarraill Mór fran-
cia tábornok 34
A bolgár vezérkar látogatása az osztrák-
magyar főhadiszálláson 64
Kitchener Herbert, angol tábornagy 64
Az osztrák-magyar hadsereg tábornagyi
tanácsa 80
Hötzendorff Conrad Ferenc tábornagy 80
Ludendorff Erich, német gyalogsági tábor-
nok 80
Mackensen Gusztáv, német tábornagy 80
Falkenhayn Erik, német gyalogsági tábornok 80
Foch Ferdinánd, Franciaország marsallja. .. 80

- Pershing John, amerikai tábornok 80
 Cadorna Luigi, olasz tábornok 80
 Enver pasa, török tábornok 80
 Német üteg az angoloktól elfoglalt francia-
 országi állásokban 96
 Elhódított angol tüzérségi állás a francia
 harctéren 96
 Angol-hindu gyalogság 96
 Orosz-szibériai lövészyalogság 112
 Hadihíd az orosz hadszíntér egyik áradásos
 folyójn 112
 Gránátbiztos fedezék bejárata 112
 Lövészárók a keleti hadszíntér erdős vidékén 112
 vVibán szabadsapat tábora 128
 úttalan út Szerbiában 128
 Kémet csapatok előnyomulása, Szerbiában 128
 Montenegrói sorgyalogság 128
 Külföldi katonai attasék a Tömösi-szorosban 128
 Az isonzói csatatér madártávlati térképe 144
 Az olasz harctér vezérlő osztrák-magyar tá-
 bornokai 144
 Német állások az Alpeseekben 144
 Osztrák-magyar állások az Adamello-hegy-
 csoportban 144
 Elfogott francia katonák pihenése Laonban 160
 Összelőtt angol állások a francia harctéren 160
 Német tábor a lövészárók mögött 176
 Földalatti osztrák-magyar tábor 176
 Tájékp a mazúri tavak mellékéről 176
 Tisza István gróf huszárezredes és tisztikara 176
 A bukaresti békeokmány aláírása 176
 Sártengerré vált it az orosz harctéren 176
 A Vojusa folyó és melléke Albániában 192
 Figyelő állás mesterséges fa tetején Albánia-
 ában 192
 Bolgár katonák vigadozása 192
 Német tüzérség előnyomulása Szerbiában 192
 Osztrák-magyar üteg Konstantinápolyban 192
 A vérrel áztatott Monte San Michèle teteje 208
 Emlékoszlop a Monte San Michelén 208
 Tüzérségi megfigyelőállás az Alpeseekben 208
 Haus Antal, osztrák-magyar vezértengernagy 224
 Nagybányai Horthy Miklós, sorhajókapitány 224
 Tirpitz Alfréd, német tengernagy 224
 Scheer Reinhard, német tengernagy 224
 A tenger felszínén haladó bűvárhajó 224
 A «Viribus Unitis» osztrák-magyar csata-
 A «Viribus Unitis» osztrák-magyar csata-
 Az «Indefatigable» angol csatahajó 224
 A «Saida», a «Helgoland» és a «Novara» cir-
 kálók hazatérnek az otrantói ütközetből 240
 Az otrantói ütközetből visszatérő osztrák-
 Az «Emden» német cirkáló ép állapotában 240
 Az összelőtt «Emden» német cirkáló 240
 Az otrantói csatorna albán partja 240
 A «Novara» az otrantói ütközet után 240
 «Zrinyi» osztrák-magyar csatahajó 240
 «Zenta» osztrák-magyar csatahajó 240
 Osztrák-magyar konyhakocsik 256
 Osztrák-magyar tábori kenyérsütőde 256
 Kutyaál kutató sebesültvivő a Karszton. 256
 Sebesültek szállítása a Karszton 256
 Mesteremberek a harcvonal mögött 256

- Német légierők okozta pusztulás Párizsban 272
 A «Schwaben» német kormányozható léghajó 272
 Repülőgépről lefényképezett német állások 272
 Német légierők okozta pusztulás Párizsban 272
 Német légierők bombáinak találati helyei Párizsban 272
 Német repülőgépelhárító géppuska 283
 Óriás angol repülőgép 288
 A lelőtt «Citta di Jesi» nevű olasz léghajó 288
 Osztrák-magyar repülőgépelhárító ágyú 288
 Fedett út az olasz hadszíntéren 288
 Lövészárók a komeni fenntérségen 288
 Csata vonal a francia hadszíntéren 288
 Török katonazenekar 304
 Török távbeszélő járőr 304
 Gyakorlatozó török tüzérség 304
 Lőszerszállítás tevéken 304
 Török lövészárók a Gallipoli-félszigeten 304
 Török katonák tábora Galiciában 304
 Entente-csapatok tábora Gallipoli-félszigeten 304
 Osztrák-magyar csapatok a Lovcsenen 304
 Gázálarccal felszerelt osztrák-magyar gyalogság 320
 Osztrák-magyar 37 mm-es gyalogsági ágyú 352
 Orosz fényszóró 320
 Százarföldi akna és ellenakna 320
 Osztrák-magyar 42 cm-es tarack 320
 Összelőtt angol tankok 336
 Telitalálattal elpusztított angol tank 366
 Zsákmányolt angol Armstrong-ágyú 336
 Osztrák-magyar páncélvonat 336
 Német lángszóró 336
 Farkasvermek 336
 Spanyol bakok 336
 Osztrák-magyar 327 mm-es gyalogsági ágyú 352
 Osztrák-magyar tábori postahivatal 352
 Propaganda a «Lusitania» kisebbített másával Londonban 352
 Német őrszemek az Alpeseekben 352
 Vilmos császár lemondó levele 352
 A párizsi békekonferencia megnyitása 352